

RECEP TAYYIP
ERDOĞAN
ÜNİVERSİTESİ

ISSN: 2149-2239

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Recep Tayyip Erdoğan University
Journal of Social Sciences

CİLT / SAYI | VOLUME / ISSUE: 10/1

HAZİRAN | JUNE 2023

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Adına Sahibi / Owner on Behalf of
Recep Tayyip Erdogan University Institute of Graduate Studies

Doç. Dr. Ahmet YANIK
Müdür

Editör / Editor

Dr. Öğr. Üyesi Kamer Ilgın ÇAKIROĞLU

Editör Yardımcısı / Assistant Editor

Arş. Gör. Dr. Mücahit BEKTAŞ
Arş. Gör. Ayşegül TOPRAK ŞAHİN

Alan Editörleri / Field Editors

Doç. Dr. Abdülkadir ÖZTÜRK	İşletme (Pazarlama)
Dr. Öğr. Üyesi Damlanur KÜÇÜKYILDIZ GÖZELCE	Türk Dili (Türk Halk Bilimi)
Dr. Öğr. Üyesi Emre ÜRKMEZ	İktisat (Ekonometri)
Dr. Öğr. Üyesi Resul TURAN	Tarih (Yakınçağ Tarihi)
Dr. Öğr. Üyesi İbrahim OLGUN	Maliye (Mali Hukuk)
Arş. Gör. Dr. Mücahit BEKTAŞ	Kamu Yönetimi (Kamu Politikası)
Arş. Gör. Gökhan Rahmi BAKI	Sosyal Hizmet (Sosyal Güvenlik Hukuku)
Arş. Gör. Ayşegül TOPRAK ŞAHİN	İlahiyat (Hadis)

Türkçe Dil Editörleri / Turkish Language Editors

Dr. Öğr. Üyesi Damlanur KÜÇÜKYILDIZ GÖZELCE
Arş. Gör. Emine GÜRBÜZ

İngilizce Dil Editörü / English Language Editor

Arş. Gör. Esra TUYSUZ

Editör Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Hafize KESER	Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Halil KOCA	Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet BAYTOK	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Şevket TOPAL	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Doç. Dr. Yaser SNOUBAR	Qatar University
Doç. Dr. Abdullah BAY	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Doç. Dr. Güler YANIK	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Seyil NAJIMUDINOVA	Kyrgyz-Turkish Manas University

Yayın Danışma Kurulu / Publication Advisory Board

Prof. Dr. Ahmet NOHUTÇU	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Aykut GÖKSEL	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Asiye Mevhibe COŞAR	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Bekir BULUÇ	Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Durmuş EKİZ	Trabzon Üniversitesi
Prof. Dr. Haluk TANRIVERDİ	İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Hasan Ali ESİR	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Prof. Dr. Hamza ATEŞ	İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Prof. Dr. Muammer İSKENDEROĞLU	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Prof. Dr. Muharrem ES	Yalova Üniversitesi
Prof. Dr. Musa EKEN	Sakarya Üniversitesi
Prof. Dr. Nebi GÜMÜŞ	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Prof. Dr. Salih Sabri YAVUZ	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Prof. Dr. Veysel EREN	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Yılmaz GEÇİT	Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer Faruk URSAVAŞ	TÜBİTAK
Dr. Ebubekir MOLLAAHMETOĞLU	İstanbul Üniversitesi

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi yılda iki kez (Haziran-Aralık) yayımlanan hakemli bilimsel bir dergidir. Bu dergide yayımlanan makalelerin bilim, etik ve dil bakımından sorumluluğu yazarlara aittir. Dergide yer alan makalelerdeki görüş ve düşünceler yazarların kişisel görüşleri olup, hiçbir şekilde Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi'nin veya Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nün görüşlerini yansıtmaz. Tüm hakları saklıdır. Derginin adı belirtilmeden hiçbir alıntı yapılamaz.

Recep Tayyip Erdogan University Journal of Social Sciences is a refereed journal and published biannually (June-December). Authors are responsible for the content and linguistic of their articles. Articles published here could not be used without referring to the Journal. The opinions in the articles published belong to the authors only and do not reflect those of Recep Tayyip Erdogan University and Recep Tayyip Erdogan University, Institute of Graduate Studies. No part of this publication may be reproduced or utilized in any form without referring the name of the journal.

İndeks bilgisi

MLA
INTERNATIONAL
BIBLIOGRAPHY

MLA International Bibliography

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

Index Copernicus (ICI)

ULRICHSWEB™
GLOBAL SERIALS DIRECTORY

Ulrichsweb™
Ulrich's Periodicals Directory

ACARINDEX
academic researches index

ACARINDEX
Academic Researches Index

İSAM
İslam Araştırmaları Merkezi

idealonline

idealonline

SOBIAD

Türk Eğitim İndeksi

RESEARCHBIB

JIFACTOR

JIFACTOR

Yazışma Adresi:

Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğü
53200 – RİZE / TÜRKİYE
Telefon: +90 464 217 29 19
E-Posta: sbedergi@erdogan.edu.tr

İÇİNDEKİLER | CONTENTS

Makaleler | Articles

Araştırma Makalesi / Research Article

Kentsel Turizm ve Kentlerin Tüketim Odaklı Hale Gelmesi

Urban Tourism and Cities Becoming Consumption-oriented

Nermin Kılıç Akoğlan.....1-13

Araştırma Makalesi / Research Article

19. Yüzyılda Meydan ve Serkeş Kazalarının Demografik Yapısı

Demographic Structure of Meydan and Serkeş Districts in the 19th Century

Abdullah Bay.....14-33

Araştırma Makalesi / Research Article

Fransa'nın Afrika Sömürge Politikasında: Dil Örneği

France's African Colonial Policy: The Case of Language

Vugar Akifoğlu.....34-50

Araştırma Makalesi / Research Article

Yetişkinlerde Algılanan Sosyal Destek Düzeyinin Problem Çözme Becerisi ve Benlik Saygısı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi

Investigation of the Relationship Between the Perceived Social Support Level, Problem Solving Skills, and Self-Respect in Adults

Semra Korkmaz ve Emel Aker Aktan.....51-62

Derleme Makale / Review Article

Teaching English as a Pluricentric Language: Insights from TEIL, World Englishes and Critical Pedagogy

İngilizceyi Çoğul Merkezli Bir Dil Olarak Öğretmek: TEIL, Dünya İngilizceleri ve Eleştirel Pedagojiden İçgörüler

Özlem Utku Bilici.....63-75

Araştırma Makalesi / Research Article

Demokrasi Arayışının Alternatif Yaklaşımları: Demokrasi Modelleri Üzerine Teorik Bir Değerlendirme

Alternative Approaches to the Search for Democracy: A Theoretical Evaluation on the Models of Democracy

İlhan Bilici.....76-88

Araştırma Makalesi / Research Article

Hız Osman Yönetiminin Muhaliflere Karşı Tavrı: Ebû Zer Örneği

The Attitude of Uthman ibn Affan's Administration towards Opponents: The Example of Abu Dharr al-Ghifari

İhsan Arslan.....89-110

Araştırma Makalesi / Research Article

Rize'nin Pazar İlçesi Üzerine Sosyoekonomik Bir Değerlendirme

A Socioeconomic Evaluation of Rize's Pazar District

Gökçen Aydınbaş.....111-124

Araştırma Makalesi / Research Article

Okul Yöneticilerinin Özyeterlilik Algıları ile Politik Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma

A Research to Investigate the Relationship Between School Headquarters' Perceptions of Self-Efficiency and Their Political Skills

Fatma Bayraktar.....125-143

Araştırma Makalesi / Research Article

The Effect of Foreign Exchange Differences on the Statement of Cash Flow Analytical Study

Kur Farklarının Nakit Akış Tablosuna Etkisi Üzerine Analitik Çalışma

Ferah Yıldız, Yusran İsmailoğlu, Merve Toptan ve Ahmet Yanık.....144-162

Araştırma Makalesi / Research Article

Ka- Fiili ve Türevleri Üzerine

Ka- On Verbs and Derivatives

Hami Akman.....163-187

Araştırma Makalesi / Research Article

Türkiye'nin Jeopolitik Konumunun Sosyal Bilgiler Dersi Bağlamında Değerlendirilmesi

Evaluation of the Geopolitical Location of Turkey in The Context of Social Studies School Subject

Ömer Semiz ve İlhan Turan.....188-215

Araştırma Makalesi / Research Article

10. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabında "Ahlaki Tutum ve Davranışlar" Ünitesinin Ahlaki Beceriler Açısından İncelenmesi

Investigation of the 10th Grade Religious Culture and Ethics Textbook "Moral Attitudes and Behaviors" Unit in terms of Moral Skills

Fatma Nur Kasap Kayış ve Hasan Meydan.....216-234

Derleme Makale / Review Article

Zihinsel Muhasebeye Kavramsal Bir Bakış

A Conceptual Perspective at Mental Accounting

Selçuk Kendirli ve Ahmet Erkan Cihangir.....235-244

Araştırma Makalesi / Research Article

Prens Sabahaddin'in Görüşlerinin Liberalizm Bağlamında Değerlendirilmesi

Evaluation of Prince Sabahaddin's Views within the Context of Liberalism

Muhammed Raşit Akgün.....245-263

Araştırma Makalesi / Research Article

The Trend of Deverbalization of Anglicisms in the Georgian Digital Vocabulary

Gürcü Dijital Kelime Dağarcığındaki İngilizce Kökenli Kelime ve Deyimlerin Dilsizleştirme Eğilimi

Nato Beridze.....264-272

Kitap İncelemesi | Book Review

Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri

Social Philosophy in An Age of Decrease

Cem Tuna.....273-287

Kentsel Turizm ve Kentlerin Tüketim Odaklı Hale Gelmesi

Urban Tourism and Cities Becoming Consumption-oriented

Nermin KILIÇ AKOĞLAN *

Öz

Çalışmanın çıkış noktası kapitalizm ve mekân ilişkisidir. Fordist döneme egemen olan sanayi kentleri 1980'lerden itibaren yerini tüketim kentlerine bırakmaya başlamıştır. Sanayisizleşme süreçleri sonrasında, gelişmiş sanayi kentleri için kentte atıl hale gelen alanların turistik bölgelere dönüşümüyle karakterize olan kentsel turizme yönelimle beraber, kentler tüketim odaklı hale gelmişlerdir. Bu arka plan dahilinde çalışma, kentlerin üretim mekânından tüketim mekanına dönüştüğü tarihsel bağlamda kentsel turizme odaklanmaktadır. Bu çerçevede makalenin amacı, kentsel turizmin gelişimi ve kentlerin tüketim odaklı hale gelmeleri arasındaki ilişkinin açıklanmasıdır. Söz konusu süreçte kentlerin kendisinin de metalaştırıldığı ve imajlarla donatılarak tüketime sunulduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kapitalizm, Kentsel Turizm, Tüketim, Mekân, Turizm Tüketimi.

Abstract

The relationship between capitalism and space is the starting point of this study. While industrial cities had dominance in Fordist period, they have started to turn into consumption-based cities since 1980s. In this background, it focuses on the urban tourism, in the historical base in which cities are transformed from production space to consumption space. Within this context, the aim of the article is that explain relation between development of urban tourism and cities become consumption-oriented. After the deindustrialization processes, cities have become consumption-oriented with the orientation to urban tourism. Within that period, it is seen that the cities themselves are commodified and presented to consumption by being equipped with images.

Keywords: Capitalism, Urban Tourism, Consumption, Space, Tourism Consumption.

* Dr., e-posta: nerminklc@gmail.com
ORCID: 0000-0002-9084-6469

Gönderim Tarihi / Submitted: 03.12.2022

Kabul Tarihi / Accepted: 10.01.2023

Atf Bilgisi / Cite As: Kılıç Akoğlan, Nermin (2023), "Kentsel Turizm ve Kentlerin Tüketim Odaklı Hale Gelmesi". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 1-13.

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun şekilde hazırlanmış ve turnitin® intihal taramasından geçmiştir.

1. Giriş

Kapitalizmin tarihsel gelişim süreci içerisinde kentler, her bir dönemde öne çıkan karakteristik özellikler göstermiş ve yeni işlevler edinmişlerdir. Sanayi devrimi sonrasında kentleşme ve kentlerde artan nüfusla birlikte modern sanayi kentinin oluşumu söz konusu olmuştur. 1970'lerin ortalarından itibaren kapitalizmin yeniden yapılanması ekseninde kentler de ekonomik anlamda yeniden yapılandırılmıştır. Bu süreçle bağlantılı olarak, sanayi ve üretim merkezi olan gelişmiş Batı ülkelerinin kentleri sanayisizleşme sürecinden geçmiş ve hizmet sektörünün gelişimi ile birlikte kentsel turizmin yükselişi ortaya çıkmıştır. Kentsel turizm, sanayisizleşme sürecini yaşamış kentlerde ortaya çıkan ekonomik gerilemeyi telafi etmek üzere yeni bir kent politikası olarak gündeme gelmiştir.

Gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerde kentsel turizme yönelimin nedenleri farklı olsa da motivasyonları aynıdır. Kentsel turizme yönelimin temel motivasyonu, kent toprağından elde edilen rantın maksimize edilmesi çabasıdır. Gelişmiş ülkeler için kentsel turizme yönelimin temel nedeni sanayisizleşme sürecinin kentler için yarattığı ekonomik tahribatın giderilmesiyle, az gelişmiş ülkeler içinse ekonomik kalkınmanın bir aracı olarak görülmesidir. Kentsel turizmin ortaya çıkış dinamikleri kentlerin tüketim odaklı hale gelmelerinin ana göstergelerinden biridir. 1970'lerde söz konusu olan fordizmin krizi üretim, mübadele ve tüketimde devir sürelerinin hızlanmasını içeren esnek üretim tarzına geçişle sonuçlanmıştır. Dünya ölçeğinde gerçekleşen mekânsal dönüşüm kapitalizmin fordist dönemden post-fordist döneme geçiş sürecine eşlik etmiştir.

Sanayi kentlerinin birer üretim mekânından tüketim mekanına dönüştüğü, tüketim ideolojisinin içerim alanını genişlettiği tarihsel bağlamda kentsel turizmin nasıl bir rol oynadığı çalışmanın ana araştırma sorusunu teşkil etmektedir. 1980'lerden itibaren yaşanan gelişmelerle birlikte kentlerin üretim mekânından tüketim mekânına dönüşümünde, sanayisizleşme sürecinden geçmiş kentlerin çöküntü alanlarının yeniden yapılandırılarak bu mekânların satılacak bir mal haline getirilmesi durumu ortaya çıkmıştır. Bu çerçevede çalışmanın ana sorunsalı, söz konusu konjonktürde, kentsel turizmin mekâna bakışta neyi değiştirdiğidir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, kentsel turizmin gelişimi ve kentlerin tüketim odaklı hale gelmeleri arasındaki ilişkinin açıklanmasıdır. Kentsel mekânın turizm amaçlı dönüştürülmesini kapitalizmin mekân üretimi ile ilişkili bir gelişim olarak ele alan bu çalışma, kentsel turizmin, kentlerin tüketim odaklı dönüşümü sürecinde önemli bir enstrüman olarak rolüne ışık tutmakta ve tüketim ile ilişkisi konusunda kavramsal bir çerçeve içermektedir. Çalışmanın tarihsel bağlama odaklanan bir yaklaşım eşliğinde, kentsel turizmin yükselişi ve kentlerin giderek daha fazla tüketim pratikleri odaklı hale gelişinin nasıl gerçekleştiğine dair bir değerlendirme sunması açısından kapitalizm, tüketim ve mekân ilişkisine dair literatüre katkı sunacağı düşünülmektedir.

Tüketim odaklı kentlerin yükselişi sürecinde öne çıkan bir enstrüman olarak kentsel turizme odaklanan bu çalışmanın ilk bölümünde, kentsel turizmin farklı kentlerde hangi koşullar altında ve hangi gerekçelerle ortaya çıktığı ve kentsel turizmin ortaya çıkış dinamikleri ele alınacaktır. Bu bağlamda öncelikle sanayi kenti, sanayisizleşme süreci ve kentlerin turizm odaklı dönüşümü söz konusu edilecektir. İkinci bölümde kapitalizm ve mekân ilişkisi açıklanarak kentsel turizmin gelişimiyle birlikte mekâna bakışta ne tür değişimlerin yaşandığı ve kentlerin tüketim

odaklı hale gelmeleri olgusu tartışılacaktır. Bu bölüm dâhilinde ayrıca John Urry'nin savları ışığında turizm tüketimi ele alınacaktır.

2. Kentsel Turizm

Turizm, insanların mekân içindeki hareketini ve mekân ile karşılıklı ilişkilerini içermektedir. Günümüzde seyahat etme, insanların diğer gündelik fonksiyonlarının yanında yer almaktadır.¹ Turizmin moderniteye bağlı olarak geliştiği ve turizmle ilgili faaliyetlerin modern hayatın en önemli pratiklerinden biri olduğu belirtilmektedir.² Modern özne devinim halindedir. “Modernlik düşüncesinin merkezindeki devinim; devinimin ve seyahatin doğasında ve deneyiminde modern toplumların çarpıcı değişimlere yol açmış olduğu düşüncesi yatmaktadır.”³

Günümüzde dünya genelinde birçok ülke için turizm, önemli bir ekonomik faaliyet olarak kabul edilmektedir. Turizmin ekonomik potansiyeli 1950'lerde anlaşılmaya başlamıştır. Bunun sonucunda gelişmiş Batı toplumlarında turist hareketleri artış göstermiştir. Turizm, 1960'lardan itibaren en hızlı gelişen sektörlerden biri olarak ekonomik gelişmenin en önemli kaynaklarından biri olarak görülmeye başlanmıştır.⁴

1970'li yıllardan itibaren kitle turizmi, kentleri değiştiren en önemli etkenlerden biri olarak ortaya çıkmıştır. Kentler turist aktivitelerinin de yoğunlaştığı yerler olmuştur. Özellikle 1980'lerin ilk yarısında eski sanayi kentleri, kent merkezlerini canlandırmak amacıyla turizmin sahip olduğu potansiyelden faydalanmaya başlamıştır.⁵ Turizm sektörü, üründen ziyade hizmet arz eden sektörleri ifade eden hizmetler sektörü içinde yer almaktadır ve faaliyet alanı gereği diğer birçok sektörle de ilişki içindedir.⁶

“Kentsel turizm” terimi, kentsel mekânlarda gerçekleştirilen turizm aktivitesini belirtmektedir. Kent, turizm endüstrisi ve turist kentsel turizmin üç unsurunu oluşturmaktadır.⁷ Kentsel turizmin ortaya çıkış dinamiklerine geçmeden önce kentsel turizmin ortaya çıktığı kentsel mekân olması bağlamında modern sanayi kentine ve genel özelliklerine değinmek gerekmektedir.

2.1. Sanayi Kenti

Fordist üretim biçiminin hâkim olduğu, sermaye birikiminin ana kaynağı sanayi olan ve sanayi kapitalizmi olarak adlandırılabilen dönemin kentsel mekânı sanayi kentidir. Sanayi kapitalizminin kenti modernizmin mekân anlayışıyla şekillenmiştir. Modernite projesi için mekân, toplumsal dönüşümün hem ideolojik aracı hem de fiziksel ortamıdır. Buna göre modernist düşüncede mekân organizasyonunun toplumsal düzenin kurulmasında etkin olacağı

¹ Tunca Toskay, *Turizm: Turizm Olayına Genel Yaklaşım*, (İstanbul: Der Yayınları, 1983), 57.

² Burcu Terakye Ünsal, “Turizm ve Yapılı Çevre Arasındaki İlişki: Batum Örneği”, (Uzmanlık Tezi, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, 2012), 7.

³ John Urry, *Mekânları Tüketmek*, Çev. Rahmi G. Öğdül, (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999), 193.

⁴ Ozan Bahar, Metin Kozak, *Turizm Ekonomisi*, (Ankara: Detay Yayıncılık, 2006), 51.

⁵ Ünsal, “Turizm ve Yapılı Çevre Arasındaki İlişki...”, 19.

⁶ Bahar, Kozak, *Turizm Ekonomisi*, 53.

⁷ Ünsal, “Turizm ve Yapılı Çevre Arasındaki İlişki...”, 20-22.

düşüncesi hâkimdir. Batının sanayi kenti modernizmin kent anlayışının ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Bu anlamda kentlerin dönüşümü araçsal bir işlev üstlenmiştir.⁸

Urry'nin belirttiği üzere modern kentin 19. yüzyıl ortalarından sonlarına kadar olan dönemde geliştiği ve bu sürecin başlangıcının Paris'in Haussmann tarafından yeniden inşası olduğu ileri sürülmektedir. 19. yüzyıl Paris'inin özellikleri şu şekilde belirtilmektedir: Ortaçağ yapısı ve sokak dokusunun yıkımı, trafik akışına izin veren bulvarların yapımı, bulvarların çoğunun sonuna bir anıt dikilmesi, yeni kamusal mekânların –kafeler, pasajlar- gelişimi ve turist olarak tanımlanmaya başlanan insanlar için belirli turizm yerlerinin ortaya çıkışı.⁹ Lefebvre, modernite mekânının belirgin özelliklerini homojenlik, parçalılık (mekânı parsellere ayırma) ve hiyerarşik (konut mekânları, ticari mekânlar, boş zaman mekânları) olarak ifade etmektedir.¹⁰

19. yüzyıl eş zamanlı ve birbirini destekleyen unsurlar olarak ulus-devletin inşası ve kentleşme süreçlerinin yaşandığı bir dönemi ifade eder. Sanayileşen Batı kentlerinin dönüşümünde bu iki unsur etkili olmuştur. Kapitalizm, gelişme süreci içerisinde yeni üretim alanlarına ihtiyaç duymuş ve kentlerde yeni işlevlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Modernizmin kent anlayışı içerisinde işyeri ve konut mekânsal olarak ayrılmış ve sanayi kapitalizminin kenti bir üretim mekânı olarak gelişimini sürdürmüştür.¹¹

20. yüzyıl başlarında sanayi kentinin ortaya çıkmış ve biçimlenmiş olduğu görülmektedir. Sanayi kenti, daha önce eşine rastlanmamış bir büyüklükte¹², nüfusun kentlere akınıyla, denetimsiz bir genişlemeyle, elverişsiz yaşam koşulları ve karmaşayla tanımlanmaktadır. Sanayi kenti görünümüleri –yarattığı sorunlarla birlikte- İngiltere'de özellikle de Londra'da belirgindir. Sanayi kentiyle birlikte doğal güzelliklerini koruyan kentin de ortadan kalktığı belirtilmektedir.¹³

2.2. Sanayisizleşme ve Kentlerin Dönüşümü

20. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Batı'da yaşanan yeniden yapılanma süreci sonucunda gelişmiş Batı ülkelerinde sanayisizleşme süreci gerçekleşmiştir. Yeniden yapılanma süreci birbiriyle ilişkili üç gelişmeyi içermektedir. Bunlar ayrıca sanayisizleşme sürecinin ekonomik boyutunu ifade eder: İleri teknoloji kullanımının yüksek verimlilik sağlaması sonucunda sanayi kesiminin toplam istihdamdaki payının düşmesi, sanayinin (özellikle emek yoğun sanayinin) az gelişmiş ülkelere taşınması ve hizmetler sektöründe istihdam artışı.¹⁴

Sanayisizleşmenin kaynağı gelişmiş Batı ekonomilerinin iç dinamiklerinden çok ekonomik etkinliklerin küreselleşmesinde görülmektedir. Buna göre küresel ölçekteki rekabetçi süreç

⁸ Asuman Türkün, "Kentsel Turizm: Yeni Bir Mekânsal Önceliğe Doğru...", *Almanak 2003*, (İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı, 2004): 428.

⁹ Urry, *Mekânları Tüketmek*, 288.

¹⁰ Henri Lefebvre, *Mekânın Üretimi*, Çev. Işık Ergüden, (İstanbul: Sel Yayıncılık, 2014), 26.

¹¹ Türkün, "Kentsel Turizm: Yeni Bir Mekânsal Önceliğe Doğru...", 427.

¹² Modern kentlerin büyümesinde sanayi devrimi, ulaşım sistemlerinin gelişimi ve kent planlaması büyük rol oynamıştır.

¹³ Bülent Duru, Ayten Alkan, "Giriş", *20. yüzyıl Kenti*, çev. ve der. Bülent Duru, Ayten Alkan, (Ankara: İmge Kitabevi, 2002): 15-16.

¹⁴ Melih Ersoy, "Sanayisizleşme Süreçleri ve Kentler", *Praksis*, s. 2, (2001): 35-36.

emek maliyetlerinin düşük olduđu űlkelere sanayinin kaymasının nedenini oluřturur.¹⁵ Harvey'in dile getirdiđi űzere, "kapitalist dűnyayı 1970'lerden beri yakından inceleyen arařtırmacıların çođu kapitalist űretim örgűtlenmesi, tűketim ve birikimde önemli bazı űeylerin oluřtuđunu belirtmektedir."¹⁶ 1970'lerde fordizmin krize girmesi sonucu esnek birikim rejimi sűz konusu olmaya bařlamıřtır. Dűnya çapında yeni bir űretim ve emek örgűtlenmesi devreye girmiř ve bu sűre içerisinde ucuz emek maliyetleri nedeniyle űzellikle emek-yođun sanayi űűncű dűnya űlkelerine kaymıřtır. Bu geliřmeler sonucunda batıdaki sanayi kentlerinin birçođu sanayisizleřme olarak adlandırılan sűreten geçmiřtir.¹⁷

Dűnya űleđinde 1970'lerden bařlayarak ekonominin yeniden yapılanması sonucunda űretim biçimlerinin deđiřimi, űretim dűnya çapında yeni yer seçimi kararları ve bunun sonucunda gerçekleřen geliřmiř Batı űlkelerinde yařanan sanayisizleřme Avrupa ve Amerika kentlerinde mekânsal olarak önemli deđiřikliklere yol açmıřtır. Kent merkezlerindeki fabrikaların kapanıp geliřen ulařım altyapısının da kullanımıyla sanayinin daha ucuz alanlara gitmesi, kent merkezinde terk edilmiř alanların ortaya çıkmasına neden olmuřtur. Kentlerdeki bu bořluđu hizmet sektűrű doldurmuřtur. Toplam istihdam içinde sanayi kesiminin payı azalırken hizmet kesiminin payı artmıřtır.¹⁸

Hizmet sektűrleri içerisinde űzellikle turizm sektűrű űn plana çıkmıř ve eski sanayi kentlerinde kentsel turizm geliřmiřtir.¹⁹ Bu sűrete turizm amaçlı kentsel dűnűřűm faaliyetleri sűz konusu olmuřtur. Sanayisizleřme sűreci sonucunda kentlerin yeniden canlandırılması ve sermayeyi ve nűfusu çekebilir hale gelmesi en önemli sorunsallardan biri haline gelmiřtir. Bu sorunsalın özűmű arayıřlarında da kentsel turizm en önemli araçlardan biri haline gelmiřtir.²⁰

Kentsel turizm, űzellikle sanayisizleřme sűrecini yařamıř kentlerde yařanmakta olan ekonomik gerilemeyi telafi etmek űzere yeni bir kent politikası olarak gűndeme gelmiřtir.²¹ 1980'lere kadar dűnyanın pek çok yerinde kendini gűsteren kentler, sanayi kapitalizminin geliřiminin ortaya çıkardığı yeni kentsel iřlevler bađlamında bűyűyen sanayinin ve buna bađlı olarak artan kent nűfusunun etkin ve kontrollű bir űekilde dűzenlenmesi űnceliđiyle biçimlendirilmiřtir. 1970'li yıllardan sonra ise geliřmiř Batı toplumlarında yařanan sanayisizleřme sűreleri ve modern kentlerin eleřtirilmesiyle birlikte 1980'ler sonrasında kentsel turizm gűndeme gelmiř ve dűnya çapında yaygınlık gűstermeye bařlamıřtır.²² Kentsel turizmin en çok yařandıđı yer kentleřme oranı yűksek olan ve sanayi kenti űrneklerinin gűrűldűđű Avrupa kıtasıdır.²³

¹⁵ Melih Ersoy, "Sanayisizleřme Sűreleri ve Kentler", 35.

¹⁶ David Harvey, "Esneklik: Tehdit mi Yoksa Fırsat mı?", *Toplum ve Bilim*, s.56-61, (1993): 86.

¹⁷ Tűrkűn, "Kentsel Turizm: Yeni Bir Mekânsal űnceliđe Dođru...", 429.

¹⁸ Ersoy, "Sanayisizleřme Sűreleri ve Kentler", 33.

¹⁹ Dilek űzdemir, "Yeniden Canlandırma Projelerinde Kűltűr, Turizm ve Emlak Piyasaları űzerine Kurulu Stratejilerin Bařarı(sızlık) Kořullarının İncelenmesi", *Kentsel Dűnűřűm Sempozyumu Bildiriler*, (İstanbul: Yıldız Teknik űniversitesi, 2003).

²⁰ Asuman Tűrkűn, "Kentsel Turizmin Geliřmiř ve Azgeliřmiř űlkelerde Yansımaları", *TMMOB İstanbul Kent Sempozyumu Bildiriler*, (İstanbul: TMMOB İstanbul İl Koordinasyon Kurulu, 2007).

²¹ Tűrkűn, "Kentsel Turizm...", 433. Asuman Tűrkűn, Zuhul Ulusoy, "Kentsel Sit Alanlarında Turizm Amaçlı Dűnűřűm ve Sorunlar: Ankara Kalesi űrneđi", *Planlama Dergisi*, c. 2, (2006): 136.

²² Tűrkűn, "Kentsel Turizm...", 427.

²³ Cansu şarkaya İçelloğlu, "Kent Turizmi ve Marka Kentler: Turizm Potansiyeli Açısından İstanbul'un SWOT Analizi", *İ.Ŭ. Sosyal Bilimler Dergisi*, (2014/1): 42.

1970'lerin sonlarında ve 1980'lerde Britanya'da pek çok kentin şaşırtıcı hızdaki sanayisizleşmesi gerçekleşmiştir. Urry, bu süreçte Britanya'daki neredeyse her kentin bir turizm strateji geliştirdiğinden söz etmektedir.²⁴ Urry'e göre üçüncü dünya ülkelerine taşınan sanayiyle birlikte çok daha karmaşık mekânsal bir işbölümü gelişmiştir. Bu yeni mekânsallığın üç etkisi olmuştur: Birinci dünya ülke kentlerinin birçoğunda imalat işlerinin kitlesel çöküşü, sanayisizleşme, hareket halindeki sermayeyi çekmek için yerler arasında artan rekabet.²⁵

2.3. Kentsel Turizmin Gelişimi

Kentsel turizm, turizm çeşitlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde dünya çapında büyük kentler önemli oranda turistik hareketliliği sahne olmaktadır. Kentler için ekonomik kazanç kaynağı olarak turizm endüstrisi ve bu endüstrinin ilişkili olduğu dallar kendi içinde bir sistemi ifade eder ve bu sistem de temelde kentlerde kuruludur. Kentsel turizm farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır. Kentlerin tarihi, kültürel ve fiziki geçmişi ile bugün sahip olduğu değerlerle birlikte bir müze durumunda olduğu belirtilmektedir.²⁶

Kentsel turizmin ortaya çıkışı ve gelişimi arz-talep faktörleriyle açıklanmaktadır. Arz açısından bakıldığında, gelişmiş ve azgelişmiş ülkelerde kentsel turizme yönelimin temelleri farklı sebeplerle ifade edilmektedir. Buna göre gelişmiş ülkelerde yaşanan sanayisizleşme süreci sonunda kaybedilen ekonomik kaynakların kentsel turizm ile yeniden elde edilme çabası görülmektedir. Kentsel turizmin az gelişmiş ülkeler açısından anlamı ve önemi ise ekonomik kalkınmanın bir aracı olması beklentisi olarak ifade edilmektedir. Batıda gözlemlenen sanayisizleşme süreci azgelişmiş ülkelerin çok azında görülmesine rağmen, kentsel turizm aracılığıyla kentlere turist çekmek kentlerin gelişimi açısından önemli bir kazanç kaynağı olarak görülmüştür.²⁷ Talep açısından bakıldığında, yenilik ve heyecan arayışında olan gelir düzeyleri artmış olan orta sınıfların kentsel turizmin ortaya çıkışında etkili oldukları belirtilmektedir. Diğer bir etmen ise küreselleşen ekonomiyle birlikte işlerin dünya ölçeğinde örgütlenmesi ve bunun ortaya çıkardığı gereklilikler (toplantı, konferans, fuar gibi) olarak ifade edilmektedir.²⁸

Arz açısından bakıldığında fordizmden post-fordizme geçildiğine dair tartışmalar²⁹ kentsel turizmin ortaya çıkış dinamiklerini açıklama gücü olan bir kuramsal çerçeve sunmaktadır. Fordizmin krizden çıkma yolları arayışı içerisinde hem üretim tarzı hem de emek süreçleri konusunda "esneklik" kilit kavram haline gelmiştir. Buna göre teknolojik gelişmelerin de katkısıyla üretim ve emek örgütlenmesinde değişimler yaşanmış ve dünya ölçeğinde ciddi bir mekânsal dönüşüm de bu sürece eşlik etmiştir.³⁰

²⁴ Urry, *Mekânları Tüketmek*, 212.

²⁵ Urry, *Mekânları Tüketmek*, 29.

²⁶ Nüzhet Kahraman, Oğuz Türkay, *Turizm ve Çevre*, 3. bs, (Ankara: Detay Yayıncılık, 2009), 53-55.

²⁷ Türkün, "Kentsel Turizmin Gelişmiş..."

²⁸ Türkün, Ulusoy, "Kentsel Sit Alanlarında Turizm Amaçlı Dönüşüm..", 136.

²⁹ Fordist toplumdaki post-fordist topluma geçiş (sanayi toplumundan sanayi sonrası topluma geçiş şeklinde de ifade edilen) tartışmaları 1980'lerde söz konusu olmaya başlamıştır. Urry, *Mekânları Tüketmek*, 287.

³⁰ Türkün, "Kentsel Turizmin Gelişmiş..."

Harvey, fordizmden esnek birikime geçişle mekân kullanımları ve anlamlarının nasıl bir değişim gösterdiğini ele almaktadır. Esnek birikime geçiş, üretim alanında yeni organizasyon biçimlerinin ve teknolojilerinin uygulamaya konmasıyla gerçekteşmiştir. Bu teknoloji uygulamaları fordizmin 1973'te patlak veren krizine bir çözümler olarak devir süresini hızlandırmak (fordizmin katılıklarını esnetmek) amacıyla ilgilidir. Üretimdeki devir süresinin hızlandırılması mübadele ve tüketimde de hızlandırmayı gerekli kılmıştır.³¹

Kentsel turizmin dinamiklerine talep açısından bakıldığında modern-postmodern tartışması ve sınıflar içindeki gelir farklılaşmaları (değişen tüketim kalıpları) farklı açıklama olanakları sunmaktadır. İş örgütlenmesi ve çalışma konusundaki değişimler sonucunda artan boş zaman, boş zaman faaliyetlerinin değişen anlamı, bütçeden tatile ayrılabilen payın artması gibi unsurlar³² turizm sektöründe talebin artmasına neden olmaktadır.³³ Urry turizmin yaygınlaşmasının boyutlarını şu şekilde ifade etmektedir:

“İnsanların beğenilerinin genişlemesi, turizmin hem iyi hem de kötü etkilerinin çok daha geniş bir alana yayılması anlamına gelmektedir. Birleşik Krallık'ta şuanda neredeyse tüm köy, kasaba ya da kentlerin en önemli hedeflerinden biri turizmin desteğine sahip olmaktır. Ve bu, dünyanın başka yerleri için de geçerlidir.”³⁴

Sanayi kentine ait işyerlerinin, evlerin sokakların yeniden kurulması çerçevesinde büyük bir endüstri gelişmiştir. Urry'nin belirttiği üzere çekici olmayan sanayi alanları günümüz Britanya'sındaki en başarılı turistik yerlere dönüşmüştür.³⁵

3. Kapitalizm ve Mekân İlişkisi Bağlamında Kent ve Tüketim

Lefebvre, kapitalizmin varlığını devam ettirebilmesini kapitalist üretim tarzının gerektirdiği toplumsal üretim ilişkilerinin sürekli yeniden üretilebilmiş olmasında görmektedir. Bu ise kapitalizmin mekânı kullanışı ile başarılıdır. Buna göre kapitalizm kendisi için mekânlar yaratarak yeniden üretim vasıtasıyla egemenliğini sürdürmüştür. Dolayısıyla kapitalizm, mekân üretme yoluyla varlığını sürdürmektedir.³⁶

Lefebvre'ye göre mekân siyasaldır ve mekân üretimi herhangi bir malın üretimiyle karşılaştırılabilir. Aynı zamanda kent de politik bir koz durumundadır.³⁷ Bir ürün olan mekân; üretken emeğin örgütlenmesi, ulaşım, hammadde ve enerji akışı, ürün paylaşım ağlarıyla birlikte bizzat üretime müdahale etmektedir. “Kendince üretken ve üretici olan mekân, üretim ilişkilerine ve (iyi kötü örgütlenmiş) üretici güçlere dâhildir.”³⁸

³¹ David Harvey, *Postmodernliğin Durumu: Kültürel Değişimin Kökenleri*, çev. Sungur Savran, 7. bs, (İstanbul: Metis Yayınları, 2014), 317-318.

³² Kapitalist gelişmiş ülkelerde birçok kişinin hafta ya da yıl içinde belirli zamanlarda çalışma dışı kalmaya hakkı vardır. Tatile gidebilme, sağlık ve refahla ilgili olarak halkın düşüncesine girmiş ve modern yurttaşlığın bir özelliği halini almıştır. Urry, *Mekânları Tüketmek*, 179.

³³ Türkün, “Kentsel Turizmin Gelişmiş...”.

³⁴ Urry, *Mekânları Tüketmek*, 247-248.

³⁵ Urry, *Mekânları Tüketmek*, 173.

³⁶ Mark Gottdiener, “Mekân Kuramı Üzerine Tartışma: Kentsel Praksise Doğru”, *Praksis*, s. 2, (2001): 253.

³⁷ Lefebvre, *Mekânın Üretimi*, 15.

³⁸ Lefebvre, *Mekânın Üretimi*, 24.

Lefebvre, özellikle kapitalizm koşullarındaki mekân üretimiyle ilgilenmektedir.³⁹ Lefebvre'nin temel tezi, üretim tarzının kendi mekânını örgütleyip ürettiğidir. Buna göre üretim tarzı ancak mekânını üreterek gerçekleşmektedir. Günümüzde yeni üretim tarzı önceden var olan mekânı sahiplenmekte, amaçlarına göre yeniden üretmektedir.⁴⁰

Lefebvre'nin kuramı eski sanayi kentlerindeki kentsel turizmin yükselişini açıklamaktadır. Turizm endüstrisinin mekân üretim pratikleri ve kentsel mekânın turizm amaçlı dönüştürülmesi Lefebvre'nin savlarının bir örneğini oluşturmaktadır: “Merkezileşmiş ve yoğunlaşmış mekânın örgütlenmesi hem siyasal iktidara hem de maddi üretime yarar, kârları optimize eder. Toplumsal sınıflar, işgal ettikleri mekânların hiyerarşisi içinde, buraya yatırım yapar ve burayı dönüştürür.”⁴¹

Lefebvre'ye göre kentin kendisi kapitalist gelişmenin öznesidir. Kent mekânında kapitalizmin bütün ilişkileri yeniden üretilmektedir. Kentsel mekânın düzenlemesiyle birlikte kapitalizm gelişebilmektedir. Kent, kapitalist ilişkilerin hem sonucu hem de yaratıcısı olan bir mekânsal biçimdir.⁴² Harvey'in belirttiği üzere mekânlar üzerinde hâkimiyet, her türlü kâr arayışında hayati bir unsurdur.⁴³

Harvey'e göre kapitalizm, farklı tarihsel dönemlere ait farklı mekânsal sabitleyenler gerektirir. Bununla her kapitalist dönemde mekânın üretimin artmasını, emeğin yeniden üretimini ve kârın maksimuma çıkartılmasını kolaylaştıracak biçimde örgütlenmesini anlatmaktadır. Zaman ve mekânın yeniden örgütlenmesi yoluyla kapitalizm, bunalım dönemlerini aşmakta ve yeni birikim döneminin temellerini kurabilmektedir.⁴⁴

Harvey'e göre mekân konusundaki nesnel kavrayışlar zorunlu olarak toplumsal yaşamın yeniden üretimine hizmet eden maddi pratik ve süreçler tarafından yaratılır. Bu anlamda kapitalizm, toplumsal yeniden üretime ilişkin maddi pratik ve süreçlerin devamlı değiştiği bir üretim tarzı olduğundan mekânın nesnel özelliklerinin yanında anlamları da değişmektedir. Mekânın gösterimindeki değişimler günlük yaşamın düzenlenişinde maddi sonuçlar doğurabilir. Harvey, buna örnek olarak yaratılan mimari çevrenin günlük pratiklerimizi buna uyarlamak zorunda bıraktığını belirtmektedir. Ancak bu durum pratiğin tamamen mimari biçim tarafından belirlendiği anlamına da gelmemektedir.⁴⁵

Kapitalizm ve mekân ilişkisi bağlamında Urry, tüketim-yer ilişkisinin dört boyutunu şu şekilde açıklamaktadır⁴⁶:

-Yerler artan bir şekilde malların ve hizmetlerin sergilendiği, karşılaştırıldığı, değerlendirildiği, satın alındığı ve kullanıldığı tüketim merkezleri olarak yeniden yapılandırılmaktadır.

³⁹ Urry, *Mekânları Tüketmek*, 43.

⁴⁰ Lefebvre, *Mekânın Üretimi*, 28.

⁴¹ Lefebvre, *Mekânın Üretimi*, 29.

⁴² Gottdiener, “Mekân Kuramı Üzerine Tartışma: Kentsel Praksise Doğru”, 254.

⁴³ Harvey, *Postmodernliğin Durumu...*, 255.

⁴⁴ Urry, *Mekânları Tüketmek*, 39.

⁴⁵ Harvey, *Postmodernliğin Durumu...*, 230-231.

⁴⁶ Urry, *Mekânları Tüketmek*, 11.

-Yerlerin kendileri de bir anlamda özellikle görsel açıdan tüketilmektedir. “Burada önemli olan hem ziyaretçiler hem de yerel insanlara yönelik çeşitli tüketici hizmetlerinin sağlanmasıdır.”

-Yerler kelimenin gerçek anlamında tüketilebilmektedir. İnsanların bir yere ilişkin endüstri, tarih, binalar, çevre gibi anlamlı buldukları şeyler zaman içinde kullanılarak azaltılmakta, bitirilmekte ya da tüketilmektedir.

-Yerelliklerin bazı kimlikleri tüketmesi de olasıdır, “sonuçta böylesi yerler, gerçekten de neredeyse her şeyin tüketildiği yerlere dönüşürler.”

3.1. Kentsel Turizm ve Tüketim Mekânı Olarak Kentler

1980’lerden itibaren hizmet sektörünün yükselişi ile birlikte batının sanayi kentlerinin çoğunun üretim mekânları olmaktan tüketim mekânları olmaya doğru evrildiğinden söz edilmektedir. Bir yandan da sanayisiyle ortaya çıkmayan kentlerde ise benzer bir şekilde turizm en önemli gelir kaynağı haline gelmeye başlamıştır. Bu dönüşüm sürecinde kentlerin çekiciliğini artırmak adına adımlar atılmakta ve kentler küresel turizm sektörüne eklemlenme amacıyla hareket etmektedirler.⁴⁷

Urry, önceleri egemen olan sanayi kentlerinin tersine kimi tüketim kentlerinin gelişimine dikkat çekmektedir.⁴⁸ Tüketim odaklı hale gelmeye başlayan kentlerde turizm amaçlı dönüşüm projeleriyle dinlenme, eğlenme mekânları ortaya çıkmaktadır. Kentler, değişik özelliklerini öne çıkararak çekim merkezi olmaya çalışırlar. Bazı kentler teknolojik alt yapı değerleriyle çekim merkezi olurken bazıları bir endüstrinin merkezi oldukları için çekim merkezi haline gelmiştir. Alışveriş, yeme-içme ve eğlence kentsel turizmin diğer bir yönünü oluşturmaktadır.⁴⁹ Yatırımcılar ve turistler için kendilerini çekici kılmak adına yerler arasında artan bir rekabet gerçekleştirilmektedir.⁵⁰ Kentlerin çekim merkezi olma çabaları dâhilinde kentin çeşitli bölümlerine ya da bazı yapılara turistik değerler atfedilir. Bunun yanında yalnızca kente turistik değer ekleme çabası ile yeni yapılar inşa edilme yoluna da gidilir.⁵¹

Kentsel turizmin öne çıkmasıyla birlikte kentlerin sahip olduğu olanaklar (tarihi geçmiş, mimari, atıl hale gelen sanayi bölgeleri gibi) yeniden devreye sokularak pazarlanmaya başlanmıştır.⁵² Turizmde doğal, tarihi ve kültürel değerler ekonomik mal olarak değerlendirilmektedir.⁵³ Ekonomilerini güçlendirmek isteyen kentler, tarihine ve mirasına dayalı turistik ürünler geliştirmektedir.⁵⁴

Sanayisizleşme süreçleri sonucunda kentlerde atıl hale gelen sanayi alanlarının dinlenme ve eğlenme alanları olarak turistik bölgelere dönüştürülmesi örneğinde görüldüğü gibi, kentsel turizmin niteliğini belirleyen faktörlerden en önemlisi kent toprağından elde edilen rantı maksimize etme veya kaybedilen rantı yeniden kazanma çabasıdır.⁵⁵ Bir kentte rantı artırmannın

⁴⁷ Türkün, *Kentsel Turizm...*, 430.

⁴⁸ Urry, *Mekânları Tüketmek*, 172.

⁴⁹ Kahraman, Türkay, *Turizm ve Çevre*, 55-56.

⁵⁰ Urry, *Mekânları Tüketmek*, 40.

⁵¹ Ünsal, “Turizm ve Yapılı Çevre Arasındaki İlişki...”, 31.

⁵² Türkün, *Kentsel Turizmin Gelişmiş...*

⁵³ Bahar, Kozak, *Turizm Ekonomisi*, 55.

⁵⁴ İçelliöğlu, “Kent Turizmi ve Marka Kentler...”, 40.

⁵⁵ Türkün, *Kentsel Turizm...*, 429-432.

yolu söz konusu mekânı orta ve üst gelir grupların talepleri doğrultusunda biçimlendirmek ve farklı şekillerde tüketime sunmaktır.⁵⁶ Terk edilmiş sanayi bölgelerinin farklı işlevlerle yeniden kullanıma açılması uygulamalarının altında çoğunlukla söz konusu yerleri satılacak bir mal haline getirme ve rantı artırma hedefi yatmaktadır.⁵⁷ Dolayısıyla mekânın tüketime sunulması, rantı arttırmak amacıyla yapılmaktadır.

Kentlerde 1970 sonrası ortaya çıkan miras endüstrisi sektörü, kentsel mekânın turizm amaçlı dönüştürülmesine yardımcı olmuştur. Sanayi kapitalizminin müzeleştirilerek kullanımı, kentsel turizmin önemli yatırım araçlarından biri olmuştur. Dolayısıyla kentsel mekânlar, turizm endüstrisinin pazarlanan ürünleri olmaya başlamıştır. Burada kentlerin kendisinin de turistik bir ürün olarak pazarlanması söz konusudur. Kentlerin kendisi de metalaştırılmakta ve pazarlama nesnesi olarak tüketime sunulmaktadır.

Harvey'e göre miras endüstrisi, tarihin ve kültürel biçimlerin ticarileşmesinin örneğini oluşturmaktadır.⁵⁸ Kentsel turizm, kültürün ve tarihin mekânsal bağlamlarından koparılıp ekonomik kazançlar için kullanılmasına yol açabilecek özelliklere sahiptir.⁵⁹ Urry de yerlerin yeniden oluşturulmasında mirasın, özellikle de endüstriyel mirasın önemine dikkat çekmektedir.⁶⁰ Miras endüstrisi 1973'ten bu yana büyük bir ticaret konusu haline gelmiştir. "Müzeler, kır evleri, geçmiş görünümleri yansıtan yeniden inşa edilmiş ya da rehabilite edilmiş kentsel peyzajlar, geçmişte var olmuş altyapının taklit edilmesiyle üretilen kopyalar" İngiltere'de peyzajın ayrılmaz parçası haline gelmiştir.⁶¹

Pek çok kent, kentsel turizme yönelmeleriyle birlikte yeni imajlar oluşturmaktadırlar. Müzeler, stadyumlar, tiyatrolar, festivaller, kongre merkezleri, kentte turist alanlarının oluşturulması, restore edilmiş eski kent bölgelerinin turizme açılması bu amaca hizmet etmesi için kullanılan araçlardandır. Yaratılan kent imajlarının pazarlanması için kentlerin markalaşması yöntemi benimsenmiştir.⁶² Marka kentler adlandırması ve kentlerin marka olma amacına yönelik politikalara girişmesi, kentlerin metalaştırıldığı ve birer pazarlama nesnesine dönüştürüldüğünü göstermektedir. Bu anlamda mekân bir pazarlama nesnesine dönüşerek alınıp satılabilen bir meta durumuna gelmiştir. Harvey'e göre yerlerin ve mekânların imajı, üretilmeye ve gelip geçiciliğe bütün öteki şeyler kadar açık hale gelmiştir.⁶³

Küresel rekabet içindeki kentlerin gelişimi giderek daha çok girişimcilik öğeleri içermeye başlamıştır. Kentler, hedef kitlenin (turistler) beklentilerini karşılayacak biçimde dönüştürülmektedir.⁶⁴ Kentlerin çekim alanları olma amacıyla dönüştürülmelerinde kentler girişimcilik ilkesine dayanan süreçler ile planlanmaktadır.⁶⁵ Harvey'e göre 1973'ten bu yana

⁵⁶ Türkün, Ulusoy, "Kentsel Sit Alanlarında Turizm Amaçlı Dönüşüm..", 130.

⁵⁷ Türkün, Ulusoy, "Kentsel Sit Alanlarında Turizm Amaçlı Dönüşüm..", 136.

⁵⁸ Harvey, *Postmodernliğin Durumu...*, 80.

⁵⁹ Ünsal, "Turizm ve Yapılı Çevre Arasındaki İlişki...", 28.

⁶⁰ Urry, *Mekânları Tüketmek*, 48.

⁶¹ Harvey, *Postmodernliğin Durumu...*, 106.

⁶² Ünsal, "Turizm ve Yapılı Çevre Arasındaki İlişki...", 24.

⁶³ Harvey, *Postmodernliğin Durumu...*, 327.

⁶⁴ Ünsal, "Turizm ve Yapılı Çevre Arasındaki İlişki...", 29.

⁶⁵ Ünsal, "Turizm ve Yapılı Çevre Arasındaki İlişki...", 107.

yaşanan yoğun kentler arası rekabet ve kentsel girişimcilik döneminde seyirlik kentsel mekânların oluşturulması aracılığıyla kente imaj kazandırma sermaye ve insanları cezbetmek için bir araç haline gelmiştir.⁶⁶

Turistler için hazırlanan ortamlarda dışarıdan gelenler kendilerini ziyaretçiden çok tüketici gibi görmekte ve buna uygun hareket etmektedir.⁶⁷ Bunun örneği tarihi mekânlar çevresinde hediyelik eşya satan yerlerin kümelenmesinde görülebilmektedir. Herhangi bir mekânı turist olarak ziyaret edenler, buralarda tüketim faaliyetlerinde bulunmaktadır ve söz konusu durumun turist olmanın gereklerinden biri olarak içselleştirildiği de söylenebilir. Kentlere gelen turist profilinin de değiştirdiği ifade edilmektedir. Buna göre kent turistlerinin arayışında oldukları şey tüketim için gerekli olan mekânlardır.⁶⁸

3.2. Turizm Tüketimi

Kentsel turizm, yalnızca turistlere yönelik mekânlar ve yapılar bütünü değil, aynı zamanda eğlencenin estetikleşmesiyle birlikte simgelerin ve görünüşlerin de tüketimidir. Kentsel turizmin gelişimiyle turizm bir görsel tüketim aktivitesine dönüşmüştür.

Turizm faaliyetini üretilen turizm ürününün tüketiciye(turiste) satılması şeklinde tanımlamak mümkündür. Diğer mal ve hizmetler gibi turizm de üretim, tüketim, pazarlama, dağıtım gibi aşamalardan geçmektedir. Bu anlamda turizm bir tür tüketim pratiğidir. Yukarıda dile getirildiği gibi kapitalizm ortamında mekânın şekillendirilmesi sonrasında bu alanların tüketilmesi aşamasına gelinmektedir. Günümüzde turizm –alışveriş, spor, kültür, mimari vs- çeşitlenmektedir. Disneyland gibi suni turizm mekânlarının yaratılması da söz konusudur.

Urry, tüketimin sadece mal tüketiminden ibaret olmadığını belirtmekte ve hizmet tüketiminin artan öneminden söz etmektedir. Çağdaş Batı ekonomilerinde hizmetler sektöründeki yükselişten dolayı hizmet tüketimi –turizm ve tatil yapmayla ilgili hizmetlerin tüketimini de içeren- maddi nesnelere tüketiminden daha büyük önem kazanmaktadır. Harvey de post-fordizmle birlikte mal tüketiminden hizmet tüketimine doğru bir kayıştan söz etmektedir.

Urry, bir tüketim biçimi olarak turizmin doğasını ele alır. Buna göre turist tüketimi karmaşık bir süreçtir. Turist hizmetlerinin tüketimi önemlidir ve bu modern toplumlarda turist etkinliklerinin merkezi bir yer tutmasından kaynaklanmaktadır. Turist tüketiminin merkezinde farklı bir deneyimi belirten kentsel peyzaj görünüşlerine bireysel ya da kolektif olarak “bakmak” vardır. Bu anlamda “turist bakışı” turist hizmetleri tüketiminin merkezinde yer alır. Yukarıda da dile getirildiği üzere turizm bir boş zaman etkinliği olarak ücretli çalışmanın dönüşümleriyle yakından ilgilidir. Turist bakışı, seyahati(mekân içinde devinimi) ve bir yerlerde konaklama süresini gerektirmektedir. Dolayısıyla seyahat ve konaklama ikamet ve çalışma yerleri dışındaki yerlere yöneliktir. Turist bakışı kişileri rutin deneyimlerden ayıran kentsel peyzajın özelliklerine yöneltilmektedir. Modern toplumlarda nüfusun önemli bir kısmı bu tür turist pratikleriyle uğraşmaktadır.

⁶⁶ Harvey, *Postmodernliğin Durumu...*, 116.

⁶⁷ Türkün, *Kentsel Turizm...*, 436.

⁶⁸ Sırma Turgut, Pınar Özden, “Sürdürülebilir ve Turizm Eksenli Bir Kentsel Dönüşüm Hedefine Doğru: Eminönü Tarihi Kent Merkezi”, *Planlama*, c. 1, s. 35, (2005): 58.

Urry, post-fordist tüketimle birlikte turizmin sonunun geldiğini iddia eder. Bu görüşün temelinde günümüzde insanların zamanlarının çoğunda ya gerçekten devinen ya da elektronik mesajların inanılmaz akışkanlığı aracılığıyla simüle edilmiş devinimi yaşayan turistler haline gelmiş oldukları fikri yatmaktadır. Turizm, modern özneyi dönüştürmektedir ve çağdaş özne zamanının çoğunu turist pratikleriyle geçirmektedir.

4. Sonuç

1970'lerde fordizmin krize girmesi sonucu krizden çıkış arayışları içerisinde kapitalizm küresel ölçekte iş örgütlenmesi ve emek örgütlenmesi bağlamında yeniden yapılanmış ve daha esnek üretim biçimleri söz konusu olmuştur. Bu süreçte mekân organizasyonunda da değişimler gerçekleşmiş ve gelişmiş Batı kentlerindeki sanayi, emek maliyetlerinin daha ucuz olduğu ülkelere taşınmıştır. Batının eski sanayi kentlerinde atıl hale gelen bölgeler ve söz konusu kentler ekonomik kaybı karşılamak adına kentsel turizme yönelmişlerdir. Dolayısıyla gelişmiş Batı ülkelerinde yaşanan sanayisizleşme sürecinin mekânsal boyutu, sanayi yerine kentsel turizmin ikame edilmesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

1970'ler sonrasında sanayisizleşme süreçleri ve modern kentlerin eleştirisi, 1980'ler sonrasında kentsel turizmin gündeme gelmesine neden olmuş ve kentsel turizm dünya çapında gelişim göstermiştir. Bunun yanında ekonomik anlamda tatil yapabilme imkânına sahip olma durumunun yaygınlaşması ve ulaşım teknolojilerinin gelişimi 20. yüzyılın ortalarından itibaren turizm sektöründe bir büyümeyi de beraberinde getirmiştir.

Kentsel turizme yönelimle beraber kentsel turizm faaliyetleri dâhilinde kentler de tüketim odaklı hale gelmişlerdir. Kentsel turizmin gelişimi, sermaye birikiminin sürdürülmesi ve kâr maksimizasyonu amacındaki kapitalizmin mantığı içerisinde yer almaktadır. Sanayisizleşmeyle kentler için turizm bir çıkış yolu olarak görülmüş ve kentler, yaratılan imajları çerçevesinde tüketim maddeleri ile benzer biçimde pazarlanmaya başlanmıştır. Bu bağlamda kentlerin kendisi de metalaştırılmakta ve pazarlama nesnesi olarak tüketime sunulmaktadır.

Kaynakça

Bahar, Ozan. Metin Kozak. *Turizm Ekonomisi*. Ankara: Detay Yayıncılık, 2006.

Duru, Bülent. Ayten Alkan. "Giriş". *20. yüzyıl Kenti*. çev. ve der. Bülent Duru, Ayten Alkan, Ankara: İmge Kitabevi, 2002: 7-25.

Ersoy, Melih. "Sanayisizleşme Süreçleri ve Kentler". *Praksis*. Sayı 2. (2001): 32-52.

Gottdiener, Mark. "Mekân Kuramı Üzerine Tartışma: Kentsel Praksise Doğru". *Praksis*. Sayı 2. (2001): 248-269.

Harvey, David. "Esneklik: Tehdit mi Yoksa Fırsat mı?". *Toplum ve Bilim*. Sayı 56-61. (1993): 83-92.

Harvey, David. *Postmodernliğin Durumu: Kültürel Değişimin Kökenleri*. çev. Sungur Savran. 7. bs. İstanbul: Metis Yayınları, 2014.

- Kahraman, Nüzhet. Oğuz Türkay. *Turizm ve Çevre*. 3. Bs. Ankara: Detay Yayıncılık, 2009.
- Lefebvre, Henri. *Mekânın Üretimi*. çev. Işık Ergüden. İstanbul: Sel Yayıncılık, 2014.
- Özdemir, Dilek. “Yeniden Canlandırma Projelerinde Kültür, Turizm ve Emlak Piyasaları Üzerine Kurulu Stratejilerin Başarı(sızlık) Koşullarının İncelenmesi”. *Kentsel Dönüşüm Sempozyumu Bildiriler*. İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi, 2003: 384-397.
- Şarkaya İçelloğlu, Cansu. “Kent Turizmi ve Marka Kentler: Turizm Potansiyeli Açısından İstanbul’un SWOT Analizi”. *İ.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*. (2014/1): 37-55.
- Terakye Ünsal, Burcu. “Turizm ve Yapılı Çevre Arasındaki İlişki: Batum Örneği”. Uzmanlık Tezi, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yatırım ve İşletmeler Genel Müdürlüğü, 2012.
- Toskay, Tunca. *Turizm: Turizm Olayına Genel Yaklaşım*. İstanbul: Der Yayınları, 1983.
- Turgut, Sırma. Pınar Özden. “Sürdürülebilir ve Turizm Eksenli Bir Kentsel Dönüşüm Hedefine Doğru: Eminönü Tarihi Kent Merkezi”. *Planlama*. Cilt 1. Sayı 35. (2005): 49-62.
- Türkün, Asuman. “Kentsel Turizm: Yeni Bir Mekânsal Önceliğe Doğru...”. *Almanak 2003*. İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı, 2004: 427-438.
- Türkün, Asuman. “Kentsel Turizmin Gelişmiş ve Azgelişmiş Ülkelerde Yansımaları”. *TMMOB İstanbul Kent Sempozyumu Bildiriler*. İstanbul: TMMOB İstanbul İl Koordinasyon Kurulu, 2007.
- Türkün, Asuman. Zuhul Ulusoy, “Kentsel Sit Alanlarında Turizm Amaçlı Dönüşüm ve Sorunlar: Ankara Kalesi Örneği”, *Planlama Dergisi*, c. 2, (2006): 129-138.
- Urry, John. *Mekânları Tüketmek*. çev. Rahmi G. Öğdül. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999.

19. Yüzyılda Meydan ve Serkeş Kazalarının Demografik Yapısı

Demographic Structure of Meydan and Serkeş Districts in the 19th Century

Abdullah BAY *

Öz

Meydan ve Serkeş kazaları 15. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı idaresine katıldı. Bölgenin Osmanlı sınırlarına katılmasından sonra köy yerleşmeleri olarak varlığını sürdüren her iki kaza 17. yüzyılda ayrı birer kaza haline getirildi. Uzun süre farklı idari birimlere bağlı olarak varlığını sürdüren Meydan ve Serkeş kazaları 19. yüzyıla girildiğinde Canik Sancağına bağlı bulunuyordu. Bu iki kazadan Serkeş, Fatsa'nın güneybatısında, Meydan ise Ünye'nin doğusunda ve bugünkü Kumru ilçesinin kuzeyinde bulunuyordu. Devamlılığını sağlayamayan bu iki kazanın idari sınırlarında günümüzde Kumru ilçesi kurulmuştur. Bu kazalar zaman içerisinde ortadan kalkmakla birlikte, köy yerleşim yeri olarak varlıklarını devam ettirmektedir. 19. yüzyılda Osmanlı coğrafyasının değişik yerlerinde olduğu gibi Canik Sancağına bağlı Meydan ve Serkeş kazalarında da nüfus sayımları yapılmıştır. Bu sayımlar demografik yapının temel özelliklerini belirlemek açısından olduğu kadar yerel anlamda da önemli bilgiler sunmaktadır. En başta bu defterler yörenin yaklaşık yüz yüzyıllık bir döneminin demografik yapısı hakkında önemli bilgiler elde etme imkânı vermektedir. Çalışmamızın amacı; 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın ilk çeyreğini kapsayan tarih aralığında demografik araştırmaların ana kaynakları arasında yer alan nüfus defterlerinden ve diğer bazı arşiv belgelerinden hareketle Meydan ve Serkeş kazalarının nüfusu, bu nüfusun değişimini, bunun yanında göç ve meslekler gibi sosyoekonomik özelliklerini ortaya koymak ve bu yolla Osmanlı taşrasıyla ilgili araştırmalara katkı sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Meydan, Serkeş, Kumru, Canik, Nüfus, Nüfus Defteri, Göç.

Abstract

The districts of Meydan and Serkis, which continued to exist as village settlements after the participation of the region in the Ottoman administration, were turned into separate districts in the 17th century. The districts of Meydan and Serkis, which had existed under different administrative units for a long time, were connected to the Canik Sanjak when the 19th century started. Of these two districts, Serkis was located in the southwest of Fatsa, and Meydan was in the east of Ünye and north of today's Kumru district. The district of Kumru was established within the administrative borders of these two districts, which could not ensure their continuity. Although these districts disappeared over time, they continue to exist as village settlements. In the 19th century, censuses were carried out in the districts of Meydan and Serkis, which were connected to the Canik Sanjak, as well as in different parts of the Ottoman geography. These censuses provide important information not only in terms of determining the basic features of the demographic structure, but also in the local sense. First, these civil registers provide the opportunity to obtain important information about the demographic structure of the region for a period of about a century. The aim of our study is to reveal the population of the districts of Meydan and Serkis, and the change of this population as well as their socio-economic characteristics such as migration and occupations and thus to contribute to the research on the Ottoman province, based on the civil registers, which are among the main sources of demographic research between the 19th century and the first quarter of the 20th century, and some other archive documents.

Keywords: Meydan, Serkis, Kumru, Canik, Population, Civil Register, Migration.

* Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
e-posta: abduallahbay1973@gmail.com
ORCID: 0000-0001-5420-8999

1. Giriş

Bu araştırmada Meydan ve Serkeş kazaları hakkında tutulan çok sayıda nüfus defterlerinden hareketle bu kazaların nüfus yapısı, kaza içi ve dışına gerçekleştirilen göçler ve yıllar içinde meydana gelen değişiklikler incelenecektir. İki kazadan Serkeş, Fatsa'nın güneybatısında, Meydan ise Ünye'nin doğusunda ve bugünkü Kumru ilçesinin kuzeyinde bulunuyordu. Devamlılığını sağlayamayan bu iki kazanın idarî sınırlarında günümüzde Kumru ilçesi kurulmuştur.

Yörenin Osmanlı hâkimiyetine geçişi 1427/28 yılında Yörgüç Paşa'nın Canik seferi ile gerçekleşmiş, hemen ardından bölgede idarî düzenlemeler yapılmıştır. İlk idarî düzenlemeler sonrası Canik Sancağına bağlanan yöre, uzun yıllar boyunca Sivas Eyaletine bağlı kalmıştı. 1455 ve 1458 tahrirlerine göre bölge, "Satılmış-ı Mecid Beğ" adı altında önce nahiyeye, 1520 defterine göre ise "Satılmış" adıyla kaza olarak teşkilatlandırılmıştı.¹ Bu tarihlerde Canik Sancağı sınırlarında yer alan Meydan ve Serkeş, Satılmış (Fatsa) kazasına bağlı köy yerleşmeleriydi. 17. yüzyılda Meydan ve Serkeş ayrı kaza haline getirildi. 17. yüzyılda (1642) yeni idarî düzenlemelerle altı yeni kaza oluşturulduğu sırada kazanın eski merkez çevresi Satılmış olarak devam ederken Korgan'da Keş Deresi, Ünye'nin doğusu ve Kumru'nun kuzeyinde Meydan kazası, Kumru'nun kuzey-doğu ve Fatsa'nın güney-batı kesimlerinde Serkeş (Serkis) kazası kurulmuştur.² Yöre, nüfus sayımlarının başladığı 19. yüzyılın ilk çeyreğine gelindiğinde 17. yüzyıldaki idarî yapısını koruyordu.³

16. yüzyılda her iki kazanın demografik yapısına gelince en fazla hane sayısı 284 hane kaydıyla Meydan'da bulunuyordu. Buna karşılık Satılmış 200, Serkeş 160 haneye sahipti. En az haneye sahip kaza ise 66 hane ile Keşderesi idi.⁴ 16. yüzyılın ikinci yarısında kazaların nüfusu önemli oranda artış göstermiştir. Birçok köy yerleşimlerinde 16. yüzyılın ilk çeyreğinde hane sayıları çok daha düşüktü. 1455 yılında Meydan 94, Serkeş 16 haneden oluşuyordu. Yukarıdaki hane sayılarıyla karşılaştırıldığında hane, dolayısıyla nüfus artışlarının önemli oranlara ulaştığı anlaşılıyor. Nüfus, Meydan ve Serkeş kaza merkezlerinde yoğunlaşmıştı. Bunlar dışında Çokdeğirmen, Demürce, Divane, Fizme-i Sufla, Karaağaç, Kargucak ve Samur-ı Zir nüfus yoğunluğunun patlama yaptığı yerler arasındaydı. Meydan köyünden sonra en dikkat çekici artış 246 hane ile Fizme-i Sufla'da gerçekleşmiştir.⁵ 17. yüzyıldan itibaren tahrir defterlerinin

¹ Bahaeddin Yediyıldız ve Ünal Üstün, *Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları I: 1455 Tarihli Tahrir Defteri* (Ankara: TTK, 1992), XXVI-XXIV; Bahaeddin Yediyıldız ve Ünal Üstün, *Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları II: 1485 Tarihli Tahrir Defteri*, (Ankara: TTK, 2002), 20-25; Mehmet Öz, Ünal Üstün ve Bahaeddin Yediyıldız, *Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları-3: 387 Numaralı Defter-i Karaman ve Rum'un Canik Livası'na Ait Bölümü*, (Ankara : TTK, 1992), 60-71.

² Mehmet Öz, "Tahrir Defterlerine Göre Canik Sancağında Nüfus 1455-1643", *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, sy. 6 (1991), 176.

³ Nedim İpek, "Canik Sancağının Nüfusuna Dair Bir Değerlendirme", *Ondokuz Mayıs University Journal of Education Faculty*, c.12, sy. 1 (2014), 35-41; Abdullah Bay, "Hurufat Defterlerine Göre Kumru'da (Serkiz, Keşderesi ve Meydan Kazaları) Camiler, Mescitler ve Görevlileri (1689-1834)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, sy. 33 (2022), 75-78.

⁴ Öz, "Tahrir Defterlerine Göre Canik Sancağında Nüfus 1455-1643", 176.

⁵ Mehmet Öz, "XV. Yüzyıldan XVII. Yüzyıla Samsun Yöresi", *Geçmişten Geleceğe Samsun*, 1. Kitap, Geçmişten Geleceğe Samsun Sempozyumu Bildirileri, Samsun, 4-6 Mayıs 2006, ed. Cevdet Yılmaz, (Samsun: Samsun Büyükşehir Belediyesi, 2006), 11; Öz, "Tahrir Defterlerine Göre Canik Sancağında Nüfus 1455-1643", 205-206;

yerine tutulmaya başlanan avarız defterlerinden hanenin kaç kişiden oluştuğu açıkça belirtilmediği için net bir demografik yapı çıkarmak zordur. Ancak yine de yaklaşık bir fikir edinilebilir. Avarız defterlerine göre Satılmış kazası, 200 hane 13 mücerred; Meydan kazası, 46 köyde 284 hane, 73 mücerred; Keşderesi, 9 köyde 66 hane, 2 mücerred; Serkeş, 53 köyde 157 hane, 11 mücerred yapı arz ediyordu.⁶ Bu genel bilgilerden sonra Tanzimat sonrası kazaların nüfusu, geçirdiği değişim sürecini ve sebeplerini genel anlamda ortaya koymaya çalışacağız.

2. Nüfus Sayımları ve Nüfus Defterleri

Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren malî ve askerî sebeplerle tahrirler gerçekleştirmiştir. Bu kayıtlar, ekonomik ve askerî gelişmelerin bir sonucu olarak zamanla değişime uğradı ve 19. yüzyılda yeni bir şekil almaya başladı. Gelişen yeni ihtiyaçların bir yansıması olarak modern ilk nüfus sayımı, askerlik çağına gelen erkek nüfusu belirlemek amacıyla 1828-1829 yılında yapılmıştır. 1831 sayımı, merkezî bir nüfus kayıt sisteminin kurulmasını ve nüfus değişikliklerinin düzenli olarak takip edilmesini sağlaması açısından önemlidir. Ayrıca bu değişiklikleri düzenli takip etmek ve bilgileri muhafaza etmek için merkezde Ceride Nezareti (Ceride-i Nüfus Nezareti), taşrada ise defter nazırlıkları kurulmuştur. Nizamname gereği 1831’de kaydedilen bu defterler tamamlanarak belli periyotlarla ceride idaresine gönderilmiş, 1835-1845 yılları arası ise nüfus vukuat defterleri aracılığıyla defterler işlem görmeye devam etmiş, doğanlar, yer değiştirenler ve ölenler bu defterlere yazılmıştır.⁷

Ancak nüfus değişikliklerini belirleyen jurnal defterlerinin aksaması ve çok sayıda nüfusun kaydedilmemesi gibi sebeplerden dolayı birçok kez sayımların tekrarlanması yoluna gidilmiştir. Bu amaçla 1840 ve hemen ardından 1844 yılında ülke genelinde yeni bir nüfus sayımı yapılmasına karar verilmiştir. Ancak sayım memurlarının dikkatsizlikleri, askere gitmek istemeyenlerin yanlış bildirimlerde bulunması, gayrimüslim cemaat liderlerinin cemaatleri hakkında yanlış bilgi vermesi gibi sebeplerle bu sayım da başarılı olamadı. 1844 nüfus sayımından sonra birkaç defa daha sayıma girildi ise de bunlar çeşitli nedenlerle tamamlanamadı. 1870 yılında yeniden genel nüfus sayımı yapılacağına dair irade çıkarıldı; fakat iç karışıklıklar dolayısıyla yürürlüğe konamadı. 1877-78 Osmanlı–Rus Savaşı, yapılması planlanan geniş çaplı sayıma engel olmuştur. Savaş sonrası bir nüfus sayımı daha yapıldı. Ancak Rumeli’den gerçekleşen yoğun göçler sebebiyle sayım altı ayda tamamlanabildi.⁸

Meydan ve Serkeş kazaları için tutulan defterlerin yazım biçimi ülkenin diğer yöreleri için tutulan defterlerin biçimi ile benzerdir. Kayıtlar, kadim geleneklere uygun olarak hane esasına

Öz, Üstün ve Yediyıldız, *Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları* 3, 194-97; Mehmet Öz, *XV - XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı* (Ankara: TTK, 1999), 194-97.

⁶ Öz, “XV. Yüzyıldan XVII. Yüzyıla Samsun Yöresi”, 11; Öz, “Tahrir Defterlerine Göre Canik Sancağında Nüfus 1455-1643”, 205.

⁷ Mübahat S. Kütükoğlu, “Osmanlı Sosyal ve İktisadî Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri”, *Belleten*, c.59, sy.225, Ağustos 1995, 395-419; Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, çev. Bahar Tırnakçı (İstanbul: Timaş, 2010), 66; Cevdet Yılmaz, “Ceride Nezareti”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. 7 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993), 409-10.

⁸ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, 110; Mustafa Büyük, *1831 Sayımına Göre Perşembe, Aybastı, Bolaman ve Çamaş Kazaları Nüfusu*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu 2011), 13-16.

göre düzenlenmiştir. Kaza ve mahalle adının ardından hane reislerinden başlayarak hanedeki erkek nüfus, lakapları, yaşı, hane halkıyla akrabalıkları, fizikî özellikleri, sağlık durumları, memuriyetleri ve meslekleri kayıt altına alınmıştır. Mahallelerde haneler numaralandırılmış, imam ve muhtarlar özellikle belirtilmiştir. Hanedeki kişilerin yaşları askerlik için kolaylık sağlaması açısından özellikle kategorize edilmiştir. 14 yaşından 40 yaşına kadar askerliğe elverişli olanlara “mim” işareti konulmuş, askerliğe uygun olmayan kişilerin engel durumları kaydedilmiştir. Kayıtlarda belirtilen “tüvana”, tarih itibarıyla askerliğe elverişli, “şab-ı emred” henüz bıyığı çıkmış, genellikle 10-20 yaş arası gençleri, “sagır” 0-12 yaş gençleri, “sabi” çocukları, “müsinn” ise yaşlı olduğundan askerlik mükellefiyetinin kalktığı kimseleri tanımlıyordu. Askerliğe engel oluşturan sağlık durumları “arazlı, alil, âmâ yekçeşm, topal, yetim, saralı, divane, meczub, mecruh, çolak, mecnun, maraz, yek kadem, yarım, sağır” gibi tanımlarla belirtilmişlerdir. Nerede olduğu bilinmeyenler “gaib, zaid”, suçlular ve mahkûmlar “mücrim” olarak belirtilmiştir. Değişiklikleri sonradan defterlere kayıt düşülmüştür. Kişilerin mevcut durumları, isimleri yanına genellikle meydana gelen değişiklikler eğri bir yazıyla “tevellüd”, “fevt” “mürd”, “fevt şüd” “müteveffa”, “helak”, “reft be”, “amed be”, “nukulet be kaza-i..karye-i...” ifadeleri kullanılarak yazılmıştır. Tahrir sırasında askerde bulunanlar ve emekliler de kaydedilmiştir. Ayrı defterlerde tutulan gayrimüslimler ise cizye ödemekle yükümlüler ve yükümlü olmayanlar olarak iki kısma ayrılmış ve ödeyecekleri vergi oranları “ala, evsat, edna” olarak belirtilmiş, yükümlü olmayanların engel ve sosyoekonomik durumları kaydedilmiştir.⁹ Bu kayıtlardan kazaların demografik yapısı, nüfus değişiklikleri ve sosyoekonomik durumları hakkında bilgi edinmek mümkün olabilmektedir.

Araştırmamızın esas kaynaklarını Meydan ve Serkeş kazaları hakkında hazırlanmış aşağıda tablo halinde verilen defterler oluşturmaktadır. İncelemede Meydan ve Serkeş kazaları hakkında 1834-1850 tarihleri arası tutulmuş nüfus defterleri esas kaynak olarak kullanılmıştır. Araştırmada kullandığımız ana defterler 1250 (1834) tarihli NFS.d. 977 tasnif numaralı Trabzon, Canik, Cevizderesi, Çöreği, Fenaris, İfraz, Fatsa, Serkeş, Keşderesi, Meydan Müslim nüfus defteri, 1261 (1845) tarihli NFS.d. 1003 tasnif numaralı Trabzon, Canik, Fatsa, Keşderesi, Meydan Müslim nüfus defteri, 1261 (1845) tarihli NFS.d. 1006 tasnif numaralı yeni zuhur eden nüfus defteri, 1259 (1843) tarihli NFS.d. 1017 tasnif numaralı Meydan Müslim nüfus defteri, 1259 (1843) tarihli NFS.d. 3825 tasnif numaralı Serkeş Müslim nüfus defteri olmak üzere beş defterden oluşmaktadır. Bu defterler hem esas sayım kayıtlarını hem de daha sonra tutulan vukuat, jurnal, yoklama gibi çeşitli şekillerde ifade edilen güncel değişiklikleri kapsamaktadır. NFS.d. 1003 nolu defter, her ne kadar 1843 tarihli olarak belirtilse de üzerindeki vukuat kayıtları defterin en azından 1835’ten önce hazırlanıp kullanılmaya başlandığını gösteriyor. En erken tarihli vukuat kaydı Ra 1251’den başlamakta, en son M.1260 tarihine kadar devam etmektedir. (1251-1260/1835-1844). NFS.d.977 nolu defter 1251-1260 (1835-1844) tarihleri arasındaki vukuat kayıtlarını içermektedir. Bu defterdeki bilgiler, 1003 defteriyle benzer içeriğe sahiptir. Ancak farklı bazı bilgilere de rastlanmaktadır. Defter eşdeğer tutulmuş olabilir veya istinsah nüshası veya ek sayımlar da olabilir. NFS.d. 1006 nolu defter, 1003 nolu defteri

⁹ Behset Karaca ve Dilek Şenkul, “Nüfus Defterlerine Göre Hoyran Kazası’nın Demografik Yapısı (1831-1847)”, *Cedrus: Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi* c.8, (2020), 689-722; Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, (Ankara: Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1943).

tamamlayıcı bilgilere sahiptir. Defter, “Fatsa ve tevâbi-i kazalarının altmış bir senesi nüfusu tahririnde müceddeden zuhur eden fazla nüfus defteridir” kaydıyla isimlendirilmiştir. Dolayısıyla 1003 nolu deftere bu yeni sayım bilgileri eklenmiştir. Bu yeni tahrirde Fatsa, Keşderesi, Meydan ve Serkeş kazalarının güncel bilgileri kaydedilmiştir. Defterde toplam bilgiler ve vukuat kayıtları yer almaz. Defterin kapağında “Fatsa ve tevâbi-i kazalarının nüfus defteri fi 29 sene 1261” kaydı bulunmaktadır. Defterin her ne kadar 1261/1844 tarihli olduğu belirtilse de üzerinde bulunan jurnal kayıtlarından defterin başlangıç tarihinin 1251/1835 yılı olduğu anlaşılıyor. Bölgede yapılan tahrirlerde kayıtlar, Serkeş kazasında Süleyman, Meydan kazasında Hasan ve Keşderesi kazasında Mustafa tarafından tutulmuştur. (Tablo 1)¹⁰

3. Merkez Kazalar Nüfusu

1834 yılında Meydan kaza merkezinin nüfusu 97 erkek, 27 haneden oluşuyordu. Bu erkek nüfusun 19’u müsinn, 26’sı tüvana, 48’i sagir ve amelmande idi. Serkeş merkez kazasının erkek nüfusu 133, hane sayısı 50 idi. Nüfusun 36’sı müsinn (ihtiyar), 37’si tüvana, 60’ı ise sagir ve amelmande (küçük ve iş yapamaz) idi.¹¹ Meydan kazası demografik açıdan en kalabalık ikinci yerleşim merkeziydi. Ağcaalan köyü, 117 erkek nüfus oranıyla Meydan merkezinden daha kalabalıktı. Yine Serkeş kaza merkezi için de benzer bir durum söz konusudur. Serkeş, ikinci en kalabalık yerleşim merkezini oluşturuyordu. Fizme-i Sufla köyü, 556 erkek nüfus sayısı ile Serkeş nüfusunun iki katına ulaşıyordu. 1834 ve 1848 arası 14 yıllık bir sürede merkez kaza erkek nüfusu yaklaşık iki kat artarak 219 kişiye ulaşmıştı. Meydan kazasında benzer bir artış oranı yaşanmamış, 1834 sayımında 94 erkek nüfus olan sayı 1848 yılında ancak 106’ya ulaşmıştır. Ağcaalan köyünde ise yaklaşık iki kat bir artış söz konusudur. 1834 yılında 117 olan erkek nüfus, 1848’de 206’ya ulaşmıştır. Meydan merkez kaza nüfusu neredeyse bu dönemde sabit kalmıştır.

Sonraki yıllarda her iki kazanın merkez nüfusunda çok az değişiklik gerçekleşmiştir. 1848 yılında Meydan kaza merkezinin erkek nüfusu 106, Serkeş kaza merkezinin erkek nüfusu ise 219 kişidir. Bu sayılar, bölgenin demografik yapısında önemli değişiklikler olmadığını göstermektedir.¹²

3.1. Nüfusun Köylere Dağılımı

Kazalardaki nüfus dağılımına bakıldığında kırsal köy nüfusunun kaza nüfusu içindeki payının yüksek olduğu görülür. 19. yüzyılın ortalarında her iki kazada yaşayan nüfusun önemli bir kısmı köylerde yaşamakta, merkez-köy nüfus oranı köy lehinde görünmektedir. Sayımlara göre Meydan ve Serkeş kazalarındaki erkek nüfus oranı ve hanelere göre dağılımı tabloda gösterilmiştir. (Tablo 2)

¹⁰ BOA, *NFS.d.*, 977, s.63-114. 1250/1834.

¹¹ BOA, *NFS.d.*, 977, s.63-114.

¹² BOA, *NFS.d.*, 1003. s.83-155; BOA, *NFS.d.*, 11711. Fatsa, Keşderesi, Meydan, Serkeş Müslim defteri. 1269/1852; BOA, *NFS.d.*, 11694. Fatsa, Keşderesi, Meydan, Serkeş Müslim defteri.1252/1836; BOA, *NFS.d.*, 11696. Keşderesi, Meydan, Serkeş Müslim defteri. 1254/1838.

1834 yılında Serkeş kazasında Fizme-i Sufla köyü, 62 hane ve 278 erkek nüfus kaydı ile hem Serkeş kazası hem de Fatsa kazasında en kalabalık nüfusa sahip yerleşim yeridir. Serkeş kaza merkezi ise 133 erkek nüfusuyla kazanın ikinci kalabalık yerleşim yeri olurken Fizme-i Ulya 120 erkek nüfusuyla üçüncü kalabalık köy konumundadır. Nüfusu en az yerler ise Duman ve Göğcelü köyleridir. Göğceli'nin hane sayısı 8, erkek nüfusu 18, Duman'ın hane sayısı 7, erkek nüfusu ise 15 idi. Serkeş kazasının toplam hane sayısı 636, toplam Müslüman erkek nüfus oranı 1835'dir. Meydan kazasında Ağcaalan köyü 47 toplam hane sayısı ve 117 erkek nüfus ile en fazla nüfusa sahip köydü. Aliverası 103 erkek nüfusla ikinci, Meydan kaza merkezi 94 erkek nüfusla üçüncü köydü. Meydan kazasının en az nüfuslu yerleri ise Karacalu ve Kadıncık köyleriydi. Karacalu 14, Kadıncık ise 37 erkek nüfusa sahipti. Meydan kazasının toplam hane sayısı 288, erkek nüfusu ise 818 kişiydi.

Nüfus artış oranları nüfusun ilk kaydının tutulduğu 1834 ile 1845 yılları arasında benzer oranlardadır. Genelde nüfus az da olsa kırsal yerleşimlerde artış göstermiştir. Bazı köylerin nüfusunda ise azalma gerçekleşmiştir. Bu köylerde nüfusun azalmasının sebeplerine işaret eden herhangi bir kayıt yoktur. Bu da iki yıllık kısa sürede nüfusun artış hızının düşük olmasıyla ilgili olabilir. Göl, Geyikçelü, Göğez, Miri, Aliverası, Meydan kaza merkezi, Ergen, Ağcaalan köylerinde ufak da olsa azalma olmuştur. Asıl önemli artış oranları 1848 yılında gerçekleşmiştir. Bunun sebebi; daha iyi kayıt tutma veya "müceddeden zuhur eden nüfus" kayıtları olabilir. Artışlarla doğrudan ilgiliyse her iki kazada da dikkate alınması gereken bir nüfus artış oranı belgelere yansımıştır. Kuşnuvak, Demircilü ve Duman'da çok az azalma tespit edilmektedir. Buna karşılık Güneycik, Fizme-i Sufla, Erikçeli, Kargucak, Karaağaç, Geyikçeli, Belalan, Tevkür, Çokdeğirmen, Fizme-i Ulya, Divani, Kömerik, Aliverası, Ergen köylerinde görünür oranlarda nüfus artışı gerçekleşmiştir. Ağcaalan, Miri, Serkeş kaza merkezi, Kösebucağı ve Göğez'de artış oranı iki katına ulaşmaktadır.

Müslüman ve gayrimüslim nüfus oranı ve kazada dağılımları hakkında da önemli bilgilere ulaşılmaktadır. Ünye ve Fatsa'da gayrimüslim nüfus yoğunluğu seyrekdir. Gayrimüslim nüfus daha çok Canik sancağının Arim, Samsun ve Bafra çevresinde yoğunlaşmıştı.¹³ Meydan kazasında bulunan az sayıdaki gayrimüslim nüfus ise karışık nüfus yapısına sahip Aliverası ve Meydan kazası çevresinde yoğunlaşmıştı. Aliverası köyünde 41 hanede 127 Müslüman erkek nüfusa karşılık toplam 19 hanede 73 Ermeni erkek nüfus bulunuyordu. Meydan kazası çevresinde ise 25 hanede 85 göçmen Rum erkek nüfus vardı. Meydan kazasının 12'si Müslüman, 1'i gayrimüslim, 1'i de karışık olmak üzere toplam 14 köyü bulunuyordu. Serkeş kazası Kösebucağı köyünde 47 hanede 125 erkek nüfus, 32 hanede 80 göçebe erkek nüfus bulunuyordu. Yine kaza merkezinde 65 hanede 138 göçmen erkek Rum yaşıyordu. Serkeş kazasının 24'ü Müslüman, 1'i gayrimüslim olmak üzere toplam 25 köyü vardı.¹⁴

Meydan ve Serkeş kazaları 1869 yılında bağımsız kaza statüleri kaldırılarak Ünye kazasına bağlı Fatsa nahiyesine bağlanmıştı. Dolayısıyla bu tarihten itibaren Meydan ve Serkeş'in nüfus bilgilerine ayrıca ulaşılamamaktadır. 1869'da Fatsa nahiyesi sınırlarında 87 köyde 2912

¹³ BOA, *NFS.d.*, 1033, s.6. Yoklama defteri. 1254/1838.

¹⁴ BOA, *NFS.d.*, 1034. Samsun, Kabı madeni, Meydan, Serkeş, Bafra kaza ve karyeleri nüfus icmal defteri. 1265/1848.

Müslüman ve 142 gayrimüslim hane bulunuyordu. Bu hanelerin nüfusu 10717 Müslüman, 292 Ermeni, 284 Rum ile toplam 11293'e ulaşmıştı.¹⁵ 1877 yılında Fatsa nahiyesinin hane sayısı 2893 Müslüman, 192 Çerkes, 95 Rum, 53 Ermeni ile toplam 3233'ye ulaşmıştı. Müslüman erkek nüfus 10711 idi. Bunlara 901 Çerkes, 341 Rum, 221 Ermeni nüfus eklendiğinde erkek nüfus toplamı 12174'e ulaşıyordu.¹⁶ 1900 yılında kadın ve erkek nüfus bilgilerine toplu ulaşılabilmektedir. Fatsa kazasının Müslüman nüfusu 28805, Rum nüfusu 1964, Ermeni nüfusu ise 844 idi.¹⁷ 1904 yılında çok az değişiklikle kaza nüfusu 29440 Müslüman, 2049 Rum ve 887 Ermeni nüfusa ulaşmıştı.¹⁸

3.2. Nüfusun Yaşa Göre Dağılımı

Nüfus defterlerinin düzenlenmesinde esas amaç, askere alınacak genç nüfusu belirlemek olduğundan yaşa göre dağılım da izlenebilmektedir. Salgın, savaş, açlık, ekonomik sorunlar ve askerlik yükümlülüğünün nüfus artış hızını düşürdüğünü gösteren oranlar karşımıza çıkmaktadır. Defterlerde özel olarak belirtilen "tüvana" güçlü kuvvetli, ergenlik çağına kadar olan erkek çocuk, "müsinn", ihtiyar, "sabi" ise 3 yaşından küçük çocuk anlamında kullanılıyordu. İncelemede erkek nüfus gruplara ayrılarak tabloleştirilmiştir. (Tablo 3)

Tablodan da anlaşıldığı üzere nüfus, 1-12 yaş arasında yoğunlaşmaktadır. İki kayıta da yaş aralıklarında düzenli azalmalar söz konusuysen 50 yaş üstünde oran düşmekte ve ölüm oranları artmaktadır. En fazla nüfus yoğunluğu 0-12 yaş arasında yaşanmaktaydı. Bu yaş grubunun yerleşim yerlerindeki nüfusa oranı genellikle yarıya karşılık gelmektedir. Yine diğer yoğun bir oran 13-41 yaş aralığında görülmektedir. Bu oranlara göre asker potansiyeli en yüksek yerleşim yerleri Fizme-i Sufla, Nefs-i Serkeş, Kargucak, Salihlü, Geyikçelü, Fizme-i Ulya, Miri ve Ağcaalan idi. Bölgenin her iki kazasında da 13-41 yaş arası potansiyel asker kaynağı yaklaşık yüzde 30 civarındadır. 42 yaş üstü oranı ise yüzde 20 civarındadır. Nüfus bu görünümünü 1843 yılında da korumuştur.¹⁹

3.3. Doğum-Ölüm Oranı

Defterlerde nüfus değişimleri de Nüfus ve Jurnal defterlerinde kaydedilmiştir. Bu değişimler, doğum ve ölüm bilgilerini de kapsamaktadır. Nüfus artışı köylerin büyüklüğüyle doğru orantılıdır. Ancak yıllara göre artış azalış değerleri farklılık gösterir. Nitekim 1840'a kadar artış gösteren ancak bundan sonra azalan köyler vardır. Demircilü, Fizme-i Sufla, Nefs-i Serkeş, Kösebucağı, Gögez, Çokdeğirmen, Aliverası, Nefs-i Meydan, Ağcaalan köylerinin nüfusu dikkat çekici şekilde artmıştır.

¹⁵ *Trabzon Vilayeti Salnamesi*, haz. Kudret Emiroğlu, (Ankara: Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, 1993), 1: 143.

¹⁶ *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1872*, haz. Kudret Emiroğlu, (Ankara: Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, 1994), 4: 203.

¹⁷ *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1900*, haz. Kudret Emiroğlu, (Ankara: Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı Yayınları, 2008), 18: 487.

¹⁸ *Trabzon Vilayeti Salnamesi 1904*, haz. Kudret Emiroğlu, (Ankara 2009: Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı Yayınları), 22: 433.

¹⁹ BOA, *ML. CRD.d.*, 2080.

1834-1845 yılları arasında on yıllık periyotta Meydan ve Serkeş kazalarında doğum oranı ölüm oranından yüksektir. Serkeş kazasının 1834 yılı sayımında 1838 olan nüfusu 1845'te 50 kişi artarak 1888'e çıkmıştır. Bu süre içerisinde 524 doğum, buna karşılık 474 ölüm gerçekleşmiştir. Meydan kazasında ise 10 yıllık sürede 275 doğum, 212 ölüm gerçekleşmiştir. Kaza nüfusu 1845'te 45 kişi artarak 863'e ulaşmıştır. En fazla doğum 65 vakayla Fizme-i Sufla'da gerçekleşmiştir. Köyde bu sürede 81 ölüm olmuştur. En fazla nüfus artışı 25 kişi artarak 142'ye ulaşan Ağcaalan ve 16 kişi artarak 86'ya ulaşan Demircilü köylerinde gerçekleşmiştir. Verilerde en dikkat çekici durum, bebek ve çocuk ölümlerinin yüksekliğidir. Bu oran, 1-3 yaş arasında daha da belirgindir.²⁰ En yüksek bebek ve çocuk ölümü Meydan merkezde, Fizme-i Sufla, Kargucak, Salihlü, Aliverası, Kuşnuvak, Geyikçeli, Güğez, Kösebucağı ve Asarkaya'da gerçekleşmiştir. (Tablo 4)²¹

4. Sosyal Hareketlilik ve Göçler

4.1. İç ve Dış Göçler

Meydan, Keşderesi ve Serkeş nüfus defterlerinde sebebi açıkça belirtilmese de gelen ve giden kişilere yönelik kayıtlar sürekli ve geçici göçleri belirlemeyi sağlamaktadır. Bu bilgilere göre üç kazada da temel olarak kaza içi ve kazaya yönelik iki yönlü göç gerçekleşmiştir. Kaza içi göçlerin ana sebebi hayvancılıktı. Hayvancılık yarı-göçebe yaylacılığı vazgeçilmez kılıyordu. İlk sayımda yazılmadığından 1006 numaralı defterde yaylacıların sayıma dâhil edilmesi böyle bir mevsimsel yer değiştirmenin varlığına işaret ediyor. Kazalardan kaza dışına geçici emek göçüne ise rastlanmaz. 19. yüzyılın ortalarında Niksar ve Sivas çevresinden önemli bir işçi göçünün yaşandığı Ünye'ye, Keşderesi, Meydan ve Serkeş kazalarından herhangi bir göç gerçekleşmemiştir.

Kazaya yönelik dışarıdan göçler ise dikkat çekici boyutlara ulaşmıştır. Bu göçleri ikiye ayırmak mümkündür. Bunların en kalabalık grubunu hayvancılıkla uğraşan göçerler oluşturuyordu. Fatsa, Ünye, Serkeş, Keşderesi ve Meydan kazalarına kaza dışından hatta uzak olarak sayılabilecek yerlerden göçler gerçekleşiyordu. Gelen göçmenlerin önemli bir kısmını Ermeni ve Rum göçebeler oluşturuyordu. Bunların büyük çoğunluğu Samsun, Kurşunlu, Kemah, Niksar, Sivas ve Tokat çevresinden gelenlerdi. Özellikle iç kesimlerden gelen göçerler belli yerleri kışlak olarak kullanıyorlardı. Kışlak olarak kullandıkları yerler daha çok Fatsa çevresindeydi. Fatsa kaza merkezinde ve Sayaca'da yerleşik yerli göçebe Rumlar, Beyce-i Kebir, Behce-i Sağır, Yarbaşı, Aliverası, Çaltamar ve Çubuklu'da Ermeniler, Kayaardı ve Kayaköy'de göçebe Rumlar başlıca göçmen gruplarıydı. Keşderesi, Meydan ve Serkeş kazaları da Fatsa kadar yoğun olmasa da göçmenlerin uğrak yerleri arasındaydı. Keşderesi Kiçi köyü çevresinde Rumlar, Meydan kaza merkezinde Ermeniler, Serkeş kaza merkezi ve çevresinde bulunan göçebe Rumların tamamı "mütemekkin" olarak tanımlanıyordu.²² Az sayıda

²⁰ BOA, *NFS.d.*, 11693. 1252/1836. Fatsa, Keşderesi, Meydan, Serkeş müslim nüfus defteri.

²¹ BOA, *NFS.d.*, 11698. Fatsa, Keşderesi, Meydan, Serkeş Müslim reaya defteri. 1255/1839.

²² BOA, *NFS.d.*, 11708; BOA, *NFS.d.*, 11718. Fatsa, Keşderesi, Meydan, Serkeş Müslim defteri. 1271/1854. "Fatsa kasabası mahallatında mütemekkin yerlü göçebe Rum reâyası"; Sayaca civarındaki Rum göçebeleri "Sivaslı tâifeleri. Bu dahi kaza-i âhârda olduğundan hâli". "...bazıları kaza-i âhirde oldukları. Eylül 1269". "...tâife-i mezbûrelerin sancağ-ı âhârda ve kaza-i âhârda olduklarından hâli..."; BOA, *NFS.d.*, 11720. Fatsa, Keşderesi,

Müslüman göçebe de Cacile, Güğez, Kösebucağı, Duralı, Karahamza ve Yassıtaş köyleri çevresinde yerleşikti. Bunların bir kısmını Sivas ve Kemah'tan gelen göçebeler oluşturuyordu.²³

Diğer önemli bir grubu ise çiftliklerde sürekli veya geçici yarıcı ve maraba olarak çalıştırılan göçebeler oluşturuyordu. 1260/1844 sayımına göre köyler dışında Serkeş kazasında 1 çiftlik, Keşderesi kazasında 1 göçer grup, Fatsa kazasında 4 çiftlik, 3 Müslüman göçer grubu bulunuyordu.²⁴ Göçerlerin büyük çoğunluğu çiftliklerde yarıcı veya işçi olarak yerleşenlerdi. Özellikle yarıcılık, bölgeye nüfus çeken önemli bir emek biçimini oluşturuyordu. Gelen göçmenler bölgede yer alan çiftliklerde istihdam ediliyorlardı. Serkeş'te büyük bir çiftliğe sahip Niksarlı Süleyman Bey, Arpalık'ta göçebelerin emeğinden yararlanıyordu. Arpalık'ta bulunan çiftliğinde 16 hanede 54 erkek nüfus barındırıyordu. Keşderesi kazası, Asarkaya'da Mollavelioğlu da göçmen emeğinden yararlananlardandı. Çiftliğinde 26 hanede 106 erkek nüfus bulunuyordu.²⁵ Bunların tamamı Müslümandı. Göçmenler muhtemelen özel bir anlaşma ile maraba, yarıcı veya işçi olarak çiftliklerde bulunuyorlardı.²⁶ Bu göçebelerin geldikleri yerlerle ilişkileri devam ediyordu. Mollavelioğlu'nun göçebelerinden Çöreği ve Kurşunlu'ya, Kayaköy ve Asarkaya göçebelerinden Kurşunlu, Akçay ve Çarşamba'ya göç edenler bulunuyordu.²⁷

Büyük bir emek istihdamının gerçekleştirildiği bu çiftlikler Ünye ve Fatsa çevresinde yaygınlaşmıştı. Yörede bulunan çiftlikler, Samsun, Çarşamba, Akçay, Terme ve Bafra çevresi kadar olmasa da giderek artma eğilimindeydi. Çiftliklerdeki emek biçimlerine Samsun'da yerel güçlerin çiftlikleri için tutulan kayıtlar ışık tutmaktadır. Fatsa, Ünye ve Ordu'da aynı kişilere veya başka yerel ileri gelenlere ait çiftlikler benzer emek biçimlerinden yararlanıyorlardı. Hacı Ahmed Paşa, Bafra'daki çiftliğinde "...çiftlik-i mezkûrda mütemekkinan Sivaslı göçebeleri arazilerinde iskân" etmişti. Başka bir kayıt, çiftliklerin oluşumuna işaret ediyor. "Karaköy

Meydan, Serkeş müslim defteri. 1272/1855; BOA, *NFS.d.*, 11716. 1270. Fatsa, Keşderesi, Meydan, Serkeş müslim defteri. Yassıtaş ve Sayaca civarında göçebeler "...tahrir-i nüfüstan mukaddem taşrada bulunub bu defa teehhül ederek iskân etmekle 24 hane itibarıyla zeyline kayd şüdü..."; BOA, *NFS.d.* 1006; BOA, *NFS.d.* 1003. Canik Serkeş kazası yabancı müslim nüfus defteri. 1259/1843; BOA, *NFS.d.*,11717. 1271. Keşderesi, Meydan, Serkeş reâya defteri; BOA, *NFS.d.*,11723. İslam göçebeleri vukuat kaydı. Eylül-Ka 1272/Eylül-Aralık 1856; BOA, *NFS.d.*, 11715. Fatsa, Keşderesi, Serkeş, Meydan reâya defteri.1270/1853; BOA, *NFS.d.*, 11791. Fatsa, Meydan, Keşderesi, Serkeş müslim vukuat defteri; BOA, *NFS.d.*, 11707. Fatsa, Keşderesi, Meydan, Serkeş müslim defteri. 1266/1850; BOA, *ML.VRD.CMH.d.*,1183. Fatsa ve tabi kazaların cizye defteri. 1266/1850; BOA, *NFS.d.*, 11868. Ünye reaya defteri. "Fatsa ve tâbi kazalarda yerlü göçebe Rum taifeleri". 1253/1837. "...bazı mahalden tevarüd eden misafirîn tâifesi...".

²³ BOA, *NFS.d.*,11720. Fatsa, Meydan, Keşderesi, Serkeş müslim defteri. 1272/1855; BOA, *NFS.d.*, 11718. Fatsa, Keşderesi, Meydan, Serkeş Müslim defteri. 1271/1854.

²⁴ BOA, *NFS.d.*, 2048. 1260/1844. Canik, Fatsa, Serkeş, Keşderesi, Meydan Ayvacık karışık defteri; BOA, *NFS.d.*,11720. Fatsa, Meydan, Keşderesi, Serkeş müslim defteri. 1272/1855.

²⁵ BOA, *NFS.d.*, 979. Bafra, Alaçam, Samsun, Arim, Terme, Ünye, Cevizderesi, Çöreği, Fatsa kazaları misafir ve reâya yabancı nüfus defteri. 1250/1834; BOA, *MAD.d.*, 22793.1260/1844. Canik, Keşderesi, Fatsa, Meydan, Serkeş kazaları nüfus yoklama defteri; BOA, *NFS.d.*,11720. Fatsa, Meydan, Keşderesi, Serkeş müslim defteri. 1272/1855. "Müste'cirden Memedoğlu İbrahim b. Ali".

²⁶ BOA, *MAD.d.*, 22793. Canik, Keşderesi, Fatsa, Meydan, Serkeş kazaları nüfus yoklama defteri. 1260/1844.

²⁷ BOA, *NFS.d.*, 11701. C 1258/1842. Fatsa, Keşderesi, Meydan, Serkeş müslim defteri; BOA, *NFS.d.*, 11694. Fatsa, Keşderesi, Meydan, Serkeş müslim defteri. 1252/1836; BOA, *NFS.d.*, 982. Ünye, İfraz, Fatsa, gayrimüslim nüfus defteri. 1250/1834.

çiftliği dahilinde olub mukaddemi verimdar karye iken mülklerini Hacı Ahmed Paşa hazretlerine verüb şimdiki halde göçebe itibar olunduğu..”, yine paşanın tasarrufunda bulunan Engiz çiftliğinin de “..mukaddemi karye olub verimdar iken perişan olarak arazilerini müteveffa Memiş Paşaya verüb çiftlik olduğu” belirtilmektedir. Benzer biçimde Kilise çiftliği de “..karye-i mezbûr mukaddemi şenlik bir karye olub perişan olarak arazilerini Hacı Koca Ağa ve şehr-i Bafra ahalisine vererek çiftlik olmuş olduğu..” belirtiliyordu. Köylüler, kendi istekleriyle ve özel anlaşmalarla daha fazla avantajlar sunduğundan çiftlik çalışanı olmayı tercih etmişlerdi.²⁸ Bütün bu bilgiler, bölgenin önemli ayanlarından Hazinedarzade Osman Paşa, Memiş Paşa ve Ahmet Paşa’nın göçmenleri nasıl istihdam ettiklerine işaret ediyor. Ünye çevresindeki Hazinedarzade ve diğer yerel ileri gelenlere ait çiftliklerde de durum benzerdi. Ünye’de Raşid Efendi, İncirli, Kızılcakise, Ballı, Kiraztepe, Osman Paşa’ya ait Kahaberli çiftliği, Musa Ağa’ya ait Karaman çiftliği, Ağcakese’de Yakup Yazıcı ve Abtal Osman’ın çiftliklerinin tamamı genellikle Müslüman ve Ermeni göçmen emeğinden yararlanıyordu.²⁹ Fatsa ve Ünye kazalarındaki gayrimüslimlerin ekonomik durumlarına işaret eden kayıtlar, neden çiftliklerde çalışmayı tercih ettiklerini açıklıyor. Fatsa kazasında 1267/1850 ve daha sonraki yıllarda yüksek gelirli kimseye rastlanmazken evsat (orta) 131, edna (düşük) 125, 1269/1852’de evsat 110, edna 167, 1271/1854’te evsat 105, edna 177 cizye hanesi belirlenmişti.³⁰ Böyle bir ekonomik durum karşısında çiftlikte çalışmak önemli avantajlar sunuyordu.

4.2. Askerî Görev Alanlar

Nüfus sayımlarının yapılmasının asıl sebebi yeni kurulan ordunun insan ihtiyacını karşılamak üzere askerlik yaşına gelmiş kişilerin tespit edilmesiydi. Sayımlarda 13-14 ile 41-42 yaş aralığındaki her erkek vatandaş askerliğe elverişli olarak değerlendirilirken bu yaş altındakiler “sagır”, üstünde kalanlar “müsinn” olarak kaydedilmiş ve muaf tutulmuşlardır. Nüfus defterlerine göre üç kaza, donanma (bahriye) ağırlıklı mükellefiyetlerini devam ettirmiştir. Askerlik yapanların neredeyse tamamı eskiden olduğu gibi “bahriye”de görevlendirilmiş, topçu ve redif görevlendirmeleri nadiren yapılmıştır.³¹ 1254/1838’de Serkeş kazasında 40 bahriye askerine karşılık 9 nizamiye, 1 topçu askeri görevde bulunuyordu. Bahriye olarak

²⁸ BOA, *NFS.d.*, 1034. Nüfus İcmal defteri. 1265/1848.

²⁹ BOA, *NFS.d.*, 1031. 1259/1843. Ünye’de sâkin ekrad, tüccar, Kemahlı ve Akçakeseli göçebeler ile misafirleri içine alan yabancı defteri. Kahaberli çiftliğinde 10 hanede 33 Müslüman erkek, Ağcakese’de Yakup Yazıcı’nın çiftliğinde 4 hanede 27 Müslüman erkek, Abdal Osman’ın çiftliğinde 3 hanede, 13 Müslüman erkek nüfus bulunuyordu; BOA, *NFS.d.*, 982. Ünye, İfraz Fatsa kazası gayrimüslim nüfus defteri. 1250/1834. Musa Ağa tasarrufundaki Karaman çiftliğinde 29 hanede 131 Müslüman erkek nüfus bulunuyordu; BOA, *NFS.d.*, 11868. 1253/1837. Ünye reaya defteri; BOA, *NFS.d.*, 1030. Ünye kazası müslim defteri. 1259/1843; BOA, *NFS.d.* 1006. Fatsa kazasında Memiş Paşa’nın çiftliğinde 19 hanede 42 erkek nüfus bulunuyordu. Bu göçebelerin geldikleri yerlerle ilişkileri devam ediyordu. Cevizdere, Karakaya’ya 5, Tirebolu’ya 2, Cacula’ya 1, Perşembe’ye 2 kişi gitmişti; BOA, *NFS.d.*, 1175. Ünye, İfraz, Fatsa kazaları reaya nüfus defteri. 1259/1843.

³⁰ BOA, *ML.VRD.CMH.d.*, 1434. Canik kazaları Cizye defteri. 1275/1858; BOA, *NFS.d.*, 1006. “Bâlâda mestûr haneler yegan yegan zikrolunan mahallerden gelüb Pazarardı’nda iskân etmeleriyle Pazarardı göçebeleri zeyline...” 29 nüfus eklenmiştir; BOA, *NFS.d.*, 982. Ünye, İfraz, Fatsa gayrimüslim nüfus defteri. 1250/1834. Fatsa kazasında 9 hanede 31 Ermeni erkek, Çubuklu’da 11 hanede 39 Ermeni erkek, Kayaardı’da 18 hanede 55 Ermeni erkek, Kayaköy’de 18 hanede 51 Ermeni erkek nüfus bulunuyordu.

³¹ BOA, *NFS.d.*, 11693. Fatsa, Meydan, Serkeş, Keşderesi müslim nüfus defteri. 1252/1836; BOA, *NFS.d.*, 11695. Fatsa, Meydan, Serkeş, Keşderesi müslim nüfus defteri. 1253/1837.

görevlendirilen 1 Rum dışında askerlerin tamamı Müslümandı.³² 1265/1848 yılında da Meydan kazasında silahaltına alınanların neredeyse tamamı “bahriye” olarak belirlenmiştir. 27 bahriye askerine karşılık 8 nizamiye askeri silahaltına alınmıştır. Nadiren de olsa gayrimüslimlerden bahriye askeri olarak silahaltına alınan örneklere rastlanmaktadır.³³

5. Kazalarda Sosyo-Ekonomik Yapı

Kırsal ve kentsel yerleşim birimlerinin sosyoekonomik yapısını gösteren unsurların başında meslekler gelir. Defterlerde halkın ekonomik uğraşısını belirlemeye yarayacak az sayıda bilgi verilmiştir. İstisna olarak kabul edilebilecek kayıtlara açıkça yansıyan belli meslek grupları genellikle köy idarecileri ve imamlar gibi resmî görevlilerdir.

Temel ekonomik faaliyetlerin tarım ve hayvancılığa dayandığı kazalarda tarımla uğraşan çiftçiler baskın meslek grubunu oluşturuyordu. Diğer meslek grupları çobanlar, hizmetçiler ve tüccarlardı. Hayvancılık faaliyetine bağlı olarak konar-göçer zümreler de kazalarda yer bulmaktadır. Bunlar defterlere yaylak-kışlak arasında gidip gelen yaylacılar olarak yansımıştır. Konar-göçerlik, göçebe çobanlıktan farklı olarak belli bölgelerde hayvancılıkla geçimini sağlayan, elde ettiği ürünleri yerleşik topluluklara pazarlayan ekonomik faaliyet biçimini oluşturur.

Yörede 19. yüzyılda iç bölgelerden sahile gerçekleşen göçlerle marabacılık, bir emek biçimi olarak oldukça yaygınlaşmıştır. Süreç üzerine belgeler açık bilgi vermektedir. “Ordu Sancağının hâvi bulunduğu kazalarda kâin ahali-i müslim ve gayrimüslimlerin haylücesi göçebe makûlesinden olub yani bunların her birisi bundan hayli sene mukaddem âher kaza ve sancakdan her ne esbâba mebni ise liva-i mezbûr kazalarına nakl ve hicret ve şunun ve bunun mutasarrıfı olduğu arazilerini ziraât ve hırsatle idare-i taâyüüş etmekde ve şimdiye kadar birkaç defa icra kılınan tahrirde dahi liva-i mezbûre kayd olunarak ahali-i kadime-i sâire misillü yerlü hükmünde bulundukları halde bazıları gitgide hâl-i vüs‘at ve kudret kesb eyledikçe tedarik eylemiş oldukları arazi ve emlâkinin hâsılat ve mezrûatıyla taayyüş eylemekde olub ancak hasbe’l-kader bir gûna arazi ve akarat-ı sâireye mâlik olmadıklarından nâşi salifü’z-zikr eben an cedd ellerinde bulunub ihyagerdeleri olan arazi ve çiftlikatını eküb biçüb sâye-i hazret-i padişahide refahbal ile geçinmekte...”³⁴ Belge, temel uğraşlarının tarım ve hayvancılık olduğunu belirtmektedir. Göçerlerin bazıları yarıcılık yapıyordu. Dolayısıyla çiftliklerin işgücünü göçebeler oluşturuyordu. Bir kısmı yörede zamanla yerleşik hale gelmişti.³⁵

Meydan ve Serkeş kazalarında hanelerde akrabalık bağı bulunan kişi kayıtlarına da rastlanmaktadır. Hanelerde hane reisleri başta olmak üzere oğullar, üvey oğullar, kardeşler, üvey kardeşler, yeğenler, kayınlar, damatlar, dayılar ve eniştelere, oğulluklar gibi akrabalar geniş

³² BOA, *ML. CRD.d.*, 2080. Ayvacık, Serkeş, Fatsa kazalarındaki müslim ve reâya nüfus defteri. 1254/1838.

³³ BOA, *NFS.d.*, 1034. Nüfus icmal defteri. 1265/1848; BOA, *NFS.d.*, 11709. Fatsa, Serkeş Müslim defteri. 1267/1851; BOA, *NFS.d.*, 11694. Fatsa, Keşderesi, Meydan, Serkeş müslim reaya defteri. 1252/1836.

³⁴ BOA, *A. MKT.UM.*, 468/48. 29 N 1277/14 Mart 1861.

³⁵ BOA, *NFS.d.*, 1024. Serkeş kazasında sakin yabancı müslim nüfus defteri. 1259/1843. Günümüz Serkeş köyünde Topçuoğlu, Çavuşoğlu, Deliahmedoğlu, Kurtoğlu, Tekiroğlu gibi sülale isimlerinin benzerliği emek istihdamı için gelen bu göçmenlerin bölgeye yerleştiklerini göstermektedir; BOA, *NFS.d.*, 1015. Keşderesi kazasında yabancı olarak sakin müslim göçebe defteri. 1259/1843.

aile yapısına işaret eder. En fazla kayıt “oğul” olarak karşımıza çıkmaktadır. Serkeş kazasında 818, Meydan kazasında 339 oğul kaydı vardır. Oğullardan sonra en yaygın kayıt “torun”dur. Hanede üçüncü en kalabalık grup kardeşlerdir. Serkeş kazasında 152, Meydan kazasında ise 100 aynı evi paylaşan erkek kardeş bulunuyordu. Daha az sayıda üvey baba, babalık, üvey oğul ve oğulluklara da rastlanmaktadır. Pazarardı Müslüman göçebeleri arasında “üveyi babası Hurşid” ve “üveyi oğlu Ali” kaydı önemli örneklerdir.³⁶ Kayaardı Rumları arasında “Ağcaoğlu Yani'nin babalığı Todor” ve Pazarardı Ermenileri arasında “üvey oğlu Vartan” kayıtları gayrimüslimler arasında da benzer bir toplumsal yapının varlığını gösteriyor.³⁷ Az sayıda olsa da Müslüman ve gayrimüslim ailelerde oğulluklara da rastlanmaktadır. Göğceli’de “oğulluğu çoban Abdurrahman b. Mustafa” kaydı böyle bir toplumsal yapıya işaret eder.³⁸ “Ustabaşının oğulluğu Todor” Rum bir ailede,³⁹ Agop Ermeni aile yanında oğulluk olarak bulunuyordu.⁴⁰ Oğullukların aileler yanına hangi özel şartlarla verildiğine işaret eden zengin kayıtlara rastlanmasa da Kunaş köyünde 9 yaşındaki Mustafa'nın amcası tarafından oğulluk olarak alınması kaydı, bu konuda bilgi edinmemizi sağlamaktadır. “...ammisi Ali alîl olub emvâl ve emlâkini temlik edüb hanesine aldığı şerh verildi”. (Tablo 5)⁴¹

6. Sonuç

Osmanlı Devleti, yeni kurulan düzenli ordunun finansman ihtiyacını karşılayacak insan kaynağını belirlemek amacıyla 1831'den itibaren modern anlamda nüfus sayımları yapmaya başladı. Bu sayımlar askerliğe yönelik yapıldığından yalnızca erkek nüfus sayılmıştır. Bu vesileyle tutulmaya başlayan defterler başta demografik olmak üzere sosyal, ekonomik ve idarî yapı açısından kıymetli bilgiler barındırmaktadır.

1834-1847 arası tutulan önemli sayıda nüfus defterine dayanarak Meydan ve Serkeş kazalarının demografik yapısı ortaya koyulmuştur. 1834 yılı sayımları esas alınarak sonradan yapılan sayım bilgileri değerlendirilmiştir. Meydan ve Serkeş, nüfus bakımından sancağın küçük kazaları arasındaydı. Her iki kaza merkezinde de mahalle kaydı bulunmaması, buna işaret etmektedir. Kazadaki köy sayılarında yüzyıl içerisinde çok büyük değişiklikler gerçekleşmemiştir. 1834-1847 yılları arasında nüfusta çok az dalgalanma görülür. Nüfusun kendi içinde oranlarına bakıldığında oldukça genç bir nüfus yapısı olduğu görülür. Ayrıca bebek ve çocuk ölümleri yetişkin ölümleriyle karşılaştırıldığında oldukça yüksektir. Ortalama yaşam süresi 50-60 yıl arasındadır. Engelli kayıtları oldukça azdır.

Bölgede tarım ve hayvancılık, temel ekonomik meşgaleyi oluşturuyordu. Meslek çeşitliliği azdır. Göçler, ekonomik uğraşlarla ilgili gerçekleşmiştir. Her iki kazanın demografik yapısında göze çarpan en önemli unsur, az sayıdaki Rum ve Ermeni nüfusa karşılık Müslüman nüfusun çoğunluğu teşkil etmesidir. Kazalarda ülke genelinde olduğu gibi ilk defa uzun süreli askerlik için önemli sayıda genç nüfus kaza dışına çıkmıştır.

³⁶ BOA, *NFS.d.* 1003; BOA, *NFS.d.*, 11694. Fatsa, Keşderesi, Meydan, Serkeş müslim defteri. 1252/1836.

³⁷ BOA, *NFS.d.* 1006.

³⁸ BOA, *NFS.d.*, 11708. Fatsa, Keşderesi, Meydan, Serkeş müslim reaya defteri.

³⁹ BOA, *NFS.d.*, 1003.

⁴⁰ BOA, *NFS.d.* 1006.

⁴¹BOA, *NFS.d.*, 11694. Fatsa, Keşderesi, Meydan, Serkeş müslim defteri.1252/1836.

Sonuç olarak Meydan ve Serkeş hakkında tutulan nüfus defterleri, yalnızca bölgedeki insan sayısı hakkında bilgi veremeyip bölgenin sosyal ve ekonomik yapısı hakkında önemli bilgilere ulaşmamıza da imkân sağlamaktadır. Bu yönüyle yapılan çalışmanın yöre tarihi üzerine yapılan araştırmalara katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

Kaynakça

1-Arşiv Kaynakları

a-BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi)

A. MKT.UM (Sadaret Mektubi Kalemî Umum Vilayat Evrakı), 468/48.

MAD.d. (Maliyeden Müdevver Defterler), 22793.

ML. CRD.d. (Ceride Odası Defterleri), 2080.

ML.VRD.CMH.d. (Maliye Varidat Cizye Muhasebesi Defterleri), 1183, 1434.

NFS.d. (Nüfus Defterleri), 977, 1003, 1015, 1024, 1030, 1034, 1175, 2048, 11694, 11695, 11696, 11698, 11701, 11708, 11709, 11711, 11715, 11716, 11718, 11791, 982, 11720, 11723, 979, 1031, 11693, 11707, 11721, 11868, 11717, 1006, 1033.

b-Salnameler

Trabzon Vilayeti Salnamesi 1869, 1. haz. Kudret Emiroğlu, Ankara: Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, 1993.

Trabzon Vilayeti Salnamesi 1872, 4. haz. Kudret Emiroğlu, Ankara: Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, 1994.

Trabzon Vilayeti Salnamesi 1900, 18. haz. Kudret Emiroğlu, Ankara: Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, 2008.

Trabzon Vilayeti Salnamesi 1904, 22. haz. Kudret Emiroğlu, Ankara: Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim, Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı, 2009.

2-Araştırma ve İnceleme Eserler

Bay, Abdullah. “Hurufat Defterlerine Göre Kumru’da (Serkiz, Keşderesi ve Meydan Kazaları) Camiler, Mescitler ve Görevlileri (1689-1834)”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 16, sy. 33 (2022): 75-98.

Büyük, Mustafa. *1831 Sayımına Göre Perşembe, Aybastı, Bolaman ve Çamaş Kazaları Nüfusu*. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu 2011.

İpek, Nedim. “Canik Sancağı’nın Nüfusuna Dair Bir Değerlendirme”. *Ondokuz Mayıs University Journal of Education Faculty* 12, sy. 1 (2014): 35-51.

Karaca, Behset ve Dilek Şenkul. “Nüfus Defterlerine Göre Hoyran Kazası’nın Demografik Yapısı (1831-1847)”. *Cedrus: Akdeniz Uygarlıkları Araştırma Dergisi* c.8, (2020): 689-723.

- Karal, Enver Ziya. *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*. Ankara: Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, 1943.
- Karpat, Kemal H. *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*. Çev. Bahar Tırnakçı. İstanbul: Timaş, 2010.
- Öz, Mehmet. “Tahrir Defterlerine göre Canik Sancağında Nüfus 1455-1643”. *On Dokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, sy. 6 (1991): 173-205.
- Öz, Mehmet. “XV. Yüzyıldan XVII. Yüzyıla Samsun Yöresi”. *Geçmişten Geleceğe Samsun, 1.Kitap, Geçmişten Geleceğe Samsun Sempozyumu Bildirileri*, Samsun, (4-6 Mayıs 2006), ed. Cevdet Yılmaz. Samsun: Samsun Belediyesi, 2006, 3-29.
- Öz, Mehmet. *XV - XVI. Yüzyıllarda Canik Sancağı*. Ankara: TTK, 1999.
- Öz, Mehmet, Ünal Üstün ve Bahaeddin Yediyıldız. *Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları-3: 387 Numaralı Defter-i Karaman ve Rum'un Canik Livası'na Ait Bölümü*. Ankara: TTK, 1992.
- Kütükoğlu, Mübahat S. “Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarından Temettü Defterleri”, *Bellekten*, c.59, sy.225, Ağustos 1995. 395-412.
- Yediyıldız, Bahaeddin ve Ünal Üstün. *Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları I: 1455 Tarihli Tahrir Defteri*. Ankara: TTK, 1992.
- Yediyıldız, Bahaeddin ve Ünal Üstün. *Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları II: 1485 Tarihli Tahrir Defteri*. Ankara: TTK, 2002.
- Yılmaz, Cevdet. “Ceride Nezareti”. *Diyanet İslam Ansiklopedisi*. 7:409-410. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993.

EK: Tablolar

Tablo 1. Meydan ve Serkeş kazalarının demografik yapısıyla ilgili nüfus defterleri

Tarih	Defter No	Türü	Sancak	Kaza/ Nahiye
1259/1838	NFS.d.1024	Göçebe	Canik	Serkeş
1259/1838	NFS.d.1015	Göçebe	Canik	Keşderesi
1254/1838	2080 (ML. CRD.d.)	Müslim-Reaya İcmal	Canik	Ayvacı, Serkeş, Fatsa
1259/1843	NFS.d. 1025	Yabancı Müslim		Serkeş
1275/1858	MLVRD.CMH.d. 1434	Cizye	Canik	Canik kazaları
Ey-Ka 1265/1849	NFS.d.11792	Müslim Yoklama	Canik	Canik kazaları
1253/1837	NFS.d. 11868	Reaya	Canik	Ünye
M-C 1260 /1844	MAD.d. 22793	Yoklama	Canik	Keşderesi, Fatsa, Meydan, Serkeş
Ca-Ş 1262/1845	NFS.d. 11705	Müslim Yoklama	Canik	Fatsa, Keşderesi, Meydan, Serkeş
M-C 1251/1835	NFS.d. 11692	Müslim Yoklama	Canik	Fatsa, Serkeş, Keşderesi, Meydan
Ey-Ka 1271/1855	NFS.d. 11717	Reaya Yoklama	Canik	Fatsa, Keşderesi, Meyan, Serkeş
Ey-Ka 1273/1857	NFS.d. 11728	Müslim Yoklama	Canik	Fatsa, Meydan
Ey-Ka 1272/1856	NFS.d.11729	Müslim Yoklama	Canik	Serkeş
Ey-Ka 1273/1857	NFS.d.11723	Müslim Yoklama	Canik	Fatsa, Keşderesi, Meydan, Serkeş
1252/1836	NFS.d. 11768	Müslim Yoklama	Canik	Keşderesi, Meydan, Serkeş
Ks-Nis1270/1853	NFS.d. 11715	Reaya	Canik	Fatsa, Keşderesi, Meydan, Serkeş
Ey-Ka 1264/1847	NFS.d. 11791	Müslim Yoklama	Canik	Canik kazaları
1254/1838	ML.CRD.d. 55	Müslim-Reaya Y.	Canik	Canik kazaları
M-R 1262/1845	NFS.d.11704	Müslim Nüfus	Canik	Fatsa, Keşderesi, Meydan, Serkeş
1262/1845	MLVRD.CMH.d. 1183	Cizye	Canik	Fatsa, Keşderesi, Meydan, Serkeş
1250/1834	NFS.d. 979	Yabancı-Reaya	Canik	Canik kazaları
1260/1844	NFS.d. 2048	Karışık	Canik	Canik kazaları
M-C 1252/1836	NFS.d.11693	Müslim Nüfus	Canik	Fatsa, Keşderesi, Meydan, Serkeş
M-C 1253/1837	NFS.d.11695	Müslim-Reaya	Canik	Fatsa, Keşderesi, Meydan, Serkeş
1255/1839	NFS.d.11698	Müslim Reaya Y.	Canik	Fatsa, Keşderesi, Meydan, Serkeş
1255/1839	NFS.d. 11699	Müslim-Reaya Y.	Canik	Fatsa, Keşderesi, Meydan, Serkeş
1256/1840	NFS.d. 11700	Müslim-Reaya Y.	Canik	Fatsa, Keşderesi, Meydan, Serkeş
1258/1842	NFS.d.11701	Müslim-Reaya Y.	Canik	Fatsa, Keşderesi, Meydan, Serkeş
1260/1844	NFS.d.11702	Müslim-Reaya Y.	Canik	Fatsa, Keşderesi, Meydan, Serkeş
M-C 1261	NFS.d.11703	Müslim Yoklama	Canik	Fatsa, Keşderesi, Meydan, Serkeş
Ks 1265-May 1266/1849-1850	NFS.d.11706	Müslim Yoklama	Canik	Fatsa, Keşderesi, Meydan, Serkeş
Ş 1266/1849	NFS.d.11707	Müslim Yoklama	Canik	Fatsa, Keşderesi, Meydan, Serkeş
1259/1843	NFS.d.1030	Müslim Yoklama	Canik	Fatsa, Keşderesi, Meydan, Serkeş
1259/1843	NFS.d.1175	Reaya Yoklama	Canik	Fatsa, Ünye, İfraz
1259/1843	NFS.d.1031	Yabancı-Misafir	Canik	Ünye
May-Ağ 1273/1857	NFS.d.11734	Müslim Yoklama	Canik	Fatsa, Meydan
May-Ağ 1273/1857	NFS.d.11733	Müslim-Reaya Y.	Canik	Fatsa, Serkeş
Ey-Ka 1272/1856	NFS.d. 11727	Müslim Yoklama	Canik	Fatsa, Serkeş
Eyl-Ka 1272/1856	NFS.d. 11726	Müslim Yoklama	Canik	Fatsa, Serkeş
May-Ağ 1273/1857	NFS.d. 11722	Müslim Yoklama	Canik	Fatsa, Serkeş, Keşderesi
Ks-Nis 1272/1856	NFS.d. 11721	Müslim Yoklama	Canik	Fatsa, Serkeş, Meydan, Keşderesi
Ey-Ka 1271/1855	NFS.d. 11720	Müslim Yoklama	Canik	Fatsa, Serkeş, Keşderesi, Meydan
May-Ağ 1271/1855	NFS.d. 11719	Müslim Yoklama	Canik	Fatsa, Serkeş, Keşderesi, Meydan

Abdullah Bay

Ks 1270-Nis 1271/1854-1855	NFS.d. 11718	Müslim Yoklama	Canik	Fatsa, Serkeş, Keşderesi, Meydan
May-Ağ 1270/1854	NFS.d. 11716	Müslim Yoklama	Canik	Fatsa, Serkeş, Keşderesi, Meydan
Ks 1269-Nis 1270/1853-1854	NFS.d. 11714	Müslim Yoklama	Canik	Fatsa, Serkeş, Keşderesi, Meydan
Eyl-Ks 1269/1853	NFS.d. 11713	Müslim Yoklama	Canik	Fatsa, Serkeş, Keşderesi, Meydan
1254/1839	NFS.d. 11696	Müslim Yoklama	Canik	Fatsa, Serkeş, Keşderesi, Meydan
Ks 1268-Nis 1269/1853	NFS.d. 11712	Müslim Yoklama	Canik	Fatsa, Serkeş, Keşderesi, Meydan
1269/1853	NFS.d. 11711	Müslim Yoklama	Canik	Fatsa, Serkeş, Keşderesi, Meydan
May-Ağ 1268/1852	NFS.d. 11710	Müslim Yoklama	Canik	Fatsa, Serkeş, Keşderesi, Meydan
Nis-Ağ 1266/1850	NFS.d. 11709	Müslim Yoklama	Canik	Fatsa, Serkeş, Keşderesi, Meydan
M-C 1252/1836	NFS.d. 11694	Müslim Yoklama	Canik	Fatsa, Serkeş, Keşderesi, Meydan
B-Z 1254/1838	NFS.d. 1033	Müslim-Reaya Y.	Canik	Canik kazaları
1265/1848	NFS.d. 1034	İcmal	Canik	Canik kazaları
1250/1834	NFS.d.977	Müslim	Canik	Canik kazaları
1261/1845	NFS.d.1003	Müslim	Canik	Fatsa, Keşderesi, Serkeş, Meydan
1261/1845	NFS.d.1006	Yoklama	Canik	Fatsa, Keşderesi, Serkeş, Meydan
1259/1843	NFS.d.1017	Müslim	Canik	Meydan
1259/1843	NFS.d.3825	Müslim	Canik	Serkeş
	NFS.d. 11708	Müslim Reaya	Canik	Fatsa, Keşderesi, Serkeş, Meydan
1250/1834	NFS.d. 982	Reaya	Canik	Ünye, İfraz, Fatsa
1250/1834	NFS.d. 982	Reaya	Canik	Ünye, İfraz, Fatsa

19. Yüzyılda Meydan ve Serkeş Kazalarının Demografik Yapısı

Tablo 2. 19. yüzyılda Meydan ve Serkeş Kazası köylerinin hane ve erkek nüfus sayıları

Kaza Köy	1250(1834) (NFS.d. 977)			1259 (1843) (NFS.d.1017)			1261 (1845) (NFS.d.1006)			1265 (1848) (NFS.d.1034)			
	Hane	Erkek Nüfus	Tahmini Nüfus	Hane	Erkek Nüfus	Tahmini Nüfus	Hane	Erkek Nüfus	Tahmini Nüfus	Hane	Erkek Nüfus	Tahmini Nüfus	
Serkeş	Konaş	10	31	62			10	31	62	12	36	72	
	Balı	18	47	94	13	57	114	18	47	94	22	64	128
	Güneycik	22	52	104				22	52	104	24	90	180
	Kuşnuvak	30	101	202				30	101	202	30	89	178
	Demircilü	35	74	148				35	74	148	36	112	124
	Fizme-i Sufla	62	278	556				62	278	556	100	389	778
	Ağcakese	11	25	50				11	25	50	11	35	70
	Nefs-i Serkeş	50	133	266				50	133	266	57	219	438
	Erikçeli	27	71	142	27	79	158	27	71	142	29	93	186
	Karacalı	14	38	76	12	36	72	14	38	76	14	43	86
	Kargucak	44	118	236	38	119	238	44	118	236	52	173	346
	Tekke	18	43	86	17	45	90	18	43	86	19	55	110
	Derbend	22	68	136	22	73	146	22	68	136	30	83	166
	Karaağaç	19	54	108	16	59	118	19	54	108	29	84	168
	Göğcelü	8	18	36	7	17	34	8	18	36	10	28	56
	Salihlü	34	101	202	33	85	170	34	101	202	42	104	208
	Göl	14	25	50	9	25	50	14	25	50	16	38	76
	Geyikçelü	38	107	214	34	98	196	38	107	214	50	156	312
	Kösebucağı	32	81	162	25	90	180	32	81	162	47	125	250
	Göğez	33	96	192	32	90	180	33	96	192	44	149	298
Fizme-i Ulya	35	120	240	33	125	250	35	120	240	53	184	368	
Belalan	23	61	122	23	62	124	23	61	122	29	93	186	
Miri	30	86	172	28	81	162	30	86	172	45	136	272	
Duman	7	15	30	7	17	34	9	31	62	11	28	56	
Toplam	634	1836		21	66		634	1836					
Meydan	Tevkür	22	65	130	31	79	158	22	65	130	25	82	164
	Çokdeğirmen	32	82	164	6	79	158	32	82	164	43	135	270
	Karacalu	7	14	28	6	14	28	7	14	28	9	38	76
	Divani	18	56	112	17	56	112	18	56	112	23	89	178
	Kömerik	14	44	88	14	50	100	14	44	88	17	86	172
	Kovancılı	12	35	70	12	40	80	12	35	70	13	43	86
	Gebekise	16	43	86	14	41	82	16	43	86	21	63	126
	Samur	18	44	88	17	47	94	18	44	88	23	68	136
	Aliverası	32	103	206	29	95	190	32	103	206	41	127	254
	Nefs-i Meydan	28	94	188	24	84	168	28	94	188	27	106	212
Meydan	Ergen	27	84	168	21	67	134	27	84	168	43	132	264
	Ağcaalan	47	117	234	44	125	250	47	117	234	59	206	412
	Kadncık	15	37	74	14	39	78	15	37	74	19	54	108
	Toplam	286	816										

Tablo 3. 1831 tarihli nüfus sayımına göre Serkeş köylerinde nüfusun yaş gruplarına dağılımı

Kaza	Köy	1834 (NFS.d. 977)			1843 (NFS.d.1003)			1843 (NFS.d. 1017; 3825)		
		Sabi (0-12)	Tüvana (13-41)	Müsinn (42-Üst)	Sabi (0-12)	Tüvana (13-41)	Müsinn (42-Üst)	Sabi (0-12)	Tüvana (13-41)	Müsinn (42-Üst)
Serkeş	Konaş	14	7	10	24	7	10			
	Balı	23	11	13	32	10	12			
	Güneycik	22	14	16	38	16	17			
	Kuşnuvak	8	25	27	49	34	23			
	Demircilü	30	28	16	50	24	16			
	Fizme-i Sufla	126	96	58	168	98	13			
	Ağcakese	8	8	9	11	10	8			
	Nefs-i Serkeş	60	37	36	91	26	37			
	Erikçeli	37	11	23	59	11	23	47	13	16
	Karacalı	19	13	6	25	11	6	20	11	4
	Kargucak	49	39	30	76	36	27	61	33	17
	Tekke	16	19	8	23	22	8	21	16	5
	Derbend	34	21	13	51	21	13	44	20	9
	Karaağaç	26	20	8	39	18	9	37	18	3
	Göğcelü	9	4	5	13	4	4	11	4	2
	Salihlü	37	32	22	52	36	19	41	27	16
	Göl	7	13	5	17	15	5	12	10	3
	Geyikçelü	39	43	26	61	46	29	43	37	16
	Kösebucağı	34	27	20	54	26	19	41	25	10
	Göğez	53	23	20	64	25	18	53	21	15
	Fizme-i Ulya	54	38	28	65	45	25	61	40	20
	Belalan	28	15	19	39	17	19	32	15	13
	Miri	33	28	25	47	29	23	37	25	16
	Duman	7	4	4	9	5	4	10	5	2
	Tevkür	29	23	13	49	24	15	33	20	11
	Çokdeğirmen	36	27	19	66	28	21	38	22	12
	Karacalu	3	9	2	10	10	2	3	9	2
	Divani	19	24	13	36	24	13	25	18	9
Kömerik	28	9	7	34	14	10	29	15	7	
Kovancılı	21	7	7	35	8	8	27	7	4	
Gebekise	19	16	8	26	18	8	20	14	5	
Samur	22	10	12	41	10	12	31	9	6	
Aliverası	47	31	24	70	32	22	51	29	13	
Nefs-i Meydan	48	26	19	69	28	19	44	23	10	
Ergen	42	22	20	64	30	16	39	15	10	
Ağcaalan	63	35	19	97	37	18	85	52	16	
Kadıncık	14	11	12	25	14	10	19	11	9	

Tablo 4. Meydan ve Serkeş kazası köylerinde yıllara göre doğum-ölüm sayıları

Kaza	Köy	1834			1845			
		Doğum	Ölüm	Çocuk (0-15)	Doğum	Ölüm	Çocuk (0-15)	
Serkeş	Kunaş	11	8	4	11	6	9	
	Balı	4	12	7	13	5	12	
	Güneycik	13	13	6	19	5	16	
	Kuşnuvak	13	16	10	20	16	26	
	Demircilü	24	14	4	29	6	16	
	Fizme-i Sufla	69	73	47	67	49	84	
	Ağcakese	3	6	1	4	2	6	
	Nefs-i Serkeş	29	24	14	57	16	31	
	Erikçeli	18	14	9	25	11	18	
	Karacalı	6	7	7	8	5	6	
	Kargucak	21	28	12	31	11	25	
	Tekke	12	10	8	13	8	13	
	Derbend	16	15	9	21	8	13	
	Karaağaç	14	12	4	14	4	11	
	Göğcelü	3	6	2	4	1	5	
	Salihlü	17	21	12	21	9	28	
	Göl	8	9	4	14	5	9	
	Geyikçelü	25	40	27	33	19	38	
	Meydan	Kösebucağı	19	19	8	26	9	21
		Gögez	21	24	17	29	19	30
Fizme-i Ulya		19	19	7	20	7	21	
Belalan		7	10	4	13	4	10	
Miri		12	17	10	18	10	14	
Duman		4	3	1	5	1	3	
Tevkür		12	14	8	23	11	17	
Çokdeğirmen		16	24	12	29	26	10	
Karacalu		2	2	1	8	2	1	
Divani		7	10	2	15	4	14	
Kömerik		11	7	4	15	5	7	
Kovancılı		12	12	6	15	8	12	
Gebekise		8	12	3	11	6	16	
Samur		12	13	9	20	7	14	
Aliverası		16	22	15	32	20	34	
Nefs-i Meydan	14	24	17	24	19	27		
Ergen	19	20	10	31	9	23		
Ağcaalan	18	14	5	39	4	13		
Kadıncık	7	7	1	9	1	7		

Tablo 5. 1834 defterine ve vukuat kayıtlarına göre akrabalık bağları

Kaza	Köy	Hane (1834)	Oğul (1834)	Üvey oğul (1834)	Üvey Oğul (1845)	Üvey Oğul (1843)	Üvey baba (1834)	Üvey baba (1845)	Üvey baba (1843)	Kardeş (1834)	Torun (1834)	Yeğen (1834)	Yeğen (1845)	Yeğen (1843)	Damat (1834)	Damat (1845)	Damat (1843)
Serkeş	Konaş	10	18							4	11				1	1	
	Balı	18	25			1				3	2				1		
	Güneycik	22	32				1			8	10	1					
	Kuşnuvak	30	58	2	1			1		8	12	1	1				
	Demircilü	35	42	1	1			1		4	4						
	Fizme-i Sufla	62	191							31	43	4	1		1		
	Ağcakese	11	11		1					1	3						
	Nefs-i Serkeş	50	111	1	1			1		8	8						
	Erikçeli	27	50	1						3	7						
	Karacalı	14	28							5	1						
	Kargucak	44	85							21	8	2		2			
	Tekke	18	28	1	1	1				7	4	3	3	1			
	Derbend	22	52	1	1	1				9	5						
	Karaağaç	19	43	3						5	3	3	2	2			
	Göğcelü	8	7							2	1						
	Salıhlü	34	21	2		1	1	1		2	2						2
	Göl	14	16	1	1	1	1			2	1						
	Geyikçelü	38	89		1					5	12					2	2
	Kösebucağı	32	62	4	1	3	1	1	1	6	4					1	2
	Gügez	33	82							5	3						
	Fizme-i Ulya	35	69							19	15	1	1	1			
Belalan	23	40	1	1	1				3	8							
Miri	30	57							10	6							
Duman	7	12							1								
Toplam																	
Meydan	Tevkür	22	51							10					3	1	2
	Çokdeğirmen	32	59							12	5	2			2	1	1
	Karacalu	7	11							2							
	Divani	18	33							14	3	1					
	Kömerik	14	32							9	2	1			1		1
	Kovancık	12	27							1	1					2	
	Gebekise	16	32		1					6	2						
	Samur	18	32	1						2	4	3					
	Aliverası	32	98	2	1	1				16	6	1			4	1	2
	Nefs-i Meydan	28	81							11	12						
	Ergen	27	80							9	10				5	3	
	Ağcaalan	47	102	1	1	1				16		1			1		
	Kadıncık	15	23	1	1	1	1	1	1	2	3						

Fransa'nın Afrika Sömürge Politikasında: Dil Örneği

France's African Colonial Policy: The Case of Language

Vugar AKİFOĞLU *

Öz

Bu çalışmada, Fransa'nın tarihsel süreç içinde Afrika kıtasındaki Frankofon ülkelerde izlediği Fransız dilini yayma politikaları çerçevesinde Afrika'yı sömürmesi konusu sosyo-politik bakış açısıyla incelenmeye çalışılmıştır. Fransa'nın, Afrika politikası ile bölge halkı üzerinde nasıl üstünlük sağladığı, bölgeye nasıl yayıldığı, kabilelerin tepkileri ve kabileler ile nasıl uzlaştığı ve nihayetinde diğer sömürgeci devletler ile bölgeyi nasıl paylaştıkları gibi konular incelenmiştir. Bahsi geçen soruların cevaplarını tespit etmek için tarihi süreç içinde yayınlanmış eserlere ve bilhassa ana kaynaklara başvurulmuş ve Afrika'nın genel tarihine de bir göz atılarak "Dil" politikası üzerinden sömürgeci faaliyetler analiz edilmeye çalışılmıştır. Zira Avrupa kıtasının Atlantik Okyanusu kıyılarına hâkim olan Fransızlar, mavi sulara ve okyanusa yabancı bir ulus değildi. Tarihi süreci incelediğimizde Fransızların ticaret ve sömürge amaçlı Amerika kıtası ve Uzak Doğudan sonra Kuzey Afrika ve Batı Afrika kıyılarına hatta zaman zaman Güney ve Doğu Afrika'ya kadar indiklerini görmek mümkündür. Özellikle Afrika üzerinde derin izler bırakan sömürgecilik kavramı Batı uygarlığının tarihe bıraktığı kara bir leke olarak karşımıza çıkar. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin zayıflamasıyla Afrika'da daha etkin olan Fransa yeni topraklar elde etmek ve ekonomik çıkar mücadelesine girmiştir. Fransa, Avrupa ve ülke içindeki ekonomik sıkıntılardan kurtulmak için Afrika'da rakiplerine karşı başarılı olmak zorunda idi. Bu bağlamda Fransızlar Afrika'ya hâkim oldukları takdirde Avrupa'daki rakiplerine karşı güçlü olacaklarını düşünüyorlardı. Dolayısıyla Fransa'nın Afrika politikasının temelinde ekonomisine katkı sağlamak için "Dil" örneğindeki gibi birçok sömürge politikası yatıyordu. Fransa'yı Avrupa'daki devletlere karşı güçlendirmek isteyen XVI. Louis ve Napolyon haleflerine Akdeniz ve Afrika'ya hâkim olmayı tarihi bir politik miras olarak bırakarak, Fransa'nın kalkınmasına zemin hazırlamışlardı. Bilhassa Napolyon'un Akdeniz politikası çerçevesinde bölgeye giderek yayılan Fransa, XXI. yüzyılda 21 Afrika ülkesinde Fransız dilini zorunlu kılmış ve sömürgesi altına almıştır. Ayrıca Fransa'nın dünya lideri olması için uluslararası ticaretin kesiştiği nokta olan Akdeniz ve Afrika'da söz sahibi olması gerekiyordu. Söz konusu hedeflerine ulaşmak için Fransa 1921 yılına kadar bölgesel ve federasyon yönetimi ile Afrika'nın söz konusu bölgelerini yönetti. Ancak 1960 yılından itibaren söz konusu ülkelere sözde bağımsızlık tanısa da hala bilfiil sömürgeci politikasına devam etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Fransa, Afrika, Frankofon, Fransız Dili ve Avrupa.

* Dr., Türkiye Diyanet Vakfı, e-posta: vugarakifoglu@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4662-9667

Abstract

In this study, the exploitation of Africa continent by using young minds has been tried to examine in the light of the French language spreading policies followed by France in the Francophone Countries in the historical process. The issues like how France has gained superiority over the people of the region with its African policy, how it spread across the region, tribes' reactions and how it got reconciled with the tribes and finally how it shared the territory with other colonial giants have been explored in this writing. To determine the answers to the aforementioned questions the works published in the historical process and especially the main sources were consulted and with an overview of African history, colonial activities were tried to be analyzed through the 'Language' policy. The concept of colonialism, which left deep traces on Africa in particular, appears as a black mark left by Western civilization in history. In addition, with the weakening of the Ottoman State, France, which was more active in Africa, entered the struggle for new lands and economic interests. The French settled in the part of the European continent that dominates the Atlantic Ocean during this period were not an unfamiliar nation with the blue water and the ocean. When we examine the historical process, it is possible to see that the French went down to the coasts of North Africa and West Africa for trade and colonial purposes. Until the conquest of Istanbul, the French, together with the states in Europe, went mostly to the east and from the XV. Century they started to organize expeditions to the continent. But the French, who were unsuccessful in the east, wanted to dominate Africa as soon as possible in order to get rid of the economic problems in the country. Therefore, many colonial policies, such as 'Language' were the basis of France's African policy to contribute its economy. Louis the XV. And Napoleon who wanted strengthened France against other European states have left the dominance of the Mediterranean and Africa as a historical political legacy to their successors and laid the groundwork for the development of France. France, which gradually spread to the region with the Mediterranean policy of Napoleon, XXI. In the 21st century, it imposed and colonized the French language in 21 African countries. For France to become a world leader, it had to have a say in the Mediterranean and Africa, the intersection of international trade while France ruled Africa with regional and federation administration until 1921. It still continues its colonial policy, even though it has granted independence to these countries since 1960.

Keywords: France, Africa, Francophone French Language and Europe.

1. Giriş

Fransızların, İstanbul'un fethine kadar Avrupa'daki devletlerle birlikte daha çok doğuya ve daha sonra ise batıya (Amerika) yöneldikleri çeşitli kaynaklarla kanıtlanmıştır (Newbury, 1966: 524). Bilhassa XV. yüzyıldan itibaren doğuda ve batıda üstünlük sağlayan İngilizlere karşı istediklerini alamayan Fransızlar, yön değiştirerek güneye yani kara kıtaya (Afrika) yönelmişlerdir. Önceden bölgeye gitmiş olan seyyahların raporları ışığında bölgeyi daha iyi tanıyan Fransızlar böylece kıtaya yönelik ilk seferleri başlatmışlardır.

Zira Fransa'nın Afrika politikasının temelinde kendi ekonomisine katkı sağlamak ve İngiltere ile rekabetinde üstünlük sağlama düşüncesi vardı. Özellikle Fransa'yı Avrupa'daki devletlere karşı güçlendirmek isteyen XVI. Louis ve Napolyon haleflerine Akdeniz'e ve Afrika'ya hâkim olmayı tarihi bir politik miras olarak tavsiye etmişti. Söz konusu politikanın Fransa'nın kalkınmasına zemin hazırlayacağı inancı ile bu hedef doğrultusunda yıllarca hareket edilecektir. Bilhassa Napolyon'un Akdeniz politikasıyla bölgeye yayılan ve hedeflerine yaklaşan Fransa, XXI. yüzyılda 21 Afrika ülkesinde Fransız dilini zorunlu kılmış ve sömürgesi altına almasıyla birlikte hedeflerine ulaşmıştır. Avrupa'da rakibi olan İngiltere'ye karşı, Fransa'nın dünya lideri olması için uluslararası ticaretin kesiştiği nokta olan Akdeniz ve Afrika'da kalıcı söz sahibi olması gerekiyordu. Bahse konu hedeflerine ulaşmak için Fransa, 1921 yılına kadar bölgesel ve federasyon yönetim uygulamaları ile yıllar içerisinde Afrika'yı parçalayarak yönetmiş ve günümüzde dahi bu etkilerin izleri hâlâ tam olarak silinmemiştir.

Fransız yöneticiler, "Frankofon Birliği"¹ adı altındaki ülkelere kara kıtada birleştikleri takdirde ekonomik olarak daha güçlü olacaklarını aşulamaya ve inandırmaya çalıştılar. Bahsi geçen politika adı altında, Afrika'daki Fransız olmayan unsurları, yani yerel halkı Fransızlaştırmayı göz önünde tutan bir kültür politikası yürüterek bölgeyi içten içe fethetmeye devam etmişlerdir (Gökgöz, 2017: 30).

Söz konusu politikada, bölgedeki asıl görevi Fransız Kültür Merkezleri üstlenmiş ve uygulamıştır. Neredeyse kıtanın birçok ülkesinde bahse konu merkezler açılmıştır. Fransızca dil eğitiminin yanı sıra kültürel etkinlikler (müzik, dans, tiyatro, vb...) düzenlenerek yerel halkın dikkati çekilmeye çalışılmıştır. Fransız yöneticiler, Afrika'daki yerel halkın iyi derecede Fransızca öğrendikleri takdirde halkın daha hızlı yozlaşacağını ve Fransız kültürünü benimseyeceğini düşünmüşlerdir. (Nacro, 1973: 47)

Kara kıtada insanlar sömürgeci devletlerin kıtaya gelişinden önce kabileler ve daha sonra imparatorluklar halinde yaşamışlardır. Ancak sömürgeci devletler, kıtaya girdikleri andan itibaren yerel halkın kendilerine tâbi olması için baskı yapmışlardır. Örneğin; yerel inançları yok etmek için yerel halkın dinini değiştirmek adına Fransa'dan bölgeye Rahip/Rahibeler gönderilmiş ve yerel kabileleri Fransızlaştırmak yolunda adımlar atılmıştır. Bu yöntem arzu edilen neticeyi vermeyince, yerel kabileler birbirine düşürülerek kaos ortamı yaratılmıştır. Özellikle bölgedeki din görevlileri, seyyah ve komutanlar vasıtasıyla bölgeye yerleşen Fransızlar, "böl ve yönet" politikasıyla Fransızlaştırma faaliyetlerine yüzyıllarca devam

¹ *Francophonie*, "Fransızca konuşan ülkeler" anlamında kullanılmışlardır. Fransa'nın, uluslararası sahnede daha önemli bir rol oynayabileceğini ima eden siyasi bir kavramdır.

edeceklerdir. 1960 yılından itibaren söz konusu ülkelere sözde bağımsızlık tanınsa da hâlâ bilfiil sömürgeci politikalarına Fransızlar devam etmektedir. Örneğin; Burkina Faso, Mali, Fildişi Sahili, Nijer, Çad, Senegal ve Gine Konakri vb.. (Akifoğlu, 2020: 38).

2. Sömürgecilik Yolunda Fransa'nın Yerel Halka Yönelik Politikaları

Fransa ve diğer sömürgeci devletlerin Afrika'ya gelişlerinden itibaren bölge üzerindeki baskılarını üç yönlü bir politika ile sürdürdükleri ifade edilebilir. Birincisi, yerel kabile reislerini kendi yanlarına çekmek olmuştur. İkincisi, yerel halka baskı ve işkence yaparak sömürge yönetimine teslim olmalarını sağlamaktır. Üçüncü ve en başarılı politikası, kabileler arasında nifak sokarak bölgedeki birlik ve beraberliği bozması ve "böl parçala yönet" siyasetini uygulamasıydı (Gilbert, 2019: 415).

Söz konusu politikalara karşı yerel kabileler yıllarca direnmişlerdi. Özellikle yerelde çok yaygın olan VUDU² inancı ile sömürgeci devletlere karşı galip gelecekleri umuduyla dış güçlere karşı savaşmışlardı. Örneğin; 1835 yılından itibaren Porto-Seguro Kralı Mensah'ın, Togo gölünün kuzey kıyılarına dış güçlere karşı korumak için yıllarca VUDU inancı yöntemiyle savaştığı, yerel halk tarafından rivayet edilmektedir (Zakari, 1996: 421).

Zira Fransa'nın, ilk başlarda kara kıtaya temkinli yayılma politikasındaki asıl çekincesinin altında yatan temel nedenler, doğu ve batıdaki başarısızlıkları idi. Bu başarısızlıkların kara kıtada tekrarlanmaması için daha dikkatli hareket ediyorlardı. Bunu Paris'teki Afrika'dan sorumlu bakanlıkların yereldeki komutanlara, "İç bölgelere doğru çok ilerlemeyin!" (Vincent, 1964: 138) talimatından anlıyoruz. Ancak yereldeki komutanlar kıyı bölgelerin tehlikeli olduğunu bildiklerinden ilerlemeye devam ettiler. Çünkü kıyı bölgelerine hâkim olan İngiltere tehlikesine karşı, iç bölgelerde daha güvende olacaklarını düşünüyorlardı. Yerel yöneticilerin aksine, Paris yönetimi ekonomik sıkıntılardan dolayı iç bölgelere girildiği takdirde, yeterli destek veremeyeceğini düşünüyorlardı. Bu yüzden Fransız yerel yöneticilerin hâkim oldukları bölgelerde kalmalarını istiyorlardı. Ancak Avrupa'daki sömürgecilik/milliyetçilik yarışı, komutanların bölgedeki yayılcı politikalarının hızlanmasına sebep oldu. Çünkü kara kıtada ne kadar fazla toprağa sahip olunursa ekonomilerine o kadar destek olacağı inancındalardı. Dolayısıyla kara kıtada sömürge rekabeti günden güne artıyordu.

Fransa'nın ilk sömürgeci politikalarının bölgenin araştırılması ve incelenmesi adı altında "Afrika Fondu" tarafından finanse edildiği bilinmektedir. Buradaki amaç, yerel kabilelerin dikkatini çekmeden bölgedeki yeraltı kaynaklarını tespit etmek ve o bölgeleri hâkimiyetleri altına almaktır. Söz konusu politikalar daha sonra diğer sömürgeci devletler tarafından da Afrika'da yaygın olarak kullanılmıştır. Örneğin: Kültür Merkezleri adı altında çeşitli kültürel faaliyetler yapılıyordu. Bu sayede bölgelerden gelen kabileler ile yakından ilişki kurularak kısa zamanda bölge hakkında genel bilgi elde edilebiliyordu. (Vernet, 1994: 82.)

² Afrika'da kabileler arasındaki bir inanç. Özellikle kabileler arası rekabette VUDU inancı çok etkilidir. Şöyle ki; her kabileye ait CADI diye tarif ettikleri bir şahıs, CİN ile iş birliği yaptığını ve kabilesini bu şekilde kötülüklerle karşı koruduğuna inanılmaktadır.

Sömürgeci devletler, Afrika'ya yerleşilmesinden itibaren ilk etapta kara kıta genelinde yaşayan yerel halkın üst düzey kabile liderlerini elde etme politikası gütmüşlerdir. Birçok kabile şeflerini (Chef de canton) yanlarına alan Fransızlar, bölgede daha rahat hareket etmeye başlamışlardı. Fransızlar, yerel kabileler arasındaki dayanışma ve iş birliğini kesmek için aralarında konuştukları birkaç ortak dilin (örneğin: Haussa, Mosse, Bambaraca, vb.) önemini ortadan kaldırmayı hedeflemişlerdir. Bu amaçlarına ulaşmak için kabileler arasında çatışmalar çıkardıktan sonra yine bu çatışmaları sözde durdurmak için arabuluculuk etmişlerdi. Bu politika ile kabileler arasında Fransızcanın önemini artırmayı hedeflemişlerdi. Kabileler arasındaki iletişimin Fransızca olması durumunda bölgedeki çatışmaları kolaylıkla durduracaklarını kabile şeflerine empoze etmeyi başarmışlardı. Özellikle kabileler arasında ortak konuşulan yerel diller yasaklanarak zaman içerisinde yerel halkın Fransızlaştırılmasında ilk mühim adım atılmış oldu (Gayibor, 1997: 72).

Fransa, Afrika'daki dil sömürge politikası ile birlikte bölgeye yerleşmek için çeşitli alternatif politikalar uyguladığını tarihsel süreç içinde görmekteyiz. Örneğin; 1860 yıllarında yaşanan ekonomik krizlerden kurtulmak isteyen Avrupa, kara kıtadaki endüstriyel kaynaklara bir an önce hâkim olma mücadelesine girmişti. Afrika'daki hurma yağı, sabun, mum gibi ürünleri ülkelerine götürerek ekonomilerine ciddi destek sağladılar. Dolayısıyla Gine Körfezi hem köle ticaretine hem de iç bölgelere ulaşmak açısından çok önemli idi. Almanlar Gine-Togo hattını elde tutmak için diğer sömürgeci devletler ile yıllarca siyasi savaş verdiler (Tocqueville, 2016: 208).

Fransız yöneticiler dil politikasını ilk başlarda tek başına devam ettirdikleri görünse de daha sonra diğer sömürgeci devletlerle iş birliği içinde olduklarını bizzat saha çalışmalarımızda gördüğümüzü ifade edebiliriz. Örneğin; Afrika'da ilk başlarda İngilizlerle iş birliği yaparak iç bölgelere hareket ederken daha sonra tek başına sömürge faaliyetlerine devam etmişti. Dolayısıyla Almanların bölgede olması Fransızların hareket alanını daraltıyordu. Bu sebeple Fransa, Almanya ile kara kıtada sömürge alanlarını (sınır belirleme) belirlemek için 23 Temmuz 1897'de Paris Anlaşması imzaladı. Bu anlaşmaya göre Mango, Bafilo, Tchaoudjo, Krikri ve Kabou Alman hükümeti himayesinde kalacaktı. Gourma, Pama, Djougou ve Semere, Fransız himayesine bırakılacaktı. Ayrıca Fransa ve Almanya arasındaki sınır, Mono 7. paralel olmak üzere Fransızlar Agbanakin dahil "Mono Üçgenini" terk edecek ve Agoué, Grand-Popo ve Tokpli'yi; (Kabile anlayışına göre şehir içinden Nehir'in geçmesi bölgenin tarım ve ekonomik açısından zengin olduğu anlamı taşır.) Almanlara teslim edilecekti. Böylece rekabet içinde oldukları diğer sömürgeci devletlerine karşı başarılı olduklarını günümüzde de görmekteyiz.

Fransızlar çıkar amaçlı İngilizler ile aynı safta görünseler de zaman zaman karşı karşıya gelmişlerdi. Dolayısıyla Fransızlar diğer sömürgeci devletler ile de iş birliği içinde hareket ediyorlardı. Bilhassa Alman yöneticiler ile Fransızlar arasında yapılan anlaşmayla bölgedeki sömürge çatışması bir nebze de olsa sakinleşmişti. Ancak İngilizlerin bu anlaşmaya karşı çıkması, bölgedeki çıkar çatışmasını tekrar alevlendirmişti. İngiliz yöneticiler ile Alman yöneticiler 15 yıllık bir anlaşma yaparak Salaga ve Altın Sahili bölgeleri Almanlara, Daka bölgesi ise İngiliz sömürgesine bırakılarak aralarındaki sömürge sınırlarını belirlemiş oldular.

Ancak Fransızlar, sömürge politikalarına ulaşmak için Fransız Kültür Merkezleri açmış ve dil politikası ile yerel halkı yozlaştırarak Fransızlaştırmayı hedeflemişlerdir.

Fransa'nın bölgedeki dil politikası, Köle Sahili'ndeki İngiliz-Fransız rekabetini artırmış ve bu sıkıntı Almanların lehine dönüşmüşse de ilerleyen süreçte bölgedeki yerel imparatorlukların (Örneğin: Mali İmparatorluğu) parçalanmasına ve küçük devletlerin oluşmasına yol açacaktı. Özellikle sömürgeci devletler tarafından sıfatlandırılan, Altın Sahili kıyı (la Gold Coast) ve bölgeler aralarındaki rekabetin zamanla savaşa dönüşmesine yol açacaktı.

Burada şu hususların da belirtilmesi kanaatimizce kayda değer olacaktır. Fransız yöneticileri yerel kabilelerin Fransızca'yı daha iyi öğrenmelerini gerekçe göstererek okullarda yerel dille ders anlatılması yasaklanmıştı. Ancak Fransızlar için bu tedbir de yeterli görünmüyordu ve bu sefer herkes iyi derecede Fransızca bilmelidir görüşünü ortaya atmışlardı.

Bu politikayı gerçekleştirmek gayesi ile Fransızca dil eğitimine büyük önem vermeye başladılar. Günümüzde anaokullarından başlayarak öğretilen Fransızca, yüksekokullarda ana dilini arka plana atmayı ve dolayısıyla anadilinin önemini kaybetmesini amaçlamaktadır. Bu gelişmedeki en önemli adım;

“1944 yılında Fransa'nın Afrika sömürgelerinden olan ülkeler arasında bir Fransız Birliği (Union France) kurmak amacıyla toplanan Brazzaville Konferansında, sömürge ülkelerdeki eğitim sistemi ile ilgili de kararlar alınmıştır” (Alphonse, 1952: 234).

Bunlar;

- Eğitim faaliyetleri daha çok insana ulaşılabilir şekilde genişletilmelidir.
- Dersler Fransız dilinde verilmelidir.
- Daha fazla Afrikalı öğretmen istihdam edilmelidir.

“1948 yılında Fransa tarafından ‘Yurtdışındaki Toprakların Modernleştirilmesi Komisyonu’na bir rapor yayınlanmıştır. Bu raporda kolonilerde artan yükseköğretim ihtiyacı vurgulanmış, çözüm olarak daha fazla Afrikalı öğrencinin eğitimlerini tamamlamak üzere Fransa'ya gönderilmesi sunulmuştur. Afrika'da Avrupa tipi okulların yaygınlaştırılmasının hem koloni ülkeler açısından hem de Fransa açısından önemi büyük olmuştur. Sömürgeciler için vasıflı ve eğitilmiş bir işgücü piyasasının ortaya çıkmasının yanında yerli toplumlara kendi içlerinden çıkan elitlerce Avrupa perspektifli bir hukuk medeniyeti ve düzenin benimsenmesi de diğer olumlu gelişmeler arasında yer almıştır. Bununla birlikte, sömürge ülkeler tarafından ise, Avrupa kaynaklı bilginin Afrika kıtasında da öğrenilmesi bir fırsat olarak değerlendirilmiştir” (Akçay, 2014: 51).

3. 1960³ Öncesi ve Sonrası Afrika'da Gelişen Süreç

Sömürgeci devletler, kara kıtaya yerleştikten sonra bölgedeki politikaları ithalat-ihracat ticareti üzerine yani getir-götür ile ilk dönemlerde devam ettirmiştir. Bu politikayı “Etkili İşgal” olarak görmekte idiler. Ancak söz konusu politikalar, zaman içerisinde diğer sömürgeci devletler arasında bölgesel çıkar savaşına dönüşmüştü. Örneğin; iç kısımlardan limana getirdikleri

³ Birçok Afrika ülkelerinin bağımsızlıklarını elde ettikleri tarih olarak bilinmektedir.

ürünleri, Avrupa'ya göndermek için tekrar bir mücadeleye girmeleri gerekiyordu. Çünkü kıyıda ayrıldıklarında başka bir sömürgeci devlet kıyıya yerleşebiliyordu. Bu gibi olumsuzlukların önüne geçebilmek için sömürgeci anlayışlarını değiştirerek doğrudan bölgesel otorite işgal politikasını uyguladılar (Labouret, 1952: 102).

Fransa yönetimi tarafından Afrika'ya yönelik alınan kararlar, diğer sömürgeci devletleri buldukları bölgeden uzaklaştırma amacı gütmekteydi. Bilhassa 1960 yılında Frankofon ülkeleri ile ilgili yayın yapan organlar ve gazeteler başkent Paris'te alınan kararları açıklayınca kara kıtada Fransız yönetimine karşı ayaklanmalar çıkmıştı. Bu olaylar üzerine Afrika ülkelerinin bağımsızlık talepleri artmıştı. Bu sebeple bölgedeki Fransız yönetimi Frankofon birliğini korumak için federasyon yönetiminden vazgeçerek kara kıtayı küçük parçalara bölüp bağımsızlık yöntemine gitmişti. Ancak bu sözde bağımsızlığa rağmen bölgedeki Fransızca kalıcı hale getirme konusunda politikalarından asla vazgeçmemişlerdi (Labouret, 1952: 129).

Öte yandan Paris'teki Frankofon ülkeleri ile ilgili yapılan haftalık toplantılarda, Frankofon Merkezi Yönetim Komitesi ve Bakanlar Şurası'nın ortak kararnamesi çıkarılmıştı.

Bu Kararname'ye göre, Frankofon Birliğindeki yerel halka yönelik Fransızca'yı iyi derecede öğrenilmesini sağlamak için ek tedbirlerin alınması öngörülmekteydi (Roche, 1998: 32).

Frankofon Birliği'ndeki yöneticiler, Fransız olmayan yerel halkı Fransızlaştırma politikası, yani "Frankofon Birliği" çatısı altında toplamak istiyordu. Fransa'nın bu gizli politikası artık herkesçe bilinir hâle gelmişti. Örneğin; Fransa Cumhurbaşkanı René Coty'nin 1955'te Afrika ile ilgili arzusunu yöneticilerine şu şekilde ifade etmişti:

"Frankofon Birliğinde, aynı karaktere sahip çeşitli milletlerden yeni bir tarihi cemiyet, 'Frankofon Halkı' teşekkül etmiştir. Onların müşterek vatanları – FRANKOFON-, müşterek sosyal ve sınıf düzeni, müşterek dünya görüşleri – modernleşme-, müşterek hedefleri – Frankofon Birliğini kurma – ve ruhi çehre ve görüş açılarındaki bir hayli ortak eğilimleri mevcuttur."

1960 yılından sonra Fransa Cumhurbaşkanı'nın ilan ettiği "Frankofon Halkı" teorisi Fransız yöneticileri tarafından tasdiklenerek şöyle zikredilmişti:

"Ülkemizde modernleşme kurma yıllarında yeni bir tarihi cemiyet – 'Frankofon Halkı' meydana geldi" (Diori, 1968: 76).

Fransa Cumhurbaşkanı Charles de Gaulle 18 Haziran 1940 tarihli bir konuşmasında daha ileri giderek kendisini "Özgür Fransızların Lideri" ilan etmiş ve Frankofon ülkelere yönelik bu konuda düşüncelerini açıkça ortaya koymuştu. Charles de Gaulle yaptığı konuşmasına şu şekilde devam etmişti:

"Fransız direnişinin ateşi sönmemelidir ve sönmeyecektir."

Ayrıca bölgeyle ilgili konuşmasında: "Frankofon Birliğine intibak etmiş olan eşit halkların bu büyük ittifakını kurmada, sağlamlaştırmada ve geliştirmede, ülkemizin bütün millet ve halkları, bu meyanda bilhassa Büyük Frankofon Halkı, kendi üstlerine düşen vazifeyi yapmışlardır." Fransa halkını bu derecede yüceltmek her bir Fransız'ın görevidir (Hardy, 1917: 48).

Fransa, diğer sömürgeci devletlere göre kara kıtaya açılmasını bir şans olarak görüyordu. Çünkü daha önce doğuya ve batıya yönelik sömürgeci politikalarında başarısız olduklarının farkında

idi. Dolayısıyla kara kıtada Fransa'nın, İngiltere ve Almanya ile iş birliği yapması kaçınılmaz hâle gelmişti. Özellikle bölge paylaşımlarında üçlü devlet sürekli çatışma içindeydi. Bilhassa Köle Sahili'ne sahip olma arzusu aralarındaki çatışmayı tırmandırıyordu. Bu sebeple Alman Gustav Nachtigal, İngiltere'nin tüm baskı ve saldırısına rağmen Köle Sahili'nden faydalanabilecek koşulları elde etme çabasına girmişti. Öyle ki batılı üç devlet birbirinden habersiz kendi aralarında anlaşma yaparak köle ticaretini bölgesel olarak paylaşmıştı.

Fransa, bölgedeki çıkarlarını göz önünde bulundurarak diğer sömürgeci devletleri yerel halka karşı kışkırtıyordu. Ayrıca yerel kabileleri boş vaatlerle aldatarak kendi safına çekmeyi başaran Fransız yöneticilerin bile itiraf etmek zorunda kaldığı bu gerçek bugüne kadar değişmemiş, tersine Fransız şovenizmini daha da güçlendirmişti. Frankofon Birliği'nde resmi "millet politikası" kisvesi altında yapılan propagandanın aksine, gerçek anlamda Fransız olmayanları eritmeye, Fransızlaştırmaya yönelik bir amaç güdülmüştü. Bu sebeple başta dil, edebiyat ve kültür alanında Fransızlaştırma paradigmalarına önem verilmişti.

4. Afrika'da Fransız Dilinin Yayılma Süreci

Fransa ve diğer sömürgeci devletler, sömürgesi altında bulunan bölgeleri yıllarca Avrupa'dan yönetmeye çalıştılar. Fakat yerel halkın baskı/ayaklanmalarını önlemek için 1960 yılından itibaren sömürgeci devletler kara kıtayı kendi aralarında bölerek bağımsızlıklarını ilan etmek zorunda kaldılar. Ülkeler bağımsızlıklarını tanıırken yerel dillerinin yanı sıra her bir sömürgeci devlet kendi resmi dilini zorunlu eğitim dili olarak dayatmıştı. Bu dayatmayı yaparken iki aşamadan oluşacak bir sistem geliştirmişlerdi.

İlk aşama;

- çocuklar okula başlayana kadar yerel dilini konuşuyor,
- birinci sınıfa başladıktan sonra öğretmen dersi yerel dilde anlatıyor, fakat yazışmalar sömürgeci devletin dilinde yazılıyor,

İkinci aşama;

- ikinci sınıftan itibaren konuşma ve yazma becerileri sömürgeci ülkenin kendi resmi dilinde öğretilmesi mecburiyeti dayatılmıştı.

Frankofon ülkelere tanınan bağımsızlık döneminden sonra (1960) Fransızca "çok milletli devletlerin haberleşme dili" olarak adlandırılmıştı. Fransa, Fransızca'yı "Frankofon çatısı altında yaşayan halkların ikinci ana dili" derecesine kadar yükseltmişti. Artık bağımsızlıktan sonra ebeveynlere çocuklarının eğitim dilini seçmede yerel dille beraber Fransızca zorunlu kılınmıştı. Bu uygulama dıştan demokratik bir karar gibi gözükmeyle beraber çocukları gayr-ı ihtiyârî Fransızca eğitime itecekti ve gerçekten de Fransa yöneticilerinin beklentileri umdukları şekilde neticelendi, ana dilde eğitim yapan okulların sayısı gittikçe azaldı.

Bağımsızlıklarını ilan eden Afrika ülkeleri yüksek ve orta eğitim bakanlığının kararı ile kabul edilen yeni eğitim programı, Fransızlaştırmanın yeni basamağını teşkil ediyordu. Bu yeni programa göre, Fransızca öğretilmede yeni uygulamaya geçilmiş ve şimdiye kadar anadilde okutulan dersler de Fransızca okutulmaya başlamıştı. Ayrıca bu yeni eğitim programına göre,

milli okulların ilk okulu ile şehirlerdeki okulların orta okullarında anadiline ayrılan ders saatleri Fransızca saatleri lehine kısaldı.

“...Fransızlara göre; Afrika’da “demokrasi” ortamında... yeni tarihi bir cemiyet- ‘Frankofon Halkı’ teşekkül etti. Bununla birlikte Frankofon Birliği oluşturulmasında ve eğitim alanının genişletilmesinde haberleşme aracı olarak Fransızcanın rolü artmıştı.... Yerel halk “kabile dillerinin yanında Fransızca’yı akıcı bir şekilde kullanması”, sömürgeci devletlerin baskıcı yönetimiyle gerçekleşmiştir. Şöyle ki; yerel halk kendi kabile dillerinin yanı sıra bir yabancı dili iyi bir şekilde konuşması dış devletlerin ne kadar etkili olduğunun göstergesidir.

Fransız dilinin kara kıtada yaygınlaşması için bazı siyasetçiler de öncülük etmiştir. Örneğin: Léopold Sédar Senghor, 1906-2001 yıllarında yaşamış Senegalli şair ve siyasetçidir. 1960-1980 yılları arasında Senegal başkanlığı görevi esnasında Fransızcanın okullarda mecburi okutulması için birçok karara imza atmıştır. Ayrıca Félix Houphouët-Boigny 1905-1993 yıllarında yaşamış, Fildişi Sahili'nin ilk devlet başkanıdır. Kendisi bir doktor ve siyasetçidir. Ülkeyi 1960-1993 yılları arasında 33 sene boyunca yönetmiş ve kendi döneminde Fransızcanın ülkesinde kök salmasında önemli bir faktör olmuştur.

Sömürgeciliğin ilk yıllarından itibaren entelektüel bir grup oluşturan bu şahsiyetler, Fransız dilini ve Fransız kültürünü sosyal, ekonomik ve kültürel bir alet olarak değerlendirmişler ve Afrika’da yaygınlaşmasında öncülük etmişlerdir. Bu bağlamda yerel halk için Fransızca, modern ilim, teknik ve kültürün dili olarak zihinlerine kazınmıştır. Fransız yöneticiler, kara kıtaya Fransızca’yı öyle bir lanse etmişler ki; yerel halkın zihninde Fransız dili “eşitlik, kardeşlik, halkların dostluğu, sulh ve sosyal gelişme” olarak bilinmektedir (Abia, 2008: 5).

Ayrıca Frankofon ülkeleri bağımsızlıklarını elde etmesindeki etkenin Fransızca olduğu inancındadırlar. Öyle ki, Afrika’daki yerel halkın liderleri Fransızca’yı halkların birbirlerine yakınlaşmasını ve gelişmesini hızlandırıcı en mühim bir faktör olarak değerlendiriyorlar. Çünkü yerel liderler, kara kıtada yüzlerce kabile dili olduğunu ve kendi aralarında zaman zaman anlaşamadıklarını ifade ediyorlardı. Söz konusu bölgedeki farklı dillerin konuşulması Fransızcanın yaygınlaşmasında etken rol oynamıştır. Fransız yöneticiler, Fransızcanın yerel kabile dillerini “zenginleştirmede” mühim rol oynadığını dile getirerek yerel halkı Fransız kültürüne bağlı bir şekilde yaşamaya itiyorlardı.

Fransız yöneticilerin yerel kabileleri farksızlaştırma politikası, Fransızca’yı bütün Frankofon ülkelerinin resmi dili, en azından bildikleri en iyi ikinci dil haline getirme çalışmaları, bugün de büyük bir gayretle devam ettirmektedirler.

Fransız dilinin kara kıtada yaygınlaşmasına ne yazık ki birçok siyasetçi veya ünlü kişiler öncülük etmiştir. Bilhassa 1960’ta Frankofon ülkelerinin bağımsızlıklarını (Uygur, 2013: 282) elde etmesiyle birlikte birçok lider Fransızca’yı benimsemiş ve ülkesinde yaygınlaştırmıştır. Örneğin: Senegal Cumhurbaşkanı Léopold Sédar Senghor, Tunus Cumhurbaşkanı Habib Bourguiba ve Nijer Cumhurbaşkanı Hamani Diori gibi Frankofon liderleri Fransızcanın “dayanışma, gelişme ve medeniyetler arası diyalog” dili olarak övmeleri Fransızların bölgeye yayılmasını daha da kolaylaştırmıştır. Ayrıca Senegal Cumhurbaşkanı Senghor’un şu ifadesi:

“Sömürgeciliğin enkazında, çok ilginç bir araç bulduk, Fransız dili” (“Dans les décombres du colonialisme, nous avons trouvé cet outil merveilleux, la langue française”, aimait à répéter le poète Léopold Sédar Senghor) çok ilginçtir.

Afrika’ya yüzyıllarca baskı ve şiddet uygulayarak hâkim olmak isteyen Fransa, XX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren yöntem değiştirmiştir. Fransa’yı bu değişime iten unsur teknolojinin gelişmesiyle yerel halkın gerçekleri görmesi olmuştur. Ancak bölgedeki hâkimiyetini kaybetmek istemeyen Fransa, yeni politik adımlar atma mecburiyetinde kalmıştır. Bahse geçen politikalarını devam ettirmek için Frankofon ülkelerinde bulunan Fransız Kültür Merkezlerini kurmuşlardır. Bu merkezler vasıtasıyla Fransız dilini, kültürünü ve Hristiyanlığı öğretmeye çalışmışlardır (Hubar, 2015). Özellikle Fransa adına bölgede söz sahibi olacak gençlere Fransız dilini öğretme işini geliştirme adı altında konferans ve seminerler düzenleyerek asıl sömürme amaçlarına devam etmişlerdir. Kabile reisleri ve bölge temsilcileri, toplantılara katılmakla kalmayıp Fransız yöneticileri ile iş birliği yapmışlardır. Bu durum Frankofon ülkelerindeki Fransızca eğitime ehemmiyet verildiği göstermektedir.

Ayrıca Fransızca bilmeyen veya yeterince dile hâkim olmayan yönetici/asker sınıfına zorluklar çıkartılmış ve sömürge dilinin pekişmesini sağlamışlardır.

Fransa buna benzer politikalarını diğer Frankafon ülkelerinde de uygulamakta idi. Bahse geçen politika örneklerinden birini de 20 Mart 1970 yılında Nijer’in başkenti Niamey’de imzalanan Kültür ve Teknik İş birliği Ajansı (l’Agence de Coopération Culturelle et Technique ACCT) Sözleşmesi olmuştu. Yapılan sözleşmeye göre yirmi bir Fransızca konuşan Afrika ülkesinde “Kabilelerin edebi dilini geliştirmede Fransız dilinin rolü” başlıklı çeşitli etkinlikler düzenlenmiştir.

Özellikle Kültür ve Teknik İş Birliği Ajansı’nın amacı Frankofon ülkeleri arasında ortak bir dilin paylaşılması çerçevesinde kendi sömürge amaçlarına ulaşmak için kültürel ve teknik iş birliğinin artırılmasıydı. 2005’ten itibaren söz konusu örgüt, Uluslararası Frankofon Örgütü (OIF) olarak faaliyetlerine devam etmiştir. Fransa bununla da yetinmemiş, bahsi geçen kurumu 1960-1968 yılları arasında Afrika’nın farklı bölgelerinde 15 Enstitü ve 70 Kültür Merkezi şeklinde açarak sömürge faaliyetlerini genişletmiş, kara kıtayı istila etmeye devam etmişti (Roche, 1998: 112).

Ayrıca batı aydınları, Frankofon Birliği altında yaşayan halka; bu kavramı eşitlik ve kardeşlik simgesi olarak nitelendirmişti. Bu doğrultuda bütün Frankofon ülkelerinin Fransız dilini ortak kullanmadaki amacı; anlaşma, yardımlaşma ve birbirlerine olan saygının sembolü olarak değerlendirilmiştir. Bu kardeşlik ve barış kavramlarının Frankofon Birliği çatısı altında uygulanmasının daha faydalı olacağı inancını kara kıta insanına aşlamışlardır. Fransa, Fransızcanın Frankofon ülkelerinin ekonomik, politik ve sosyal hayatının gelişmesinde çok mühim bir faktör olacağı görüşünü gençlere empoze etmekteydi. Ayrıca birçok yerel gazete muhabiri ve yazarları, parti, devlet organları ve üniversiteler Fransız dilini öğrenme ve öğretme için yürütülen propaganda/kampanyasında önemli rol üstlenmişlerdir. Yerel liderlere yani (Fransız kültürünü benimseyen gruplar) göre Fransızca yerel halkın ekonomik kalkınmaları için iyi bir vasıtadır. Bundan dolayı Frankofon gençleri Fransızca’yı öğrenme/öğretme gayreti içine girmişler ve bu ideolojiyi güçlü bir şekilde desteklemeyi kendilerine bir görev olarak

görmüşlerdi. Çünkü gençler; Fransız dilinde konuşan ülkelerin kalkınmasında etken bir rol oynayacağı düşüncesiyle eğitilmiş ve söz konusu boş hayallere inandırılmışlardır (Abia, 2008: 12).

Xavier North'a göre, Fransız yöneticiler; Afrika okullarında, üniversitelerde ve Frankofon ülkelerindeki eğitim enstitülerinde Fransız dilinin daha yaygınlaşması ile ilgili mevcut durumun incelenmesi ve eksiklerin derhal giderilmesi için güçlü bir propaganda kampanyası başlatılması talimatını vermişlerdi. Xavier, bahsi geçen politikaların yapılmasında bir sıkıntı olmayacağını, hatta Afrika insanının buna ihtiyacı olduğunu dile getirmişti. Ayrıca Xavier'in Frankofon Birliği hususundaki diğer bir görüşü şu şekildedir:

Fransız yöneticiler; "Frankofon Birliği bütün millet ve halkların eşit haklara sahip olduğu takdirde yerel halkın gönlünü kazanacaktır. Ayrıca yerel dilde eğitim yapabilmeleri için merkezden belirlenen müfredatın uygulanması şarttır. Dolayısıyla "Fransız dilini akıcı bir şekilde bilmek her bir Frankofon ülkesinde yaşayan vatandaş için bir ihtiyaçtır." sloganını yaygınlaştırma politikası ile hareket etmişlerdir. Ayrıca Kiliseye göre: "medeni olmayan insanlara" uygarlık getirmek Avrupalı beyaz adamın bir görevidir." sloganı anlatılanları özetlemektedir (Gençoğlu, 2021).

Fransız yöneticileri, bu propaganda kampanyalarında büyük ölçüde kabile şeflerini kullanmayı tercih etmiştir. Çünkü bu metotla kabilelere etki etme şansları daha çoktu. Zira Fransız yöneticiler; Fransız dilinin büyüklüğü ve herkes tarafından öğrenilmesi icap ettiği fikrini kabile şeflerinin ağzından yayarak bu fikrin bizzat kabileler tarafından desteklendiği intibai oluşturulursa amaçlarına kısa sürede ulaşacaklarının inancındaydılar. Bilhassa dış güçlerin propagandası veya herhangi bir tenkitle karşılaştıklarında yerel (Kabile Reisleri) aydınların desteklerinin söz konusu problemin çözümünde etkili olacağını düşünmekteydiler.

Fransız Kültür Merkezi yöneticileri, Afrika gençlerini Fransızca öğrendikleri takdirde kendi milli dili, yani kabile (yerel) dilini daha iyi öğrenmelerine katkı sağlayacağını inandırmışlardı. Başka bir şekilde ifade edersek, diller birbirine bağlıdır anlayışıyla; Fransız dilini aynı anda öğrenen biri, kendi-kendini tekâmül ettirmektedir. Fakat Fransız dilinden bahsederken bizler için böyle bir nazariye mevcut değildir. Zamanla yerel halk "biz her iki dili – Kabile dili ve Fransız dilini- kendi ana dilimiz olarak kabul ediyoruz" demeye başlamışlardı. Sömürgeci yöneticiler, yerel halka hitaben: "Biz milletler arası haberleşmede fayda sağlaması için her iki dili de eşit derecede öğrenmeniz için katkı sağlıyoruz." diyerek söz konusu amaçlarını meşrulaştırmışlardı.

Frankofon yöneticilerinin etkili politikası neticesinde yerel kabilelerin liderleri (Chef de Canton), politikacılar, gazeteciler, yazarlar ve yerel âlimler bile Fransız dilinin üstünlüğünü ve mutlaka öğrenilmesi gerektiği fikrini tasdiklemeye başlamıştı. Ayrıca sömürgeci devletleri kara kıta ile ilgili politikalarını anlatan eserlerden biri de De Voyage au Congo (1927) kitabıdır. Söz konusu politika ile eserde şöyle ifade etmişti:

"...Afrika'nın milletlerarası münasebet dili olarak gönüllü olarak kabul ettikleri Fransız dilinin ilerlemesi ve yayılması onların uluslararası arenada söz sahibi olmasına ve söz konusu birliğin

pekiştirilmesine yardım eden en mühim faktör olmuştu... Fransız dili kabileler arası kavganın bitişi... çeşitli inanç ve kabilelerin birleşmesini, eşit haklara sahip olmasını sağlamıştı...

Fransa'nın Afrika açılımla başlayan Frankofon Birliği oluşumu, dünya çapında 96 Fransız Enstitüsünün, 834 Fransız İttifakının ve etnik guruplarının Fransızca konuşmasına vesile olmuştu. Fransızlar, Frankofon Birliği'nin Afrika'da yerel halkların dostluğunu doğurduğunu iddia etmektedir. Fakat bu, her halkın kendi milli hususiyetini yok etmesi anlamına gelmemeliydi. Ancak bu dayatıcı politikaya rağmen günümüzde her bir yerel kabileye ait; manevi miras ve ananesini yaşatan bir kültür yaşamaktadır.

Fransa, kendi kültürünü Frankofon ülkelerine aşılarken “dillerin eşitliği”nin milletler arasındaki münasebeti geliştirdiğini iddia etmişti. Bu iddia yerel halk arasında istemeyerek de olsa kabul edilmişti. Fransa'nın “dil halklar arasında demokratikleşmeyi geliştiriyor” politikası, frankofon ülkelerin arasında kabul görmüştür. Çünkü yeni dünya düzeninde insanların yeni tarihi topluluğu şekillenir ve gelişir yaklaşımı, okuma yazma oranı çok düşük olan Afrika'da inandırıcı olmuştu. Örneğin; kolonial okullarının fahri müdürü Georges Hardy'nin “Fransızca milletler arasında münâsebet vasıtası olarak en ‘uygun’ ve en ‘faydalısıdır’ ifadesi söz konusu fikri açıkça desteklemekteydi (Kabore, 2002: 68).

1960'ta bağımsızlıklarını ilan eden Frankofon ülkelerinin nüfus oranlarına göre yaklaşık %60'nın Fransızca konuştuğu ve resmi dili Fransızca'yı kabul ettiği görülmektedir. Dolayısıyla sömürgeciliğin ilk yıllarından itibaren “Dil” politikası üzerinden yapılan çalışmaların ne kadar başarılı olduğunu göstermektedir. Özellikle Fransızca, Frankofon Birliği çatısı altında yaşayan ülkelerde büyük ve derin bir hürmet kazanan bir halkın dili olarak benimsenmiştir. Frankofon ülkelerinde bulunduğum süre zarfında Fransız dilini gönüllü olarak (!) öğrenenlerin sayısının bir hayli çok olduğunu bizzat gördüm. Çeşitli kaynakların da bu miktarın her geçen gün arttığını vurgulaması, gözlemlerimi doğrulamaktadır. Bazı kaynaklar, 1960'larda Frankofon ülkelerindeki Fransız olanların sayısını %65 olarak ifade ederken 2020'de bu oranın %90 arttığını belirtmektedirler. Genel olarak Fransız olmayanlar da yani yerel halkların da Fransızca'yı ilk zamanlarda konuşmakta zorlanırken günümüzde rahatça konuştukları ifade edilebilir (Seillan, 2008: 33).

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere Fransızlar, Frankofon Birliğinde gayri Fransızlara yani yerel halka; din, dil, ırk, kültür, ülkü ve tarih yönünden hiçbir ortaklığı olmayan kültürü zorla kabul ettirmişlerdir. Yerel kabileleri Fransızlaştırma, özellikle onları milli şuurdan yoksun bir topluluk haline getirip eritmek için büyük bir seferberlik başlatmış ve bunu zaman içinde başarmışlardır.

1960 yılı genel nüfus sayımı ile 2010 yılı genel nüfus sayımı arasında geçen süre zarfında yerel kabileler arasında Fransızca bilenlerin sayısında büyük bir artış olduğu ülke resmi dilinden de anlaşılmaktadır. Fransız yöneticileri bilhassa yerel kabileler arasında en büyük nüfusa sahip olan Mosse, Jarma, Hausa, Fülani, Pöl, Eve vb. kabileler arasında Fransız dilini kısa bir süre içinde yaymakta çok başarılı olmuştur. 1960 nüfus sayımında yerel kabileler Fransız dilini orta derecede bildiklerini belirtse de 2010 nüfus sayımında yerel kabilelerin Fransızcaya daha çok vâkıf oldukları gözden kaçmayacak kadar görülmektedir.(Yacono,1998: 43) Bölgede bulunduğum sürede 60 yaş üzeri kişilerle konuştuğumda gençlerini kabile dillerini çok az

bildikleri, hatta unuttuklarını ifade etmekle birlikte, daha ileride Fransızcanın anadil aleyhine ağır basmasına, anadilin ikinci plana atılmasına, hatta unutulmasına yol açması endişeye neden olmaktadır.

Kuşkusuz, sömürgeci devletler öngörülemeyen birçok tehlike ile karşı kaşıya kalsalar da “ex nihilo” yu yerel halka uygulayarak kendi kültürlerinden uzaklaştırmak ve batı sempatisini, yani yeni bir ideoloji oluşturarak halkı kendilerine teslim olmaya mecbur ettiler. Bu yöntem, uluslararası arenada meşrulaştırarak doğal bir şekilde birçok halka empoze edildi.

5. Sonuç

Frankofon Birliği'nin oluşum politikasının temelini dini, ekonomik ve siyasi nedenler oluşturmuştur. Fransa ise bahsi geçen konu ve amaçlarına ulaşmak için kara kıtaya açılmıştı. Özellikle seyyahların verdikleri bilgiler ışığında Fransa, doğu politikasından vazgeçmiş ve kara kıtaya yönelmiştir. Sömürgeci devletler kıtaya yönelirken yerel halkı sömürmek için birçok yöntem/baskı politikası uygulamışlardı. Bu politikalarından biri de “DİL” politikası olmuştu. Özellikle XVI. yüzyıldan itibaren Afrika'ya gelen Fransız tüccar ve seyyahların bölgeyle ilgili verdikleri bilgiler, Fransızların bölgeye olan ilgilerini daha da artırmıştır. Dolayısıyla Fransızlar, Avrupa'daki ekonomik buhrandan kurtulmak için Afrika'ya seyahatler düzenlemişlerdir. Ancak sömürgeci devletler arasındaki ekonomik rekabet, Fransa ve İngiltere ilişkilerinin bozulmasına neden olmuştur. Hatta ülkeler arasında savaşlar çıkmıştır. Sömürgeci devletler daha fazla kâr edinmek için zaman zaman birbirlerini suçlamıştır. İlk başlarda Almanya ve İngiltere, Fransızların Afrika topraklarında olmasından rahatsız olmuştu. Hatta Almanya-İngiltere kendi aralarında gizli çıkar anlaşmaları yapmış, ancak çıkarlarına karşı ters bir gelişme olduğunda saf değiştirerek diğer sömürgeci devlet ile birlikte hareket etmişti. Dolayısıyla zaman zaman İngiltere-Fransa, zaman zaman da Almanya-İngiltere iş birliği içinde olmuşlardır. Sömürgeci devletler arasındaki asıl amaç, daha fazla toprak ve çıkarlardan pay almak idi. Sömürgeciliğin ilk yıllarından itibaren batılı devletler birbirlerine yakınlaşmalarına rağmen daha sonra birbirlerine karşı politikalar yürütmüşlerdi. Sömürgeci devletlerin ilk politikaları, yerel kabileleri taraflarına çekme siyaseti olmuştu. Bu bağlamda Fransa, çevresindeki yerel kabileleri yanlarına çektikten sonra diğer sömürgeci devletlere karşı avantaj sağlamıştır. Bu da bölgedeki faaliyetlerini hızlandırmıştır. Fransa hükümeti, Fransız dilini bu politik doğrultuda en keskin silah olarak kullanmayı hedeflemiş ve dili yaygınlaştırdığı takdirde Frankofon Birliğinin kurulmasının kolaylaşacağı düşüncesini hep sürdürmüştür. Dolayısıyla kara kıtaya kısa zamanda hâkim olacakları inancı artmıştır. Fransızlar, Napolyon'un açılım politikasıyla da bu iddialarını ispatladıklarını düşünüyorlardı. Fransızların “Dil” üzerinden yayılma politikası”, rakibi olan İngiltere'yi zayıf düşürme üzerine kurulmuştur. Fransa'nın Afrika'ya donanma gönderme fikri de öncelikle diğer sömürgeci ülkeleri kuşatma altına alma stratejisi üzerine gerçekleşmişti. Elbette, Fransa'nın Afrika'ya açılma politikası, eski dünya ülkeleri ile ilişkilerinde kendi pozisyonunu sağlama almak için oluşturulmuştu. Söz konusu politikalarını uygularken stratejik bölge olan ve kalkınmasında etken rol oynayan Afrika ve Akdeniz arasında gemi seferlerinin serbest olmasını sağlamakla ekonomisini güçlendirmeyi hedeflemişti. Ayrıca Mavi Vatan'da (Okyanuslarda) etkili olmak gibi nedenleri de vardı. Fransa'nın ilk başlarda kıyı

bölgeleri sömürge altına alma isteğinin asıl amacı İngiltere'nin iç bölgelere girmesini engellemektir. Bu bağlamda Afrika ve Akdeniz kıyılarına hâkim olarak, denize kıyısı olan devletleri de egemenliği altına alma çabası ile İngiltere'yi bölgeden uzak tutmağı hedeflemiştir.

Dolayısıyla Fransa, Avrupa'da İngilizlere karşı kaybettiği ekonomik savaşı Afrika'da kazanmak istiyordu. Bu çabasını da Fransızca üzerinden sağlamaya çalışmıştır. Ancak sömürgeciliğin ilk yıllarından itibaren bölgede etkili politika izleyen İngilizler, Afrika'da bulunan 54 ülkenin yarısından fazlasını hâkimiyeti altına alarak Avrupa'daki başarısını Afrika'da da devam ettirerek Fransızlara karşı üstünlüklerini sürdürmüşlerdir.

Kaynakça

Abia, Alin Laurent Aboa, "Document pour l'histoire du Français Langue Etrangère ou Seconde: La Francophonie Ivoirienne; Enjeux Politiques et Socioculturels", 2008, s. 5/8, Erişim Tarihi: 05.04.2021.

Akçay, Nazlı Ceren, *Kamu Diplomasisi Aracı Olarak Kültürel Diplomasi ve Fransa'nın Afrika Ülkelerine Yönelik Uluslararası Öğrenci Programları Örneği*, Uzmanlık Tezi, Ankara, 2014, s.51.

Akifoğlu, Vugar, *Fransa'nın Akdeniz ve Afrika Açılımı*, Berikan Yayınevi, 2020, s. 38.

Maikorama, Zakari, *Islam au Niger*, in *Civilisation en Afrique de l'Ouest*, Dakar, 1996, s. 421.

Monteil, Vincent, *L'islam noir*, Paris, Édit. du Seuil, 1964, s.138.

Nacro, Aliou, *La politique étrangère de la Haute-Volta, Mémoire de D.E.S.S., Bordeaux I, 1973*.

Newbury, Colin, "French Colonialism 1871-1914", *The Journal of African History*, Vol. 7, Pall Mall Press, London, 1966.

Labouret, H., *Colonisation, Colonialisme, décolonisation*, Paris, Édit. Larose, 1952.

Kabore, Roger Bila, *Histoire politique du Burkina Faso 1900-2000*, Paris, Édit. L'Harmattan, 2002.

Gayibor, Nicoue Lodjou, *Le Togo Sous Domination, Coloniale (1884-1960)*, Les Presses de l'UB, Lome, 1997, s.72.

Gençoğlu, Halim, "Afrika'da Fransız Sömürgeciliği", 2021, Erişim Tarihi: 12.11.2021, Erişim Adresi: <https://www.indyturk.com/node/392851/türkiyeden-sesler/afrikada-fransız-sömürgeciliği>.

Gilbert, Erik ve Jonathan T.Reynolds, *Dünya Tarihinde Afrika*, Küre Yayınları, 2019, s.415.

Gökgöz, Turgay, "Fransa'da Beur Edebiyatı" *Şarkiyat Mecmuası*, Sayı 30, 2017, s.30.

Gouilly, Alphonse, *L'islam dans l'Afrique occidentale française*, Paris, Édit. Larose, 1952, s.234.

- Hamani, Diori, *République du Niger-Exposé de politique générale*. Niamey 2 Août et 26 dec. 1968, s.76.
- Hubar,Gökçe, “Afrika’da Fransız Sömürgeciliğinin İzleri”, 2015, Akademik Perspektif, Erişim Tarihi: 12.08.2021, Erişim Adresi: <http://akademikperspektif.com/2015/04/23/afrikada-fransiz-somurgeciliginin-izleri/>.
- Hardy, Georges, *Une conquête morale, l'enseignement en AOF*, Colin, Paris, 1917, s.48.
- Roche, François, *La Crise des Institutions Nationales D'échanges Culturels en Europe*, L'Harmattan, Paris, 1998, s.32.
- Seillan, Jean-Marie, “La (Para) Littérature (Pré) Coloniale À La Fin Du Xıxe Siècle”, n° 139, 2008, s. 33-45, <https://www.cairn.info/revue-romantisme-2008-1-page-33.htm>, Erişim Tarihi, 13.06.2021.
- Tocqueville, Alexis de, Sömürge ve Kölelik, Ayrıntı yayınları, 2016, s.208.
- Uygur, Erdoğan, “Fransız Sömürgecilik Tarihi Üzerine Bir Araştırma”, TSA, 2013. s.282.
- Vernet, Joël, *Pays du Sahel, du Tchad au Sénégal, du Mali au Niger*, Paris, Édit. Autrement, 1994.
- Yacono, Xavier, *Histoire de la colonisation française*, PUF, Paris, 1988, s.43.

Yetişkinlerde Algılanan Sosyal Destek Düzeyinin Problem Çözme Becerisi ve Benlik Saygısı Arasındaki İlişkinin İncelenmesi *

Investigation of the Relationship Between the Perceived Social Support Level, Problem Solving Skills, and Self-Respect in Adults

Semra KORKMAZ **

Emel ANER AKTAN ***

Öz

Bu çalışmada, yetişkin bireylerde algılanan sosyal destek düzeyinin problem çözme becerisi ve benlik saygısı arasındaki ilişki incelenmiştir. Bu araştırmada ilişkisel tarama modeline dayalı betimsel bir çalışma olarak, Trabzon ilinde yaşayan 18-65 yaş arasındaki sağlıklı bireylerden oluşan 462 kişilik bir örneklem grubundan anket yoluyla elde edilen verilerin değerlendirilmesiyle istatistiksel analizler yapılarak çıkarımlar elde edilmiştir. Araştırma, 208'i kadın, 254'ü erkek olmak üzere toplam 462 kişiden oluşmaktadır. Yapılan normallik testlerinde, verilerin normal dağılıma sahip olduğu görülmüştür: Yetişkinlerde algılanan sosyal destek, problem çözme becerisi ve benlik saygısı ile alt boyutlarına ilişkin korelasyon analizinde sosyal destek genel puanı ile problem çözme toplam puanlaması arasında düşük ve negatif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Buna göre, sosyal destek genel arttıkça, problem çözme becerisi hafif düzeyde azalmaktadır. Aynı şekilde sosyal destek genel puanı ile benlik saygısı toplam puanlaması arasında düşük ve negatif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Katılımcıların alınan destek durumuna bakıldığında, aile desteği ve arkadaş desteği alt boyutları ve problem çözme becerisi arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Ayrıca psikoterapi alan kişilerde benlik saygısı daha yüksek düzeyde çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Algılanan sosyal destek, problem çözme becerisi, benlik saygısı, problem kavramı

Abstract

In this study, the relationship between perceived social support level, problem solving skills and self-esteem in adults was examined. As a descriptive study based on the relational screening model of the research, statistical analyzes were made and inferences were obtained by evaluating the data obtained through a questionnaire from a sample group of 462 people, between the ages of 18-65, living in the province of Trabzon. Of the participants, 208 were female and 254 were male. In the normality tests, it was observed that the data had a normal distribution: In the correlation analysis of perceived social support, problem-solving skills and self-esteem in adults and its sub-dimensions, a low and negative significant relationship was found between the general score of social support and the total score of problem solving. Accordingly, as social support generally increases, problem solving skills decrease slightly. Likewise, a low and negative significant relationship was found between the general social support score and the total self-esteem score. Considering the support status of the participants, a significant difference was found between family support and friend support sub-dimensions and problem-solving skills. In addition, people who received psychotherapy had higher self-esteem.

Keywords: Perceived social support, problem solving ability, self-esteem, problem concept

* Bu çalışma Nişantaşı Üniversitesi Etik Kurulu'nun 24.01.2023 tarih ve 2023/5 sayılı kararı ile etik onaya sahiptir.

** Nişantaşı Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Klinik Psikoloji, e-posta: korkmazsemra9@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9932-8484

*** Dr. Öğr. Üyesi, Nişantaşı Üniversitesi, Psikoloji Anabilim Dalı, e-posta: emel.a.aktan@gmail.com
ORCID: 0000-0002-6781-9171

1. Giriş

Bireylerin çevreleriyle yaşadığı ilişkilerde karşılaştığı problemler bireyde fiziksel ve ruhsal sorunlara sebep olabilmektedir. Bu sebeple bireylerin çevrelerinden aldıkları sosyal destek, bireylerin problemlere olumlu yaklaşım sergilemesine ve problem çözümüne olumlu katkı sağlamaktadır. Sosyal algı, çevremizdeki diğer insanları nasıl algıladığımız da değerlerimiz, duygularımız, duygularımız ve kişiliğimiz tarafından şekillenir.

Sosyal ilişkilerin hem fiziksel hem de zihinsel sağlık için önemli etkileri vardır. Kişinin sosyal ilişkilerinin durumu, genel sağlığını etkileyebilir. Günümüz kent yaşantısının yarattığı stres ve karmaşıklık yetişkin bireyler üzerinde hayal kırıklığı, umutsuzluk ve depresyon gibi birçok psikolojik sorunlara sebep olabilmektedir (Işıkhan, 2016).

Problem çözme yeteneğinin bireyin benlik saygısı üzerinde olumlu bir etkisi olabileceği düşünülerek bu çalışmada bireylerin çevrelerinden aldıkları sosyal desteğin problem çözme ve benlik saygısı üzerindeki etkileri çalışmanın özgün niteliğini ortaya koymaktadır.

1.1. Sosyal Destek Kavramı

Sosyal destek kavramı, daha çok 1970’li yılların ortalarından itibaren literatürde ele alınmaya başlanmıştır. Kavramın temelleri Caplan (1974), Cobb (1976) ve Cassel (1976) tarafından atılmıştır. Cobb (1976) 'a göre sosyal destek bilgidir. Bu bilgi kişinin “bakıldığına ve sevildiğine, saygı duyulduğuna, bir ilişkiler ağına ait olduğuna ve karşılıklı yükümlülükleri olduğuna inanmasına” neden olan bilgidir. Caplan (1974) ihtiyaç duyulduğu zamanlarda sosyal desteğin, araçsal ya da bilgisel rehberlik sağlayıcı olduğunu ileri sürmektedir (Gümüş, 2016). Cassel’e (1976) göre, sosyal destek stresin yaralayıcı ve olumsuz etkisine karşı bireyi “koruyan” bir faktördür (Okanlı & Tortumluoğlu ve Kırpınar, 2003; Sever 2022).

Algılanan sosyal destek, bireylerin ihtiyaç anında maddi, psikolojik ve genel destek sağlamak için mevcut kaynaklar olarak arkadaşlarını, aile üyelerini ve diğerlerini nasıl algıladıklarını ifade eder (Ardahan, 2006). Algılanan sosyal destek kişinin hastalıklardan kaçınarak sağlıklı yaşamasına, karşılaştığı psikolojik ve fiziksel zorlukları kolay bir şekilde atlatmasına yardımcı olur. Algılanan sosyal destek insanın kendini başkalarının gözünde gördüğü değerle orantılıdır. Bir başka ifadeyle algılanan sosyal destek kişinin zihinsel olarak çevresinden algıladığı sosyal desteğin yeterliliğiyle ilişkilendirilmiştir (Terzi, 2008).

Literatürde sosyal destek ile birçok kişisel faktör arasındaki ilişkinin incelenmesine yönelik çalışmalar yapılmıştır. Sosyal desteğin birçok psikolojik faktörle anlamlı bir ilişkisi olduğu görülmektedir. Özellikle yetişkin bireylerde algılanan sosyal destek bireylerin iş ve aile yaşamlarını doğrudan etkilemektedir.

Terzi (2008) çalışmasında üniversite öğrencilerinin algıladıkları sosyal destek ile psikolojik dayanıklılık arasındaki ilişkiyi incelediği çalışmasında psikolojik dayanıklılık ile algılanan sosyal destek arasında anlamlı bir ilişki olduğu sonucunu elde etmiştir. Traş ve Arslan (2013) Ergenlerdeki Sosyal yetkinlik ile, Algılanan Sosyal Destek arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında sosyal yetkinlik ile arkadaş, aile ve öğretmenden algılanan sosyal destek arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Nur Şahin (2011) ise

çalışmasında Üniversite öğrencilerinin kendini açma, öznel iyi oluş ve algıladıkları sosyal destek düzeylerinin karşılaştırılmasıyla ilgili çalışmasında algılanan sosyal destek puanları ile öznel iyi oluş ve kendini açma puanları arasında pozitif yönlü yüksek düzeyde ve öznel iyi oluş ile kendini açma puanları arasında pozitif yönlü orta düzeyde ilişki olduğu sonucunu elde etmiştir. Aydın, Kahraman ve Hiçdurmaz (2017) çalışmalarında algılanan sosyal destek ve psikolojik iyi olma arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Çalışma sonucunda yetişkin bireylerde algılanan sosyal destek düzeyi arttıkça psikolojik iyilik durumlarının da arttığı görülmüştür.

1.1.1. Sosyal Destek Modelleri

Cohen ve Wills'e (1985) göre sosyal desteğin kişilerin sağlığına ve iyi hissetmesine etkisini açıklayan “Temel Etki Modeli (Main Effect Model)” ve “Tampon Etkisi Modeli (Buffering Effect Model)” olmak üzere iki model bulunmaktadır.

Temel etki modeli: Temel etki modelinde sosyal destek ile sağlık arasındaki ilişkinin doğrudan olduğu ifade edilmektedir. Sosyal desteğin tüm şartlarda fiziksel ve ruhsal iyi oluşun üzerinde olumlu etkisi olduğu belirtilmiştir. Modele göre sosyal destek yetersizse birey bu durumdan olumsuz etkilenir. Bununla birlikte bireyde stres düzeyi hangi seviyede olursa olsun sosyal desteğin birey üzerinde pozitif bir etkisi olduğu belirtilmiştir (Arslan, 2022).

Tampon etkisi modeli: Bu modelde sosyal destek strese neden olan yaşam olaylarının etkilerini azaltma veya ortadan kaldırmada etkilidir. Stres düzeyi düşen bireyin psikolojik sağlığının korunacağı belirtilmektedir. Modele göre kişinin yaşamında stres yoksa sosyal destek eksikliğinin sağlık üzerinde olumsuz bir etkisi olmayacaktır. Ancak yüksek stres düzeyine neden olan yaşam olaylarıyla karşılaşan bireyler sosyal destek alarak stresin neden olacağı zararların etkisini azaltabilir (Alyüz; 2020; Cebeci, 2022).

Sosyal destek, bireyler için yaşamın herhangi bir döneminde yardıma ve desteğe ihtiyaç duyduklarında bunu kendilerine sağlayacak kişilerin var olması ve bu ihtiyacın karşılanması anlamına gelmektedir.

1.2. Problem Çözme Becerisi

Problem kavramı, bireyin engellenmesi ve istenilene ya da hedefe ulaşamama durumudur. Problemler, bireylerin ya da toplumların karşılaştıkları ve başarıya, mutlu bir yaşama ya da gereksinimlere ulaşmak için çözmeleri zorunlu güçlüklerdir. John Adair (2000) problemi “problem sizin önünüze atılmış sizi engelleyen bir durum” biçiminde tanımlarken, Stevens (1998) ise, problemi, bir ortamdan veya durumdan daha çok tercih edilen bir başka ortam veya duruma geçiş esnasında önümüze çıkan engeller, zorluklar olarak ifade etmiştir (Aksoy, 2003).

Problem çözme, bir problemin çözümü için açık bir yöntem bulunmadığında, belirli bir durumu, bir sonuç durumuna dönüştürmeye yönelik bilişsel süreçtir. Bingham (2004), problem çözme becerisinin önemli bir yaşam becerisi olduğunu ve bunun sonradan öğretilmesi ve eğitimle geliştirilmesi için yeterli çaba, zaman ve enerji harcanması gerektirdiğini ifade etmektedir (Kuru, 2021).

Problemler hem zihinsel hem de fiziksel kaynaklı olabilmektedir. Olması istenen durum ile mevcut durum arasında bir farklılık algılandığı zamanda problem çözme süreci başlar. Problem çözme süreci; bir konuya dair olası çözümlerin bir araya getirilmesi ve buna yönelik tüm mesleki uygulamaların ortaya konulmasıdır (Karakurt ve Ekinci, 2015).

Bireylerin problem çözme yaklaşım ve becerilerine dair ilk deneyimleri aile bireylerinin tutumları ile şekillenmektedir. Problem çözme sürecinin etkili bir şekilde yönetilebilmesi için gerekli olan becerilerin kazanılmasında, ergenin içinde bulunduğu aile ortamının önemi ön plana çıkmaktadır (Kayaalp ve Gündüz, 2018).

Problemleri çözebilmek için birçok kuram ve yaklaşım geliştirilmiştir. Problem çözme sürecinin açıklanması ile ilgili en yaygın kabul gören yaklaşımlar Polya ve John Dewey'in yaklaşımlarıdır.

Dewey'in çalışmasına dayalı yedi adımlı süreç, zaman içerisinde pek çok araştırmada test edilmiş ve olumlu sonuçlar vermiştir. Dewey'in problem çözme sürecindeki aşamaları şöyle sıralamaktadır (Aksoy, 2003);

- i. Problemi tanımla.
- ii. Sorunu analiz etme.
- iii. Kriterler oluşturma.
- iv. Olası çözümleri düşünme.
- v. Bir çözüme karar verme.
- vi. Çözümü uygulama.
- vii. Çözümü takip etme.

Problem çözme ile ilgili hazırlanan tüm kuramlarda problem çözme sürecinin ilk aşaması olarak problemin anlaşılması veya tanımlanması kabul görmüştür. George Polya genellikle matematiksel problem çözenin babası olarak anılsa da Polya'nın kuramı da dünya genelinde yaygın kabul gören bir yaklaşımdır. Polya'nın 4 aşamalı problem çözme süreci şöyle sıralanmaktadır (Altun ve Arslan, 2006);

- i. Problemin anlaşılması,
- ii. Çözümle ilgili stratejinin seçilmesi,
- iii. Seçilen stratejinin uygulanması,
- iv. Çözümün değerlendirilmesi.

Problem çözme, bir zorluğa metodik bir adım adım yaklaşmayı gerektirir. Problem çözme yönteminin öğrenilmesindeki temel amaç, bireylerin yaşamlarında farklı problemlerle yüz yüze geldiklerinde bunlarla baş edebilme becerisine sahip olmalarıdır.

1.3. Benlik Saygısı

Benlik saygısı, bir kişinin kendi değeri veya hakkındaki genel algısını ifade eder. Bir kişinin "kendine ne kadar değer verdiği, onayladığı, takdir ettiği, ödüllendirdiği veya sevdiği"nin bir tür ölçüsü olarak düşünülebilir (Adler ve Stewart, 2004). Benlik saygısı, kişilik inşasının ve psişik dengenin temelinde yer alan ve ayrıca yaşam boyunca uyum süreçlerinden sorumlu olan içsel bir tutumdur (Plummer, 2014).

Benlik saygısı kavramı, psikolog Abraham Maslow'un saygıyı temel insan motivasyonlarından biri olarak tasvir eden ihtiyaçlar hiyerarşisinde önemli bir rol oynar. Maslow, bireylerin saygı oluşturmak için hem diğer insanların takdirine hem de içsel öz saygıya ihtiyaçları olduğunu öne sürmüştür (Sevim ve Artan, 2021). 1960'ların ortalarında, sosyal psikolog Morris Rosenberg, benlik saygısını kendine değer verme duygusu olarak tanımlamış ve sosyal bilimlerde benlik saygısını ölçmek için en yaygın kullanılan ölçek haline gelen Rosenberg benlik saygısı ölçeğini (RSES) geliştirmiştir (Saha ve Tamanna, 2018).

Genel olarak benlik saygısının temelini oluşturan deneyimlerimizdir. Örneğin, düşük benlik saygısı, aile ve arkadaşlardan gelen aşırı eleştirel veya olumsuz değerlendirmelerden kaynaklanabilir. Benlik saygısını etkileyebilecek birçok faktör vardır. Bunlar (Sevim ve Artan, 2021):

- ✓ Yaş
- ✓ Engellilik
- ✓ Genetik
- ✓ Hastalık
- ✓ Fiziksel yetenekler
- ✓ Sosyoekonomik durum
- ✓ Düşünce kalıpları

Yapılan araştırmalarda, yüksek benlik saygısına sahip çocuklarla destekleyici ebeveynlik tarzlarının benlik saygısının gelişiminde nedensel bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Benlik saygısı yetişkinlerin iş ve eğitim hayatında gelişim ve başarı eldede ve güçlü sosyal ilişkiler kurmada önemli katkılar sağlamaktadır (Heaven & Ciarrochi, 2008).

Ebeveynler, özellikle de anneler çoğu çocuğun psikolojik manzarasında büyük önem taşımaktadır. Yapılan araştırmalarda düşük benlik saygısı zihinsel hastalıklara yatkınlık ilişkisi memnuniyetsizliği veya hatta fiziksel hastalık gibi faktörlere bağlı bir kırılganlık olarak görülmekle birlikte aile ve sosyal destek eksikliğinin de düşük benlik saygısı üzerinde etkisi olduğu düşünülmektedir (DeHart, Pelham ve Tennen, 2006).

Benlik saygısı, kişiliğimizin bir parçası olarak yaşamdaki zorluklarından kaynaklanan süreçlerde başarıyı sağlayan bir kişisel değer duygusudur. Benlik saygısının iki unsuru vardır; öz bilgi ve öz farkındalık. Benlik saygısı bireyin kendi güçlü ve zayıf yönleri, yetenekleri, tutumları ve değerleri hakkındaki algılarını içerir. Benlik saygısının gelişimi doğumla başlar ve insan yaşının farklı dönemlerinde sürekli deneyimin etkisi altında gelişir. Çocukluk çağında bireyler önce motor beceriler, sanatsal beceriler ve performans becerileri gibi pratik yeteneklerinin farkına varırlar. Daha sonraki evrelerde kişisel ve çevresel özellikler devreye girerek benlik saygısının tüm yaşam boyunca ilişkilerde önemli bir rol oynamaktadır (Miney, vd., 2018).

2. Yöntem

Çalışma, ilişkisel tarama modeline dayalı betimsel bir araştırma biçiminde hazırlanmıştır. Bu bağlamda yetişkinlerde algılanan sosyal destek düzeyinin problem çözme becerisi ve benlik

saygısı arasındaki ilişkinin incelenmesi amacıyla anket formu kullanılarak istatistikî verilerle ulaşılmış ve bu veriler doğrultusunda bulgular elde edilerek hazırlanmıştır.

2.1. Evren ve örneklem

Araştırmanın evren ve örneklemi Trabzon il merkezinde yaşayan 18-65 yaş arası genel tıbbî durumu genel olarak sağlıklı olan yetişkin bireyler oluşturmuştur. Örneklem grubuna psikiyatrik bozukluk, alkol madde bağımlılığı, zekâ geriliği, majör depresif bozukluk vb. rahatsızlığı olan bireyler dahil edilmemiştir. Katılım gönüllülük esasına göre sağlanmıştır.

2.2. Veri toplama araçları

Araştırmaya katılan bireylere ilişkin verilerin toplanması amacıyla Sosyodemografik Bilgi Formu, Çok boyutlu Algılanan sosyal destek ölçeği, Problem Çözme Envanteri ve Rosenberg Benlik Saygısı Ölçeği kısa formu kullanılmıştır.

Sosyodemografik Bilgi Formu: Araştırmanın kapsamına yönelik olarak Sosyodemografik bilgi formunda, kişisel bilgiler (yaş, cinsiyet, eğitim seviyesi, gelir düzeyleri vb.), ilaç kullanma durumu, fiziki rahatsızlık durumu ve psikolojik rahatsızlıklarının olup olmadığının saptanması amacıyla sorular yer almıştır.

Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği (ÇBASDÖ): 1988 yılında Zimmet ve arkadaşları tarafından geliştirilen, Eker ve Arkar (1995) tarafından geçerlik ve güvenilirlik çalışması yapılan bir ölçektir. ÇBASDÖ kişilerin sosyal desteklerini üç alt boyutta (Aile desteği, arkadaş desteği ve özel insan desteği) inceleyen 12 maddelik bir likert tipi ölçektir.

Problem Çözme Envanteri (PÇE): Heppner ve Petersen (1982) tarafından, çeşitli araştırmalar sonucu ortaya çıkan “genel yönelim”, “problemin tanımı”, “alternatif üretme”, “karar verme” ve “değerlendirme” gibi problem çözme aşamalarını göz önünde bulundurarak, kişinin problemlerini çözebilme yeterliği konusunda kendisini nasıl algıladığını ve problem çözme yönteminin boyutlarını da belirleyen 35 maddelik likert tipi bir ölçektir.

Benlik Saygısı Değerlendirme Ölçeği-Kısa Formu (RBSÖ): Morris Rosenberg tarafından 1963 yılında geliştirilen ve Türkiye’deki güvenilirlik ve geçerliliği Çuhadaroğlu (1986) tarafından yapılan ölçekte kişinin kendisini değerlendirmesinde bütüncül bir tutum üzerinde durmaktadır. 12 maddeden oluşan maddeden oluşan RBSÖ, 1-4 arası puanlanan Likert tipi bir ölçektir.

2.3. Verilerin toplanması ve işlem

Araştırmada veri toplama aracı olarak 4 bölümden oluşan anket formu hazırlanmıştır. Araştırmanın gerçekleştirilmesinde veri toplama araçları test bataryası şeklinde tasarlanmış ve evreni oluşturan katılımcılara iletilmiştir. Değerlendirmeye alınmayan anketlerin elenmesinin ardından 462 anket değerlendirmeye alınmış, ve üzerinde istatistiksel analizler yapılmıştır.

Katılımcılardan toplanan veriler SPSS-22 istatistik ve analiz programında analiz edilmiştir. Veriler basit, çoklu doğrusal ve hiyerarşik regresyon analizi ile çözümlenmiştir. Toplanan verilerin güvenilir olup olmadığını belirlemede Cronbach Alpha analizi uygulanmıştır.

Araştırmada kullanılan temel bileşenler yöntemi ile çıkarımsal analizler yapılmıştır. Bu bağlamda toplanan veriler, katılımcılarının sosyodemografik değişkenlerinin yüzdelerle frekansı alınarak incelenmiştir. Katılımcıların veri toplama araçlarına vermiş oldukları yanıtların çözümlenmesinde betimleyici istatistik yöntemlerinden faydalanılmıştır. Aynı zamanda test edilmek istenilen değişkenlerin analizinde ANOVA ve T Testi kullanılmıştır.

3. Bulgular

Araştırma sonunda elde edilen verilerin analizi sonrasında aşağıdaki bulgular elde edilmiştir.

3.1. Örneklem grubunun demografik özelliklerine ilişkin bulgular

Tablo 1. Örneklem grubunun cinsiyete göre dağılımı

Cinsiyet	N	%
Kadın	208	54,8
Erkek	254	45,2
Toplam	462	100,0

Araştırmaya katılan katılımcıların cinsiyet oranları birbirine yakın olup, kadın katılımcı sayısının daha fazla olduğu görülmektedir (N=254).

Tablo 2. Örneklem grubunun eğitim durumuna göre dağılımı

Cinsiyet	N	%
İlköğretim	36	7,8
Ortaöğretim	58	12,6
Lise	124	26,8
Ön lisans/Lisans	217	47,0
Yüksek lisans/Doktora	27	5,8
Toplam	462	100,0

Katılımcıların eğitim durumuna ilişkin verilere bakıldığında, %47 oranı ile Ön Lisans/Lisans eğitim seviyesine sahip olmaktadır. Ayrıca, %26,8 oranı ile Lise, %12,6 oranı ile Ortaöğretim, %7,8 oranıyla İlköğretim ve son olarak ise %5,8 oranla Yüksek lisans/Doktora grubu yer almaktadır.

3.2. Bağımlı değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri ve normallik kontrolü

Tablo 3'te bağımlı değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri (ortalama ve standart sapma) ve normallik analiz sonuçları (Çarpıklık-Basıklık) aktarılmıştır.

Tablo 3. Yetişkinlerde algılanan sosyal destek ile problem çözme becerisi ve benlik saygısına yönelik Tanımlayıcı İstatistik ve Normallik Kontrolü

Değişkenler	Ort.	Std. Spm.	Çarpıklık	Basıklık
Sosyal Destek Genel	5.409	1.459	-0.964	0.198
Aile Desteği	5.614	1.730	-1.192	0.365
Arkadaş Desteği	5.115	1.751	-0.679	-0.505
Özel İnsan	5.500	1.714	-0.998	-0.171
Problem Çözme	2.741	0.739	0.039	-0.827
Benlik Saygısı	2.714	0.289	-0.198	4.129

Bağımlı Değişkenlerin Tanımlayıcı İstatistikleri incelendiğinde, Sosyal Destek toplam puanlaması ve ilişkin alt boyutları, Problem Çözme toplam puanlaması ve Benlik Saygısı toplam puanlaması için Çarpıklık ve Basıklık değerleri -2 +2 arasında yer almaktadır. Dolayısıyla, verilerin normal dağılıma sahip olduğu görülebilmektedir.

Katılımcıların Algılanan sosyal destek ve Alt Boyutları ile Benlik Saygısı Arasındaki Çoklu Regresyon Analizi verilmiştir.

Tablo 4. Yetişkinlerde algılanan sosyal destek, problem çözme becerisi ve benlik saygısı ile alt boyutlarının korelasyon analizi

Araştırma Değişkenleri ve Alt Boyutları (N=300)	1	2	3	4	5	6
Sosyal Destek Genel	1					
Aile Desteği	.841**	1				
Arkadaş Desteği	.798**	.445**	1			
Özel İnsan	.889**	.683**	.567**	1		
Problem Çözme	-.289**	-.269**	-.175**	-.287**	1	
Benlik Saygısı	-.153**	-.137**	-0.091	-.161**	.190**	1

** : Korelasyon 0,01 düzeyinde anlamlı; * : Korelasyon 0,05 düzeyinde anlamlı

Tablo 4 incelendiğinde, beklendiği gibi Sosyal Destek Genel boyutu ile ilişkin alt boyutlar arasında (Aile Desteği: $r=0,841$, $p<0,01$; Arkadaş Desteği: $r=0,798$, $p<0,01$; Özel İnsan: $r=0,889$, $p<0,01$) pozitif yönlü ve güçlü bir anlamlı korelasyon ilişkisi bulunduğu görülmektedir. Dolayısıyla, alt boyutların puanlaması arttıkça sosyal destek toplam puanlaması da artmaktadır.

Elde edilen sonuçlara göre, sosyal destek genel puanı ile problem çözme toplam puanlaması arasında düşük ve negatif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Böylelikle bulgulara göre, sosyal destek genel puanı arttıkça, Problem çözme becerisi hafif düzeyde azalmaktadır ($r=-0,289$, $p<0,01$).

Aynı şekilde, elde edilen sonuçlara göre, sosyal destek genel puanı ile benlik saygısı toplam puanlaması arasında düşük ve negatif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Böylelikle bulgulara göre, sosyal destek genel arttıkça, benlik saygısı hafif düzeyde azalmaktadır ($r=-0,153$, $p<0,01$).

3.3. Gruplar arası karşılaştırma bulguları

Kadın ve erkek katılımcıların algılanan sosyal destek, problem çözme ve benlik saygısı ile alt boyutlarının karşılaştırılması:

Tablo 5. Kadın ve erkek katılımcıların algılanan sosyal destek, problem çözme ve benlik saygısı ile alt boyutları arasındaki bağımsız örneklem T testi

	Cinsiyet	Sayı	Ort.	Std. Sap.	t	Sig. (2-tailed)
Sosyal Destek Genel	Kadın	208	5.588	1.352	2.331	0.02
	Erkek	253	5.272	1.523		
Aile Desteği	Kadın	208	5.658	1.655	0.388	0.698
	Erkek	253	5.595	1.774		
Arkadaş Desteği	Kadın	208	5.297	1.627	2.027	0.043

	Erkek	253	4.965	1.840		
Özel İnsan	Kadın	208	5.810	1.504	3.505	0.001
	Erkek	253	5.256	1.828		
Benlik Saygısı	Kadın	208	2.726	0.297	0.809	0.419
	Erkek	253	2.704	0.283		
Problem Çözme	Kadın	208	2.737	0.713	-0.048	0.962
	Erkek	253	2.740	0.760		

Tablo 5 incelendiğinde, katılımcıların cinsiyet durumuna göre, sadece sosyal destek genel puanı, sosyal destek ölçeğinin arkadaş desteği ve özel insan alt boyutlarında anlamlı düzeyde farklılık tespit edilmiştir. Böylelikle, sosyal destek genel puanlamasının erkeklerde kadınlara göre **daha yüksek seviyede** olduğu görülebilmektedir.

Sosyal Destek Ölçeği'nin arkadaş desteği ve özel insan alt boyutlarında ise **kadınlarda daha yüksek** olduğu ortaya konulmuştur. Cinsiyetler arasında problem çözme ve benlik saygısı ölçeklerinin karşılaştırılmasında anlamlı bir farklılık görülmemiştir.

Yaş aralığına göre katılımcıların algılanan sosyal destek, problem çözme ve benlik saygısı ile alt boyutlarının karşılaştırılmasına ilişkin yapılan ANOVA testinde problem çözme ölçeğinde yaş durumuna göre **anlamlı farklılık bulunduğu** tespit edilmiştir ($p<0,05$).

Post-Hoc Tukey test sonuçlarına bakıldığında ise, 18-24 yaş grubu ile 35-44 yaş grubu arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Ayrıca algılanan sosyal destek ölçeğinin aile desteği alt boyutunda 18-24 yaş grubu ile 55 yaş ve üzeri grup arasında **anlamlı düzeyde farklılık** tespit edilmiştir.

Katılımcıların gelir düzeyine göre algılanan sosyal destek, problem çözme ve benlik saygısı ile alt boyutlarının karşılaştırılması için yapılan ANOVA testinde sadece sosyal destek genel puanlaması, sosyal destek arkadaş desteği alt boyutu ile benlik saygısı ölçeği arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir.

Sosyal destek genel puanlamasına bakıldığında asgari ücret ile en yüksek gelir grubu arasında yüksek düzeyde anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir. Yüksek gelir düzeyine mensup kişilerde algılanan sosyal desteğin daha fazla olduğu sonucu görülmektedir ($p<0,05$).

Post-Hoc Tukey test sonuçlarına bakıldığında, Sosyal destek arkadaş desteği alt boyutunda Asgari Ücret Altı (5.500TL altı) ve 11.000 üzeri, 5.501-8.000TL ile 11.000 üzeri, Asgari ücret (5.500TL) ile 5.501-8.000TL gelir grupları arasında **anlamlı farklılık** tespit edilmiştir.

Eğitim Durumuna Göre Katılımcıların Algılanan Sosyal Destek, Problem çözme ve Benlik Saygısı ile Alt Boyutlarının Karşılaştırılmasına ilişkin yapılan tek yönlü ANOVA testinde Sosyal destek ölçeğinin aile desteği alt boyutunda ilköğretim ile ortaöğretim alt grubu arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir.

Medeni duruma göre katılımcıların algılanan sosyal destek, problem çözme ve benlik saygısı ile alt boyutlarının karşılaştırılmasında eşi vefat etmiş kişilerle diğer gruplar arasında yüksek düzeyde **anlamlı farklılık** olduğu görülmüştür ($p<0.001$).

Psikoterapi durumlarına göre yapılan bağımsız örneklem T testi sonuçlarında katılımcıların Benlik Saygısı toplam puanlamasında Psikoterapi destek durumuna göre anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Psikoterapi desteği alan katılımcılarda Benlik Saygısı daha yüksek düzeyde olduğu ortaya konulmuştur.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Günümüz koşullarında yetişkin bireyler kendi günlük yaşamlarını olumlu veya olumsuz etkileyen pek çok faktörle karşılaşabilmektedir. Bu bağlamda bireylerin iş, aile eğitim ve çevresel sorunlara ilişkin yaklaşımlarda tutarlılık sergilemesi ve başarı sağlaması kişisel birçok özellikle de ilişkilidir. Bireyin çevresinden sosyal destek alması, öz kimlik ve benlik saygısını kazanması, kendine değer vermesi ve sorunlara analitik yaklaşması bireyin başarısını etkilediği gibi sosyal statüsünü de etkilemektedir.

Araştırma sonucunda elde edilen bulgular incelendiğinde yetişkin bireylerde algılanan sosyal desteğin önemli bir motivasyon kaynağı ve kişisel gelişimde etkili olduğu belirtilebilir. Araştırma sonuçları açısından diğer çalışmalardan ayrıran “En önemli farklılık algılanan sosyal destek ile problem çözme becerisi arasında düşük ve negatif yönlü anlamlı bir ilişki olmasıdır.” Bu durum, bireylerin aldıkları sosyal desteğin problemi kişisel olarak çözmek çevresindeki inşalardan yardım almak biçiminde algılanabilir.

Araştırma bulgularına bakıldığında yüksek gelir düzeyine mensup kişilerde algılanan sosyal desteğin daha fazla olduğu görülmektedir. Gelir düzeyi bireylerin sosyal statüsü ve iş konumuyla değerlendirildiğinde yüksek gelire mensup insanların daha fazla sosyal ilişki içerisinde oldukları ve dolayısıyla daha fazla sosyal destek alabilecekleri sonucunu ortaya koymaktadır.

Eğitim Durumuna Göre ilköğretim ile ortaöğretim mezunu kişilerde sosyal destek aile alt boyutu anlamlı bir farklılık gösterirken, üniversite mezunu kişilerde sosyal destek özel insan alt boyutunda anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Bu durum eğitim seviyesi arttıkça bireylerde aile dışından alınan sosyal desteğin öneminin arttığını göstermektedir.

Katılımcıların algıladıkları sosyal destek durumuna bakıldığında katılımcıların Sosyal Destek Genel puanı, Aile Desteği ve Arkadaş Desteği alt boyutları ve Problem Çözme ölçeği ile sosyal destek durumu arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Post-Hoc Tukey test sonuçlarına bakıldığında, Sosyal Destek ölçeğinin Aile Desteği alt boyutunda arkadaş grubu ile aile ve özel/profesyonel destek grupları arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir.

Sosyal Destek ölçeğinin Arkadaş Desteği alt boyutunda Arkadaş ile Özel/Profesyonel destek grupları arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir.

Sosyal Destek ölçeğinin Özel İnsan alt boyutunda, Arkadaş ile Aile alt grupları anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Sosyal destek toplam puanlamasında ise, Arkadaş desteği ile Aile desteği alt grupları arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Problem Çözme toplam puanlamasında ise, arkadaş ile aile alt grupları arasında anlamlı farklılık görülmüştür.

Araştırma bulgularında tespit edilen önemli bir farklılık ise eşi vefat etmiş kişilerde algılanan sosyal desteğin diğer bireylere nazaran anlamlı bir farklılık göstermiştir. Eşi vefat etmiş kişilerin aile desteği, arkadaş desteği ve özel insan desteği alt diğer yetişkinlere göre daha düşük çıkmış, bu durum problem çözme becerisi ve benlik saygısı puanlarının da düşük olduğunu ortaya koymuştur. Bu sonuçtan elde edilebilecek çıkarım, eşi vefat etmiş kişilerin toplum genelinde daha yalnız ve özgüvensiz olduklarıdır. Bu bireylerin yalnızlıkları benlik saygılarının ve öz güvenlerinin de düşük olmasına neden olmaktadır.

Araştırma bulgularına bakıldığında ruhsal rahatsızlık durumlarına göre ruhsal rahatsızlığı olmayan katılımcılarda sosyal destek düzeyinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu durum ruhsal açıdan iyi olan insanların daha fazla sosyal ilişkilerde buldukları ve dolayısıyla çevrelerinden algıladıkları sosyal desteğin de arttığı söylenebilir.

Araştırmada ortaya çıkan başka bir tespit ise alan katılımcıların benlik saygısı puanlaması diğer katılımcılara göre daha yüksek çıkmıştır. Bu durum psikoterapinin kişilerde özgüven ve saygınlık üzerinde olumlu etkisinin olduğunu göstermektedir.

Sonuç olarak yetişkin bireylerin algıladıkları sosyal destek şehir yaşamında önemli bir gerekliliktir. Bununla birlikte sosyal destek algısı eğitim durumu, gelir düzeyi ve aile yükümlülüğü gibi birçok faktöre bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Toplumda desteğin yalnız yaşayan veya eşi vefat etmiş kişiler gibi bazı yetişkinlerde sosyal destek algısının kişinin benlik saygısını da etkilediği belirtilebilir.

Kaynakça

- Adair, J. (2000) *Karar Verme ve problem Çözme*. Çev.: Nurdan Kalaycı. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Aksoy, B. (2003). Problem çözme yönteminin çevre eğitiminde. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(14), 83-98.
- Altun, M., & Arslan, Ç. (2006). İlköğretim öğrencilerinin problem çözme stratejilerini öğrenmeleri üzerine bir çalışma. *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 19(1), 1-21.
- Alyüz, S. B. A. (2020). Sosyal desteğin birey yaşamında önemi ve sosyal hizmet. *Talim*, 4(1), 115-134.
- Ardahan, M. (2006). Sosyal destek ve hemşirelik. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 9(2), 68-75.
- Arslan, Y. (2022). Pandemi Döneminde Yaşlıların Yaşam Doyumlarının Değerlendirilmesi: Algılanan Sosyal Destek ve Yalnızlığın Rolü, *Doktora Tezi*, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Aydın, A., Kahraman, N., & Hiçdurmaz, D. (2017). Hemşirelik öğrencilerinin algılanan sosyal destek ve psikolojik iyi olma düzeylerinin belirlenmesi. *Psikiyatri Hemşireliği Dergisi*, 8(1), 40-47.

- DeHart, T., Pelham, B. W., & Tennen, H. (2006). What lies beneath: Parenting style and implicit self-esteem. *Journal of experimental social psychology*, 42(1), 1-17.
- Heaven, P., & Ciarrochi, J. (2008). Parental styles, gender and the development of hope and self-esteem. *European Journal of Personality: Published for the European Association of Personality Psychology*, 22(8), 707-724.
- Işıkhan, V. (2016). Çalışanlarda tükenmişlik sendromu. Akciğer kanserinde destek tedavisi içinde (ss. 366-391), *TÜSAD Eğitim Kitapları Serisi*, Ankara.
- Karakurt, N., & Ekinci, M. (2015). Hemşirelerin algıladıkları sosyal destek ile problem çözme becerisi arasındaki ilişki. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 4(4), 574-593.
- Kayaalp, İ., & Gündüz, B. (2018). Ergenlerin Anne Baba Tutumları ile Problem Çözme Becerileri Arasındaki İlişkide Benlik Saygısının Aracı Rolü. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (48), 514-536.
- Kuru, B. Ç. (2021). Problem Çözme Yaklaşımının Çeşitli Kuramlar Açısından Değerlendirilmesi. *Alanyazın*, 2(1), 50-58.
- Mills, M., & Stevens, P. (1998). Improving Writing and Problem Solving Skills of Middle School Students. Saint Xavier University.
- Minev, M., Petrova, B., Mineva, K., Petkova, M., & Strebkova, R. (2018). Self-esteem in adolescents. *Trakia Journal of Sciences*, 16(2), 114-118.
- Nur Şahin, G. (2011). Üniversite öğrencilerinin kendini açma, öznel iyi oluş ve algıladıkları sosyal destek düzeylerinin karşılaştırılması, *Yüksek Lisans Tezi*, DEÜ Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Okanlı, A., Tortumluoğlu, G., & Kırpınar, İ. (2003). Gebe kadınların ailelerinden algıladıkları sosyal destek ile problem çözme becerileri arasındaki ilişki. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 4(2), 98-105.
- Plummer, D. (2014). Helping adolescents and adults to build self-esteem: A photocopiable resource book. *Jessica Kingsley Publishers*.
- Saha, A. K., & Tamanna, M. N. (2018). Effect of maternal depression on adolescents self-esteem and academic achievement. *Journal of Psychosocial Research*, 13(2), 161-171.
- Sevim, K., & Artan, T. (2021). Yüksek ve Düşük Benlik Saygısını Etkileyen Faktörler. *Toplumsal Politika Dergisi*, 2(2), 109-121.
- Terzi, Ş. (2008). Üniversite öğrencilerinin psikolojik dayanıklılıkları ve algıladıkları sosyal destek arasındaki ilişki. *Turkish Psychological Counseling and Guidance Journal*, 3(29), 1-11.
- Tıraş, Z. & Arslan, E. (2013). Ergenlerde sosyal yetkinliğin, algılanan sosyal destek açısından incelenmesi. *İlköğretim Online*, 12(4), 1133-1140.

Teaching English as a Pluricentric Language: Insights from TEIL, World Englishes and Critical Pedagogy

İngilizceyi Çoğul Merkezli Bir Dil Olarak Öğretmek: TEIL, Dünya İngilizceleri ve Eleştirel Pedagojiden İlgörüler

Özlem UTKU BİLİCİ *

Öz

İngiliz dili, yöntem sonrası dönemde aktif bir rol üstlenmiş ve artık İngilizceyi yabancı veya ikinci dil olarak öğretmenin doğası, kapsamına çeşitli kritik bileşenleri dahil edecek şekilde değiştirilmiştir. Örnek vermek gerekirse, uluslararası bir dil olarak İngilizce öğretimi, dünya İngilizceleri ve eleştirel pedagoji kavramları İngilizce öğretiminde çok önemli bir rol oynamaya başlamıştır. Bu bağlamda, ikinci dil öğretiminde bu kavramların geliştirilmiş ve kritik rolleri göz önünde bulundurularak uluslararası bir dil olarak İngilizce öğretiminin kavramsal alanları, dünya İngilizceleri ve eleştirel pedagoji bu kavramsal belgede ana hatlarıyla verilmektedir. Bu doğrultuda kuram sentezi yaklaşımı benimsenmiş ve yöntem sonrası dönemde İngilizce öğretimine yeni bir soluk verilerek bu kavramlarla ilgili mevcut literatüre katkı sağlanması amaçlanmıştır. Bu amaca paralel olarak, kavramlar ilk olarak İngilizce öğretimi çerçevesinde tartışılmış ve İngilizcenin yabancı dil veya ikinci dil olarak öğretiminin post-metot bir yolunu göstermek için makro stratejik bir çerçeve oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası bir dil olarak İngilizce öğretimi, dünya İngilizceleri, eleştirel pedagoji, teori sentezi.

Abstract

The English language has taken an active role in the post-method era, and now the nature of teaching English as a foreign or second language has been altered to incorporate a variety of critical constituents within its scope. To exemplify, the concepts of teaching English as an international language, world Englishes, and critical pedagogy have started to play a crucial part in teaching English. In this connection, considering the enhanced and critical roles of these concepts in L2 teaching, the conceptual domains of teaching English as an international language, world Englishes, and critical pedagogy are outlined in the present conceptual paper. Accordingly, the approach of theory synthesis was adopted, and it was aimed to contribute to the existing literature on these concepts by giving a new impulse to teaching English in the post-method era. In parallel with this purpose, the concepts were first discussed within the framework of English language teaching, and a macro-strategic framework was instanced to demonstrate a post-method way of teaching English as a foreign or second language.

Keywords: Teaching English as an international language, world Englishes, critical pedagogy, theory synthesis.

* Öğr. Gör., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Dış İlişkiler Birimi, e-posta: ozlem.utku@erdogan.edu.tr
ORCID: 0000-0001-7978-9195

1. Introduction

Suresh Canagarajah (1999) starts his book, entitled *Resisting Linguistic Imperialism in English Teaching*, by exemplifying an outstanding scene in which English language is being taught. The scene embodies the story of an English language learner—Ravi—who questions his learning process while a short article on a student living in Britain is being read. The gap between Ravi's current learning motives and underlying realities and the student's idealized routine can be clearly recognised. Besides, it can be seen that the teacher's expectations and learners' sources of motivation vary. Being a native speaker of English, the teacher holds the opinion that learning English has the potential to take the learners one step forward, whereas Ravi's ideas are quite ambivalent—he thinks “English presents a world that is remote and threatening, and far removed from his family and friends” yet he is “tempted by the images of sensual pleasure and material wealth endlessly promoted in foreign movies, magazines, and music” (Canagarajah, 1999: 9). Taking the specific case of Ravi into account, it can be concluded that “education has many implications for a student's identity and relationships” and the conflicts that learners experience in the learning process “naturally affect their attitudes towards learning English” and “show how far attitudes to English language teaching (ELT) can be informed, shaped, and challenged by the larger social and political forces outside the classroom” (Canagarajah, 1999: 12). In this connection, it can be suggested that teachers should not only pay attention to teaching language skills or conveying isolated information, but they should also consider the dynamics outside the classroom to effectively prepare their learners for the society in which they are expected to speak the language (Larson and Miller, 2011: 123).

Considering that “in the 20th century, the paradigm shift in power relations in terms of political, economic, and social entities brought about a radical change in the sphere of education” (Akkuş and Balıkcı, 2015: 161) and “[the English language's] status as a national/foreign language has shifted to that of an international language” (Raja, Flora, Putrawan and Razali, 2022: 1), teaching English in accordance with the momentous changes becomes even more critical. Moreover, “today, English is very much tied to globalisation and is profoundly affected by all of its associated processes” (Clyne and Sharifian, 2008: 28.2) and “never before has a language operated in a lingua franca role on such a global scale” (Siqueira, 2021: 1), which urges practitioners to adopt a critical perspective towards teaching English as an international language. And, most of the time, they “receive a strong message that their current practice may be inadequate in preparing learners for using English in international encounters” (Matsuda and Friedrich, 2011: 332). Therefore, it is quite important to provide teachers with up-to-date information about the status of English language as well as the realities outside the classroom environment if the ultimate purpose is to equip learners with the “skills that they need to be good citizens” (Wagner, 2008: 20).

This paper respectively addresses the status of English, the notion of world Englishes, and the concept of critical pedagogy to make a modest but robust contribution to the existing literature of English language teaching. Within this context, firstly, the issue of teaching English as an international language (TEIL), world Englishes and Kachru's (1992: 357, as cited in Matsuda, 2019: 146-150) six fallacies are discussed. Then, the current state and pedagogical implications

of critical pedagogy are examined and lastly, Kumaravadivelu's (2003) macro-strategic framework is suggested as a post-method way of teaching English.

1.1. Methodological Approach

Jaakkola's (2020) theory synthesis approach was determined as the methodological approach of the current paper. Along with the approaches of theory adaptation, typology, and model, the theory synthesis approach is widely used in conceptual papers from varied research fields (Bilici, 2023; Kulikowski, Przytuła and Sułkowski, 2022; Mihalic, 2020). In Jaakkola's (2020: 21) words, "a theory synthesis paper may seek to increase understanding of a relatively narrow concept or empirical phenomenon." Besides, "such papers offer a new or enhanced view of a concept or phenomenon by linking previously unconnected or incompatible pieces in a novel way" (Jaakkola, 2020: 21). In this connection, the goal of this conceptual paper is to suggest up-to-date and reinforced view of the following concepts: teaching English as an international language (TEIL), world Englishes, and critical pedagogy. It is also aimed to contribute to the existing literature on these concepts by giving a new impulse to teaching English in the post-method era.

2. Teaching English as an International Language

Crystal (1997, as cited in Clyne and Sharifian, 2008: 28.2) notes that "more people use English today than have used any other language in the history of the world." And, now that English has become "the international language par excellence" (Clyne and Sharifian, 2008: 28.2), "the way English is perceived all over the world has recently undergone a great deal of change" as well (Llurda, 2014: 314). To exemplify, Graddol (2006: 11), as a British linguist, points out that the world's lingua franca is in its new form now and it is not the language that they have known and taught in the past as a foreign language. Instead, "it is a new phenomenon, and if it represents any kind of triumph, it is probably not a cause of celebration by native speakers" (Graddol, 2006: 11) because "people from the so-called core English-speaking countries are now in the minority among English users and native speakers of the language no longer determine how the language is being used internationally" (Clyne and Sharifian, 2008: 28.2). Hence, due to the thorough changes in the way English is seen as an international language, "a search for new ways of teaching English to multilingual speakers has been generated" (Canagarajah, 2014: 767). The pedagogy that is proposed by McKay (2012: 42) can be a "socially sensitive and responsible" way of teaching English to multilingual speakers. It involves the following principles and practically aims to widen the scope of English teaching and learning by adopting a critical approach:

- ⇒ "The promotion of multilingualism and multiculturalism,
- ⇒ localized L2 language planning and policies,
- ⇒ the development of an awareness of language variation and use for all students,
- ⇒ a critical approach to the discourse surrounding the acquisition and use of English,
- ⇒ equal access to English learning for all who desire it, and

⇒ a re-examination of the concept of qualified teachers of English” (McKay, 2012: 42-43).

It is quite evident that each principle requires utmost attention and collectively contributes to the current teaching and learning practices by making them more valid and more appropriate for today’s learners of English. However, urging teachers to make use of these principles in their classes without giving implicational information is neither fair nor logical. Thus, how teachers understand, contextualize, and adapt the principles needs to be examined to trigger a paradigm shift in principles and practices of teaching English as an international language, and this can only be achieved by involving teachers as equal partners (Dogancay-Aktuna and Hardman, 2018: 83). To foster the involvement of teachers in this process, they can be encouraged to take part in action research studies because Johannesson (2022: 411) notes that “when teachers engage in action research, they develop a shared repertoire related to the local needs.” Bennett and Brunner’s concept of a *buffer zone* which “seeks to conceptualise the work involved in approaching, designing and practising social research in collaborative contexts” (2022: 87) can be further utilised in conducting participatory action research studies to improve practitioners’ implicational information on the evolving role of the English language.

2.1. World Englishes in ELT

The Concentric Circle Model of World Englishes is “a system introduced to the field by Braj Kachru in 1984 at the 50th-anniversary celebration of the founding of the British Council” (Berns, 2019: 8). The model consists of three circles: inner, outer, and expanding, and they all play a crucial role in “teaching English as a pluricentric language” (Sadeghpour and Sharifian, 2019: 245). As it is noted by Berns (2019: 13), “the Englishes associated with the inner circle, are necessarily superior to or preferred over the other circles.” Besides, there is a general understanding suggesting that users of the innermost circle varieties determine what is accepted or suitable, so they tend to make English their own. However, in today’s globalized world, in which English is used as a shared way of communication and interaction among individuals, such ownership proposed by users of the innermost circle varieties can constitute a critical problem. Considering that now, users of the expanding circle varieties also have more confidence and pride because of the English they speak, it is not acceptable to exclude their Englishes and dictate a single suitable variety as well.

Therefore, teaching English may not be an easy task because what to teach, how to teach, and how to assess are the points that need to be addressed to have an inclusive teaching plan. More precisely, there are now several legitimate varieties of English, and American English and British English are not preferred in all the contexts nowadays. Furthermore, “the native English speakers’ proficiency might not be the best yardstick to assess the proficiency of English language user” (Matsuda, 2019: 148). Thus, selecting the most appropriate instructional model and approaches to assessment is highly important. It could be unrealistic to assume that learners’ proficiency level will be assessed according to the standards that can be implemented with learners who have different backgrounds and come from different circles. Also, incorporating certain elements, demonstrating each variety of English, into the syllabus might

be impractical because it might be challenging to decide on “whose language and which variety should be taught” (Sadeghpour and Sharifian, 2019: 246). Nevertheless, as it is suggested in Sadeghpour and Sharifian’s (2019) research paper, raising learners’ awareness of world Englishes plays a significant role in preparing them for the future in which they are supposed to interact with various users of English representing different circles. Thus, although teachers determine a single variety for themselves to be used as the medium of instruction, they should be willing to bring materials showing different legitimate varieties in the classroom. Recognising the demographic information of their learners, teachers can plan a lesson which will basically address learners’ attention to the fact that the English language is currently spoken differently and flexibly around the globe. Making use of authentic video materials might be an effective way of integrating varieties of English from different circles.

2.2. Kachru’s Six Fallacies and TEIL

Kachru’s (1992, as cited in Matsuda, 2019; Uğurlu, Utku Bilici and Daloğlu, 2022; Xiaoqiong and Xianxing, 2011) six fallacies contribute to the existing literature on world Englishes. Besides, they are crucial in understanding the principles and practices of TEIL (Kachru, 1992: 357, as cited in Matsuda, 2019: 146-150):

Fallacy 1: In the outer and expanding circles, English is essentially learned to interact with native speakers of the language.

Fallacy 2: English is necessarily learned as a tool to understand and teach American or British cultural values, or what is generally termed the Judeo-Christian traditions.

Fallacy 3: The goal of learning and teaching English is to adopt the native models of English.

Fallacy 4: The international non-native varieties of English are essentially ‘interlanguage’ striving to achieve ‘native-like’ character.

Fallacy 5: The native speakers of English as teachers, academic administrators, and material developers provide a serious input in the global teaching of English, in policy formation, and in determining the channels for the spread of the language.

Fallacy 6: The diversity and variation in English is necessarily an indicator of linguistic decay and that restricting the decay is the responsibility of the native scholars of English and ESL programs.

It can be concluded from the abovementioned fallacies that regardless of whether they are native or non-native, teachers may feel complicated and unsure about integrating varieties of English and/or cultural elements into their lessons since they first need to find an answer to such a question: Whose language and culture should be taught? It is, of course, impossible to expose learners to all possible cultures, but if teachers plan activities that facilitate learners’ meta-awareness of heterogeneity of English-speaking culture, learners will be able to be more prepared for the cultures they might experience in the future. That’s why it should be noted that “all three circles that feed into the use of English today have a legitimate place in an English language classroom” (Matsuda, 2019: 149), and in multilingual classrooms, as the one demonstrated in Matsumoto’s (2018) research paper, exemplifying the possible differentiation

among users of English is of great importance because such differentiation is not something that needs to be avoided but it is something worthwhile to be carefully considered in learning environments. In other words, as it is emphasized by Matsuda (2019: 150) “the diversity and variation in English is neither something to be fought against or to be promoted, but rather, it is a reality that we accept and work with in order to help our students better.”

3. Taking a Critical Stance towards Language Teaching

“It is inevitable to find the influence of the critical pedagogy and theory in a field where the status of English is a matter of controversy as a language which is conceived to create inequalities among its speakers” (Phillipson, 1992; Canagarajah, 1999, as cited in Akkuş & Balıkcı, 2015, p. 161). When considered from this point of view, it can be concluded that critical pedagogy—as a form of methodological action used to “prompt new ways of looking at classroom practices” (Kumaravadivelu, 2006, p. 70)—has a function to reveal the inequalities that occur among English speakers because they belong to different circles of English. Under the following headings of the paper, the tenets of critical pedagogy, its current implementations, and pedagogical implications are discussed because it is considered that understanding what is emphasized within the concept of critical pedagogy plays a crucial role in disclosing differentiation in ELT.

3.1. Essence of Critical Pedagogy

“Critical pedagogy entered the second language (L2) scene quite belatedly” (Canagarajah, 2005: 955) though it has a long history and the idea of critical pedagogy had been already furthered by theorists such as W. E. B. Du Bois, Antonio Gramsci, and Lev Vygotsky even before the Frankfurt School—the school of Critical Theory (Kincheloe, 2004, as cited in Akkuş and Balıkcı, 2015: 162). However, with his book, entitled *Pedagogy of the Oppressed*, Paulo Freire (1970) made the historic contribution to the literature of critical pedagogy and became a source of inspiration for critical pedagogues and researcher interested in the concept of critical pedagogy.

The book has its roots in Paulo Freire’s lived experiences. He launched a campaign, called the literary circles, within which he taught farmers to read and write. Thanks to his campaign, the farmers, who thought that they did not deserve to receive education because they were inferior to their landowners, were able to feel more satisfied with themselves (Akkuş and Balıkcı, 2015: 162-163). Freire defines traditional education as the banking concept of education because it is similar to “depositing of money in a bank” (Aliakbari and Faraji, 2011: 78), and he puts forward the prominent features of the banking concept of education as follows:

- (a) the teacher teaches and the students are taught,
- (b) the teacher knows everything, and the students know nothing,
- (c) the teacher thinks and the students are thought about,
- (d) the teacher talks and the students listen—meekly,
- (e) the teacher disciplines and the students are disciplined,
- (f) the teacher chooses and enforces his choice, and the students comply,

- (g) the teacher acts and the students have the illusion of acting through the action of the teacher,
- (h) the teacher chooses the program content, and the students (who were not consulted) adapt to it,
- (i) the teacher confuses the authority of knowledge with his or her own professional authority, which she and he sets in opposition to the freedom of the students,
- (j) the teacher is the subject of the learning process, while the pupils are mere objects (1970: 73).

According to Freire (1970: 73), these characteristics of the banking concept of education “mirror oppressive society as a whole” and it “regards men as adaptable, manageable beings.” Therefore, as a critique of the banking concept of education, he proposes problem-posing education (Freire, 1970). In this new approach of education, people develop their power to perceive critically the way they exist in the world with which and in which they find themselves; they come to see the world not as a static reality but as a reality in the process of transformation (Freire, 1970: 83).

The crucial role of thinking critically in the approach of problem-posing education can be clearly recognised. Besides, it is suggested that a free space should be formed to enable learners to discover the dynamics of their lives because it is believed that knowledge only becomes meaningful when it is problematized and related to students’ own lives (Akkuş and Balıkçı, 2015: 163). In this connection, it can be concluded that learners can be exposed to more meaningful input and become more motivated to learn if teaching process is designed in a way that reflects their own worlds. Therefore, “teachers should act as cultural workers who know the community and design instruction taking the bigger context into consideration (Freire, 2005, as cited in Akkuş and Balıkçı, 2015: 163).

3.2. Critical Pedagogy and ELT

Siqueira (2021: 1) notes that “the status of English as an international means of communication is both cause and consequence of the current process of globali[s]ation.” In close connection with the process of globalisation, there have been “radical changes in the way English is viewed as an international language,” and “these changes have generated a search for new ways of teaching English to multilingual speakers” (Canagarajah, 2014: 767). Kumaravadivelu (2006) describes these changes as critical turns, and they are simply explained as follows:

Simply put, the critical turn is about connecting the world with the word. It is about recognizing language as an ideology, not just as a system. It is about extending the educational space to the social, cultural, and political dynamics of language use, not just limiting it to the phonological, syntactic, and pragmatic domains of language usage. It is about realizing that language learning and teaching is more than learning and teaching language. It is about creating cultural forms and interested knowledge that give meaning to the lived experiences of teachers and learners (Kumaravadivelu, 2006: 70).

The excerpt above summarizes how English language teaching has widened its horizons by adopting a more critical stance. Echoing Kumaravadivelu (2006), Pessoa and De Urzêda Freitas (2012: 753) also state that “education should be committed to social justice, which means that teachers must not only the contents of a given subject, but also encourage students’ critical thinking so that they can be aware of oppression and learn how to fight against it.” When considered from this point of view, it can be suggested that ELT should not only be limited to teaching language skills or improving competences in L2. Instead, pedagogy should be designed to make students lifelong learners, and teachers “have to adopt a different disposition when teaching students for the unpredictable contexts of globalization” (Canagarajah, 2014: 783). As it was mentioned and discussed in the previous subheading, critical pedagogy enables practitioners to bring the realities of the community in which students live into the classroom environment, and by doing so, they make teaching and learning English more meaningful. Thus, the tenets of critical pedagogy should be carefully integrated into the L2 teacher education programs and the paradigm shift in L2 pedagogies should be welcomed in a more feasible way.

4. Beyond Methods: Kumaravadivelu’s Macrostrategic Framework

In his book, entitled *Beyond Methods: Macrostrategies for Language Teaching*, Kumaravadivelu (2003: 2) proposes ten macro strategies “to help teachers become strategic thinkers and strategic practitioners.” Being strategic in thinking and practicing is quite important because teacher can shape the practice of everyday teaching and have a holistic understanding of what happens in their classroom if they manage to become strategic thinkers and strategic practitioners (Kumaravadivelu, 2003: 2). The reason why these macro strategies were included in this paper is closely associated with their pedagogical value. To be more precise, even though Kumaravadivelu (2003) does not define his book as a recipe book, it can serve as a guide to the teachers who wish to shape their teaching by “connecting the world” (Kumaravadivelu, 2006: 70). Besides, because the book and the macro strategies are about teaching in a post-method era, they can provide useful insights into adopting a critical stance towards language teaching. Table 1 below demonstrates the ten macro strategies and their brief descriptions (Kumaravadivelu, 2003: 39-40):

Table 1. Macro strategies in the macro-strategic framework and their descriptions (Kumaravadivelu, 2003)

Macro Strategy	Description
Maximizing learning opportunities	“envisages teaching as a process of creating and utili[s]ing learning opportunities, a process in which teachers strike a balance between their role as managers of teaching acts and their role as mediators of learning acts.”
Minimizing perceptual mismatches	“emphasi[s]es the recognition of potential perceptual mismatches between intentions and interpretations of the learner, the teacher, and the teacher educator.”
Facilitating negotiated interaction	“refers to meaningful learner-learner, learner-teacher classroom interaction in which learners are entitled and encouraged to initiate topic and talk, not just react and respond.”
Promoting learner autonomy	“involves helping learners learn how to learn, equipping them with the means necessary to self-direct and self-monitor their own learning.”
Fostering language awareness	“refers to any attempt to draw learners’ attention to the formal and functional properties of their L2 in order to increase the degree of explicitness required to promote L2 learning.”

Activating intuitive heuristics	“highlights the importance of providing rich textual data so that learners can infer and internali[s]e underlying rules governing grammatical usage and communicative use.”
Contextualizing linguistic input	“highlights how language usage and use are shaped by linguistic, extralinguistic, situational, and extrasituational contexts.”
Integrating language skills	“refers to the need to holistically integrate language skills traditionally separated and sequenced as listening, speaking, reading, and writing.”
Ensuring social relevance	“refers to the need for teachers to be sensitive to the societal, political, economic, and educational environment in which L2 learning and teaching take place.”
Raising cultural consciousness	“emphasi[s]es the need to treat learners as cultural informants so that they are encouraged to engage in a process of classroom participation that puts a premium on their power/knowledge.”

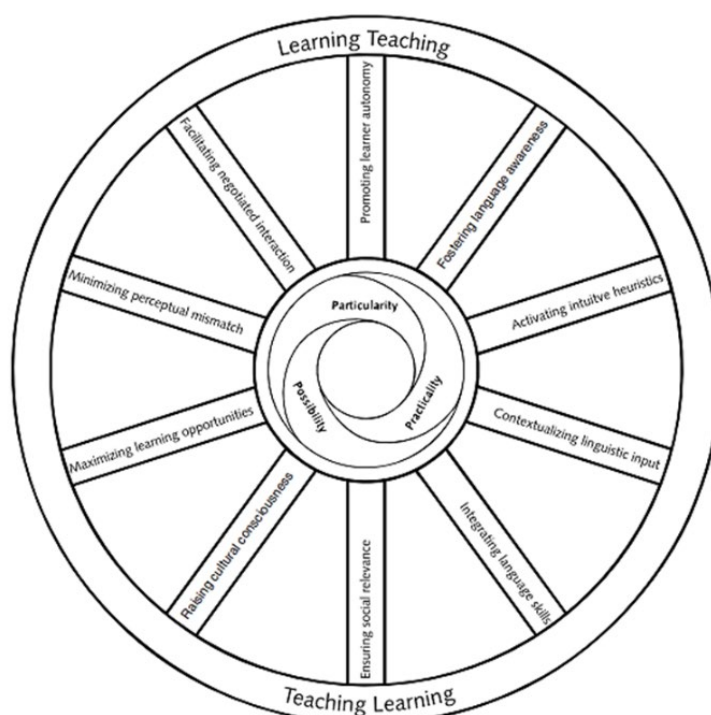

Figure 1. The pedagogic wheel (Kumaravadivelu, 2003)

Kumaravadivelu (2003: 40-41) also puts forward three parameters (i.e., particularity, practicality, and possibility) that “constitute the operating principles that can guide practicing teachers in their effort to construct their own situation-specific pedagogic knowledge in the emerging post-method era, along with the suggested macro strategies.” The parameter of particularity seeks to facilitate the advancement of a context-sensitive, location-specific pedagogy that is based on a true understanding of local linguistic, sociocultural, and political particularities. The parameter of practicality seeks to rupture the reified role relationship by enabling and encouraging teachers to theorize from their practice and to practice what they theorize. The parameter of possibility seeks to tap the socio-political consciousness that participants bring with them to the classroom so that it can also function as a catalyst for a continual quest for identity formation and social transformation (Kumaravadivelu, 2003: 37).

As Figure 1 demonstrates, to Kumaravadivelu (2003: 41-42), these parameters “function as the axle that connects and holds the [centre] of the pedagogic wheel,” whereas the macrostrategies “function as spokes that join the pedagogic wheel to its [centre] thereby giving the wheel its stability and strength,” and they are equally crucial in “conceptualizing and constructing a post-method pedagogy.”

4.1. Integration of Macro Strategies into the Teaching Agenda

In Can’s (2009) words, “post-method pedagogy puts the teacher at the [centre] of language learning and teaching and values his/her beliefs, experiences and knowledge,” so teachers are considered as the prominent stakeholders of the teaching and learning processes within the framework of post-method pedagogy. The abovementioned macro strategies suggested by Kumaravadivelu (2003), hand in hand with the three emphasised parameters, necessitates adopting a post-method teaching agenda, which, in turn, “offers a great chance for improved teacher and learner autonomy in language classrooms” (Sönmez Boran and Gürkan, 2019: 203).

To exemplify, introducing and making use of self-regulated learning strategies can enable learners to become more autonomous learners and decrease the leadership of teachers in the learning environments (Papamitsiou and Economides, 2019). In doing so, teachers can manage to give their learners some elbow room and make them feel responsible for their learning. Besides, teachers can consider adding interaction-oriented teaching materials or techniques to their teaching agenda to facilitate negotiated interaction and help them internalise the dynamics of interaction in the learning environments. However, considering that teaching has evolved in response to digitalisation, it may be challenging to utilise materials that necessitate negotiated interaction. Moradi and Farvardin (2020) compared the nature of the negotiation of meaning across face-to-face and synchronous computer-mediated communication modes with mixed-proficiency dyads, and the results revealed that more modified output was produced in the synchronous computer-mediated communication mode than the face-to-face mode. In this connection, it can be concluded that the updated and digitalisation-affected learning environments are not a burden for making the best of negotiated interaction in foreign and second language classes.

On the other hand, it is critical to fully understand what learners bring to the learning environments and comprehend their strengths and weaknesses as a group of L2 learners to reach a state of harmony and comfort in the processes of learning and teaching L2. To achieve this, teachers need to be awakened to what is evident and blurred in their teaching environments, which is not an easy task. However, by “strengthening the research-practice nexus,” “frontline teachers, whose responsibilities are delivering effective instruction for enhancing learners’ language proficiency” can stay both up-to-date and well-informed about what post-methodology offers for L2 teaching and learning (Zhang and Zhang, 2019: 2).

5. Concluding Points

In this paper, the status of English, the notion of world Englishes, and the concept of critical pedagogy were discussed respectively, with reference to the script by Canagarajah (1999) in

which he describes an English language class in Sri Lanka. It can be concluded that the role of English language has changed and now, individuals have varied sources of motivation to speak the language. Besides, considering that “the number of non-native English speakers significantly outnumbers that of native English speakers” (Crystal, 2003, as cited in Matsuda, 2019: 147), it becomes even more critical to pay utmost attention to the varieties of English and the cruces of teaching English as an international language. Thus, utilising post-method pedagogies comes into prominence. Critical pedagogy as a way of doing learning and teaching enables practitioners to become more aware of the dynamics of the community, and by doing so, it allows them to make use of post-method pedagogies in their teaching. In this paper, Kumaravadivelu’s (2003) macro-strategic framework was suggested as a way of “transforming classroom practitioners into strategic thinkers, strategic teachers, and strategic explorers” (2003: 42) because it was aimed to “provide a possible mechanism for classroom teachers to begin to theorize from their practice and practice what they theorize” (2003: 43).

References

- Aliakbari, M., & Faraji, E. (2011, October). Basic principles of critical pedagogy. In *2nd International Conference on Humanities, Historical and Social Sciences IPEDR* (Vol. 17, pp. 78-85).
- Akkuş, M., & Balıkcı, G. (2015). Critical pedagogy and language teaching. In B. Eröz-Tuğa (Ed.), *Theoretical considerations in education: Implications for English language teaching* (pp. 161-171). Nüans Publishing.
- Bennett, H., & Brunner, R. (2022). Nurturing the buffer zone: conducting collaborative action research in contemporary contexts. *Qualitative Research*, 22(1), 74-92. <https://doi.org/10.1177/1468794120965373>
- Berns, M. (2019). Expanding on the expanding Englishes of the expanding circle. *World Englishes*, 38(1-2), 8-17.
- Bilici, İ. (2023). Redressing a balance between security and civil liberty: How should states take a stance towards violent non-state terrorism?. In F. Özsungur (Ed.), *Handbook of Research on War Policies, Strategies, and Cyber Wars* (pp. 273-282). IGI Global. <https://doi.org/10.4018/978-1-6684-6741-1.ch015>
- Can, N. (2009, May 22-23). *Post-method pedagogy: Teacher growth behind walls* [Conference session]. The 10th METU ELT Convention, Ankara, Turkey. <http://www.dbe.metu.edu/convention/proceedingsweb/Pedagogy.pdf>
- Canagarajah, S. (1999). *Resisting linguistic imperialism in English teaching*. Oxford University Press.
- Canagarajah, S. (2005). Critical pedagogy in L2 learning and teaching. In E. Hinkel (Ed.), *Handbook of research in second language teaching and learning* (pp. 955-974). Routledge.

- Canagarajah, S. (2014). In search of a new paradigm for teaching English as an international language. *TESOL Journal*, 5(4), 767-785.
- Clyne, M., & Sharifian, F. (2008). English as an international language: Challenges and possibilities. *Australian Review of Applied Linguistics*, 31(3), 28-1-28.16.
- Dogancay-Aktuna, S., & Hardman, J. (2018). Teaching of English as an international language in various contexts: Nothing is as practical as good theory. *RELC Journal*, 49(1), 74-87.
- Freire, P. (1970). *Pedagogy of the oppressed*. Herder and Herder.
- Graddol, D. (2006). *English next*. British Council.
- Jaakkola, E. (2020). Designing conceptual articles: Four approaches. *AMS Review*, 10(1), 18-26.
- Johannesson, P. (2022). Development of professional learning communities through action research: understanding professional learning in practice. *Educational Action Research*, 30(3), 411-426. <https://doi.org/10.1080/09650792.2020.1854100>
- Kulikowski, K., Przytuła, S., & Sułkowski, Ł. (2022). E-learning? Never again! On the unintended consequences of COVID-19 forced e-learning on academic teacher motivational job characteristics. *Higher Education Quarterly*, 76(1), 174-189. <https://doi.org/10.1111/hequ.12314>
- Kumaravadivelu, B. (2003). *Beyond methods: Macrostrategies for language teaching*. Yale University Press.
- Kumaravadivelu, B. (2006). TESOL methods: Changing tracks, challenging trends. *TESOL Quarterly*, 40(1), 59-81.
- Larson, L. C., & Miller, T. N. (2011). 21st century skills: Prepare students for the future. *Kappa Delta Pi Record*, 47(3), 121-123.
- Llurda, E. (2004). Non-native-speaker teachers and English as an International Language. *International Journal of Applied Linguistics*, 14(3), 314-323.
- Matsuda, A. (2019). World Englishes in English language teaching: Kachru's six fallacies and the TEIL paradigm. *World Englishes*, 38(1-2), 144-154. doi: 10.1111/weng.12368
- Matsuda, A., & Friedrich, P. (2011). English as an international language: A curriculum blueprint. *World Englishes*, 30(3), 332-344.
- Matsumoto, Y. (2018). "Because we are peers, we actually understand": Third-party participant assistance in English as a lingua franca classroom interactions. *TESOL Quarterly*, 52(4), 845-876.
- McKay, S. L. (2012). Principles of Teaching English as an International Language. In L. Alsagoff, S. L. McKay, G. Hu, & W. L. Renandya (Eds.), *Principles and practices for teaching English as an international language* (pp. 36-54). Routledge.

- Mihalic, T. (2020). Conceptualising overtourism: A sustainability approach. *Annals of Tourism Research*, 84, 103025. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2020.103025>
- Moradi, A., & Farvardin, M. T. (2020). Negotiation of meaning by mixed-proficiency dyads in face-to-face and synchronous computer-mediated communication. *TESOL Journal*, 11(1), e00446. <https://doi.org/10.1002/tesj.446>
- Papamitsiou, Z., & Economides, A. A. (2019). Exploring autonomous learning capacity from a self-regulated learning perspective using learning analytics. *British Journal of Educational Technology*, 50(6), 3138-3155.
- Pessoa, R. R., & de Urzêda Freitas, M. T. (2012). Challenges in critical language teaching. *TESOL Quarterly*, 46(4), 753-776.
- Raja, P., Putrawan, G. E., & Razali, A. B. (2022). English as an international language: perceptions of EFL preservice teachers in higher education institutions in Indonesia. *Education Research International*, 2022, 1-8. <https://doi.org/10.1155/2022/3234983>
- Sadeghpour, M., & Sharifian, F. (2019). World Englishes in English language teaching. *World Englishes*, 38(1-2), 245-258.
- Siqueira, S. (2021). Critical pedagogy and language education: Hearing the voices of Brazilian teachers of English. *Education Sciences*, 11(5), 235. <https://doi.org/10.3390/educsci11050235>
- Sönmez Boran, G., & Gürkan, S. (2019). Post-method pedagogy vs. conventional language teaching methods: Are they compensating or competing?. *ELT Research Journal*, 8(4), 200-220.
- Uğurlu, M., Utku Bilici, Ö., & Daloğlu, A. (2022). Curriculum design for a world Englishes and intercultural communication course: Survey research. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 42(2), 1143-1175. <https://doi.org/10.17152/gefad.976438>
- Wagner, T. (2008). Even our “best” schools are failing to prepare students for 21st-century careers and citizenship. *Educational Leadership*, 66(2), 20-25.
- Xiaoqiong, B. H., & Xianxing, J. (2011). Kachru’s three concentric circles and English teaching fallacies in EFL and ESL contexts. *Changing English*, 18(2), 219-228.
- Zhang, D., & Zhang, L. J. (2019). Metacognition and self-regulated learning (SRL) in second/foreign language teaching. In X. Gao (Ed.), *Second Handbook of English Language Teaching* (pp. 1–11). Springer Nature. https://doi.org/10.1007/978-3-319-58542-0_47-1

Demokrasi Arayışının Alternatif Yaklaşımları: Demokrasi Modelleri Üzerine Teorik Bir Değerlendirme

Alternative Approaches to the Search for Democracy: A Theoretical Evaluation on the Models of Democracy

İlhan BİLİCİ *

Öz

Siyasal bir kavram olarak demokrasi, bir yönetim şekline tekabül etmektedir. Bu yönetim şeklinde ayrıcalıklar ve yöneten-yönetilen farklılıkları ortadan kaldırılarak bireyler arasında siyasal eşitlik tesis edilir. Dolayısıyla, demokrasi özünde halkın kendi kaderini tayin etmesinden ibarettir. Ancak, halk iktidarı olarak nitelendirilen bu olgu zamanla toplumların sosyo-kültürel, iktisadi ve siyasi gelişmişlik seviyelerine bağlı olarak çeşitli toplumlarda farklı düzeylerde uygulama imkânı bulmaktadır. Bu durum zamanla demokrasinin alternatif yorumlarının ve modellerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Bu doğrultuda, tarihsel gelişim çizgisi içerisinde toplumsal örgütlenmelerin düzeyine bağlı olarak demokrasinin de farklı anlamlarla nitelendirilebileceği ve uygulama pratikleri bağlamında farklı yorumlara maruz kalabileceğini ifade etmek mümkündür. Demokrasinin dinamik doğasının bir sonucu olarak bu çalışmanın temel amacı demokrasi modelleri/yorumları içerisinde yer alan hâkim, egemen ve tartışmalı demokrasi yorumlarını temel argümanları bağlamında ele almaktır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Demokrasi, Koruyucu Demokrasi, Liberal Demokrasi, Sosyal Demokrasi, Gelişimci/Gelişimci Demokrasi, Katılımcı Demokrasi, Plebisitçi Demokrasi, Radikal Demokrasi, Militan Demokrasi, Müzakereci Demokrasi, Düşük Yoğunluklu Demokrasi.

Abstract

Democracy as a political concept corresponds to a form of government. In this form of government, political equality is established between individuals by eliminating privileges and differences between the ruler and the ruled. Therefore, in essence, democracy consists of self-determination of the people. However, this phenomenon, which is described as popular power, finds the opportunity to apply at different levels in various societies depending on the socio-cultural, economic, and political development levels of the societies. This situation paves the way for the emergence of alternative interpretations and models of democracy over time. In this vein, it is possible to state that democracy can be characterized with different meanings depending on the level of social organizations within the line of historical development and may be exposed to different interpretations in the context of practical practices. As a result of the dynamic nature of democracy, the main purpose of this study is to deal with the dominant and controversial interpretations of democracy in the context of the main arguments of democracy models/interpretations.

Keywords: Classical Democracy, Protective Democracy, Liberal Democracy, Social Democracy, Developmental Democracy, Participatory Democracy, Plebiscitary Democracy, Radical Democracy, Militant Democracy, Deliberative Democracy, Low Intensity Democracy.

* Dr. Öğr. Üyesi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, e-posta: ilhan.bilici@erdogan.edu.tr
ORCID: 0000-0002-4085-7274

1. Giriş

Siyasal bir rejim türü olarak demokrasi M.Ö. 5. yüzyıldan günümüze kadar gelişim göstermiştir. Tarihi gelişim seyri içerisinde kavram, modern yönetim biçimi olarak birçok devlet tarafından *halk iktidarı* olarak nitelendirilerek benimsenmektedir. Oldukça basit ve sıradan bir imaj oluşturan bu nitelendirme esasında güçlü bir dinamik yapıyı ihtiva etmektedir. Onun bu niteliği özünde ihtiyaçlara bağlı olarak ülke ve bölgelere göre farklı uygulama pratiklerini beraberinde getirmektedir. Zira demokrasi sahip olduğu temel değerler (eşitlik, özgürlük, insan hakları, çoğulculuk, hukukun üstünlüğü, halk egemenliği, katılım, genel ve eşit oy) ve kurumsal mekanizmalar (anayasacılık, parlamento, siyasi partiler, muhalefet ve sivil toplum) açısından güvence sunarken esnetilebilir niteliğinden dolayı da farklı toplumlara ve toplumsal yapılara da uygulanabilir olmaktadır. Demokrasinin bu doğası onu modern zamanların vazgeçilmez ve ulaşılmak istenen erdemi yüksek, en nihai yönetim biçimlerinden biri haline getirmektedir. Çağdaş dünyanın bu arzusu demokrasinin farklı modellerinin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Başka bir deyişle tarihsel gelişim çizgisi içerisinde toplumsal örgütlenmelerin düzeyine bağlı olarak demokrasinin de farklı anlamlarla nitelendirilebileceği ve uygulama pratikleri bağlamında farklı yorumlara maruz kalabileceğini ifade etmek mümkündür. Dolayısıyla demokrasinin tek bir uygulama pratiğinden bahsetmek yanıltıcı olacaktır. Zira Çaha'nın (2017: 329) da belirttiği gibi “devlet birey ilişkisi, devletin ekonomideki yeri, adalet anlayışı, toplumsal katılım, kaynakların toplumsal dağılımı” gibi durumların ortaya çıkmasıyla beraber farklı demokrasi modelleri/yorumları ortaya çıkmaktadır. Bu gelişim farklı toplumlarda ya da siyasi rejimlerde farklı demokrasi anlayışlarının veya uygulama pratiklerinin hayat bulmasına zemin hazırlamaktadır (Duman, Yavuz ve Karakaya, 2011: 88). Diğer taraftan, değişen dünyanın dönüşen sosyo-kültürel, ekonomik ve siyasi bileşenlerine bağlı olarak demokrasinin de değişime maruz kaldığını ifade etmek gerekmektedir. Benzer şekilde, demokrasi kavramı üzerindeki anlam farklılıkları ve uzlaşma eksiklikleri bahse konu olgunun model ve yorumlarını çeşitlendirmiştir. Ancak, bu aşamada ortaya çıkan demokrasi modellerinin/yorumlarının her biri münferit birer demokrasi modeli olarak görülse bile esasında her birinin demokrasinin hâkim temsilcisi olan liberal demokrasinin birer eleştirisi olduğunu vurgulamak gerekir (Erdoğan, 2004: 238).

Bu çalışmanın temel amacı, demokrasi modelleri içerisinde yer alan hâkim, egemen ve tartışmalı demokrasi yorumlarını temel argümanları bağlamında ele almaktır. Bu minvalde, öncelikle demokrasinin ilk modelini oluşturan klasik demokrasi, 17. ve 18. yüzyıllarda demokrasinin yeni bir yorumu olarak beliren koruyucu demokrasi, günümüz dünyanın hâkim ve egemen uygulama pratiği içerisinde yer alan liberal demokrasi, onun bir eleştirisi olarak gelişen ve ana akım demokrasi modeli olarak görülen sosyal demokrasi, birey-toplum eşgüdümlü kalkınmayı esas alan gelişimci demokrasi, vatandaşın etkin karar alma sürecine katılımını öngören katılımcı demokrasi, doğrudan demokrasinin bir formuna tekabül eden plebisitçi demokrasi, post-marksist geleneğin temsilcisi radikal demokrasi, demokrasinin en temel değerlerinden biri olan özgürlüğe müdahaleyi önceleyen militan demokrasi, karşılıklı toplumsal müzakere prensibini benimseyen müzakereci demokrasi ve Batı dışı toplumlara bir müdahale aracı olarak nitelendirilen düşük yoğunluklu demokrasi modeli çalışma kapsamında incelenmektedir. Çalışma boyunca bahse konu modeller ele alınırken kronolojik gelişimlerine

sadık kalınmıştır. O halde demokrasinin ilk modeli olarak nitelendirilen klasik demokrasi ile başlamak yerinde olacaktır.

2. Klasik Demokrasi

Demokrasinin ilk modelini oluşturan klasik demokrasi anlayışı Eski Yunan şehir devletlerinde ortaya çıkmıştır. O dönemlerde daha çok Atina'da uygulandığından dolayı Atina ya da Yunan demokrasisi olarak da ifade edilmektedir. Doğrudan demokrasi biçiminde pratik edilen bu yaklaşım, M.Ö. 5. ve 4. yüzyıllarda halkın yönetime katılmasını sağlamıştır. Halkın yönetime katılmasına imkân tanınması itibariyle de demokrasinin “tek saf ve ideal sistemi” olarak görülmüştür (Heywood, 2013: 107). Ancak, günümüz dünyasında yönetim sistemi olarak çok sınırlı düzeyde uygulama imkanına sahiptir.

Kitle toplantıları yoluyla pratik edilen Atina demokrasisinde belli başlı kararlar vatandaşlık hakkına sahip olan bireylerin üyesi olduğu *Ecclesia* olarak da adlandırılan Meclis aracılığıyla alınmaktaydı. Yıllık olarak kırk elli defa toplanan bu mecliste genel olarak devlet ve halk ile ilgili konular gündeme getirilip kararlar alınmaktaydı. Kamu işlerinin devamlılığını sağlamak amacıyla, vatandaşları temsil etmek ve kura usulüyle belirlenmek kaydıyla yıl boyunca dönüşümlü olmak üzere çeşitli bazı yönetici kimseler seçilmekteydi (İşçi, 2012: 19). Meclisin icra komitesi olarak görev yapan beş yüz yurttaştan oluşan bir Konsey (Beşyüzler Konseyi) bulunmaktaydı. Bu Konsey, Meclis'in yürütme organı olarak faaliyet görmekteydi. Konsey'in işlerini kolaylaştırmak ve yapılması gereken işlerle ilgili teklifler hazırlayıp sunmak üzere elli kişiden oluşan Komite mevcuttu. Dönüşümlü olarak gerçekleştirilen komite başkanlıklarının süresi birer gün ile mahduttu ve yeniden seçilmesi önünde yasal engeller vardı. Böylelikle her bir vatandaşın ömrü boyunca bir defa Komite başkanlığı yapmasına fırsat verilmesi amaçlanmıştı (Heywood, 2013: 107). Sonuç olarak, Atina demokrasisi her bir vatandaşın kamusal işlere ilişkin karar alma sürecine aktif olarak katılmasına imkân vermesi bağlamında önemli bir model olarak görülebilir. Bu itibarla Atina (klasik) demokrasisi, “kararların kolektif olarak alındığı bir hükümet (kent) sistemi” olarak özetlenebilir (Sartori, 2014: 350).

Modern demokrasilerin atası olma özelliğine sahip olan Atina demokrasisinin iki önemli özelliği bulunmaktadır. Öncelikle bu demokrasi modeli daha önce görülmemiş bir vatandaşlık modeli sunması bakımından dikkate değerdir. Siyasi faaliyetlere katılım özgür, yetişkin ve soylu erkeklerle sınırlandırılmış olması bağlamında her bir vatandaşa eşit derecede söz hakkı sunulmuştur. Vatandaşlık sorumluluklarının dönüşümlü olarak yerine getirilmiş olması bir diğer özelliği oluşturmaktadır. Bu bağlamda bütün vatandaşlar arasında göreve gelme ve yönetme bağlamında eşit hak ve sorumluluklar bulunmaktadır (Tilly, 2014: 54). Diğer bir ifadeyle Atina demokrasisinde “sırayla yönetme ve yönetilme” prensibi benimsenmiştir (Sözen, 2018: 57).

Atina demokrasisine yöneltilen en büyük eleştirilerden biri vatandaş olarak görülmeyen kadınların, göçmenlerin ve kölelerin siyasi faaliyetlerin dışında tutulmuş olması ve herhangi bir siyasi hak elde edememiş olmalarıydı. Katılımın sadece yirmi yaş üstü Atina doğumlu erkeklerle sınırlandırıldığı bu demokrasi modelinde vatandaşlara ait bütün işler köleler tarafından yapılmaktaydı. Bu vesileyle özgür yetişkin erkekler de günlük işlerle uğraşmaktan

ziyade daha çok siyasi faaliyetlerle ilgili kararların alınmasına katılım göstermekteydi (Heywood, 2013: 107-108). Atina demokrasisinde hayati rol oynayan kölelerin emeği, özgür yetişkin erkeklerin kamu politikalarına katılması konusunda özgürleştirici rol oynamıştır (Tilly, 2014: 53). Zamanla demokrasinin bu uygulama pratiği terk edilerek vatandaşların siyasi sistem karşısında güvence elde etmelerine imkân tanıyan yeni bir demokrasi yorumu ortaya çıkmıştır: Koruyucu demokrasi. O halde koruyucu demokrasiyi detaylı bir biçimde ele almak yararlı olacaktır.

3. Koruyucu Demokrasi

17. ve 18. yüzyıllara gelindiğinde hem ülke nüfusları hem de yüzölçümü itibariyle toplumsal ve siyasi alanlarda önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Haliyle bu durum demokrasi anlayışının niteliğine de yansımıştır. Bu bağlamda klasik demokrasi anlayışından oldukça farklı bir demokrasi anlayışı ortaya çıkmıştır.

Koruyucu ya da korumacı demokrasi olarak bilinen bu model esas itibariyle klasik liberalizmin demokrasi anlayışını oluşturmaktadır. Demokrasi bu dönemde vatandaşların siyasi yaşama katılmalarına imkân tanıyan mekanizma olmaktan ziyade siyasi iktidarın müdahalelerinden kendilerini koruma ve muhafaza etmeye olanak sağlayan bir araç olarak görülmüştür (Erdoğan, 2004: 239). Bunun nedeni, bu dönemde kilisenin egemenliği ile feodalitenin yol açtığı toprak köleliğinin bireysel hak ve özgürlüklerin pratik edilmesi önünde önemli engel teşkil ediyor olmasıydı. Bu doğrultuda, kendilerini korumak isteyen vatandaşlar bu tarz bir demokrasi anlayışına sığınma gereği hissetmişti.

Doğal haklara erişimi düzenli aralıklarla gerçekleştirilecek seçimlere bağlayarak siyasi eşitliği sağlayacağını ileri süren koruyucu demokrasi, dolaylı ve sınırlı demokrasinin bir formunu oluşturmaktadır. Bu şekilde sağlanması planlanan siyasi eşitlik düşüncesi, zamanla eşit oy hakkı prensibine dönüşmüştür. Yönetilenlerin rızasını düzenli seçimlerle pratik edecek olan oy hakkı ile ilişkilendiren koruyucu demokrasi anlayışı, yönetenlerin hesaba çekilebileceğini ya da sorumlu tutulabileceğini ileri sürmektedir (Heywood, 2013: 109). Lakin, demokrasinin yolunu açması konusunda ana enstrüman gibi görülen siyasi eşitlik ve oy hakkı amaca ulaşmada yeterli rol oynamamaktadır. Bu minvalde doğal hakların pratik edilmesi, bireysel hak ve özgürlüklerin sağlanabilmesi için kuvvetler ayrılığı ilkesinin benimsenmesine ihtiyaç duyulmuştur (İşçi, 2012: 20).

Siyasi alanda bireyciliğe dayanan demokrasi, toplumsal yaşamın kanunlar tarafından düzenlenmesi ve egemenliğin halka ait olması gerektiğini savunmaktadır. Bunun için de yukarıda belirtildiği gibi oy hakkı ilkesinin kabul edilmesi gerekmektedir. Bu vesileyle bireylerin siyasette etkili olmaları önündeki kurumsal mekanizmalardan biri tesis edilmiş olur. Fransız İhtilali'nden sonra yayımlanan Haklar Bildirgesi'yle, bireylerin sırf insan olmaları dolayısıyla sahip oldukları doğal bazı hakların var olduğu ilan edilmiştir. Bildirge siyasi iktidara karşı bireysel hak ve özgürlükleri güvence altına alma amacı gütmektedir. Aynı doğrultuda siyasi iktidarın keyfi tutum ve davranışlarının önüne geçmek üzere anayasal düzenlemelerle doğal haklar güvence altına alınmaya çalışılmaktadır. Korumacı demokrasi işte böylesi bir düşüncenin ürünüdür (İşçi, 2012: 20).

4. Liberal Demokrasi

Modern dünyada iki ana akım demokrasi modeli içerisinde en yaygın uygulama imkânı elde eden model liberal demokrasidir. Demokrasi kavramı 21. yüzyılın hâkim temsilcisi olarak kabul edilmesiyle birlikte günümüz Batı dünyasının en güçlü siyasal sistemlerinden biri olma özelliğine erişmiştir. Aynı şekilde, diğer siyasal sistemler için de yol gösterici ve yönlendirici bir hüviyete sahip düşünce akımı olarak da görülmektedir (Güneş, 2013: 31). Tarihsel bir birikimin ürünü olarak temsili demokrasi biçiminde pratik edilen liberal demokrasi, geleneksel veya tanrısal egemenlik anlayışı yerine halk egemenliği anlayışı doğrultusunda gelişim göstermiştir.

Batılı siyasal ve toplumsal örgütlenme biçiminin kurumsallaşmış halini ifade eden ve çağdaş demokrasilerin hâkim temsilcisi olan liberal demokrasi bireysel hak ve hürriyetleri temel almaktadır (Hague ve Harrop, 2016: 62). Siyasal ve toplumsal kurumsallaşmaya bireysel eşitlik ve özgürlüğün güvence altına alınmasına gereksinim duyulduğundan liberal demokrasiye önemli bir değer atfedilmektedir. Aynı doğrultuda, liberal demokraside vatandaşların her birine “eşitlik imkânı sağlayan ve onlara rekabet ve katılım imkânı veren kural ve kurumlar”a gereksinim görülmektedir (Tunç, 2008: 1120-1121). Dolayısıyla bu modelin temel değerlerinin varlıklarını sürdürebilmesi için ve her bir bireyin bunlardan yararlanabilmesi için kurumsal mekanizmalara duyulan ihtiyaç hayati önemdedir.

Liberal demokraside temel değerlerin başında halkın rızası yer almaktadır. Bu bağlamda siyasal iktidarın sınırlandırılmasının gerekliliğini amaçlayan demokratik yönetim şekli olarak ifade edilmektedir. Modelin “liberal” bileşeni, bireysel hak ve hürriyetlerin güvence altına alınmasını ve onların siyasal iktidara karşı koruyucu ve denetleme mekanizmalarının varlığını öngörmüş olması manasına gelir. Modelin “demokrasi” bileşeni ise, genel ve eşit oy prensibine dayalı siyasal eşitlik ilkesi bağlamında gerçekleşen adil, düzenli ve rekabetçi seçimlerin varlığını ifade etmektedir (Heywood, 2013: 53; Erdoğan, 2004: 244-245). Diğer bir ifadeyle, liberalizm “birey ile devlet arasında olması gereken ilişki üzerine yoğunlaşmasına” karşılık, demokrasi katılımın etkin olarak gerçekleşmesine ve toplumun nasıl yönetileceğine ilişkin kararların mahiyetine vurgu yapmaktadır (Demir, 2010: 604). Bu bağlamda, liberal demokrasi hem siyasi bir ilkeyi hem de belirli bir rejim türünü tanımlamak için kullanılmaktadır. Böylesi bir rejim türünün en önemli karakteristik özellikleri şunlardır:

1. “Yasal kurallara dayanan anayasal yönetim,
2. Güvence altına alınmış bireysel hak ve hürriyetler,
3. Kurumsal parçalanma ile bir denge ve denetleme mekanizması,
4. Evrensel oy hakkı prensibi, “bir kişi bir oy, bir oy bir değer” ilkesi doğrultusunda gerçekleştirilen adil, düzenli ve rekabetçi seçimler,
5. Parti rekabeti ve siyasi çoğulculuk,
6. Siyasal iktidardan bağımsız örgütlü baskı ve çıkar gruplarının varlığı,
7. Piyasa kuralları doğrultusunda varlık gösteren kapitalist veya özel sektöre dayalı ekonomik yapı” (Heywood, 2013: 53; 2012: 241).

Diğer taraftan, liberal demokrasi ardılı olduğu modellerden önemli derecede ayrılmaktadır. Öncelikle, o bütün yetişkin vatandaşlara oy imkânı tanınması bakımından klasik demokrasiden ayrılan bir yönü vardır. Farklı bir ifadeyle liberal demokrasi genel oy prensibini benimsemektedir. Bu durum vatandaşların kendi kendilerini yönetmekten ziyade yönetime temsilcileri aracılığıyla ortak olmalarına imkân tanımaktadır. Dolayısıyla bu demokrasi türü demokrasinin pratik edilmesinde temsil kurumunu kazandırmıştır. Diğer bir ayırıcı unsur ise, liberal ideolojinin çeşitliliğe ve çoğulculuğa önem vermesinden ötürü farklı siyasal ideolojilerin siyasal iktidara talip olmalarına imkân tanınmasıdır (Güneş, 2013: 32-33). Aynı doğrultuda, “yönetime sadece çoğunluğun sahip olmaması azınlıkta olanların da yönetimin keyfiliklerine karşı korunması”na da imkân tanıyan mekanizmalar geliştirilmiştir (Demir, 2010: 605). Bu bağlamda liberal demokrasi çoğunluğun tahakkümüne karşı azınlık haklarını koruyup güvence altına almaktadır (Hague ve Harrop, 2016: 62). Son olarak, bireyci yorumu benimsemiş olması önemli bir ayırıcı unsur olarak göze çarpmaktadır (Güneş, 2013: 33).

Sonuç olarak liberal demokrasi, II. Dünya Savaşı sonrasında Avrupa’da ortaya çıkan siyasi kurumları ve bu kurumların varlıklarını sürdürmelerine imkân tanıyan pozitif hukuk kurallarını ve nihayetinde bu kurum ve kurallar doğrultusunda işleyen siyasi süreci tanımlamak için kullanılan bir kavramdır. Bu açıdan ele alındığında liberal demokrasi, “genel ve eşit oy ilkesini, düzenli aralıklarla yapılan gizli oy ve açık sayımlı seçimlerle siyasal iktidarın el değiştirebilmesini, halkın temsil edildiği kurumların (parlamento gibi) varlığını, hukukun üstünlüğünü (ve dolayısıyla yargı erkinin bağımsızlığını), düşünce, anlatım ve örgütlenme özgürlüğü[nü]” (Köker, 1992: 29) ifade etmektedir.

5. Sosyal Demokrasi

Sosyal demokrasi, 19. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle Avrupa’da gittikçe etkinlik alanını artıran sosyalist düşünce ile ortaya çıkmış bir demokrasi modelidir. Esas itibariyle sanayi toplumlarında filizlenen bir siyasal gelişmedir. Daha çok komünist rejimlerde rastlanan ve sol geleneğe bağlı olan demokrasi modeli olarak formüle edilmesine rağmen modern dünyada iki ana akım demokrasi modelinden bir diğerini temsil etmektedir (Çaha, 2017: 329). Liberal demokrasinin eleştirisi olarak gelişen sosyal demokrasi anlayışına göre, siyasal eşitliğin önemi kadar ekonomik eşitliğin de önemli olduğu ve bunların tesis edilmesi gerekliliği vurgulanmaktadır (İşçi, 2012: 22). Yalnız sosyal demokraside yönetimin/iktidarın kontrol edilmesi eşitliğin tesis edilmesi için önemlidir. Bu minvalde demokrasi bu kontrolü sağlayacak en etkili yöntem, araç ya da mekanizma olarak resmedilmektedir.

Sosyal demokrasi kuramının öncülerinden biri olarak kabul edilen Eduard Bernstein’e göre, demokrasinin amaçsalcı işlevinin yanında araçsalcı işlevi bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle demokrasi hem sosyalizmin mücadele aracı olmasında hem de sosyalist ideolojinin gerçekleştirilmesinde yadsınamaz bir role sahiptir (Demir, 2010: 606). Bernstein demokratik ve kapitalist sistemleri emekçi işçi sınıfının lehine rehabilite etme amacı gütmeyen yanında Marksist geleneğin aksine herkes için eşit şartların var olduğu ve sosyalleşme bilincinin yerleştiği “sosyal demokrat” bir toplum inşa etme amacı da gütmektedir (Çaha, 2017: 330).

Sosyal demokraside devlet; adalet, güvenlik, sağlık, alt yapı, eğitim, sosyal refah gibi geniş ve farklı alanlara müdahale etme ve sorumluluk üstlenme gibi yükümlülüklerle sahiptir. Toplumsal sınıflar arasındaki eşitsizliklerin ortadan kaldırılması ve herkes için eşit fırsatların tesis edilmesi için devlete gereklilik duyulmaktadır. Devlet-birey ilişkileri bağlamında liberalizme göre eşitliğe daha çok önem verilmektedir. Ekonomi politikaları açısından ise refahın devlet vasıtasıyla dağıtılması gerektiğine olan inançtan dolayı daha çok devletçi ve karma bir ekonomik model uygun görülmektedir (Çaha, 2017: 331-332). Kısacası, sosyal demokrasi “piyasa ile devlet ve birey ile topluluk arasında bir denge”nin tesis edilmesi gerektiğini savunmaktadır (Heywood, 2013: 87).

6. Gelişimci/Gelişimci Demokrasi

Alternatif bir demokrasi modeli olarak geliştirilen bu yaklaşım, kalkınmacı veya insani-gelişimci demokrasi olarak da bilinmektedir. Birey ile toplumun birlikte gelişmesi veya kalkınmasını esas alan gelişimci demokrasinin en önemli temsilcisi Jean Jacques Rousseau’dur. Bu demokratik modelin fikri temellerini atan Rousseau’nun görüşleri dönemin liberal düşüncesinden önemli ölçüde ayrılmaktadır. Ancak, Marksist gelenek başta olmak üzere Yeni Sol üzerinde ciddi etkileri olmuştur (Heywood, 2013: 109; Erdoğan, 2004: 240). Demokrasiyi insanların özgürlük veya bağımsızlıklarının tesis edilmesinde önemli bir araç olarak gören Rousseau, insanların özgürlüklerini ancak doğrudan doğruya ve sürekli olarak içinde var oldukları toplumsal hayatı şekillendirdiği müddetçe gerçekleştirebileceklerine inanır.

Diğer taraftan gelişimci demokrasi anlayışı özgün bir nitelik taşımaktadır çünkü Rousseau “özgürlüğün nihai olarak genel iradeye itaat anlamına geldiği”ni savunmaktadır (Erdoğan, 2004: 240). Genel irade bu bağlamda her bir vatandaşın “özel” iradesinden ziyade “sahici” iradesi olarak ele alınmaktadır. Dolayısıyla genel irade ile bireylerin “sahici” doğaları ilişkilendirilmekle birlikte bireyin genel iradeye uymasıyla “sahici” doğalarına itaat etmesi amaçlanmaktadır (Erdoğan, 2004: 240). Bunun sonucunda hem siyasi hem de ekonomik eşitliğin tesis edilmesi hedeflenmektedir. Aksi halde ekonomik üstünlüklere sahip olan bireylerin daha zayıf vatandaşları ezmesi veya onlar üzerinde tahakküm kurması söz konusu olabilir. Bu bağlamda Rousseau’nun bu modeli radikal gelişimci demokrasi anlayışına sahiptir.

Gelişimci demokrasiye katkı yapan diğer bir düşünür John Stuart Mill’dir. Rousseau’ya kıyasla daha ılımlı düşüncelere sahip olan Mill’e göre demokrasinin temel amacı, vatandaşların siyasal yaşama katılmalarına imkân sağlamaktır. Bu minvalde vatandaşların duyarlılık düzeyleri ve kişisel gelişimlerinin artırılması amaçlanmaktadır. Aynı doğrultuda Mill cinsiyet ayrımına bakmaksızın her bir vatandaşın oy hakkına sahip olması gerektiğini savunmaktadır. Lakin, oy hakkını eşit oy hakkı bağlamında değerlendirmemektedir. Çoklu oy verme sistemini andıran bu düşünceye göre, iyi bir meslek grubuna mensup olan kişilerin daha düşük meslek gruplarına mensup olan kişilere göre beş oy daha fazla oy kullandığı, aynı şekilde vasıflı işçilerin vasıfsızlara göre iki oy daha fazla oy kullandığı bir sistem öngörmüştür. Böylesi bir sistemin benimsenmesiyle demokrasilerde çoğunluğun diktatörlüğünün engellenebileceği varsayılmıştır. Diğer bir ifadeyle, demokratik toplumda her bir bireyin oy hakkı bulunmalıdır fakat çoğunluğun verdiği kararların her zaman doğru olamayacağı düşüncesi göz önünde

bulundurularak çoklu oy sistemi gibi bir mekanizmanın benimsenmesi gerektiği Mill'in düşüncesinde merkezi bir tema olarak yer edinmektedir (İşçi, 2012: 21).

7. Katılımcı Demokrasi

Katılımcı demokrasi belirli bir politikadan doğrudan ya da dolaylı olarak etkilenebilecek konumda bulunan bireylerin politikanın belirlenmesi aşamasına katılmasının bir hak olduğunu ifade eden alternatif bir demokrasi modelidir (Yılmaz, 2000: 236). Bu model kararların alınması ve politikaların uygulanması mümkün olduğu kadar geniş alanlara yayılması ve bunların her birinin serbest ve halka açık tartışmalar sonucunda karara bağlanması gerektiğini ileri süren bir sistemdir (Arblaster, 1999: 136).

Dolayısıyla katılımcı demokrasi modelinde, siyaset sadece belirli aralıklarla gerçekleştirilen seçimlerden ibaret ya da seçimlerle sınırlı bir faaliyet alanı olmaktan ziyade “sürekli bir etkinlik alanı” olarak görülmektedir (Barry, 2012: 515). Katılımın seçimlerle sınırlı olduğu klasik demokrasi anlayışına alternatif olarak gelişen katılımcı demokrasi “etkin bir katılım imkanının” yaygın bir şekilde var olmasını savunmaktadır (Çaha, 2017: 334). Sartori'ye (2014: 149) göre, katılma eylemini salt oy vermektan ibaret görmek “bizi hiç şüphesiz yetersiz ve anlamı çok sulandırılmış bir terimle baş başa bırakır.” Dolayısıyla katılımın kapsamının geniş tutulması gerekmektedir.

Katılımcı demokrasi esas itibariyle temel bir varsayımla hareket etmektedir. Bu varsayıma göre, bürokratik devlet kararların alınma görevini daha küçük topluluklara devretmesi durumunda, toplumsal yaşamın bir parçası olan birey ve grupların kendilerini ilgilendiren konularda “doğrudan doğruya kendi ihtiyaç ve çıkarlarıyla ilgili kanunları ve politikaları üretebilir hale gelecekleri” düşüncesinden hareket etmektedir (Barry, 2012:515).

Katılımcı demokrasinin önde gelen temsilcileri olarak görülen Hannah Arendt, Carol Pateman ve Jeremy Barber'e göre, katılımcı demokrasinin “sürekli, aktif, dinamik ve etkin bir katılımcı kültür üzerine” inşa edilmesi gerekmektedir. Bunun nedeni, siyaset olgusunun toplumsal yaşamın her bir safhasını ve alanını kapsamasıdır. Bu bağlamda, bireylerin “her alanda aktif ve etkin” şekilde katılım sergilemesi gerekmektedir ve bunun da katılıma imkân veren kurumsal mekanizmaların yaygın bir şekilde kullanılmasıyla beraber mümkün olacağı belirtilmektedir (Çaha, 2017: 335).

8. Plebisitçi Demokrasi

Doğrudan demokrasinin alternatif bir türü olarak pratik edilen plebisitçi demokrasi, yönetenler ile yönetilenler arasında aracısız bir şekilde işleyen ve “plebisit”lerle uygulanan demokrasi modelidir (Yayla, 2011: 161). Bu modelde halkın yönetim üzerinde belirleyici etkiye sahip olmasına imkân tanıyan mekanizmalar yer almaktadır. Bunların başında referandum gelmektedir. Böylesi bir modelde halk siyasi konularla ilgili duygu ve düşüncelerini doğrudan doğruya yönetime aktarabilme imkânına sahiptir (Tunç, 2008: 1121-1122).

Lakin bu demokrasi modeli şiddetli eleştirilere maruz kalmaktan kendini koruyamamaktadır çünkü demagogların varlığına yol açabilmektedir. Bu minvalde halk kitlelerinin güzel konuşma

sanatıyla manipüle edilmesi ve bireylerin önyargı ve ihtiraslarının siyasi liderler tarafından sömürülmesi veya yönlendirilmesi durumu ortaya çıkabilmektedir (Heywood, 2013: 107).

9. Radikal Demokrasi

Demokrasinin alternatif bir modeli olarak karşımıza radikal demokrasi çıkmaktadır. Post-marksist yaklaşım içerisinde ortaya çıkan ve liberal demokrasiye alternatif veya eleştirel bir model olarak geliştirilen demokrasinin bu yorumunda “katılım, çoğulculuk ve çatışma” fikirleri önemli yer tutmaktadır (Çaha, 2017: 338). Bu üç faktör demokrasinin itici gücü olarak rol oynamaktadır.

Radikal demokrasi anlayışında demokrasi, sadece bireysel faydanın maksimizasyonunda bir araç olarak kullanılmaktan ziyade “sosyal varoluşun bütün alanlarına uygulanabilir genel bir ilke” olarak görülmektedir (Heywood, 2013: 106). Aynı şekilde, kolektif bir süreç olarak benimsenen demokrasi, bireylerin hayatlarını etkileyebilecek nitelikteki her türlü kararın alınmasına katılma hakkına sahip olması şeklinde yorumlanmaktadır (Heywood, 2013: 106). Dolayısıyla radikal demokraside demokrasi hem bireysel özgürlüklerin tesisini hem de halkın çıkarlarını gerçekleştirilmeye imkân tanıyacak bir araç olarak görülmektedir. Bu bağlamda, halkın katılımı önem arz etmektedir (Tunç, 2008: 1122).

Liberal demokrasinin bir eleştirisi olarak gelişen radikal demokrasinin belli başlı ayırıcı vasıfları bulunmaktadır. Bu vasıflar, liberal demokrasinin öncelediği bireyin yerine kimliğe önem verilmesi, demokratik siyasetin mutlak manada uzlaşmaya imkân veremeyeceği gerçeğine karşılık uzlaşmacı çatışma kavramının benimsenmesi, “makro düzeydeki siyaset yerine toplumsal hareketler arasındaki mikro düzeydeki siyaseti” ve son olarak serbest piyasaya dayanan liberal ekonomi yerine kamusal alana açılmış kontrollü ekonomiyi benimsemesi şeklinde sıralanabilir (Çaha, 2017: 338-339).

10. Militan Demokrasi

Militan demokrasi değer bazlı bir demokrasi modelidir. Sahip olduğu değerleri muhafaza edip yüceltme amacı taşımaktadır. Bu minvalde militan demokrasinin iki boyutunu oluşturan düşünce özgürlüğü ve örgütlenme özgürlüğüne (Hakyemez, 1999:17) sınırlamanın getirilmesi meşru kabul edilmektedir. Demokrasiye aykırı nitelik taşıyan ya da onun işlerliğini azaltma ihtimali olan düşünce ya da eylemlerin sınırlandırılması amaçlanmaktadır. Sonuç olarak, demokrasinin işlerliği ya da sürdürülebilirliği için demokrasinin militancı bileşene sahip olması gerektiği belirtilmektedir (Tunç, 2008: 1122). Böylesi bir gereksinimin ortaya çıkmasına kaynaklık eden temel saik ise demokratik sistemlerin de korunmaya ihtiyaç duyan yapılar olduğu düşüncesidir (Bal, 2019: 18-45).

Klasik liberal demokrasinin farklı bir yorumu olarak beliren militan demokrasi ilk olarak 1930’lu yıllarda Batı Avrupa’da ortaya çıkmıştır. Bu dönemde özgürlükçü demokratik düzen başta faşizm, nasyonal sosyalizm ve komünizm olmak üzere bazı yıkıcı ve totaliter akımların tehdidi altındaydı. Liberal demokrasi özgürlükçü düzeni ve sahip olduğu değerleri korumak amacıyla bu tür yıkıcı ve totaliter akımları benimseyen ve savunan birey ya da grupların ifade ve

örgütlenme özgürlüklerini kısıtlama yoluna gitmişti. Bu minvalde klasik liberal demokrasi taraftarları, hukuki, siyasi ve toplumsal önlemler olarak alternatif bir demokrasi modeli olarak militan demokrasi anlayışının şekillenmesine zemin hazırlamıştır (Hakyemez, 1999: 16). Sonuç olarak, militan demokrasi “bireysel hak ve özgürlüklerin daraltılması esasına dayanması”ndan dolayı, siyasal iktidarın yeniden güçlenmesine ve siyasal çoğulculuğun zayıflamasına yol açmaktadır (Karadağ, 2006: 75).

11. Müzakereci Demokrasi

Temsili demokrasinin alternatif bir eleştirisi olarak gelişen diğer bir demokrasi modeli müzakereci demokrasidir. Liberal demokrasinin modern dünyada karşı karşıya kaldığı sorunların çözümünde yetersiz kaldığı ve bunun da meşruiyet bunalımına yol açtığı düşüncesi ile gelişim göstermiştir. Azınlık hakları, cinsiyet ayrımcılığı, etnik farklılıklar gibi konularda çözüm üretmekte başarısız olması, düzenli seçimlerle halkın katılımına imkan tanınmasına rağmen halkı etkileyen kararlara halkın katılımının yetersizliği, liberal demokrasinin “adil, eşit ve açık tarzda” işlememesi ile demokratik kurumlara olan güvenin azalması, bireyler arasındaki güç eşitsizliğinden dolayı bireylerin iktidarı paylaşamaması ve bunun da sosyal sorunlar ile dengesizliklere yol açması ve alt kültür gruplarının demokratik katılım sürecine dahil olamaması gibi faktörler bahse konu sorunlar olarak sıralanabilir (Tunç, 2008: 1125). Görüldüğü üzere müzakereci demokrasi temsili demokrasinin mekanizmalarını toplumsal taleplere veya sorunlara cevap vermede yetersiz görmekte ve “karar alma süreçlerinin aktif vatandaşın kamusal alandaki karşılıklı müzakeresine dayanması gerektiğini” ileri sürmektedir (Çaha, 2017: 336).

Yeni bir kavram olarak gelişim gösteren müzakereci demokraside genel yararın, ortak iyinin ya da kamusal faydanın ne olduğuna ancak ve ancak karşılıklı müzakere sürecinin başlaması ile konuşarak ve tartışarak karar verilebileceğine işaret edilmektedir. Bu doğrultuda, bütün vatandaşların “aktif katılımına dayanan bir kamusal tartışma zemininin” varlığı öncelenmektedir (Erdoğan, 2004: 318). Aynı şekilde toplumsal kurumların her biri vatandaşların özgür ve aktif olarak katıldığı bu tartışma zemininde şekilleneceği ve bu şekillenme neticesinde oluşturulan kurumların da kamusal tartışma ortamının devamlılığını sağlayacak nitelikte olması beklenmektedir (Erdoğan, 2004: 318).

Jürgen Habermas, David Held ve Seyla Bennabib gibi siyaset bilimcilerin teorik temellerini oluşturduğu müzakereci demokraside her tür kurum, kurul ve kararın belirlenmesinde karşılıklı müzakere ve tartışmanın önemine atıf yapılırken bireylerin ve kurumların maruz kaldığı sorunların üstesinden gelinmesinde de benzer yöntemin benimsenebileceği vurgulanmaktadır. Zira bu yaklaşıma göre, sorunu yaşayanın sorunu en iyi bildiği varsayımından hareket edilerek onun üstesinden nasıl ve ne şekilde gelineceğini de maruz kalanın en iyi bildiği düşüncesi hâkim rol oynamaktadır (Çaha, 2017: 337-338). Bu minvalde tarafların sürece dahil edilmesi daha sağlıklı kararların alınmasına yol açacaktır. Görüldüğü üzere müzakereci demokrasi anlayışı, vatandaşları müzakereye dahil ederek ortak yarar ilkesi kapsamında vatandaşlara eşit siyasal haklar sağlama amacıyla hareket etmektedir. Böylesi bir yaklaşımın benimsenmesi ayrıca meşruiyete ve rasyonelliğe ulaşmanın önemli bir yolu olarak görülmektedir (Demir, 2010: 608).

Dolayısıyla müzakereci demokrasi, temsili demokraside olduğu gibi kararların oyla değil, müzakere yoluyla alınması gerektiğini savunan alternatif demokrasi modelidir (Çaha, 2017: 338).

12. Düşük Yoğunluklu Demokrasi

Düşük yoğunluklu demokrasi Batı menşeli bir demokrasi modeli olmasına rağmen liberal demokrasinin eleştirisi olarak değerlendirilmektedir. Batı kaynaklı demokrasilerin yaygınlaştırılması çabalarına karşın alternatif bir demokrasi modeli olarak geliştirilen bir yaklaşımdır. Teorik temelleri daha çok Samir Amin, Noam Chomsky ve Andre Gunder Frank tarafından kaleme alınan “Düşük Yoğunluklu Demokrasi” adlı eserde kaleme alınmaktadır (Sağır ve Karkın, 2005: 20).

Bu demokrasi modelinde, Üçüncü Dünya ülkelerinin siyasal sistemlerinin yapılandırılması amaçlanmaktadır. Tabii bu süreçte başta ABD olmak üzere diğer büyük güçlerin çıkarlarına hizmet edecek nitelikte bir sistemin tasarlanması planlanmaktadır. Bu bağlamda, Üçüncü Dünya ülkelerine demokrasi empoze edilirken demokrasinin sahip olduğu bazı özelliklerin ihmal edildiği ya da sakınıldığı gözlemlenmektedir (Tunç, 2008: 1122). Müdahale aracı olarak kullanılan düşük yoğunluklu demokraside nihai hedef “hem ilerici reformların hem de devrimci değişimlerin önünü almaktır” (Akıncı, 2014: 25). Dolayısıyla, düşük yoğunluklu demokrasi üçüncü dünya ülkelerinin siyasal yaşamlarına bir müdahale aracı olarak Batı toplumları tarafından kullanılan bir manevra ya da mekanizma olarak resmedilebilmektedir.

13. Sonuç Yerine

Halkın halk tarafından halk için yönetimi olarak tarif ve tasavvur edilen demokrasinin geleneksel tanımı her ne kadar modern döneme kadar varlığını korumuş ve genel kabul görmüş olsa da günümüz dünyasında uygulama pratiği ve yorumları açısından aynı istikrarı göstermekte başarılı olduğunu ifade etmek mümkün değildir. Zira o içinde bulunduğu konjonktüre bağlı olarak değişime maruz kalmış ve bu değişim nispetinde farklı demokratik modeller ortaya çıkmıştır. Bu gerçeklikten hareketle şu değerlendirmeyi yapmak mümkün hale gelmektedir: Yukarıda ele alınan demokrasinin alternatif kuramları/yorumları/modelleri ihtiva ettikleri siyasi tezler itibariyle hem olumlu hem de olumsuz niteliklere sahiptirler. Ancak, onların niteliklerini ve yol açtıkları sonuçları standart bir değer etrafında ya da uygulama pratiği özelinde yapmak yanıltıcı olsa gerekir. Zira bunun toplumdaki topluma, ülkeden ülkeye hatta gelişmişlik seviyesine bağlı olarak farklılık gösterebileceğini ya da göstermesi gerektiğini göz ardı etmemek yerinde olacaktır. Bu minvalde çalışma boyunca demokratik toplumlarda hüküm icra etmiş ya da etmesi için ortaya konulmuş toplam on bir (11) demokrasi modeli (klasik demokrasi, koruyucu demokrasi, liberal demokrasi, sosyal demokrasi, gelişmeci/gelişimci demokrasi, katılımcı demokrasi, plebisitçi demokrasi, radikal demokrasi, militan demokrasi, müzakereci demokrasi, düşük yoğunluklu demokrasi) incelenmeye tabi tutulmuştur.

Kaynakça

- Akıncı, S. (2014). *1960-1980 dönemi Türk Parlamentosu'nda vesayetçi yapılar*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon, Türkiye.
- Arblaster, A. (1999). *Demokrasi*. (N. Yılmaz, Çev.). Ankara: Doruk Yayıncılık.
- Bal, M. (2019). Militan demokrasi ve siyasi partilerin kapatılması rejimi. *Dicle Üniversitesi Adalet Meslek Yüksekokulu Dicle Adalet Dergisi*, 3(5), 18-45.
- Barry, N. P. (2012). *Modern siyaset teorisi*. (M. Erdoğan & Y. Şahin, Çev.). Ankara: Liberte Yayınları.
- Çaha, Ö. (2017). Demokrasi. H. Çetin (Ed.), *Siyaset Bilimi içinde* (ss. 297-355). Ankara: Orion Kitabevi.
- Demir, N. (2010). Demokrasinin temel ilkeleri ve modern demokrasi kuramları. *Ege Akademik Bakış*, 10(2), 597-611.
- Duman, T., Yavuz, N., & Karakaya, N. (2011). *İnsan hakları ve demokrasi*. Ankara: DATA.
- Erdoğan, M. (2004). *Anayasal demokrasi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Güneş, M. (2013). *Vesayetçi demokrasi*. Ankara: Savaş Kitap ve Yayınevi.
- Hague, R., & Harrop, M. (2016). *Siyaset bilimi: Karşılaştırmalı bir giriş*. (İ. Yıldız, S. Torlak, & İ. Çetin, Çev.). Ankara: Dipnot Yayınları.
- Hakyemez, Y. Ş. (1999). *Militan demokrasi anlayışı ve 1982 Anayasası*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, Türkiye.
- Heywood, A. (2012). *Siyasetin temel kavramları*. (H. Özler, Çev.). Ankara: Adres Yayınları.
- Heywood, A. (2013). *Siyaset*. (B.B. Özipek vd., Çev.). Ankara: Adres Yayınları.
- İşçi, M. (2012). *Demokrasi ve kurumları*. İstanbul: DER Yayınları.
- Karadağ, A. (2006). Sürdürülebilir demokrasi. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(1), 75-101.
- Köker, L. (1992). *Demokrasi üzerine yazılar*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Sağır, Ö. M. & Karkın, N. (2005). Demokrasinin güncel sorunları ve demokratik paradokslar. *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 10, 1-25.
- Sartori, G. (2014). *Demokrasi teorisine geri dönüş*. (T. Karamustafaoğlu & M. Turhan, Çev.). İstanbul: Sentez Yayıncılık.
- Sözen, Y. (2018). Siyasi rejimler: Demokrasiler ve diğer sistemler. S. Sayarı & H. Dikici Bilgin (Ed.), *Karşılaştırmalı siyaset: temel konular ve yaklaşımlar içinde* (ss. 43-74). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Tilly, C. (2014). *Demokrasi*. (E. Arıcan, Çev.). Ankara: Phoenix Yayınevi.

Tunç, H. (2008). Demokrasi türleri ve müzakereci demokrasi kavramı. *Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(1), 1113-1132.

Yayla, A. (2011). *Siyasi düşünce sözlüğü*. Ankara: Adres Yayınları.

Yılmaz, A. (2000). *Modern demokrasi: Gelişimi ve sorunları*. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.

Hz. Osman Yönetiminin Muhaliflere Karşı Tavrı: Ebû Zer Örneği *

The Attitude of Uthman ibn Affan's Administration towards Opponents: The Example of Abu Dharr al-Ghifari

İhsan ARSLAN **

Öz

Bu araştırmada Hz. Osman'ın yönetim anlayışına muhalif olan Ebû Zer'in eylemleri temel İslâm Tarihi kaynakları çerçevesinde bilimsel araştırmalara özgü metodolojik bakış açısıyla işlendi. Yapılan incelemede ilk Müslümanlardan olan ve kabilesinin İslâm'a girmesinde önemli rol oynayan Ebû Zer'in Medine'ye hicret ettikten sonra Hz. Peygamber'in burada kendisine verdiği görevleri başarıyla yerine getirdiği, Resûlullah'ın vefatından sonra Hz. Ali'nin halife olmasını istemesine rağmen ilk üç halifeye biat ettiği, ilk iki halife döneminde ise yönetimi eleştirmediği ve sakin bir hayat yaşamayı tercih ettiği belirtildi. Ancak onun, Hz. Osman döneminde idarenin gereksiz harcamaları ve bazı insanların mal biriktirme eğiliminde olmalarından dolayı Tevbe sûresinin 34. ve 35. âyetlerini merkeze alarak sistemi eleştirmeye başladığı, bu eleştirileri iktidarı için tehdit olarak algılayan Şam valisi Muâviye b. Ebî Süfyân'ın onu Medine'ye sürgüne gönderdiği, fakat Halife'nin uyarılarına rağmen burada da yönetimi eleştirmeye devam ettiği için Rebeze'ye sürgüne gönderildiği neticesine ulaşıldı.

Anahtar Kelimeler: Ebû Zer, eleştiri, Osman b. Affân, Muâviye b. Ebî Süfyân, sürgün.

Abstract

In this research, the actions of Abu Dharr al-Ghifari, who was against Uthman's manner of rule, were studied with a methodological perspective specific to scientific research based on the main Islamic History sources. It was pointed out that Abu Dharr, who was one of the first Muslims and played an important role in the conversion of his tribe to Islam, successfully fulfilled the duties given to him by the Prophet after he migrated to Medina, and despite the fact that he wanted Ali ibn Abi Talib to be a caliph after the death of the Prophet, Abu Dharr still paid allegiance to the first three caliphs, and did not criticize the administration during the first two caliphs and preferred to maintain a quiet life. However, it was concluded that he started to criticize the system by centering the 34th and 35th verses of the Surah At-Tawba due to the unnecessary expenditures of the administration and the tendency of some people to accumulate wealth during the Uthman's period. And Mu'awiya I, the governor of Damascus, perceived these criticisms as a threat to his power, exiled him to Medina, but despite the warnings of the Caliph he continued to criticize the administration here, and therefore he was exiled to Al-Rabadha.

Keywords: Abu Dharr al-Ghifari, criticism, Uthman ibn Affan, Mu'awiya b. Abu Sufyan, exile.

* Bu çalışma, 25 Nisan 2019 tarihinde Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde düzenlenen "Hz. Osman Sempozyumu"nda sunulan tebliğin genişletilmiş halidir.

** Prof. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslâm Tarihi Anabilim Dalı
e-posta: ihsan.arslan@erdogan.edu.tr
ORCID: 0000-0003-4790-0711

1. Giriş

Hilâfet tarihinin üçüncü halifesi olan Hiz. Osman, Hiz. Ömer'den sonra halife seçilerek Müslümanları yönetmeye başladı. Yeni Halife, Hiz. Ömer'den bütün kurum ve kuruluşlarıyla birlikte iyi bir sistem devraldı. Bununla birlikte halkın kalitesi de oldukça iyi durumdaydı. Yani Hiz. Ömer döneminde kaliteli olan halk, Hiz. Osman döneminin ilk altı yılı içerisinde de aynı özelliğini korumaya devam etti. Bu süreçten sonra devletin sınırlarının genişlemesi, zenginliğin kendini hissettirmesi, yeni İslâm'a girenlerin sayılarının artması, dinî algıların zayıflaması, yönetim anlayışının değişmesi ve insanların dünyevileşmesi gibi sebeplerden dolayı İslâm toplumunun yapısında önemli ölçüde farklılıklar ortaya çıkmaya başladı. Hiz. Osman'ın Ümeyyeoğullarına rağbet ederek devletin önemli kadrolarına onları tayin etmesi ve maddî imkânları yakın akrabalarına tahsis etmesi başta kadim sahâbîler olmak üzere toplum tarafından eleştirilene ve çeşitli ithamlara sebebiyet verdi. Onların uyarılarını ve tepkilerini dikkate almayan Halife, ortaya çıkan sorunlara çözüm üretme konusunda yeterli tedbiri almayınca olaylar daha da büyüdü. Hatta yönetim, bu uyarıları devletin geleceği için tehlikeli adımlar olarak değerlendirmeye başladı ve kişileri sakinleştirme yerine sert adımlar atmayı tercih etti. Bu durum, yönetime karşı eleştiri oklarının çekilmesine neden oldu. Bu çalışma, dinî anlayışından dolayı Hiz. Osman yönetimini en ağır bir şekilde eleştiren Ebû Zer'in tavrını ortaya koymayı amaç edinmektedir.

2. Ebû Zer'in Nesebi ve Müslüman olmadan önceki Hayatı

Asıl ismi Cündeb b. Cünâde b. Kuâyb b. Su'ayr b. Vak'a b. Harâm b. Süfyân b. Ubeyd b. Harâm b. Ğıfâr b. Müleyl b. Damre b. Bekr b. Abdümenât b. Kinâne b. Huzeyme b. Müdrike b. İlyâs b. Mudar olan Ebû Zer, oğlu Zer'e nispetle daha çok bu künyesiyle bilinmektedir.¹ Onun ismi konusunda Berîr, Büreyr,² Yezîd, Arefe ve Seken³ gibi ihtilaf bulunurken, babasının ismi konusunda da Abdullah, Abd ve Süfyân gibi farklı isimler belirtilmektedir. Ancak Cündeb b. Cünâde ismi daha doğrudur.⁴ O, kabilesine nispetle Ebû Zer el-Ğıfârî olarak meşhurdur.⁵

Putu taptığı ve haram ayların kutsiyetine saygısızlık yaptığından dolayı Ebû Zer'in kabilesi diğer Arap kabileleri arasında sevilmezdi.⁶ Hatta bu kabile haram aylarda hacıların yollarını kesip mallarını yağmalamasıyla bilinmekteydi.⁷ Bu sebeple Ebû Zer, İslâm'a girmeden önce

¹ Muhammed b. Sa'd, Muhammed, *et-Tabkâtü'l-Kübrâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), IV/ 165; Ebû Ömer Yusuf b. Abdilber, *el-İstîâb fi Ma'rifeti'l-Ashâb* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2006),793-794; İzzüddîn b. Esîr Ebû'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed, *Üsdü'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2009), I/343; Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi Temyizi's-Sahâbe* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2001), VI/85.

² İbn Abdilber, *el-İstîâb*, 793; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI/85.

³ İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI/85.

⁴ İbn Abdilber, *el-İstîâb*, 793-794.

⁵ İbn Sa'd, *et-Tabkâtü'l-Kübrâ*, IV/165; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, 793-794; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I/343; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI/85.

⁶ Ebû'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc, *Sahîhu Müslim* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), "Fedâilü's-Sahâbe", 132,133.

⁷ Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehbî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ* (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1985), II, 55; Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İrfan Yayımcılık ve Ticaret, 1993), I, 92.

mensubu olduğu Ğıfâr kabilesinin diğer üyeleri gibi yol kesip yağmacılık yapmaktaydı. Hatta o, yol kesme konusunda cesur biriydi. Öyle ki o, tek başına yırtıcı bir hayvan gibi sabahın karanlığında atının sırtında veya yaya olarak develeriyle birlikte su yanında konaklamış gruba saldırır, istediğini alırdı.⁸ Buna rağmen Ebû Zer, kabilesinin aksine cahiliye döneminde putlara tapmayan, tek tanrı inancına sahip olan biriydi. Hatta o, İslâm'a girmeden üç sene önce namaz kılmaya başlamıştı. Kendisine kim için namaz kıldığı sorulunca:

“Allah için” cevabını vermişti. Daha sonra hangi yöne yönelerek namaz kılyordun sorusuna: “Allah’ın beni yönlendirdiği yere yönelirdim. Yatsı namazı kılardım. Seher vaktinin sonu olduğu zaman, sanki bir elbiseye bürünmüş gibi güneş üzerime yükselinceye kadar yorgunluktan düşerdim” şeklinde cevap vermiştir.⁹

3. Ebû Zer’in Müslüman Olması

Ebû Zer’in şair olan kardeşi Üneys bir ihtiyacı için Mekke’ye gitti, ancak geç dönünce Ebû Zer, kardeşine geç gelmesinin sebebini sorunca o: “*Mekke’de senin dininde olan, Allah’ın kendisini gönderdiğini iddia eden bir adamla karşılaştım*” şeklinde cevap verdi. Bunun üzerine Ebû Zer: “*İnsanlar ona ne diyor?*” diye sordu. Kardeşi, insanların ona: “*Şair, kâhin ve büyüücü/sihirbaz*” dediklerini belirtti. Şair olan Üneys:

“Vallahi, kâhinlerin sözünü işittim, ama o, onların sözü değil. Onun sözünü şiirin bütün türleriyle karşılaştırdım, onların şiir olduğunu söylemek oldukça zor. Vallahi o doğrudur, diğerleri ise yalancıdır”

şeklinde değerlendirmede bulununca Ebû Zer Mekke’ye gitmeye karar verdi, ancak kardeşi Üneys: “*Mekke halkına karşı dikkatli ol. Zira onlar, ondan nefret etmişler ve ona kötü davranmışlardır*” diyerek kendisini uyardı. Ebû Zer Mekke’ye gelince zayıf bir adama: “*Sizlerin sâbi diye çağırmakta olduğunuz şu adam nerede?*” diye sorunca adam Ebû Zer’e işaret ederek: “*Bu sâbi*” dedi ve orada bulunanlar onun üzerine kuru çamur parçası ve kemik atmaya başladılar. Bunun üzerine Ebû Zer baygın bir halde yere düştü ve kalktığı zaman ise âdeta kırmızı dikili bir nesneye dönmüştü. Daha sonra o Zemzem suyunun yanına gelerek üzerindeki kanları yıkadı ve sudan da içti. Burada otuz gün kalan Ebû Zer Zemzem suyundan başka yiyecek bulmadığı halde hem şişmanlamış hem de hiç bir hiçbir şekilde açlık hissetmemişti.¹⁰ Ancak böyle bir anlatımda oldukça abartılı söylemler bulunmaktadır. Çünkü sudan başka hiçbir şey yemeyen kişinin kilo alması, insanın doğasına aykırıdır. Kanaatimce böyle bir anlatımın tercih edilmesindeki en önemli husus; Zemzem suyuna farklı anlam ve özellikler yüklenmesidir. Tebliğin Mekke döneminde başta Hz. Peygamber olmak üzere Şı’bu Ebû Tâlib mahallesinde üç yıl boykota maruz bırakılan Müslümanlar açlıktan dolayı çok zor anlar yaşamışlardı. Eğer Zemzem suyunun böyle bir özelliği olsaydı, açlıklarından dolayı

⁸ İbn Sa’d, *et-Tabkâtü’l-Kübrâ*, IV/167.

⁹ İbn Sa’d, *et-Tabkâtü’l-Kübrâ*, IV/166; Müslim, “Fedâilü’s-Sahâbe”, 132; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Ğâbe fi Ma’rifeti’s-Sahâbe*, I/343; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, II/50.

¹⁰ İbn Sa’d, *et-Tabkâtü’l-Kübrâ*, IV/166; Müslim, “Fedâilü’s-Sahâbe”, 132; İbnü’l-Esîr, *Üsdü’l-Ğâbe fi Ma’rifeti’s-Sahâbe*, I/343; Zehebî, *Siyeru A’lâmi’n-Nübelâ*, II/50.

Müslümanlar ağaç kökleri, yaprakları ve kabukları yemezler, çocukların da ağlama sesleri Mekke'nin kenar mahallerinden duyulmazdı.

Mehtaplı bir gecede Mekke halkı uyuduktan sonra iki kadın dışında hiç kimse Kâbe'nin etrafında tavaf etmiyordu. Onlar da İsaf ve Nâile putlarına dua ediyorlardı. Ebû Zer kendisine doğru gelen kadınlara: “Siz, o ikisinden birini diğeriyle evlendirin” dedi, ancak bu iki kadın o putlara dua etmeye devam ediyordu. Bunun üzerine Ebû Zer, o putlar için kinayeli bir şekilde: “Tahtaya benzer şeyler” dedi. Onun bu sözlerini duyan kadınlar: “Keşke burada bizim neferlerimizden biri olsaydı” diyerek bağırmağa başladılar. O iki kadın dağdan inmekte olan Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir ile karşılaştı. Resûlullah: “Sizlere ne oldu?” diye sordu. Onlar da: “Kâbe ile örtüsü arasında sâbi/dinsiz biri var” diye cevap verince Hz. Peygamber: “O, sizlere ne söyledi?” dedi. O iki kadın: “Bizlere ağza alınamayacak sözler söyledi.” Onlardan uzaklaşan Hz. Peygamber ve Hz. Ebû Bekir Haceru'l-Esved'i isti'lâm ettikten sonra Kâbe'yi tavaf edip namaz kıldılar. Bu esnada Ebû Zer, Hz. Peygamber'e: “Ey Allah'ın Resûlü! Allah'ın selamı üzerine olsun” diyerek selam verdi. Allah Resûlü de: “Allah'ın rahmeti de senin üzerine olsun, kimlerdensin?” dedi. Ebû Zer: “Ğıfâr kabilesindenim” diye cevap verince resûlullah elini onun alınına koydu. Ancak Ebû Zer, onun bu hareketini Ğıfâr kabilesinden hoşlanmadığı şeklinde yorumladı. Allah Resûlü: “Kaç gündür buradasın?” diye sordu. Ebû Zer: “Otuz gündür buradayım” diye cevap verince Resûlullah: “O kadar zamandır burada seni kim doyurdu?” Ebû Zer: “Zemzem suyundan başka hiçbir yiyeceğim yoktu. Buna rağmen beslendim ve kilo aldım” deyince Hz. Peygamber: “Zemzem mübarektir. O, içeni doyuran bir yemektir” dedi. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir: “Ey Allah'ın Resûlü! Bu gece ona yemek yedirmek için bana izin verir misin?” dedi. Resûlullah da onun bu isteğini olumlu karşıladı. Üçü birlikte yola koyuldular. Hz. Ebû Bekir bir kapıyı açarak aldığı Tâif üzümünü Ebû Zer'e verdi. Bu üzüm, Ebû Zer'in uzun zamandan beri yediği ilk şeydi. Uzun bir aradan sonra Hz. Peygamber, Ebû Zer'e gelerek:

“Ey Ebû Zer! Bana Yesrib zannettiğim hurmalık bir yer gösterildi. Kavmine benim hakkımda bilgi verir misin? Belki Allah senin vasıtanla onlara faydalandırır ve sana da yaptığın bu iş karşılığında ücretini verir” dedi.

Bunun üzerine Ebû Zer kabilesine gitmek üzere yola çıktı ve kardeşi Üneys ile karşılaşınca, ona Müslüman olduğunu söyledi.¹¹ Bu rivayette yer alan Hz. Peygamber'in hicret edeceği yerin “Yesrib” olacağına vurgu yapılması, ihtiyatla karşılanması gerekene bir durumdur. Çünkü İslâmiyet toplumun gündemine daha yeni gelmeye başladığı için bu dönemde Mekke'den Yesrib'e hicret edileceğine dair herhangi bir gerekçenin oluştuğunu söylemek mümkün değildir.

Başka bir rivayette Ebû Zer Mekke'de birinin peygamberlik iddiasında olduğunu haber alınca kardeşi Üneys'i olayın doğruluğunu araştırması için Mekke'ye gönderdi. Burada Hz. Peygamber hakkında bilgi toplayan Üneys, ağabeyinin yanına gelerek: “Onun, güzel ahlakı ve şiir olmayan bir sözü emrettiğini” söyleyince Ebû Zer Mekke'ye gitmeye karar verdi.

¹¹ İbn Sa'd, *et-Tabkâtü'l-Kübrâ*, IV/166-167; Müslim, “*Fedâilü's-Sahâbe*”, 132; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, II/50-52; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI/86.

Mekke'ye gelen Ebû Zer doğruca Kâbe'ye gitti ve tanımadığı için de Hz. Peygamber'i araştırmaya başladı, fakat onun hakkında hiç kimseye soru soramıyordu. O da Kâbe'nin bir köşesine gidip uzandı. Hz. Ali, onu Kâbe'nin bir köşesinde büzülmüş bir halde gördü. Yanından geçerken, kendi kendine: “*Zannımca bu adam uzak bir yoldan gelmiştir*” diye konuşunca Ebû Zer: “*Evet, uzak bir yoldan geldim*” deyince Hz. Ali: “*Gel, evimize gidelim*” dedi ve onu alıp evinde misafir etti. İkisi de ihtiyatlı ve tedbirli davrandıklarından o geceyi birbirlerine açılmadan geçirdiler. Sabah olunca Ebû Zer, Hz. Peygamber'i bulmak için Kâbe'ye gitti. Fakat aynı şekilde hiç kimseden onun hakkında bir bilgi alamayınca aynı köşede uzandı. Hz. Ali onun yanına gelerek: “*Bu adamın hâlâ nereye gideceğini öğrenmek zamanı gelmedi mi?*” dedi ve: “*Haydi, öyle ise bize gidelim*” diyerek onu evine götürdü. Birbirlerine hiçbir soru sormadan sabahladılar. Üçüncü günün sabah olunca Ebû Zer aynı şekilde Kâbe'ye gitti ve Resûlullah'ı aramaya başladı, fakat bulamayınca tekrar Kâbe'ye gitti. Yine Hz. Ali onun yanına gelerek “*Seni buraya getiren nedir?*” diye sorunca Ebû Zer: “*Söyleyeceklerimi gizli tutacağına dair söz verirsen, anlatırım*” dedi. Bunun üzerine Hz. Ali: “*Emin olabilirsin*” karşılığını verince Ebû Zer: “*Ben Ğıfâr Kabilesindenim. Burada peygamberlik ilân eden bir kişinin ortaya çıktığı haberini duydum. Bizzat onunla konuşmaya geldim*” dedi. Hz. Ali: “*Sen doğru bir harekette bulundun*” dedi ve:

‘Ben şimdi Resûlullah'ın yanına gidiyorum. Sen de peşimden gel. Benim girdiğim yere sen de gir. Eğer ben, yolda sana zarar vereceğinden korktuğum birisini görürsem, papucumu düzeltir gibi bir duvara yönelir dururum. O zaman sen beni beklemezsin, yürür gidersin.’

Böylece sabah olunca evden birlikte çıktılar ve sonunda Hz. Peygamber'in yanına geldiler. Resûlullah'ı dinleyen Ebû Zer Müslüman olunca: “*Ey Allah'ın Resûlü! Bana ne emredersiniz?*” Hz. Peygamber de ona: “*Kavmine dön ve sana emrim gelinceye kadar onlara peygamberliğimi haber ver*” dedi. Ancak Ebû Zer: “*Allah'a yemin olsun ki, Kâbe'ye gidip İslâm'ı haykırmadan dönmeyeceğim*” dedi ve hemen Kâbe'ye gelerek: “*Ey Kureyş topluluğu! Ben şehâdet ederim ki, Allah'tan başka ilah yoktur ve Muhammed de O'nun Resûlü'dür!*” diye haykırınca müşrikler onu bayıltıncaya kadar dövdüler. Bu durumdan onu Abbâs b. Abdülmuttalib: “*Ey Kureyş topluluğu! Sizler, onun Ğıfâr kabilesinden olduğunu bilmiyor musunuz? Sizler tüccarsınız ve yolunuz Ğıfâr'dan geçmektedir. Yolunuzun kesilmesini mi istiyorsunuz?*” diyerek onu kurtardı. İkinci gün aynı olay bir kez daha yaşandı ve yine onu bu durumdan Abbâs kurtardı.¹²

Ebû Zer, İslâm tarihinde Hz. Peygamber'in görevlendirmiş olduğu ilk tebliğciydi. Bundan dolayı yeryüzünde İslâm'ın açıkça tebliğ edildiği yer, Mekke'den önce Ğıfâr kabilesinin yurdu olmuştur. Allah Resûlü'nün ondan talep ettiği: “*kavmini irşad et*” isteğini Ebû Zer bütün samimiyetiyle yerine getirmiş, sadece kendi kavmini değil, diğer kabileleri de irşad etmişti. Allah da onun bu samimiyetini karşılıksız bırakmamış, birçok insanın onun vasıtasıyla İslâm'a girmesini sağlamıştı.¹³

¹² İbn Sa'd, *et-Tabkâtü'l-Kübrâ*, IV/169; Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahîhu Buhârî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Menâkıbu'l-Ensâr”, 33; Müslim, “Fedâilü's-Sahâbe”, 133; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, 794; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, II/53-54; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI/85.

¹³ Adem Güneş, *Ebû Zer* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2016), s. 27.

Diğer bir rivayette ise Mekkeli bir şahıs Ebû Zer'e gelerek: "Ey Ebû Zer! Mekke'de bir adam, senin dediğin gibi "La ilâhe illallâh" diyor ve kendisinin bir peygamber olduğunu iddia ediyor" dedi. Bunun üzerine Ebû Zer yanına bir miktar azık alarak Mekke'ye gitmeye karar verdi. Mekke'ye gelen Ebû Zer, insanları misafir eden ve onlara kuru üzüm yediren Hz. Ebû Bekir'i gördü. O da onlarla beraber yedi. Bir gün sonra: "Sizler, Mekke halkından birinin bir şeyini reddettiniz mi?" diye sordu. Hâşimoğullarından bir adam: "Evet, benim amcaoğlum, "Lâ ilâhe illallâh" diyor ve kendisinin de peygamber olduğunu söylüyor" dedi. Ebû Zer: "Onu bana gösterebilir misin?" dedi. Bu şahıs, bir seki üzerinde elbisesini üzerine örtmüş olarak uyuyan Hz. Peygamber'i ona gösterdi. Ebû Zer de Resûlullah'ın yanına giderek onu: "Günaydın" diyerek uyandırınca Hz. Peygamber de: "Selam senin üzerine olsun" diye karşılık verdi. Bunun üzerine Ebû Zer: "Dediğin şeyi bana söyle" deyince Resûlullah: "Ben şiiir söylemiyorum. Benim söylediğim Kur'an'dır. Onu da bana Allah vahy ediyor" dedi. Bunun üzerine Ebû Zer: "O halde bana Allah'ın sana indirdiği şeyi oku" dedi. Hz. Peygamber ona Kur'an'dan bir sûre okuyunca, Ebû Zer Müslüman oldu. Daha sonra Allah Resûlü: "Sen kimlersin?" diye sordu. Ebû Zer: "Ğifâr kabilesindenin" diye cevap verince Hz. Peygamber, Ğifâr kabilesinin durumunu bildiği için Ebû Zer'in İslâm'a girmesine şaşırđı.¹⁴ Böylece Ebû Zer İslâm'ı kabul eden Müslümanların dördüncüsü¹⁵ veya beşincisi oldu.¹⁶

Ebû Zer'in İslâm'a girmesi, konusunda farklı rivayetler bulunmaktadır. O, Mekke'de peygamberlik iddiasıyla ortaya çıkan birinden haberdar olunca, hadisenin doğruluğunu araştırmak için gerek kardeşini oraya göndermesi gerekse de kendisinin Mekke'ye gelmesi, onun bir arayış içerisinde olduğunu göstermektedir. Zaten onun cahiliye döneminde putlara tapmaması ve tek tanrı inancına sahip olması, İslâm'a girmesinde etkili olmuştur. Bu sebeple ilk Müslümanlardan kabul edilen Ebû Zer, İslâm'ın tebliğcisi sıfatıyla kabilesi arasında İslâm'ın yayılması için yoğun bir çaba göstermiş ve onun vesilesiyle de birçok kişi Müslüman olmuştur.

4. Hz. Peygamber, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer Dönemlerinde Ebû Zer

4.1. Hz. Peygamber Döneminde Ebû Zer

Ebû Zer, Hz. Peygamber'den almış olduğu talimat doğrultusunda kabilesine gitti ve orada İslâm'ı tebliğ etmeye başladı. Onun vasıtasıyla kabilesinden pek çok kişi Müslüman oldu.¹⁷ Ebû Zer Mekke ile Medine arasında bulunan Ğazâl boğazını tutarak buradan geçmekte olan Kureyş kervanlarına: "Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in onun elçisi olduğuna şahitlik edinceye kadar bu mallardan sizlere hiçbir şey vermeyeceğim" diyerek engel olurdu. O, isteğini yerine getirenlere mallarını iade eder, getirmeyenlere ise hiçbir şey vermezdi. Ayrıca

¹⁴ İbn Sa'd, *et-Tabkâtü'l-Kübrâ*, IV/168.

¹⁵ İbn Sa'd, *et-Tabkâtü'l-Kübrâ*, IV/169; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I/343; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, II/55-56; Ebu'l-Fidâ b. Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 1994), III/84; Abdullah Aydınlı, "Ebû Zer el-Ğifârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/267; Adem Sarıtaş, *Ebû Zer el-Ğifârî* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, 1997), 18.

¹⁶ İbn Sa'd, *et-Tabkâtü'l-Kübrâ*, IV/169; İbn Abdilber, *el-İstîâb*, 794; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I/343; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI/86; Aydınlı, "Ebû Zer el-Ğifârî", 10/267; Sarıtaş, *Ebû Zer el-Ğifârî*, 18.

¹⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, II/53.

Ebû Zer ele geçirdiği bu malları sadece kavminden Müslüman olanlara verirdi.¹⁸ O, Uhud¹⁹ veya Hendek²⁰ savaşından sonra Medine'ye hicret etti.²¹ Bu sebeple o, Bedir, Uhud veya Hendek savaşlarına katılmadı. Ebû Zer Medine'ye hicret edince Suffe'de ikamet etmeye başladı ve zamanının büyük bir çoğunluğunu ilim öğrenmekle geçirmeye tahsis etti.²² Arkadaşları akşam yemeklerinde zengin sahâbîlerin evlerine gittiklerinde o, Resûlullah'ın evine misafir olmayı tercih ederdi.²³ Hz. Peygamber, Ebû Zer ile Sâideoğullarından Münzir b. Amr arasında kardeşlik tesis etti.²⁴ Ancak kardeşleştirme Bedir'den önce olduğu ve miras ile ilgili âyet indiğinden kardeşleştirme son buldu. Ancak Hz. Peygamber'in Hayber'in fethinden sonra Ca'fer b. Ebî Tâlib ile Muaz b. Cebel arasında kardeşlik tesis etmesi,²⁵ kardeşleştirme geleneğinin Resûlullah'ın vefatına kadar devam ettiğini göstermektedir.

Ebû Zer Medine yakınlarında Ğâbe mevkiinde Hz. Peygamber'in sağmal develerine çobanlık yaparken Uyeyne b. Hısn'ın baskınına uğradı, çıkan çatışmada oğlunu kaybetti ve eşi Leyla da esir alındı ve yirmi deve de gasp edildi. Bunun üzerine Hz. Peygamber hicretin altıncı yılında Medine'ye Abdullah b. Ümmi Mektûm'u vekil bırakarak sefere çıktı, ancak baskın yapanlar yakalanamadı, bir fırsatını bulan Ebû Zer'in eşi Leyla kurtulmayı başardı.²⁶

Hz. Peygamber hicretin dördüncü yılında Zâtü'r-Rik'a ve hicretin altıncı yılında Benû Mustalık savaşlarına giderken Medine'ye vekil olarak Ebû Zer'i bıraktı.²⁷ Ebû Zer, Hz. Peygamber'in çobanlarını öldüren Ureynelileri yakalayan Kurz b. Câbir komutasındaki yirmi kişilik grubun içerisinde yer aldı.²⁸ Mekke'nin fethine katılan on bin kişilik ordu içerisinde bulunan Ğıfâr kabilesi arasında yer alan Ebû Zer,²⁹ Mekke'nin fethinden sonra meydana gelen Huneyn Savaşında ise Ğıfâr kabilesinin bayrağını taşıdı. Ayrıca o, devesi zayıf olduğu için Tebûk Savaşına geç katıldı. Ordunun konakladığı esnada ordunun gözcüsü: “*Ey Allah'ın Resûlü! Şu adam yaya olarak geliyor*” deyince Hz. Peygamber: “*O gelen Ebû Zer olabilir*” temennisinde bulundu. Bunun üzerine oradakiler: “*Ey Allah'ın Resûlü! Gelen Ebû Zer*” deyince Allah Rasûlü onun hakkında: “*Allah, Ebû Zer'e rahmet etsin! O yalnız yürür, yalnız ölecek ve yalnız diriltilecektir*” değerlendirmesinde bulundu.³⁰

Ebû Zer'in idarecilik isteği Hz. Peygamber tarafından: “*Ey Ebû Zer! Sen zayıfsın. Bu valilik bir emanettir. O, kıyamet gününde alçaklık ve perişanlıktır. Onu hakkıyla üzerine alıp gereğini*

¹⁸ İbn Sa'd, *et-Tabkâtü'l-Kübrâ*, IV/168.

¹⁹ İbn Sa'd, *et-Tabkâtü'l-Kübrâ*, IV/168; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI/86.

²⁰ İbn Sa'd, *et-Tabkâtü'l-Kübrâ*, IV/170; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I/343.

²¹ İbn Sa'd, *et-Tabkâtü'l-Kübrâ*, IV/168; İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I/343; İbn Hacer, *el-İsâbe*, VI/86.

²² Ahmed b. Yahya b. Câbir el-Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2011), I/230.

²³ Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed b. Cevzî, *Telbîsü İblis* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1994), 13.

²⁴ İbn Sa'd, *et-Tabkâtü'l-Kübrâ*, IV/170; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III/265.

²⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, III/265.

²⁶ Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî* (Beyrut: Âlemü'l-Kütüp, 1984), II/537-549; Kasım Şulul, *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2011), 704-706.

²⁷ Abdülmelik b. Hişâm, *es-Sıratü'n-Nebeviyye* (Kahire: Dâru İbn Kesîr, ts.), III-IV/203, 289.

²⁸ Vâkıdî, *Kitâbü'l-Meğâzî*, II/568-571.

²⁹ İzzüddîn b. Esîr Ebü'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed, *el-Kâmil fi't-Târîh* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1979), II/244.

³⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, II/56,77; İbn Hacer, *el-İsâbe*, IV/87.

yerine getiren müstesna” denilerek reddedildi.³¹ Diğer bir rivayette ise Hiz. Peygamber: “*Ey Ebû Zer! Ben, seni zayıf görüyorum. Kendime sevip istediğim şeyi, senin için de isterim. İki kişi üzerine hâkim olmaktan sakın ve yetim malına veli olma!*” uyarısında bulundu.³² Bundan dolayı o, vefat edinceye kadar hiçbir idarecilik görevi talebinde bulunmadığı gibi bu hususta kendisine verilen görevleri de kabul etmedi.³³

4.2. Hiz. Ebû Bekir Döneminde Ebû Zer

Ebû Zer, Hiz. Ali'nin hilâfete daha uygun olduğunu düşündüğü için Hiz. Peygamber'in vefatından sonra Benû Saîde Sakîfesi'nde halife seçilen Hiz. Ebû Bekir'e biat etmekten kaçınmasına rağmen herkesin halifeye biat ettiğini görünce o da biat etti.³⁴ Muhtemelen Hiz. Peygamber'in: “*Başınızda Habeşli bir köle bile olsa, dinleyiniz ve itaat ediniz*” veya dostum bana: “*Burnu kesik bir köle bile olsa, dinlememi ve itaat etmemi tavsiye etti*”³⁵ sözü, onun Hiz. Ebû Bekir'e biat etmesi konusunda etkili olmuştur.

4.3. Hiz. Ömer Döneminde Ebû Zer

Ebû Zer, Hiz. Ali'nin hilâfete geçmesi arzusunda olmasına rağmen Hiz. Ebû Bekir'den sonra hilâfet makamına geçen Hiz. Ömer'e de biat etti. O, Hiz. Ömer döneminde Kudüs'ün fethine (15/637) ve Amr b. As ile de Mısır'ın fethine (20/641) katıldı.³⁶ Hiz. Ömer divan teşkilatını kurup sahâbîlere maaş bağladığında Ebû Zer'i Bedir Savaşı'na katılan sahâbîler arasında kabul ederek kendisine beş bin dirhem maaş bağladı.³⁷ Ebû Zer, Hiz. Ömer'in hilâfetinden memnuniyetini, Hiz. Peygamber'in: “*Allah hakkı Ömer'in kalbine ve diline koymuştur*” sözüyle belirtti.³⁸ Ancak Hiz. Ömer onun fazla hadis rivayet etmesine yasak getirince Ebû Zer: “*Vallahi, Resûlullah'tan duyduğum bir tek kelimeyi bile söylemekten çekinmem*”³⁹ diyerek bu yasağa karşı tepkisini gösterdi. Muhtemelen Ebû Zer etrafında toplanan kişilerin sorduğu fetvaya cevap vermeye çalışınca içlerinden biri: “*Sen, fetva vermekten men edilmedin mi?*” diyerek ona müdahale etmeye çalışınca, onun bu tavrına oldukça sinirlenen Ebû Zer: “*Yoksa seni başımıza müfettiş mi tayin ettiler*”⁴⁰ diyerek tepkisini gösterdi. Onun, Hiz. Ömer'in hilâfetinin son yıllarında Medine'de olduğu anlaşılmaktadır.⁴¹ Ancak İbnü'l-Esîr, onun Hiz. Ebû Bekir'in vefatından sonra Şam'a gittiğini ve Hiz. Osman halife oluncaya kadar da orada

³¹ Müslim, “İmâre”, 16.

³² Ahmed b. Hanbel, *Müsned* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), V/180; Müslim, “İmâre”, 17; Ebû Dâvud Suleyman b. Eş'as, *Sünenü Ebî Dâvud* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Vesâye”, 4; Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, *Sünenü Nesâî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Vesâye”, 10.

³³ Aydınlı, “Ebû Zer el-Gıfârî”, 10/267.

³⁴ Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb, *Târîhu'l-Ya'kûbî* (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî, 1993), II/9; Aydınlı, “Ebû Zer el-Gıfârî”, 10/267; Ethem Ruhi Fığlalı, *İmâmiyye Şıası* (İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2008), 45.

³⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III/171; Buhârî, “Ezân”, 55; Müslim, “İmâre”, 36.

³⁶ Aydınlı, “Ebû Zer el-Gıfârî”, 10/267.

³⁷ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), II/452.

³⁸ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V/145, 165, 177; Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre, *Sünenü't-Tirmizî* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Menâkıb”, 17; Ebû Dâvud, “İmâre”, 17.

³⁹ İbn Sa'd, *et-Tabkâtü'l-Kübrâ*, II/270; Buhârî, “İlim”, 10.

⁴⁰ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah el-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ* (Mısır: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), I/160.

⁴¹ İbn Sa'd, *et-Tabkâtü'l-Kübrâ*, II/256.

kaldığını rivayet etmektedir.⁴² İbn Sa'd onun Şam'a gitme sebebini şöyle anlatmaktadır: Hz. Peygamber, Ebû Zer'e "*Binalar Sel'a dağına ulaştığı zaman Medine'den çık. O, bunu söylerken elini Şam'a doğru yöneltti. Senin emirlerinin seni bırakacağı görüşünde değilim.*" Bunun üzerine Ebû Zer: "*Ey Allah'ın Resûlü! Senin emrinle benim arama giren (senin emrini engelleyen) kimse ile savaşıyım mı?*" sorusuna Resûlullah: "*Hayır*" cevabını verdi. Bunun üzerine Ebû Zer: "*Bana ne tavsiye edersin?*" dedi. Hz. Peygamber: "*Habeşli bir köle bile olsa, dinle ve itaat et*" karşılığını verdi. Medine'deki hayat şartlarının Hz. Peygamber'in dediği gibi olduğunu gören Ebû Zer Şam'a gitti.⁴³

5. Hz. Osman Döneminde Ebû Zer

Hz. Ömer'den sonra Hz. Osman halife olunca Ebû Zer ilk biat edenlerden biri olmakla birlikte onun yaşlılığı ve yumuşak tabiatı sebebiyle başarılı olamayacağından endişe ediyordu. Buna rağmen bu dönemde fetih hareketleri içerisinde yer aldı.⁴⁴ O, bu fetih hareketlerine Muâviye b. Ebî Süfyân komutasında katıldı. Hz. Ebû Bekir'in vefatından sonra veya Hz. Ömer döneminde fetihler sebebiyle Şam'a giden Ebû Zer, Muâviye komutasında Kıbrıs'ın fethine iştirak etti.⁴⁵ Ebû Zer, Şam valisi Muâviye b. Ebî Süfyân kendisini halifeye şikâyet edinceye kadar burada yaşamaya devam etti.⁴⁶

5.1. Ebû Zer'in Hz. Osman Yönetimini Eleştirmesi

Ebû Zer'in, Hz. Osman'ın hilâfetinin ilk yıllarında yönetime yönelik bir eleştirisi yoktur. Ancak Hz. Osman'ın bazı icraatları; özellikle Mervân b. Hakem'e bağışlarda bulunması, Hâris b. Hakeme'e üç yüz bin dirhem ve Zeyd b. Sâbit'e yüz bin dirhem vermesi, Ebû Zer'in yönetimi eleştirmesine sebep oldu.⁴⁷ Ayrıca ömrünü Hz. Peygamber'in hayat standardını devam ettirmeye ve bu uğurda mücadeleye adanmış Ebu Zer'in, hareket noktası yine, kuşkusuz onun hadisleri oldu. O, Hz. Osman zamanıyla birlikte değişen ortamı Resûlullah'ın:

*"Benden sonra ümmetinden öyle bir kavim gelecek ki, onlar Kur'an okuyacaklar, fakat feyzi boğazlarından aşağı geçmeyecek. Onlar atılan okun isabet ettiği avı delip hızla çıkması gibi İslâm'dan uzaklaşacaklar ve bir daha dönmeyeceklerdir. İşte insanların ve hayvanların en kötülere bunlardır"*⁴⁸

hadisiyle özdeşleştirerek bu hadis, Hz. Osman dönemine işaret ettiğine inandığı için Hz. Osman'a bazı uyarılarda bulunarak:⁴⁹ "*Mal biriktirenleri elim bir azapla müjdele*" diyerek ve:

⁴² İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I/344.

⁴³ İbn Sa'd, *et-Tabkâtü'l-Kübrâ*, II/171.

⁴⁴ Aydınlı, "Ebû Zer el-Gıfârî", 10/267.

⁴⁵ Ebü'l-Hasen Ahmed b. Yahya b. Câbir el-Belâzürî, *Futûhu'l-Büldân* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2014), 97;

İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III/95.

⁴⁶ İbn Sa'd, *et-Tabkâtü'l-Kübrâ*, II/171.

⁴⁷ Namık Kemal Okumuş, *Nifakın Kıyam Hali* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2014), 123; Namık Kemal Okumuş, *Algı ya da Gerçek/ Hz. Peygamber'i Anmak veya Anlamak Üzerine* (Ankara: Araştırma yayınları, 2019), 153; Namık Kemal Okumuş, *Mescit, Mescitler ve Dirâr Mescidi* (Ankara: Araştırma yayınları, 2019), 129.

⁴⁸ Müslim, "Zekât", 158.

⁴⁹ İsrâfil Balcı, "Bir Yalnız Sahâbi Ebû Zer el-Gıfârî", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (Samsun 1998), 366-367.

“Ey iman edenler! Hahamlardan ve rahiplerden birçoğu, insanların mallarını haksız yollarla yiyorlar ve Allah'ın yolundan alıkoyuyorlar. Altın ve gümüşü biriktirip onları Allah yolunda harcamayanları elem dolu bir azapla müjdele. O gün bunlar cehennem ateşinde kızdırılacak da onların alınları, böğürleri ve sırtları bunlarla dağlanacak ve, “İşte bu, kendiniz için biriktirip sakladığınız şeylerdir. Haydi tadın bakalım, biriktirip sakladıklarınızı!” denilecek”⁵⁰

âyetlerini okuyarak sistemi eleştirmeye başladı. Onun bu eleştirilerini Mervân b. Hakem'den öğrenince Halife, hizmetçisi Nâtil'i, bu tutum ve davranışlarından dolayı uyarması için Ebû Zer'e gönderdi. Ancak Ebû Zer:

“Osman, Allah'ın kitabını okumamı ve onun emirlerini terk edenleri ayıplamamı yasaklıyor. Vallahi bana, Osman'ı kızdırarak Allah'ın rızasını kazanmak, Allah'ı kızdırarak Osman'ın rızasını kazanmaktan daha sevimli ve daha hayırlı gelir”

diyerek eleştirilerinin devam edeceğini belirtti. Hiz. Osman onun bu tutumuna kızmışsa da fazla bir tepki göstermekten kaçındı.⁵¹

Bir gün Hiz. Osman'ın: “Halifenin/idarecinin ihtiyaç halinde hazineden borç alıp, durumu düzelince/rahatlayınca ödemesi uygun olur mu?” sorusuna orada bulunan Ka'bu'l-Ahbâr: “Bunda bir sakınca yoktur” karşılığını verdi. Ancak Ebû Zer: “Ey Yahudinin oğlu! Bize dinimizi sen mi öğreteceksin?” diyerek tepki gösterdi. Bunun üzerine Hiz. Osman: “Bana çok eziyet ediyorsun ve arkadaşlarımı da kışkırtıyorsun. Artık Şam'a dön” diyerek Ebû Zer'den duyduğun rahatsızlığını belirtti. Ebû Zer bundan önce Şam'da ikamet etmekteydi. Çünkü o evlerin Sel'a mevkiine ulaştığını görünce Hiz. Osman'dan, ben Resûlullah'tan: “Evler Sel'a'ya ulaştığında oradan uzaklaş dediğini işittim” diyerek Şam'a gitmek ve orada savaşa katılmak için izin istedi. Halife, onun bu isteğini olumlu karşılayarak kendisine izin verdi. Ebû Zer hac mevsiminde Medine'ye uğradığında Hiz. Osman'dan Resûlullah'ın yanına komşu olmak istediğini belirtince, o da onun bu isteğine olumlu cevap verdi.⁵²

Başka bir rivayette bir gün Hiz. Osman, Ebû Zer'in de bulunduğu mecliste: “Zekatı verilen malda başkasının hakkı var mı?” diye sorunca Ka'bu'l-Ahbâr: “Ey Müminlerin Emiri! Hayır” cevabını verdi. Bunun üzerine Ebû Zer, Ka'b'ın göğsüne vurarak: “Ey Yahudinin oğlu! Yalan söylüyorsun” diyerek:⁵³

“İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kimsenin yaptığıdır ki, Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara, peygamberlere inanır. (Allah'ın rızasını gözeterek) yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan harcar, namaz kılar, zekât verir. Antlaşma yaptığı zaman sözlerini yerine getirir. Sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabreder. İşte doğru olanlar, bu vasıfları taşıyanlardır. Müttakiler ancak onlardır”⁵⁴ âyetini okudu.

⁵⁰ et-Tevbe 9/34-35.

⁵¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, IV/168.

⁵² Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, IV/168.

⁵³ Ebû'l-Hasen Ali b. Hüseyin b. Ali el-Mes'ûdî, *Mürücü'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher* (Mısır: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1964), II/348-349.

⁵⁴ el-Bakara 2/177.

Aynı mecliste Hz. Osman: “İşlerimizi yürütenlere ve sizlere devletin bütçesinden mal vermemizde bir sakınca var mı?” diye sorunca Ka’bu’l-Ahbâr: “Bunda bir sakınca yoktur” şeklinde cevap vermesine sinirlenen Ebû Zer elindeki değnekle Ka’b’a vurdu ve: “Ey Yahudinin oğlu! Dinimiz konusunda söz söylemeye ne kadar da cesaretlisin” diyerek tepki gösterdi. Bunun üzerine Hz. Osman: “Bana çok eziyet ediyorsun. Benden uzaklaş ve gözüme görünme. Bizlere eziyet ediyorsun” diyerek sert bir şekilde karşılık verdi. Bunun üzerine Ebû Zer Şam’a gitti.⁵⁵

Diğer bir rivayette ise Ebû Zer’in, Resûlullah’ın mescidinde, Hz. Ali’yi överek onun, Hz. Peygamber’in vasisi olduğunu ve Hz. Osman’ı da Resûlullah’ın sünnetini, Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer’in uygulamalarını değiştirmekle itham ederek insanları halifenin aleyhinde kışkırtmaya çalıştığı için daha önce ikamet ettiği Şam’a gönderildiği belirtilmiştir.⁵⁶

İlk Müslümanlardan kabul edilen Ebû Zer zâhidane bir şekilde yaşamayı kendisine şiar edindiği için, Hz. Osman’ın yakınlarına yaptığı harcamalardan rahatsız olmuş ve bu durumu Tevbe sûresinin 34. ve 35. âyetlerini merkeze alarak yüksek bir şekilde ifade etmeye çalışmıştır. Onun bu söylemleri yönetimi rahatsız etmiş ve kendisinin uyarılmasına sebep olmuştur. Bu eleştiriler Halife’nin huzurunda da devam edince, Medine’de daha fazla kalamayacağını anlayan Ebû Zer Şam’a gitmek durumunda kalmıştır. Böyle bir kararın alınmasında yönetim eleştirisinin etkili olduğunu söylemek mümkündür. Onun buraya gitmesi ya kendi isteğiyle ya da Halife’nin isteğiyle olmuştur. Ancak o, bu faaliyetlerini yürütürken insanları yönetim aleyhine kışkırtmamıştır. Yani insanları etrafında toplayarak Halife’ye karşı harekete geçirmemiştir. O, tamamen bireysel olarak duyduğu rahatsızlığı gündeme getirmeye çalışmıştır. Kanaatimce yönetim onun toplum nezdindeki konumundan dolayı, insanların etrafında toplanmasından endişe etmiş olabilir.

5.2. Ebû Zer’in Muâviye b. Ebî Süfyân Yönetimini Eleştirmesi

Şam’a dönen Ebû Zer, Vali Muâviye b. Ebû Süfyân’ın tutum ve davranışlarından dolayı yönetimi eleştirmeye başladı ve etrafına topladığı halka:

“Allah’ın kitabında ve Resûlullah’ın sünnetinde bilmediğim şeyler ortaya çıkmıştır. Vallahi ben, söndürülen hak, diriltilen batıl, yalanlanan doğru, korkusuzca yapılan bencillik ve etki altına alınan hakikat görüyorum” diyerek onları yönetim aleyhine kışkırtmaya çalıştı.⁵⁷

Ya’kûbî’nin rivayetine göre Ebû Zer Şam’a gelince mescide gelip gitmeye ve yönetim aleyhinde konuşmaya başladı. Gün geçtikçe etrafındakilerin sayısında artışlar meydana geldi. O, sabah namazından sonra Dımeşk’in kapısında durarak: “Ateş taşıyan kervan geldi. Terk ettikleri halde iyiliği emredenlere ve nehyettikleri halde onu yapanlara Allah lanet etsin” diyerek yönetime karşı eleştirilerini sürdürmeye ve insanları onların aleyhinde kışkırtmaya devam etti.⁵⁸ Ayrıca vali Şam’da oldukça gösterişli bir köşk yapınca Ebû Zer: “Ey Muâviye!

⁵⁵ Mes’ûdî; *Mürüccü’z-Zehab*, II/349.

⁵⁶ Ya’kûbî, *Târîhu’l-Ya’kûbî*, II/67.

⁵⁷ Belâzürî, *Ensâbü’l-Eşrâf*, IV/169.

⁵⁸ Ya’kûbî, *Târîhu’l-Ya’kûbî*, II/68.

Bu köşkü beytülmalde yaptırdıysan, bu ihanettir. Eğer onu kendi malından yaptırdıysan, bu da israftır” eleştirisine Muâviye sessiz kalmayı tercih etti.⁵⁹

Başka bir rivayete göre ise Ebû Zer’i Şam’a gelen Abdullah b. Sebe⁶⁰ kışkırttı ve ona: “*Muâviye, Müslümanların malını Allah’ın malı olarak kabul ediyor, her şeyin de Allah’a ait olduğunu ve Müslümanların malını Müslümanlardan sakınıyor*” deyince Ebû Zer, Muâviye’ye gelerek: “*Müslümanların malı neden Allah’ın malıdır?*” diye sorunca Muâviye: “*Bizler Allah’ın kullarıyız. Mal, O’nun malı, halk O’nun yarattığı, emir de O’nun emri değil mi?*” cevabına Ebû Zer: “*Bu ifadeyi kullanma*” şeklinde karşılık verdi. Bunun üzerine Muâviye: “*Mal, Allah’ın değil, Müslümanlarındır.*” Ebû Derdâ fikirlerini anlatan Abdullah b. Sebe’nin, yüzüne karşı Yahudi asıllı olduğunu belirttikten sonra Ubâde b. Sâmit’e onun düşüncelerini anlattı. Onun düşüncelerinin zararlı olduğunu düşünen Ubâde b. Sâmit, Abdullah b. Sebe’yi Muâviye’ye şikâyet ederek Ebû Zer’i onun kışkırttığını belirtti.⁶¹ Ebû Zer bir Müslümanın bir gecede yiyeceğinin dışında hiçbir malının olmaması gerektiğine ve kesinlikle mal biriktirmeyip Allah yolunda veya hak sahibi kimselere dağıtılması düşüncesindeydi. Bu amaçla o: “*Altın ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda harcamayanlar var ya, işte onlara acı bir azabı müjdele*” âyetinin zâhiriyle hüküm vererek Dimeşk’in çarşılarında zenginlere ve fakirlere hitap ederek:

“Ey Zenginler topluluğu! Fakirlere yardımcı olunuz. Altını ve gümüşü biriktirip de onu Allah yolunda harcamayanların alınlarının, böğürlerinin ve sırtlarının demir çubuklarla dağlanacağını müjdele (haber ver)” diyerek fakirleri zenginlere karşı kışkırtmaya başladı.

Bunun üzerine fakirler de o azabın zenginlere vacip olduğunu söyleyince zenginler, Ebû Zer’i valiye şikâyet ettiler.⁶² İbnü’l-Esîr’in rivayetine göre Ebû Zer, bir Müslümanın bir gün ve bir gece yiyeceğinden fazla bir şeyin olmaması gerektiğini ve bundan fazlasının da Allah yolunda infak edilmesini vurgulaması üzerine zenginlerle fakirler arasında karışıklık çıktı. Şikâyet üzerine Muâviye, düşüncelerinde samimi olup olmadığını öğrenmek amacıyla görevlisine bin dinarı gece karanlığında Ebû Zer’e vermesini emretti. Ancak sabah namazından sonra Muâviye, Ebû Zer’e bin dinar veren görevliyi çağırarak ona git ve: “*Beni Muâviye’nin azabından kurtar. Çünkü o, beni başka birisine göndermişti. Ben de yanlışlıkla bin dinarı size verdim*” de. Bunun üzerine elçi Ebû Zer’e gelerek Muâviye’nin dediklerini anlatınca Ebû Zer: “*Ey Oğlum! Vallahi verdiğin dinarlar sabah olunca yanımda yoktu (onları gece dağtığımı belirtmektedir). Bana üç gün izin ver onları toplayıp sana vereyim*” dedi. Muâviye, Ebû Zer’in bu yaptığından haberdar olunca, onun savunduğu görüşlerinde samimi olduğunu anladı.⁶³ Ebû Zer: “*Altın ve gümüşü biriktirip gizleyerek onları Allah yolunda harcamayanları elem dolu bir azapla müjdele*”⁶⁴ âyetini merkeze alarak duygu ve düşüncelerini anlatmaya devam edince Muâviye, bu âyetin Ehl-i kitap hakkında indiğini söylemesi üzerine Ebû Zer: “*Hem bizim hakkımızda hem de Ehl-*

⁵⁹ Belâzürî, *Ensâbü’l-Eşraf*, IV/169.

⁶⁰ Abdullah b. Sebe’nin gerçekliği hakkında geniş bilgi için bkz. Sıddık Korkmaz, *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2012), 23-195.

⁶¹ Taberî, *Târihu’l-Ümem ve’l-Mülük*, II/615; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, III/114.

⁶² Taberî, *Târihu’l-Ümem ve’l-Mülük*, II/615; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, III/114.

⁶³ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, III/114-115.

⁶⁴ et-Tevbe 9/34.

i kitap hakkında inmiştir” diyerek onunla aynı görüşte olmadığını belirtti.⁶⁵ Ebû Zer şiddetli bir şekilde yönetimini eleştirmeyi sürdürünce Muâviye, Hz. Osman’a mektup yazarak onun kendisini zor durumda bıraktığını, fakirlerin ise yönetim aleyhinde konuştuklarını belirterek ne yapması gerektiğini söyledi. Bunun üzerine Halife Hz. Osman da yazdığı mektupta:

*“Fitne ortaya çıkmaya başladı. Onu engelle ve yayılmasına mani ol. Ebû Zer’e azık vererek rehberle birlikte bana gönder. Kendini ve insanları ona alet olmaktan uzak tut. İnsanlara nasıl davranırsan, sana öyle davranırlar. Ebû Zer’i rehberle birlikte bana gönder” dedi.*⁶⁶

Ya’kûbî’nin rivayetine göre Muâviye: *“Ebû Zer ile birlikte Şam’ı ifsat ettiniz”* diyerek Ebû Zer’in kendisini eleştirmesinden dolayı duyduğu rahatsızlığı belirtince Halife, Ebû Zer’in koruması olmayan semer üzerinde veya sırtı sert ve inişli çıkışlı olan eşekle⁶⁷ Medine’ye gönderilmesini emretti.⁶⁸

Ebû Zer Medine’den Şam’a gelince Muâviye’nin uygulamalarından ve bazı insanların fazla mal biriktirmesinden dolayı yönetimi eleştirmeye devam etmiştir. Onun bu eleştirileri toplumda karşılık bulunca, özellikle de fakir insanlar onun etrafında toplanmaya başlamışlardır. Bu durum, toplumda zenginler ve fakirler arasında gerginliğin artmasına sebep olmuştur. Ayrıca Muâviye’nin icraatlarından dolayı da yönetime cephe alınmaya başlanmıştır. Böyle bir durumun hem kendisi için hem de yönetimi için tehlikeli sonuçlar doğuracağını düşünen Muâviye b. Ebû Süfyân, Ebû Zer’in eleştirel yaklaşımlarına son vermesi için kendisini uyarılmış, ancak o, bu faaliyetlerini sürdürmeye devam etmiştir. Onun bu faaliyetlerinin bireysel anlamda bir karşılığı varken, sosyal yaşamda çeşitli problemlerin de kaynağı olma durumu söz konusudur. Kişi kendine göre yanlış gördüğü şeyleri söyleme hürriyetine sahiptir. Ancak bu yaklaşım, diğerlerini ve yönetimi rahatsız etmeyecek tarzda olmalıdır. Eğer toplumsal bir kargaşaya ve yönetim sorununa sebebiyet verecekse, idarenin başında bulunan kişilerin bu hareketleri önlemesi en temel görevleri arasında yer almaktadır. Çünkü devlet ve yönetim refleksi böyle davranmayı gerektirmektedir. Bu açıdan Muâviye b. Ebû Süfyân’ın Ebû Zer’e engel olması ve onun toplum içerisinde karışıklık çıkarmasına mani olması doğal bir durumdur. Bununla birlikte Ebû Zer bu eleştirilerini herhangi bir beklenti içerisinde olmadan samimi duygular çerçevesinde sürdürmüş ve insanları da yönetime karşı kasıtlı olarak kışkırtmamıştır. Ancak onun Kur’ân’ı merkeze alarak görüşlerini desteklemeye ve insanları eleştirmeye çalışması pek çok kişiyi rahatsız etmiş ve vali bu faaliyetlere son vermek için halifenin de onayını alarak onu başkente göndermiştir.

5.3. Ebû Zer’in Medine’ye Gönderilmesi

Şam günleri sona eren Ebû Zer, Halife’nin isteği doğrultusunda Medine’ye geldi ve Sel mevkisinde bazı gruplar gördü.⁶⁹ Daha önce kendisini görmeyen insanlar onun etrafında toplanınca⁷⁰ o: *“Her tarafa yayılacak bir saldırı ve dillerde dolaşacak bir savaş ile Medine*

⁶⁵ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü l-Kübrâ*, IV/170-171; Buhârî, “Zekât”, 4.

⁶⁶ Taberî, *Târîhu l-Ümem ve l-Mülük*, II/615; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, III/115.

⁶⁷ Belâzürî, *Ensâbü l-Esrâf*, IV/169.

⁶⁸ Ya’kûbî, *Târîhu l-Ya’kûbî*, II/68-69.

⁶⁹ Taberî, *Târîhu l-Ümem ve l-Mülük*, II/615; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, III/115.

⁷⁰ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü l-Kübrâ*, IV/171.

halkını müjdele” dedi. Daha sonra da Halife'nin yanına geldi. Hz. Osman ona: “*Ey Ebû Zer! Şam halkı keskin dilinden niçin şikâyet ediyor?*” diye sorunca Ebû Zer: “*Allah'ın malı denilmemesi ve zenginlerin mala tamah etmemeleri gerektiğini*” haber verince Hz. Osman: “*Ey Ebû Zer! Ben ancak üzerime düşenleri yerine getirebilirim. Müslümanları iktisatlı olmaya ve cihada davet edebilirim. Onları zühde ve takvalı olmaya zorlayamam*” şeklinde karşılık verdi.⁷¹ İbn Sa'd'ın rivayetine göre Ebû Zer Medine'ye gelince insanların etrafında toplanmasından dolayı Hz. Osman: “*Bir köşeye çekilirse, bize daha yakın olursun*” dedi. Ebû Zer oturduğu evin Halife tarafından kendisine tahsis edildiğini belirtti ve: “*Bir Habeşli bana emir olsaydı/beni yönetseydi, onu dinler ve ona itaat ederdim*”⁷² sözüyle kendisini idare eden kişiye itaat etmesi gerektiğini vurguladı.

Ebû Zer Medine'ye gelince bir grup insanla halifenin yanına gitti. Halife, senin, Resûlullah'tan şöyle işittiğin bana ulaştı: “*Ümmeyyeoğulları otuz kişiye ulaştınca, Allah'ın beldelerini mülk, kullarını köle edindiler ve onun dinini de tahrif ettiler*” deyince Ebû Zer: “*Evet, ben Resûlullah'ın böyle söylediğini işittim*” deyince Hz. Osman oradakilere: “*Sizler işittiniz mi?*” diye sorduktan sonra Hz. Ali'ye bu sözün doğruluğunu tasdik etmesi için haber gönderdi. Hz. Ali gelince: “*Ey Ebû'l-Hasen! Ebû Zer'in anlattığı şeyleri Resûlullah'tan işittin mi?*” diye sordu. Hz. Ali: “*Evet*” cevabını verince Halife: “*Buna nasıl şahitlik edersin?*” diye tekrar sordu. Hz. Ali: “*Bu, Resûlullah'ın sözüdür. Ebû Zer'in bu sözü de kesinlikle doğrudur*” şeklinde karşılık verdi.⁷³ Ancak Hz. Osman, Ebû Zer'in söylediği bu hadisin doğru olmadığını, onun yalancı olduğunu ve fitne çıkartmaya çalıştığını belirterek kendisini suçladı. Bunun üzerine Ebû Zer, Halife'ye aleyhinde konuşulmamasını istiyorsa, arkadaşları olan Ebû Bekir'in ve Ömer'in sünnetlerine uymasını söyledi. Halife'nin sözlü saldırısına maruz kalan Ebû Zer, amacının sadece iyiliği emredip kötülükten men etmek olduğunu belirtti. Onun bu sözlerine öfkelenen Hz. Osman, halka, onun yalancı olduğunu ve Müslüman cemaati bölmeye çalıştığını belirterek ona karşı ne yapılması gerektiğini söylemesi üzerine Hz. Ali: “*Ben, sana bir Müslümanın Fravun ailesine dediğini öneririm*” diyerek şu âyeti okudu:

“Firavun ailesinden olup imanını gizleyen bir mümin kişi şöyle dedi: ‘Rabbim Allah diyen bir adamı öldürecek misiniz? Oysa o size Rabbinizden âyetler getirmiştir. Eğer yalancı biriyse yalanı kendi zararınadır; ama eğer doğru söylüyorsa size bildirip uyardığı şeyin bir kısmı başınıza gelecektir. Hiç kuşku yok ki Allah, aşırılığa sapmış, yalancı kimseyi doğru yola ulaştırmaz’”⁷⁴

âyetini okuyarak Ebû Zer'i savunmaya çalışmasına rağmen Hz. Osman ona karşı tavrında bir değişme söz konusu olmadı.⁷⁵

Hz. Osman, Şam'dan Medine'ye gelen Ebû Zer'e niçin böyle davrandığını sormuş ve aldığı cevap karşısında: “*Ben, insanları takva sahibi olmaya zorlayamam*” diyerek Ebû Zer'in söylemlerinde doğru olmadığını söylemeye çalışmıştır, ancak savunduğu düşüncelerde geri adım atmayan Ebû Zer, yönetimin hedefi haline gelmiştir. Kanaatimce halife doğruyu söylemiş,

⁷¹ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, II/615; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III/115.

⁷² İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, IV/171.

⁷³ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, II/68-69.

⁷⁴ el-Mü'min 40/28.

⁷⁵ Ebû Muhammed Ahmed b. A'sem, *Kitâbü'l-Fütûh* (Beyrut: Dâru'l-Küttübi'l-İlmiyye, 1986), I/374.

Ebû Zer de gereğinden fazla hassas davranmıştır. Halife, Ebû Zer'in eleştirilerini yönetimi için tehdit olarak algılamış ve bu konuda taviz vermeyeceğini belirtmiştir.

5.4. Ebû Zer'in Rebeze'ye Gitmesi

Ebû Zer, Medine'de kaldığı süre içerisinde (birkaç gün)⁷⁶ yönetimi eleştirmeye ve halkı bilinçlendirmeye devam etti.⁷⁷ Hatta o idarenin: “Çocukları vali yaptığını, devletin himayesinde olan bazı yerleri mülk edindiğini ve Mekke'nin fethinde Müslüman olanları idareye yaklaştırdığını” belirterek yönetimi şiddetli bir şekilde eleştirmesi üzerine⁷⁸ Halife: “Vallahi buradan gideceksin” diyerek onu sürgüne gönderme kararı verdi. Bunun üzerine Ebû Zer: “Resûlullah'ın hareminden beni çıkartacak mısın?” deyince Halife: “Evet, mecburen” şeklinde cevap verince Ebû Zer: “Mekke'ye, Basra'ya veya Kufe'ye mi göndereceksin?” sorusuna Hz. Osman: “Hayır, Rebeze'ye” şeklinde cevap verdi. Halife, Ebû Zer'in Mervân b. Hakem tarafından Rebeze'ye götürülmesini emretti ve: “Hiç kimsenin onunla konuşmasına izin verme” şeklinde de uyarıda bulundu. Bunun üzerine Mervân, Ali b. Ebû Tâlib, oğulları Hasan ve Hüseyin, Abdullah b. Ca'fer ve Ammâr b. Yâsir'in bakışları arasında Ebû Zer'i, eşini ve kızını bir deve üzerinde Rebeze'ye götürmek için yola çıktı. Ebû Zer'i bu halde gören Hz. Ali onun yanına giderek elini öptü ve Resûlullah'ın onun hakkındaki sözünü hatırlayarak ağladı. Daha sonra Hz. Ali, onunla konuşmak isteyince Mervân b. Hakem, Halife'nin buna izin vermediğini belirterek engel oldu. Bunun üzerine Hz. Ali elindeki kırbaçla Mervân'ın devesine vurdu ve: “Defol! Allah seni cehenneme atsın” diyerek ona olan kızgınlığını belirtince oradakiler ve Mervân arasında sert tartışmalar yaşandı ve Mervân da Halife'ye gelerek Hz. Ali ile arasında yaşananları anlattı. Bunun üzerine Hz. Osman, Hz. Ali'yi çağırttı ve ikisi arasında çeşitli konuşmalardan sonra⁷⁹ Halife, Hz. Ali'ye: “Mervân, benim yanımda senden daha faziletlidir” deyince tartışma daha da şiddetlendi, insanlar da Hz. Osman'ın bu sözünün doğru olmadığını belirttiler. Daha sonra ikisi arasında oluşan kırınglık araya girenlerin vasıtasıyla sonlandırıldı.⁸⁰

Ebû Zer Medine'ye gelince Sel'a dağı mevkinde bazı gruplar gördü⁸¹ ve onlara “Her tarafa yayılacak bir saldırı ve dillerde dolaşacak bir savaş ile Medine halkını müjdele” dedi. Daha sonra da Halife'nin yanına geldi. Hz. Osman ona: “Ey Ebû Zer! Şam halkı keskin dilinden niçin şikâyet ediyor?” diye sorunca o da olanları ona anlattı. Bunun üzerine Halife: “Ey Ebû Zer! Ben ancak üzerime düşenleri yerine getirebilirim. Müslümanları iktisatlı olmaya ve cihada davet edebilirim. Onları zühde ve takvalı olmaya zorlayamam”⁸² şeklinde karşılık verince Ebû Zer: “Kazandıklarını iyilik yolunda harcamadıkları, komşulara, kardeşlere iyilik yapmadıkları ve yakın akrabayı gözetmedikleri müddetçe zenginlerden razı olmayınız” diyerek zenginleri eleştirmesi üzerine orada bulunan Ka'bu'l-Ahbâr: “Farz olan görevi yerine getiren kişinin mal biriktirmesinde bir sakınca yoktur” şeklinde açıklaması Ebû Zer'i kızdırdı ve: “Ey Yahudi

⁷⁶ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, II/69.

⁷⁷ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, II/68.

⁷⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, IV/169.

⁷⁹ Ya'kûbî, *Târîhu'l-Ya'kûbî*, II/69; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, IV/170.

⁸⁰ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, IV/169.

⁸¹ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülük*, II/615; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III/115.

⁸² Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülük*, II/615; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, III/115.

oğlu! Sen kim oluyorsun da bu konu hakkında konuşabiliyorsun” diyerek elindeki sopayla Ka’b’ın başını yardı. Bunun üzerine Hiz. Osman yaralanan Ka’b’ın diyetini üstlendi ve bedelini de kendisi ödedi.⁸³ Taberî’nin rivayetine göre Hiz. Osman: *“Ey Ebû Zer! Allah’tan kork, eline ve diline hâkim ol.”*⁸⁴ Bu olanlardan sonra Ebû Zer, *“Rasûlullah, Medine evlerinin Sela’ dağı eteklerine ulaştığında buradan çıkıp gitmemi emretmiştir”* diyerek Hiz. Osman’dan Medine’den çıkmak için izin istedi. Hiz. Osman da izin verince Rebeze’ye giden Ebû Zer burada kendisine bir mescit inşa etti. Hiz. Osman ona bir miktar deve ve iki de hizmetçi verip günlük ihtiyaçlarını karşılayacak kadar para verdi.⁸⁵

Mesûdî’nin rivayetine göre; Ebû Zer’in ve Ka’bu’l-Ahbâr’ın bulunduğu bir esnada Abdurrahman b. Avf’ın vefat edince geride bıraktığı mallar Hiz. Osman’a getirildi. Bu malların büyük bir kısmı dağıtıldı. Bunun üzerine Halife ile orada bulunanlar arasında tartışma meydana gelince Hiz. Osman: *“Abdurrahman için hayır ümit ediyorum. Çünkü o, sadaka verir, misafire ikram ederdi. Gördüğünüz şeyleri de o bıraktı”* deyince Ka’bu’l-Ahbâr: *“Ey Müminlerin Emiri! Doğru söyledin”* diyerek Halife’yi destekledi. Bunun üzerine Ebû Zer elindeki değnekle Ka’b’ın başına vurdu ve:

“Ey Yahudinin oğlu! Sen, ölen bir adamın, bu malı Allah’ın ona dünya ve ahiret hayrı için verdiğini söylüyorsun. Bunu söylemekle Allah ile pazarlık mı yapıyorsun? Ben, Resûlullah’tan: “Bir kır’atı dağıtmadan ölmek, beni mutlu etmez” dediğini işittim.

Bunun üzerine Hiz. Osman: *“Bizden uzaklaş”* dedi. Ebû Zer: *“Mekke’ye gideyim”* dedi. Ancak Hiz. Osman buna izin vermedi. Bunun üzerine Ebû Zer: *“Vefat edinceye kadar kulluk yaptığım Rabbimin evinden beni uzaklaştırıyor musun?”* sorusuna Halife karşılık vermedi. Ebû Zer’in Şam ve Basra’ya gitme isteği de Halife tarafından: *“Bu iki şehir dışında bir yer seç”* denilerek reddedildi.⁸⁶ Belâzürî’nin rivayetine göre; Ebû Zer’in, Mekke’ye veya Beyt-i Makdis’e gideyim, teklifi de Halife tarafından reddedildi.⁸⁷ Ancak Ebû Zer: *“Hayır, vallahi tercih ettiğin yer dışında herhangi bir yere gitmem. Hicret konusunda beni serbest bıraksaydın, herhangi bir yere gitmeyi istemezdim. Beni istediğin yere gönderebilirsin”* diyerek sürgüne gideceği yeri Halife’nin belirlemesini istedi. Bunun üzerine Halife: *“Seni Rebeze’ye gönderiyorum”* deyince Ebû Zer: *“Allahu Ekber! Resûlullah, bana uygun olan her şeyi haber verdi”* deyince Hiz. Osman: *“Resûlullah sana ne söyledi?”* sorusuna Ebû Zer: *“O, bana Mekke ve Medine’den sürüleceğimi ve Rebeze’de vefat edeceğimi, Irak’tan Hicaz’a giden bir grubun beni defnetme işini üstleneceğini bildirdi.”* Bunun üzerine Hiz. Osman, Ebû Zer’i Mervân b. Hâkem ile Rebeze’ye gönderdi.⁸⁸ Ebû Zer’in, Hiz. Osman tarafından Rebeze’ye sürgüne gönderildiğini haber alan bazı Müslümanlar Halifeye gelerek: *“Ey Osman! İnsanlar, senin Ebû Zer’i Rebeze’ye sürgüne gönderdiğini söylüyorlar”* deyince Hiz. Osman: *“Böyle bir şey yok. Ben, onun faziletini ve İslâm’daki önceliğini biliyorum. Biz, onu, Resûlullah’ın ashâbı içerisinde*

⁸³ Taberî, *Târîhu’l-Ümem ve’l-Mülûk*, II/615-616; İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, III/115.

⁸⁴ Taberî, *Târîhu’l-Ümem ve’l-Mülûk*, II/616.

⁸⁵ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil*, III/115.

⁸⁶ Mes’ûdî, *Mürücü’z-Zehab*, II/349-350.

⁸⁷ Belâzürî, *Ensâbü’l-Eşrâf*, IV/169.

⁸⁸ Mes’ûdî, *Mürücü’z-Zehab*, II/349-350.

sıkıntı çekenlerden biri olarak sayıyoruz”⁸⁹ diyerek Ebû Zer’e bu konuda herhangi bir baskı yapmadığını belirtti.

İbn Sa’d’ın rivayetine göre Ebû Zer Medine’ye gelince Hz. Osman: “*Benim yanımda ol, bol süt veren develer sana sabahleyin gelir ve akşam döner*” dedi. Bunun üzerine Ebû Zer: “*Sizin dünyanıza benim ihtiyacım yok*” diyerek Rebeze’ye gitmek için Halife’den izin istedi. Halife kendisine izin verince o da Rebeze’ye gitti. Aynı müellifin başka bir rivayetine göre Ebû Zer, Hz. Osman ile görüştüğü esnada ikisi arasında sesler yükselince Ebû Zer orayı terketti. İnsanlar ona: “*Senin, Müminlerin Emiri ile ne işin olabilir*” diye sorunca Ebû Zer: “*Ben dinlerim ve itaat ederim. Şayet o, bana Şam’a, Aden’e veya San’a’ya⁹⁰ gitmeyi emretseydi, ben de buraya gitmeye güç yetirebilseydim, bunu mutlaka yapardım.*” dedi Daha sonra Hz. Osman ona Rebeze’ye gitmeyi emretti.⁹¹ Ebû Zer Rebeze’de kaldığı süre içerisinde Halife’nin iznine bağlı olarak bedevî bir yaşama dönmemesi için Medine’ye gelip giderdi. Hatta Hz. Osman bir deve sürüsünü ve iki köleyi de onun hizmetine verdi.⁹² Bununla birlikte Ümmü Zer, eşinin, Hz. Osman tarafından Rebeze’ye sürülmediğini, onun, Resûlullah’ın: “*Evler Sel’a’ya ulaşınca, oradan çık*” tavsiyesine uygun olarak Rebeze’ye gittiğini belirtmektedir.⁹³ Bu deliller, Ebû Zer’in Rebeze’ye kendi isteğiyle gittiğini göstermektedir.

Netice itibariyle bütün bu rivayetler doğrultusunda yaşananlara bakıldığında Ebû Zer’in sert muhalefedinin başlıca nedenleri arasında kişilik olarak züht ve takvaya önem veren bir hayat anlayışını benimsemesi, Kur’ân’ın âyetlerini bu hayat tarzına göre yorumlaması, Hz. Osman’ın yakınlarına devlet hazinesinden yaptığı yüklü miktarlardaki bağışları Kur’ân’ın ruhuna aykırı bulması, Halife’nin İslâm’da kıdemi olmayan yakınlarını önemli mevkilere getirmesi ve bunların devletin imkânlarını istedikleri gibi kullanmaya başlamaları, Hz. Osman’ın onu cezalandırarak etkisizleştirmeye çalışması, zenginlerin zekât dışında ihtiyaç sahiplerine tasaddukta bulunmayı ihmal etmeleri, paranın zekâtının tespitinin mükellefin takdirine bırakılması ve muhtemelen bu kararın para biriktirmeye ve zekâtı vermemeye yol açması sayılabilir.⁹⁴ Ebû Zer gerek vali Muâviye b. Ebî Süfyân’ın gerekse de Hz. Osman’ın uyarılarını dikkate almadan eleştirilerine devam etmesi hem valinin hem de Halife’nin tepkisine yol açmıştır. Şam’da bulunan vali, onun hareketlerine engel olamayınca kendisini Medine’ye göndermiş, ancak halife de onun yönetim karşısı fiil ve eylemlerine mani olamamıştır. Ebû Zer’in söylemlerinden ve halkı kışkırtmasından endişe duyan Halife onu Rebeze’ye göndermiştir. Ancak onun Rebeze’ye gitmesi ortaya çıkan problemi çözmemiş, aksine yönetim aleyhine muhalif grupların çıkmasına sebep olmuş ve bu sebeple Hz. Osman şiddetli bir şekilde eleştirilmiştir.

Ebû Zer’in Rebeze’ye sürgüne gönderilmesine bazı kişiler tepki göstererek Hz. Osman aleyhinde onu kışkırtmaya çalışmışlardır. Bu bağlamda iki kişi Rebeze’ye uğrayınca yanlarına

⁸⁹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, IV/169.

⁹⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, II/71.

⁹¹ İbn Sa’d, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, IV/171-172; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, II/71.

⁹² Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülük*, II/615-616.

⁹³ Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm (Hulefâi Râşidîn)* (Beyrut. Dâru'l-Kütübî'l-Arabî, 1987), 412.

⁹⁴ Kenan Ayar, *Dört Halife Dönemi Siyasî Olaylarında Kur'ân'ın Rolü* (Samsun: Etüt Yayınları, 2011), 182-183.

saçları darmadağın olmuş ve sakalları beyazlamış bir adam uğradı. İnsanlar, bu şahsın Resûlullah'ın ashâbından olduğunu söyleyince onlar, izin alarak onun saçlarını yıkadılar. Daha sonra onlar arasında bir yakınlık oluşmaya başladı. Bu esnada Irak halkından veya Kûfe halkında bazı insanlar onu: “*Ey Ebû Zer! Bu adam (Hz. Osman) senin hakkında olumsuz şeyler yaptı. Bizim için bir sancak diker misin? Bizler de istediğin müddetçe senin arkanda oluruz*” diyerek Halife'ye/yönetime karşı isyan etmeye teşvik edince o:

*“Ey Ehl-i İslâm! Bana böyle bir teklifte bulunmayın ve otoriteyi küçük düşürmeyin. Çünkü otoriteyi küçük düşürenin tövbesi kabul olmaz. Vallahi Osman beni en uzun bir tahta parçası üzerinde veya bir dağ üzerinde çarmlı gerseydi, ufuktan ufuğa veya doğu ile batı arasına gönderseydi veya evime gönderseydi, dinler, itaat eder, karşılığını ahirette Allah'tan bekler ve bunun benim için daha hayırlı olduğunu düşünürdüm”*⁹⁵

şeklinde düşüncelerini ifade ederek yönetime karşı harekete geçmeyeceğini kesin bir şekilde belirtti. Hatta o bu bağlamda: “*Hayır, Osman hakkında hayırdan başka hiçbir şey söylemeyin*”⁹⁶ diyerek onlara engel olmaya çalıştı.

Ebû Zer 30/651 yılında gittiği Rebeze'de⁹⁷ 31/652 yılında vefat etti ve cenaze namazını ise Abdulah b. Mesud kıldırđı.⁹⁸ İbnü'l-Esîr, onun 32/653 yılında vefat ettiğini rivayet etmiştir.⁹⁹ Ebû Zer'in vefat haberi Hz. Osman'a ulaşınca onun: “*Allah, Ebû Zer'e rahmet etsin*” ifadesine Ammâr b. Yâsir'in: “*Evet, Allah, bütün kalbimizle Ebû Zer'e rahmet etsin*” şeklinde karşılık vermesine¹⁰⁰ Hz. Osman: “*Ey Babasının zekerini ısrasınca! Ebû Zer'i sürgüne gönderdiğim için pişman olduğumu mu düşünüyorsun?*” diye tepki gösterdi ve Ammâr'ın Rebeze'ye sürgüne gönderilmesini emretti.¹⁰¹ Bunun üzerine Ammâr: “*Senin yanında yaşamaktansa, yırtıcı hayvanların yanında yaşarım*” diye karşılık verdi¹⁰² ve Rebeze'ye gitmek için hazırlık yapınca Mahzûmoğulları, Hz. Ali'ye gelerek Hz. Osman ile konuşmasını ve onu bu kararından vazgeçirmesini istediler. Bunun üzerine Ali b. Ebî Tâlib: “*Osman'ın bu düşüncesini uygulamasına izin vermeyiz*” diyerek¹⁰³ halife ile konuşmaya gitti ve: “*Ebû Zer, sürgüne gönderildiği için helak oldu. Şimdi de Ebû Zer'e yaptığın gibi Ammâr'ı da mı sürgüne göndereceksin?*” şeklinde tepkisini sert bir şekilde gösterince ikisi arasında çok ciddi tartışma yaşandı ve Hz. Osman: “*Sen, ondan daha çok sürgüne gönderilmeyi hak ediyorsun*” deyince Hz. Ali: “*İstersen yap*” karşılığını verdi. Bunun üzerine muhacirler toplanarak Halife'ye: “*Konuşan herkesin sürgüne gönderilmesi uygun değildir*” diyerek karşı çıkınca Ammâr b. Yâsir sürgüne gönderilmedi.¹⁰⁴ Bu rivayet dikkate alındığında Hz. Osman, kendisinin ve yönetiminin eleştirilmesine sıcak bakmadığı anlaşılmaktadır. Hatta onun, en yakın arkadaşlarına bile bu konuda müsamaha göstermediğini söylemek de mümkündür. Baskıya

⁹⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, IV/171.

⁹⁶ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm (Hulefâi Râşidîn)*, 473.

⁹⁷ Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülük*, II/615.

⁹⁸ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, IV/171. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I/345.

⁹⁹ İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Ğâbe*, I/345.

¹⁰⁰ Ya'kübî, *Târîhu'l-Ya'kübî*, II/70; Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, IV/170.

¹⁰¹ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, IV/170.

¹⁰² İbn A'sem, *Kitâbü'l-Fütüh*, 377.

¹⁰³ Ya'kübî, *Târîhu'l-Ya'kübî*, II/70.

¹⁰⁴ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşraf*, IV, 170.

uğrayanların Hz. Ali'yi kurtarıcı olarak görmeleri de onun toplum nezdinde önemli bir konumunun olduğuna işaret etmektedir.

Başka bir rivayette ise Ebû Zer vefat edince Hz. Ali ve Abdurrahman b. Avf, Hz. Osman'ın ona yaptıkları hakkında konuşular ve Hz. Ali: “*Bu, senin amelindir/Buna sen sebep oldun*” diyerek Hz. Osman'ı hilâfet makamına getirdiğinden dolayı eleştirince Abdurrahman b. Avf: “*Kılıcını almak istersen, ben de alırım. Çünkü Osman, bana verdiği söze muhalefet etti*”¹⁰⁵ diyerek onun yönetim anlayışından memnun olmadığını belirtti ve Hz. Ali'ye, ona karşı harekete geçmeyi teklif etti.

6. Sonuç

İlk Müslümanlardan kabul edilen Ebû Zer, İslâm'a girdikten sonra kabilesi arasında tebliğ faaliyetlerinde bulunmuş ve onun vasıtasıyla pek çok kişi yeni dine girmiştir. Uhud veya Hendek Savaşı'ndan sonra Medine'ye gelen Ebû Zer, Hz. Peygamber'in yanında bulunarak önemli görevleri ifa etmiştir. Resûlullah'ın vefatından sonra Ali b. Ebî Tâlib'in halife olmasını istemesine rağmen ilk üç halifeye biat etmiştir. İlk iki halife döneminde yönetimle barışık olarak yaşayan Ebû Zer, Hz. Osman halife olduktan sonra gerek yönetim gerekse de toplum bünyesinde meydana gelen değişimlerden dolayı eleştirel bir bakış açısı geliştirmeye başlamıştır.

Zühd ve takva üzere yaşamayı bir ilke haline getiren Ebû Zer, bu ilkenin dışına çıkan yönetimi ve insanları eleştirmeye başlamıştır. Hz. Osman'ın yakınlarına önemli miktarlarda bağışlarda bulunması, Ebû Zer'in yönetimi eleştirmesine sebep olmuştur. Görüşlerini:

“Ey iman edenler! Hahamlardan ve rahiplerden birçoğu, insanların mallarını haksız yollarla yiyorlar ve Allah'ın yolundan alıkoyuyorlar. Altın ve gümüşü biriktirip onları Allah yolunda harcamayanları elem dolu bir azapla müjdele. O gün bunlar cehennem ateşinde kızdırılacak da onların ahınları, böğürleri ve sırtları bunlarla dağlanacak ve, “İşte bu, kendiniz için biriktirip sakladığımız şeylerdir. Haydi tadın bakalım, biriktirip sakladıklarınızı!” denilecek”

Tevbe sûresinin 34. ve 35. âyetlerine dayandıran Ebû Zer istenmeyen adam ilan edilince Şam'a gitmek durumunda kalmıştır. Burada da aynı eleştirilerini Muâviye yönetimine ve zenginlere karşı yürüten Ebû Zer, toplumsal karışıklığa sebep oluyor gerekçesiyle vali tarafından uyarılmıştır. Eleştirilerini sürdüren Ebû Zer, Halife'nin de onayı alınarak vali tarafından Medine'ye gönderilmiştir. Halife ile görüşen Ebû Zer'in görüş ve düşüncelerinde herhangi bir değişiklik olmamıştır. Bu sebeple yönetimi için bu faaliyetleri tehlikeli olarak değerlendiren Hz. Osman'ın uyarılarına rağmen, eleştirilerinin şiddetini daha da arttıran Ebû Zer Rebeze'ye gitmek zorunda kalmıştır.

Ebû Zer, insanların mal biriktirmelerine ve yönetimin gereksiz harcamalarına karşı çıkmış, duygu ve düşüncelerini dini temele dayandırarak açıklamaya çalışmıştır. Ancak onun bu yaklaşımı, zenginler ve idare tarafından hoş karşılanmamış, toplum bünyesinde bazı rahatsızlıklar meydana gelmiştir. Bu sebeple onun savunduğu fikirler bireyseldir ve her ne kadar dinî bir esasa dayandırılrsa da İslâm'ın genel görüşünü yansıtmamaktadır. Çünkü kişi

¹⁰⁵ Belâzürî, *Ensâbü'l-Eşrâf*, IV, 172.

üzerine düşen dini vecibeleri yerin getirdikten sonra mal biriktirmesinde bir sakınca yoktur. İdarecilerden de Müslümanların takvalı olması için baskı yapılması da doğru değildir. Samimi bir şekilde duygu ve düşüncelerini açıklamaya çalışan Ebû Zer, insanları yönetim aleyhinde kışkırtmaya çalışmamış, aksine kendisini teşvik edenlere ise pirim vermemiştir. Buna rağmen Ebû Zer bireysel görüşünü herkesin benimsemesi için toplumda karışıklığa sebep olması doğru bir hareket değildir. Gerek valinin gerekse de Halife'nin halkın refah ve huzurunu korumakla görevli kişiler olarak sosyal hayatın bozulmaması için Ebû Zer'e karşı çıkmaları ve onu cezalandırmaları doğru bir yaklaşım olmakla birlikte eleştiriye açık olmaları gerekmektedir. Ayrıca idareciler, toplumun en önünde gelen kişileri oldukları için davranışlarına herkesten daha çok dikkat etmelidirler ve yanlış anlaşılabilir söz ve eylemlerden kaçınmalıdırlar.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel. *Müsned*. 6 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Ayar, Kenan. *Dört Halife Dönemi Siyasî Olaylarında Kur'an'ın Rolü*. Samsun: Etüt Yayınları, 2011.
- Aydınlı, Abdullah. "Ebû Zer el-Gıfârî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/266-269. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Balcı, İsrâfil, "Bir Yalnız Sahâbî Ebû Zer el-Gıfârî". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (1998), 351-386.
- Belâzürî, Ahmed b. Yahya b. Câbir. *Ensâbü'l-Eşrâf*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2011.
- Belâzürî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahya b. Câbir, *Futûhu'l-Büldân*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2014.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *Sahîhu Buhârî*. 8 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Ebû Dâvud, Suleyman b. Eş'as. *Sünenü Ebî Dâvud*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Fığlalı, Ethem Ruhî. *İmâmiyye Şîası*. İstanbul: Ağaç Kitabevi Yayınları, 2008.
- Güneş, Adem. *Ebû Zer*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2016.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. İstanbul: İrfan Yayıncılık ve Ticaret, 1993.
- İbn A'sem, Ebû Muhammed Ahmed b. A'sem. *Kitâbü'l-Fütûh*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Ysuf b. Abdilber. *el-İstîâb fî Ma'rifeti'l-Ashâb*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2006.
- İbn Hacer, Şihâbüddin Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî. *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2001.

- İbn Hişâm, Abdülmelik. *es-Sîratü'n-Nebeviyye*. 4 Cilt. Kahire: Dâru İbn Kesîr, ts.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. Kahire: 15 Cilt. Dâru'l-Hadîs, 1994.
- İbn Sa'd, Muhammed. *et-Tabkâtü'l-Kübrâ*. 9 Cilt. Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1990.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahman. *Telbîsü İblis*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1994.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddin Ebü'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed. *el-Kâmil fi't-Târîh*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1979.
- İbnü'l-Esîr, İzzüddin Ebü'l-Hasen Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed. *Üsdü'l-Ğâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2009.
- İsfehânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah. *Hilyetü'l-Evliyâ*. 10 Cilt. Mısır: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye Mısır ts.
- Korkmaz, Sıddık. *Tarihin Tahrifi İbn Sebe Meselesi*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2012.
- Mes'ûdî, Ebu'l-Hasen Ali b. Hüseyin b. Ali. *Mürûcü'z-Zeheb ve Meâdinü'l-Cevher*. 4 Cilt. Mısır: es-Seâde, 1964.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. Haccâc. *Sahîhu Müslim*. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb. *Sünenü Nesâî*. 8 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Okumuş, Namık Kemal. *Nifakın Kıyam Hali*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2014.
- Okumuş, Namık Kemal. *Algı ya da Gerçek/Hz. Peygamber'i Anmak veya Anlamak Üzerine*. Ankara: Araştırma yayınları, 2019.
- Okumuş, Namık Kemal. *Mescit, Mescitler ve Dirâr Mescidi*. Ankara: Araştırma yayınları, 2019.
- Sarıtaş, Adem. Ebû Zer el-Ğifârî. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan Tezi, 1997.
- Şulul, Kasım. *İlk Kaynaklara Göre Hz. Peygamber Devri Kronolojisi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre. *Sünenü't-Tirmizî*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Vâkıdî, Muhammed b. Ömer. *Kitâbü'l-Meğâzî*. 3 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüp, 1984.
- Ya'kûbî, Ahmed b. Ebî Ya'kûb b. Ca'fer b. Vehb. *Târîhu'l-Ya'kûbî*. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî, 1993.
- Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1985.

Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Târîhu 'l-İslâm (Hulefâi Râşidîn)*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-Arabî, 1987.

Rize'nin Pazar İlçesi Üzerine Sosyoekonomik Bir Değerlendirme

A Socioeconomic Evaluation of Rize's Pazar District

Gökçen AYDINBAŞ *

Öz

Bu çalışmanın amacı, Rize'nin Pazar ilçesini sosyoekonomik bir yaklaşım çerçevesinde değerlendirmektir. Bu kapsamda Rize'nin Pazar ilçesine ilişkin ekonomik ve sosyal değişkenler, tablolar ve grafikler kullanılarak inceleme yapılmıştır. Bu kapsamda kişi başına gelirden, istihdama, tarımdan turizme ve ticarete, balıkçılığa, eğitimden sağlığa, bankacılığa kadar pek çok değişken ele alınarak Pazar ilçesinin ekonomik yapısı incelenmiştir. Çalışmada elde edilen bulgulara göre, ilçenin tarım, turizm ve ticaret açısından bölgeye ve hatta ülkeye önemli katkıları bulunduğu kanıtlanmıştır. Ayrıca çay, fındık, mandalina, kivi, likapa gibi ürünlerin üretimi de bölge ve ülke ekonomisi adına büyük önem arz etmektedir. Sonuç olarak bu ilçenin ekonomik gücünü; çay, balıkçılık ve ticareten aldığını belirtmek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: İktisadi Kalkınma, Çay, Tarım, Balıkçılık, Ticaret, Turizm.

Abstract

This study aims to evaluate the Pazar district of Rize within the framework of a socioeconomic approach. In this context, the economic and social variables, tables, and graphics related to Pazar district of Rize were investigated. In this context, many variables from income per capita to employment, agriculture to tourism and trade, fisheries, education to health, banking, and the economic structure of Pazar district were investigated. In the study, it has been proven that this district has made significant contributions to the region and even the country in terms of agriculture, tourism, and trade. In addition, the production of products such as tea, hazelnut, tangerine, kiwi, and blueberry are also important for the economy of the region and the country. As a result, this district has taken its economic power from tea, fishing, and trade.

Keywords: Economic Development, Tea, Agriculture, Fisheries, Trade, Tourism.

* Dr., Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, e-posta: gkcnaydnbs@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9435-5387

1. Giriş

İktisadi kalkınmanın sağlanması için bir ülkede sosyal ve ekonomik gelişmelerin bir bütün olarak ele alması gerekmektedir. Bu noktada, bir ülkede bulunan her bir bölgenin kalkınmasındaki kilit unsurların belirlenmesi son derece elzemdir. Türkiye'nin Karadeniz Bölgesinde bir il olan Rize, muhteşem doğası, tarihi ve kültürel yapısıyla turizmin, yeşilin ve çayın merkezidir. Özellikle de çay, fındık, mandalina, kivi, likapa gibi pek çok tarımsal ürünün üretimi, Rize ekonomisine önemli katkılar sunmaktadır. Aynı zamanda Rize, yayla turizmi ile beraber tarım açısından önemli bir potansiyel taşıyan bir şehirdir. Nitekim doğal güzellikleri ve büyüleyici manzaralarıyla ülkede ve tüm dünyada ilgi uyandıran Rize; bitki örtüsü, temiz havası, engebeli arazileri, şifalı kaplıcaları dereleriyle bölgenin olduğu kadar Türkiye'nin de en ünlü yaylalarına ev sahipliği yapmaktadır. Doğal güzellikleri ve ekonomisi açısından Rize iliyle benzerlik içeren “parlayan yıldız” Pazar ilçesi ise bölgenin en eski yerleşim birimidir. Eski adı “Athena” olarak bilinen ve Karadeniz sahil boyunca uzanan “Pazar”, kentlerdeki yoğun ve yorucu yaşantıdan uzaklaşmayı arzulayan pek çok insanın tercih edebileceği bir ilçedir.

Bu çalışmanın amacı, Rize'nin Pazar ilçesini sosyoekonomik bir yaklaşım çerçevesinde değerlendirmektir. Bu amaç doğrultusunda, Rize ili ile Pazar ilçesine yönelik ekonomik ve sosyal değişkenler, tablolar ve grafikler kullanılarak yorumlanmıştır. Çalışmada ele alınan veriler, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, Türkiye Bankalar Birliği, Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü, Rize İl Sağlık Müdürlüğü, Rize Ticaret Borsası, Rize İli Yatırım Destek Ofisi, Rize Ticaret ve Sanayi Odası, Pazar Belediyesi resmi sitelerinden yararlanılmıştır. Çalışma şu şekilde organize edilmiştir: İlk olarak Rize'nin Pazar ilçesi; tarihçesi, coğrafik, iklimsel yapısı ve doğal güzellikleriyle ele alınmıştır. Ardından Rize'nin Pazar ilçesi üzerine sosyoekonomik değişkenlere ilişkin yapılan analizin bulgularına yer verilmiştir. Sonuç bölümüne gelindiğinde konuya ilişkin genel bir değerlendirme yapılmıştır.

2. Rize İli Pazar İlçesi Üzerine Sosyoekonomik Yaklaşım

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde yer alan Rize ili, bölgenin en karakteristik özelliklerini taşımaktadır. Rize ili batısında Trabzon, güneyinde Erzurum ve Bayburt, doğusunda Artvin illeri, kuzeyinde ise Karadeniz ile çevrilidir. Bir hayli engebeli ve dağlık bir arazi yapısına sahip Rize, yüzölçümü olarak 3920 km²'dir. Rize ili, yazları serin geçmesi, kışları ise ılıman ve her mevsim yağışlı olması nedeniyle tipik bir Karadeniz iklim özelliğine sahiptir. İklim açısından bol yağış alması ve dengeli sıcaklık rejimi sayesinde Rize, turizmde avantajlı bir konumdadır. Bir başka deyişle, Doğu Karadeniz Bölgesi ve Rize ili gerek zengin coğrafyası gerekse doğal kaynaklarının çeşitliliğinden ötürü “doğa turizmi (eko-turizm)” odaklı bir yapılanmaya elverişlidir. Rize'de doğa turizmi açısından gerçekleşen aktivitelerin bazılarını; dağ bisikletçiliği ve bisiklet gezileri, dağcılık, fotosafariler, günübirlik piknik yapma, hava sporları turizmi (yamaç paraşütü, heliski vb.), kaplıca turizmi, köy ortamında ev pansiyonu konaklaması, rafting, yayla gezileri, yürüyüş ve sırt çantalı geziler, yaylada konaklama/kamping, yöresel yemekler yeme olarak sıralamak mümkündür (T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı Doğa Koruma ve Milli Parklar 12. Bölge Müdürlüğü, 2014). Rize'de turistik

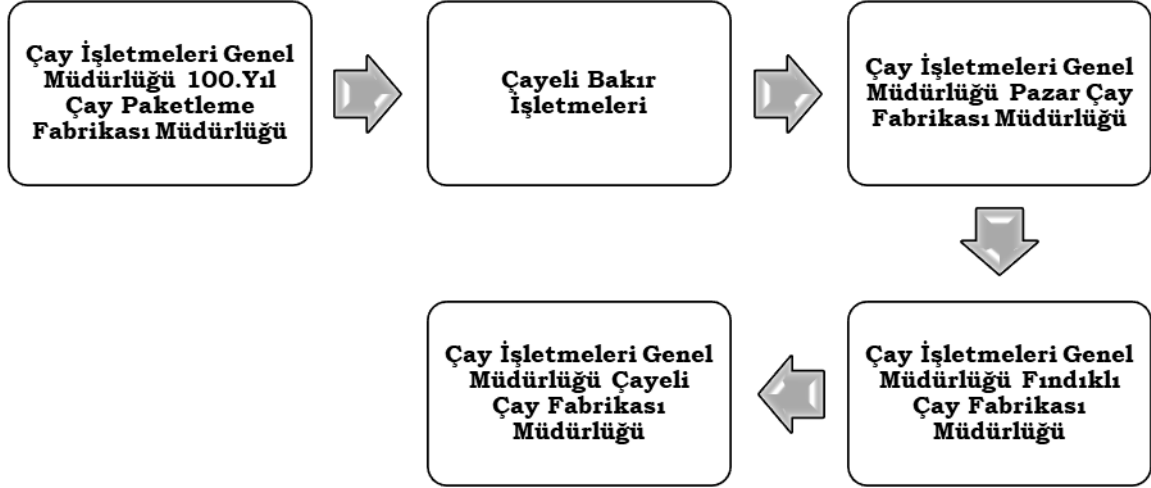
açıdan önemli olan yaylalardan bazıları; Ayder Yaylası, Samistal Yaylası, Pokut Yaylası ve Palovit Yaylası'dır. Turistik yerlerden bir diğeri de 68 km uzunluğa sahip Fırtına Deresi'dir (Erdoğan ve Coşkun, 2021).

2021 yılı Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi (ADNKS) sonuçları bakımından Rize'nin 345.662 nüfusu olup başta Merkez, Çayeli, Ardeşen, Pazar olmak üzere 12 ilçesi bulunmaktadır. 2021 yılında Rize ili nüfus artışı %3,78'dir (Rize İli Yatırım Destek Ofisi, 2022). İl merkezine 37 km uzaklıkta bulunan, Roma Kralı Pompeius tarafından kurulan ve eski adı "Athena (Atina)" olan (Latince'de güzellik anlamına gelen) Pazar ilçesi, doğusunda Ardeşen ilçesi, batısında Çayeli ilçesi, güneyinde Çamlıhemşin ilçesi ve Hemşin ilçesi, kuzeyinde ise Karadeniz ile çevrilidir. Athena dağları geçit vermeyen güzelliğiyle dönemin istilacılarından kaçan Grekler, Gürcüler, Megreller (Megrelce Margalepi; Lazca Margalepe; Gürcüce Megrelebi) ve Ermenilerin de sığınak yeri olmuştur (T.C. Pazar Kaymakamlığı, 2019). Dolayısıyla tarihi Roma Dönemi'ne dayanan ve daha sonra Fatih Sultan Mehmet tarafından Osmanlı topraklarına dâhil edilen Athena, 1928 yılında "Pazar" adını almıştır. Yüzölçümü 315 km² olan Rize'nin Pazar ilçesine bağlı 1 belediye, 10 mahalle ve 50 köy bulunmaktadır. Hemşin Deresi, ilçenin en büyük akarsuyudur. Diğerleri Bodasari, Melyat ve Hunarsu dereleridir. Kız Kalesi (ilçe merkezinin batısında küçük bir yarımada üzerine kurulu), Ciha Kale (Yücehisar "Lamgo" köyü civarında) başta olmak üzere pek çok taş kemer köprü, konak ve cami ilçede gezilebilecek yerler arasındadır (Rize Ticaret ve Sanayi Odası, 2020). Ayrıca ilçenin geleneksel evleri, Karadeniz doğa ve iklim yapısına uygun ve tarihi bir görseleğe sahip "Serender Tipi Evler" olarak bilinmektedir.

Rize'nin Pazar ve Yeşilköy yerleşimleri arasında 3 Nisan 2017 tarihinde (T.C. Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı, Altyapı Yatırımları Genel Müdürlüğü tarafından) Rize-Artvin Havalimanı inşasına başlanmıştır. 14 Mayıs 2022 tarihi itibarıyla açılan Rize-Artvin Havalimanı, Ordu-Giresun Havalimanı'ndan sonra deniz dolgusu olan Türkiye'nin 2'nci; Japonya, Hong Kong ve Güney Kore'den sonra ise dünyanın 5'inci havalimanıdır. Konumu bakımından söz konusu havalimanı Rize'ye daha yakın, Artvin'e daha uzak bir mesafede yer almaktadır. Havalimanı şantiyesinin en yakın mesafede yer alan ilçeler ise Pazar, Ardeşen ve Çayeli'dir. TÜİK, 2019 verilerine göre bu ilçelerin nüfusları ise sırasıyla 31.527, 41.084, 44.304 kişi olarak belirtilmiştir. Sonuç olarak il, ilçe ve bölge ekonomisi için havalimanının son derece önemli avantajlar sunacağı aşikârdır. Bu avantajları sayesinde söz konusu havalimanı ile oluşturulan altyapı, tarımdan turizme, sağlıktan eğitime pek çok açıdan il ve ilçeye değer katacak niteliktedir (Erdoğan ve Coşkun, 2021).

Bölgesel gelişimlerin planlanması noktasında sosyal ve ekonomik özellikleri içeren pek çok göstergenin bir arada değerlendirilmesi gerekmektedir (Ünsal ve Sülkü, 2020). Bu bağlamda da bölgesel benzerlik ve farklılıklar dikkate alınmaktadır. Bölgeler arası gelişmişlik düzeylerindeki farklılıkların azaltılması ve/veya ortadan kaldırılması, gelir ve istihdam olanaklarının artırılması, ülkenin genel kalkınma politikasında esas teşkil etmektedir (Kasap, 2006). Bu bakımdan Türkiye'nin, uzun zamandan beri sosyal yapısı, ekonomik yapısı, kültürel yapısıyla bir değişim süreci içerisinde olduğunu belirtmek mümkündür (Eğilmez, 2014).

Ekonomik açıdan Rize iline bakıldığında, tarım, sanayi sektöründen ziyade hizmet sektörünün ağırlıklı olduğu bilinmektedir. Hizmet sektörü bakımından ise turizm sektörü öne çıkmaktadır. İmalat sektörü açısından gıda imalatı ve mobilya sektörleri dikkat çekmektedir. Ayrıca kendine özgü bir mikro klima alanı özelliği sayesinde Rize ilinde çay, fındık, kivi, narenciye gibi farklı ürün çeşitlerinin yetiştirilmesi mümkün olmaktadır. Bu bakımdan ekilebilir arazisi sınırlı olmasına rağmen Rize ekonomisinin dayanağı “tarım”dır. Rize ili tarım arazilerinin % 91,5’inde çay ürünü yetiştirilmektedir (<https://www.dokap.gov.tr/dokap-eylem-plani/78>).

Şekil 1. Personel Sayısı Bağlamında Büyük İşletmeler

Kaynak: T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı Rize İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, <https://rize.tarimorman.gov.tr/Menu/13/Ekonomi>

Şekil 1’de Rize ilinde personel sayısına göre büyük işletmelere yer verilmiştir. Çay tarımının bölge ekonomisine katkısı, yörede fabrikaların yapılması ve buralarda elde edilen ürünlerin işlenmesi noktasında ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla da yaş çay tarımı, Rize ili ekonomisini ve ticaretini yönlendiren en temel faktördür. İklimin etkisiyle Rize’de kimyasal ilaç kullanılmaksızın çay tarımının yapılması, çay üretiminde organik gübre kullanılması “organik çay üretimi” olarak adlandırılmaktadır. Organik çay tarımının geliştirilmesi, genişletilmesi maksadıyla Artvin’in Muratlı beldesi, Rize’nin Hemşin, Çamlıhemşin ve İkizdere ilçelerinin tümü, Çayeli ilçesi Senoz vadisi, Pazar ve Ardeşen ilçelerinin üst bölgeleri, Ardeşen ilçesi Tunca beldesinin tümü, Fındıklı ilçesi Çağlayan vadisinin bir kısmı, Rize ili merkez ilçeden 2 köy, Kalkandere ilçesinden ise 1 köy, Trabzon’un Of ilçesinden 2 köy, organik çay tarımına dâhil edilmiştir (<https://www.caykur.gov.tr/Pages/Yayinlar/IstatistikBulteni>; Erdinç ve Aydınbaş, 2022). Nitekim Rize geneline bakıldığında, sanayi sektöründe istihdam edilen 15.490 kişinin 11.783’ü çay endüstrisinde çalıştığı belirtilmektedir (Rize İli Yatırım Destek Ofisi, 2022). Bunun yanı sıra çay fabrikası ve atölyeleri haricinde bu fabrikalara yedek parça üreten, bakım ve onarım yapan işletmeler, çay paketleme ile ambalaj fabrikaları, döküm fabrikaları, kereste fabrikaları, un fabrikaları, balık unu-balık yağı fabrikası ve benzeri sanayi

kuruluşları Rize ili ekonomisine önemli katkılar sunmaktadır (Rize Ticaret ve Sanayi Odası, 2020). Ayrıca Rize ilinde, Çayeli, Pazar ve Ardeşen ilçeleriyle birlikte toplamda 4 adet Ticaret ve Sanayi Odası bulunmaktadır.

Tablo 1. Rize İli Sosyoekonomik Göstergeler

Rize İli Ekonomik Göstergeler, 2018-2021	
Kişi Başına GSYH (2021)	58 574 (TL)
İhracat (2021)	208 434 (ABD doları)
İthalat (2021)	56 5125 (ABD doları)
Net İhracat (2021)	151 922 (ABD doları)
Enflasyon Oranı (2021, %)	36.08 (TÜFE, 2021/12, TR)
Rize Serbest Bölgesi Ticaret Hacmi (2018)	202 (ABD doları)
TR90 (Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane) İşgücü İstatistikleri, 2018	
İşgücüne Katılım Oranı	54.6
İşsizlik Oranı	6.2
İstihdam Oranı	51.3
Rize İli Başlıca Tarım Ürünleri	
Başlıca Tarım Ürünleri	Yaş çay, kivi, likapa, fındık
Rize’de Yaş Çay Yaprağı Üretimi (Ton), 2019	
Rize	1 116 075
Rize Payı (%)	79.20%
Rize’de Banka Şube Sayısı ve Türkiye Genelindeki Payı, 2019	
Rize	47
Rize Payı (%)	0.47
Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM) İlk 1000’de Yer Alan Rize Firmaları	
Sıra	198
Firma Adı	Çayeli Bakır İşletmeleri A.Ş.
2018 İhracat (\$)	88 426 339,07
Rize İli Sosyal Göstergeler, 2021	
Kentleşme Oranı (%)	67.66
Net Göç Hızı (Binde)	1.02
Bebek Ölüm Hızı (Binde)	7.3
Rize İli Havalimanı	
Havaalanı	Rize-Artvin Havalimanı
Rize İli Ortalama Hanehalkı Büyüklüğü, 2022	
Ortalama Hanehalkı Büyüklüğü	2.91
Rize İli Konut Satışları, 2022	
Toplam Konut Satışları	4 318
Rize İli Bilişim Altyapısı Değerleri, 2018	
Sabit Genişbant Abone Yoğunluğu (%)	14.8
Mobil Genişbant Abone Yoğunluğu (%)	66.6
Fiber Optik Kablo Uzunluğu (Km)	1 887

Kaynak: TÜİK; Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu; Rize Ticaret Borsası; Rize Ticaret ve Sanayi Odası; Rize İli Yatırım Destek Ofisi

Tablo 1’de Rize ili sosyoekonomik göstergeleriyle birlikte değerlendirilmiştir. Rize ilinde hayvancılık açısından su ürünleri önemli bir yere sahiptir. Bu bağlamda Türkiye’de ilk defa organik su ürünleri üretimi de Rize’de gerçekleştirilmiştir. Doğu Karadeniz’de balıkçılık faaliyetleri, özellikle de bölgenin kıyı kesimlerinde tarım topraklarının azlığı, gelir getirici kaynakların sınırlılığı ve yetersizliğinden kaynaklı olarak artmıştır (Zaman, 2005). Bu açıdan

bakıldığında, Rize'de (Doğu Karadeniz Bölümü'nde yer alan bir il) de tarımsal-zirai faaliyetlere çok uygun bir alan bulunmadığı bilinmektedir. Dolayısıyla Rize için coğrafi şartların ve doğanın kaçınılmaz bir sonucu olarak mevcut imkânların kullanılması noktasında balıkçılık faaliyetleri gelişmeye başlamıştır (Aydınbaş, 2022). Rize için arıcılık, yeni istihdam alanı yaratması, sağlık turizmine destek olabilmesi, gıda sanayinin ilde gelişmesini sağlayabilmesi ve benzeri özellikleriyle önemli bir sektördür. Nitekim uluslararası bir marka olan “Anzer balı”nın da Rize ekonomisine ciddi katkıları bulunmaktadır (<https://www.dokap.gov.tr/dokap-eylem-plani/78>).

Tablo 2. Rize İli İhracatına İlişkin Sektörel Rapor

Sektör	2020*	2021*	Değişim*
Çay	8 876 800	9 783 843	10
Çimento Cam Seramik, Toprak Ürünleri	1 122 662	1 250 272	11
Demir, Demir Dışı Metaller	980 435	1 200 996	22
Elektrik/Elektronik	5 696 306	3 531 262	-38
Gemi, Yat	56 085	1 032 212	1.740
Hazırgiyim, Konfeksiyon	3 318 327	2 297 378	-31
Hububat, Bakliyat, Yağlı Tohumlar ve Mamulleri	5 486 986	4 667 043	-15
İklimlendirme Sanayii	1 012 243	1 059 673	5
Kimyevi Maddeler ve Mamulleri	7 268 180	8 426 629	16
Madencilik Ürünleri	83 570 379	110.565.833	32
Makine ve Aksamları	1 045 083	1 462 145	40
Meyve Sebze Mamulleri	1 951 339	2 387 160	22
Mobilya, Kâğıt ve Orman Ürünleri	2 313 977	1 897 674	-18
Su Ürünleri, Hayvansal Mamuller	34 714 702	50 770 003	46
Süs Bitkileri ve Mamulleri	403 743	836 248	107
Tekstil ve Hammaddeleri	1 590 296	2 225 956	40
Yaş Meyve-Sebze	3 335 488	1 472 950	-55
Zeytin, Zeytinyağı	235 274	914 055	289

* Değer; ABD doları (\$)

Kaynak: <https://dkib.org.tr/tr/basin-basin-bultenleri-rizenin-ihracati-200-milyon-uzerine-cikti.html>

Tablo 2’de Rize ili ihracatına ilişkin sektörel rapor incelenmiştir. Rize ili bazında 25 sektörden yapılan ihracatta ilk sırada madencilik ürünlerinin, ikinci sırada Su Ürünleri ve Hayvansal Mamullerin, üçüncü sırada ise Çay’ın yer aldığı görülmektedir. Rize ilinden gerçekleştirilen toplam ihracatın %54’ü madencilik ürünleri ihracatı, %21’i ise Rusya Federasyonu’na yapılan balık ihracatı teşkil etmektedir (<https://dkib.org.tr/tr/basin-basin-bultenleri-rizenin-ihracati-200-milyon-uzerine-cikti.html>).

Dış ticaret açısından Rize limanı son derece önemli bir yere sahiptir. Bunun nedeni, Rize’de 208,4 milyon ABD doları olarak kaydedilen 2021 yılı ihracatının %60’ı deniz yoluyla gerçekleştirilmiş olmasıdır. Söz konusu liman, kara yolu hatları kapsamında Trabzon, Hopa, Rusya limanları ve İkizdere-Erzurum üzerinden İran bağlantısı ile Karadeniz Bölgesi için kestirme transit yol merkezi olarak konumlanmaktadır. Doğusunda kara yoluyla Hopa ve Gürcistan, kuzeyinde tarifeli RoRo hattı ile Gürcistan’ın Poti limanı, güneyinde ise İran limanının hinterlandını oluşturmaktadır. Ayrıca 170.000 m² geri sahası 11.000 m² kapalı alana

sahip olan limanın en uzun rıhtımı 200 metredir (Rize Yatırım Destek Ofisi, 2022). Tablo 3'te 2021 yılı bazında Rize ilinin bankacılık istatistikleri incelenmiştir.

Tablo 3. Rize İli Bankacılık Raporu, 2021

Açıklama	İstatistik
Banka Sayısı	11
Şube Sayısı	45
Banka Çalışanları Sayısı	457
Mevduat (Milyon TL)	9 129
Kredi (Milyon TL)	11 209
Şube Başına Mevduat (Milyon TL)	203
Şube Başına Kredi (Milyon TL)	249
ATM Sayısı	218
POS Sayısı	10
Üye İş Yeri Sayısı	13

Kaynak: Türkiye Bankalar Birliği, İstatistiki Raporlar, 2021

Bankacılık sektörü bağlamında ise 2019 yılı sonundan itibaren Rize'de 11'i banka ve 6'sı katılım bankası olmak üzere toplamda 17 bankanın 53 şubesi bulunmaktadır. Bu bankalardan 23'ü merkezde, diğerleri ise ilçelerde hizmet vermektedir (Rize Ticaret ve Sanayi Odası, 2020). Tablo 4'te Rize ilinde sanayi sektörü istihdam dağılımına yer verilmiştir.

Tablo 4. Rize İlinde Sanayi Sektörü İstihdam Dağılımı (İlk 10 sektör)

Sektör	Çalışan Sayısı	Pay
Ana Metal	129	% 0.87
Diğer Madencilik ve Taş Ocakçılığı	360	% 2.42
Elektrik, Gaz, Buhar	159	% 1.07
Gıda Ürünleri	12 250	% 82.41
Kâğıt ve Kâğıt Ürünleri	159	% 1.07
Kauçuk ve Plastik	129	% 0.87
Makine ve Ekipmanlar	342	% 2.30
Metal Cevherleri	489	% 3.29
Metalik Olmayan Mineral Ürünler	262	% 1.76
Metal Ürünleri	224	% 1.51

Kaynak: Rize Ticaret ve Sanayi Odası

Tablo 4'te Rize ilinde sanayi sektörüne yönelik istihdamda ilk üç sırada gıda ürünleri imalatı (%82.41 ile), metal cevheri (%3.29 ile), diğer madencilik ve taş ocakçılığı (%2.42 ile) yer almaktadır.

Tablo 5. Rize İline İlişkin Kamu Yatırımları (1.000 TL), 2018-2021

Sektör	2018	2019	2020	2021
Ulaştırma	908 080	1 184 771	1 533 805	2 052 199
Eğitim	163 055	79 531	3 155	11 020
Tarım	116 214	119 600	53 061	153 751
Enerji	42 934	13 845	977	23 065
İmalat	156 014	60 687	20 238	50 063
Konut	100 000	80 079	887 016	1 840 126
Turizm	36 440	27 286	12 437	17 927

Kaynak: : İl Planlama Müdürlüğü; İLYAS Raporları; Rize İli Yatırım Destek Ofisi

Tablo 5'te 2018-2021 yılları için Rize iline 4,29 milyar TL kamu yatırımının sektörel açıdan incelenmiştir (Rize Yatırım Destek Ofisi, 2022). Tablo 5'ten 2021 yılında sırasıyla ulaştırma, konut ve tarım sektörlerinin en fazla yatırım yapılan üç sektör olduğu görülmektedir. Ayrıca Covid-19 pandemisinin tüm dünyayı etkilediği 2020 yılında bir önceki yıla kıyasla; eğitim, enerji, imalat, tarım ve turizm sektörlerine yönelik yatırımların azaldığı; ancak ulaştırma ve konuta ilişkin yatırımların ise arttığı dikkat çekmektedir. 2021 yılına gelindiğinde ise tüm bu değerlerde artış olduğu gözlemlenmektedir.

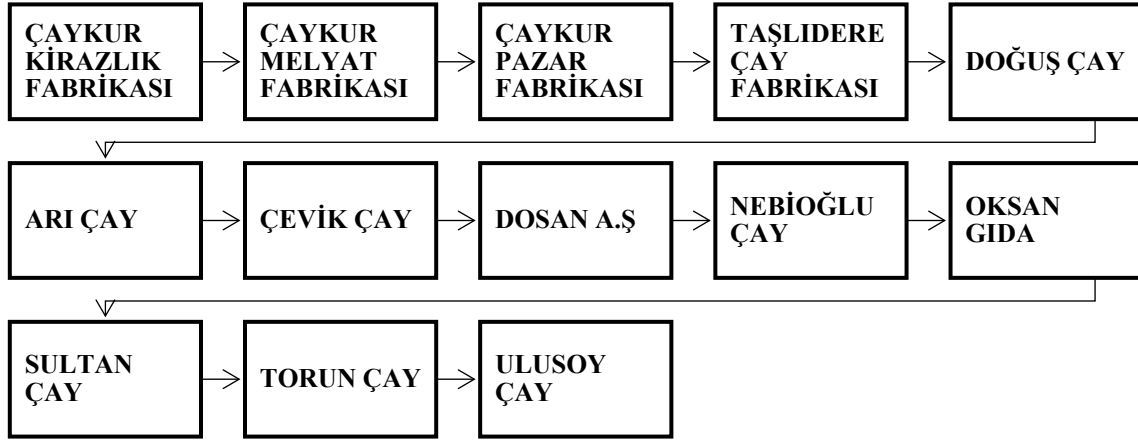
Tablo 6. Rize İli Sağlık Personeli Sayıları, 2018-2021

Sağlık Personeli	2018	2019	2020	2021
Uzman Hekim	322	326	318	307
Pratisyen Hekim	222	228	285	316
Asistan Hekim	157	174	184	179
Toplam Hekim	701	728	787	802
Diş Hekimi	140	174	57	57
Eczacı	133	142	124	130
Sağlık Memuru	898	914	783	757
Hemşire	993	999	977	956
Ebe	254	257	282	275

Kaynak: TÜİK, İl Sağlık Müdürlüğü

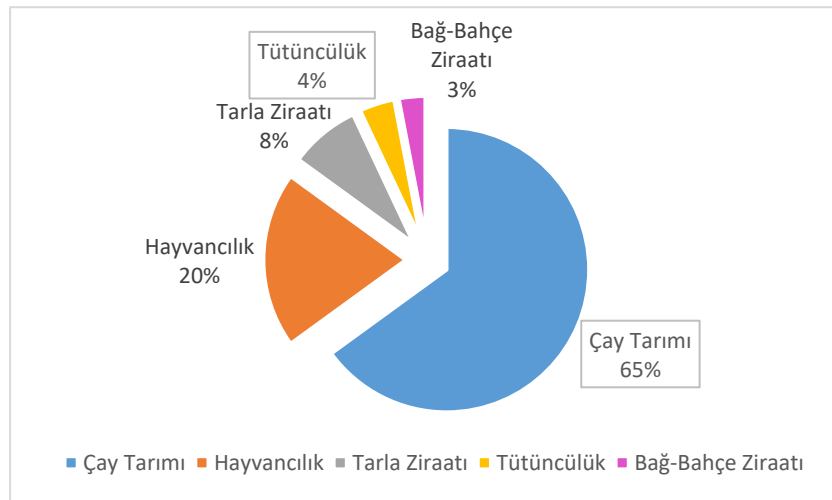
Tablo 6'da 2018-2021 yılları için Rize ili sağlık personeli sayıları ele alınmıştır. Tablo 6'ya göre 2020 yılında bir önceki yıla kıyasla; pratisyen hekim, asistan hekim ve toplam hekim sayıları ile ebe sayısında artış olduğu görülmektedir. Aynı yılda bir önceki yıla nazaran uzman hekim, diş hekimi, eczacı, sağlık memuru ve hemşire sayılarının ise azaldığı gözlemlenmektedir. Nitekim Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Tıp Fakültesi Rize'de sağlık sektörü bakımından son derece elzemdir. 2008-2009 eğitim-öğretim yılından itibaren öğrenci alımına başlanan fakülte, Rize ilinin gereksinim duyduğu sağlık personeline daha kolay bir şekilde ulaşılmaya imkân tanımaktadır (Rize Yatırım Destek Ofisi, 2022).

Rize ekonomisinin genelinde olduğu gibi Pazar ilçesinin özeline bakıldığında da ekonomisindeki en büyük payın "çay"a ait olduğu görülmektedir. Pazar ilçesi, Rize Merkez'den sonra hektarda 9.449 verim ile ikinci durumda olup çay üretimindeki pay olarak da %10.8 düzeyindedir (<https://pazar.bel.tr/sayfa/ekonomi-durum.html>). Çayın halkın geçiminde bu denli elzem olmasının nedeni, yöredeki az kireçli toprağın bu bitki bakımından ideal olmasıdır. Nitekim Türkiye'de çay ekim alanlarının üçte ikisi Rize ilinde olup çay fabrikalarının 17'si ise Pazar ilçesi sınırları içindedir. (T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2021). Nitekim ticarete de çay, en büyük paya sahip iken çayın ardından deri ve kereste gelmektedir (<https://pazar.bel.tr/sayfa/ekonomi-durum.html>).

Şekil 2. Rize İli Pazar İlçesindeki Çay Fabrikaları (Kamu + Özel)

Şekil 2’de Rize’nin Pazar ilçesindeki çay fabrikalarından bazılarını (kamu + özel) yer verilmiştir. İlçede çaydan başka ticaret, sanayi, balıkçılık, bankacılık ve tarım da ekonomik kaynak yaratıcı işlerdendir. Balıkçılık sektörüne bakıldığında, ilçede ticari anlamda deniz balık avcılığının öneminin büyük olduğunu belirtmek mümkündür. İlçe genelinde 150-200 civarındaki balıkçı ailesi dededen kalma balıkçılık mesleğini sürdürmektedir (<https://pazar.bel.tr/sayfa/ekonomi-durum.html>). Deniz balıkçılığının (hamsi, kefal, barbun, kalkan, mezgit, palamut, istavrit gibi) yanı sıra tatlı su balıkçılığı (alabalık ve son zamanlarda salmon yetiştiriciliği) ilçe ekonomisi için son derece önemlidir. İlçe sahili kapsamında “Kirazlık, Soğuksu, İkiztepe ve Balıkçılar” olarak 4 adet çekek yeri, barınma yeri ve balıkçı barınağı bulunmaktadır. Bankacılık sektörü açısından Rize’nin Pazar ilçesi ele alındığında, 5 farklı bankanın (Ziraat Bankası, Halk Bankası, Akbank, Türkiye İş Bankası, PTT Bank) toplamda 5 şubesinin bulunduğu görülmektedir. Tarım sektörü ile ilgili olarak ilçede Kivi Üreticileri Birliği, Tarım Kredi Kooperatifi, Su Ürünleri Kooperatifi ve Ziraat Odası faaliyet göstermektedir. İlçe müdürüyle birlikte İlçe Tarım Müdürlüğü’nde 12 kişi çalışmaktadır (T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı, 2021). Şekil 3’te Pazar ilçesinde tarım kesiminin uğraştığı alanların dağılımı incelenmiştir.

Şekil 3. Pazar İlçesindeki Tarım Kesimi İlgili Alanları

Kaynak: Pazar Belediyesi, <https://pazar.bel.tr/sayfa/ekonomi-durum.html>

Şekil 3'ten de takip edildiği gibi ilçe ekonomisinde en büyük pay “çay”a aittir. Bu nedenle “tarla ziraatı” ve “bağ-bahçecilik” daha çok küçük alanları kapsayarak aile gereksinimlerinin karşılanması amacıyla yapılmaktadır. Bölgedeki engebeli arazilerin sıklığı, çayır ve meraların azlığı ile çay bahçelerinden kaynaklı olarak yem bitkilerinin ekilmemesi, hayvancılığın “ahır hayvancılığı” şeklinde gerçekleştirilmesini zorunlu kılmıştır. Ayrıca puro tütününü, ilçeye özgü bir endüstri bitkisi olup “Pazar” adıyla tanınan puroların yapımında kullanılmaktadır. Toprak yapısından kaynaklı olarak sadece ilçenin 26 köyünde tütün ekimine izin verilmiştir (<https://pazar.bel.tr/sayfa/ekonomi-durum.html>).

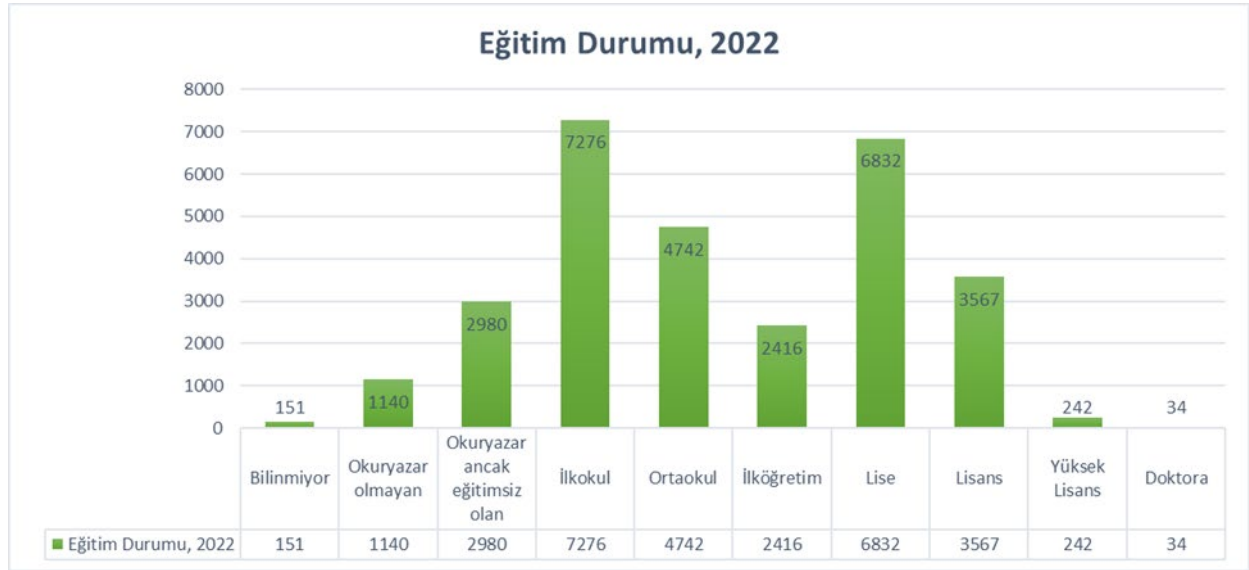
Rize'nin Pazar ve Yeşilköy yerleşimleri arasında yer alan ve deniz üzerine yapılan dünyanın 5 havalimanından biri olan Rize-Artvin Havalimanı gerek yurt içi gerekse yurt dışı uçuşların yapılmasına imkân veren 3 bin metre uzunluğunda, 45 metre genişliğinde bir piste sahiptir. Ayrıca Rize-Artvin havalimanında, yıllık 3 milyon yolcu kapasiteli terminali, destek üniteleri ve diğer birimleri bulunmaktadır. Bununla birlikte havalimanında 265 metreye 45 metre ölçülerinde taksi yolu yer almakta, 47 bin 133 metrekare kapalı alandan oluşmaktadır. Terminal binası içerisinde Çay Müzesi inşası yapılan havalimanında, hava trafik kontrol kulesi “ince belli çay bardağı”, havalimanı girişi ise “çay yaprağı” biçiminde yapılmıştır. 14 Mayıs 2022 tarihinden itibaren açılışı yapılan bu havalimanı hem alt hem de üst yapısı ile beraber 4,4 milyar TL'lik bir yatırımla tamamlanmıştır (T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı Devlet Hava Meydanları İşletmesi Genel Müdürlüğü, 2022).

Tablo 7. Pazar İlçesi ve Mahallelerine İlişkin Nüfus Bilgileri

	Toplam Nüfus	Kadın Nüfus	Erkek Nüfus
İlçe	31 678	15 909	15 769
Beyaztaş Mahallesi	142	64	78
Cumhuriyet Mahallesi	1 220	596	624
Gazi Mahallesi	144	76	68
Güzelyalı Mahallesi	1 473	716	757
Kirazlık Mahallesi	4 568	2 326	2 242
Kocaköprü Mahallesi	895	432	463
İkiztepe Mahallesi	430	208	222
Ocak Mahallesi	1 180	584	596
Pazar Mahallesi	4 739	2 318	2 421
Soğuksu Mahallesi	1 615	811	804
Yukarı Soğuksu Mahallesi	254	122	132
Zafer Mahallesi	1.286	644	642

Kaynak: TÜİK, 2021-2022 verilerinden derlenerek hazırlanmıştır.

Tablo 7’de Pazar ilçesi ve mahallelerine ilişkin nüfus bilgileri (toplam nüfus, kadın nüfus, erkek nüfus) ele alınmıştır. Nüfus yoğunluğu en fazla olan Pazar ilçesi mahallelerinin sırasıyla Pazar Mahallesi ve Kirazlık Mahallesi olduğu görülmektedir.

Şekil 4. Eğitim Durumu (Pazar-Rize)

Kaynak: TÜİK verilerinden derlenerek hazırlanmıştır.

Şekil 4'te Pazar ilçesinin eğitim durumu incelenmiştir. Buna göre eğitim durumunda sırasıyla en yüksek değer ilkokul ve lise, en düşük değer ise doktora ve yüksek lisans olduğu görülmektedir.

Rize'nin Pazar ilçesinde, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Ziraat Fakültesi kapsamında aktif olarak "Bahçe Bitkileri Bölümü" ve "Tarla Bitkileri Bölümü" bulunmaktadır. Ayrıca Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi bünyesinde Meslek Yüksekokulu Bitkisel ve Hayvansal Üretim Bölümü yer almaktadır. Bu bölüm kapsamında ise "Organik Tarım Programı", "Tıbbi ve Aromatik Bitkiler Programı" ile "Çay Tarımı ve İşleme Teknolojisi" olmak üzere 3 program bulunmaktadır (<http://bhu.pmyo.erdogan.edu.tr/>).

Tablo 8. Pazar İlçesi Gelişmişlik Düzeyi

Pazar İlçesinin Gelişmişlik Düzeyi	
Kademe	3
Sıra	277
Skor	0.199

Kaynak: T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı
Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü, 2022

Tablo 8'de ilçe bazlı Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik (SEGE, 2022) araştırması kapsamında bir değerlendirme yapılmıştır. Tablo 9'a göre Rize'nin sosyoekonomik bağlamda Pazar ilçesi üçüncü kademe gelişmişlik düzeyindedir. Bu kademedeki ilçelerin eğitim, sağlık, yaşam kalitesi ve finans göstergelerinin ortalama değerleri bazında birbirlerine yakın olduğu belirtilmektedir.

3. Sonuç

Bir ülkede iktisadi kalkınma, her bir bölgenin sosyal ve ekonomik gelişmelerinin belirlenmesi son derece önemlidir. Rize; hem doğal güzellikleriyle, tarihi ve turistik yapısıyla zengin doğa turizmi potansiyeli taşıyan bir turizm şehri hem de yaş çay üretiminin merkezi olan bir tarım şehridir.

Bu çalışmada, Rize'nin Pazar ilçesini sosyoekonomik bir yaklaşım çerçevesinde değerlendirmek amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, Rize ili ile Pazar ilçesine ilişkin ekonomik ve sosyal değişkenler, tablolar ve grafikler kullanılarak incelenmiştir. Sonuç olarak Pazar ilçesinin ekonomisinde en büyük payın “çay”a ait olduğu belirlenmiştir. İlçede; fındık, mandalina, kivi, likapa ve benzeri ürünler de üretilmektedir. Ayrıca bölgedeki engebeli arazilerin sıklığı, çayır ve meraların azlığı ile çay bahçelerinden kaynaklı olarak yem bitkilerinin ekilmemesi, hayvancılığın “ahır hayvancılığı” şeklinde gerçekleştirilmesine neden olmuştur. Bunun yanı sıra puro tütününü, ilçeye özgü bir endüstri bitkisi olup “Pazar” adıyla tanınan puroların yapımında kullanılmaktadır. İlçede balıkçılık, ticaret, sanayi, bankacılık gibi alanlar da ekonomik kaynak yaratmaktadır.

Sonuç olarak Pazar Merkez, kamu binalarının, işyerlerinin, konutların iç içe geçtiği bir görünüme sahiptir. Sahil yolunun güneyinde doğudan batıya doğru üç caddenin sağda solunda yapılar birbirine yapışık bir şekilde dizilmişlerdir. Bunun nedeni merkez yerleşim alanının genişlemeyi elverişsiz olmasıdır. Yerleşim alanı doğu-batı doğrultusunda takriben 780 metre, kuzey-güney doğrultusunda ise en uzun 380, en dar mesafe 150 metredir. Pazar Merkezde binalar yaklaşık 19 hektarlık bir alana yayılmıştır. Merkezde küçük bir kutlama, toplanma alanı yer almaktadır. Merkezdeki yerleşim alanı kuzeydeki sahilden başlayıp takriben en dar 150 metre en geniş 380 metre güneydeki dağlık alanda sonlanmaktadır. Bu alanda binalar dar sokakların sağında solunda, genellikle bitişik bir şekilde dizilmişlerdir. Yeni yapılar için alan yeterli değildir. İlçe merkezinin acilen kentsel dönüşüme ihtiyacı vardır. İlçe merkezi (Pazar Mahallesi)'nin batısında sırasıyla İkiştepe, Soğuksu, Yukarı Soğuksu, Gazi ve Cumhuriyet mahalleleri, doğusunda Kirazlık, Zafer, Kocaköprü, Güzelyalı, Beyaztaş, Ocak ve Hamidiye mahalleleri yer almaktadır. Bu mahalleler doğudan batıya sahil boyunca sırasıyla Hamidiye, Ocak, Beyaztaş, Güzelyalı, Kirazlık, Pazar, Soğuksu, İkiştepe mahalleleri şeklinde dizilmiştir. Pazar mahallesi ile Kirazlık mahalleleri sınırı boyunca güneydeki Hemşin ilçesinden geçen, Kaçkar Dağlarından doğup Karadeniz'e dökülen Hemşin deresi yer almaktadır. Hemşin deresinin doğusunda kıyıda dağlık alana doğru (kuzey-güney yönünde) Kirazlık, Zafer, Kocaköprü mahalleleri, batısında ise Pazar, Cumhuriyet mahalleleri yer almaktadır. Günümüzde Kaçkar Devlet Hastanesi, Pazar Adliyesi, bir Anadolu Lisesi, turistik tesisler Hamidiye mahallesinde bulunmaktadır. İlçe merkezinden doğuya Ardeşen ilçe sınırına doğru sahil boyunca 2000'li yıllardan sonra kamu ve özel sektör kurumları ve konutlar inşa edilmeye başlamıştır. Ocak mahallesinde bir ortaokul, bir ilkokul, bir özel okul bulunmaktadır. Kirazlık mahallesinde bir ilkokul, bir ortaokul, bir Fen Lisesi, Ziraat Fakültesi, Liman, iki adet çay fabrikası, Askerlik Şubesi, İlçe Orman Müdürlüğü, Yüksek Öğretim Yurtları, İlçe Emniyet Müdürlüğü, İlçe Jandarma Komutanlığı bulunmaktadır. Pazar mahallesinde bir ilkokul, bir ortaokul, Hükümet Konağı, askeri misafirhane, Sosyal Güvenlik Kurumu (SGK) İlçe

Müdürlüğü, Kapalı Spor Salonu, Futbol Sahası, Belediye Başkanlığı Binası, sosyal ve turistik tesisler yer almaktadır. Aynı şekilde Hemşin deresinin sağında ve solunda Pazar-Hemşin karayolu (karayolu derenin doğusunda yer alıyor) boyunca kamu binaları ve konutlar inşa edilmiştir. Zafer mahallesinde İlçe Gençlik ve Spor Merkezi, bir İmam Hatip Lisesi, bir Endüstri Meslek Lisesi, çeşitli sosyal tesisler bulunmaktadır. Kocaköprü mahallesinde bir ilkokul, bir ortaokul, bir Anadolu Lisesi, TOKİ konutları, değişik sosyal tesisler inşa edilmiştir. Cumhuriyet mahallesinde bir çay fabrikası bulunmaktadır. Soğuksu ve İkiztepe mahalleri arasında deniz dolgusu üzerine Rize-Artvin Havalimanı kurulmuştur. Pazar ilçesinde Pazar Merkezden itibaren hem Pazar-Hemşin karayolu boyunca sahilden güneye doğru, hem de Pazar-Ardeşen arasında batıdan doğuya doğru konut yapımına, kamu ve özel sektör yatırımlarına uygun alanlar bulunmaktadır. Görüldüğü gibi kamu yatırımları hem özel sektör yatırımlarını hem de konut sektörünü canlandırmaktadır. İlçede Yapay Zekâ ve Robotik Mühendisliği, 3D Üretim Mühendisliği, Aktüerlik, Mobil Uygulama ve Oyun Geliştirme Uzmanlığı, Blockchain Uzmanlığı, Dijital Veri Dedektifiği, Metaverse Uzmanı, Nanoteknoloji Mühendisliği, Epidemiyoloji Uzmanlığı, E-Spor Oyuncululuğu, Drone Pilotluğu, Grafik Tasarımcılığı gibi geleceğin meslekleri alanında insan yetiştirmek için yeni fakülteler kurulabilir. Yatırımların çeşitlendirilmesiyle başka şehirlere göç azalacağı gibi bununla birlikte yeni iş imkânlarının ortaya çıkmasıyla da ilçe göç alacaktır.

Bu çalışma, nitel araştırma yöntemi kapsamında hazırlanmış olup ekonometrik analiz içermemektedir. Bu kapsamda yalnızca tablo ve grafiklerin yorumlanmasıyla Rize'nin Pazar ilçesi ekonomik ve sosyal açıdan değerlendirilmiştir.

Kaynakça

- Aydınbaş, G. (2022). COVID-19 Pandemisinin Balıkçılık Sektörü Üzerindeki Ekonomik Ve Çevresel Etkileri: Doğu Karadeniz Örneği. *3rd International Mountain and Ecology Congress within the Framework of Sustainable Development (MEDESU2022)*, 20-21 Ekim, 2022, Trabzon-Türkiye.
- Eğilmez, M. (2014). *Türkiye'deki Değişimin Sosyo-ekonomik Analizi*. <https://www.mahfiegilmez.com/2014/03/turkiyedeki-degisimin-sosyo-ekonomik.html> (Erişim tarihi: 27.02.2023)
- Erdinç, Z., & Aydınbaş, G. (2022). COVID-19 Pandemisinin Çay Sektörüne Etkileri: Ekonomik Bir Yaklaşım. (Ulum, G., Kılavuz, N.: Eds.) *"21. Yüzyıl'da Sosyal Bilimlerde Çok Yönlü Yaklaşımlar: Disiplinlerarası Bir Yaklaşım"* içinde (s. 150-184), Ankara: Orion Yayınevi.
- Erdoğan, M., & Yalçın Ercoşkun, Ö. (2021). Artvin Rize Havalimanı'nın Ulaşım Ve Çevreye Etkileri. *Journal of Architectural Sciences and Applications*, 6(1), 250-267. <https://doi.org/10.30785/mbud.871204>
- Kasap, R. (2006). Rize'nin Yıllar İtibariyle Sosyo-Ekonomik Göstergeler Bakımından İncelenmesi. *1. Rize Sempozyumu*, 16-18 Kasım 2006, Rize.

- Rize Ticaret ve Sanayi Odası (2020). *Rize İktisadi Rapor*. <https://rizetso.org.tr/wp-content/uploads/2020/09/iktisadi-rapor2019-web.pdf> (Erişim tarihi: 27.02.2023)
- Rize Yatırım Destek Ofisi (2022). *Rize Yatırım Ortamı*. https://www.doka.org.tr/bolgemiz_Rize-TR.html (Erişim tarihi: 27.02.2023)
- T.C. Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı (2021). *Pazar Balıkçidere Balıkçı Barınağı Revizyon İlave Uygulama İmar Planı Açıklama Raporu*. <https://webdosya.csb.gov.tr/db/rize/duyurular/ilimiz-pazar--8230-46944-20210203113328.pdf> (Erişim tarihi: 27.02.2023)
- T.C. Orman ve Su İşleri Bakanlığı Doğa Koruma ve Milli Parklar 12. Bölge Müdürlüğü (2014). *Rize Doğa Turizmi Master Planı* (2013-2023). <https://www.cayelitso.org.tr/belgeler/rizedogaturizm.pdf> (Erişim tarihi: 27.02.2023)
- T.C. Pazar Kaymakamlığı (2019). *İlçenin Tarihi*. <http://www.pazar.gov.tr/tarihce> (Erişim tarihi: 27.02.2023).
- Ünsal, A., & Sülkü, S. N. (2020). Bölgeler Arası Gelişmişlik Düzeylerinin Belirlenmesi ve Karşılaştırılması: Türkiye Örneği. *Bilig*, (95), 177-209. <https://doi.org/10.12995/bilig.9508>
- Zaman, M. (2005). Orta ve Doğu Karadeniz'de Balıkçılık. *Eastern Geographical Review*, 10(13), 31-78. <http://bh.u.pmyo.erdogan.edu.tr/> (Erişim tarihi: 27.02.2023)
- <https://www.caykur.gov.tr/Pages/Yayinlar/IstatistikBulteni> (Erişim tarihi: 27.02.2023)
- <https://www.dhmi.gov.tr/Sayfalar/Haber/rize-artvin-havalimani-acildi.aspx> (Erişim tarihi: 27.02.2023)
- <https://dkib.org.tr/tr/basin-basin-bultenleri-rizenin-ihracati-200-milyon-uzerine-cikti.html> (Erişim tarihi: 27.02.2023)
- <https://www.dokap.gov.tr/dokap-eylem-plani/78> (Erişim tarihi: 27.02.2023)
- <https://pazar.bel.tr/sayfa/ekonomi-durum.html> (Erişim tarihi: 27.02.2023)

Okul Yöneticilerinin Özyeterlilik Algıları ile Politik Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma*

A Research to Investigate the Relationship Between School Headquarters' Perceptions of Self-Efficacy and Their Political Skills

Fatma BAYRAKTAR**

Öz

Bu çalışmada, Denizli Pamukkale ve Merkezefendi ilçelerindeki okullarda yönetici olarak görev yapan öğretmenlerin özyeterlilikleri ile politik becerileri arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bunun yanı sıra katılımcı okul yöneticilerinin özyeterlilik ve politik beceri algılarının bazı demografik değişkenler perspektifinde incelenmiştir. Araştırmada nicel araştırma yöntemlerinden biri olan ilişkisel tarama yöntemi kullanılmıştır. Bu araştırmaya Denizli İlinin Pamukkale ve Merkezefendi ilçelerinde görev yapan 236 okul yöneticisi dahil edilmiştir. Araştırma verileri kişisel bilgi formu, yönetici özyeterlilik ölçeği ve politik beceri ölçeği kullanılarak toplanmıştır. Araştırma sonucunda, okul yöneticilerinin özyeterlilik düzeylerinin yüksek olduğu görülmüştür. İlkokullarda görev yapan okul yöneticilerinin, liselerde görev yapan okul yöneticilerine oranla algı düzeyleri daha yüksek bulunmuştur. Okul yöneticilerinin özyeterlilik düzeylerine ilişkin algılarında cinsiyet, görev yapılan ilçe, mesleki kıdem, çalışılan okuldaki kıdem, eğitim düzeyi gibi değişkenlere göre anlamlı farklılık bulunmamıştır. Okul yöneticilerinin politik beceri düzeyleri yüksek bulunmuştur. Okul yöneticilerinin özyeterlilik düzeyi algıları ile politik beceri düzeyi algıları arasında pozitif yönde zayıf bir korelasyon ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Okul yöneticilerinin politik becerileri özyeterliliklerini anlamlı düzeyde yordamaktadır. Okul yönetici adaylarının ve okul yöneticilerinin politik beceri düzeylerini yükseltmek adına eğitim programları düzenlenebilir.

Anahtar Kelimeler: Özyeterlilik, Politik Beceri, Okul Yöneticileri, İlişki Ağ Kurma, Kişilerarası Etki, Sosyal Zekâ, Samimi Görünme.

Abstract

In this study, it was aimed to investigate the relationship between school administrators' perceptions of self-efficacy and political skills in Denizli Pamukkale and Merkezefendi districts. In addition, the self-efficacy and political skill perceptions of the participant school administrators were examined in the perspective of some demographic variables. Relational screening model, which is one of the quantitative research methods, is used. 236 school administrators working in Pamukkale and Merkezefendi districts of Denizli province were included in this research. Research data were collected using personal information form, executive self-efficacy scale and political skill scale. As a result of the research, it was seen that the school administrators' self-efficacy levels were high. Perception levels of school administrators working in primary schools were found to be higher than school administrators working in high schools. There was no significant difference in perceptions of school administrators regarding self-efficacy levels according to variables such as gender, district of duty, seniority at work, seniority at school, and postgraduate education. School administrators' political skill levels were found to be high. It was concluded that there is a weak positive correlation between school administrators' perceptions of self-efficacy level and political skill level perceptions. Political skills of school administrators significantly predict their self-efficacy. Training programs can be organized in order to increase the political skill levels of school administrator candidates and school administrators.

Keywords: Self-Efficacy, Political Skill, School Administrators, Relationship Building, Interpersonal Impact, Social intelligence, Appearing Sincere.

* Bu çalışma 2020 yılında yapılmış olan “Okul Yöneticilerinin Özyeterlilikleri ile Politik Becerileri Arasındaki İlişki” başlıklı, Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü’nde savunulan tezden uyarlanmıştır. Araştırma verileri 2019 yılında toplandığından, etik onay zorunluluğu bulunmamaktadır.

** Müdür Yardımcısı, Hacı İbrahim Demireren Cumhuriyet İlkokulu (Denizli), e-posta: bykrtrftm@gmail.com
ORCID: 0009-0000-2432-7639

1. Giriş

İnsanlar çalışma hayatlarında karşılaştıkları sorunlarla baş edebilmek ve amaçları doğrultusunda ilerleyebilmek için farklı yollar denerler. Bunlara örnek olarak bu çalışmanın konusunu oluşturan özyeterlilik ve politik beceriler verilebilir. Özyeterlilik, en genel anlamıyla, kişinin kendine ve başarabileceklerine olan inancıdır (Şenel ve Buluş, 2016). Bandura'ya (1998) göre, yeterliliğe güçlü bir inanç, kişinin birçok alanda becerisini ve mutluluğunu artırır. Özyeterliliği yüksek okul yöneticilerinin karşılaştıkları güçlükler 'kaçınılması gereken unsur' olarak değil aşılması mümkün durumlar olarak görülmektedir. Bu bakış açısına sahip okul yöneticileri, çalışmalarında kendilerine zorlayıcı hedefler koyarlar ve bu hedeflere ulaşmak için özveri gösterirler. Başarısızlık durumunda pes etmek yerine çabuk toparlanırlar; çabalarını artırarak yollarına devam ederler. Bunu yetersiz çabaya, eksik bilgiye veya mevcut yeteneğe bağlarlar. Okul yöneticilerinde özyeterlilik gibi olması beklenen birçok özellik vardır. Bunlardan bir diğeri de politik beceridir (Acar, 2007).

Örgütlerdeki politik davranış, kişinin işi için bir sorumluluk içermemektedir. Ancak politik davranışlar, kişilerin hem özel hayatlarında hem de iş hayatlarında avantajlı bir konuma gelmelerini sağlar. Politik davranışlar, örgüt içindeki örtük davranışlardır. Bu davranışlar olumlu ve olumsuz sonuçlara yol açabilmektedir (Yıldıztaşı, 2017).

Politik beceriler; ağ kurma, kişilerarası etki, sosyal zeka (temkinli olma) ve samimi görünme olmak üzere dört alt boyutta toplanabilmektedir (Ferris vd., 2007). Diğer kişi ve gruplarla kolayca iletişim kurabildikleri için hedefleri doğrultusunda kendi çabalarının yanı sıra çevrelerindeki diğer kişilerin desteğini de görebilirler. Bu beceri, özellikle yönetici pozisyonundaki kişiler, insanları örgüte veya kendi amaçlarına yönlendirebildiklerinde etkili olabilmektedir (Akçakanat ve Uzunbacak, 2017).

Politik becerilere sahip olan insanlar örgütteki diğer insanları, akıllı ve anlamlı bir şekilde gözlemler. Bu da sosyal zekalarını yansıtır. Çevresindekileri çok iyi bir şekilde gözlemleyebilen insanlar, kişinin dikkatini nasıl çekebileceği ve nasıl yaklaşabileceği hakkında fikri olduğu için diğeri için sağlıklı bir iletişim ağı kurmada zorlanmayacaktır (Nair, 2018).

Bu çalışmada eğitim kurumlarının belirlenen amaçlar doğrultusunda faaliyet göstermesinde etkin rol oynayan okul yöneticilerinin özyeterlilik düzeyleri ile politik becerileri arasındaki ilişki konu alınmıştır. Özyeterlilik kişinin görevini layıkıyla yapabileceğine dair kendine olan güvenidir. Kişinin başarıları üzerinde de oldukça etkilidir. Kişinin özyeterliliği üzerinde sosyal yaşamından iş yaşamına birçok etmen etkili olabilmektedir. Özyeterlilik üzerinde politik beceri düzeyinin de etkisinin olabileceği düşünülmektedir. Politik becerinin ilişki ağı kurma, kişilerarası etki, sosyal zeka ve samimi görünmeye yönelik tüm becerileri içermesinden dolayı bu becerilerin okul yöneticilerinin özyeterliliklerini yordama durumu çalışmanın konusu olmuştur.

2. Özyeterlilik Algısı, Politik Beceri ve Özyeterlilik ile Politik Beceri Arasındaki İlişki Kıyaslanması

Kuramsal çerçevede özyeterlilik kavramı ilk olarak Sosyal Bilişsel Kuram çerçevesinde Albert Bandura (1977) tarafından kullanılmıştır. Sosyal Bilişsel Kurama göre birey, kendi geleceğini belirleyen, aktif ve kendini düzenleme yeteneğine sahip olan bir canlı olarak nitelendirilmektedir. Diğer kuramlardan farklı olarak sosyal bilişsel kuram, birey ve çevresindeki sosyal sistemler arasında tek yönlü değil, karşılıklı bir etkileşim olduğunu ileri sürmektedir. İnsanın çevresi ve sosyal sistemler üzerindeki etki yaratma gücünün temelinde kendi yetkinliklerine olan inancının yattığı belirtilmekte ve bu inanç özyeterlilik olarak adlandırılmaktadır (Şenel ve Buluş, 2016). Bandura (1997) özyeterliliği, “bireyin kendi yeteneklerini düzenleme ve herhangi bir işi yapacağına olan inancıdır” olarak tanımlamaktadır.

Bandura'nın Sosyal Öğrenme Kuramının özellikleri özyeterliliğin gelişiminde etkili olmuştur. Bu kuram, özyeterlilik inancını, kişinin kendini yansıtabilme ve gözlemleyebilme ve ilişkilerin sonucunu anlayabilme yeteneği olarak tanımlanmaktadır. Ayrıca bireyin özyeterlilik düzeyi, sahip olduğu bilişsel özelliklerinden ve çevresiyle girdiği sosyal tepkimelerden doğrudan etkilenmektedir (Acar, 2007).

Bandura, bireylerin özyeterlilik düzeylerini etkileyen dört faktör olduğunu ileri sürmektedir. Bunlar; doğrudan deneyimler, başkalarının yaşamlarının gözlemlenmesi, sözel ikna, kişinin fiziksel ve duygusal özellikleridir. Özyeterlilik algısı kişinin karşılaştığı problemlerle baş edebilmek için sahip olduğu kapasiteye olan inancının düzeyini belirlemektedir. Kişinin özyeterlilik algısı ne kadar yüksek olursa karşılaşılan bir olumsuz durum karşısında sarf edilecek çaba da o denli büyük olacaktır (Bandura, 1977). Bandura (1977), özyeterlilik algı kaynaklarını;

- a) Görevi başarma,
- b) Dolaylı tecrübe,
- c) Sözel ikna,
- d) Duygusal uyarılma olmak üzere dört ana başlık altında toplamıştır.

Görevi başarma; kişisel deneyimlere dayandığı için özyeterlilik algısının en güçlü kaynağıdır. Başarı beklentileri yükseltirken, başarısızlık beklentilerini düşürür. Göreve başlama kaynağı kişinin geçmişte yaşadığı deneyimlerinin sonuçlarının gelecek beklentilerini şekillendirdiği ile ilgilidir.

Dolaylı tecrübe; birçok deneyimden elde edilen beklentilerdir. Başkalarının zor durumlarda başarılı olduğunu gören kişiler, çaba sarf ettiklerinde ve emek verdiklerinde başarılı olacaklarını bekleyebilirler. Örneğin, alanlarında başarılı olan bazı insanlar, diğerleri için bir ilham kaynağıdır.

Sözel ikna; kolay ve kolayca bulunabilmesi nedeniyle sıklıkla kullanılır. İnsanlar ikna edici önerilerle başarılı olabileceklerine dair bir inanç geliştirirler. Ancak böyle bir beklenti, tehditlere ve tekrarlanan başarısızlıklara karşı uzun ömürlü değildir.

Duygusal uyarılma; tehdit edici durumlar yeterlilik algısını etkileyebilir. İnsanlar kaygı ve strese yatkınlıklarını kısmen duygusal uyarılma durumuna bağlarlar. Yüksek duygusal uyarılma

başarıyı baltalayabileceğinden, insanlar genellikle gergin ve telaşlı olmadıklarında başarılı olacaklarını varsayarlar.

Politik beceri kavramı 1900'lerin başında ortaya çıkmıştır. Ancak örgütlerde politik davranışların yeterince bilinmediği ve yeterince kullanılmadığı görülmektedir. Bireylerin amaçlara ulaşmak için çaba gösterme yeteneği, politik beceri olarak tanımlanabilir (Mintzberg, 1983). Politik becerilere sahip kişiler, sosyal becerilerini karşılaştıkları farklı durumlara uyarlamak için bu becerileri kullanabilirler. Bir insan başkalarına karşı samimi olabildiğinde, onları kolayca etkileyebilir ve onları hedeflere yönlendirebilir. Diğer bir deyişle insanların samimi bir tavır sergileyebilmeleri, çevreleri tarafından güvenilir görülmelerini sağlamaktadır (Sümer, 2020)

Literatürde öz-yeterlik kavramı ilk olarak Albert Bandura (1977) tarafından Sosyal Bilişsel Kuram çerçevesinde kullanılmıştır. Sosyal Bilişsel Kuram'a göre birey, kendi kaderini tayin eden, aktif ve kendi kendini düzenleyen bir varlık olarak karakterize edilir. Diğer teorilerden farklı olarak sosyal bilişsel teori, birey ile çevresindeki sosyal sistemler arasında tek yönlü değil, karşılıklı bir etkileşim olduğunu savunur. Kişinin kendi yeterliklerine olan inancının temelinde, insanların çevreleri ve sosyal sistemleri üzerinde etki yaratabilme gücünün yattığı belirtilmektedir ve bu inanca öz-yeterlik adı verilmektedir (Şenel ve Discovery, 2016). Bandura (1997) öz yeterliliği “bireyin yeteneklerini organize edebileceği ve işi yapabileceğine olan inancı” olarak tanımlamaktadır.

Eğitim bilimleri alanında öz-yeterlik kuramından yola çıkarak geliştirilen bir diğer kavram da “akademik öz-yeterlik” kavramıdır. Akademik özyeterlik, temelde bireylerin kendilerine verilen akademik görevleri başarıyla yerine getirme konusunda sahip oldukları inançlarıdır (Schunk, 1991). Akademik öz-yeterlik inancının özellikle her düzeyde öğrenim gören öğrencilerin akademik başarısı (Pajares, 2003; Robbins vd., 2004) ve motivasyonu (Lynch ve Dembo, 2004) üzerindeki etkisi nedeniyle önemli olduğu belirtilmektedir.

Özyeterlik kişinin kendine yönelik görüşlerini ifade ederken, politik beceriler ile kişi çevresindeki kişileri yorumlayabilmekte ve neyi nasıl yaptıkları konusunda varsayımlarda bulunabilmektedir. Öğretmenlerin özyeterlik düzeylerinin iş doyumlarına etkisi olduğunu kanıtlayan çalışmalar mevcuttur (Klassen ve Chiu, 2010). Özyeterliğin, tükenmişlik, okuldaki çatışmaları çözme stratejileri, öğretmen liderliği davranışı, iş stresi gibi kavramlarla ilişkilerini inceleyen çalışmalarda mevcuttur (Arıkan, 2019; Baltacı, 2017; İnandı, Tunç ve Gündüz, 2013; Klassen ve Chiu, 2010; Skaalvik ve Skaalvik, 2010; Yaz, 2018). Politik beceri ile liderlik davranışları, psikolojik sermaye, örgütsel bağlılık ve tükenmişlik kavramlarının karşılaştırıldığı çalışmalar da mevcuttur (Atay, 2010; Cingöz, 2013; Çıtak, 2011; Özdemir ve Gören, 2015; Yıldıztaşı, 2017).

3. Yöntem ve Bulgular

3.1. Araştırmanın Amacı, Evreni ve Örneklemi

Bu çalışmada, Denizli Pamukkale ve Merkezefendi ilçelerindeki okullarda yönetici olarak görev yapan öğretmenlerin öz-yeterlik inançları ile politik beceri düzeyleri arasındaki ilişkinin

belirlenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca araştırmaya katılan öğretmenlerin öz yeterlik ve politik beceri algılarının bazı değişkenlere (okul türü, cinsiyet, ilçe, mesleki kıdem, okuldaki kıdem, lisansüstü eğitim durumu) göre anlamlı farklılık gösterip göstermediği de incelenmiştir. Ayrıca okul yöneticilerinin öz-yeterlik algıları ile politik becerileri arasındaki ilişkinin belirlenmesi amaçlanmıştır.

Bu araştırmanın evrenini 2019-2020 eğitim öğretim yılında Denizli Pamukkale ve Merkezefendi ilçelerindeki okullarda yönetici olarak görev yapan 612 okul yöneticisi oluşturmaktadır. %95 güvenirlik ve %95 geçerlilik için örneklem büyüklüğü 236 olarak hesaplanmıştır.

3.2. Araştırmada Kullanılan Ölçekler, Güvenirlik ve Geçerlilik Analizleri

Araştırmada verileri toplamak için demografik soruların yanında iki farklı ölçek kullanılmıştır. Araştırmada kullanılacak olan “Yönetici Öz Yeterliliği Ölçeği” ve “Politik Beceri Ölçeği”ne ilişkin geçerlik ve güvenirlik çalışmaları aşağıda verilmiştir.

Yönetici Öz-Yeterlik Ölçeği: Bu ölçek Tschannen-Moran ve Gareis (2004) tarafından geliştirilmiş ve Negiş-Işık ve Derinbay (2015) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Ölçek, 18 maddeden oluşmaktadır ve orijinali 9’lu likert tipi bir ölçektir. Çalışmamızda anket uygulamasında sık kullanıldığı ve Türkçe’ye uygunluğu esas alındığı için uygulamada beşli likert tipi ölçeğe dönüştürülmüştür. Negiş-Işık ve Derinbay’ın (2015) çalışmalarında ölçeğin tek faktörlü bir yapı gösterdiği bulunmuştur. Bu çalışmada ölçeğin cronbach alfa katsayısı .93 olarak hesaplanmıştır.

Politik Beceri Ölçeği: Ölçek Ferris ve diğerleri (2005) tarafından geliştirilmiştir. Bu ölçek İlişki Ağı Kurma Becerisi, Kişilerarası Etki, Sosyal Zeka ve Samimi Görünme olmak üzere dört boyuttan oluşmaktadır. Tablo 1’de çalışmada kullanılan ölçekleri ve alt boyutlarına dair güvenirlik değerleri verilmiştir.

Tablo 1. Ölçek ve alt boyutların güvenirlik değerleri

Ölçek	Alt boyut	Cronbach alfa	Soru sayısı
Öz Yeterlik	Tek boyut	.938	18
Politik Beceri Ölçeği	İlişki Ağı Kurma	.783	6
	Kişilerarası Etki	.869	4
	Sosyal Zekâ	.875	5
	Samimi Görünme	.798	3

Tablodaki verilere göre çalışmada kullanılan ölçeklerin ve alt boyutlarına ilişkin toplanan verilerin güvenirlik düzeylerinin yüksek olduğu görülmüştür.

Tablo 2. Alt boyutların aritmetik ortalaması, standart sapma ve çarpıklık & basıklık değerleri

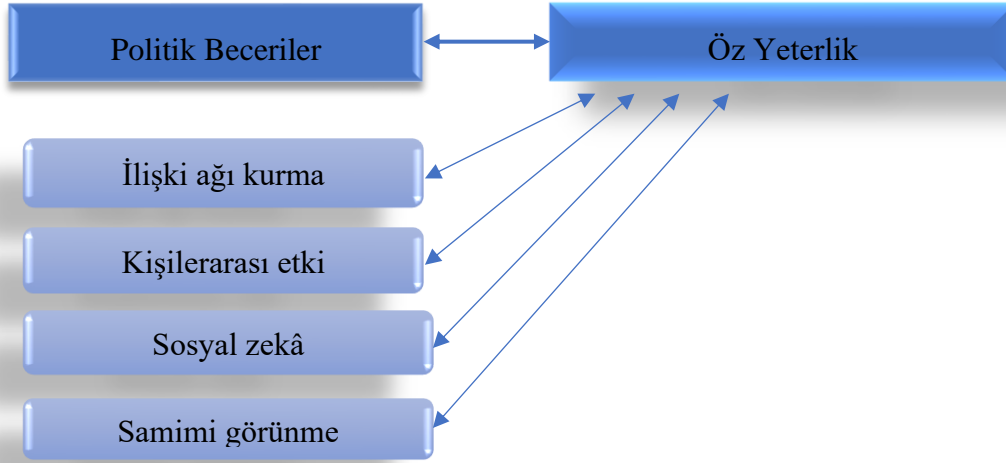
Ölçekler ve Boyutları	\bar{X}	s	Çarpıklık (Skewness)	Basıklık (Kurtosis)
Öz Yeterlik	4,18	0,55	-1,11	1,02
İlişki Ağı Kurma	3,97	0,63	-0,41	0,14
Kişilerarası Etki	4,12	0,69	-0,58	-0,01
Sosyal Zekâ	3,98	0,69	-0,43	-0,09
Samimi Görünme	4,54	0,54	-1,43	0,81
Politik Beceri Ölçeği	4,10	0,53	-0,74	1,36

Tabloya göre verilerin normal dağılım gösterdiği ve parametrik testlerin analizine uygun olduğu görülmüştür. Okul yöneticilerinin demografik değişkenlerinin dağılımının incelenmesinde betimsel istatistiklerden yararlanılmıştır.

3.3. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Okul yöneticilerinden toplanan verilere göre oluşturulan model aşağıda verilmiştir. Modelde Öz yeterlik ile politik beceriler ve alt boyutları arasındaki ilişki yer almaktadır. Araştırma hipotezleri ilgili çalışmalar incelenerek hazırlanmış ve alternatif hipotezler aşağıdaki gibi kurulmuştur (Alev, 2019; Arıkan, 2019; Bozbayındır ve Alev 2019; Sümer, 2020).

- H1: Okul yöneticilerinin özyeterlilikleri ile politik becerileri arasında anlamlı ilişki vardır.
- H2: Okul yöneticilerinin özyeterlilikleri ile politik becerilerin ilişki ağı kurma alt boyutu arasında anlamlı ilişki vardır.
- H3: Okul yöneticilerinin özyeterlilikleri ile politik becerilerin kişiler arası etki alt boyutu arasında anlamlı ilişki vardır.
- H4: Okul yöneticilerinin özyeterlilikleri ile politik becerilerin sosyal zeka alt boyutu arasında anlamlı ilişki vardır.
- H5: Okul yöneticilerinin özyeterlilikleri ile politik becerilerin samimi görünme alt boyutu arasında anlamlı ilişki vardır.
- H6: Okul yöneticilerinin politik becerileri özyeterliliklerini yordamaktadır.

Şekil 1. Araştırmanın modeli

3.4. Verilerin Analizi

Çalışma için anket formları bilgisayar ortamına aktarılırken tüm soruları aynı işaretleyen ve/veya ölçekteki soruların büyük bir kısmını boş bırakan 25 yöneticinin verileri çalışma dışında bırakılmıştır. Araştırma verileri çözümlemesinde SPSS 25.0 istatistik paket programı kullanılmıştır.

Sadece iki ifadenin yer aldığı değişkenlere göre oluşan farklılığı test edebilmek için Independent Sample T- test testi kullanılmıştır. Yöneticilerin ikiden fazla ifadenin yer aldığı değişkenlere göre yapılan karşılaştırmalı analizlerde tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Bu analizlerdeki anlamlılıkların hangi gruplar arasında oluştuğunu belirlemek için Tukey HSD kullanılmıştır. Okul yöneticilerinin politik becerileri alt boyutları ile öz yeterlikleri arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla Pearson Korelasyon analizi yapılmıştır.

3.5. Demografik Bulgular

Çalışmanın katılımcılarına ilişkin demografik özellikler Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Araştırmaya katılan ilköğretim kurumu yöneticilerinin demografik özelliklerinin dağılımı

Demografik Özellikler		Frekans	%
Okul türü	İlkokul	124	52,5
	Ortaokul	56	23,7
	Lise	56	23,7
Cinsiyet	Kadın	67	28,4
	Erkek	169	71,6
Görev Yaptığı İlçe	Pamukkale	107	45,3
	Merkezefendi	129	54,7
Mesleki Kıdem	10 yıl ve altı	38	16,1
	11-15 yıl arası	60	25,4
	16-20 yıl arası	67	28,4
	21-25 yıl arası	34	14,4
	26 yıl ve üstü	37	15,7
Çalışılan okuldaki kıdem	1 yıl ve altı	56	23,7
	2-3 yıl arası	64	27,1
	4-5 yıl arası	80	33,9
	6 yıl ve üstü	36	15,3
Lisansüstü eğitim	Evet	84	35,6
	Hayır	152	64,4
Toplam		236	100

Çalışmaya katılan okul yöneticilerinin yarısından fazlası (%52.5) ilkokullarda, %23.7'si ortaokullarda ve %23.7'si liselerde görev yapmaktadır. Katılımcıların büyük bir çoğunluğunu (%71.6) erkekler oluşturmaktadır. Katılımcıların %54.7'si Merkezefendi, %45.3'ü Pamukkale ilçesindeki okullarda yöneticilik yapmaktadır. Mesleki kıdeme bakıldığında; katılımcıların %16.1'i 10 yıl ve altı, %25.4'ü 11-15 yıl arası, %28.4'ü 16-20 yıl arası, %14.4'ü 21-25 yıl arası, %15.7'si de 26 yıl ve üstü yıldır öğretmenlik yapmaktadırlar. Katılımcıların yarısından fazlası (%64.4) lisansüstü eğitim almamıştır.

3.6. Araştırmanın Tanımlayıcı İstatistikleri

Okul yöneticilerinin özyeterlik düzeylerine ve politik beceri düzeylerine yönelik algılarına ilişkin bulgular bu başlık altında yer almaktadır. Okul yöneticilerinin öz yeterlikleri düzeyleri

ve politik beceri düzeylerinin alt boyutuna ilişkin algılarını betimleyen bulgular Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Okul Yöneticilerinin özyeterlilikleri düzeyleri ve politik beceri düzeylerinin alt boyutuna ilişkin algılarını betimleyen istatistik değerleri

Ölçek	Boyut	n	\bar{X}	s	Değerlendirme
Özyeterlilik Ölçeği	Tek Boyut	236	4,18	0,56	Yüksek
Politik Beceri Ölçeği	İlişki Ağı Kurma Becerisi	236	3,97	0,63	Yüksek
	Samimi Görünme	236	4,54	0,55	Çok Yüksek
	Kişilerarası Etki	236	4,12	0,69	Yüksek
	Sosyal Zekâ	236	3,98	0,70	Yüksek
	Toplam Politik beceri	236	4,10	0,54	Yüksek

Tablo 4'teki verilere göre katılımcıların özyeterlilik algıları genel olarak yüksek bulunmuştur. Katılımcıların politik beceri algıları genel olarak yüksek bulunmuştur. Katılımcıların ilişki ağı kurma becerilerine, kişilerarası etkiye ve sosyal zekaya yönelik becerilerini yüksek olarak niteledikleri, samimi görünme becerisini ise çok yüksek olarak niteledikleri görülmüştür.

3.7. Bağımsız T-Testi Analizleri

Okul yöneticilerinin özyeterlilik, politik beceri ve alt boyutlarına yönelik algıları ile cinsiyet değişkenine göre t testi sonuçları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Okul yöneticilerinin özyeterlilik, politik beceri ve alt boyutlarına yönelik algıları ile cinsiyet değişkenine göre t testi sonuçları

Ölçek ve Boyut	Cinsiyet	n	\bar{X}	s	t	p
İlişki Ağı Kurma Becerisi	Kadın	67	3,85	0,66	1,934	0,054
	Erkek	169	4,02	0,61		
Samimi Görünme	Kadın	67	4,46	0,64	1,424	0,156
	Erkek	169	4,57	0,51		
Kuşilerarası Etki	Kadın	67	4,13	0,70	0,144	0,885
	Erkek	169	4,11	0,69		
Sosyal Zekâ	Kadın	67	4,03	0,67	0,688	0,492
	Erkek	169	3,96	0,71		
Politik Beceri Ölçeği	Kadın	67	4,06	0,55	0,702	0,484
	Erkek	169	4,12	0,53		
Özyeterlilik Ölçeği	Kadın	67	4,22	0,49	0,728	0,467
	Erkek	169	4,17	0,58		

Tablo 5'teki verilere göre, katılımcıların öz-yeterlilik, politik beceri ve alt boyut algılarının cinsiyet değişkenine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı ($p>0,05$) bulunmuştur. Kadın ve erkek okul yöneticilerinin benzer düzeyde ilişki ağı kurma becerisine sahip oldukları görüşündedirler. Benzer şekilde arkadaş canlısı göründüklerini, kişiler arası etkiye sahip olduklarını ve sosyal zeka ve politik beceri sergilediklerini düşünürler. Son olarak, öz yeterlilikleri konusunda aynı düzeyde inanca sahiptirler. Diğer bir deyişle, cinsiyet değişkeni bu konudaki görüşleri anlamlı bir şekilde farklılaştırmamaktadır.

Okul yöneticilerinin öz yeterlik, politik beceri ve alt boyutlarına yönelik algıları ile görev yapılan ilçe değişkenine göre t testi sonuçları Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6. Okul yöneticilerinin özyeterlik, politik beceri ve alt boyutlarına yönelik algıları ile görev yapılan ilçe değişkenine göre t testi sonuçları

Ölçek ve Boyut	Görev Yapılan İlçe	n	\bar{X}	s	t	p
İlişki Ağı Kurma Becerisi	Pamukkale	107	3,95	0,63	0,532	0,595
	Merkezefendi	129	3,99	0,64		
Samimi Görünme	Pamukkale	107	4,53	0,55	0,297	0,767
	Merkezefendi	129	4,55	0,54		
Kişilerarası Etki	Pamukkale	107	4,10	0,71	0,371	0,711
	Merkezefendi	129	4,13	0,68		
Sosyal Zekâ	Pamukkale	107	3,92	0,70	1,114	0,266
	Merkezefendi	129	4,02	0,70		
Politik Beceri Ölçeği	Pamukkale	107	4,07	0,54	0,766	0,445
	Merkezefendi	129	4,12	0,53		
Özyeterlilik Ölçeği	Pamukkale	107	4,12	0,58	1,605	0,110
	Merkezefendi	129	4,24	0,54		

Tablo 6'daki verilere göre, katılımcıların öz-yeterlik, politik beceri ve alt boyut algılarının çalıştıkları ilçe değişkenine göre anlamlı farklılık göstermediği ($p>0,05$) bulunmuştur.

Okul yöneticilerinin özyeterlik, politik beceri ve alt boyutlarına yönelik algıları ile lisansüstü eğitim alma durumuna göre t testi sonuçları Tablo 7’de verilmiştir.

Tablo 7. Okul yöneticilerinin lisansüstü eğitim durumuna göre özyeterlikleri ve politik becerilerine göre t testi sonuçları

Ölçek ve Boyut	Lisansüstü eğitim durumu	n	\bar{x}	s	t	p
İlişki Ağı Kurma Becerisi	Evet	84	3,98	0,66	0,093	0,926
	Hayır	152	3,97	0,62		
Samimi Görünme	Evet	84	4,54	0,57	0,115	0,909
	Hayır	152	4,54	0,54		
Kişilerarası Etki	Evet	84	4,16	0,75	0,179	0,438
	Hayır	152	4,09	0,66		
Sosyal Zekâ	Evet	84	4,01	0,77	0,568	0,571
	Hayır	152	3,96	0,66		
Politik Beceri Ölçeği	Evet	84	4,12	0,60	0,483	0,630
	Hayır	152	4,09	0,50		
Özyeterlilik Ölçeği	Evet	84	4,25	0,57	1,477	0,141
	Hayır	152	4,14	0,55		

Tablo 7'deki verilere göre, katılımcıların öz-yeterlik, politik beceri ve alt boyut algılarının lisansüstü eğitim alma değişkenine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı ($p>0,05$) bulunmuştur. Lisansüstü eğitim alan ve almayan okul yöneticilerinin benzer politik becerilere sahip oldukları ve öz-yeterlik düzeylerinin benzer aralıkta olduğu söylenebilir.

3.8. Tek Yönlü Anova Analizleri

Okul yöneticilerinin çalıştığı okul türüne göre özyeterliliklerine, politik becerilerine ve alt boyutlarına ilişkin veriler Tablo 8’de verilmiştir.

Tablo 8. Okul yöneticilerinin özyeterlilik, politik beceri ve alt boyutlarına yönelik algıları ile çalışılan okul türü değişkenine göre ANOVA testi sonuçları

Ölçek ve Boyut	Çalışılan Okul Türü	n	\bar{X}	s	F	p	Fark
İlişki Ağı Kurma Becerisi	İlkokul	124	3,97	0,62	0,844	0,431	-
	Ortaokul	56	3,90	0,67			
	Lise	56	4,05	0,61			
Samimi Görünme	İlkokul	124	4,56	0,53	0,269	0,764	-
	Ortaokul	56	4,50	0,61			
	Lise	56	4,52	0,53			
Kişilerarası Etki	İlkokul	124	4,13	0,67	0,274	0,761	-
	Ortaokul	56	4,15	0,67			
	Lise	56	4,06	0,76			
Sosyal Zekâ	İlkokul	124	4,03	0,67	0,699	0,498	-
	Ortaokul	56	3,94	0,74			
	Lise	56	3,91	0,72			
Politik Beceri Ölçeği	İlkokul	124	4,12	0,51	0,217	0,805	-
	Ortaokul	56	4,06	0,60			
	Lise	56	4,09	0,55			
Özyeterlilik Ölçeği	İlkokul (1)	124	4,25	0,57	4,314	0,014	1-3
	Ortaokul (2)	56	4,22	0,43			
	Lise (3)	56	4,00	0,61			

Tablo 8'deki verilere bakıldığında; Politik beceri düzeyleri ile tüm alt boyutlar ve çalışılan okul türü arasında anlamlı fark bulunmadı ($p>0,05$). Çalışılan okul türüne göre öz yeterlilik düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmuştur ($p<0,05$). Buna göre ilkokulda görev yapan yöneticilerin lisede görev yapan yöneticilere göre öz yeterlilik algılarının daha yüksek olduğu görülmüştür. İlkokul, ortaokul ve lisede öğrenim gören öğrencilerin özellikleri farklılık göstermektedir. Liselerde okuyan öğrencileri öğrenmeye motive etmek ilkokuldaki öğrencilere göre daha zordur. Ayrıca liselerde branş öğretmenleri olduğu ve ilkokuldaki gibi bir sınıfta öğrencilerin tüm sorumluluğunu alan bir öğretmen olmadığı için öğrenciler üzerinde tam bir hakimiyet kurmak zorlaşır. Böyle bir durumda okul yöneticilerine daha fazla sorumluluk yüklenebilmektedir. Bu durum lise yöneticilerinin öz-yeterlilik algılarının daha düşük olmasını açıklayabilir.

Okul yöneticilerinin özyeterlilik, politik beceri ve alt boyutlarına yönelik algıları ile mesleki kıdeme göre ANOVA testi sonuçları Tablo 9’da verilmiştir.

Tablo 9. Okul yöneticilerinin özyeterlilik, politik beceri ve alt boyutlarına yönelik algıları ile çalışılan mesleki kıdeme göre ANOVA testi sonuçları

Ölçek ve Boyut	Mesleki Kıdem	n	\bar{X}	s	F	p
İlişki Ağı Kurma Becerisi	10 yıl ve altı	38	4,01	0,58	0,942	0,440
	11-15 yıl arası	60	3,86	0,60		
	16-20 yıl arası	67	3,96	0,59		
	21-25 yıl arası	34	4,00	0,75		

	26 yıl ve üstü	37	4,10	0,68		
Samimi Görünme	10 yıl ve altı	38	4,57	0,47	0,752	0,558
	11-15 yıl arası	60	4,43	0,65		
	16-20 yıl arası	67	4,59	0,50		
	21-25 yıl arası	34	4,56	0,51		
	26 yıl ve üstü	37	4,57	0,57		
Kişilerarası Etki	10 yıl ve altı	38	4,24	0,62	0,721	0,578
	11-15 yıl arası	60	4,08	0,66		
	16-20 yıl arası	67	4,16	0,69		
	21-25 yıl arası	34	4,12	0,81		
	26 yıl ve üstü	37	3,99	0,72		
Sosyal Zekâ	10 yıl ve altı	38	4,07	0,59	0,466	0,760
	11-15 yıl arası	60	3,93	0,71		
	16-20 yıl arası	67	4,00	0,69		
	21-25 yıl arası	34	4,02	0,80		
	26 yıl ve üstü	37	3,88	0,72		
Politik Beceri Ölçeği	10 yıl ve altı	38	4,17	0,42	0,517	0,723
	11-15 yıl arası	60	4,02	0,54		
	16-20 yıl arası	67	4,12	0,52		
	21-25 yıl arası	34	4,13	0,63		
	26 yıl ve üstü	37	4,09	0,59		
Özyeterlik Ölçeği	10 yıl ve altı	38	4,27	0,43	1,031	0,392
	11-15 yıl arası	60	4,10	0,60		
	16-20 yıl arası	67	4,20	0,56		
	21-25 yıl arası	34	4,27	0,46		
	26 yıl ve üstü	37	4,10	0,68		

Tablo 9'daki verilere göre, katılımcıların öz-yeterlik, politik beceri ve alt boyut algılarının mesleki kıdem değişkenine göre anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı ($p>0,05$) bulunmuştur.

İster görevde yeni ister uzun vadeli olsun, politik becerilere sahip olma konusunda benzer görüşlere sahipler. Öz yeterlik inançları da aynı düzeyde bulunmuştur. Araştırmanın merkez ilçelerde yapılmış olması ve neredeyse hiç yeni öğretmen bulunmaması ve öğretmenlerin büyük çoğunluğunun kıdemi 10 yıl ve üzerinde olması kıdem açısından görüşlerin değişmemesine neden olabilir.

Okul yöneticilerinin özyeterlik, politik beceri ve alt boyutlarına yönelik algıları ile çalışılan okuldaki kıdeme göre ANOVA testi sonuçları Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10. Okul yöneticilerinin çalıştığı okuldaki kıdeme göre özyeterlikleri ve politik becerilerine ANOVA testi sonuçları

Ölçek ve Boyut	Mevcut Okuldaki Kıdem	n	\bar{X}	s	F	p	Fark
İlişki Ağı Kurma Becerisi	1 yıl ve altı	56	3,97	0,61	0,741	0,529	-
	2-3 yıl arası	64	3,95	0,61			
	4-5 yıl arası	80	4,04	0,63			
	6 yıl ve üstü	36	3,85	0,70			
Samimi Görünme	1 yıl ve altı	56	4,57	0,51	0,929	0,427	-
	2-3 yıl arası	64	4,57	0,52			
	4-5 yıl arası	80	4,56	0,48			
	6 yıl ve üstü	36	4,40	0,76			
Kişilerarası Etki	1 yıl ve altı	56	4,17	0,61	1,497	0,216	-
	2-3 yıl arası	64	4,19	0,67			
	4-5 yıl arası	80	4,12	0,75			

Okul Yöneticilerinin Özyeterlilik Algıları ile Politik Becerileri Arasındaki İlişkinin İncelenmesine
Yönelik Bir Araştırma

	6 yıl ve üstü	36	3,90	0,72			
Sosyal Zekâ	1 yıl ve altı	56	3,99	0,75	1,811	0,146	
	2-3 yıl arası	64	4,04	0,55			-
	4-5 yıl arası	80	4,03	0,72			
	6 yıl ve üstü	36	3,73	0,76			
Politik Beceri Ölçeği	1 yıl ve altı	56	4,12	0,51	1,587	0,193	
	2-3 yıl arası	64	4,13	0,47			-
	4-5 yıl arası	80	4,14	0,54			
	6 yıl ve üstü	36	3,92	0,65			
Özyeterlilik Ölçeği	1 yıl ve altı	56	4,15	0,48	1,500	0,215	
	2-3 yıl arası	64	4,28	0,52			-
	4-5 yıl arası	80	4,19	0,55			
	6 yıl ve üstü	36	4,04	0,71			

Tablo 10'daki verilere göre, katılımcıların okuldaki mesleki kıdem değişkenine göre öz-yeterlilik, politik beceri ve alt boyut algılarının istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde farklılaşmadığı bulunmuştur ($p>0,05$). İster çalıştıkları okulda göreve yeni başlamış olsunlar, ister uzun süredir görev yapıyor olsunlar, yöneticilerin politik beceri düzeyleri ve özyeterlilik düzeylerine ilişkin görüşleri birbirine yakındır.

3.9. Okul Yöneticilerinin Özyeterlilikleri ile Politik Becerileri Arasındaki İlişkiye Yönelik Korelasyon Analizi

Okul yöneticilerinin politik becerileri alt boyutları ile özyeterlilik ölçeği arasında Pearson Korelasyon Analizi sonuçları Tablo 11'de verilmiştir.

Tablo 11. Okul Yöneticilerinin Politik Becerileri Alt Boyutları ile Özyeterlilikleri Düzeyi Arasında Pearson Korelasyon Analizi Sonuçları

		Öz Yeterlilik
İlişki Ağı Kurma	R	,292**
	P	0,000
Kişilerarası Etki	R	,330**
	P	0,000
Sosyal Zekâ	R	,358**
	P	0,000
Samimi Görünme	R	,275**
	P	0,000
Politik Beceri Ölçeği	R	,384**
	P	0,000

** $p < 0.01$, * $p < 0.05$,

Tablo 11'deki verilere göre, öğretmenlerin okul yöneticilerinin öz yeterlilik düzeylerine ilişkin algıları ile politik beceri düzeyi algıları arasında pozitif yönde zayıf bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır ($r=0.384^{**}$). Öz yeterliliklerinin yüksek olduğunu düşünen yöneticilerin görüşleri de artmaktadır. Öz-yeterlilik algıları ile politik beceri düzeyi ölçeğinin ağ kurma alt boyutu algısı arasında zayıf ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür ($r=0,292^{**}$). Okul yöneticilerinin öz-yeterliliklerine ilişkin inançları arttıkça ağ kurma becerilerine ilişkin görüşleri de artabilmektedir. Öz-yeterlilik algıları ile politik beceri düzeyi ölçeğinin kişilerarası etki alt boyutu arasında zayıf

ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür ($r=0,330^{**}$). Okul yöneticilerinin özyeterliklerine ilişkin inançları arttıkça kişilerarası etkileme becerilerine ilişkin görüşleri de artabilmektedir. Öz-yeterlik algıları ile politik beceri düzeyi ölçeğinin sosyal zeka alt boyutu arasında zayıf ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür ($r=0,358^{**}$). Okul yöneticilerinin öz-yeterlik algıları arttıkça sosyal zeka becerilerine ilişkin görüşleri de gelişebilir. Politik beceri düzeyi ölçeğinde yer alan öz-yeterlik algıları ile samimi görünme alt boyutu arasında zayıf ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür ($r=0,275^{**}$). Okul yöneticilerinin öz-yeterlik algıları arttıkça samimi görünme becerilerine ilişkin görüşleri de gelişmektedir.

3.10. Okul Yöneticilerinin Politik Becerileri Özyeterliklerini Yordamasına İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Okul yöneticilerinin politik becerileri özyeterliklerini yordamasına ilişkin regresyon analizi verileri Tablo 12’de verilmiştir.

Tablo 12. Okul Yöneticilerinin Politik Beceri Algılarının Özyeterliklerini Yordamasına İlişkin Regresyon Analizi Verileri

Model özeti						
R	R ²	Düzeltilmiş R ²			s	
.395 ^a	.156	.141			.51688	
Katsayılar						
	B	s	β	t	p	
Sabit	2,453	0,3		8,17	0	
İlişki Ağı Kurma	0,032	0,074	0,036	0,434	0,665	
Kişilerarası Etki	0,084	0,071	0,104	1,172	0,242	
Sosyal Zekâ	0,172	0,072	0,215	2,385	0,018	
Samimi Görünme	0,127	0,072	0,124	1,749	0,082	
ANOVA						
Regresyon	11,398	4	2,849	10,666	0,000 ^b	
Artış	61,714	321	0,267			
Toplam	73,112	235				
a. Sabit (Dependent Variable): Özyeterlilik						

Politik becerinin ilişki ağı kurma, kişilerarası ilişki ve samimi görünme alt boyutlarının özyeterlik algılarını anlamlı düzeyde yordadığı, ancak sosyal zeka alt boyutunun anlamlı düzeyde yordadığı sonucuna ulaşılmıştır. Tüm boyutlar birlikte değerlendirildiğinde; okul yöneticilerinin politik becerilerine yönelik algılarının özyeterlik düzeyi algılarını anlamlı düzeyde yordadığı görülmüştür. Politik beceriler ölçeğinin sosyal zeka alt boyutu algılarındaki 1 birimlik artış özyeterlik düzeyi puanını 0.172 birim artırmaktadır ($B= 0.172$).

Özyeterlik Algısı= 2.453 + 0.172 (sosyal zeka); okul yöneticilerinin politik beceri düzeyi algılarındaki 1 birimlik artış özyeterlik düzeyi algı puanlarını 2.625 birim artırmaktadır.

Politik becerilerinin ilişki ağı kurma, kişilerarası etki, sosyal zeka ve samimi görünme alt boyutlarının özyeterlilikteki değişimi açıklama oranı (R^2) %15.6'dır. Okul yöneticilerinin özyeterlilik algı puanındaki değişimin %15.6'sı politik beceri düzeyleri ve alt boyutlarına yönelik algıları ile açıklanabilmektedir. Politik beceriye sahip olduğunu düşünen bir okul yöneticisi özyeterlilik düzeyinin yüksek olduğunu da düşünmektedir.

3.11. Araştırmanın Hipotez Tablosu

Çalışma kapsamında yapılan istatistiki analizlerin sonucunda kabul edilen ve reddedilen hipotezler Tablo 12'de gösterilmiştir.

Tablo 12. Hipotez Kabul/Red Tablosu

	HİPOTEZLER	KABUL/RED
H ₁	Okul yöneticilerinin özyeterlilikleri ile politik becerileri arasında anlamlı ilişki vardır.	Kabul
H ₂	Okul yöneticilerinin özyeterlilikleri ile politik becerilerin ilişki ağı kurma alt boyutu arasında anlamlı ilişki vardır.	Kabul
H ₃	Okul yöneticilerinin özyeterlilikleri ile politik becerilerin kişiler arası etki alt boyutu arasında anlamlı ilişki vardır.	Kabul
H ₄	Okul yöneticilerinin özyeterlilikleri ile politik becerilerin sosyal zeka alt boyutu arasında anlamlı ilişki vardır.	Kabul
H ₅	Okul yöneticilerinin özyeterlilikleri ile politik becerilerin samimi görünme alt boyutu arasında anlamlı ilişki vardır.	Kabul
H ₆	Okul yöneticilerinin politik becerileri özyeterliliklerini yordamaktadır.	Kabul

4. Sonuç

Çalışmanın bu bölümünde önceden belirlenen alt problemler için ulaşılan sonuçlar verilmektedir. Ayrıca daha önce yapılmış çalışmaların sonuçları ile bu çalışmanın sonuçları karşılaştırılmıştır. Okul yöneticilerinin öz-yeterlilik algı düzeyleri genel olarak yüksek bulunmuştur. Arıkan'ın (2019) araştırmasında da okul yöneticilerinin öz yeterlilik algılarının yüksek olduğu saptanmıştır. Benzer şekilde alan yazında okul yöneticilerinin öz yeterlilik düzeyi algılarını yüksek bulan araştırmalar da bulunmaktadır (Doğu, 2016; Duran, 2016; Gülpınar, 2018; Köybaşı, 2016; Tabanlı ve Çelik, 2013).

Okul yöneticilerinin politik beceri algı düzeyleri genel olarak yüksek bulunmuştur. Politik beceri algıları dört alt boyutta incelenmiştir. Katılımcıların ağ kurma becerilerini, kişiler arası etkiyi ve sosyal zeka becerilerini yüksek, ağ kurma becerilerini ise çok yüksek olarak tanımladıkları görülmüştür. Biçer'in (2019) araştırmasında da okul yöneticilerinin politik beceri algı düzeyleri yüksek bulunmuştur. Okul yöneticilerinin politik becerilerine ilişkin çok sınırlı sayıda çalışma olduğu gibi, öğretmenlerin siyasal becerilerine ilişkin araştırmalar da oldukça sınırlıdır (Konay, 2019; Yıldıztaş, 2017).

Okul yöneticilerinin öz-yeterlilik düzeyleri ile politik becerileri arasında pozitif yönde ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür. Okul yöneticilerinin öz yeterlilik düzeyi algıları ile politik beceri düzeyi algıları, ağ kurma ve samimi görünme alt boyutları arasında pozitif yönde zayıf bir ilişki olduğu sonucuna varılmıştır. Öz-yeterlilik algıları ile politik beceri düzeyi ölçeğinin kişilerarası

etki ve sosyal zeka alt boyutları arasında pozitif yönde orta düzeyde bir ilişki olduğu görülmüştür. Bu sonuçlar, Sümer'in (2020) öğretmenlerin duygusal zeka ve özyeterlik düzeylerinin politik becerileri üzerindeki etkisini konu alan araştırmasının sonuçları ile uyumludur. Araştırmada öz yeterlilik ile politik beceri ve boyutlar arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur. Benzer şekilde literatürde öz yeterlik ile politik beceri arasında pozitif bir ilişki tespit eden çalışmalara rastlanmıştır (Abbas vd 2015; Chopin vd 2012; Jawahar vd 2008).

Okul yöneticilerinin politik beceri düzeyi algılarındaki 1 birimlik artış özyeterlik düzeyi algı puanlarını 2.868 birim artırmaktadır. Politik beceriler ölçeğinin ilişki ağı kurma, kişilerarası etki, sosyal zeka ve samimi görünme alt boyutlarının özyeterlik puanını açıklama oranı %15.6'dır. Okul yöneticilerinin özyeterlik algı puanındaki değişimin %15.6'sı politik beceri düzeyleri ve alt boyutlarına yönelik algıları ile açıklanabilmektedir. Sümer'in çalışmasında bağımlı değişken olarak politik beceri alınmıştır ve öğretmenlerin politik beceri düzeylerinin %27,5' inin özyeterlik düzeyleri ile açıklanabildiği bulunmuştur. Ferris ve diğerleri (2007) özyeterliliğin, işyerindeki politik becerilerdeki bireysel farklılıkları açıklayan özellikler arasında olduğunu ileri sürmüşlerdir.

Politik beceriler ölçeğinin ilişki ağı kurma, kişilerarası etki, sosyal zeka ve samimi görünme alt boyutları puanlarının bağımsız, özyeterlik puanlarının bağımlı değişken olarak alındığı regresyon analizi istatistiksel olarak anlamlıdır. Okul yöneticilerinin politik beceri ölçeğinin ilişki ağı kurma, kişilerarası etki, sosyal zeka ve samimi görünme alt boyutlarına yönelik algılarının özyeterlik algı düzeyi puanlarını yordadığı sonucuna ulaşılmıştır. Politik beceriler ölçeğinin sosyal zeka alt boyutunun okul yöneticilerinin özyeterlik algılarını anlamlı şekilde yordadığı görülmüştür. Geyer (2014) 168 üniversite öğrencisinin genel öz yeterlik önlemleri ile dört politik beceri (ilişki kurma yeteneği, kişilerarası etki, sosyal zekâ ve görünür samimiyet) arasındaki ilişkileri incelemiş ve öz yeterliliğin politik beceriyi pozitif anlamda etkilediğini saptamıştır. Khodabandeh ve Ardabili (2015) tarafından örgütsel bağlılık, politik beceri, öz yeterlilik ve vatandaşlık davranışı kavramlarını incelediği çalışma, bir şirketin 171 çalışanı üzerine yapılmış olup, meslek öz yeterliliğinin politik beceriyi olumlu olarak etkilediğini saptanmıştır. Kuramsal çerçeveye bakıldığında özyeterliliğin politik beceriyi pozitif yönde etkilediği görülmüştür.

Çalışmanın bulgularına dayalı olarak geliştirilen politika önerileri şu şekildedir:

Okul yöneticilerinin özyeterlik düzeyleri yüksek bulunmuştur. Bu bulgu eğitim açısından olumlu bir sonuç olmasına rağmen okul yöneticilerinin özyeterlik düzeylerinin çok yüksek olması olasıdır. Bunun için okul yöneticisi adaylarına ve okul yöneticilerine özyeterlik düzeylerini yükselmelerine olanak sağlayacak eğitim programları düzenlenebilir. Okul yöneticilerinin kendi özyeterlik düzeylerini belirleyebilmeleri ve eksik yönlerini görebilmeleri adına bazı değerlendirme uygulamaları yapılabilir. Yaş ve yöneticilik kıdemi değişkenleri de dahil edilerek çalışma yinelenabilir. Aynı konu yeni bir çalışmada, öğretmenlerin algıları ile okul yöneticilerinin kendi yeterliklerini değerlendirmesi karşılaştırılarak yapılabilir. Literatürde okul yöneticilerinin özyeterlikleri ile politik becerilerini karşılaştıran çalışmaya rastlanmamıştır. Bu alanda daha fazla çalışma yapılabilir. Bu çalışmada nicel veri toplama

tekniklerinden yararlanılmıştır. Aynı konu nitel veya hem nicel hem de nitel veri toplama yöntemleri kullanılarak tekrarlanabilir.

Kaynakça

- Abbas, H. W., Shafique, M., Qadeer, F., Moin ud Din, N., Ahmad, R., Saleem, S. (2015). Impact of perceptions of organizational politics on employees' job outcomes: The moderating role of self-efficacy and personal political skills. *Science International*, 27(3), 210-33.
- Acar, T. (2007). Öz-yeterlilik (Self-Efficacy) kavramı üzerine. <https://docplayer.biz.tr/2094979-Ozyeterlilik-self-efccacy-kavrami-uzerne-tulin-acar.html>
- Akçakanat, T. Uzunbacak, H. H. (2017). Proaktif kişiliğin politik beceri üzerindeki etkisi. *Business Management Studies An International Journal*, 5(3), 786-807.
- Aksoy, V. Diken, İ. H. (2009). Rehber öğretmen özel eğitim öz yeterlik ölçeği: geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Özel Eğitim Dergisi*, 10(01), 29-42.
- Arıkan, P. A. (2019). Okul yöneticilerinin özyeterlilik inançları ve tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi (yüksek lisans tezi). Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. YÖK tez merkezinden edinilmiştir (599651).
- Aydemir, S. (2019). Ortaöğretim öğretmenlerinin özyeterlilik inançları ve profesyonellikleri arasındaki ilişki (yüksek lisans tezi). Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü (601330).
- Atay, S. (2010). Geliştirilebilir yönetim becerisi: Teorik ve ampirik yönleriyle politik yeti. *Amme İdaresi Dergisi*, 43(2), 65-80.
- Baltacı, A. (2017). Okul müdürlerinin iş doyumları ile öz yeterlilik algıları arasındaki ilişki. *İhlara Eğitim Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 49-76.
- Bandura, A. (1977). Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review*, 84, 191-215.
- Bandura, A. (1998). Self-efficacy. In V. S. Ramachandran (Ed.), *Encyclopedia of human behavior*, içinde (Vol. 4, pp. 71-81). New York: Academic Press.
- Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. New York, NY: Freeman.
- Bayraktar, F. (2020). *Okul yöneticilerinin özyeterlilikleri ile politik becerileri arasındaki ilişki (yüksek lisans tezi)*. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü (630207).
- Biçer, Y. G. (2019). *Okul yöneticilerinin epistemolojik inançları ile politik becerileri arasındaki ilişki (yüksek lisans tezi)*. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (580242).
- Bozbayındır, F. ve Alev, S. (2019). An analysis of the relationship between the general self-efficacy perceptions of teachers and their political skill levels. *International Journal of Progressive Education*, 15(2), 65-77.

- Chopin, S. M., Danish, S. J., Seers, A., Hook, J. N. (2012). Effects of mentoring on the development of leadership self-efficacy and political skill. *Journal of Leadership Studies*, 6(3), 17-32. DOI:10.1002/jls.21253
- Cingöz, A. (2013). Politik yetenekler ve öz-yönlendirmenin (kendini kurgulamanın) algılanan kariyer başarısı üzerindeki etkisini belirlemeye yönelik bir araştırma. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 13(26), 153-179.
- Çolak, G. (2019). *Öğretmenlerin özyeterlik alguları ile iş stresleri arasındaki ilişkinin incelenmesi (yüksek lisans tezi)*. Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (566062).
- Doğu, Y. (2016). Okul yöneticilerinin öğretmenlik öz yeterliklerinin kendi algularına göre incelenmesi (yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (469647).
- Ferris, G. R., Treadway, D. C., Kolodinsky, R. W., Hochwarter, W. A., Kacmar, C. J. ve Douglas, C. (2005). Development and validation of the political skill inventory. *Journal of Management*, 31(1), 126-152.
- Ferris, G. R., Treadway, D. C., Perrewé, P. L., Brouer, R. L., Douglas, C., Lux, S. (2007). Political skill in organizations. *Journal of Management*, 33(3), 290–320.
- Gerçek, C., Yılmaz, M., Köseoğlu, P., Soran, H. (2006). Biyoloji eğitimi öğretmen adaylarının öğretiminde öz-yeterlik inançları. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 39(1), 57-73.
- Gülpınar, A. (2018). Okul yöneticilerinin özyeterliliklerine ilişkin algılarının çeşitli değişkenler açısından incelenmesi (yüksek lisans tezi). Fırat Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü. (519903).
- İnandı, Y., Tunç, B. ve Gündüz, B. (2013). Okul yöneticilerinin özyeterlik alguları ile çatışmayı çözme stratejileri arasındaki ilişki. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 2(2), 275-294.
- Jawahar, I. M., Meurs, J. A., Ferris, G. R., Hochwarter, W. A. (2008). Self-efficacy and political skill as comparative predictors of task and contextual performance: A two-study constructive replication. *Human Performance*, 21(2), 138-157.
- Kaykı, B. K. (2019). İlkokul öğretmenlerinin yöneticiden çekinme ve özyeterlik düzeyleri (yüksek lisans tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü (608464).
- Klassen, R. M. ve Chiu, M. M. (2010). Effects on teachers' self-efficacy and job satisfaction: Teacher gender, years of experience, and job stress. *Journal of Educational Psychology*, 102(3), 741.
- Konay, D. (2019). Ortaöğretim öğretmenlerinin politik beceri ve dalkavukluk hakkındaki görüşleri (yüksek lisans tezi). Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (591800).

- Köybaşı, F. (2016). Okul yöneticilerinin girişimcilik, öz-yeterlik ve örgütsel bağlılık algılarının analizi (Sivas ili örneği) (yüksek lisans tezi). İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü (436950).
- Luszczynska, A., Scholz, U., Schwarzer, R. (2005). The general self-efficacy scale: multicultural validation studies. *The Journal of Psychology*, 139(5), 439-457.
- Lynch, R. ve Dembo, M. (2004). The relationship between self-regulation and online learning in a blended learning context. *International Review of Research in Open and Distance Learning*, 5(2), 1-16.
- Mintzberg, H. (1983). The case for corporate social responsibility. *The Journal of Business Strategy*, 4(2), 1-3.
- Nair, A. (2018). Okul Müdürlerinin Liderlik Stilleri ile Politik Becerileri Arasındaki İlişki (Tekirdağ örneği) (yüksek lisans tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (529482).
- Özdemir, M. ve Gören, S. Ç. (2015). Politik beceri envanterinin eğitim örgütlerinde geçerlik ve güvenilirlik çalışmaları. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 21(4), 521-536.
- Pajares, F. (2003). Self-efficacy beliefs, motivation, and achievement in writing: A review of the literature. *Reading & Writing Quarterly*, 19(2), 139-158.
- Robbins, S. B., Lauver, K., Le, H., Davis, D., Langley, R., Carlstrom, A. (2004). Do psychosocial and study skill factors predict college outcomes? A metaanalysis. *Psychological Bulletin*, 130(2), 261-288.
- Scherbaum, C. A., Cohen-Charash, Y., Kern, M. J. (2006). Measuring general selfefficacy: A comparison of three measures using item response theory. *Educational and Psychological Measurement*, 66(6), 1047-1063. doi: 1047- 1063. 10.1177/0013164406288171
- Schunk, D. H. (1991). Self-efficacy and academic motivation. *Educational Psychologist*, 26(3-4), 207-231.
- Skaalvik, E. M. & Skaalvik, S. (2010). Teacher self-efficacy and teacher burnout: A study of relations. *Teaching and Teacher Education*, 26(4), 1059-1069.
- Sümer, V. (2020). Öğretmenlerin duygusal zekâ ve öz yeterlik düzeylerinin politik becerilerine etkisi: Mardin ili örneği (yüksek lisans tezi). Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (616371).
- Şekerci, M. ve Alpay, A. (2009). İlköğretim okulu yöneticilerinin yönetim becerileri ile grup etkililiği arasındaki ilişki. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi Dergisi*, 15(57), 133-160.
- Şenel, E. ve Buluş, M. (2016). Okul öncesi öğretmenlerinde tükenmişlik döngüsü ve tükenmişlik döngüsünde öz yeterliğin aracılık rolü. *Buca Eğitim Fakültesi Dergisi*, 42, 1-23.

- Tabancalı, E. ve Çelik, K. (2013). Öğretmen adaylarının akademik öz-yeterlikleri ile öğretmen öz-yeterlilikleri arasındaki ilişki. *International Journal of Human Sciences*, 10(1), 1167-1184.
- Tschannen-Moran, M. ve Gareis, C. R. (2004). Principals' sense of efficacy: Assessing a promising construct. *Journal of Educational Administration*, 42(5), 573-585.
- Yaz, A. H. (2018). Ortaokul öğretmenlerinin özyeterlik algıları ile öğretmen liderliği davranışları arasındaki ilişkinin incelenmesi (yüksek lisans tez). Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (534044).
- Yıldıztaşı, M. B. (2017). Politik beceri ile örgütsel tükenmişlik ilişkisinin ortaokul öğretmenlerinin görüşlerine göre incelenmesi (Yalova İli örneği) (yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü (454918).
- Yılmaz, M. (2019). Sınıf öğretmenlerinin mesleki kıdemlerinin, mesleki doyumlarının, öz yeterlik inançlarının ve bireysel yenilikçiliklerinin kendini gerçekleştirme düzeylerine etkisi (yüksek lisans tezi). Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (581925).
- Yılmaz, K. ve Bökeoğlu Çokluk, Ö. (2008). İlköğretim okulu öğretmenlerinin yeterlik inançları. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 41(2), 143-167.

The Effect of Foreign Exchange Differences on the Statement of Cash Flow Analytical Study

Kur Farklarının Nakit Akış Tablosuna Etkisi Üzerine Analitik Çalışma

Ferah YILDIZ *

Yusran İSMAİLOĞLU **

Merve TOPTAN ***

Ahmet YANIK ****

Öz

Bu çalışmada kur farklarının nakit akış tablosu üzerindeki etkisi araştırılmakta olup uygulamalı kısmı Suriye'deki bir bankanın 2013 yılına ilişkin gerçek reel verilerine dayanmaktadır. Suriye krizi sonucunda döviz kurlarında önemli dalgalanmalar olmuş, bu dalgalanmalarda özellikle banka işlemleri olmak üzere tüm finansal işlemleri etkilemiştir. Çalışma, nakit akış tablosu ile ilgili olarak daha fazla şeffaflık ve dürüstlük sağlamak için nakit akış tablosu üzerindeki etkiyi uygulamalı olarak incelemeyi amaçlamaktadır. Suriye'de bir İslami bankanın 2013 yılı finansal tablolarına dayanılarak yapılmış olup inceleme sırasında mevduat gibi bazı döviz hesaplarının yıl içerisinde değişmeden sabit bakiyeli olduğu, ancak döviz kurlarındaki dalgalanmalar nedeniyle bu hesapların yerel para birimindeki bakiyesinde ise değişme meydana geldiği biçiminde incelenmiş ve bu durum özellikle nakit akış tablosu olmak üzere finansal tablolara yansımıştır. Bu çalışmadan, sabit bakiyelerin değerini etkileyen döviz kurlarındaki değişikliklerin fiili değişikliklerden ayrı olarak değerlendirilmesi ve finansal tabloların hazırlanmasında ayrı bir şekilde raporlanması gerektiği sonucu tespit edilmiştir. Özellikle nakit akış tablosunda ayrı kalemler olarak gösterilmelidir. Ek olarak bu çalışma, okuyuculara daha fazla şeffaflık, açıklık ve dürüstlük sağlamak için bu etkilerin finansal raporlarda açıklanması ve ortaya çıkarılması gerektiğini önermektedir.

Anahtar Kelimeler: Nakit Akış Tablosu, Kur Farkları, Gerçekleşmemiş Kazanç ve Kayıplar, Finansal Tablolar, Döviz.

Abstract

This study investigates the effect of foreign exchanges differences on the cash flow statement, the applied part of this study depends on the actual real data of one of the banks in Syria related to 2013. There have been significant fluctuations in exchange rates as a result of the Syrian crisis, these fluctuations have affected all financial transactions, especially banks transactions. The study aims to investigate that effect on the cash flow statement practically to provide more transparency and fairness with related to the statement of cash flow. This investigation has been done depending on the financial statements of an Islamic bank located in Syria for the year 2013, during the investigation it has been noticed that some accounts in foreign currency have been fixed balances with no changes during the year such as deposits, but because of the fluctuations in foreign exchange rates those accounts have shown a change in the balance in local currency, which was reflected on the financial statements, especially cash flows statement. The main conclusion of this study is that changes in foreign exchange rates that affect the value of fixed balances should be considered separate from actual changes and should not be included in the preparation of financial statements. Instead, they should be shown as separate items, specifically in the cash flow statement. Additionally, the study recommends that these effects should be disclosed and explained in the financial report to provide more transparency, clarity, and fairness for readers.

Keywords: Statement of Cash Flow, Foreign Exchange Differences, Unrealized Gain and Loss, Financial Statements, Foreign Currency

* Assoc. Prof., Kocaeli University, Dept. of Business, ferah.yildiz@kocaeli.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3374-1297

** PhD Student, Kocaeli University, Dept. of Business, e-mail: yusranismailoglu@gmail.com, ORCID: 0000-0002-5333-830X

*** Assist. Prof., Recep Tayyip Erdogan University, Dept. of Business, e-mail: merve.toptan@erdogan.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3455-3159 (Corresponding Author)

**** Assoc. Prof., Recep Tayyip Erdogan University, Dept. of Business, e-mail: ahmet.yanik@erdogan.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7283-2557

1. Introduction

Cash flow statement has significant importance in financial corporations such as banks and insurance companies because it provides an indicator of how the cash flows between all activities of the company which has led to a more detailed analysis of the matter of liquidity; this matter should take more consideration in the state of inflation.

Information provided by the statement of cash flow are very important not only for liquidity matter but also for other important matters; The study of (Hongxia and Chang, 2021) emphasize the importance of the information reflected in the cash flow statement in relation to the trends of cash generated from basic business activities, financing activities, and investment activities, as business managers are the primary users of the information provided by the cash flow statement, the studies (Sayari and Mugan, 2013) and (Bhandari & Iyer, 2013) shows the possibility of using information related to cash flows according to activities in predicting financial distress and financial failure. While the study (V. Kousenidis, 2006) proposes a new approach to preparing the cash flow statement without financing activities, in order to provide more accurate information about the company's ability to fulfill its obligations and its ability to distribute profits.

In line with those studies, this study aims to provide more accurate information about cash flows by proposing an approach that helps in excluding the effect of exchange rate differences in order to display cash flows generated from various activities fairly and credibly. In addition, this study represents an evaluation which has been made in relation to IAS 21, which shows the effect of the change in exchange rates IAS 29, which determines financial reporting in hyperinflationary economies, and IAS 7 which deals with the cash flow statement.

There are two ways to prepare a cash flow statement; the first one is the direct way of major classes of gross cash receipts and payments. Under IAS 7, dividends received may be reported under operating activities or under investing activities. If taxes paid are directly linked to operating activities, they are reported under operating activities; if the taxes are directly linked to investing activities or financing activities, they are reported under investing or financing activities. Generally Accepted Accounting Principles (GAAP) vary from International Financial Reporting Standards (IFRS), for example, according to GAAP, dividends received from a company's investing activities are reported as an "operating activity," not an "investing activity. The second way is the indirect way uses net-income as a starting point, makes adjustments for all transactions for non-cash items, then adjusts from all cash-based transactions. An increase in an asset account is subtracted from net income, and an increase in a liability account is added back to net income. This method converts accrual-basis net income (or loss) into cash flow by using a series of additions and deductions (IAS 7).

At this point, it's may useful to mention that in Syria with related to financial corporations cash flow statement is prepared according to the indirect method that's obligated by Syrian government authorities (The Syrian Law 419, 2010)

The financial year ended in 2013, has significant changes in the foreign exchange rates, which led to this study. The table below shows the difference in the exchange rate between the 1st of January and the 31st of December:¹

Table 1. Foreign exchange rates

Currency	1/1/2013	31/12/2013
USD	77.4	143.51
EUR	102.12	197.95
DDK	13.69	26.54
JOD	109.20	202.81
KWD	275.26	508.17
SAR	20.64	38.27
CHF	84.60	161.59
AED	21.07	39.07
GBP	125.06	236.55

The Syrian crisis, which began in 2011, had a significant impact on the country's economy, and by 2013, its effects were becoming more pronounced. Economic sanctions, which were imposed on the country by various countries and international organizations, also contributed to the decline in the value of the Syrian pound later. This made the financial year ending in 2013 an appropriate reference point for analyzing the effect of foreign exchanges rates differences on the statement of cash flow separately from the decline in the value of the Syrian pound which happened later.

This study investigates the influence of the foreign exchange differences on the financial liquidity position represented by the cash flow statement. This is an applied study uses actual data and analyzes the effects of certain variables (foreign exchange rate differences) through various analytical procedures using Microsoft Office Excel 365. The data collected and analyzed in the study is related to the financial year ending in 2013 and is used to understand the impact of foreign exchange rates on the preparation of the statement of cash flow.

This applied analytical study is restricted to the financial records of one of the Islamic banks in Syria from one side; on the other side, it's restricted to the accounting records of the year 2013.

2. Previous Studies

Many studies have dealt with topics related to cash flow statements, and other to unrealized gain and loss, but this study connects both of them depending on the foreign exchange rates and suggests an approach that shows and disclose the statement of cash flow fairly and more transparent. The table 2 below shows literature review that are handled with these two topics, and they were classified according to the researched matter.

¹ The table is prepared by researcher according to the foreign exchange rate which is issued by central bank of Syria.

Tablo 2. Literature review table

Studies related to cash flow				
Publishing year	Authers	Title	The results	Methodology
2017	Haber, J., & Wallace, K.	Preparing the statement of cash flows using the direct method: Illustrating a simpler approach	The direct method better achieves the cash flow statement's primary objective and is useful to a wide range of users	Applied study
2017	Nunn, L.	COLI and the statement of cash flows	The article offers information on corporate owned life insurance (COLI) and the statement of cash flows in the U.S. Topics	Analytical study
2017	Savel'eva, M. Y., Alekseev, M. A., & Dudin, S. A.	Evaluating the quality of cash flow statement of Russian companies	This study proved that virtually in all industries included in the sample, companies make gross errors when preparing their cash flow statements, which significantly affect the quality of stakeholders' decisions.	Applied study
2017	Aboselim, K.	The importance of information derived from cash flow statement to predict financial failure for Saudi commercial banks	The findings of the study draw attention to the necessity of focusing on the cash flow statement in addition to the other financial statements due to the fact that these statements include important information that enables the users to predict the financial failure.	Applied study
2017	Karalić, A., & Džakula, M.	Analysis of the statement of cash flows to monitor company business operations	The result of analysis of cash flow is a management decision whether to continue the trend of current cash surpluses or deficits. To be effective, the analysis of cash flow must find true meaning in compiling results from cash.	Analytical study
2016	Jeppson, N. H., Ruddy, J. A., & Salerno, D. F.	The statement of cash flows and the direct method of presentation	The article discusses the use of direct method (DM) of presentation for cash flow management. Topics discussed include the comparison between DM and indirect method (IM), the regulatory requirements from the U.S. Financial Accounting Standards Board (FASB) for the preparation of cash flow statements, and the cash flow preferences from accounting firms	Analytical study
2016	Deo, P.	Evaluating a cash flow statement	The purpose of this study is to derive two cash flow measures, and demonstrate in a meaningful way the linkages between the basic financial statements and the cash-flow measures. The authors derive and recommend two measures of cash flow, identify the underlying critical variables, and develop a set of cash flow-based financial ratios, which in combination with the traditional financial ratios derived from the income statement and balance sheet aid the decision makers in assessing a comprehensive financial performance of a firm.	Analytical study
2014	Tariverdi, Y., Poorzamani, Z., & Ahmadi, M.	The best method of presenting cash flow statement from companies financial managers, financial managers of mutual funds and creditors point of view.	The purpose of this study is to identify the best approach in presenting of cash flow statement from viewpoint of the financial manager of listed companies on Tehran stock exchange, financial management of mutual funds and creditors	Analytical study
2013	Adrian, T. M.	A critical study regarding the	This study support the idea that the direct cash flow reporting format, relative to the	Analytical study

The Effect of Foreign Exchange Differences on the Statement of Cash Flow Analytical Study

		elaboration of the cash flow statement using the direct method in Romania	indirect method, leads to better prediction of future firm performance and has a stronger association with share prices. One important conclusion of the paper is that the decision of the users of accounting information, taking into account the cash flows generated by the economic entity, will not relieve them entirely from the effects of manifestation of the unexpected, but certainly reduces their magnitude	
Studies related to unrealized earnings				
2017	Boyer, B. N., Pannese, D. A., & DelFavero, A. L.	Restatement vs revision: A case study	It examine what are the differences between restatements and revisions. It examine what are the most common mistakes too. Over half of last year's corrections involved debt and equity, cash flows or taxes. Many of these issues are also major differences between US GAAP and IFRS, making comparison with international firms even more difficult.	Case study
2017	Nurunnabi, M.	IFRS and Saudi accounting standards: a critical investigation	The purpose of this study is to investigate the differences between IFRS and Saudi accounting standards (Saudi GAAP) issued by the Saudi Organization for Certified Public Accountants (SOCPA) The findings suggest that urgent training is required for the effective implementation of IFRS in Saudi Arabia	Critical study
2017	Dermawan, E. S., & Indrajati, M.	The quality of operating profit and other comprehensive income: evidence from Indonesia stock exchange	The aim of this study is to investigate the quality of earnings in terms of relevance and reliability of the company's performance and the market performance of the investors' perceptions that trigger reactions on market capitalization of going to public companies in Indonesia Stock Exchange.	Analytical study
2015	Campbell, J. L., Downes, J. F., & Schwartz, W. C.	Do sophisticated investors use the information provided by the fair value of cash flow hedges?	There is three main results: (1) analysts do not correctly incorporate unrealized cash flow hedging gains and losses into their 2- and 3-year-ahead earnings forecasts, (2) analysts correct their errors after the hedges have largely expired and investors correct their mispricing at this time, and (3) analysts and investors can better process cash-flow-hedge information when managers provide forecasts.	Analytical study
2014	A. El Shamy, M., Al-Hajri, M., & Al-Bassam, S.	The value relevance of unrealized gains and losses recognized under IAS 39: Evidence from Kuwait	overall results show that unrealized gains and losses play an important role in explaining stock prices for investment companies in Kuwait, and that including them in the income numbers increases the incremental explanatory power of earnings	Analytical study
2001	Bazaz, M. & Senteney, D. L.	Value relevance of unrealized foreign currency translation gains and losses	The results indicate that, generally, translation gains and losses are valued, but losses have a greater impact than gains and the value seems to change over time in setting the levels of equity share prices of US-based MNCs.	Analytical study
1994	Amrhein, D. G.	Reporting of foreign currency translation	A disclosure model is presented that improves the presentation of foreign currency translation and thereby enables financial statement users to draw more meaningful conclusions. The model employs supplementary disclosures using 3 separate matrices to quantify the impact of the	Analytical study

			translation along with an explanation by management discussing the types of transactions or activities that led to the need for the translation and the probability that this trend will continue.	
--	--	--	--	--

In table 2, it is seen that the studies related to cash flow and unrealized earnings are discussed. In the literature, it can be stated that these studies have been examined on issues such as the analysis and evaluation of the cash flow statement, the preparation of the cash flow statement using the direct method, the reporting of the foreign currency translation, the unrealized gains and losses. It can be stated that this study is important in terms of examining the effect of currency differences on the cash flow statement.

3. The Methodology

The study aims to examine how changes in exchange rates impact cash flow statements in financial companies. It will focus on determining the impact at the level of operational, financing, and investment activities in order to separate real cash flows from those that are resulted from exchange rate changes, to reach the goal which is improving the credibility and transparency of cash flow statements.

Within the scope of the study, the bank's financial statements for the year 2013 were examined at the level of detailed accounts, and the analysis was carried out within the following steps:

1. Sorting all debit and credit accounts based on their relationship to cash flow activities
2. Classification of all accounts based on the changes of the account in foreign currency during the year. Many accounts related to guarantees, deposits, and insurances stay at the same balance in foreign currency with no change
3. Calculating the differences in cash flows resulting from changes in exchange rates by choosing the exchange rate at the beginning and end of 2013
4. Collecting cash flows resulting from exchange rate changes based on operational, financing, and investment activities
5. Excluding the effect of cash flows resulting from changes in the exchange rate, whether by addition or exclusion, according of the cash flow statement
6. Displaying a separate item in the statement of cash flows that shows the change resulting from the exchange rate, with the aim of showing the cash and its equivalent in the actual balance in the local currency at the end of the year
7. Preparing a comparative statement of cash flows that shows cash flows according to activities before and after excluding the effect of the exchange rate.
8. The study relies on the assumption: The differences in foreign exchange rates have a significant effect on the cash flow.

4. The Analytical Study

The Central Bank of Syria issues a bulletin of foreign exchange rates, and it is circulated to all private and public banks so that they all evaluate all assets and liabilities and present them in the local currency (Syrian pound) daily.

The accounting program performs the evaluation process automatically, where the differences resulting from the evaluation process are calculated and accumulated in an account called unrealized profits and losses, and the corresponding account is the account in foreign currency, whether it is a debit or a credit.

Unrealized profits and losses appear in the income statement, and this is explained in the financial report disclosures

As for the statement of cash flows, the original accounts must be reviewed to determine the real cash flow, because the unrealized profit and loss account is a compilation account that reflects various transactions, including daily evaluation transactions.

The base of this analytical study relies on reviewing all accounts in their original currency and evaluating them at the beginning and end of the year as follows:

Table 3. Original currency and evaluating them at the beginning and end of the year

Balance 1-1	Balance 31-12	Balance 1-1	Balance 31-12	The difference
\$1000	\$1000	\$1000	\$1000	143000
		* 77	* 143	- 77000
		SYR 77000	SYR 143000	66000

The amount 66000 SYR as mentioned above considered as cash flow while the balance in the original currency has not changed it remains 1000\$.

The analytical study is performed in three stages: the first one: reviewing all bank accounts considering the following characteristics:

1. If the balance in foreign currency in 1st of January has been closed during the year, then the amount of unrealized gain and loss related to it turns into realized; it's also shown as cash flow,
2. If the account is opened during the year the unrealized gain and loss related to this account are not processed because it's not affected at the beginning of the year,
3. If the balance at the end of the year remains the same to the beginning of the year, or there were transactions on it but it has not been closed, in this state, the unrealized gain and loss related to it should be calculated and removed from the cash flow because it's not a real cash flow it's just a result of evaluating the foreign currency and reflexing its value in the local currency. At this point there are two cases: 1. The stable balance it's considered for the balance itself; 2. The balance which is changed it's calculated for the opening amount or final amount which is the least.

The second stage is to calculate the difference for every account that affects the cash flow statement,

The third stage is to show the effect of all calculated differences on the cash flow statement by preparing a comparable cash flow statement.

The tables below have been created using data obtained from the financial statements published by İslamic Bank located in Syria for 2013. In addition, those tables below show the value of every account separately which should be excluded from the cash flow statements whether by adding or excluding depending on the initial preparation of the cash flow statement, during the study there are eleven accounts which are re-evaluated as the tables show below:

Table 4. Deposits with banks and financial institutions

GL	Account name	Currency	Balance in original currency 1-1	Balance in original currency 31-12	Balance in SYR 1-1	Balance in SYR 31-12	Differences
121201	T. Deposit Share	USD	6,830,684.29	6,830,684.29	528,694,964.05	980,271,502.46	451,576,538.41
			6,269,719.03	6,269,719.03	485,276,252.92	899,767,378.00	414,491,125.08
The amount which should be considered in the cash flow							866,067,663.49

The table 4 shows the balance of an assets account related to interbank deposits, represented by account number 121201 in the general ledger. The amount of deposits in USD has not changed, but the value in SYR (Syrian pounds) has changed due to fluctuations in the exchange rate, the amount **866,067,663.49** will use to modify the statement of cash flow.

Table 5. Receivables and balances from financing activities

GL	Account name	Currency	Balance in original currency 1-1	Balance in original currency 31-12	Balance in SYR 1-1	Balance in SYR 31-12	Differences
126102	Corporate-Murabaha	USD	1,383,598.87	1,294,958.52	107,090,552.54	185,839,497.21	85,609,707.76
			559,597.74	414,487.74	43,312,865.08	59,483,135.57	27,401,784.49
			17,408.78	17,408.78	1,347,439.57	2,498,334.02	1,150,894.45
			162,865.44	134,124.48	12,605,785.06	19,248,204.12	8,866,969.36
130202	Retail past due	USD	125,803.84	125,803.84	9,737,217.22	18,054,109.08	8,316,891.86
			1,339.00	1,339.00	103,638.60	192,159.89	88,521.29
222112	Deff profit Corporate	USD	(57,642.17)	(13,492.81)	(4,461,503.96)	(1,936,353.16)	(892,009.67)
			(7,648.40)	(2,028.87)	(591,986.16)	(291,163.13)	(134,128.59)
The amount which should be considered in the cash flow							130,408,630.96

The table 5 shows the balance of an assets account related to receivables, represented by account number (126102, 130202, 222112) in the general ledger, these accounts were stable during the year in USD, but the value in SYR (Syrian pounds) has changed due to fluctuations in the exchange rate, the amount **130,408,630.96** will use to modify the statement of cash flow.

Table 6. Assets under investments

GL	Account name	Currency	Balance in original currency 1-1	Balance in original currency 31-12	Balance in SYR 1-1	Balance in SYR 31-12	Differences
154102	Good in transit other	USD	440,903.73	26.00	34,125,948.70	3,731.26	1,718.86
			10.63	10.63	822.76	1,525.51	702.75
			0.58	0.58	44.89	83.24	38.35
			0.10	0.10	7.74	14.35	6.61
			0.23	0.23	17.57	32.58	15.01
			507.20	507.20	39,257.28	72,788.27	33,530.99
			3.16	3.16	244.58	453.49	208.91
		0.01	0.01	0.77	1.44	0.67	
		EUR	340.72	340.72	34,794.33	67,445.52	32,651.19
The amount which should be considered in the cash flow							68,873.34

The table 6 shows the balance of an assets account related to short term investments (Good in transit), represented by account number (154102) in the general ledger, these accounts were not changed during the year in foreign currency, but the value in SYR (Syrian pounds) has changed due to fluctuations in the exchange rate, the amount **68,873.34** will use to modify the statement of cash flow.

Table 7. Statutory reserve with Central Bank

GL	Account name	Currency	Balance in original currency 1-1	Balance in original currency 31-12	Balance in SYR 1-1	Balance in SYR 31-12	Differences
102201	Statutory reserve with Central Bank	USD	682,092.56	578,777.19	52,793,964.14	83,060,314.54	38,262,960.04
		EUR	134,905.06	267,747.98	13,776,504.73	53,000,712.64	12,927,951.90
The amount which should be considered in the cash flow							51,190,911.93

The table 7 shows the balance of an assets account related to statutory reserve with Central Bank of Syria, represented by account number (102201) in the general ledger, these accounts were not changed during the year in foreign currency, but the value in SYR (Syrian pounds) has changed due to fluctuations in the exchange rate, the amount **51,190,911.93** will use to modify the statement of cash flow.

Table 8. Other assets

GL	Account name	Currency	Balance in original currency 1-1	Balance in original currency 31-12	Balance in SYR 1-1	Balance in SYR 31-12	Differences
152602	Other Debit A/Cs	USD	534.00	534.00	41,331.60	76,634.34	35,302.74
The amount which should be considered in the cash flow							35,302.74

The table 8 shows the balance of an assets account related to other assets, represented by account number (152602) in the general ledger, these accounts were not changed during the year in foreign currency, but the value in SYR (Syrian pounds) has changed due to fluctuations in the exchange rate, the amount **35,302.74** will use to modify the statement of cash flow.

Table 9. Cash margins

GL	Account name	Currency	Balance in original currency 1-1	Balance in original currency 31-12	Balance in SYR 1-1	Balance in SYR 31-12	Differences
205 101	Margin deposits credit	CHF	(11,993,747.00)	(50,069.81)	(1,014,670,996.20)	(8,090,780.60)	(3,854,874.67)
		EUR	(12,550,023.06)	(24,486,406.71)	(1,281,608,354.88)	(4,847,084,208.24)	(1,202,668,709.84)
205 102	Margin deposits	EUR	(8,000.00)	(8,000.00)	(816,960.00)	(1,583,600.00)	(766,640.00)
			(9,915.00)	(9,915.00)	(1,012,519.80)	(1,962,674.25)	(950,154.45)
205 104	Margin fix deposits LG	USD	(44,471.00)	(44,471.00)	(3,442,055.40)	(6,382,033.21)	(2,939,977.81)
		EUR	(9,500.00)	(9,500.00)	(970,140.00)	(1,880,525.00)	(910,385.00)
205 105	Margin deposits BC	EUR	(175,813.71)	(1.28)	(17,954,095.92)	(253.38)	(122.67)
The amount which should be considered in the cash flow							(1,212,090,864.45)

The table 9 shows the balance of a liability account related to margin accounts, represented by account numbers (205) in the general ledger, these accounts were not changed during the year in foreign currency, but the value in SYR (Syrian pounds) has changed due to fluctuations in the exchange rate, the amount **(1,212,090,864.45)** will use to modify the statement of cash flow.

Table10. Other liabilities

GL	Account name	Currency	Balance in original currency 1-1	Balance in original currency 31-12	Balance in SYR 1-1	Balance in SYR 31-12	Differences
211 601	Vendors	USD	(1,112.49)	(2,935.49)	(86,106.73)	(421,272.17)	(73,546.71)

The Effect of Foreign Exchange Differences on the Statement of Cash Flow Analytical Study

			0.01	0.01	0.39	0.72	0.33
			(41,694.32)	(41,694.32)	(3,227,140.37)	(5,983,551.86)	(2,756,411.49)
The amount which should be considered in the cash flow							(2,829,957.87)

The table 10 shows the balance of a liability account related to vendors (other liability), represented by account numbers (211601) in the general ledger, these accounts in foreign currency has been changed so the value which is considered in SYR (Syrian pounds) is the least amount, in this case the amount which is took for calculating the foreign exchange differences is (1,112.49), the resulting amount **(2,829,957.87)** will use to modify the statement of cash flow.

Table 11. Net change in Blocked deposit with Central Bank of Syria

GL	Account name	Currency	Balance in original currency 1-1	Balance in original currency 31-12	Balance in SYR 1-1	Balance in SYR 31-12	Differences
102 401	Blocked deposit with CB	USD	7,234,632.46	4,315,956.46	559,960,552.40	619,382,911.57	285,327,881.57
The amount which should be considered in the cash flow							285,327,881.57

The table 11 shows the balance of asset account related to blocked deposit in the Central Bank of Syria, represented by account number (102401) in the General ledger, the amount of the account in USD has changed, so the value which is considered in SYR (Syrian pounds) is the least amount, in this case the amount which is took for calculating the foreign exchange differences is 4,315,956.46, the resulting amount **285,327,881.57** will use to modify the statement of cash flow.

Table 12. Returns paid to unrestricted investment accounts holders

GL	Account name	Currency	Balance in original currency 1-1	Balance in original currency 31-12	Balance in SYR 1-1	Balance in SYR 31-12	Differences
218 801	Payable saving profit	USD	(32.06)	(30.07)	(2,481.43)	(4,315.35)	(1,987.95)
			(0.98)	(0.98)	(75.87)	(140.63)	(64.76)
			(4.90)	(4.90)	(379.25)	(703.16)	(323.91)
			(6.07)	(9.84)	(469.83)	(1,412.14)	(401.28)
218 802	Payable Month 1 profit	USD	(104.02)	(32.33)	(8,051.14)	(4,639.68)	(2,137.34)
			(5.25)	(2.19)	(406.36)	(314.29)	(144.78)
		EUR	(22.45)	(25.55)	(2,292.58)	(5,057.63)	(2,151.40)
218 803	Payable Months 3 profit	USD	(409.23)	(46.21)	(31,674.40)	(6,631.59)	(3,054.94)
			(21.39)	(5.82)	(1,655.59)	(835.23)	(384.76)
			(10.36)	(6.00)	(801.87)	(861.06)	(396.66)

			(37.91)	(28.40)	(2,934.23)	(4,075.68)	(1,877.52)
218 806	Payable Mounts 6 profit	USD	(3,043.73)	(2,811.17)	(235,584.67)	(403,431.01)	(185,846.48)
			(100.38)	(13.56)	(7,769.41)	(1,945.99)	(896.45)
			(6.32)	(126.54)	(489.16)	(18,159.76)	(417.82)
			(6.70)	(17.13)	(518.58)	(2,458.33)	(442.94)
			(54.36)	(45.05)	(4,207.46)	(6,465.12)	(2,978.25)
			(71.24)	(17.58)	(5,513.98)	(2,522.91)	(1,162.22)
		(115.08)	(6.20)	(8,907.20)	(889.76)	(409.88)	
		EUR	(241.83)	(331.61)	(24,695.65)	(65,642.19)	(23,174.59)
			(60.50)	(42.30)	(6,178.26)	(8,373.28)	(4,053.60)
218 809	Payable Months 9 profit	USD	(74.88)	(90.05)	(5,795.71)	(12,923.08)	(4,950.32)
			(41.79)	(41.79)	(3,234.55)	(5,997.28)	(2,762.73)
			(5.71)	(5.71)	(441.95)	(819.44)	(377.49)
			(44.89)	(44.89)	(3,474.49)	(6,442.16)	(2,967.67)
		EUR	(0.27)	(5.95)	(27.57)	(1,177.80)	(25.88)
218 812	Payable Months 12 profit	USD	(4,282.03)	(5,000.86)	(331,429.13)	(717,673.43)	(283,085.01)
			(112.64)	(41.56)	(8,718.34)	(5,964.27)	(2,747.52)
			(81.70)	(101.66)	(6,323.58)	(14,589.22)	(5,401.18)
			(14.57)	(30.20)	(1,127.72)	(4,334.00)	(963.22)
		(2.17)	(3.93)	(167.95)	(563.99)	(143.46)	
		EUR	(228.65)	(346.93)	(23,349.73)	(68,674.79)	(21,911.54)
		(12.65)	(29.41)	(1,291.81)	(5,821.70)	(1,212.25)	
(44.34)	(101.01)	(4,528.00)	(19,994.93)	(4,249.10)			
The amount which should be considered in the cash flow							(563,104.90)

The table 12 shows the balances of liability accounts related to accrued payable related to returns paid to unrestricted investment accounts holders, for balances that are fixed the evaluation is done for balance itself, for amounts that have changed in foreign currency, the balance that reevaluate is the least one, in this case the resulting amounts which consider for modifying the statement of cash flow is **(563,104.90)**.

Table 13. Customers' current accounts

GL	Account name	Currency	Balance in original currency 1-1	Balance in original currency 31-12	Balance in SYR 1-1	Balance in SYR 31-12	Differences
201 101	Current accounts	EUR	(42,540.00)	(42,532.05)	(878,025.60)	(1,627,701.55)	(749,840.04)
201 102	C/A Cash FC	KWD	(10.00)	(9.40)	(2,752.60)	(4,775.78)	(2,188.89)
		SAR	(577,134.06)	(447,819.99)	(11,912,046.95)	(17,138,070.84)	(6,288,372.30)
		CHF	(477.95)	(476.02)	(40,434.57)	(76,920.07)	(36,648.78)
		AER	(124,674.96)	(129,716.57)	(2,626,901.41)	(5,068,026.37)	(2,242,003.11)
		GBP	(23,275.93)	(1,226.67)	(2,910,887.79)	(290,168.78)	(129,151.13)
		USD	(4,618,370.52)	(4,377,883.19)	(357,461,878.71)	(628,270,020.96)	(136,503,904.39)

The Effect of Foreign Exchange Differences on the Statement of Cash Flow Analytical Study

		EUR	(396,231.42)	(349,109.39)	(40,463,152.01)	(69,106,209.47)	(16,481,494.65)
201103	Current Account Transit	DDK	(6,858.62)	(6,858.62)	(93,894.51)	(182,027.77)	(88,133.26)
		KWD	(133.20)	(133.20)	(36,665.45)	(67,689.76)	(31,024.31)
		SAR	(50,940.21)	(50,938.31)	(1,051,405.94)	(1,949,409.13)	(898,042.41)
		SAR	(43,954.43)	(41,281.59)	(926,119.74)	(1,612,871.53)	(729,698.12)
		GBP	(3,003.85)	(3,003.85)	(375,661.48)	(710,560.72)	(320,530.41)
		USD	(2,591,755.04)	(2,825,683.57)	(200,601,840.48)	(405,513,848.84)	(108,657,166.27)
		EUR	(1,828,237.94)	(5,285,977.62)	(186,699,658.22)	(1,046,359,269.49)	(63,122,409.12)
201104	Export Current Account	USD	(7,260.00)	(7,260.00)	(561,924.00)	(1,041,882.60)	(479,958.60)
The amount which should be considered in the cash flow							(336,760,565.78)

The table 13 shows a liability accounts related to investment activities represents customers current account, as previous tables show fixed balances consider the same, changed balances consider the least amount when calculating the value in SYR (Syrian Pound), so the resulting amount that will be used to modify the statement of cash flow is **(336,760,565.78)**.

Table 14. Equity of unrestricted investment accounts holders

GL	Account name	Currency	Balance in original currency 1-1	Balance in original currency 31-12	Balance in SYR 1-1	Balance in SYR 31-12	Differences
201204	FC Saving Account	USD	(876,396.74)	(402,882.82)	(67,833,104.80)	(57,817,741.53)	(12,128,996.72)
		EUR	(46,231.66)	(24,312.80)	(4,721,177.51)	(4,812,730.10)	(503,897.46)
201331	TD- 6 Months Transit	USD	(243,087.00)	(85,177.00)	(18,814,933.80)	(12,223,751.27)	(5,631,051.47)
		EUR	(36,617.13)	(36,617.13)	(3,739,341.32)	(7,248,360.88)	(3,509,019.56)
201333	TD- 12 Months Transit	USD	(67,951.22)	(38,901.22)	(5,259,424.43)	(5,582,714.08)	(2,178,405.15)
201334	TD - 1 Month transit	USD	(22,891.98)	(22,891.98)	(1,771,839.25)	(3,285,228.05)	(1,513,388.80)
201335	TD 3 Months transit	USD	(199,350.00)	(125,350.00)	(15,429,690.00)	(17,988,978.50)	(8,286,888.50)
201431	TD - 6 Months Cash	USD	(1,446,114.34)	(1,406,278.84)	(111,929,249.92)	(201,815,076.33)	(66,378,891.84)
		EUR	(155,018.00)	(167,843.50)	(15,830,438.16)	(33,224,620.83)	(11,864,233.15)
201432		USD	(6,020.00)	(6,020.00)	(465,948.00)	(863,930.20)	(397,982.20)

	TD - 9 Months Cash						20)
		EUR	(4,000.00)	(4,000.00)	(408,480.00)	(791,800.00)	(383,320.00)
201433	TD - 12 Months Cash	USD	(1,123,092.34)	(1,113,473.84)	(86,927,347.11)	(159,794,630.79)	(65,314,058.09)
		EUR	(97,142.78)	(97,142.78)	(10,839,300.69)	(19,229,413.30)	(9,309,192.61)
201434	TD - 1 Month Cash	USD	(19,164.80)	(19,164.80)	(4,285,319.52)	(2,750,340.45)	(1,266,984.93)
201436	Time Deposit FC 3 Month	USD	(52,600.00)	(52,600.00)	(4,071,240.00)	(7,548,626.00)	(3,477,386.00)
The amount which should be considered in the cash flow							(192,143,696.48)

The table 14 also shows a liability account related to Equity of unrestricted investment accounts holders, as illustrated previously the same method has been applied for calculating the amount in local currency (Syrian Pound), the resulting amount that will be used to modify the statement of cash flow is **(192,143,696.48)**.

Table 15. Clarifications for the statement of cash flow

Tables	Conclusion clarifications	The statement of cash flow	Before exchange differences 2013/ SYR	After exchange differences 2013/ SYR
		Operating activities		
		Net profit before taxes	2,354,113,226	2,354,113,226
		Adjustments for:		
		Depreciation and amortization	40,340,085	40,340,085
		Return on unrestricted investment accounts	156,758,709	156,758,709
		Accrued revenues	(40,254,271)	(40,254,271)
		Accrued expenses	(2,176,053)	(2,176,053)
		Impairment provision for financing receivables	461,569,665	461,569,665
		Contingencies provision	25,000,000	25,000,000
		Impairment provision losses on wakalah for investments	641,057,030	641,057,030
		Changes in operating assets and liabilities:	3,636,408,390	3,636,408,390
Table 4	1	Deposits with banks and financial institutions	700,812,843	866,067,663.49
Table 5	2	Receivables and balances from financing activities	528,326,603	130,408,630.96
Table 6	2	Assets under investments	74,490,294	68,873.34
Table 7	3	Statutory reserve with Central Bank	(116,840,496)	51,190,911.93

The Effect of Foreign Exchange Differences on the Statement of Cash Flow Analytical Study

Table 8	3	Other assets	(2,697,130)	35,302.74	(2,661,827)
Table 9	4	Cash margins	2,528,238,418	(1,212,090,864.45)	1,316,147,554
Table 10	4	Other liabilities	2,383,729	(2,829,957.87)	(446,229)
		Net cash flows from operating activities	7,351,122,654		7,183,973,214
		Investing activities			
		Net change in property and equipment	(24,407,563)		(24,407,563)
		Net change in intangible assets	(555,500)		(555,500)
		Net change in Investment in real estate	(2,154,327)		(2,154,327)
Table 11	5	Net change in Blocked deposit with Central Bank of Syria	(259,089,062)	285,327,881.57	26,238,819
		Net cash flows used in investing activities	(286,206,452)		(878,570)
		Financing activities			
Table 12	6	Returns paid to unrestricted investment accounts holders	(187,002,088)	(563,104.90)	(187,565,193)
Table 13	6	Customers' current accounts	3,101,133,695	(336,760,565.78)	2,764,373,129
Table 14	6	Equity of unrestricted investment accounts holders	(446,311,904)	(192,143,696.48)	(638,455,600)
		Net cash flows (used in) from financing activities	2,467,819,703		1,938,352,336
		difference in the provisions	(169,364,858)		(169,364,858)
Explanation	7	Foreign exchange differences	-		411,288,925
		Net increase (decrease) in cash and cash equivalents	9,363,371,046		9,363,371,046
		Cash and cash equivalents at 1 January	4,325,903,580		4,325,903,580
		Cash and cash equivalents at 31 December	13,689,274,626		13,689,274,626

Clarifications for the statement of cash flow:

The statement of cash flow is prepared depending on the indirect method which requires modifying the net income with cash and non-cash items to reach the cash balance at the end of the financial year. Preparation of the statement relies on the comparable balance sheet to indicate the changes that should be considered in the statement of cash flow.

This study starts with amounts that have been provided from the initial table of the cash flow statement after that revising all items and accounts and calculating the exchange differences as previous tables show, the next step is modifying the items as follows:

1. Deposits with banks and financial institutions is an asset accounts, while the decrease in an asset account should be added depending on the indirect method, the modification is done

to reflect the real change represents by adding the unreal amount that results from exchanges differences to show the real decrease, that is the explanation for adding the amount 866,067,663.49 which is calculated as the table (4) shows. The resulting amount of 1,566,880,507 is the actual decrease for this item.

2. The same thing is for clarification (5), (6), there is also a decrease in assets accounts which should be added according to the indirect method however the study modified the amount which reflects the actual flow.
3. For the Statutory reserve with the Central Bank there is an increase which should be excluded, the study modified the amount depending on table (7), other assets which are modified by table (8) represent the same case.
4. Table (9) and table (10) shows the modification related to liability accounts which have decreased compared with 2012, the real amount of decrease is less than the one which is shown in the statement, so the study modified the amount depending on the calculating items in table (9), (10).
5. For the account Blocked deposit with the Central Bank of Syria which represents an asset account, the statement shows an increase that is excluded while the reality there is no increase at all as table (11) shows so the study reflects that by adding the resulting amount.
6. Items of Returns paid to unrestricted investment accounts holders, Customers' current accounts, and Equity of unrestricted investment accounts holders represent liability accounts also modified to reflect the real amount of cash flow related to financing activities.

Clarifications table (15) shows the total of foreign exchange differences related to other accounts that have not appeared in the statement of cash flow.

5. Conclusion

The table 15 shows the statement of cash flow before and after modifying the items due to foreign exchange differences, the process of modifying the statement was tiring because it needs to review every account however, its reflection in the statement of cash flow is clear and significant, the importance of the statement of cash flow statement relies on the importance of the necessary information that provides which help all parties to take the right decision, so this study agrees with the study of (Савельева, Алексеев and Дудин, 2017), (Aboselim, 2017), (Deo, 2016) from the side of providing clear and fair information, while this study conduct an approach to make adjustments that enable reflection the real cash flow among all activities.

Although other studies discussed the direct method for the statement of cash flow unfortunately this study didn't apply the direct method due to available financial data.

The study has been performed at the level of detailed accounts; nevertheless, the tables which have been shown in this study are the accumulative result at the level of general ledger accounts, because it's very hard to show the tables at the level of detailed accounts.

This study concludes to make a clarification in the annual report about the cash flow and the adjustments that have been done and explain the significant differences due to foreign exchanges to obtain more fairness, transparency, and clarity.

The results that could be understood by reading the final comparable statement of cash flow give us insights into the following points:

The amount of cash and its equivalents have not changed either on the 1st of January or on the 31st of December;

All accounts which are held in Syrian Pounds have not changed;

The essential effect is represented in the accounts which are held in foreign currency;

The study concluded that these effects or changes should not be recognized as a cash flow since it's just representing the difference in value due to exchange rates;

Although the local currency (Syrian Pound) shows that there is a cash flow generated related to those accounts, actually this is not a real cash flow because the original amount in the foreign currency has not changed as well;

As mentioned in the cash flow statement explanation shows disclosing the foreign exchange changes (effects) separately for other accounts to adjust the cash balance as it appears at the end of the financial year in the local currency and should make a note in the financial report; this study suggests showing the real cash flow after excluding the effect of differences in foreign exchanges as well as provides an approach completing the financial statements as fair as it's possible.

This approach is the outset of the financial analysis otherwise the analyses of liquidity could not be accurate and realistic.

All previous studies suggested considering the direct method of cash flow statements, this study also recommends a direct method in preparing cash flow statements, but due to the limitation of data, the study didn't follow the direct method.

It should make a note in the disclosures of the financial statements related to the unrealized gain and loss resources and note the amount of unreal cash flow resulting from unrealized gain and loss.

The study also recommends making similar studies taking into account other factors related to currency depreciation, especially the inflation state.

References

- Aboselim, K. (2017). The importance of information derived from cash flow statement to predict financial failure for Saudi commercial banks. *Al-Balqa Journal of Research & Studies*, 19(2), 33-53.
- Adrian, T. M., (2013). A critical study regarding the elaboration of the cash flow statement using the direct method in Romania, *Annals- Economy Series*, 1, 255-265.
- A. El Shamy, M., Al-Hajri, M., & Al-Bassam, S., (2014). The value relevance of unrealized gains and losses recognized under IAS 39: Evidence from Kuwait, *International Journal of Commerce and Management*, 24(4). 355-366.

- Amrhein, D. G., (1994). Reporting of foreign currency translation. *Multinational Business Review*, 2(1), 65.
- Bazaz, M., & Senteney, D. L., (2001). Value relevance of unrealized foreign currency translation gains and losses. *American Journal of Business*, 16(2).
- Bhandari, S. B., & Iyer, R. (2013). Predicting business failure using cash flow statement-based measures. *Managerial Finance*, 39(7).
- Boyer, B. N., Pannese, D. A., & DeFavero, A. L., (2017). Restatement VS revision: A Case Study. *Journal of Accounting and Finance*, 17(6), 41-48.
- Campbell, J. L., Downes, J. F., & Schwartz, W. C., (2015). Do sophisticated investors use the information provided by the fair value of cash flow hedges?. *Review of Accounting Studies*, 20(2), 934-975.
- Dermawan, E. S., & Indrajati, M., (2017) The quality of operating profit and other comprehensive Income: Evidence from Indonesia Stock Exchange. *International Journal of Economic Perspectives*, 11(1), 1545-1557.
- Deo, P., (2016). Evaluating a cash flow statement. *International Journal of Business, Accounting, & Finance*, 10(1), 22-42.
- Haber, J., & Wallace, K. (2017). Preparing the Statement of cash flows using the direct method: Illustrating a simpler approach. *The CPA Journal*, 87(4), 52-55.
- Hongxia, L., & Chang, L. (2021). Optimized design of dynamic and real-time cash flow statement interface on mobile terminal. In *2021 6th International Conference on Social Sciences and Economic Development (ICSSED 2021)*, Atlantis Press, pp. 474-485.
- IAS 7. <http://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ias-7-statement-of-cash-flows/>
- IAS 21. <http://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ias-21-the-effects-of-changes-in-foreign-exchange-rates/>
- IAS 29. <http://www.ifrs.org/issued-standards/list-of-standards/ias-29-financial-reporting-in-hyperinflationary-economies/>
- Jeppson, N. H., Ruddy, J. A., & Salerno, D. F., (2016). The statement of cash flows and the direct method of presentation. *Management Accounting Quarterly*, 17(3), 1-9.
- Karalić, A., Džakula, M., (2017). Analysis of the statement of cash flows to monitor company business operations (Analiza izvještaja o novčanim tokovima u cilju praćenja poslovanja preduzeća). *Business Consultant / Poslovni Konsultant*, 9(64).
- Nunn, L., (2017). COLI and the statement of cash flows. *Journal of Deferred Compensation*, 22(3), 13-16.
- Nurunnabi, M., (2017). IFRS and Saudi accounting standards: A critical investigation, *International Journal of Disclosure and Governance*, 14(3), 191-206.

- Savel'eva, M. Y., Alekseev, M. A., & Dudin, S. A. (Савельева, М. Ю., Алексеев, М. А., & Дудин, С. А.). (2017). Evaluating the quality of cash flow statement of Russian companies (Проверка качества составления отчета о движении денежных средств в российских компаниях). *Economic Analysis: Theory and Practice (Экономический анализ: теория и практика)*, 16(4), 756-767.
- Sayari, N., & Mугan, F. N. C. S. (2013). Cash flow statement as an evidence for financial distress. *Universal Journal of Accounting and Finance*, 1(3), 95-103.
- Tariverdi, Y., Poorzamani, Z., & Ahmadi, M., (2014). The best method of presenting cash flow statement from companies financial managers, financial managers of mutual funds and creditors point of view. *Journal of Financial Accounting Research*, 5(4), 97-111.
- The Syrian Law 419 of the year 2010.
https://www.cb.gov.sy/index.php?page=show&ex=2&dir=laws&lang=1&ser=5&cat_id=1230<=1&src=0
- V. Kousenidis, D. (2006). A free cash flow version of the cash flow statement: a note. *Managerial Finance*, 32(8), <https://doi.org/10.1108/03074350610676741>.

Ka- Fiili ve Türevleri Üzerine

Ka- On Verbs and Derivatives

Hami AKMAN *

Öz

Altay dil ailesine mensup olan Türkçede bir kelimenin köküne inmenin yolu ona eklenen yapım ve çekim eklerini tanımakla mümkündür. Yapım ve çekim ekleri çıkarıldıktan sonra elde kalan kelime için ise *kök* terimi kullanılmaktadır. Kök, bir kelimenin manası ve yapısı bozulmayan en küçük birimi olarak tanımlanmaktadır; bu yüzden de kök için *çekirdek kelime* tabiri kullanılmıştır. Türkçe gibi eklemeli bir dilde bir kelimenin köküne ulaşmak zor olmasa da bunun her zaman için mümkün olmadığı unutulmamalıdır. İşte bu köklerden birisi de çalışmaya konu olan *ka-* fiili ve türevleridir. Bu çalışmada, DLT’de “etraflını çevirmek” ve “sandığa doldurmak” anlamlarıyla tanımlanmış olan *ka-* fiili ve türevleri üzerinde durulmuştur. *Ka-* fiiline bazı araştırmacılar tarafından özellikle DLT’deki ikinci anlam dikkate alınarak ve *kar-*, *kat-* gibi türevlerinden yola çıkılarak “eklemek, yığmak, biriktirmek” gibi anlamlar verilmiştir; ancak fiile yüklenen bu anlamlar, fiilin diğer türevlerini göz önünde bulundurunca yeterli bulunmayabilir ki burada fiile, başka türevlerinden de yola çıkılarak “yükselmek / yükseltmek, artmak / artırmak, yukarı doğru çıkmak / çıkarmak (**ka-l-k*-“ayağa kalkmak, yerinden doğrulup yükselmek); kabarmak / kabartmak (**ka-b < k̄a-p+ar-*); yerinden hızla çekip yukarı kaldırmak (**ka-p-*)” gibi farazi manalar yüklenmiştir. Çalışmanın giriş kısmında Altay dil ailesi, Türkçenin yapısı ve *kök* terimi hakkında ana hatlarıyla bilgi verildi. Daha sonra ana bölümde *ka-* fiili ve türevleri art zamanlı ve eş zamanlı olacak şekilde ele alındı. Çalışma sonuç kısmında genel bir değerlendirme ve kısa bir önerme ile sonlandırıldı.

Anahtar Kelimeler: Altay dil ailesi, Türkçe, kök, DLT, *ka-* fiili.

Abstract

Although it is not difficult to reach the root of a word in an agglutinative language such as Turkish, it should not be forgotten that this is not always possible. One of these roots is the verb *ka-* and its derivatives, which are the subject of the study. In this study, the verb *ka-* and its derivatives, which are witnessed with the meanings of "turning around" and "filling in the ballot box" in DLT, are emphasized. The verb *ka-* has been given meanings such as "to add, to pile up, to accumulate" by some researchers, especially considering the second meaning in DLT and based on its derivatives such as *kar-*, *kat-*; however, these meanings attributed to the verb may not be sufficient when considering the other derivatives of the verb, in which the verb is "to rise / to raise, to increase / to increase, to rise / to rise (**ka-l-k*- "to stand up, to rise from one's place) based on other derivatives of the verb.); swell / swell (**ka-b < k̄a-p+ar-*); It is loaded with hypothetical meanings such as pulling it up quickly from its place and lifting it up (**ka-p-*). In the introduction part of the study, general information was given about the Altaic language family, the structure of Turkish and the root term. Then, in the main part, the verb **ka-* and its derivatives were discussed as diachronic and simultaneous. The study was concluded with a general evaluation and a short proposition in the conclusion part.

Keywords: Altaic language family, Turkish, DLT, root, verb *ka-*.

* Doktora Öğrencisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
e-posta: hamiakman@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8787-2319

1. Giriş

Dünya dilleri, çeşitli şekillerde sınıflandırılmalara tabi tutulmuştur. Bunlar arasında en yaygın olanı dilleri morfolojik açıdan tasnif çalışmalarıdır. Bu tasnif çeşidinde dillerin başlıca söz şekilleri dikkate alınır ki diller bu çerçevede; 1. Heceli diller (Çin, Siyam dilleri ile Asya'nın güneydoğusunda bulunan dilleri). 2. Eklemeli diller (Türkçe ve genellikle Ural-Altay dilleri). 3. Çekimli diller (Hint-Avrupa dilleri). 4. Karmaşık- terkipli diller (Kuzey Amerika kavmi dilleri) olmak üzere başlıca dört başlık altında ele alınmıştır (Caferoğlu, 2015: 38).

Altay dilleri teorisi; Türkçe, Moğolca, Tunguzca, Korece ve Japoncanın ortak bir dilden ortaya çıktığını ve bu dillerin akraba diller olduğunu savunan teorinin adıdır (Ercilasun, 2013: 17).

“Altay dilleri grubu aslında XIX. yüzyılın başlarına kadar Ural-Altay dilleri olarak bilinmekteydi; ancak bugün artık bu iki grup ayrı ayrı ele alınıp incelenmektedir” (Akar, 2005: 22).

Altay dillerinin belli başlı bazı ortak özellikleri vardır, bunları maddeler halinde gösterecek olursak (Akar, 2005: 33; Ercilasun, 2013: 18);

1. Bu dillerde ses uyumu düzenlidir, yani seslerin kalınlık-incelik uyumu vardır.
2. Bu diller eklemeli dillerdir; yani kök olan kelimeye belli ekler getirilerek kelimeler türetilir.
3. Altay dillerinde başa gelen ekler yoktur; ekler yalnızca kelime sonuna getirilebilir. Bunun bazı istisnaları olsa da genel kuralı bozacak oranda değildir.
4. Bir sayı ismi çokluk eki almışsa ondan sonra gelen isim genelde tekil halde bulunur (birçok insan, birtakım eşya vb.)
5. İsim tamlamalarında tamlayan önce tamlanan sonra gelir (Arapça, Farsça gibi dillerde bunun tersi kurallar geçerlidir.)
6. Cümle kuruluşunda özne + tümleç + yüklem dizilimi esastır.
7. Altay dillerinde artikeller yer almaz (İngilizcedeki *the*, Arapçadaki *el* artikelleri vb.)
8. Bu dillerde gramatik cinsiyet bulunmaz.
9. İsim çekimlerinde iyelik eki kullanılır.
10. Fiil şekilleri açısından zenginlik gösterirler.
11. Sıfat tamlamalarında sıfat unsuru isim unsurundan önce gelmektedir.
12. Karşılaştırma çıkma hâli (-dAn) ekiyle yapılmaktadır.

Türkçe, Altay dilleri arasında bu dil ailesinin hemen bütün özelliklerini en iyi şekilde yansıtan dillerden birisidir. Bu özelliklerden en çok öne çıkanı da kelime sonlarına eklenen yapım ve çekim ekleridir. Bu yapım ve çekim ekleri Türkçede O kadar önemli bir yere sahiptir ki ünlü dil bilgini J. Deny (2021), Türkçenin gramerini bilmenin, aslında bu dilde kullanılan yapım ve çekim eklerini işlemeyi öğrenmiş olmak demek olduğunu ifade etmiştir (2021: 8).

Yapım ve çekim ekleri bir kelimedenden çıkarılınca geriye kalan unsur kök kelimelerdir. Bu kökler sabit kalır, değişmez. Bu yüzden Muharrem Ergin (2012) *kök* için *kelime çekirdekleri* tabirini

kullanarak bunların manası ve yapısı bozulmadan kelimenin parçalanamayan yapısı olduğunu, dilin anlamlı en küçük yapısını oluşturduğunu ve tek başlarına kullanılabilirdiğini ifade etmiştir (2012: 106).

Kökün eklerle genişletilmiş hâline ise *gövde* denir. Gövde hakkında Günay Karaağaç (2022), “*yapımlık bağlı biçim birimlerle genişletilmiş ad ve eylem kökleri, ad ve eylem gövdeleri olurlar*” şeklinde bir tanımda bulunmuştur (2022: 449). Demek ki gövdeler kökün yapım ekleriyle genişletilmiş biçimidir demek yanlış bir tabir olmayacaktır.

Kökler eksiz olarak da tek başına kullanılma özelliğine sahiptir. Bu yüzden ekler kolayca ayırt edilir ve köke ulaşmak kolay olur; ancak bu durum her zaman için geçerli olmayabilir ve kökü, gövdeden ayırt etmek oldukça zor bir hâl olabilir. Bundan ötürü bazen kök olduğu sanılan kelimelerin aslında bir gövde olduğu durumlarla da sık karşılaşılır.

Bu çalışmada, *a-* fiilinden türediği düşünülen ve birçoğu aslında kök sanılan; ancak tarafımızca gövde oldukları varsayılan bazı kelimeler ele alındı. *Ka-* fiili aslında DLT’de tanıklanmış ve “*etrafını çevirmek; sandığa doldurmak*” anlamlarıyla kullanılmış olan bir kök fiildir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 873). Söz konusu fiile, özellikle ikinci anlamı olan “*sandığa doldurmak*” göz önüne alınıp bazı araştırmacılar tarafından farazi olarak “*eklemek, yığmak, birikmek*” gibi anlamlar yüklenmiştir. Bu isimler arasında J.R. Hamilton, Tuncer Gülensoy, Yaşar Çağbayır gibi isimler sayılabilir. Necmettin Hacıeminoğlu (2016), bu fiile *kar-* ve *kat-* fiillerinden yola çıkarak “*katmak, karıştırmak*” gibi anlamlar yüklerken (2016: 31-232); Şinasi Tekin (2015) de Hacıeminoğlu gibi **ka-* şeklinde ele aldığı kök fiilin *kar-r-* ve *ka-t-* türevlerinden yola çıkarak “*katmak, eklemek*” anlamlarını yüklemiştir (2015: 91).

Biz *ka-* fiiline yukarıdaki anlamların yanı sıra “*yükselmek / yükseltmek, artmak / artırmak, yukarı doğru çıkmak / çıkarmak, kabarmak / kabartmak*” gibi anlamları da türevlerinden yola çıkarak vermeği uygun gördük.

Aşağıda *ka-* fiili ve türevleri olduğu düşünülen kelimeler *art zamanlı (diachronic)* ve *eş zamanlı (synchronic)* yöntemlerle incelenmeye çalışılmıştır. Bu yapılırken öncelikle kelimenin anlamı, kelimenin tarihi metinlerdeki kullanımı, Türkiye Türkçesi ve sonra ağızlarındaki (Derlem Sözlüğü esas alınarak) kullanımı sırası takip edildi; ardından da esas kısım olan kelimenin etimolojisi hakkında öne sürülen görüşlere ve bu görüşler ışığında da kendi görüşlerimize yer verildi. Burada *ka-* fiilinden türeyen kelimenin türevine ise yer verilmedi; mesela *ka-b+ar-* fiiline yer verilirken *ka-b+ar-t-* ya da *ka-b+ar-t-ı-l-* fiillerine yer verilmedi.

Ka- (**ka-*) fiili ve ondan türediği düşünülen bazı kelimeleri alfabetik sıra gözetilerek gösterilecek olursa;

2. Ka- Fiili ve Türevleri

2.1. ka-:

Bu fiil DLT’de, “*etrafını çevirmek; sandığa doldurmak*” anlamlarında geçmektedir: *Ol eşiçke otuñ kadı* “O, tencerenin etrafını odunlarla çevirdi”; *Ol tönug ka.dı* “O, elbiseyi bir sandığa doldurdu” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 457). Kâşgarlı, bu fiilin karşısında Yağma Lehçesi

açıklamasıyla *ka.r*, *ka.mak* kelimelerine yer verip bunun daha doğru biçimin *ka.la.dı* olduğu bilgisini vermiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2019: 457). Talat Tekin (2022) *Türk Dilinde Birincil Uzun Ünlüler* kitabında DLT'deki bu veriyi tanık göstererek kelimeyi uzun ünlülü olarak (*kā*) ele almış ve “etrafına yığmak, sandığa koymak” anlamını vermiştir (2022: 103). J.R. Hamilton (2020) bu kelimeye “katmak, eklemek, yığmak” anlamını vermiştir (2020: 92). Hamilton, kelimeye bu anlamları verirken -aşağıda da değineceğimiz üzere- kelimenin türevleri göz önünde bulundurmuştur. Şimdiye kadar *ka-* fiiline DLT'deki “etrafını çevirmek; sandığa doldurmak” anlamlarıyla tek tanık olarak tesadüf edilmektedir. Aşağıda *ka-* fiilinin, DLT'de “sandığa koymak” anlamı göz önünde bulundurularak türevi olduğu düşünülen bazı kelimelere değinilmiştir; ancak burada sadece DLT'deki bu anlamla yetinilmemiş, kelimeye türevlerinden yola çıkarak “*artmak / artırmak; yükselmek / yükseltmek; kalkmak / kaldırmak; birikmek/biriktirmek; yığmak vs.” anlamlar da yüklenmiştir. Şöyle ki:

2.2. kab < kāp:

Eski Uygur Türkçesinde kelime *kab* şeklinde ve “1. Torba. 2. Deriden torba” anlamlarında kullanılmıştır (Caferoğlu, 1968: 159b). DLT'de *kāp* şeklinde ve “kap; tulum; çuval, torba; karındaki bebeği kaplayan zar; (bir kapta doğmuşlar gibi) insanların birbirine yakın olması” anlamlarında tanımlanmıştır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 683). *Tarama Sözlüğü*'nde kelimeye *kap* [*kab*] şekli ve “kabuk, kışır” anlamlarıyla rastlanmaktadır (Dilçin, 2009: 137a).

Kelimenin “tulum, torba” anlamlarına bakılacak olursa; torba ve tulum içine bir şey doldurulduğunda şişen, boyutu büyüyen, hacmi artan, yukarı doğru genişleyen ve çıkan nesnelere; özellikle torbaya getirilen küçültme eki ile (torba+cık) “su kabarcığı” anlamını kazanması da dikkate değerdir; kelimenin “kabuk, kışır” anlamlarında ise bir şeyi kaplama, üzerinde bulunma, olma; dolayısıyla onun yükseğinde, yukarısında, üstünde bulunma söz konusudur. Bunları göz önüne alınca *kab* (<*kāp*) kelimesinin **ka-* “yükselmek, artmak, kabarmak, yukarı doğru çıkmak” farazi anlamlı kelimedenden çıkması muhtemeldir; yani kelimenin etimolojisini şu şekilde gösteriyoruz: *ka-b+* (<*kā-p+*). Burada fiilden isim yapma eki -*p+* hakkında kısaca bilgi verecek olursak; bu ek Türkçenin ilk döneminden itibaren işlek olmasa da kullanım alanı bulmuştur: **ko-* (*koymak*, *birakmak*) *p+* (Tekin, 2016: 90); *tolp* “bütün, hep” (*tol-* “dolmak) *p+*), *top* “hep, bütün” (*to-* “dolu olmak, dolmak” *p+*) (Gabain, 2007: 54).

2.3. kabar / kabarcık:

Kabar kelimesi *Derleme Sözlüğü*'nde “(I) Yanık, kabarmış yara. (II). Su kabarcığı. (III). Süs eşyası” anlamlarında geçmektedir (DS IV, 2019: 2582a).

Kelimenin etimolojisi hakkında Tuncer Gülensoy (2018), *Türkiye Türkçesinde Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*'nde **kāp+ar* şeklinde bir görüş belirtmiştir (2018: 355b). Kelime Ötügen Türkçe Sözlük'te *kab-ar* (isim) şeklinde ele alınmıştır (<https://otukensozluk.com/>).

Burada öncelikle şunu belirtmek gerekir ki +*Ar* isimden isim yapma eki asıl sayılardan üleştirme sıfatları türeten bir ektir ve asıl sayı ismi niteliğine sahip bütün isimlere gelme ve

onlardan dağıtma sayı isimleri yapma özelliği vardır, işlekliliği tamdır: *birer (elma), üçer (önlük), dokuzar, onar...* (Korkmaz, 2017: 121; Ergin, 2012: 169-170). Dolayısıyla bizce buradaki *Ar* eki bir isimden fiil yapma eki olabilir. Kelimenin kökünü *ka-b* <*ka-p* şeklinde ele alınabileceğini varsayıyoruz ki bu *kap* kelimesi DLT’de *kāp* şeklinde ve “kap; tulum; çuval, torba” gibi anlamlarda tanıklanmıştır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 8-683).

Burada özellikle kelimenin *torba* anlamı dikkat çekicidir; çünkü yanan ya da kabaran yara, su kabarcığı bir torba(cık) şeklini almış, kabarmış, yükselmiş bir duruma gelmiştir; bundan dolayı da söz konusu *kabar* kelimesi, **ka-* “kalkmak, kabarmak, yükselmek” gibi farazi anlamlı kelimedenden türediğini düşündüğümüz *kap* “kap; tulum; torba, çuval” kelimesine isimden fiil yapmak eki +*Ar-* ve ona da getirilen fiilden isim yapma eki -*ancak* burada düştüğünü düşündüğümüz bir- (*-I+*) ile meydana gelmiştir diye varsaymaktayız. Neticede *kabar* kelimesinin **ka-b* (<*kāp*) + *ar-(ı)* şeklinde etimolojik olarak ele alınabileceği ihtimal dahilindedir.

Kabarcık kelimesi ise “1. İçi su ve hava ile dolu ufak kabartı veya kürecik. 2. Vücutta oluşan sivilce gibi küçük şişkinlik. 3. Kabartı” gibi anlamlara gelmektedir (TÜS, 2011: 1249b). *Derleme Sözlüğü*’nde “(I) İnce kabuklu, yuvarlak, çekirdekli bir çeşit üzüm. (II) Soğan köklü, parlak yeşil yapraklı, beyaz çiçek açan bir bitki” anlamlarında geçmektedir (DS, IV, 2019: 2582b).

Kabarcık kelimesine; Azerbaycan Türkçesinde *gabarcıg*, Başkurt Türkçesinde *kıvık / kabarsık*, Kazak Türkçesinde *köpirşik / köbişke*, Kırgız Türkçesinde *köbük / kabarcık*, Özbek Türkçesinde *köpik*, Tatar Türkçesinde *kuk / kabarcık*, Türkmen Türkçesinde *köpük / köpürçik*, Uygur Türkçesinde *kövük* şekillerinde rastlanmaktadır (KTLS, 1991: 418-419).

Tuncer Gülensoy (2018) *Köken Bilgisi Sözlüğü*’nde kelimeyi yukarıda ele aldığımız *kabar* kelimesinden almıştır: *kabar+cık* (2018: 355b). Sevan Niasnyan (2018), kelimeyi *kabar- çUk* şeklinde ele almıştır (2018: 395b). Ötüken Türkçe Sözlük’te kelime *kab-ar-cık* (isim) şeklinde ele alınmıştır (<https://otukensozluk.com/>).

Kelimeye eklenen +*cık* ekinin isimden isim yapma küçültme eki olduğu açıktır ki Gülensoy’un görüşüne biz de katılıyoruz; ancak kelimenin *kabar* kısmı için yukarıda bahsettiğimiz etimolojik öneriyi göz önünde bulunduruyor ve kelimeyi şu şekilde ele alıyoruz: **ka-b* (<*kāp*) + *ar-(ı+)**cık*. Ortada yer alan ve parantez içine aldığımız (*-I+*) fiilden isim yapma eki vurgusunu kaybettiği için düşmüş olmalı diye düşünmekteyiz.

2.4. **ķabar-:**

TDK Türkçe Sözlük’te “1. Ağırlığı artmadan hacmi büyümek. 2. Yağışlardan veya kaynamaktan taşmaya yüz tutmak. 3. Niceliği artmak, büyümek. 4. Şişmek, genişlemek. 5. Hayvanların tüyleri dikilmek. 6. Kumaş üzerinde tüyler oluşmak, havlanmak. 7. Islanıp veya ısınıp yerinden kurtulmak. 8. Deniz dalgalanmak, büyük dalgalar oluşmak... 12. Böbürlenmek, gururlanmak (TÜS, 2011: 1250a).

Kabar- fiiline Eski Uygur Türkçesinde *ķapar-* “kabarmak” şeklinde rastlanmaktadır (Caferoğlu, 1968: 166a).

Kelime DLT’de *kabar-* şeklinde ve “şişmek, kabarmak” anlamında tanıklanmıştır: *bâş kabardı* “yara şişti.” Kâşgarlı Mahmud, bu kelimenin aslının *kabardı* şeklinde olduğunu ifade etmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 253/673).

Mukaddimetü’l-Edeb’de kelime *kabar-* şeklinde ve “kabarmak, şişmek” anlamında kullanılmıştır: *kabardı anıy eliği, kabardı / saçıldı...* (Yüce, 2014: 58/132a). Kıpçak Türkçesinde de aynı şekilde ve “kabarmak” anlamında tanıklanmıştır (Toparlı vd., 2007: 120a). Çağatay Türkçesinde kelime yine aynı şekilde ve “kabarmak, şişmek, kaldırmak, yüceltmek” anlamları ile karşımıza çıkmaktadır (Ünlü, 2013: 556b).

Tarama Sözlüğü’nde kelimenin “büyüme, şiddetlenme” anlamıyla (Dilçin, 2009: 133a); *Dede Korkut*’ta “kabarmak” (Ergin, 2009: 159); *Süheyl ü Nev-bahâr*’da “şiddetlenme” anlamıyla tanıklanmıştır (Dilçin, 2016: 667a).

Derleme Sözlüğü’nde *kabarlamak* “birisine kafa tutmak, horozlanmak” ve *kabarmak* “gururlanmak” (DS IV, 2019: 2582b).

Kelime, çağdaş Türk lehçelerinden Azerbaycan Türkçesinde *gabarmag*, Başkurt Türkçesinde *kabarıv / kübiv / bürtiv*, Kazak Türkçesinde *kabaruv / isinüv / dürdiyüv*, Kırgız Türkçesinde *kabarü*, Özbek Türkçesinde *börtmāk / şişmāk / köpirmāk*, Tatar Türkçesinde *kabaru / kübü / bürtü*, Türkmen Türkçesinde *gabarmak / köpremek*, Uygur Türkçesinde *kaparmak / köpmāk* şekillerinde kullanılmaktadır (KTLS, 1991: 418-419).

Sevan Nişanyan (2018) kelimenin etimolojisini şu şekilde yapmıştır: “*ETü kabar- kabarmak, şişmek* < *kāp torba, tulum* + (*g*)*ar-*. Nişanyan, *kabar-* fiilinin *kāp* “torba, kabarık” kelimesiyle anlam ilişkisi kurabileceğini; ancak her iki halde de ekin muğlak olduğunu, sadece renk adlarını fiil haline getiren +*Ar-* ekinin buradaki işlevinin anlaşılamayacağını belirtmiştir (2018: 395b). Tuncer Gülensoy (2018), “ağırlığı artmadan hacmi büyüme” anlamı *kabar-* fiilini **kap+ar-* şeklinde açıklarken; “1 Gururlanmak. 2. Birisine kafa tutmak, horozlanmak” anlamı *kabarmayı* ise *kab-* [*<kāp*]+*ar-* şeklinde açıklamıştır (2018: 355b). Gülensoy’un (2018) verdiği bilgiye göre Talat Tekin, kelimeyi *kāpar-* < **Uyg., OT., (DLT): kapar-* / **ka* şeklinde ele almıştır (2018: 355b). *Ötüken Türkçe Sözlük*’te kelime *kab-ar-mak* şeklinde alınmıştır (<https://otukensozluk.com/>).

Bizce kelime *kap* kökünden daha gerilere, yani *ka-* fiiline kadar götürülebilir. *Ka-* fiilinde *kap* ismi elde edilmiş ve bu isme eklenen +*Ar* isimden fiil yapan ekle de *kap+ar-* > *kabar-* kelimesi meydana gelmiştir. Burada *ka-* fiilinin “artmak, birikmek, yükselmek, yukarı doğru çıkmak, kabarmak” anlamlarını dikkate alınca *kabar-* fiili ile münasebeti ortaya çıkmaktadır; ancak asıl anlaşılması gereken nokta *kap* kelimesidir ki bu kelimenin “kap, torba, tulum” ve “kabuk” anlamları bu noktada bize yardımcı olabilir, şöyle ki: Özellikle kelimenin *kabuk* anlamına bakılınca; *kabuk* bir şeyin üstünde bulunan, yukarıda olan, kabarık durumda bulunan şeydir; dolayısıyla **ka-* fiili ile ilişkisi esasında açıktır. Ayrıca *torba* kelimesi de bir kabarıklığı, şişkinliği hatıra getirmektedir ki *göz torbası* “gözün altındaki şişkinlik” kelime grubunda torbanın şişliği, yüksekte, kabarık oluşu akla gelmektedir. Netice itibarıyla biz kelimeyi şu şekilde etimolojik olarak çözümlenmeyi uygun görüyoruz: **ka-p+ar-*. İsimden fiil yapan +*Ar-*

eki işlek olmayan; ama eskiden beri görülen bir ektir: *boz-ar, mor-ar, suv-ar-, on-ar-* (Ergin, 2012: 182); *bec-er, baş-ar-, ev-er-...* (Korkmaz, 2017: 174).

2.5. kal-:

Bu fiil Kıpçak Türkçesinde “kalmak, durmak; terk etmek” anlamlarının yanı sıra “artmak” anlamında da kullanılmıştır (Toparlı vd., 2007: 124).

Kal- fiilinin özellikle “artmak” anlamı *ka-* fiili ile alakalı görünmektedir. J. R. Hamilton (2020), bu kelimenin etimolojisini; “kalmak, bırakılmak <konulmak, yığılmak” anlamını dikkate alarak *ka-l-* şeklinde vermiştir (2020: 93). *Kal-* fiili yukarıda da görüldüğü üzere Kıpçak Türkçesinde “artmak” anlamıyla tanıklanmıştır ve biz de bu anlamı dikkate alarak kelimenin etimolojisi Hamilton’un görüşüne benzer şekilde yapmayı uygun görüyoruz, şöyle ki: *ka-* (*atmak *yükseltmek, kalkmak*)-*l-*.

2.6. kaldır-:

Kaldır- fiilinin *TDK Türkçe Sözlük*’te mecaz ve argo kullanımlar da dahil olmak üzere 20 anlamı verilmiştir. Burada bazılarını vermek istiyoruz: “1. Bulunduğu yerden almak. 2. Yukarı kaldırmak. 3. Yükseltmek. 4. Ürün toplamak, taşımak. 5. Çekmek, taşımak... 9. Toplamak. 10. Alıp başka yere götürmek. 11. Uyandırmak... 14. Yok etmek, ortadan silmek (TÜS, 2011: 1275b-1276a).

Bu fiile Harezmi Türkçesi dönemi eserlerinden *Mukaddimetü’l-Edeb*’te *kaldir-* şekli ve “kaldırmak” anlamıyla; *Nechü’l-Ferâdis*’te ise *kaldir-* “kaldırmak, çıkarmak” şekil ve anlamlarıyla rastgelinmektedir (Yüce, 2014: 133b). Kıpçak Türkçesinde kelimenin *kaldir* “kaldırmak” ve *kaldir-* “kaldırmak” biçim ve anlamları (Toparlı vd., 2007: 124a-124b); Çağatay Türkçesinde ise *kaldir-* “kaldırmak, tahammül etmek, dayanmak” şekil ve anlamlarına tesadüf edilmektedir (Ünlü, 2013: 569a).

Kaldır- fiili Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait *Süheyl ü Nev-bahâr* ve *Dede Korkut*’ta *kaldir-* “kaldırmak” şekil ve anlamlarında tanıklanmıştır (Dilçin, 2016: 667a; Ergin, 2009: 163). *Derleme Sözlüğü*’nde söz konusu kelime *galdır / galdur-* “kaldırmak” şekil ve anlamı ile mevcuttur (DS III, 2019: 1899b).

Çağdaş Türk lehçelerinde kelimenin kullanım şekillerine bakılacak olursa; Azerbaycan Türkçesi: *galdırmag*, Başkurt Türkçesi: *kütäriw/kuzğatıw*, Kazak Türkçesi: *köteriw*, Kırgız Türkçesi: *kötörü*, Özbek Türkçesi: *kötärmäk*, Tatar Türkçesi: *kütäriw/kızğatu*, Türkmen Türkçesi: *galdırmak*, Uygur Türkçesi: *kötärmäk* (KTLS, 1991: 428-429).

Kelimenin etimolojisine baktığımız zaman Tuncer Gülensoy (2018), *Köken Bilgisi Sözlüğü*’nde kelimenin Eski Türkçedeki biçimi olan *kal(ğ)ır-* fiiline yer vermiştir; ardından Sevan Nişanyan’ın *kal(ğ)ır-* fiili için verdiği *kal(ğ)ır-* fiilini alıntulamıştır (2018: 361b). Sevan Nişanyan (2018), kelimenin Orta Türkçedeki biçimi olan *kaltur-* fiiline yer vermiştir. Sonra söz konusu fiilin kökünün, Eski Türkçedeki *kalı-* “kalkmak, sıçramak” -tUr- (*kalı-tur-*) şeklinde olduğu görüşüne yer vermiştir (2018: 402b). *Ötüken Türkçe Sözlük*’te kelimenin etimolojisi şu

şekilde verilmiştir: [*eT. kal-gî-mak < kal-(g)ır-mak < kaldır-mak*] *gçl.f. [-ır]* (<https://otukensozluk.com/>).

Biz söz konusu fiilin *kalı-* fiilinden daha geriye götürülebileceğini düşünmekteyiz. Şöyle ki: *ka-l-(ı)-dur <-tur-* ya da *ka-l-dur-*. *Ka-* fiilinin “sandığa koymak” tanıklanmış anlamını ve türevlerinden yola çıkarak varsaydığımız *birikmek, yükselmek, artmak” gibi farazi anlamlarını göz önünde bulundurunca bu etimolojik önerinin haklılık payı kendiliğinden ortaya çıkmaktadır; nitekim *kaldır-* fiilinde bir şeyi yerden alıp yukarı, yükseğe doğru çıkarmak, yükseltmek anlamı hemen belirlemektedir. Kelime için verdiğimiz ikinci etimolojik öneri (*ka-l-dur-*) deki *kal-* fiili zaten Kıpçak Türkçesinde “artmak” anlamıyla tanıklanmış olan bir fiildir (Toparlı vd., 2007: 124).

2.7. *çalı-*:

Bu fiil DLT’de “(at vb.) zıplamak, taşkınlık yapmak” anlamlarında kullanılmıştır: *At çalıdı* “at zıpladı ve taşkınlık yaptı” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 464-679).

Mukaddimetü’l-Edeb’de kelime *çalı-* şekil ve “yükselmek, kalkmak” anlamlarında kullanılmıştır (Yüce, 2014: 133).

Bu kelimenin **ka-* (**yükselmek, kalkmak, artmak vs.*) anlamlı kelimedenden türemiş olduğu bellidir, şöyle ki: *ka-l-(artmak bkz. çal-)-ı-*. Fiilden fiil yapan *-I-*, *-U-* ekleri işlek olmayan ve tek heceli fiil köklerine gelip kelimeler türeten ölü eklerdendir: *çaz-ı-*, *sür-ü-*, *sanc-ı-*, *kalk-ı-*, *kür-ü-* (Ergin, 2012: 214; Korkmaz, 2017: 183).

2.8. *çalık*:

S.G. Clauson (1972) kelimenin anlamını “hava, gökyüzü, atmosfer” olarak vermiş ve kelimenin genellikle *gök* kelimesiyle [*kök çalık (görünen gök)*] birlikte kullanıldığını ifade etmiştir (1972: 620a).

Kelimeye ilk defa Eski Uygur Türkçesinde *çalığ /çalık* şekliyle ve “1. Gök, yukarı kat. 2. Tavan arası” anlamlarıyla tesadüf edilmektedir (Caferoğlu, 1968: 162a).

DLT’de kelime *çalık* şeklinde ve “hava gök” anlamında geçmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 679):

*agdı bulut kökreyü
yağmur tolı sekriyü
çalık anı ügriyü
kanca barı.r belgüsü.z*

“*Şimşek çakarak bir bulut çıktı; ondan yağmur ve dolu saçılıyor. Hava onu savurup oynatıyor. Hangi yöne gideceğini bilemiyor*” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 152).

Kutadgu Bilig’de 21 yerde tanıklanmıştır: *yaşık yirke yandı yüzün kızledi / çalık menzi kiş teg bolup örledi* (Arat, 1991: 386). A.V. Gabain (2007) sözlüğüne bu kelimeyi “kat, kule; gök” anlamlarıyla almıştır (2007: 277a).

Harezmi Türkçesi eserlerinden *Mukaddimetü'l-Edeb*'de *kalık* “gökyüzü şeklinde geçmektedir (Yüce, 2014: 133b): *kükredi kalık küldüredi kök* (Yüce, 2014: 33) “kükredi gök, gürlüdi gökyüzü.”

Kelimenin etimolojisine baktığımızda S.G. Clauson (1972) *kalı-k* şeklinde etimolojik bir açıklamada bulunmuştur (1972: 620a); Clauson (1972) *kalı-* fiiline ise “havaya yükselmek; (belki de) zıplamak” anlamlarını vermiştir (1972: 617b). Marcel Erdal (1991) *kalı-k* şeklinde ele alır; Erdal, *kalıka* “üst, kat, kule, üst kattaki balkon” ve “gök, gökyüzü, yüksek atmosfer” anlamlarını vermiş, *kök kalık* şeklinde genelde kullanıldığını ifade etmiş. Erdal (1991) *kalı-* fiiline ise “havaya kalkmak, yükselmek” anlamlarını vermiştir (1991: 234a). İbrahim Taş (2015) da Clauson ve Erdal gibi, **kalı-* “yükselmek” fiilini kelimenin kökü olarak almıştır (2015: 146). *Ötüken Türkçe Sözlük*'te kelime *ka-* “eklemek, yığmak” fiilinden türemiş gösteriliyor ve kelime şu şekilde etimolojik açıdan ele alınıyor: *kā-lā-mak* > *ka-la-k* / *ka-lık* (<https://otukensozluk.com/>).

Biz kelimenin kökünü *ka-* fiiline kadar götürülebileceğini düşünüyoruz; ancak burada bu fiile “eklemek, yığmak” anlamlarını değil “yükselmek, artmak, yukarı doğru çıkmak” anlamlarının verilmesi gerektiğini varsayıyoruz. *Ka-* fiiline eklenerek *ka-l-* şekline giren fiil zaten Kıpçak Türkçesinde “artmak” anlamıyla tanıklanmış bir fiildir (Toparlı vd., 2007: 124a). Bu bilgileri de göz önünde bulundurarak biz kelimenin etimolojisinin şu şekilde olabileceğini düşünüyoruz: **ka-* “**yükselmek, artmak, yukarı doğru çıkmak*” -*l-i-k* (**ka-l-i-k*).

2.9. **kalah** / **kalak** / **galah** / **galak**:

Bu kelimeler, ölçünlü Türkiye Türkçesinde kullanılmamaktadır. *Derleme Sözlüğü*'nde şu anlamlarda geçmektedirler: **kalah**: “1. (→ kalak) 2. Odun yığını.” **kalak**: “(I) 1. Tezek yığını. 2. Ekin, ot yığını. 3. Öbek, yığın. 4. Yufka ekmek yığını. (II) 1. Şapka siperliği. 2. Gelin tacı. (III) 1. Burun, burun ucu. 2. Geniz. 3. Hayvan burnu. 4. Boynuz. (IV) Kanat. (V) 1. (kalan) artık bundan sonra. 2. Çocuk oyunlarında sayı. (VI) Kat. (VII) Duvar örülürken büyük taşların arasındaki aralığı kapatmak için konulan küçük taşlar. (VIII) 1. Boru biçiminde bir tarafı dar diğer tarafı geniş olan şey. 2. Bakırcıların kullandığı bir araç. (IX) 1. Gurur, kibir. 2. Aptal. (X) Ceviz kabuğundan yapılan bir çocuk düdüğü. (XI) Büyük. (XII) Ağaçtan yapılmış, sapı küçük kürek. (XIII) Erek, nişan. (XIV) Tahtadan yapılmış yemek tabağı biçiminde büyükçe bir kap. (XV) Kesilen meşe ağacının kökü. (XVI) İnce sesli, hareketleri kadın gibi olan erkek. (XVII) (*kalag*) Küçük taş (DS IV, 2019: 2609). **galah**: (I) → galak. (II) Yaş olan söğüt kabuğunu çıkarıp birbirine dolayarak yapılan zurna. **galak**: (I) Boynuz. (II) Tezek yığını. (III) Zurnanın kalın başı. (IV) Burun kemiği. (V) Sacda yufka çevirmede kullanılan değnek. (VI) Zayıf bitkin davar. (VII) Erkek at ve eşeğin cinsiyet organı. (VIII) Şapka siperliği... (XIII) Kibir (DS III, 2019: 1897-1898).

Kelimelerin en sık karşılıklarından birisi olan *tezek yığını* anlamlı *kalak* / *galahın* görselini aşağıda veriyoruz:

Şekil 1. Kalak/galaḥ (tezek yığı) (<https://www.google.com/search>).

kalah / kalak / galaḥ / galak kelimelerinin özellikle “tezek yığı; ekin ot yığı; öbek, yığın; gelin tacı; burun, burun ucu; boynuz” gibi somut anlamlarla “kibir, gurur” gibi soyut anlamları göz önüne alınca bunların *ka-* “*birikmek, yığmak; yükselmek, artmak, yukarı doğru çıkmak vs.) anlamlı fiilden türedikleri söylenebilir; nitekim kibirlenen bir kimse aslında büyümüş, yani kendisini yüksekte, yukarıda vs.de görmüştür, kendi küçük konumundan daha yükseğe çıkmıştır. Yukarıda *kalık* “gök, gökyüzü” kelimesi için öne sürdüğümüz etimolojik açıklamayı bu kelimeler için de geçerli olduğunu -sadece sondaki ek farklılığını ayrı sayarsak- söyleyebiliriz; yani söz konusu *kalak / galaḥ* kelimesi şu şekilde etimolojik açıdan ele alıyoruz: **ka-l-ak > ga-l-ak*.

2.10. Kalın:

Bu kelime, günümüzde “1. Cisimlerde uzunluk ve genişlik dışında üçüncü boyutu çok olan (cisim), ince karşıtı. 2. Enli ve gür (kaş). 3. Yoğun, akıcılığı az olan. 4. Etli, dolgun” gibi anlamlar geçmektedir (TÜS, 2011: 1279).

Kalın kelimesine ilk defa Köktürk Türkçesi yazıtlarından olan Tonyukuk Yazıtı’nda *kalın*, *yoğun* anlamıyla şu satırlarda izlenebilmektedir: *Yuyka erkli topulgalı ucuz ermiş, yinçge erklig üzgeli ucuz; yuyka, kalın bolsar topulguluk alp ermiş, yinçge yoğun bolsar üzgülik alp ermiş* “(Bir şey) yufka (iken (onu) delmek kolay imiş, ince olanı (da) kırmak kolay; yufka, kalın olursa (onu) delmek zor imiş, ince yoğun olursa (onu) kırmak zor imiş (Tekin, 1995: 84-85). Yenisey Yazıtlarında kelimeye, *kalabalık, çok sayıda*” anlamıyla (Şirin, 2016: 259-731); Uygur Türkçesinde ise “*çok, sayısız, sık, pek, kalabalık, koyu*” anlamlarıyla rastgelinmektedir Caferoğlu, 1968: 162a).

DLT’de kelime *kalın* “sayıca çok, kalabalık” > *kalın sū* “kalabalık ordu”, *kalın kula.n çuwgasız bolma.s* “kalabalık sürü rehbersiz ve kılavuzsuz olmaz”; her şeyin kalını ver serti; kalın (mıhr) > *kalın bîrse kîz alı.r kere.k bolsa kî.z alır* “kalın verirse bakire gelin alır. Eğer bir şey istiyorsa ve ona ihtiyacı varsa onu pahalı almak zorunda kalır” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2019: 174-498) şekil ve anlamlarda tanıklanmaktadır.

Harezmi Türkçesi dönemi eserlerinden *Nechü'l-Ferâdis*'te kelimeye *kalıñ* şeklinde ve “*kalın; çok, kalabalık* anlamlarında (Tezcan ve Zülfikar, 2014: 198); *Hüsrev ü Şîrin*'de ise yine aynı şekil ve “*çok kalabalık*” anlamında rastlanmaktadır (Demirel ve Özgür, 2014: 277). Kıpçak Türkçesinde söz konusu kelimeye, *kalın* “1. Kalın. 2. kın sadak. 3. Çeyiz. 4. Etili. 5. Sıkı. *Kalıñ* “kalın” şekil ve anlamlarında (Toparlı vd., 2007: 124); Çağatay Türkçesinde ise *kalın* şeklinde ve “çok, pek çok, kalabalık; sıkı, kavi, cehiz (çeyiz)” anlamlarında rastlanmaktadır (Ünlü, 2013: 569b).

Kelime *Tarama Sözlüğü*'nde *kalın* “1. Sıkı, kesif, kalabalık, çok, sayısız. 2. Kalınlık. 3. Derin” şekil ve anlamlarında (TS IV, 2019: 2186); *Derleme Sözlüğü*'nde ise *galın* “Evlenecek erkeğin kız tarafına verdiği para; kalın; zengin” şekil ve anlamlarında geçmektedir (DS III, 2019: 1901b).

Kâmûs- Türki'de Şemseddin Sami *kalın* kelimesini öyle tanımlamaktadır: “1. Kutru veya umku (çapı ve derinliği) ziyade olan (cisim), yoğun, tok, kaba, zahm (iri, büyük), kesif, galiz: Kalın ağaç, tahta, ip, kumaş, duvar. 2. Koyu, sulu olmayan, kıvamlı: Kalın yoğurt, pekmez. 3. Mec. Terbiye olmamış, kaba, galiz ve tünd: Kalın adam. 4. Zekâsı olmayan, gabâvetli: Kalın zihin, kalın kafa, kalın kafalı (Sami, 2010: 1037).

Kalina; Azerbaycan Türkçesinde *galın*, Başkurt Türkçesinde *yıvan/kalın*, Kazak Türkçesinde *kalın/juvan*, Kırgız Türkçesinde *cön/kalıñ*, Özbek Türkçesinde *yoğán/kalın*, Tatar Türkçesinde *yuan/kalın*, Türkmen Türkçesinde *galıñ*, Uygur Türkçesinde *kelin/semiz* şekillerinde rastlanmaktadır (KTLS, 1991: 428-429). Kalın; Tatar, Nogay ve Başkurt Türkçelerinde ayrıca *kalım* şekillerinde de geçmektedir (Eren, 2020: 251a). Yine Kklp *kalıñ*, Alt, Tel, Kuğ, Şor *kalıñ*, Sag, Koy *kalım*, Hak *xalıñ*, *xalım*, Tuv *kalım*, Yak *kalım*, *xalım*, Çuv *xulām*, *xulān* biçimleri *kalın* kelimesinin aldığı biçimlerdir (Eren, 2020: 251a).

Kelimenin etimolojisi ile ilgili Hasan Eren (2020) TDES'te kelimenin Eski Türkçeden itibaren (*kalıñ*) kullanıldığını, kökenini bilmediğini, Türkçeden Farsça, Tacikçe gibi komşu dillere de geçtiğini ifade etmiştir (2020: 251a/b). Sevan Nişanyan (2018) “*sayıca çok, kalabalık, yoğun*” karşılıklarını vermekle yetinmiştir (2018: 403b). Tuncer Gülensoy (2018), “*ince karşıtı*” anlamını verdikten sonra kelimenin Eski Türkçede *kalın* “*çok, sayısız, pek kalabalık, koyu*” anlamları ile Osmanlı Türkçesindeki “*kalın, kesif, yoğun*” anlamlarını vermiş; o da herhangi bir etimolojik açıklamada bulunmamıştır (2018: 361). İsmet Zeki Eyuboğlu (2004), *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*'nde kelimenin *kal*'dan *kal-t-nğ/kal-ın* şeklinde geliştiğini ifade etmiştir. Eyuboğlu (2004), kelimenin gerçek anlamının “yoğunlaşmış, sıkışmış, güçlenmiş” şeklinde olduğunu ve kelimenin ayrıca “gelinlere verilen ağırlık, başlık; sık, yoğun, katı, güçlü; derin, irileşmiş, sayısız, kalınlık” gibi değişik anlamlarının da olduğu bilgisini vermiştir (2004: 366a). VII.-XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçesinin Sözcük Dağarcığı'nda Burhan Paçacıoğlu (2016), *kalın* kelimesine *kalı-ın+* şeklinde yer vermiştir (2016: 329b); ayrıca Paçacıoğlu (2016), kelimenin kökü olarak verdiği *kal-* fiilinin; “kalmak, bırakmak; değer vermek; bağlamak, kapılmak; terk etmek; yığılmak, birikmek, artmak; bulunmak; çaresiz kalmak; kuvvetten düşmek” gibi anlamlarını vermiştir (2016: 329b). Paçacıoğlu'nun *kal-* fiili için verdiği anlamlardan “yığılmak, birikmek, artmak” fiili *kalın* kelimesiyle alakalı görünüyor. Marcel Erdal (1991), 2 cilt olan *Old Turkic Word Formation* (Eski Türkçe Kelime Oluşumu) adlı

kitabında *kalın* kelimesini fiilden isim yapan *-n+* bahsinde *yoğun* kelimesiyle birlikte ele almıştır. Ona göre *kalın* ve *yoğun* her ikisi de “kalın, iri, büyük, yoğun” gibi benzer anlamlara sahiptir ve *kalın* kalı-; *yoğun* ise *yoğur-* fiilinden türemiştir (1991: 303). Kelime *Ötüken Türkçe Sözlük*'te kelime bu şekilde ek ve köklere ayrılmıştır: [*ka-mak (eklemek; yığmak)*] > *kal-mak* > *kal-ın / kal-ın*] *sıfat* (<http://otukenozluk.com/>). J.R. Hamilton (2020), kelimenin *ka-l-(kalmak, bırakılmak < konulmak, yığılmak)-n* şeklinde türemiş bir sıfat olabileceğini ifade etmiştir (2020: 93).

Biz de kelimenin kökünü *ka-* fiiline dayandırıyoruz; ancak bu köke verdiğimiz anlam DLT'de tanımlanan “sandığa koymak” anlamının yanı sıra “*yükselmek, artmak, yukarı doğru çıkmak, kalkmak, kabarmak vs.” farazi anlamlarını da içermektedir; çünkü kalın olan bir şey ince olana göre daya yüksekte, yukarıda veya daha yoğun olandır. *Ka-* fiiline eklenen ve fiilden fiil yapan *-l-* oldukça işlek bir ektir. Bu ek hem çatı eki olma (edilgen çatı) hem de özel olarak yeni kelimeler türetmede sıklıkla başvurulan ektir (Korkmaz, 2017: 183-184). Söz konusu eke birkaç örnek verecek olursak; *adıl-* “ayrılmak”, *teril-*, *tiril-* “toplanmak”, *yubul-* “yuvarlanmak” (Tekin, 2016: 91); *katıl-* “katılmak”, *örtül-* “örtülmek, örtünmek”, *saçal-* “saçılmak”, *soğlun-* “yıklılmak, kalmak” (Gabain, 2007: 59); *açıl-*, *anıl-*, *dikil-*, *aşırıl-* (Korkmaz, 2017: 183-184). *Kal-* fiili “artmak” anlamıyla Kıpçak Türkçesinde tanımlanmış bir fiildir (Toparlı vd., 2007: 124); dolayısıyla *kalın* olan bir şey ince olan bir şeye göre artmış, yukarıda kalmış bir vaziyettedir. Böylece kelimenin etimolojisinin şu şekilde olduğu tarafımızdan düşünülmektedir: *Ka-l-ı-n*. Kelimenin sonuna eklenen *-n+* fiilden isim yapan ek Türkçenin ilk dönemlerinden itibaren karşılaşılan ve işleklilik sahası fazla olmamakla beraber birçok örneği bulunan bir ektir (Ergin, 2012: 188-189). Bu eke birkaç örnek vermek istiyoruz, şöyle ki: *tüt-ün* “duman”, *tir-in* “kalabalık, cemaat”, *tüg-ün* “dügüm”, *yal-ın* “alev, meşale” (Gabain, 2007: 54); *ek-i-n*, *biç-i-n*, *yığ-ı-n-*, *dol-u-n...* (Ergin, 2012: 189).

2.11. kalk-:

Bu fiil çok fazla anlamlarda kullanılmaktadır. Bu anlamlardan bazıları şunlardır: “Gitmek üzere yerinden ayrılmak; oturma durumunda dik duruma gelmek, doğrulmak; uyanarak yataktan ayrılmak; yukarı doğru yükselmek; uçmak, havalanmak; hayvan iki art ayağı üzerinde dik durum almak...” (TÜS, 2011: 1283b).

Kelime, Kıpçak Türkçesinde “kalkmak, ayağa kalkmak” anlamında geçmektedir (Toparlı vd., 2007: 124b). Derleme Sözlüğü'nde kelimenin *gah-* “kalkmak” (DS III, 2019: 1895a) ve *galh-* “kalkmak” biçimleri yer almaktadır (DS III, 2019: 1901a).

Kelime Azerbaycan Türkçesinde *galhmak*, Başkurt Türkçesinde *torov / ayakka basıv / kütäriliv*, Kazak Türkçesinde *turuv / köterilüv*, Kırgız Türkçesinde *turü*, Özbek Türkçesinde *kalkmak / turmäk*, Tatar Türkçesinde *toru / ayakka basu / kütärilü*, Türkmen Türkçesinde *yerinden turmak / galkmak*, Uygur Türkçesinde ise *kopmak / kötürülmäk* şekillerinde kullanılmaktadır (KTLS, 1991: 428-429).

Etimoloji açısından bakıldığında Tuncer Gülensoy (2018), kelimeyi şu şekilde ele almıştır: *kalı-k- / kal(ğ)-* (2018: 362a). S. Nişanyan (2018), kelimeyi Orta Türkçedeki *kalık- / kalk-* “kalkmak”

filleri ve Eski Türkçedeki *kalı-* / *kakalğı-* “kalkmak, özellikle şaha kalkmak” fiillerini ele alarak incelemiştir (2018: 404a). *Ötüken Türkçe Sözlük*’te kelime *kalı-* > (*yükselmek*) > *kal(ı)-k-mak* şeklinde ele alınmıştır ((<https://otukensozluk.com/>)).

Biz kelimenin *kalı-* fiilinden daha geriye götürülüp incelenebileceğini düşünüyoruz ve kelimeyi *ka-* fiiline götürmeği uygun buluyoruz. *Ka-* fiilinin DLT’deki tanıklanmış anlamı olan “sandığa doldurmak” anlamının yanında farazi olarak yüklediğimiz “yükselmek / yükselmek, artmak / artırmak, kabarmak / kabartmak, yukarı doğru çıkmak / çıkarmak vs.” anlamlarını ve *kalk-* fiilinde de yerden yükselmek, yukarı doğru yükselmek gibi anlamlarını dikkate alınca bu görüşümüzün haklılık payı tabii olarak ortaya çıkmaktadır. Burada *ka-* fiiline eklenen *-l-* sesi neticesinde ortaya çıkan *kal-* fiili ise Kıpçak Türkçesinde *kal-* fiili “artmak” anlamıyla tanıklanmış bir kelimedir; dolayısıyla ve sonuç olarak kelimenin etimolojisi şu şekilde olmalı görüşünü savunmaktayız: *ka-l-k-* / **ka-l(ı)-k- t*. İkinci önerideki *ka-l(ı)-* şeklini de vermemizin önemli nedeni *kalı-* “kalkmak, yükselmek, sıçramak” (bkz. *kalı-*) fiilinin var olmasıdır. Burada *kal-* fiiline eklenen fiilden fiil yapma eki *-k-*’ye de değinecek olursak; bu ek aslında işlek olmayan, bugün unutulmuş bir ektir, Eski Anadolu Türkçesinde birkaç örneği vardır: *dur-u-k-* “duraklamak”, *sür-ü-k-* “sürülmek”; Azerbaycan Türkçesinde *dol-u-k-* “dolu, dolu olmak, yaşla dolmak”, *kır-ķ-*, *sar-k-* (Ergin, 2012: 215). Bu eke Eski Uygur Türkçesinde de rastlanmaktadır: *al-k-* “bitirmek” (*al-* “almak”), *ö-k-* “düşünmek” (*ö-* “düşünmek”), *kön-ü-k-* “tamamıyla yanmak” (*kön-* “yanmak”). Eke birkaç başka örnek daha vermek istiyoruz: *kork-*, *sil-k-*, *tezik-* “acele acele koşmak”, *acık-*, *ayık-*, *burk-*... (Korkmaz, 2017: 183).

2.12. kalkı-:

Bu fiil, Kıpçak Türkçesinde “1. (Balık için) batıp çıkmak. 2. Hoplamak, zıplamak anlamlarında (Toparlı vd., 2007: 124b) anlamlarıyla; *Tarama Sözlüğü*’nde ise “sıçramak, hoplamak, kalkmak” anlamlarıyla tanıklanmıştır (TS IV, 2019: 2188).

Kelimenin etimolojisine aktığımız zaman, Tuncer Gülensoy (2018) “*ET. kalı-ķ- / kal(ğ)ı- < kalı-k- “kalkmak” +ı-k-*” şeklinde bir görüş belirtmiştir (2018: 362a). Mehmet Hazar (2012) kelimeyi, “*kalk-ık<kalk<ka-l<*ka-* “yığmak, biriktirmek” şeklinde ek köke ayırmıştır (2012: 3). Necmettin Hacıeminoğlu ve Zeynep Korkmaz ise kelimeyi, “*kalk-ı-*” şeklinde ele almışlardır (Hacıeminoğlu, 2016: 131; Korkmaz, 2017: 183). Kelimeyi biz de Mehmet Hazar’ın aldığı biçime benzer şekilde ek köke ayırıyoruz; ancak biz kelimeye “yığmak, biriktirmek” anlamının yanı sıra kelimeye “*yükselmek, kalkmak, yukarı doğru hareket etmek vs.” anlamlar da yüklüyor; ayrıca kelimenin kökü olan *ka-* fiili başında yıldız imi olmadan ve *kal-* fiiline *-l-* fiilden fiil yapan eki de ekleyerek ele alıyoruz ki bu iki kelime de DLT’de tanıklanmış kelimelerdir. Sonuç olarak kelimenin etimolojisini şu şekilde veriyoruz: *ka-* (*yığmak, biriktirmek, *yükselmek, yükseltmek, kalkmak, kaldırmak vs.*)-*l(ı)-* (*zıplamak, taşkınlık yapmak; yükselmek, artmak* bkz. *kalı-)**k-ı* ya da *ka-l-k-ı-*.

2.13. kap / kapak:

Bu kelimelerden *kap* *TDK Türkçe Sözlük*’te “(I) 1. İçi gaz, sıvı veya katı herhangi bir maddeyi alabilen oyuk nesne. 2. Kap kacak. 3. Türü şeylerin taşınması veya saklanması için kullanılan

torba, kılıf, çanta, sepet, sandık vb. 4. Kapak, cilt. (II) 1. Gövdeyi omuzların üstünden çepeçevre saracak biçimde yapılan bir tür üst giysisi. 2. Kadınların giydiği kolsuz üstlük” (TÜS, 2011: 1302b).

Kap kelimesi Azerbaycan Türkçesinde *gab*, Başkurt Türkçesinde *kap* / *kapsık*, Kazak Türkçesinde *ıdıs* / *savıt*, Kırgız Türkçesinde *ıydiş*, Özbek Türkçesinde *idiş*, Tatar Türkçesinde *kap* / *kapçık*, Türkmen Türkçesinde *gāp*, *gāp-gāç*, Uygur Türkçesinde *kaça* / *idiş* şekillerinde kullanılmaktayken; *kapak* kelimesi ise Azerbaycan Türkçesinde *gabag*, Başkurt Türkçesinde *kapkas*, Kazak Türkçesinde *kapkak*, Kırgız Türkçesinde *kapkak*, Özbek Türkçesinde *kápkák*, Tatar Türkçesinde *kapkaç*, Türkmen Türkçesinde *gapak*, Uygur Türkçesinde *kapkak* şeklin kullanılmaktadır (KTLS, 1991: 434-435). *Örtü*, *yüz* vs. anlamı *kap* kelimesi içinse Azerbaycan Türkçesinde *üz*, Başkurt Türkçesinde *tış*, *tışlık*, Kazak Türkçesinde *mukaba* / *kap*, Kırgız Türkçesinde *kap* / *tış*, Özbek Türkçesinde *mukává*, Tatar Türkçesinde *tış* / *tışlık*, Türkmen Türkçesinde *daş* / *daşlık* / *gāp*, Uygur Türkçesinde ise *kap* kelimesi kullanılmaktadır (KTLS, 1991: 434-435).

Kelimenin, “İçi gaz, sıvı veya katı herhangi bir maddeyi alabilen oyuk nesne; kap kacak; türlü şeylerin taşınması veya saklanması için kullanılan torba, kılıf, çanta, sepet, sandık vb.; kapak, cilt” gibi anlamlarını dikkate alarak *Ötüken Türkçe Sözlük*’te kelime “[eT. ka-mak (eklemek; yığmak) < kâ-b z kap] isim.” şeklinde ele alınmıştır (<https://otukensozluk.com/>). S. Nişanyan (2018) kelimeyi Sakaca “*kaba* ‘bir tahıl ölççeği, çanak’ ve Soğdça “*kapçe/kapçık*” kelimeleri ile ilişkilendirmiştir. Nişanyan daha sonra kelimenin Eski Türkçede “torba, tulum” ve tas, bir tahıl ölççeği” olmak üzere iki ayrı anlam alanı olduğunu ve bunlardan en az birinin bir Yakındoğu dilinden alıntı olması gerektiğini ifade etmiştir (2018: 410b). Tuncer Gülensoy (2018), kelimenin, “içine sıvı, katı, gaz konulan oyuk nesne” anlamını verdikten sonra Orta Türkçedeki biçimi olan *ka* ~*kap* “kap, tulum, çuval, dağarcık” şeklini verir ve etimolojisini <*kâ(p) olarak gösterir (2018: 365b).

Kap kelimesine elime bakıldığı zaman *ka-* fiiline götürülebilir; ancak DLT’deki “sandığa doldurmak” anlamı ve bundan mülhem “yığmak, biriktirmek” gibi anlamların kök ve gövde arasındaki anlam bağına tam olarak yansıttığı söylenemez; dolayısıyla burada *ka-* fiiline “yükselmek, artmak, yukarıda olmak, üstte çıkmak” gibi farazi anlamlar yüklenirse kök gövde arasında anlam bağının daha iyi sağlanacağı görüşüdeyiz. *Kap* içinde olan şeyleri çevreler, üzerinde bulunur; yani üzerinde bulunduğu şeyin daha yukarısında, yüksekindedir; burada yükseklik ve yukarıda olmayı sadece yerden yukarı olarak değil; aynı zamanda yanlamasına da düşünebiliriz ki bugün deri üstü veya göz üstü gibi kelime gruplarında üstteki şey yanda olan şeydir de. Bunları da dikkate alınca *kap* içindeki şeyleri kaplarken onların her cihetten üstünde, yukarısında ya da yüksekinde bulunur; bu yüzden kelimenin etimolojisini şöyle yapıyoruz: *ka-* (*yükselmek, yukarıda olmak, artmak, yukarıya kalkmak vs.)-*p*. Burada fiilden isim yapan -*p*+ eki üzerinde de biraz durmak yerinde olacaktır. Bu ek Türkçenin ilk döneminden itibaren işlek olmasa da kullanım alanı bulmuştur: **ko-* (*koymak*, *birakmak*) *p*+ (Tekin, 2016: 90); *tolp* “bütün, hep” (*tol*-“dolmak) *p*+), *top* “hep, bütün” (*to-* “dolu olmak, dolmak” *p*+) (Gabain, 2007: 54).

Kapak kelimesini Tuncer Gülensoy (2018) **ka-p* “*kapamak*”+*ak* < *kapğa-* şeklinde ele almış ve bunun **kapa-* fiilinde gelmediğini belirtmiştir (2018: 365b). Sevan Nişanyan (2018) kelimeyi *kapak* < *ETü kap-(yakalamak; bitişmek, dokunmak, değmek)* +(g)*ak* şeklinde açıklamıştır (2018: 411a). *Ötüken Türkçe Sözlük*’te kelimenin etimolojisi şöyle yapılmıştır: [*et. * kap-mak (örtmek) > kap-ğak*] isim (<https://otukensozluk.com/>).

Biz *kapak* kelimesinin yukarıda bahsettiğimiz *kap* kelimesinin bir türevi olduğunu düşünüyor ve kelimenin etimolojisini şu şekilde yapılabileceğini öneriyoruz: *ka-p+(g)ak*. İsimden isim yapan +*Ak* ve +*gAk* ekine Türkçenin ilk döneminden itibaren rastlanmaktadır: *çor+ak* “çorak, tuzlu ve kuru toprak” < *İran . *şör* “tuz” (Tekin, 2016: 79); *ärkäk, irkäk* “erkek” (är “erkek, yiğit, adam”), *tozğak* “çiçek tozu” (toz “toz”), *ärengäk* “erkekçik, adamcık” (ärän “erkek, adam, yiğit”), *äşgäk* “eşek” (iş, äş, “eş”?) (Gabain, 2007: 45). +*Ak* ekinin Eski Türkçedeki +*Gak* küçültme ve kuvvetlendirme ekiyle ilişkisi olduğunu ve genellikle tek heceli kelimelere gelip benzetme ve küçültme işlevinde olup az sayıda kullanım alanı bulunduğunu ifade eden Zeynep Korkmaz (2017) şu örnekleri vermiştir: *başak, benek, bucak* (<*ET buçgak*), *çingirak, damak* (<*ET tamgak*), *kısrak, köşek* “*deve yavrusu*”, *malak* “*manda yavrusu*”, *solak...*” (2017: 120). Bu ifadelere de dayanarak *kapak* kelimesinin *kap*’tan türemiş olduğu kanaati kuvvetlenmektedir; nitekim anlam bağlantısı da bu görüşümüzü destekler niteliktedir, şöyle ki: *Kapak* bir şeyin üstünde, yukarısında ya da üzerinde olması hasebiyle *ka-* “*yükselmek, artmak, yukarısında olmak vs.” anlamlı kökle ilgisi açıkça görülen bir kelimedir denebilir.

2.14. *kap-*:

Bu fiil TDK Türkçe Sözlük’te şu anlamlarla geçmektedir: “1. Birdenbire yakalayarak, çekerek almak. 2. Isırıp parçalamak. 3. Koparmak, kıstırmak. 4. Yer ayırmak, yer tutmak” (TÜS, 2011: 1310b).

Eski Uygur Türkçesinde kelime *kap-* şeklinde ve “1. Kapmak; yakalamak, örtmek” anlamlarında (Caferoğlu, 1968: 166a); DLT’de *kap-* şeklinde ve “kapmak; çalmak” anlamlarında geçmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 683). *Tarama Sözlüğü*’nde kelimenin “kaplamak, istila etmek” anlamlarına (Dilçin, 2009: 137a); Derleme Sözlüğü’nde ise *gap-* şekline ve “(I) 1. Kapmak, almak. 2. Yağma etmek. (II) Hayvan ısırarak” anlamlarına tesadüf edilmektedir (DS III, 2019: 1917a).

Kelime, Azerbaycan Türkçesinde *gapmag / tutmag*, Başkurt Türkçesinde *totop alıv / iläktiriv*, Kazak Türkçesinde *kabuv / karpuv*, Kırgız Türkçesinde *kabū*, Özbek Türkçesinde *tutib älmäk / uşläb almak*, Tatar Türkçesinde *iläktirip (totıp) / alu / iläktirü*, Türkmen Türkçesinde *gapmak*, Uygur Türkçesinde *tutmak* şekillerinde geçmektedir (KTLS, 1991: 436-437).

Etimolojik açıdan bakıldığında kelime, *Ötüken Türkçe Sözlük*’te *kap->kap-mak* şeklinde ele alınmıştır (<https://otukensozluk.com/>).

Bu kelimenin, özellikle “birdenbire yakalayarak, çekerek almak; ısırıp parçalamak; koparmak” gibi anlamlarını göz önüne alınca kökünü “*kaldırmak, yükseltmek, yukarı doru çıkarmak” farazi anlamları yüklediğimiz **ka-* fiiline götürülebileceği ihtimali vardır; nitekim bir şeyi yakalayıp, çekerek almak, aslında onu bulunduğu yerden hızla kaldırmak, yükseltmek, yukarı

doğru kaldırmaktır; ayrıca ısırıp parçalamakta da bir şeyi hızla çekmek, bulunduğu yerden kaldırmak anlamı, koparmakta da yine aynı anlamı görmek mümkündür; dolayısıyla biz kelimenin etimolojisini şu şekilde yapılabileceğini varsaymaktayız: *ka-p-. Fiilden fiil yapma eki -p- dilimizde sadece kır-p- ve ser-p fiillerinde görülen ve geldiği fiilde pekiştirme işlevi üstlenen bir ektir (Korkmaz, 2017: 186).

2.15. kar:

Bu kelimeye Eski Uygur Türkçesinde “kolun üst kısmı” anlamıyla rastlanmaktadır (Caferoğlu, 1968: 166a; Gabain, 2007: 278a).

Kolun üst kısmı anlamını, üstte veya yukarıda olmasını göz önüne alınca bu kelimenin kökünün *ka- “birikmek, yığmak; yükselmek, artmak, yukarı doğru çıkmak vs.” anlamlı köke dayandırmanın makul olabileceğini düşünmekteyiz. Neticede *kar* / *kar* kelimesi *ka- / *ka- r şeklinde etimolojik açıdan ele alınabilir diye düşünmekteyiz.

2.16. kaş:

Bu kelime *TDK Türkçe Sözlük*'te “1. Gözlerin üzerinde kemerli birer çizgi oluşturan kısa kıllar. 2. Eyerin ön ve arkasındaki çıkıntılı bölüm. 3. *hlk*. Sarp kayalık, uçurum. 4. *hlk*. Bağ ve bahçelerde toprak yığarak yapılan sınır. 5. *hlk*. Ocağın veya şöminenin üst tarafında bulunan, üzerine malzeme konulan çıkıntı” (TÜS, 2011: 1345a).

Kaş kelimesine ilk olarak Köktürk Türkçesinde şu satırlarda rastlanmaktadır: *közi : k(a)şı : y(a)bl(a)k : bolt(a)çı tip : s(a)k(i)nt(i)m* : (KT K 11) “...gözleri kaşları berbat olacak diye düşündüm” (Şirin, 2016: 315; Tekin, 2010: 38-39). Kelime Eski Uygur Türkçesinde daha değişik anlamlarla karşımıza çıkmaktadır: “1.Tepe. 2. Kaş, kabuk. 3. Kaş, değerli taş, süs taşı. 4. Yada taşı” (Caferoğlu, 1968: 169b-169a).

DLT'de kelimeye “beyaz olanı yıldırım, susuzluk ve şimşek çakmasından korunmak için yüzüğe takılan, beyaz veya siyah saf bir taş; kaş (>kāş); bir şeyin ucu ve kıyısı (> kāş)” anlam ve şekillerinde rastlanmaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 691). *Kutadgu Bilig*'de kelimenin *kaş* şekline ve “ön, yamaç, tepe; kaş” anlamlarına tesadüf edilmektedir (Eraslan vd., 1979: 226).

Harezmi Türkçesi dönemi eserlerinde *Nechü'l-Ferâdis*'te kelime *kaş* şeklinde ve “(yüzük için) ön yüz, taş” anlamlarında geçmektedir (Tezcan ve Zülfikar, 2014: 204a). Aynı dönem eserlerinden olan *Kıyasü'l- Enbiyâ*'da “kaş; ön, karşı, karşı taraf; kenar, kıyı” anlamlarında görünmektedir (Ata, 2019: 673a).

Çağatay Türkçesinde de kelimenin *kaş* şekline ve “ön, karşı, huzur, yan; kaş” anlamlarına rast gelmektedir (Ünlü, 2013: 589b).

Kelime *Tarama Sözlüğü*'nde “1. Eyerin ve semerin önünde ve ardında olan yükseklikler. 2. Kavun ve karpuz dilimi. 3. Damın saçağı. 4. Ufuk” anlamlarıyla geçmektedir (TS IV, 2019: 2337-2338).

Derleme Sözlüğü'nde *gaş* ve *kaş* biçimleriyle karşılaşılan kelime, *gaş* şeklinde şu anlamlara sahipken “1. Dik yamaç, uçurum; kıyı. 2. Duvar; çatı. 3. Semerin ön ve arkasında ip geçirmeye yarayan çatal ağaçlar. 4. Yayla evi. 5. Erkek ya da kız kardeş” (DS III, 2019: 1933b); *kaş* şeklinde de ise şu anlamlara sahiptir: “1. Sarp kayalıklar, uçurum; bağ ve bahçelerde toprak yığarak yapılan sınır, set; Yokuşun düzlüğe çıkılacak yeri, yokuşun başı; patika, ince yol; suyun, toprağın bir yanını oyup diğer yanını yükselttiği kısmı. 2. Duvar, duvarın üstü; çatı saçağı; dam; balkon. 3. Semerin iki yanındaki ağaçlar. 4. Ufuk. 5. Mısır kırması; mısır kırması ile yapılan çorba. 6. Ocağın kemeri; köprünün kemeri. 7. Kemeçede telleri yüksekçe tutmaya yarayan, eşğin yanında bulunan, kaş biçimindeki delikler. 8. Su kaynağı” (DS IV, 2019: 2677b-2678a/b).

Çağdaş Türk leçelerinden Azerbaycan Türkçesinde kelimeye *gaş*, Başkurt Türkçesinde *kaş*, Kazak Türkçesinde *kas*, Kırgız Türkçesinde *kaş*, Özbek Türkçesinde *káš*, Tatar Türkçesinde *kaş*, Türkmen Türkçesinde *gāş* ve Uygur Türkçesinde ise *kaş* şekillerinde rastlanmaktadır (KTLS, 1991: 448-449).

Kelimeye etimolojik açıdan bakılacak olursa; Sevan Nişanyan (2018) şöyle bir açıklama yapmıştır: “*ETü < kās* 1. *KAŞ*, 2. *kemer << ETü kavış bitişme, kavuşum ~ ETü kavuş-kavuşmak*” (2018: 422b). Görüldüğü üzere Nişanyan *kaş* kelimesini *kavış* “bitişme, kavuşum” kelimesiyle ilgili görmektedir. Tuncer Gülensoy (2018) ise Talat Tekin’in verdiği **kās < *kal* şeklini alıntılamış; ayrıca Moğolcadaki *kalca* “ön, karşı, ileride” kelimesine yer vermiştir (2018: 377b).

Kaş'ın ilk anlamı olan “kaş (gözün üstünde yer alan kıllar)”a bakıldığı zaman gözün üstünde, yukarısında yer alması, onu *ka-* (*yükselmek, yükseltmek, yukarıda olmak vs.) farazi anlamlı fiil ile alakalı görmemize imkân tanımaktadır; bundan başka kelimenin özellikle “eyerin ön ve arkasındaki çıkıntılı bölüm; sarp kayalık; ocağın veya şöminenin üst tarafında bulunan, üzerine malzeme konulan çıkıntı; tepe; yamaç; duvar; bağ ve bahçelerde toprak yığarak yapılan sınır, set; suyun, toprağın bir yanını oyup diğer yanını yükselttiği kısmı; dam; balkon; yüzük kaşı” anlamları da hep “yüksekte olmak, yukarıya, yükseğe çıkmak, yükselmek, kalkmak vs.” anlamlı **ka-* fiili ile alakalı görünmektedir. Neticede biz *kaş* kelimesinin etimolojik olarak *ka-* (*yükselmek, yukarı doğru çıkıntı yapmak vs.)-ş şeklinde ele alınabileceğini varsaymaktayız.

2.17. kat:

Kelime *TDK Türkçe Sözlük*'te “1. Bir yapıda iki döşeme arasında yer alan daire veya odaların bütünü. 2. Bir yüzey üzerine az veya çok aklın bir biçimde, düzgün olarak yayılmış bulunan şey. 3. Üst üste konulmuş şeylerden her biri tabaka. 4. Giyeceklerde takım. 5. Apartman dairesi. 6. Ön, yan... 9. Makam, mevki... 11. *Jeolojide* katman” (TÜS, 2011: 1347b-1348a).

Kelimeye Eski Uygur Türkçesinde “1. Kat, tabaka, kat kat, defa, kez. 2. Mitolojik bir hayvan anlamlarıyla rastlanmaktadır (Caferoğlu, 1968: 170a).

DLT'de “1. Bir şeyin kat yeri, kıvrımı. 2. Oğuzca yan, huzur, ind. 3. Kat, tabaka” anlamlarında geçmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 692).

Harezmi Türkçesi eserlerinden *Nechü'l-Ferâdis*'te kelimenin *kat* biçimi ve “kat, huzur, yan; (elbise için) takım” anlamıyla (Tezcan ve Zülfikar, 2014: 204b); *Hüsrev ü Şîrin*'de “huzur, kat” anlamlarında (Demirci ve Karşlı, 2014: 287); *Kıyasü'l-Enbiyâ*'da “kat; huzur, yan; takım” anlamlarıyla karşılaşılmaktadır (Ata, 2019: 673a).

Kıpçak Türkçesinde kelimenin *kat* biçimi ve “kat, huzur; kat, tabaka; menzil; kat; büklüm, kat; kesme (Ar. kat’)” anlamlarına rastlanmaktadır (Toparlı vd., 2007: 131a).

Tarama Sözlüğü'nde kelimenin “nezd, yan huzur” anlamlarında (Dilçin, 2009: 141b) geçerken; *Deleme Sözlüğü*'nde kat “I. (katar) yığılmış, üst üste dizilmiş odun. II. bir çeşit çiçek. III. 6 okka tahıl alan silindir biçiminde, ağaçtan yapılmış bir tahıl ölçeği. IV. Nişanlıya gönderilen armağan. V. İki tepenin ya da iki duvarın arası, uçurum. VI. Toprak evlerde üst kısma süs olarak yapılan biraz enli ve renkli bağlar” anlamlarıyla görülmektedir (DS IV, 2019: 2682a/b).

Katın “(binada) kat” anlamı; Azerbaycan Türkçesinde *gat / märtäbä*, Başkurt Türkçesinde *kat*, Kazak Türkçesinde *kabat*, Kırgız Türkçesinde *kabat*, Özbek Türkçesinde *kavät*, Tatar Türkçesinde *kat*, Türkmen Türkçesinde *gat / gatlak*, Uygur Türkçesinde *kävät* şekillerinde; “tabaka” anlamı; Azerbaycan Türkçesinde *gat*, Başkurt Türkçesinde *kat*, Kazak Türkçesinde *kabat / katpar / kat*, Kırgız Türkçesinde *katmar*, Özbek Türkçesinde *kat / katläm*, Tatar Türkçesinde *kat*, Türkmen Türkçesinde *gat / gatlak*, Uygur Türkçesinde *kat* şekillerinde; “misli” anlamı ise; Azerbaycan Türkçesinde *gat*, Başkurt Türkçesinde *kabat / kat / tapkır*, Kazak Türkçesinde *ret / marte / dürkin*, Kırgız Türkçesinde *colu / marta*, Özbek Türkçesinde *märtä / däf’ä*, Tatar Türkçesinde *kabat / kat / tapkır*, Türkmen Türkçesinde *esse*, Uygur Türkçesinde ise *ketim* şekillerinde kullanılmaktadır (KTLS, 1991: 450-451).

Kelimenin etimolojisine bakıldığı zaman; Tuncer Gülensoy (2018), *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerde Köken Bilgisi Sözlüğü*'nde “tabaka” anlamındaki *kat* kelimesini “*ka- “eklemek, üst üste yığmak, katlamak” + -ı” şeklinde ele almıştır (2018: 379a). Gülensoy “yan, nezd” ve “misli” anlamındaki *katı* “kat” biçiminde almıştır (2018: 379a). Nişanyan (2018), “1. tabaka; büklüm. 2. (Oğuzca) yan, nezd” anlamlı *kat* kelimesini “ka- “koymak, katmak” kökünden almıştır (2018: 423b). S. G. Clauson (1972), kelimenin “herhangi bir şeyin tabakası, katı, büklümü (belki bir battaniyenin)”, “bir evin katı ve benzeri; bundan dolayı analogi yoluyla katlar, tabakalar” gibi anlamlarını vermiştir (1972: 593b). Ötüken *Türkçe Sözlük*'te; “kat, tabaka, giyecekteki takım, kıvrım, büklüm, misli” vs. anlamı *kat* için “ka- “eklemek, üst üste yığmak; katlamak” fiili baz alınmış ve *ka-t* şeklinde etimolojik öneride bulunulmuştur (<https://otukensozluk.com/>).

“Kat, tabaka, katman, giyilecek takım, misli, makam mevki, (katar)yığılmış, üst üste dizilmiş odun, toprak evlerde üst kısma süs olarak yapılan biraz enli ve renkli bağlar” anlamlı *kat* kelimesi *ka-* fiiliyle alakalı görünmektedir; ancak burada sadece “eklemek, yığmak, üst üste koymak ya da katlamak” anlamlarına farazi olarak tasarladığımız “yükselmek / yükseltmek; artmak / artırmak; yukarı doğru çıkmak / çıkarmak vs.” anlamların da eklenmesinin yerinde olacağını düşünmekteyiz; nitekim üst üste yığılan, biriken ya da katlanan bir şey aslında yükselmiş, artmış ve yukarı doğru çıkmıştır; dolayısıyla biz söz konusu anlamlara sahip *kat* kelimesinin etimolojisini, bahsi geçen etimoloji önerilerdeki anlamlara ek olarak verdiğimiz

farazi anlamaları da katarak şu şekilde veriyoruz: *ka-t*. Bunlardan başka “ön, huzur” anlamlı *kat* kelimesinin de verdiğimiz farazi anlamlı *ka-* fiilinden geldiği düşünülebilir; zira “huzuruna çıkmak, katına çıkmak” deyimlerinden de yola çıkarak buradaki *katın*, bize birisinin, herhangi birinin huzuruna ya da katına çıkması, yükselmesi, düşük veya alçak pozisyondan yüksek, yukarı bir pozisyona çıkması anlamını hissettirdiği açıktır; bundan dolayı “huzur, ön” anlamındaki *katın* da *ka-t* şeklinde etimolojik olarak çözümlenmesi makul karşılanabilir.

2.18. kat-:

Katmak, “1. Bir şeyin içine, üstüne veya yanına, niteliğini değiştirmek veya niceliğini artırmak için başka bir şey eklemek. 2. Bir araya getirmek. 3. Birlikte göndermek. 4. *hlk*. Döllemeyi sağlamak için erkek hayvanı dişinin yanına salmak” anlamalarına gelmektedir (TÜS, 2011: 1353b).

Bu fiille ilk defa Eski Uygur Türkçesinde *kat-* şeklinde ve “1. Katmak, eklemek. 2. Sertleşmek, katılaşmak. 3. Karıştırmak, takatsızlaştırmak” anlamlarıyla rastlanmaktadır (Caferoğlu, 1968: 171b). Göktürk Türkçesinde bu fiile rastlanmasa da türevleri olduğu bilinen *katı* “katı, sert, şiddetli”, *katıg* “sert, katı”, *katıgdi* “sıkı, iyice”, *katıgılan-* “1. katılaşmak, sertleşmek. 2. çalışmak, çabalamak, didinmek, emek sarf etmek”, *katıl-* “1. katılmak, eklenmek, karışmak. 2. askerî birliğe katılmak, müttefik olmak” (Şirin, 2016: 732a) gibi kelimelerin olması aslında *kat-* fiilinin yazılı olarak kullanmasa da sözlü olarak var olduğunu gösterir nitelikte olduğu söylenebilir.

Kelimeye DLT’de “katılaşmak, sertleşmek”, “katmak, ilave etmek, karıştırmak” anlamlarıyla rastlanmaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2018: 692).

Harezmi Türkçesi eserlerinden *Nechü'l-Ferâdis*’te kelime *kat-* biçiminde ve “katmak, ilave etmek, koymak; içine sokmak; bir yerde tutmak, kapatmak; takmak, koşmak” anlamlarında karşımıza çıkmaktadır (Tezcan ve Zülfikar, 2014: 205b).

Kıpçak Türkçesinde kelime *kat-* şeklinde ve “1. İlave etmek, katmak; Karmak, katmak, karıştırmak. 2. Katılaşmak, katı olmak. 3. Tıkamak” anlamlarında kullanılmıştır (Toparlı vd., 2007: 131a).

Çağatay Türkçesinde kelime “1. Katmak, koymak, ilave etmek, eklemek. 2. Katı olmak” anlamlarında geçmektedir (Ünlü, 2013: 591b).

Kelimeye *Derleme Sözlüğü*’nde *gat-* şekil “(I)1. (gar-) Karıştırmak, 2. Bir hastalığa yakalanmak... 5. Kümes hayvanları çiftleşmek. (II) koymak, bırakmak” anlamlarıyla ve *kat-* “koymak” şekil ve anlamında geçmektedir (DS III/IV, 2019: 1928/1936-2686).

Kat-; Azerbaycan Türkçesinde *gatmag*, Başkurt Türkçesinde *kuşıv / kuşarğa*, Kazak Türkçesinde *katuv / kosuv*, Kırgız Türkçesinde *koşu*, Özbek Türkçesinde *koşmak*, Tatar Türkçesinde *kuşu / kuşarğa*, Türkmen Türkçesinde *goşmak*, Uygur Türkçesinde *koşmak / gatmak* şekillerinde kullanılmaktadır (KTLS, 1991: 452-453).

Kelimenin etimolojisine dair Sevan Nişanyan (2018), şöyle bir etimolojik açıklamada bulunmuştur: *ka-* “koynak” t-. Nişanyan *kat-* ve *kar-* fiili ile eş anlamlı olduğunu ve aynı

kökten (ka-) türemiş olabileceğinin güçlü bir olasılık olabileceğini ifade etmiştir; ancak diğer bir olasılığın ise kelimenin *ka-r-t-* çifte geçişli biçimden *krasis* düşünülebileceğini belirtmiştir (2018: 423a). Tuncer Gülensoy (2018), kelimenin “eklemek, ilâve etmek, karıştırmak” manaları ile Orta Türkçedeki *kat-* (DLT) şeklini ve “eklemek, ilâve etmek” anlamını vermiştir (2018: 379a). J.R. Hamilton (2020) da bu kelimenin *ka-* “katmak, eklemek, yığmak” eyleminden türediğini ifade etmiştir (2020: 93). Kelime Ötüken Türkçe Sözlük’te de yukarıdakiler gibi (*ka-* “eklemek”*t+*) şeklinde ele alınmıştır (<https://otukensozluk.com/>). Necmettin Hacıeminoğlu (2016), *kat-* fiilini *ka-t* “katmak, karıştırmak” şeklinde ele almıştır (2016: 34).

Burada biz de kelimeyi *ka-t* şeklinde alınabileceğini düşünüyoruz; ancak “eklemek, katmak, karıştırmak, yığmak” anlamlarının yanı sıra bu köke “yükseltmek, artırmak” gibi anlamların da eklenebileceğini varsaymaktayız; nitekim üzerine bir şey katılan, eklenen şey aynı zamanda yükselen, artan da şeydir.

2.19. kata:

Kata kelimesi ilk defa Eski Türkçede “*defa, kere, kez*” anlamıyla Yenisey Yazıtlarında tanıklanmıştır: *(e)l(i)mdä : b(e)ş : kata : t(ä)gz(i)n[i]m : (ä)r (ä)rd(ä)m(i)m : üç(ü)n* “memleketimde (vatan ve toplumum uğruna) maddi-manevi eylemler (için) beş defa baştan başa dolandım” (Şirin, 2016: 272). Kelimeye daha sonra Eski Uygur Türkçesinde “defa, kez, kerre, sıra” anlamlarıyla rastlanır (Caferoğlu, 1968: 170a).

DLT’de kelimenin “kere, kez, defa” anlamlarıyla karşılaşılmaktadır: *kaç kata aydım* “kaç kere söyledim”, *öndüñ nelük yalwarmadıñ kaç kata birdiñ tawa.r / tulumluk bolup katındıñ emdi yi.r suwar* “Önceden kaç defa vergi verirken niçin yalvarmadın? Şimdi ise silahla donatıldığın için sertleştin. Eskisi gibi vergi ödemeye dön; yoksa kanın yeri sular” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2019: 141-219). Kutadgu Bilig’de de “defa” anlamıyla geçmektedir (Eraslan vd., 1979: 227).

Kelime, Harezmi Türkçesi eserlerinden olan *Hüsrev ü Şîrîn*’de de “defa, kez” anlamında geçmektedir: *atıñden miñ kata şîrînrek özüñ / kerem kıl eşteyin bir tatlı sözüñ* (Demirci & Karşlı, 2014: 289) “kendin atından bin defa daha şirin(sin); kerem et (de) işteyim bir (defa olsun) tatlı sözün.” Kıpçak Türkçesinde kelime “boyunca” anlamındadır (Toparlı vd., 2007: 131a). Çağatay Türkçesinde “defa, kere” anlamında tanıklanmıştır (Ünlü, 2013: 591b).

Çağdaş Türk lehçelerinde “defa, kere” kelimelerinin karşılığı olarak; Azerbaycan Türkçesinde *däfä / käre*, Başkurt Türkçesinde *kabat / kat / tapkır*, Kazak Türkçesinde *ret / dürkin / marte*, Kırgız Türkçesinde *bir iret / bir colu; colu / marta*, Özbek Türkçesinde *märtä / däf’e; kärrä*, Tatar Türkçesinde *kat / kabat / tapkır*, Türkmen Türkçesinde *gezek / sapar / yola*, Uygur Türkçesinde *ketim / märtäm* kelimeleri kullanılmıştır (KTLS, 1991: 152/153-466/467).

Kata kelimesinin etimolojisine baktığımız zaman İbrahim Taş (2015), *Kutadgu Bilig’de Söz Yapımı* adlı kitabında *kat-* “katmak, karıştırmak” fiilini kelimenin kökü olarak alır (2015: 115). J.R. Hamilton (2020), *kat-* “katmak” a (ulaç eki?) şeklinde bir etimolojik öneride bulunmuştur (2020: 161). DLT’de Söz Yapımı adlı eserinde İpek Bilgen (1989) kelimeyi *kat-a* şeklinde ele almıştır (1989: 34). Taş’ın (2015) verdiği bilgiye göre Tekin de kelimeyi *kat-a* şeklinde ek kök

ayırımına tabi tutmuştur (2015: 113). Kelimenin, *Ötüken Türkçe Sözlük*'te de yukarıda verilen şekildeki ele alındığı görülmektedir (<https://otukensozluk.com/>). Serkan Şen (2018) *kataya* “üstüne” anlamı vererek *kat-a* “katmak, eklemek” şeklinde bir etimolojik çözümleme yapmıştır (2018: 106). Zeynep Korkmaz (2018), *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşmaları* adlı kitabında kelimeyi *kata* “defa” <*kat-a* şeklinde ele almış; ayrıca şu iki örneği vermiştir: *üçer kata, üç kata aydım* (2018: 66).

Bu görüşler ışığında biz kelimenin kökünü daha geriye, yani *ka-* fiiline götürülebileceğini düşünüyoruz; ayrıca *ka-* fiiline “eklemek, yığmak, biriktirmek” anlamların yanı sıra “yükselmek, artmak, yukarı doğru çıkmak vs.” farazi anlamları da yüklemeyi uygun buluyoruz. *Katanın* “defa, kere, kez” anlamlarını göz önüne alınca özellikle “kere” anlamında bir süreklilik, devamlılık söz konusudur ki kelimenin kökü olan *karra*, “geri geldi, yineledi” anlamını taşımaktadır (Nişanyan, 2018: 436b). Yinelenen, tekrar edilen şey; süreklilik kazanmayan, yinelenmeyen, artmayan şey karşısında, süreklilik kazanan, dolayısıyla artan yani yükselen şeydir. Buradan anlaşılan şey *kata* “defa, kez, kere” kelimesinde de bir süreklilik, artma, yükselme söz konusudur ki kelimenin kendisinden önce genelde sayılarla ve *kaç* sıfatıyla kullanılması [(*e*)*l*(*i*)*m*dä : *b*(*e*)ş : *kata* : *t*(*ä*)*g*z(*i*)*n*[*i*]m : (*ä*)*r* (*ä*)*r*d(*ä*)*m*(*i*)m : *üç*(*ü*)*n*; *kaç kata aydım*; *atından miş kata şîrinrek özün / kerem kıl eşteyin bir tatlı sözün, üçer kata, üç kata aydım*] bir nicelik özelliğini vurgulaması açısından önem taşımaktadır. Biz burada kelimenin iki şekilde etimolojik açıdan ele alınabileceğini varsaymaktayız; bunlardan ilki ve daha muhtemel olduğunu düşündüğümüz olanı şudur: *ka-* “katmak, eklemek; yükselmek, artmak, yukarı doğru çıkmak” -*t-a* (*ka-t-a*); burada sonda bulunan *a* bir *zarf-fiil* ekidir; ancak zamanla kalıplaşmış ve donmuştur. İkinci olanı ve daha az muhtemel olduğunu düşündüğümüz önerimiz, yine *ka-* fiilinden türeyen ancak *t* eki fiilden isim yapan ek olan önerimizdir ki şöyledir: *ka-t+a*. Burada *kat* kelimesinin tanıklanan anlamlarından birisinin de “defa, kez” (bkz. *kat*) olduğu hatırdan çıkarılmamalıdır. Burada *kata* eklenen ek isimden isim olan *a* eki olabileceği gibi bir yönelme hâli eki kalıplaşması da olabilir. İsimden isim yapan *a* çok az örnekte kullanılan bir ektir: *göz+e, tör+e* gibi (Korkmaz, 2017: 119). Eğer ek bir *yönelme hâli eki* ise o zaman *üç kata, miş kata* şeklindeki kelime grupları “üç defaya kadar, bine kadar, bin kadar” gibi anlamlar ifade edecektir ki günümüz Türkiye Türkçesinde *üçe gelirim* “saat üçe kadar gelirim”, *dörde burada ol* “dörde kadar burada ol” vb. örneklerinde de görüleceği üzere *a yönelme hâli eki* “-A kadar” anlamına sahiptir. Yani ikinci önerimizde biz zaten var olan ve “defa, kez” anlamlı *ka-t* kelimesine ya isimden isim yapma eki olan *+a* ekinin eklenmesi ya da *yönelme hâli ekinin* eklenmesi neticesinde söz konusu *kata* kelimesinin elde edilmiş olabileceğini varsaymaktayız.

Bu saydığımız kelimeler dışında söz konusu **ka-* fiilinden türemiş olma ihtimalli bazı kelimeler de vardır; bunlar arasında J.R. Hamilton’un (2020) bahsettiği *ka-r-* “karıştırmak”, *ka-n-* “doymak, kanmak”, *ka-v-* “bağlaşmak, birleşmek, kavuşmak < “bir araya sıkıştırmak, birbirine doğru bastırmak”, *ka-vır-* / *ka-vur-* / ve *ka-vra-* “sıkmak, bastırmak, bir araya sıkıştırmak < kuvvetle birleştirmek” fiilleri de belirtmek gerekir (2020: 92-93-94). Buraya *kar* “atmosferdeki su buharının yoğunlaşmasıyla oluşan ve yeryüzüne beyaz ve hafif billurlar biçiminde donarak düşen su buharı” (TÜS, 2011: 1312b) kelimesi de eklenebilir mi? *Kar*’ın yere yağıp birikmesi, yükselmesi ve yukarı doğru çıkması dikkate alınca sorulan sorunun haklılığı ortaya çıkıyor

3. Sonuç

Altay dil ailesine mensup olan Türkçe, bu dil ailesinin bütün özelliklerini en iyi şekilde temsil etmektedir. Bu dil ailesinin en önemli ve bu aileyi diğer dil ailelerinden ayıran öne çıkan özelliklerinden birisi kelime yapımında son eklerden yararlanılmasıdır. Bu ekler yapım ve çekim ekleridir. Bir kelimeye getirilen yapım ve çekim ekleri çıkarıldıktan sonra elde kalan kelime kök diye tabir edilen kelimedir.

Kök kelimeler çekirdek kelimelerdir; yani bunlar parçalanamayan ve anlamı olan en küçük dil birlikleridir. Köklere eklenen yapım ekleri ile de gövde olarak bilinen kelimeler elde edilmektedir.

Türkçede kökü tespit etmek, ekler belli olduğundan ötürü kolaydır; ancak bazı kökler var ki onların gerçekte kök mü gövde mi oldukları ilk bakışta anlaşılabilir.

İşte bu çalışmada da bazı araştırmacılar tarafından DLT’de tanıklanmış ve “etrafinı çevirmek”, “sandığa doldurmak” anlamlı *ka-* fiili, özellikle ikinci anlamı dikkate alınarak ve *kar-*, *kat-* gibi türevlerine bakılarak “*eklemek, yığmak, birikmek, katmak, karıştırmak” anlamlarıyla karşılanmıştır. Burada biz de söz konusu *kat-*, *kar-* gibi fiiller için verilen anlamlara katlıyoruz; ancak bu anlamlar *ka-* fiilinin türevi olduğunu düşündüğümüz diğer bazı kelimeler için ilk değil ikincil veya üçüncül anlam olabilir diye düşünmekteyiz. Yaklaşık olarak 20 kelimenin **ka-* fiiliyle ilişkisi özellikle anlam bağlantısı tespit edilmiş ve aşağıdaki sonuçlara varılmıştır:

1. Birincil anlamı “eklemek, katmak, yığmak”, ikincil anlamı “artmak / artırmak, yükselmek / yükseltmek, yukarı doğru çıkmak / çıkarmak; kaldırmak vs.” olan **ka-* fiilinin türevleri: **ka-r-* “karıştırmak, katmak”, *kat-* “katmak, karmak”, **ka-t-a* “defa, kez, sefer”, **ka-r (?)* “kar.” Bir şeyin diğer şeyle karışması ve diğerine eklenmesi, katılması, onun aynı zamanda yükselmesi, artması ve kabarması demektir.
2. Birincil anlamı “kabarmak / kabartmak”, ikincil ve üçüncül anlamı “artmak / artırmak, yükselmek / yükseltmek, yukarı doğru çıkmak / çıkarmak olan **ka-* fiilinin türevleri: **k-ab < k̄ā-p* “torba, tulum, deriden torba, çuval”, **ka-b+ar-(ı+)* / **ka-b+ar-(ı+)cık* “yanık, kabarmış yara; su kabarcığı.”, **ka-b+ (<kap)ar-* “kabarmak.”
3. Birincil anlamı “artmak / artırmak, yükselmek / yükseltmek, yukarı doğru çıkmak / çıkarmak vs.”, ikincil anlamı “eklemek, katmak, yığmak” olan **ka-* fiilinin türevleri: **ka-l-* “artmak”, **ka-l-dır-* “kaldırmak”, **ka-l-ı-* “(at vb.) zıplamak, taşkınlık yapmak”, **ka-l-ı-k* / **ka-l-ah* “gök yüzü, hava, gök”, **ka-l-ak* “tezek yığını, ot yığını, burun, burun ucu vd.”, **ka-l-ı-n* “kalın, ince karşıtı”, **ka-l-k-* “kalkmak”, **ka-l-k-ı-* “(balık için) batıp çıkmak; hoplamak, zıplamak”, **ka-p* / **ka-p+ak* “kap, kapak”, **ka-* “kolun üst kısmı”, **ka-ş* “kaş”, **ka-t* “kat, tabaka vs.”
4. Birincil anlamı “çekip yığmak, tutup biriktirmek” ikincil anlamı “kaldırmak, yükseltmek” olan **ka-* fiilinin türevi: **ka-p* “kapmak, tutup hızlıca çekmek.”

Burada şunu da belirtmek gerekir ki **ka-* fiilinin türevleri bunlarla sınırlı değildir, araştırmaların sınırı genişledikçe başka kelimelerin de söz konusu kök fiille münasebeti ortaya çıkması muhtemeldir. Biz burada sadece Tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinden tespit edebildiklerimizi ele aldık. Burada özellikle diğer Altay dillerini de dikkate alıp yapılacak çalışmalarda *ka-* fiilinin başka türevlerinin de ortaya çıkmayacağını katıyeti yoktur.

Kaynakça

- Akar, A. (2005). *Türk Dili Tarihi*. Ötüken Neşriyat.
- Arat, R.R. (1991). *Kutadgu Bilig I*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Arat, R.R. (1979). *Kutadgu Bilig III İndeks* (Haz. Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce.). Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Dergisi Yayınları.
- Ata, A. (2019). *Rabguzi Kısasü'l-Enbiyâ (Peygamber Kıssaları)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Caferoğlu, A. (1968). *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Caferoğlu, A. (2015). *Türk Dili Tarihi I-II*. Altınordu Yayınları.
- Clauson, S.G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth- Century Turkish*. Oxford University Press.
- Demirci, Ü.Ö., & Karşlı, S. (2014). *Kutb'un Hüsrev ü Şîrîn'i Dizin*. Kesit Yayınları.
- Dilçin, C. (2016). *Süheyl ü Nev-bahâr (İnceleme – Metin – Sözlük)*. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Dilçin, C. (2009). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ercilasun, A. (2013). *Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi*. Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A., Akkoyunlu, Z. (2018). *Kâşgarlı Mahmud Dîvânı Lugâti't-Türk (Giriş – Metin - Çeviri – Notlar – Dizin)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Erdal, M. (1991). *Old Turkic Word Formation A Functional Approach to the Lexicon I-II*. Turcologica 9.
- Eren, H. (2020). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü* (Haz. Şükrü Haluk Akalın). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, M. (2009). *Dede Korkut Kitabı 1-2*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, M. (2012). *Türk Dil Bilgisi*. Bayrak Basım / Yayım / Tanıtım.
- Eyuboğlu, İ.Z. (2004). *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*. Sosyal Yayınlar.
- Gabain, A.V. (2007). *Eski Türkçenin Grameri* (Çev. Mehmet Akalın). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülensoy, T. (2018). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*. Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım.
- Hacıeminoğlu, N. (2016). *Türk Dilinde Yapı Bakımından Fiiller (En Eski Metinlerden Zamanımıza Kadar -Yazı Dilinde-)*. Bilge Kültür Sanat Yayın Dağıtım.
- Hamilton, J.R. (2020). *Budacı İyi Kalpli ve Kötü Kalpli Masalın Uygurcası Prens Klayanamkara ve Papamkara Hikâyesi* (Çev. Ece Korkut & İsmet Birkan). Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Deny, J. (2021). *Türk Dili Gramerinin Temel Kuralları* (Çev. Oytun Şahin). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Karaağaç, G. (2022). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2018). *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2017). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kültür Bakanlığı Yayınları. (1991). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü I-II*.
- Nişanyan, S. (2018). *Nişanyan Sözlük Çağdaş Türkçenin Etimolojisi*. Liber Plus Yayınları.
- Paçacıoğlu, B. (2016). *VIII.-XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı*. Kesit Yayınları.
- Sami, Ş. (2010). *Kâmûs-ı Türkî* (Haz. Şaban Kurt). Çağrı Yayınları.
- Şen, S. (2016). *Eski Uygur Türkçesi Dersleri*. Akçağ Yayınları.
- Şirin, H. (2016). *Eski Türk Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Taş, İ. (2015). *Kutadgu Bilig’de Söz Yapımı*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, Ş. (2015). *İştikakçının Köşesi*. Dergâh Yayınları.
- Tekin, T. (2013). *Makaleler 2* (Haz. Nurettin Demir & Emine Yılmaz). Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (1995). *Orhon Yazıtları Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. Simurg Yayınları.
- Tekin, T. (2022). *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tezcan, S. & Zülfikar, H. (2014). *Nechü'l-Ferâdis Uştmahlarnıñ Açuq Yolu (Cennetlerin Açık Yolu)*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Toparlı, R, Vural, H., & Karaatlı, R. (2007). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2019). *Derleme Sözlüğü III-IV*.
- Türk Dil Kurumu. (2019). *Tarama Sözlüğü IV*.
- Türk Dil Kurumu. (2011). *Türkçe Sözlük*.
- Ünlü, S. (2013). *Çağatay Türkçesi Sözlüğü*. Eğitim Yayınevi.
- Yüce, N. (2014). *Mukadimetü'l-Edeb*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- <https://otukensozluk.com/>.
- <https://www.google.com/search>

Kısaltmalar

bkz.	Bakınız
Çev.	Çeviren
DS	Derleme Sözlüğü
ETü	Eski Türkçe
Haz.	Hazırlayan
KTLS	Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü
OT	Orta Türkçe
TDK	Türk Dil Kurumu
TS	Tarama Sözlüğü
TÜS	Türkçe Sözlük
vb.	ve benzeri
vs.	ve sair
vd.	ve diğerleri

Türkiye'nin Jeopolitik Konumunun Sosyal Bilgiler Dersi Bağlamında Değerlendirilmesi *

Evaluation of the Geopolitical Location of Turkey in The Context of Social Studies School Subject

Ömer SEMİZ **
İlhan TURAN ***

Öz

Bu çalışmayla, Sosyal Bilgiler dersinde jeopolitik konumun önemini ortaya koymak; 2018 Sosyal Bilgiler öğretim programında ne şekilde yer aldığını belirlemek amaçlanmıştır. Bu doğrultuda “Türkiye'nin jeopolitik konumuna ilişkin içerik 2018 Sosyal Bilgiler dersi öğretim programında nasıl yer almaktadır? Türkiye'nin jeopolitik konumuna ilişkin içerik ders kitaplarında nasıl şekillenmiştir? Sosyal Bilgiler öğretiminde Türkiye'nin jeopolitik konumunun içeriği ve işleniş biçimi ile ilgili öğretmenlerin görüşleri nelerdir?” sorularına cevap aranmıştır. Bu çalışmada nitel araştırma yaklaşımlarından doküman incelemesi ve veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Elde edilen bulguların çözümlenmesinde betimsel analiz ve içerik analiz yöntemleri kullanılmıştır. Ayrıca öğretmenlerin, Türkiye'nin jeopolitik konumunun önemine vakıf olmasına rağmen ve öğretiminde güçlük çektiğine ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Jeopolitik, Sosyal Bilgiler Öğretimi, Öğretmen Görüşleri, Sosyal Bilgiler Ders Kitapları

Abstract

The aim of this study is to demonstrate the importance of Geopolitical location in Social Studies school subject; it is aimed to determine how it is included in the 2018 Social Studies curriculum. To this end, answers to following questions has been sought: “How is the content of Turkey's geopolitical location included in the 2018 Social Studies curriculum? How has the content of Turkey's geopolitical location been shaped in the textbooks? What are the teachers' views on the content and the way Turkey's geopolitical location is dealt with in Social Studies teaching?” In this study, document analysis and semi-structured interview form, which are qualitative research methods, were used. Descriptive and content analysis methods have been used in analyzing the findings of the study. The study also concludes that teachers are knowledgeable about the importance of Turkey's geopolitical location but have difficulty in conveying it to the students.

Keywords: Geopolitics, Social Studies Teaching, Teacher Views, Social Studies Textbooks

* Bu çalışma, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsünde Prof. Dr. İlhan TURAN danışmanlığında Ömer SEMİZ tarafından sunulan “Türkiye'nin Jeopolitik Konumunun Sosyal Bilgiler Dersi Bağlamında Değerlendirilmesi” başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Bu çalışma için araştırma için Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Kurulundan (15.06.2021 tarih ve 2021/155 toplantı karar sayısı) etik onay alınmıştır.

** Y. Lisans Öğrencisi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı,
e-posta: omer_semiz19@erdogan.edu.tr,

ORCID: 0000-0002-4921-7249

*** Prof. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilgiler Eğitimi Anabilim Dalı,

e-posta: ilhan.turan@erdogan.edu.tr,

ORCID: 0000-0001-5690-8550

188

Gönderim Tarihi / Submitted: 28.02.2023

Kabul Tarihi / Accepted: 24.05.2023

Atf Bilgisi / Cite As: Semiz, Ömer & Turan, İlhan (2023), “Türkiye'nin Jeopolitik Konumunun Sosyal Bilgiler Dersi Bağlamında Değerlendirilmesi”. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 188-215.

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun şekilde hazırlanmış ve [turnitin](#) intihal taramasından geçmiştir.

1. Giriş

Büyük egemen devletler, gücünü korumak veya arttırmak amacıyla değişik jeopolitik konum teorileri ortaya atmıştır. Kimi devletler denizlere hâkim olursak dünyaya hâkim oluruz, kimi devletler hava sahasını kontrol edersek dünyayı kontrol ederiz, kimi devletler de kara-kenar kuşak teorileri ile hâkimiyet sağlama peşine düşmüştür. Biz de ise geçmişten beri insan faktörü hep önemli olmuştur. Tarihte 17 büyük devleti kurmuş Türk Milleti 21. asırda büyük devletler arasında yer almak için kendi ülkesinin öz potansiyelini bilen eğitilmiş insanlar yetiştirmek zorundadır. Böyle bir nesli yetiştirmede ilk ve ortaokullarda okutulan Sosyal Bilgilerin dersinin önemi son derece yüksektir. İyi vatandaş yetiştirmek, devletin istediği bireyleri yetiştirme üzerine kurulu olan bu ders: 21. yy.da sosyal bilimlerin öneminin artmasıyla, Sosyal Bilgiler dersinin değeri her zamankinden fazla olmuştur. Vatanını seven, koruyan, yürekten inanan insan tipi ancak erken yaşlarda Sosyal Bilgiler dersi öncülüğünde yetiştirilebilir. Sosyal Bilgiler dersi programında yer alan “vatanseverlik” değeri ve vatan-millet sevgisi ile ülkemizin jeopolitik konumunu daha iyi anlamak, anlatmak ve jeopolitik değerine değer katmak mümkündür.

Konum: Yeryüzünde bir noktanın, enlem ve boylamların yardımıyla bulunan yeri (Türk Dil Kurumu, 2023). Jeostrateji: Bir ülkenin veya bir bölgenin coğrafi özelliklerinin strateji üzerindeki etkilerini inceleyen ve bu etkilerden sonuçlar çıkaran bir bilim dalıdır (Karabulut, 2013: 13). Jeopolitik konum ise, bir bölgenin veya ülkenin yerel bir stratejiye göre konumlandırılmasıdır. Türkiye'ye jeostratejik konumuna göre bakarsanız, kadim kara kütleleri olarak adlandırılan Asya, Afrika ve Avrupa kıtalarının birbirine çok yakın bir yerde konumlandığını görebilirsiniz. Öte yandan Balkanlar, Orta Doğu ve Karadeniz ülkelerinin ortasında yer almaktadır. Dolayısıyla Türkiye, jeostratejik konumu itibarıyla “ara ülke” konumundadır. Türkiye, ülkenin yapısı ve iklim koşulları, tarımı, üreme potansiyeli ve zengin maden kaynakları nedeniyle bulunduğu yerde özel bir yere sahiptir. Ayrıca boğazları (İstanbul ve Çanakkale) Türkiye'nin stratejik konumunda büyük avantaj sunmaktadır (Özbey, 2019: 8).

Türkiye aynı coğrafi özellikler nedeniyle bugün Orta Doğu bölgesinin en önemli ülkesi konumundadır. Türkiye, coğrafi konumu nedeniyle Avrupa'nın sanayileşmiş ülkelerine, Asya'nın geleneksel ham madde ülkelerine ve Ortadoğu'nun petrol zengini ülkelere çok yakındır. Hem fiziksel hem de sosyo-ekonomik olarak bu ülkeler birbirleriyle en kısa yoldan bağlantı kurma ve bütünleşme olanağına sahiptir. Ancak bu kontrol işlevi, dengeli kurulduktan sonra gerçekleştirilebilir. Bölgede ve dünyada Türkiye, etkili ve otoriter olmak istiyorsa öncelikle yapısındaki coğrafi dengesizlikleri gidermeli ve bir bütün olarak gelişmelidir (Özey ve Ünlü, 2020: 389-390).

Günümüzün değişen ve gelişen dünyasının da etkisiyle kaliteli eğitime ve nitelikli iş gücüne olan ihtiyaç giderek artmaktadır. Toplum, kendi kendine yetmeyi başaran, yeteneklerinin farkında, aradığını nerede bulacağını bilen, düşüncelerini açıkça ifade edebilen ve yaşadığı çevrenin gelişimini daha fazla etkileyebilen üretken insanlarla birlikte gelişmeyi isterler. Toplum, geleneksel anlamda aynı sınırlar içinde yaşayan ve ortak bir kültürü paylaşan vatandaşlardan oluşur. Ancak küreselleşme ile birlikte toplum, farklı dil, din ve milletlerden vatandaşları içeren bir yapı olarak tanımlanabilir. Bu anlamda yetenekli vatandaşlar yetenekli

bir toplum oluşmasına katkıda bulunur. Yetkin vatandaşların toplumsal sorunlara duyarlı, sürekli gelişen, ileri düzeyde düşünme becerilerine barındıran, ulusal ve evrensel değerlere sahip ve çağa uyum sağlayan kişiler olduğu söylenebilir (Özsoy, Özyürek ve Eripek, 1997).

Çocukların eğitim yoluyla çok yönlü gelişimi, yetenekli vatandaşlara sahip sosyal, kültürel, ekonomik ve politik olarak gelişmiş toplumlar yaratmanın temeli Sosyal Bilgiler eğitiminden geçmektedir (Cilga, 1999).

Toplumlar belirli bir refah düzeyine erişebilmek için vatandaşlarından işbirliği, etkili iletişim, problem çözme, eleştirel düşünme, teknolojiyi etkin kullanma, çatışma çözme, duygudaşlık, özgüven ve üretkenlik gibi becerilere sahip olmalarını beklemektedir. Ayrıca bilgi miktarı arttıkça vatandaşların da bilgileri etkin bir şekilde kullanabilmesi gerekiyor. Bu anlamda Erdem ve Akkoyunlu (2002) okuma, yazma, konuşma, dinleme, karar verme, akıl yürütme ve sorumluluk alma gibi konularda bilgiyi kullanabilen vatandaşların özelliklerini sıralamıştır. Temel eğitimde, tüm dersler becerilerin kazanılmasını teşvik eder. Sosyal Bilgiler bu becerileri öğretmek için tasarlanmış temel bir derstir. Ayrıca Sosyal Bilgiler dersleri vatandaşların sosyal hayata katılımını sağlamayı amaçlamaktadır.

İçinde bulunduğumuz dünyayı değerlendirme ve analiz etmede Sosyal Bilgiler öğretiminin yeri ve önemi oldukça önemlidir. Sosyal Bilgiler okumak, kendimize yeni bir şey katmak istediğimizde nasıl davranabileceğimize, başkalarının fikirlerini takip etmek yerine dünyayı nasıl hissedebileceğimize dair benzersiz bir anlayış yaratır (Sarılarhamamı ve Demirkaya, 2021: 131-135).

İnsan gücümüz, jeopolitik olarak güçlü uluslararası aktör olma yolunda önemli bir mihenk taşıdır. Bunun için de planlanmış Sosyal Bilgiler programının, Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin ve Sosyal Bilgiler ders kitaplarının etkili bir şekilde eğitim içerisinde yer alması son derece önemlidir.

Bu çalışmada, Sosyal Bilgiler dersinde jeopolitik konumun önemini ortaya koymak; Sosyal Bilgiler öğretim programında ne şekilde yer aldığını belirlemek amaçlanmıştır. Bu çalışmanın konusu olarak belirlenen Türkiye'nin Jeopolitik Konumunun Sosyal Bilgiler Dersi Bağlamında Değerlendirilmesi, Sosyal Bilgiler dersinde kazandırılması hedeflenen beceriler arasında programda doğrudan bir beceri olarak yer almamaktadır. Ama bu beceri diğer becerilerle bağlantılıdır ve birden çok becerinin birleşiminden oluşmaktadır.

1.1. Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın temel amacı şunlardır: Türkiye'nin jeopolitik konumuna ilişkin içerik, 2018 Sosyal Bilgiler dersi öğretim programında nasıl yer almaktadır? Bu içeriğe bağlı olarak MEB tarafından önerilen 4, 5, 6 ve 7. sınıf Sosyal Bilgiler kitaplarında Türkiye'nin jeopolitik konumu ve alt boyutları açısından nasıl değerlendirilmelidir? 2018 SBÖP ve MEB kitaplarına bağlı olarak öğretmen görüşleri nelerdir?

1.2. Araştırmanın Önemi

Uluslar, dış politikasını coğrafi konumundan aldığı siyasi, ekonomik, kültürel ve askeri güçle oluşturabilir ve yönetebilir. Buna “ülkenin jeopolitiği” denir. Ülkemizin dünya üzerindeki yeri bize bazı avantaj ve dezavantajlar getirmiştir.

Türkiye'nin coğrafi konumu 36-42 derece kuzey paralelleri ile 26-45 derece doğu meridyenleri arasında yer almaktadır. Türkiye 814.578 km² gerçek yüzölçümü ve 779.452 km² izdüşümü alanı ile yeryüzünde yer kaplıyor (Türkiye'nin yüzölçümü, 2023). Türkiye, doğuda Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, batıda Bulgaristan ve Yunanistan, kuzeyde Rusya ve Ukrayna, güneyde Suriye, İran ve Irak ile sınır komşusudur. Türkiye; Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının birbirine yakın olduğu bir bölgede yer almaktadır. Bulunduğu bölge Kafkasya, Orta Doğu, Orta Asya, Hazar Denizi, Balkanlar ve stratejik öneme sahip Rusya ile çevrilidir. Söz konusu bölge, dünya tarihi boyunca sürekli çatışmalar yaşamış bir bölgedir. Dünyada tespit edilen enerji kaynaklarının çok önemli bir bölümünün Türkiye çevresinde yoğunlaşması; Çin, Avrupa Birliği, Amerika Birleşik Devletleri ve Rusya Federasyonu gibi önemli uluslararası aktörlerin bu alanda tutarlı projeksiyonlar yapmasını sağlıyor (Yıldız: 2012).

Problem Cümlesi

Türkiye'nin jeopolitik konumuna ait içerik 2018 Sosyal Bilgiler öğretim programında ve Sosyal Bilgiler ders kitaplarında nasıl yer almaktadır ve bu konuda Sosyal Bilgiler dersini yürüten sınıf öğretmenleri ve Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin görüşleri nelerdir?

Alt problemler

Araştırma sorusuna bağlı olarak cevaplanması gereken alt sorular şunlardır:

- 1.Türkiye'nin jeopolitik konumuna ilişkin içerik 2018 Sosyal Bilgiler dersi öğretim programında nasıl yer almaktadır?
- 2.Türkiye'nin jeopolitik konumuna ilişkin içerik Sosyal Bilgiler ders kitaplarında nasıl şekillenmiştir?
- 3.Sosyal Bilgiler öğretiminde Türkiye'nin jeopolitik konumunun içeriği ve işleniş biçimi ile ilgili öğretmenlerin görüşleri nelerdir?

2. Yöntem

Bu bölümünde sırasıyla araştırmanın modeli, çalışma grubu, veri toplama araçları ile verilerin analizi hakkında bilgi verilecektir.

2.1. Araştırmanın Modeli

“Türkiye'nin Jeopolitik Konumunun Sosyal Bilgiler Dersi Bağlamında Değerlendirilmesi” adlı çalışmada nitel araştırma yaklaşımlarından yararlanılmıştır.

Çalışmada nitel araştırma yaklaşımına göre doküman incelemesi ve yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. "Doküman incelemesi, araştırılmakta olan fenomen veya

olaylar hakkında bilgi içeren yazılı materyalin analizini içerir" (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 189).

2.2. Çalışma Materyali

Çalışmada iki ayrı çalışma grubu yer almaktadır. Bunlardan biri ders kitapları ve 2018 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı iken bir diğeri ise öğretmen görüşleridir. İlköğretim dördüncü, beşinci, altıncı ve yedinci sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarıdır.

2.3. Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler

Araştırma öğretmenleri çalışma grubu, Rize İl Milli Eğitim müdürlüğüne bağlı ilköğretim okullarında 5, 6, 7. sınıflarda görev yapan 15 Sosyal Bilgiler öğretmeni ile 4. sınıflarda çalışan 15 sınıf öğretmeninden oluşmaktadır. Araştırmanın çalışma grubu ulaşılabildiğimiz öğretmenlerden oluşturulmuştur. Ulaşılabilirlik tercih edilmiştir.

Araştırma çerçevesinde çalışma grubunda yer alan öğretmenlerin özellikleri Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Öğretmenlerin Özellikleri

Cinsiyet	Kadın	16
	Erken	14
Branş	Sınıf Öğretmeni	15
	Sosyal Bilgiler Öğretmeni	15
Mesleki kıdem	1-5	1
	6-10	6
	11-15	13
	16-20	7
	21 ve üzeri	3

2.4. Verilerin Toplama Araçları

Araştırmada nitel veri toplama araçları kullanılmıştır. Sosyal Bilgiler programında ve ders kitaplarında, "Türkiye'nin jeopolitik konumunun" yer alma biçimlerini ortaya koymak için nitel veri toplama yöntemlerinden doküman incelemesine uygun olarak dokümanlar analiz edilmiştir. Doküman incelenmesi sonucunda ulaşılan veriler araştırmacı tarafından geliştirilen "jeopolitik boyut kontrol listesine" aktarılarak gösterilmiştir (Tablo 2).

Tablo 2. Jeopolitiğin Boyut Kontrol Listesi

Ana Boyutlar	Alt Boyutlar
Değişmeyen Unsurlar	Sınırlar
	Arazi Yapısı
	Konum
	İklim
	Bitki Örtüsü
	Dağ
	Ova

	Plato
	Yeryüzü Şekilleri
	Deniz, Göl ve Akarsular
	Türkiye'nin Genişliği
	<u>Türkiye'nin Konumu</u>
	Nüfus Ve Yerleşme
	Göç
	Sosyal
	Hayvancılık
	Tarım
	Ticaret
Değişen Unsurlar	Ulaşım
	Madencilik
	Yönetim
	Dil
	Din
	Enerji Kaynakları
	Kültür
	Sağlık

“Jeopolitik boyut kontrol listesi” 4 araştırmacının kaynaklarından elde edilen analizlerinden oluşturulmuştur. 13 farklı kaynak taranmış ve bunlardan dördüne karar kılınmıştır.

Sosyal Bilgiler, beşinci, altıncı ve yedinci sınıfların dersine giren branş öğretmenleri ile ilkökul sınıf öğretmenlerinin “Sosyal Bilgiler öğretiminde Türkiye'nin jeopolitik konumunun içeriği ve işleniş biçimi ile ilgili öğretmenlerin görüşleri nelerdir?” sorusuna verdikleri cevapların belirlenmesinde nitel araştırma yaklaşımlarından yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır.

2.5. Görüşme

Türkiye'nin jeopolitik konumunun Sosyal Bilgiler programında ve ders kitaplarına yansımaları belirlemek için bu dersi veren bir grup öğretmenle görüşmeler yapılmıştır. Görüşme formu, araştırmanın ruhuna uygun olarak araştırmacı tarafından hazırlanmıştır. Alanında uzman akademisyenlerden (4) ve Sosyal Bilgiler (2), sınıf (2) öğretmenlerinden görüş alınmıştır. Yorumlar doğrultusunda gerekli düzeltmeler yapıldıktan sonra pilot uygulamaya da geçilmiş, görüşme formuna (Ek: 2) son şekli verilmiş ve uygulamaya hazır hale getirilmiştir. Görüşme formu iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, seçilen öğretmenlerin çalıştıkları alanlar, cinsiyet, mesleki geçmişleri ve mezun oldukları okulları belirlemeye yönelik sorular sorulmaktadır. İkinci bölüm Türkiye'nin jeopolitik alanıyla ilgili iki, müfredatla ilgili üç, ders kitaplarıyla ilgili üç ve sosyal bilgilerle ilgili beş açık görüşme sorusundan oluşmaktadır. Bu sorular ise öğretmenlerin Sosyal Bilgiler araştırmalarına ilişkin görüşlerini belirlemeyi amaçlamaktadır. Öğretmenlerin görüşlerini almak için görüşme tekniklerinden biri olan yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır.

2.6. Verilerin Analizi

Araştırmanın veri elde etme bölümünde doküman analizi tekniğinden yararlanılmıştır. Doküman analizi tekniğinde çalışılması planlanan konuyla ilgili dokümanların incelenmesi amaçlanır. Verilerin analizi, araştırılması amaçlanan olgu ya da olaylara ilişkin yazılı bilgilerin bulunduğu belgelerin analizini kapsar.

Araştırmada verilerin analizi aşamasında betimsel analizden yararlanılmıştır. Betimsel analizde ulaşılan bulgular, daha önce oluşturulan kontrol listesine göre özetlenir ve yorumlanır (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 239). Bu çalışmada da amaç ders kitapları, Sosyal Bilgiler programı ve öğretmen görüşlerinden elde edilen verileri düzenledikten sonra kapsamlı bir şekilde değerlendirilerek okuyucuya sunmak olduğu için bu yaklaşımın daha uygun olduğuna karar verilmiştir.

İçerik analiz, toplanan verileri açıklayacak verilere erişmektir. Betimleyici analizle özetlenen ve yorumlanan veriler, betimleyici olarak tanınmayan terimleri ve konuları keşfetmek için içerik analiziyle daha fazla işlenir (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 242).

Bu çalışmada, öğretmenlerle yapılan yarı yapılandırılmış görüşmelerden elde edilen veriler betimsel analiz teknikleri kullanılarak analiz edilmiştir. Betimsel analiz tekniğinde, çeşitli araştırma yöntemleriyle elde edilen bilgiler betimlemeler yapılarak mantıksal ve anlaşılır bir yapı içinde düzenlenip yorumlanır ve değerlendirilir. Ayrıca bu analiz yönteminde sıklıkla doğrudan alıntılara başvurulmakta, böylece görüşmecilerin görüşleri önemli ölçüde görülebilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2018). Betimsel analiz, görüşme formundaki materyalin yazılması, görüşme kod anahtarı oluşturulması, görüşme verilerinin kodlama anahtarına kodlanması, kodlama ve güvenilirliğin karşılaştırılması, gözlemlerin tanımlanması ve yorumlanması adımlarından oluşmaktadır (Miles ve Huberman, 1994). Bu doğrultuda her öğretmen adayının konuşmaları konuşma formuna aktarılmıştır. Görüşme materyalinin betimsel analizinde eğitim konusunda başka bir uzmandan yardım alınmış ve araştırma materyali aktarıldıktan sonra görüşme rapor formları başka bir uzmana kontrol için verilmiştir. Uzman ve araştırmacı görüşme veri dökümleri formunun betimsel indeks bölümünü kodlama yaparak birbirlerinden bağımsız olarak doldurmuşlardır.

Daha sonra uzman ve araştırmacı bir araya gelerek her sorunun cevabını ayrı ayrı incelemiştir. Uzman ve araştırmacı arasında fikir birliğine varılmış ve görüşme sorularına son şekli verilmiştir. Görüşme formunda soruların cevapları, her soru için uzman ve araştırmacı tarafından bağımsız olarak işaretlenmiştir. Bu aşamadan sonra kodlamaların karşılaştırılması ve güvenilirlik aşamasına geçilmiştir. Betimsel analizde, araştırmacı ve uzman işaretlemelerinden “Görüş Birliği” ve “Görüş Ayrılığı” sayıları belirlenir. Araştırmanın güvenilirliği; Güvenilirlik: Görüş Birliği/ Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı formülü kullanılarak hesaplanır (Miles ve Huberman, 1994). Literatür güvenilirlik formülüyle hesaplanan sonucun %70 düzeyinde olması durumunda (Miles ve Huberman, 1994) değerlendiriciler arası güvenilirliğin sağlanmış olacağı belirtilmektedir. Görüşme sorularının güvenilirlik yüzdeleri her soru için ayrı ayrı hesaplanmış ve ortalama değer %91 çıkmıştır. Tablo biçiminde sunulan

verilerin altına açıklamalar yapılmış ve öğretmenlerin görüşlerinden doğrudan alıntılar yapılmıştır.

2.7. Uygulama Süreci

Öğretmenler için hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme soruları, önce taslak metin halinde getirilmiş. Sonra bu sorular 4 farklı uzman görüşü (Türkçe ve Sosyal bilimler eğitimi ana bilim dalında görevli 4 uzman) alınarak tekrar elemeye tabi tutulmuştur. Ayrıca ortaokul Sosyal Bilgiler öğretmenleri (2) ile sınıf öğretmenlerinden (2) de görüş alınmıştır. Sonra pilot görüşme yapılarak nihai karar verilmiştir. Bu makale “Türkiye’nin Jeopolitik Konumunun Sosyal Bilgiler Dersi Bağlamında Değerlendirilmesi” adlı tez den oluşturulmuştur. Tez aşaması boyunca literatür taraması yapılmıştır. Tez çalışması sürecinde dokümanlar incelenmiştir. Ders kitapları ise “jeopolitik boyut kontrol listesine” uygun olarak uzman gözetiminde incelenmiştir.

3. Bulgular

Bu bölümde araştırma kapsamında incelenen 2018 Sosyal Bilgiler Ders Programı, Sosyal Bilgiler ders kitaplarının jeopolitiğin alt boyutlarının yer alma durumlarına ve öğretmen görüşlerine ilişkin elde edilen veriler sırasıyla sunulmuştur. Verilerin sunulmasında öğrenme alanı ve konulara göre bir sıra izlenmiştir.

3.1. Birinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

21. yy.da değişim hızı hiçbir zaman bugünkü gibi olmamıştır. İnsanlar, kültürler, değerler, bilim, sanayi ve eğitim de bundan nasibini almaktadır. Bundan dolayı eğitim programları da zaman içinde bu hızlı değişime ayak uydurmaktadır. Yoksa değişimin gerisinde kalınır. En son Sosyal Bilgiler Eğitim Programı 2018 yılında değişerek uygulanmaya konulmuştur.

3.1.1. 2018 Sosyal Bilgiler Programında Değerlerimiz

Tablo 3. 2018 Sosyal Bilgiler Programında Değerlerimiz Alt Boyutları Tablosu

Değerlerimiz	Alt Boyutlar
Adalet	Sosyal, Kültür, Yönetim
Dostluk	Sosyal, Kültür
Dürüstlük	Sosyal, Kültür
Öz Denetim	Sosyal, Kültür
Sabır	Sosyal, Kültür
Saygı	Sosyal, Kültür
Sevgi	Sosyal, Kültür
Sorumluluk	Sosyal, Kültür
Vatanseverlik	Sosyal, Kültür, Yönetim
Yardımseverlik	Sosyal, Kültür

2018 Sosyal Bilgiler Programında değerlerimiz, jeopolitiğin alt boyutları ile ilişkilendirildiğinde sosyal ve kültür boyutunun ağır bastığı görülmüştür.

3.1.2. Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'nda Temel Beceriler

Tablo 4. Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'nda Temel Beceriler

Madde	Temel Beceriler	Alt Boyutlar
9 Madde	Gözlem	Konum
10 Madde	Harita Okuryazarlığı	Sınırlar, Konum
17 Madde	Konum Analizi	Konum
19 Madde	Mekân Algılama	Yeryüzü Şekilleri
21 Madde	Politik Okuryazarlık	Yönetim
24 Madde	Tablo, Grafik ve Diyagram Çizme ve Yorumlama	Konum, Sınırlar
27 Madde	Zaman ve Kronolojiyi Algılama	Sosyal, Kültür

2018 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'nda Temel Beceriler kısmında ise: Jeopolitiğin değişmeyen unsurlarından 9. madde konum, 10. madde sınırlar ve konum, 17. madde konum, 19. madde yeryüzü şekilleri, 24. madde konum ve sınırlar alt boyutları. Jeopolitiğin değişen unsurlardan 21. madde yönetim, 27. madde sosyal ve kültür alt boyutları ile ilişkilidir. 2018 Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı'nda Temel Beceriler kısmında 7 maddede 10 adet alt boyut bulunmuştur (Tablo 4).

3.2. İkinci Alt Probleme İlişkin Bulgular

3.2.1. Jeopolitiğin İlkokul Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabındaki Yer Alma Durumuna İlişkin Bulgular

3.2.1.1. Jeopolitiğin İlkokul Sosyal Bilgiler 4. Sınıf Ders Kitabındaki İnsanlar, Yerler ve Çevreler Öğrenme Alanının Yer Alma Durumuna İlişkin Bulgular

Sosyal Bilgiler 4. sınıf ders kitabı “İnsanlar, Yerler ve Çevreler” öğrenme alanında bulunan konular itibariyle jeopolitiğin yer alma durumu gösterilmiştir. Buna göre jeopolitiğin değişmeyen unsurları (12) ve değişen unsurları (14) boyutlarına ilişkin olarak bu üniteye toplam 58 adet örnek tespit edilmiştir.

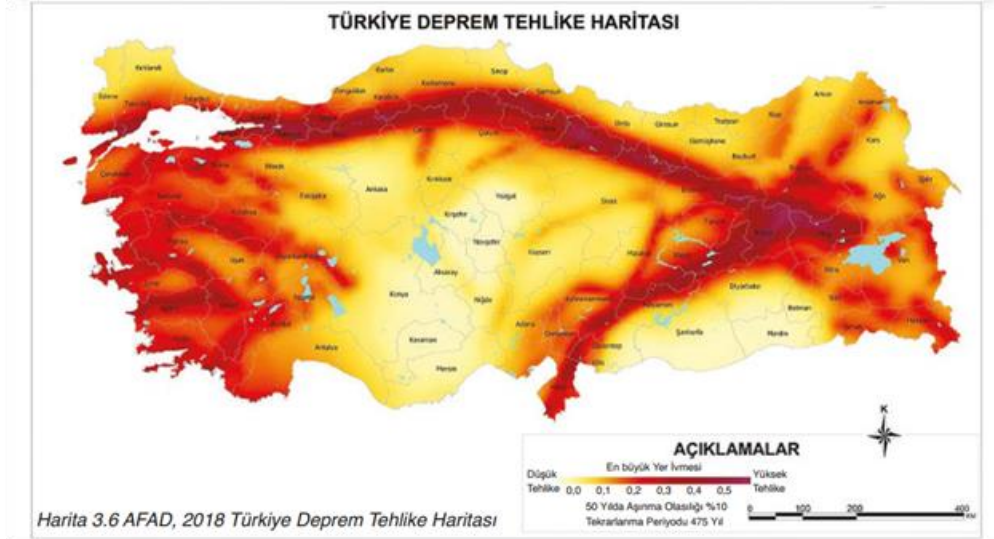
“Evimizin, okulumuzun veya gideceğimiz bir yerin bulunduğumuz noktaya göre hangi tarafta bulunduğunu da yönleri kullanarak tarif ederiz.” (Tüysüz, 2020: 60).

3.3. Jeopolitiğin Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Sosyal Bilgiler 5. Sınıf Ders Kitabındaki Yer Alma Durumuna İlişkin Bulgular

3.3.1. Jeopolitiğin Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Sosyal Bilgiler 5. Sınıf Ders Kitabındaki İnsanlar, Yerler ve Çevreler Öğrenme Alanının Yer Alma Durumuna İlişkin Bulgular

Sosyal Bilgiler 5. sınıf ders kitabı “İnsanlar, Yerler ve Çevreler” öğrenme alanında bulunan konular itibariyle jeopolitiğin yer alma durumu gösterilmiştir. Buna göre jeopolitiğin değişmeyen unsurları (12) ve değişen unsurları (14) boyutlarına ilişkin olarak bu öğrenme alanında toplam 43 adet örnek tespit edilmiştir.

“Sınırları belirli bir alan (köy, ilçe, il, bölge, ülke vs.) içerisinde yaşayan insan sayısına “nüfus” adı verilir. Dünyada olduğu gibi ülkemizde de nüfus dağılımı da farklılık göstermektedir” (Harut, 2020: 74).

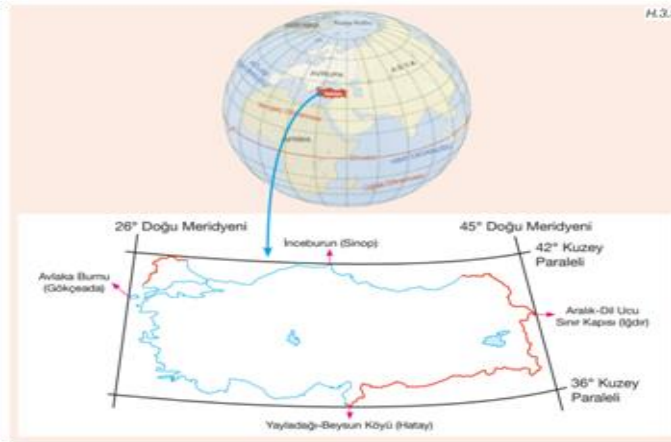
Şekil 1. Jeopolitiğin Yeryüzü Şekilleri Boyutlarında Yer Alma Durumuna Yönelik Görsel Örneği

Kaynak: Harut, 2020: 78.

3.4. Jeopolitiğin Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Sosyal Bilgiler 6. Sınıf Ders Kitabındaki Yer Alma Durumuna İlişkin Bulgular

3.4.1. Jeopolitiğin Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Sosyal Bilgiler 6. Sınıf Ders Kitabındaki Yeryüzünde Yaşam Öğrenme Alanına Göre Yer Alma Durumuna İlişkin Bulgular

Sosyal Bilgiler 6. sınıf ders kitabı “Yeryüzünde Yaşam” öğrenme alanında bulunan konular itibarıyla jeopolitiğin yer alma durumu gösterilmiştir. Buna göre jeopolitiğin değişmeyen unsurları (12) ve değişen unsurları (14) boyutlarıyla ilişkili olarak bu öğrenme alanında toplam 72 adet örnek tespit edilmiştir.

Şekil 2. Jeopolitiğin Konum Boyutlarında Yer Alma Durumuna Yönelik Görsel Örneği

Kaynak: Şahin, 2020: 84.

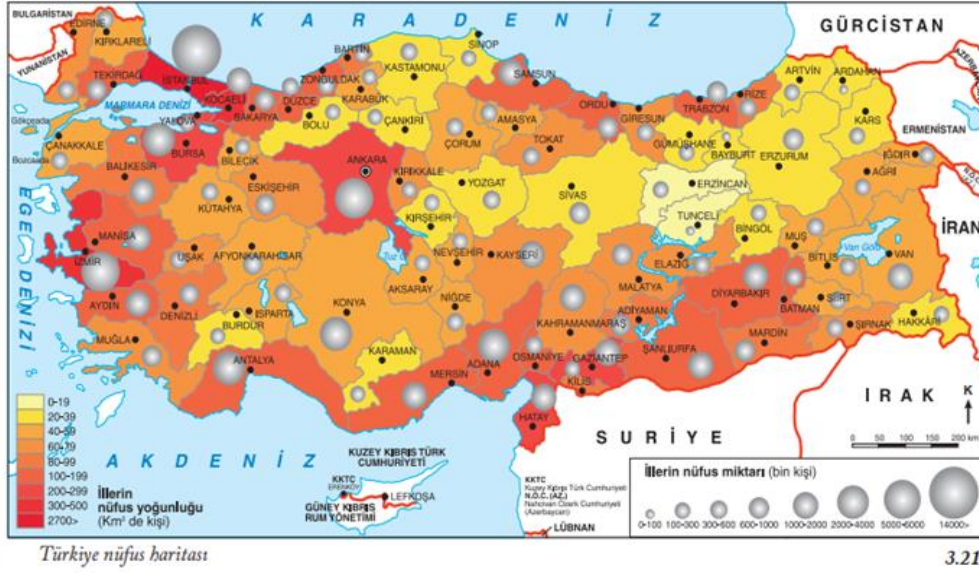
“Geniş bir bölge içinde ve uzun yıllar boyunca değişmeyen ortalama hava koşullarına iklim denir. Ülkemizde Akdeniz iklimi, Karadeniz iklimi ve Karasal iklim olmak üzere üç farklı iklim tipi görülür. Bu durum ülkemizin coğrafi konumundan kaynaklanmaktadır” (Şahin, 2020: 91).

3.5. Jeopolitiğin Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Sosyal Bilgiler 7. Sınıf Ders Kitabındaki Yer Alma Durumuna İlişkin Bulgular

3.5.1. Jeopolitiğin Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Sosyal Bilgiler 7. Sınıf Ders Kitabındaki Ülkemizde Nüfus Ünitesinde Yer Alma Durumuna İlişkin Bulgular

Sosyal Bilgiler 7. sınıf ders kitabı “Ülkemizde Nüfus” öğrenme alanında bulunan konular itibariyle jeopolitiğin yer alma durumu gösterilmiştir. Buna göre jeopolitiğin değişmeyen unsurları (12) ve değişen unsurları (14) boyutlarına ilişkin olarak bu öğrenme alanında toplam 33 adet örnek tespit edilmiştir.

“Ülkemiz hakkında hiç bilgi sahibi olmayan biri, aşağıdaki haritayı incelediğinde nüfusun nerelerde yoğunlaştığını, nerelerde azaldığını tespit edebilir. Örneğin bu kişi, harita üzerindeki kahverengi yerlerin yükseltisinin fazla olduğunu gördüğünde burada nüfusun az olduğunu söyleyebilecektir. Buralardaki insanların göç ettiğini, buralarda kış aylarında ulaşım sorunları yaşandığını, ekonomik açıdan buraların diğer yerlere göre daha az geliştiğini tahmin edebilecektir” (Azer, 2020: 107).

Şekil 3. Jeopolitiğin Nüfus ve Yerleşme Boyutlarında Yer Alma Durumuna Yönelik Görsel Örneği

Kaynak: Azer, 2020:107.

3.6. Üçüncü Alt Probleme İlişkin Bulgular

3.6.1. Türkiye'nin Jeopolitik konumun Öğretmenlerle Yapılan Görüşme Bulguları

Çalışmamızın üçüncü alt problem cümlesi “Sosyal Bilgiler öğretiminde Türkiye'nin jeopolitik konumunun içeriği ve işleniş biçimi ile ilgili öğretmenlerin görüşleri nelerdir?” cümlesidir. Bu kapsamda Sosyal Bilgiler ve sınıf öğretmenlerine toplamda 13 soru sorulmuştur. Öğretmenlerin bu sorulara ilişkin görüşleri aşağıda sıra halinde sunulmuştur.

3.6.1.1. Türkiye'nin Jeopolitik konumu Nasıl Tanımlarsınız? Sorusuna İlişkin Bulgular

Tablo 5. Öğretmenlerin Jeopolitik Kavramının Tanımına İlişkin Cevapları

Tema	Kod	Öğretmen sayısı	Katılımcılar
Jeopolitik	Yarımada	16	SIÖ2,SIÖ4, SIÖ5,SIÖ14,SIÖ15, SOÖ1, SOÖ2, SOÖ2, SOÖ5, SOÖ6, SOÖ7, SOÖ8, SOÖ9, SOÖ11, SOÖ14, SOÖ15
	Köprü	15	SIÖ1,SIÖ2, SIÖ5, SIÖ9,SIÖ10,SIÖ13, SOÖ1, SOÖ3, SOÖ5, SOÖ6, SOÖ7, SOÖ9 SOÖ11, SOÖ14, SOÖ15
	Kritik konum	13	SIÖ3, SIÖ10, SIÖ12, SOÖ4, SOÖ7, SOÖ8, SOÖ9, SOÖ10, SOÖ11, SOÖ12, SOÖ13, SOÖ14, SOÖ15
	Boğazlara sahip	8	SIÖ4, SIÖ14, SOÖ5, SOÖ6, SOÖ7, SOÖ8, SOÖ11, SOÖ15
	Elverişli iklim	7	SIÖ2, SIÖ6, SIÖ14, SOÖ2, SOÖ3, SOÖ6, SOÖ7
	Kesişim noktası	7	SIÖ4, SIÖ7, SIÖ8, SIÖ11, SIÖ15, SOÖ4, SOÖ10
	Kapı	5	SIÖ4, SOÖ7, SOÖ10, SOÖ11, SOÖ14
	Farklı medeniyetlere ev sahipliği	4	SIÖ4, SOÖ2, SOÖ6, SOÖ15

Öğretmenlere ilk olarak “Türkiye'nin jeopolitik konumunu nasıl tanımlarsınız?” sorusu yöneltilmiştir. Öğretmenlerin cevapları Tablo 5’te verilmiştir. Tablo 5 incelendiğinde, öğretmenlerin bu sorudaki görüşlerinin toplam 8 kategoride toplandığı görülmektedir. Öğretmenlerin görüşleri en fazla “yarımada” (f16) kodunda olduğu görülmektedir. Bu koda ilişkin öğretmenlerin görüşlerinden bazı örnekler aşağıda sunulmuştur.

“Türkiye; ılıman iklime sahip, 3 tarafı denizlerle çevrili, 3 kıtanın birbirine çok yakın olduğu bir ülkedir” SIÖ2. *“Asya ile Avrupa arasında köprü olan 3 tarafı denizlerle kaplı yer olarak tanımlayabiliriz”* SIÖ5. *“Türkiye'nin jeopolitik konumunu tanımlarken ülkenin bulunduğu yer, coğrafyası, tarihi, nüfus, tarihi ve doğal güzellikleri ve bu durumların ülkenin iç işlerine ve dış işlerine yansımaları diyebilirim. En belirgin özellikleri Asya, Avrupa kıtasının birbirine bağlanması, yarımada olması, orta kuşakta yer alması, petrol çıkarılan Orta Doğu'ya komşu olması ve dinamik genç nüfus diyebiliriz”* SOÖ2. *“Üç yanı sularla çevrili, 2 kıtada toprağı bulunan çok kıymetli yeraltı ve yerüstü kaynaklara, iki önemli boğaza ve dinamik bir nüfusa sahip güçlü bir devlettir”* SOÖ8.

3.6.1.2. Türkiye'nin Jeopolitik Konumun Avantajları Sizce Nelerdir? Sorusuna İlişkin Bulgular

Öğretmenlere ikinci olarak “Türkiye'nin jeopolitik konumunun avantajları sizce nelerdir?” sorusu yöneltilmiştir. Öğretmenlerin cevapları Tablo 6’da verilmiştir. Tablo 6 incelendiğinde, öğretmenlerin bu sorudaki görüşlerinin toplam 9 kategoride toplandığı görülmektedir. Öğretmenlerin görüşlerinin en fazla “Ulaşımı etkili” (f19) kodunda olduğu görülmektedir. Bu koda ilişkin öğretmenlerin görüşlerinden bazı örnekler aşağıda sunulmuştur:

“Boğazlara sahip olması, Asya, Avrupa ve Afrika'nın birbirine en yakın olduğu konumda olması, önemli yer altı kaynaklarına sahip olması, iklimi ve bitki örtüsünün çeşitli ekonomik faaliyetlere uygun olması ülkemizin jeopolitik konumunun avantajları olarak sıralanabilir.” SIÖ3. *“Transit yolların üzerinde bulunması gelişmiş ülkelere yakın ayrıca önemli yer altı kaynaklarının bulunduğu bölgelere yakınlık ekonomik potansiyelini artırmıştır.”* SOÖ3. *“Önemli ticaret yollarının merkezi konumunda olması, üç tarafının denizler ile çevrili olması,*

iklim ve bitki örtüsü bakımından zenginlik oluşmasını sağlamıştır, Boğazların önemi vardır.” SIÖ11.

Tablo 6. Öğretmenlerin Türkiye'nin Jeopolitik Konumunun Avantajlarına İlişkin Verdiği Cevapları

Tema	Kod	Öğretmen sayısı	Katılımcılar
Türkiye'nin jeopolitik avantajları	Ulaşımı	19	SIÖ2, SIÖ3, SIÖ4, SIÖ5, SIÖ9, SIÖ10, SIÖ11, SIÖ12, SIÖ13, SIÖ14, SIÖ15, SOÖ1, SOÖ2, SOÖ3, SOÖ8, SOÖ11, SOÖ13, SOÖ14, SOÖ15
	Ekonomik potansiyel	15	SIÖ1, SIÖ3, SIÖ4, SIÖ6, SIÖ7, SIÖ8, SIÖ13, SIÖ14, SOÖ4, SOÖ6, SOÖ7, SOÖ9, SOÖ10, SOÖ13, SOÖ15
	Güçlü Ticari ilişkiler	15	SIÖ1, SIÖ5, SIÖ10, SIÖ11, SIÖ14, SOÖ2, SOÖ5, SOÖ6, SOÖ7, SOÖ8, SOÖ9, SOÖ12, SOÖ13, SOÖ14, SOÖ15
	Çekim merkezi	13	SIÖ1, SIÖ10, SIÖ13, SOÖ1, SOÖ4, SOÖ5, SOÖ6, SOÖ7, SOÖ9, SOÖ10, SOÖ11, SOÖ13, SOÖ15
	Elverişli iklime sahip	13	SIÖ1, SIÖ4, SIÖ7, SIÖ8, SIÖ10, SIÖ11, SIÖ13, SIÖ14, SOÖ7, SOÖ9, SOÖ10, SOÖ12, SOÖ14
	Petrole yakınlık	10	SIÖ4, SIÖ14, SOÖ3, SOÖ5, SOÖ6, SOÖ7, SOÖ10, SOÖ11, SOÖ14, SOÖ15
	Kültürel çeşitlilik	8	SIÖ4, SIÖ13, SIÖ14, SOÖ7, SOÖ8, SOÖ10, SOÖ12, SOÖ15
	Turizm ülkesi	5	SIÖ1, SIÖ10, SIÖ13, SIÖ14, SOÖ8
Genç nüfuslu ülke	4	SIÖ1, SIÖ4, SIÖ14, SOÖ2	

“Zengin petrol ülkelerine yakın olması, zengin yer altı ve yer üstü kaynaklarının olması.” SIÖ4.

3.6.1.3. Türkiye'nin Jeopolitik Konumunun Dezavantajları Sizce Nelerdir? Sorusuna İlişkin Bulgular

Tablo 7. Öğretmenlerin Türkiye'nin Jeopolitik Konumunun Dezavantajları İlişkin Verdiği Cevaplar

Tema	Kod	Öğretmen sayısı	Katılımcılar
Türkiye'nin jeopolitiğinin dezavantajları	Komşu ülkelerin sorunları	26	SIÖ1, SIÖ2, SIÖ3, SIÖ4, SIÖ5, SIÖ6, SIÖ8, SIÖ9, SIÖ10, SIÖ11, SIÖ13, SIÖ14, SIÖ15, SOÖ1, SOÖ2, SOÖ4, SOÖ5, SOÖ6, SOÖ7, SOÖ8, SOÖ10, SOÖ11, SOÖ12, SOÖ13, SOÖ14, SOÖ15
	Türkiye'nin avantajları	17	SIÖ1, SIÖ3, SIÖ11, SIÖ13, SIÖ14, SIÖ15, SOÖ1, SOÖ4, SOÖ5, SOÖ6, SOÖ7, SOÖ8, SOÖ9, SOÖ10, SOÖ12, SOÖ13, SOÖ15
	Terör	10	SIÖ4, SOÖ2, SOÖ6, SOÖ7, SOÖ8, SOÖ9, SOÖ10, SOÖ11, SOÖ14, SOÖ15
	Kültürel çeşitlilik	6	SIÖ4, SIÖ7, SIÖ8, SIÖ12, SIÖ14, SIÖ15
	Göçmen sorunu	6	SIÖ9, SIÖ14, SOÖ1, SOÖ3, SOÖ10, SOÖ14
	Fiziki yapısı	5	SIÖ3, SIÖ4, SIÖ6, SOÖ3, SOÖ10
	Adalar sorunu	3	SIÖ8, SOÖ2, SOÖ15
	Enerji kaynaklarının azlığı	3	SIÖ4, SOÖ8, SOÖ10

Öğretmenlere üçüncü olarak “Türkiye'nin jeopolitik konumunun dezavantajları sizce nelerdir?” sorusu yöneltilmiştir. Öğretmenlerin cevapları Tablo 7’de verilmiştir. Tablo 7 incelendiğinde, öğretmenlerin bu sorudaki görüşlerinin 8 kategoride toplandığı görülmektedir. Öğretmenlerin görüşleri en fazla “Komşu ülkelerin sorunları” (f26) kodunda olduğu görülmektedir. Bu koda ilişkin öğretmenlerin görüşlerinden bazı örnekler aşağıda sunulmuştur:

“Türkiye sahip olduğu jeopolitik konum itibariyle diğer ülkelerin dikkatini çekecek konumdadır. Komşu ülkelerle yaşanan sorunlar jeopolitik konumdan kaynaklanan dezavantajlar olarak görülebilir.” SIÖ1. *“Çevresindeki ülkelerin yaşadığı sorunlardan doğrudan ya da dolaylı olarak etkileniyor.”* SIÖ2. *“En büyük dezavantajı Orta Doğu’ya yakın olması, geçmiş yıllarda sömürge yolları üzerinde olmasıdır dezavantajlarındandır.”* SOÖ1. *“Ülkemizin bulunduğu konum itibarı ile iç karışıklıklar içinde olan Orta Doğu ülkelerine komşu olması, Türkiye’ye ekonomik, sosyal, askeri sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Türkiye’nin tarih boyunca savaşların eksik olmadığı bir coğrafyada bulunması, askeri olarak hep güçlü olmak zorunda kaldığı için, askeri harcamalarını arttırmaktadır.”* SOÖ5. *“Transit yollar ve göç yollarının üstünde olması sorunları büyütüyor.”* SOÖ3.

3.6.1.4. Öğretmenlerin 2018 Yılında Güncellenen Sosyal Bilgiler Öğretim Programında, Türkiye’nin Jeopolitik Konumu İle İlgili İçeriğini Nasıl Değerlendiriyorsunuz? Sorusuna İlişkin Bulgular

Tablo 8. Öğretmenlerin 2018 Yılında Güncellenen Sosyal Bilgiler Öğretim Programında, Türkiye’nin Jeopolitik Konumu İle İlgili İçerik Değerlendirmeleri

Tema	Kod	Öğretmen sayısı	Katılımcılar
Türkiye’nin jeopolitiği ile ilgili içerik	Yeterli değil	11	SIÖ7, SIÖ8, SIÖ14, SIÖ15, SOÖ2, SOÖ4, SOÖ6, SOÖ10, SOÖ11, SOÖ12, SOÖ13
	Yeterli	10	SIÖ9, SIÖ13, SOÖ1, SOÖ3, SOÖ5, SOÖ7, SOÖ8, SOÖ9, SOÖ14, SOÖ15
	Jeopolitik konum önemini hissettirme	7	SIÖ1, SIÖ4, SIÖ5, SOÖ1, SOÖ7, SOÖ9, SOÖ14
	Farklı değerlendirmeler eklendi	7	SIÖ6, SIÖ12, SIÖ13, SOÖ7, SOÖ9, SOÖ12, SOÖ13
	Farklı disiplinlerle ilişkilendirme	6	SIÖ11, SIÖ13, SOÖ6, SOÖ7, SOÖ9, SOÖ15
	Yüzeysel değinme	4	SIÖ3, SIÖ8, SOÖ10, SOÖ11
	Eskisi ile aynı	2	SIÖ2, SIÖ10
Ders saati artırılmalı	1	SIÖ3	

Öğretmenlere dördüncü olarak “2018 yılında güncellenen Sosyal Bilgiler Öğretim Programında, Türkiye’nin jeopolitik konumu ile ilgili içerikleri nasıl değerlendiriyorsunuz?” sorusu yöneltilmiştir. Öğretmenlerin cevapları Tablo 8’de verilmiştir. Tablo 8 incelendiğinde, öğretmenlerin bu sorudaki görüşlerinin 8 kategoride toplandığı görülmektedir. Öğretmenlerin görüşleri en fazla “Yeterli değil” (f11) kodunda olduğu görülmektedir. Bu koda ilişkin öğretmelerin görüşlerinden bazı örnekler aşağıda sunulmuştur.

“Çok kapsamlı bulmuyorum. 4.sınıfta bir üniteye yer alıyor.” SIÖ8. *“Coğrafi konumumuz ile ilgili veriler fazla iken jeopolitik konum konusuna çok fazla değinilmediğini düşünüyorum.”* SIÖ14. *“Jeopolitik konumla ilgili içerikleri yetersiz buluyorum. Milli bilince sahip vatandaş yetiştirme, kültürün devamlılığı, insan-çevre ilişkisi farklı dönemleri anlayarak değişim ve sürekliliği algılama jeopolitik konumla ilgilidir. Ancak yine de program hedefleri her ne kadar yeterli düzeyde gibi görünse de ders içeriğinde yetersiz kalıyor.”* SOÖ2. *“Jeopolitik konum ile ilgili bilgilerin sarmal sistemde her yıl birbirini tamamlar nitelikte öğretilmesi, her yıl bir önceki yılda öğrenilen bilgileri kullanarak konuyu detaylandırarak öğrenmesi öğrenciler açısından faydalı olmuştur. Ayrıca bu sayede her yıl konuya başlamadan önceki yılda verilen kazanımların tekrarı gerçekleştirilmiş ve eski bilgilerin hatırlanması sağlanmıştır. Fakat bazı*

konularda çocukların seviyelerinin yeterli oranda dikkate alınmadığını düşünüyorum ve bunun olumsuz bir durum oluşturduğu kanaatindeyim.” SOÖ6. “Yeterli” (f10) koduna uygun görüşler belirtmişlerdir: “Beceriler kısmına bu konuyla ilgili beceri eklenmesi, değerlerle örtüşmesi, yetkinliklerin vatandaşlık bilinci ve kültürel farklılıklara hitap etmesi açısından güzel değişimler olmuştur.” SIÖ13. “Kazanımın iyi hazırlandığını öğrencilere yaşadıkları ülkenin özelliklerini ve dünya üzerindeki yerini tanıtarak ülkesine yönelik değer kazandırmak adına hazırlanmış bir içeriktir.” SOÖ1. “Gayet iyi olarak değerlendiriyorum.” SOÖ5.

3.6.1.5. Öğretmenlerin Sosyal Bilgiler Öğretim Programının “Temel Beceriler” Kısımında Türkiye'nin Jeopolitik Konumunu Hangi Becerilerin Kapsadığını Düşünüyorsunuz? Sorusuna İlişkin Bulgular

Tablo 9. Öğretmenlerin Sosyal Bilgiler Öğretim Programının “Temel Beceriler” Kısımında Türkiye'nin Jeopolitik Konumunu Hangi Becerilerin Kapsadığına İlişkin Verdiği Cevaplar

Tema	Kod	Öğretmen sayısı	Katılımcılar
Türkiye'nin jeopolitiği ilgili temel beceriler	Harita okuryazarlığı	21	SIÖ1, SIÖ3, SIÖ5, SIÖ8, SIÖ10, SIÖ13, SIÖ14, SIÖ15, SOÖ1, SOÖ2, SOÖ3, SOÖ4, SOÖ6, SOÖ7, SOÖ9, SOÖ10, SOÖ11, SOÖ12, SOÖ13, SOÖ14, SOÖ15
	Konum analizi	17	SIÖ1, SIÖ3, SIÖ4, SIÖ5, SIÖ10, SIÖ13, SIÖ14, SIÖ15, SOÖ1, SOÖ2, SOÖ4, SOÖ6, SOÖ7, SOÖ9, SOÖ10, SOÖ12, SOÖ15
	Politik okuryazarlık	11	SIÖ1, SIÖ3, SIÖ13, SIÖ14, SIÖ15, SOÖ2, SOÖ4, SOÖ6, SOÖ10, SOÖ13, SOÖ15
	Zaman ve kronolojiyi algılama	10	SIÖ1, SIÖ4, SIÖ10, SIÖ13, SIÖ15, SOÖ2, SOÖ6, SOÖ7, SOÖ10, SOÖ15
	Araştırma	10	SIÖ1, SIÖ4, SIÖ8, SIÖ11, SIÖ12, SOÖ5, SOÖ9, SOÖ12, SOÖ14, SOÖ15
	Çevre okuryazarlığı	9	SIÖ1, SIÖ3, SIÖ8, SIÖ14, SOÖ9, SOÖ11, SOÖ12, SOÖ13, SOÖ15
	Gözlem	9	SIÖ1, SIÖ13, SOÖ1, SOÖ2, SOÖ6, SOÖ7, SOÖ10, SOÖ11, SOÖ15
	Tablo, grafik ve diyagram çizme ve yorumlama	5	SIÖ5, SIÖ13, SOÖ7, SOÖ10, SOÖ15
	Değişim ve sürekliliği algılama	5	SIÖ3, SIÖ8, SOÖ12, SOÖ13, SOÖ14
	Toplumsal sorunlara duyarlılık	3	SIÖ2, SIÖ10, SOÖ9

Öğretmenlere beşinci olarak “Sosyal Bilgiler Öğretim Programının, “Temel Beceriler” kısmında Türkiye'nin jeopolitik konumunu hangi becerilerin kapsadığını düşünüyorsunuz?” sorusu yöneltilmiştir. Öğretmenlerin cevapları Tablo 9’da verilmiştir. Tablo 9 incelendiğinde, öğretmenlerin bu sorudaki görüşlerinin 10 kategoride toplandığı görülmektedir. Öğretmenlerin görüşleri en fazla “Harita okuryazarlığı” (f21) kodunda olduğu görülmektedir. Bu koda ilişkin öğretilerin görüşlerinden bazı örnekler aşağıda sunulmuştur:

“Gözlem, harita okuryazarlığı, çevre okuryazarlığı, politik okuryazarlık, konum analizi, araştırma, zaman ve kronolojiyi algılama becerilerinin jeopolitik konumla ilgili olduğunu söyleyebilirim.” SIÖ1. “Harita okuryazarlığı, iletişim, konum analizi, mekân algısı, tablo, grafik ve diyagram çizme ve yorumlama.” SIÖ5. “Gözlem, harita okuryazarlığı, konum

analizi.” SOÖ1. “Konum analizi, gözlem, harita okuryazarlığı mekân algulama, politik okuryazarlık, zaman ve kronolojik algulama becerilerinin kapsadığını düşünüyorum.” SOÖ2. “Mekânı algulama, harita okuryazarlığı, çevre Okuryazarlığı ve gözlem gibi becerileri kapsadığını düşünüyorum.” SOÖ11.

3.6.1.6. Öğretmenlerin Sosyal Bilgiler Öğretim Programının, “Değerler Eğitimi” Kısımında Türkiye’nin Jeopolitik Konumunun Hangi Değerleri Kapsadığını Düşünüyorsunuz? Sorusuna İlişkin Bulgular

Tablo 10. Öğretmenlerin Sosyal Bilgiler Öğretim Programının, “Değerler Eğitimi” Kısımında Türkiye’nin Jeopolitik Konumunun Hangi Değerleri Kapsadığına İlişkin Verdiği Cevaplar

Tema	Kod	Öğretmen sayısı	Katılımcılar
Türkiye’nin jeopolitiği ilgili değerler	Vatanseverlik	23	SIÖ1, SIÖ3, SIÖ5, SIÖ8, SIÖ9, SIÖ10, SIÖ13, SIÖ14, SIÖ15, SOÖ1, SOÖ2, SOÖ3, , SOÖ4, SOÖ5, SOÖ6, SOÖ7, SOÖ8, SOÖ10, SOÖ11, SOÖ12, SOÖ13, SOÖ14, SOÖ15
	Bağımsızlık	15	SIÖ1, SIÖ4, SIÖ10, SIÖ13, SIÖ14, SIÖ15, SOÖ1, SOÖ2, SOÖ6, SOÖ7, SOÖ9, SOÖ10, SOÖ12, SOÖ13, SOÖ14
	Tasarruf ve sorumluluk	13	SIÖ1, SIÖ2, SIÖ8, SIÖ11, SIÖ13, SIÖ15, SOÖ2, SOÖ7, SOÖ8, SOÖ9, SOÖ10, SOÖ14, SOÖ15
	Özgürlük eşitlik	12	SIÖ4, SIÖ11, SIÖ13, SOÖ1, SOÖ2, SOÖ6, SOÖ7, SOÖ9, SOÖ10, SOÖ12, SOÖ14, SOÖ15
	Barış	12	SIÖ2, SIÖ4, SIÖ13, SOÖ2, SOÖ6, SOÖ7, SOÖ9, SOÖ10, SOÖ12, SOÖ13, SOÖ14, SOÖ15
	Sevgi saygı	9	SIÖ4, SIÖ7, SIÖ8, SIÖ11, SIÖ13, SOÖ2, SOÖ7, SOÖ12, SOÖ15
	Dayanışma	7	SIÖ4, SIÖ9, SIÖ14, SIÖ15, , SOÖ3, SOÖ11, SOÖ14
	Milli kültür	5	SIÖ6, SIÖ12 SOÖ4, SOÖ5, SOÖ8
	Hoşgörü	4	SIÖ7, SIÖ8, SIÖ9, SOÖ11
	Bilimsellik	2	SIÖ1, SIÖ4

Öğretmenlere altıncı olarak “Sosyal Bilgiler Öğretim Programı’nın, Değerler Eğitimi kısmında Türkiye’nin jeopolitik konumunun hangi değerleri kapsadığını düşünüyorsunuz?” sorusu yöneltilmiştir. Öğretmenlerin cevapları Tablo 57’de verilmiştir. Tablo 57 incelendiğinde, öğretmenlerin bu sorudaki görüşlerinin 10 kategoride toplandığı görülmektedir. Öğretmenlerin görüşleri en fazla “Harita okuryazarlığı” (f23) kodunda olduğu görülmektedir. Bu koda ilişkin öğretmelerin görüşlerinden bazı örnekler aşağıda sunulmuştur:

“Bağımsızlık, bilimsellik, vatanseverlik, tasarruf ve sorumluluk değerlerini kapsadığını düşünüyorum.” SIÖ1.

İkinci olarak öğretmenler “Bağımsızlık” (f15) koduna uygun görüşler belirtmişlerdir: “Adalet, aile birliğine önem verme, bağımsızlık, barış, bilimsellik, dayanışma, eşitlik, özgürlük, saygı, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik ve yardımseverlik değerlerini kapsadığını düşünüyorum.” SIÖ4.

Üçüncü olarak öğretmenler “Tasarruf ve sorumluluk” (f13) koduna uygun görüşler belirtmişlerdir: “Özgürlük, vatanseverlik, bağımsızlık, sorumluluk, barış ve sevgi değerlerini kapsadığını düşünüyorum.” SOÖ2.

Dördüncü olarak öğretmenler “Barış” (f12) koduna uygun görüşler belirtmişlerdir. “Bağımsızlık, barış, özgürlük, sevgi, sorumluluk, vatanseverlik.” SIÖ13.

Beşinci olarak öğretmenler “Barış” (f12) koduna uygun görüşler belirtmişlerdir: “Bağımsızlık – Barış – Özgürlük – Sorumluluk – Vatanseverlik.” SOÖ6.

Altıncı olarak öğretmenler “Sevgi, saygı” (f9) koduna uygun görüşler belirtmişlerdir: “Hoşgörü, sorumluluk, saygı.” SIÖ7.

3.6.1.7. Öğretmenlerin Türkiye'nin Jeopolitik Konumunun Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarındaki Yeterlilik Düzeyi Hakkında Neler Söyleyebilirsiniz? Sorusuna İlişkin Bulgular

Tablo 11. Öğretmenlerin Türkiye'nin Jeopolitik Konumunun Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarındaki Yeterlilik Düzeyi Hakkında Verdiği Cevaplar

Tema	Kod	Öğretmen sayısı	Katılımcılar
Türkiye'nin jeopolitiğinin ders kitaplarındaki yeterlilik düzeyi	Yetersiz	14	SIÖ3, SIÖ4, SIÖ5, SIÖ7, SIÖ8, SIÖ9, SIÖ12, SIÖ13, SIÖ14, SIÖ15, SOÖ2, SOÖ4, SOÖ12, SOÖ15
	Kazanımlar yeterli	9	SIÖ1, SIÖ10, SOÖ3, SOÖ5, SOÖ6, SOÖ9, SOÖ11, SOÖ13, SOÖ14
	Harita uygulama	6	SIÖ11, SOÖ2, SOÖ6, SOÖ7, SOÖ9, SOÖ15
	Teorik yüzeysel	6	SIÖ4, SIÖ14, SOÖ2, SOÖ7, SOÖ8, SOÖ10
	Görsel arttırma	5	SIÖ5, SIÖ14, SOÖ1, SOÖ7, SOÖ15
	Bilgi metinleri fazlaştırma	4	SIÖ5, SOÖ2, SOÖ6, SOÖ15
	Etkinlik çeşitliliği arttırma	3	SIÖ1, SIÖ5, SIÖ6,
	Jeopolitik konuma değinmiş	3	SIÖ2, SOÖ2, SOÖ15
	Farklı kitapların olması	2	SIÖ14, SOÖ15
	Karekod uygulama	2	SIÖ5, SIÖ11

Öğretmenlere yedinci olarak “Türkiye'nin jeopolitik konumunun Sosyal Bilgiler ders kitaplarındaki yeterlilik düzeyi hakkında neler söyleyebilirsiniz?” sorusu yöneltilmiştir. Öğretmenlerin cevapları Tablo 11’de verilmiştir. Tablo 11 incelendiğinde, öğretmenlerin bu sorudaki görüşlerinin toplam 10 kategoride toplandığı görülmektedir. Öğretmenlerin görüşleri en fazla “Yetersiz” (f14) kodunda olduğu görülmektedir. Bu koda ilişkin öğretmelerin görüşlerinden bazı örnekler aşağıda sunulmuştur:

“Yukarıda bahsettiğim programdaki yetersizlik ders kitaplarına da yansımıştır. Ders saati bakımından yetersiz ve geç dönemde verildiğini düşünüyorum.” SIÖ3. “Ders kitapları, mevcut program dâhilinde yazılmaktadır. Bu da yazarların verecekleri bilgilerin sınırlılıklarının belirlenmesi anlamına gelmektedir. Bu sınırlılık programlarda yer alan amaç, açıklamalar ve içeriğin dışına çıkılmayacağını gösterir. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'nin jeopolitik konumuna ilişkin konular sadece teorik, yüzeysel olarak verildiği ve yetersiz kaldığını düşünüyorum.” SIÖ4. “Yeterli olmadığını düşünüyorum. Türkiye'nin Jeopolitik konumu öğrencilere tam anlamıyla kavratılması gerekiyor ki diğer konular çok daha anlaşılabilir bir şekilde kavratılabilirsin.” SOÖ2. “İçeriklerin öğrenciler açısından ülkemizi yeterince tanımalarında eksik kaldığını düşünüyorum.” SOÖ12.

İkinci olarak öğretmenler “Kazanımlar yeterli” (f9) koduna uygun görüşler belirtmişlerdir:

“Kitaplar programda yer verilen kazanımları gerçekleştirme bakımından gayet yeterli durumdadır. Biraz daha etkinlik çeşitliliği sağlanabilir.” SIÖ1. *“Farklı yayınevlerine ait farklı ders kitapları bulunmakta... İçerikte birliğin sağlanmadığı kanısındayım. Görsel seçimlerinin daha dikkatli yapılması taraftarıyım. Konunun tarihi süreçlerin de dikkate alınarak açıklanması gerektiğini düşünüyorum.”* SIÖ14. *“Öğrencilere daha kalıcı bir şekilde öğretmemiz için yaşayarak öğrenme etkinliklerinin eklenmesi gerekir.”* SIÖ6.

3.6.1.8. Öğretmenlerin Türkiye’nin Jeopolitik Konumuyla İlgili Başka Hangi İçeriklerin Eklenmesini İsterdiniz? Sorusuna İlişkin Bulgular

Tablo 12. Öğretmenlerin Türkiye’nin Jeopolitik Konumuyla İlgili Başka Hangi İçeriklerin Eklenmesi İsteklerine İlişkin Verdiği Cevaplar

Tema	Kod	Öğretmen sayısı	Katılımcılar
İlave İçerik ekleme	Yeterli	8	SIÖ5, SIÖ13, SIÖ15, SOÖ4, SOÖ9, SOÖ12, SOÖ14
	Görsellik	7	SIÖ1, SIÖ6, SOÖ1, SOÖ4, SOÖ7, SOÖ11, SOÖ12
	Serbest okuma metinleri	6	SIÖ7, SIÖ8, SOÖ8, SOÖ10, SOÖ14, SOÖ15
	Yeni içerik ekleme	5	SIÖ2, SIÖ4, SIÖ9, SIÖ10, SOÖ10
	Dijital içerik paylaşımı	5	SIÖ1, SIÖ6, SOÖ6, SOÖ13, SOÖ15
	Güncel olaylar	4	SOÖ2, SOÖ5, SOÖ7, SOÖ10
	Etkinlik	4	SIÖ8, SIÖ12, SIÖ14, SOÖ15
	Kavram kazanım ekleme	2	SIÖ3, SIÖ4
	Dijital oyunlar	1	SIÖ11

Öğretmenlere sekizinci olarak “Türkiye’nin jeopolitik konumuyla ilgili başka hangi içeriklerin eklenmesini isterdiniz?” sorusu yöneltilmiştir. Öğretmenlerin cevapları Tablo 12’de verilmiştir. Tablo 12 incelendiğinde, öğretmenlerin bu sorudaki görüşlerinin 9 kategoride toplandığı görülmektedir. Öğretmenlerin görüşleri en fazla “Yeterli” (f8) kodunda olduğu görülmektedir. Bu koda ilişkin öğretmelerin görüşlerinden bazı örnekler aşağıda sunulmuştur: *“İlkokul düzeyinde yeterli bence.”* SIÖ5. *“Yeterli buluyorum.”* SOÖ9. İkinci olarak öğretmenler “Görsellik artırma” (f7) koduna uygun görüşler belirtmişlerdir:

“Kitaplarda QR-Kod uygulamalarına yer verilebilir. Bu kodlar aracılığıyla farklı video ve görsellerle daha çeşitli içeriklere ulaşılabilir. Gönderilen kitaplarla birlikte dijital içeriklerde paylaşılabilir.” SIÖ1. *“Ülkelerin karşılaştırılması. Avantaj ve dezavantajlarının vidolarla anlatılması yerinde olur.”* SIÖ6. *“Görsellerin konumu daha iyi açıklaması faydalı olacaktır.”* SOÖ1.

3.6.1.9. Öğretmenlerin Sosyal Bilgiler Dersinin Türkiye’nin Jeopolitik Konumunu Öğretmede Yeterince Etkili Olduğunu Düşünüyor musunuz? Sorusuna İlişkin Bulgular

Tablo 13. Öğretmenlerin Sosyal Bilgiler Dersinin Türkiye’nin Jeopolitik Konumunu Öğretmede Yeterince Etkili Olduğunu Düşüncesine İlişkin Verdiği Cevaplar

Tema	Kod	Öğretmen sayısı	Katılımcılar
Türkiye’nin	Yeterli	15	SIÖ1, SIÖ2, SIÖ5, SIÖ8, SIÖ10, SOÖ1, SOÖ3, SOÖ5,

jeopolitiğinin öğretimin etkililiği	Eksik	9	SOÖ6, SOÖ7, SOÖ9, SOÖ11, SOÖ13, SOÖ14, SOÖ15 SIÖ3, SIÖ4, SIÖ7, SIÖ11, SIÖ12, SOÖ2, SOÖ4, SOÖ8, SOÖ10
	Yeterli değil	6	SIÖ6, SIÖ9, SIÖ13, SIÖ14, SIÖ15, SOÖ12
	Teorikte kalıyor	2	SIÖ4, SOÖ2

Öğretmenlere dokuzuncu olarak “Sosyal Bilgiler dersinin, Türkiye’nin jeopolitik konumunu öğretmede yeterince etkili olduğunu düşünüyor musunuz?” sorusu yöneltilmiştir: Öğretmenlerin cevapları Tablo 60’ta verilmiştir. Tablo 60 incelendiğinde, öğretmenlerin bu sorudaki görüşlerinin 4 kategoride toplandığı görülmektedir. Öğretmenlerin görüşleri en fazla “Yeterli” (f15) kodunda olduğu görülmektedir. Bu koda ilişkin öğretmelerin görüşlerinden bazı örnekler aşağıda sunulmuştur:

“Yer verilen kazanımların bunu gerçekleştirecek düzeyde olduğunu düşünüyorum. Bu noktada önemli olan öğretmenin bu kazanımları nasıl aktardığıdır.” SIÖ1. *“4. sınıf düzeyi için farkındalık kazandırmada yeterli olarak görüyorum.”* SIÖ2. *“Ortaokul seviyesinde yeterli ve etkili düzeyde olduğunu düşünüyorum. Öğrencilerde temel kavramların öğretilmesi ilerleyen eğitim seviyelerinde konuyu daha detaylı öğrenmelerinde kendilerine yeteceğini düşünüyorum.”* SOÖ6. *“Ortaokul düzeyi için yeterli buluyorum.”* SOÖ7.

3.6.1.10. Öğretmenlerin Türkiye’nin Jeopolitik Konumunun Önemine İlişkin Öğrencilerin Bilinç Düzeyi Ne Durumdadır? Sorusuna İlişkin Bulgular

Tablo 14. Öğretmenlerin Türkiye’nin Jeopolitik Konumunun Önemine İlişkin Öğrencilerin Bilinç Düzeyi Nedir Sorusuna Verdiği Cevaplar

Tema	Kod	Öğretmen sayısı	Katılımcılar
Türkiye’nin jeopolitiğine ilişkin öğrencilerin bilinç düzeyi	Bilinç düzeyi yetersiz	18	SIÖ1, SIÖ3, SIÖ4, SIÖ5, SIÖ6, SIÖ7, SIÖ8, SIÖ9, SIÖ11, SIÖ12, SIÖ13, SIÖ14, SIÖ15, SOÖ2, SOÖ4, SOÖ6, SOÖ8, SOÖ13
	Orta seviyede	10	SIÖ2, SOÖ1, SOÖ3, SOÖ5, SOÖ7, SOÖ9, SOÖ11, SOÖ12, SOÖ14, SOÖ15
	Öğretmenin tercihine bırakılmış	3	SIÖ3, SOÖ10, SOÖ12
	Daha fazla anlatılmalı	2	SIÖ12, SOÖ10
	İller arasındaki öğrenci farklılıkları	1	SIÖ14
	Fikrim yok	1	SIÖ10

Öğretmenlere onuncu olarak “Türkiye’nin jeopolitik konumunun önemine ilişkin öğrencilerin bilinç düzeyi ne durumdadır?” sorusu yöneltilmiştir. Öğretmenlerin cevapları Tablo 14’te verilmiştir. Tablo 14 incelendiğinde, öğretmenlerin bu sorudaki görüşlerinin 6 kategoride toplandığı görülmektedir. Öğretmenlerin görüşleri en fazla “Bilinç düzeyi yetersiz” (f18) kodunda olduğu görülmektedir. Bu koda ilişkin öğretmelerin görüşlerinden bazı örnekler aşağıda sunulmuştur:

“Sınav odaklı yapılan öğretim çalışmaları öğrencilerin bu anlamda yeterli bilinç düzeyine erişmelerini engellemektedir.” SIÖ1. *“İlkokul düzeyinde pek fazla değil.”* SIÖ5. *“Yeterli bilince sahip olduklarını düşünmüyorum. Geçmiş, şu an ve gelecekteki politikaların jeopolitik*

konuyla bağlantısını kuramıyorlar.” SOÖ2. “Maalesef öğrenciler sosyal meydanın etkisi ve siyasi gündemin kendilerine hitap etmediklerini düşündüğü için jeopolitik konunun özellikleri, bunun avantaj ve dezavantajları gibi konulara çok fazla ilgi göstermemekte bu da özel ilgisi bulunan öğrenciler dışında bilinç düzeylerinin derste anlatılan temel kavramlar düzeyinde kalmasına neden olmaktadır.” SOÖ6. “Bazı öğrenciler kolay öğrenirken bazıları bu konuda zorlanabilmektedir.” SOÖ1. “Soyut düşünme becerisi düşük öğrencilerde algılama gücü zayıf olmakla birlikte daha çok kavramlarla arası iyi, ilişkilendirme gücü üst düzey öğrencilerde bilinç düzeyi yüksektir. Oranlama yaparsak sayıca oldukça az öğrenci bu bilince sahip diyebiliriz.” SOÖ7.

3.6.1.11. Sosyal Bilgiler Dersi Öğretmenlerinin Türkiye'nin Jeopolitiğini Öğretirken Kullandıkları Yöntemlere İlişkin Bulgular

Tablo 15. Sosyal Bilgiler Dersi Öğretmenlerinin Türkiye'nin Jeopolitiğini Öğretirken Kullandıkları Yöntemlere İlişkin Verdiği Cevaplar

Tema	Kod	Öğretmen sayısı	Katılımcılar
Türkiye'nin jeopolitiğinin öğretiminde kullanılan yöntemler	Anlatım	27	SIÖ1, SIÖ2, SIÖ3, SIÖ5, SIÖ6, SIÖ7, SIÖ8, SIÖ9, SIÖ10, SIÖ11, SIÖ12, SIÖ13, SIÖ14, SIÖ15, SOÖ1, SOÖ2i, SOÖ3, SOÖ4, SOÖ6, SOÖ7, SOÖ8, SOÖ9, SOÖ10, SOÖ11, SOÖ12, SOÖ13, SOÖ15
	Soru-cevap	14	SIÖ1, SIÖ3, SIÖ4, SIÖ9, SIÖ10, SOÖ2, SOÖ4, SOÖ5, SOÖ6, SOÖ8, SOÖ9, SOÖ11, SOÖ13, SOÖ15
	Tartışma	8	SIÖ1, SIÖ3, SIÖ4, SOÖ5, SOÖ9, SOÖ11, SOÖ13, SOÖ15
	Örnek olay	4	SIÖ1, SIÖ13, SIÖ15, SOÖ15
	Gösterip yaptırma	3	SIÖ4, SOÖ1, SOÖ4
	Araştırma ve proje yöntemi	3	SIÖ1, SIÖ13, SOÖ10
	Gözlem inceleme	2	SIÖ1, SOÖ2
	İşbirlikli öğrenme	1	SOÖ10
	Akran öğretimi	1	SOÖ10
	Sunuş	1	SOÖ14
Buluş	1	SOÖ14	

Öğretmenlere on birinci olarak “Sosyal Bilgiler dersi öğretmenlerinin Türkiye'nin jeopolitiğini öğretirken kullandıkları yöntemler” sorusu yöneltilmiştir. Öğretmenlerin cevapları Tablo 15'te verilmiştir. Tablo 15 incelendiğinde, öğretmenlerin bu sorudaki görüşlerinin 11 kategoride toplandığı görülmektedir. Öğretmenlerin görüşleri en fazla “Anlatım” (f27) kodunda olduğu görülmektedir. Diğerleri, “Soru cevap” (f14), “Tartışma” (f18) , “Örnek olay” (f4), “Araştırma ve proje yöntemi” (f3), “Gösterip yaptırma” (f3), “Gözlem inceleme” (f2), “İşbirlikli öğrenme” (f1), “Akran öğretimi” (f1), “Sunuş” (f1), “Buluş” (f1) koduna uygun görüşler belirtmişlerdir.

3.6.1.12. Sosyal Bilgiler Dersi Öğretmenlerinin Türkiye'nin Jeopolitiğini Öğretirken Kullandıkları Tekniklere İlişkin Bulgular

Öğretmenlere on birinci olarak “Sosyal Bilgiler dersi öğretmenlerinin Türkiye'nin jeopolitiğini öğretirken kullandıkları teknikler” sorusu yöneltilmiştir. Öğretmenlerin cevapları Tablo 16'da verilmiştir. Tablo 16 incelendiğinde, öğretmenlerin bu sorudaki görüşlerinin 14 kategoride toplandığı görülmektedir. Öğretmenlerin görüşleri en fazla “Geleneksel” (f21)

kodunda olduğu görülmektedir. Diğerleri, “Soru cevap” (f14), “Yaz paylaş öğren” (f3), “Kümeleme” (f3), “Eğitsel oyunlar” (f3), “Yaratıcı drama” (f3), “Serbest kürsü” (f2), “Köşeleme” (f2), “Konuşma Halkası” (f2), “Gösteri tekniği” (f2), “Altı şapka” (f1), “Rol oynama” (f1), “Akvaryum” (f1), “Güç” (f1) koduna uygun görüşler belirtmişlerdir.

Tablo 16. Sosyal Bilgiler Dersi Öğretmenlerinin Türkiye'nin Jeopolitiğini Öğretirken Kullandıkları Tekniklere İlişkin Verdiği Cevaplar

Tema	Kod	Öğretmen sayısı	Katılımcılar
Türkiye'nin jeopolitiğinin öğretiminde kullanılan yöntemler	Geleneksel	21	SIÖ5, SIÖ6, SIÖ7, SIÖ8, SIÖ9, SIÖ10, SIÖ11, SIÖ12, SIÖ14, SIÖ15, SOÖ1, SOÖ2, SOÖ3, SOÖ5, SOÖ6, SOÖ7, SOÖ8, SOÖ11, SOÖ12, SOÖ13, SOÖ14
	Beyin fırtınası	4	SIÖ1, SOÖ6, SOÖ9, SOÖ15
	Kümeleme	3	SIÖ1, SIÖ13, SOÖ9
	Yaz paylaş öğren	3	SIÖ1, SIÖ2, SIÖ3
	Yaratıcı drama	3	SIÖ1, SIÖ7, SIÖ8
	Eğitsel oyunlar	3	SIÖ4, SOÖ2, SOÖ10
	Konuşma Halkası	2	SIÖ4, SIÖ13, SOÖ10
	Köşeleme	2	SIÖ1, SOÖ9
	Serbest kürsü	2	SIÖ1, SOÖ11
	Gösteri tekniği	2	SOÖ4, SOÖ15
	Akvaryum	1	SIÖ1
	Rol oynama	1	SOÖ15
	Güç	1	SIÖ1
	Altı şapkalı	1	SOÖ10

3.6.1.13. Sosyal Bilgiler Dersi Öğretmenlerinin Türkiye'nin Jeopolitiğini Öğretirken Kullandıkları Araç-Gereçlere İlişkin Bulgular

Tablo 17. Sosyal Bilgiler Dersi Öğretmenlerinin Türkiye'nin Jeopolitiğini Öğretirken Kullandıkları Araç-Gereçlere İlişkin Verdiği Cevaplar

Tema	Kod	Öğretmen sayısı	Katılımcılar
Harita		21	SIÖ1, SIÖ2, SIÖ3, SIÖ4, SIÖ8, SIÖ10, SIÖ11, SIÖ13, SIÖ15, SOÖ1, SOÖ2, SOÖ3, SOÖ4, SOÖ5, SOÖ6, SOÖ7, SOÖ8, SOÖ9, SOÖ11, SOÖ12, SOÖ15
Akıllı tahta		16	SIÖ3, SIÖ4, SIÖ7, SIÖ12, SIÖ13, SIÖ14, SOÖ1, SOÖ2, SOÖ3, SOÖ6, SOÖ7, SOÖ8, SOÖ9, SOÖ13, SOÖ14, SOÖ15
Küre		10	SIÖ4, SIÖ11, SIÖ15, SOÖ1, SOÖ2, SOÖ4, SOÖ7, SOÖ9, SOÖ11, SOÖ15
Ders kitapları		6	SIÖ4, SIÖ9, SOÖ4, SOÖ5, SOÖ6, SOÖ11
Atlas		3	SIÖ2, SIÖ4, SIÖ15
Fotoğraflar		2	SIÖ4, SOÖ8
Slâyt		2	SOÖ5, SOÖ12

Gazeteler	2	SIÖ4, SIÖ9
Etkinlik kâğıtları	1	SIÖ3
Krokiler	1	SIÖ4

Öğretmenlere on birinci olarak “Sosyal Bilgiler dersi öğretmenlerinin Türkiye’nin jeopolitiğini öğretirken kullandıkları araç-gereç” sorusu yöneltilmiştir. Öğretmenlerin cevapları Tablo 17’de verilmiştir. Tablo 17 incelendiğinde, öğretmenlerin bu sorudaki görüşlerinin 10 kategoride toplandığı görülmektedir. Öğretmenlerin görüşleri en fazla “Harita” (f21) kodunda olduğu görülmektedir. Diğerleri, “Akıllı tahta” (f16), “Küre” (f16), “Ders kitapları” (f6), “Atlas” (f5), “Gazeteler” (f2), “Slâyt” (f2), “Fotoğraflar” (f2), “Etkinlik kâğıtları” (f1), “Krokiler” (f1) koduna uygun görüşler belirtmişlerdir.

3.6.1.14. Öğretmenlerin Türkiye’nin Jeopolitik Konumunun Daha İyi Nasıl Öğretilbileceği Hakkında Önerilerine İlişkin Bulgular

Tablo 18. Öğretmenlerin Türkiye’nin Jeopolitik Konumunun Daha İyi Nasıl Öğretilbileceği Hakkında Önerilerine İlişkin Verdiği Cevaplar

Tema	Kod	Öğretmen sayısı	Katılımcılar
Türkiye’nin jeopolitiğinin öğretimine ilişkin öğretmen önerileri	Farklı yöntem ve teknik kullanma	15	SIÖ1, SIÖ2, SIÖ4, SIÖ7, SIÖ8, SIÖ10, SIÖ13, SIÖ14, SIÖ15, SOÖ4, SOÖ5, SOÖ7, SOÖ12, SOÖ13, SOÖ15
	Görsellikle zenginleştirme	8	SIÖ1, SIÖ7, SIÖ13, SIÖ14, SOÖ1, SOÖ13, SOÖ14, SOÖ15
	Web 2.0 araçları	7	SIÖ5, SIÖ7, SIÖ8, SIÖ13, SOÖ1, SOÖ13, SOÖ15
	Okuma kitapları kullanma	5	SIÖ1, SIÖ13, SOÖ2, SOÖ6, SOÖ10
	Dijital materyalin MEB tarafından hazırlanması	5	SIÖ1, SIÖ14, SOÖ11, SOÖ13, SOÖ15
	Ders kitaplarının zenginleştirilmesi	4	SOÖ2, SOÖ6, SOÖ8, SOÖ10
	Öğretmenler kendilerini yetiştirmesi	3	SIÖ1, SIÖ14, SOÖ15
	Konu yoğunluğu azaltılmalı	2	SIÖ6, SOÖ12
	Uzman Kişilerin sınıfa çağırılması	2	SIÖ11, SIÖ14
	Animasyonlar kullanılması	2	SIÖ5, SIÖ14

Öğretmenlere onuncu olarak “Türkiye’nin jeopolitik konumunun daha iyi nasıl öğretilbileceği hakkında önerileriniz nelerdir?” sorusu yöneltilmiştir. Öğretmenlerin cevapları Tablo 18’de verilmiştir. Tablo 18 incelendiğinde, öğretmenlerin bu sorudaki görüşlerinin 10 kategoride toplandığı görülmektedir. Öğretmenlerin görüşleri en fazla “Farklı yöntem ve teknik kullanma” (f15) kodunda olduğu görülmektedir. Bu koda ilişkin öğretmelerin görüşlerinden bazı örnekler aşağıda sunulmuştur.

“Öğretmenlerin konuyla ilgili sahip olduğu bilgiler artırılabilir. Öğretmenlerin bu konunun öğretiminde farklı yöntem ve teknikleri kullanmaları sağlanabilir. Farklı video ve görsel içeriklere yer verilebilir. Bu konuyla ilgili okuma kitaplarının kullanımı artırılabilir.” SIÖ1.
“Dramatizasyon ya da örnek olay yöntemleri kullanılarak etkili öğrenme sağlanabilir.” SIÖ2.

“Yukarda önerdiğimiz somutlaştırmaya yönelik etkinlikler ve jeopolitik konumun önemine vatan ve millet sevgisi kavramlarıyla bütünleştirilerek arttırılabileceğini düşünüyorum.” SOÖ4. “Artırılmış gerçeklik uygulamalarından faydalanılabilir, animasyon filmlerle zenginleştirmeler yapılabilir, jeopolitik konumumuzun avantaj ve dezavantajlarını anlatan kutu oyunları tasarlanabilir. Alan uzmanlarından hizmet içi eğitimler alınabilir. Eğitim fakültelerinde coğrafya alan bilgisi ders saatleri artırılabilir.” SIÖ14.

3.6.1.15. Öğretmenlerin Türkiye'nin Jeopolitik Konumunu Anlatırken Öğrencilerin Yeterince Bilinçlenip Bilinçlenmediklerine İlişkin Bulgular

Tablo 19. Öğretmenlerin Türkiye'nin Jeopolitik Konumunu Anlatırken Öğrencilerin Yeterince Bilinçlenip Bilinçlenmediklerine İlişkin Verdiği Cevaplar

Tema	Kod	Öğretmen sayısı	Katılımcılar
Türkiye'nin jeopolitiğine ilişkin öğretmenlerin öğrencileri bilinçlendirme düzeyi	Hayır	13	SIÖ1, SIÖ4, SIÖ7, SIÖ8, SIÖ9, SIÖ12, SIÖ13, SIÖ14, SIÖ15, SOÖ2, SOÖ4, SOÖ6, SOÖ7
	Evet	6	SOÖ3, SOÖ5, SOÖ11, SOÖ12, SOÖ13, SOÖ14
	Farkındalıkları artı	3	SIÖ6, SIÖ10, SOÖ10
	Başlangıç	3	SIÖ5, SIÖ11, SIÖ15
	Öğretmene bağlı	2	SOÖ8, SOÖ15
	Orta düzeyde	2	SIÖ2, SOÖ1
	Ezberin ötesine geçemiyoruz	1	SIÖ11
	Sınav odaklı hazırlanma	1	SIÖ1
	Ders satı yeterli değil	1	SIÖ6

Öğretmenlere onuncu olarak “Türkiye'nin jeopolitik konumunu anlatırken öğrencilerin yeterince bilinçlendiklerini düşünüyor musunuz?” sorusu yöneltilmiştir. Öğretmenlerin cevapları Tablo 19'da verilmiştir. Tablo 19 incelendiğinde, öğretmenlerin bu sorudaki görüşlerinin 9 kategoride toplandığı görülmektedir. Öğretmenlerin görüşleri en fazla “Hayır” (f13) kodunda olduğu görülmektedir. Bu koda ilişkin öğretmenlerin görüşlerinden bazı örnekler aşağıda sunulmuştur:

“Hayır. Yapılan sınav odaklı öğretim çalışmaları derslerin etkililiğini azaltmaktadır. Öğrenciler bu konunun önemine odaklanmak yerine soru olarak karşılıklarına çıkınca nasıl çözeceklerine odaklanmaktadır.” SIÖ1. “Konunun çok yüzeysel olduğunu ve yeterince bilinçlendirme olmadığını düşünüyorum.” SIÖ8. “Düşünmüyorum. Sosyal bilgiler dersinde o kadar çok kazanım var ki jeopolitik konuyla ilgili olan kısımlar yetersiz bence.” SIÖ13. “Kesinlikle hayır. Tamamen bilgi düzeyinde kalan bir durumdur.” SIÖ15.

4. Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada: Türkiye'nin jeopolitik konumuna ait içerik 2018 Sosyal Bilgiler öğretim programında ve Sosyal Bilgiler ders kitaplarında nasıl yer almakta ve bu konuda öğretmen görüşleri nelerdir? Araştırmanın problem cümlesine bağlı olarak Türkiye'nin jeopolitik konumuna ilişkin içerik 2018 Sosyal Bilgiler dersi öğretim programında nasıl yer almaktadır? Türkiye'nin jeopolitik konumuna ilişkin içerik MEB tarafından önerilen kitaplarda nasıl

şekillenmiştir? “Sosyal Bilgiler öğretiminde Türkiye’nin jeopolitik konumunun içeriği ve işleniş biçimi ile ilgili öğretmenlerin görüşleri nelerdir?” sorusu alt problemlere ayrılarak cevaplanmaya çalışılmıştır.

4.1. Birinci Alt Probleme Ait Tartışma ve Sonuç

Türkiye’nin jeopolitik konumuna ilişkin içerik, “2018 Sosyal Bilgiler dersi öğretim programında nasıl yer almaktadır?” sorusuna bağlı olarak incelenmiştir. Bu soruya ilişkin cevaplar aşağıdadır:

MEB Öğretim Programları başlığı ile Jeopolitiğin sosyal ve kültürel alt boyutlarına dikkat çekmiştir. “Bireyin ve toplumun değişen ihtiyaçları, öğrenme öğretme teori ve yaklaşımlarındaki yenilik ve gelişmeler bireylerden beklenen rolleri de doğrudan etkilemiştir.” Bu cümle ile gelişen hayat ile bireyim zamana ayak uydurması gerektiği düşünülmüştür. Maddi ve manevi potansiyelimizin karşılanarak kültür ve sosyal alt boyutu ilişkilendirilebilir.

“Öğretim Programlarının Amaçları” başlığı ile “1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanununun 2. maddesinde ifade edilen “Türk Millî Eğitiminin Genel Amaçları” ile “Türk Millî Eğitiminin Temel İlkeleri” esas alınarak hazırlanmıştır.” Jeopolitiğin yönetim, kültür ve sosyal alt boyutu ile ilişkilendiği düşünülebilir.

“Öğretim Programlarının Perspektifi” Milli Eğitimin Temel Amaçları doğrultusunda jeopolitiğin yönetim alt boyutunu değerli kılmaktadır.

“Değerlerimiz” başlığında jeopolitiğin; sosyal, kültürel ve yönetim alt boyutlarıyla bağlı olduğuna yorumlanabilir. Kök değerlerimizin varlığı kavramı içinde yer alan “bütün eğitim sürecinin nihai gayesi ve ruhu olan değerlerimiz” cümlesi Türkiye’nin jeopolitik konumunun alt boyutları olan kültür, sosyal ve yönetim alt boyutlarıyla ilişkili olduğu sonucunu çıkartabiliriz.

“Yetkinlikler” başlığında şu cümleyle: “Vatandaşlıkla ilgili yetkinlik ise bireyleri, toplumsal ve siyasal kavram ve yapılarla ilişkin bilgiye, demokratik ve aktif katılım kararlılığına dayalı olarak medeni hayata tam olarak katılmaları için donatmaktadır.” jeopolitiğin sosyal ve kültür alt boyutuna değinildiği söylenebilir.

“Öğretim Programlarında Ölçme ve Değerlendirme Yaklaşımı” başlığında ise: “Bu sebeple söz konusu özellikleri tek bir zamanda ölçmek yerine süreç içindeki değişimleri dikkate alan ölçümler kullanmak esastır.” jeopolitiğin kültür alt boyutuna değinildiği düşünülebilir.

4.2. İkinci Alt Probleme Ait Tartışma ve Sonuç

“Türkiye’nin jeopolitik konumuna ilişkin içerik MEB tarafından önerilen kitaplarda nasıl şekillenmiştir?” sorusuna bağlı olarak incelenmiştir. Bu soruya ilişkin cevaplar aşağıdadır:

Atmaca, Toygur ve Çamurcu (2022). Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında coğrafi konum ile ilgili kazanımların tamamı coğrafya konularının aktarıldığı “İnsanlar, Yerler ve Çevreler” öğrenme alanında bulunmaktadır.

Atmaca, Toygur ve Çamurcu (2022), göre dikkat çekici hususlardan biri de Sosyal Bilgiler ders kitaplarında jeopolitik konum kavramına herhangi bir ana başlık veya alt başlıkta yer verilmeyişidir. Jeopolitik konum kavramı 6. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitabında “Göreceli Konum” alt başlığı ile bir paragraf düzeyinde anlatılmaktadır. Yapılan incelemeler sonucu da Sosyal Bilgiler MEB ders kitaplarında, jeopolitiğin değişen ve değişmeyen ana unsurları ve alt boyutlarının dengeli dağıtıldığına ulaşılmıştır. Bununla birlikte Kuş, Merey ve Karatekin (2013) çalışmalarında özellikle 4. sınıf Sosyal Bilgiler ders kitaplarında en çok vatanseverlik değerine önem verildiğine vurgu yapmaktadır. Ballı ve Kartal (2020) Sosyal Bilgiler ders kitaplarında coğrafi konuma verilen önemden hareket ederken Türkiye'nin jeopolitik konumunun eğitimin siyasal işlevine bir örnek teşkil ettiğine dikkat çekmektedir. Bu bağlamda düşünüldüğünde (İnal 2004), her ülkenin milli devlet fikirlerini ders kitaplarına yansıttığını belirtmektedir. Bu noktadan hareket edildiğinde Türkiye'nin jeopolitiği ile ilgili özellikler Sosyal Bilgiler ders kitaplarında devletin milli politikasının aktarılmasında epey bir öneme sahip olduğu açıkça görülebilecektir.

4.3. Üçüncü Alt Probleme Ait Tartışma ve Sonuç

Türkiye'nin jeopolitik konumu ile ilgili olarak, öğretmenlerin genellikle basmakalıp ifadeleri (Türkiye üç kıtanın birleştiği, boğazlara sahip olduğu önemli petrol yataklarına sahip olduğu vb.) kullandıkları belirlenmiştir (Özey, 2019).

Ayrıca öğretmenlerin, Türkiye'nin jeopolitik konumunun önemine vakıf buldukları, ama bunu öğrencilere aktarmakta güçlük çektiğine bilgisine ulaşılmıştır (Özey, 2019: 6).

Öğretmenler ayrıca Türkiye'nin jeopolitik konumunun avantajları bulunmuş olduğu önemli mevkiden dolayı dezavantaja dönüşebilmektedir. Örnek olarak Orta Doğu'nun petrol yataklarına yakın olmamız bu bölgelerde meydana gelen olayların (göç) ülkemizi etkilediklerini vurgulamışlardır.

Öğretmenler, Türkiye'nin jeopolitik konumunu öğretirken ellerinde bulunan her türlü materyallerden faydalandıklarını söylemişlerdir: “Kabartma haritalar”, “etkinlik kâğıtları”, “yazılı edebi türler” öğretmenlerimiz bunları kullandıklarını ifade etmişlerdir.

Öğretmenler, 2018 SBDÖP'deki eksikliklerin aynen ders kitaplarına da yansıdığını söylemektedirler: “Ders kitapları, mevcut program dâhilinde yazılmaktadır. Bu da yazarların verecekleri bilgilerin sınırlılıklarının belirlenmesi anlamına gelmektedir. Bu sınırlılık programlarda yer alan amaç, açıklamalar ve içeriğin dışına çıkılmayacağını gösterir. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'nin jeopolitik konumuna ilişkin konular sadece teorik, yüzeysel olarak verildiği ve yetersiz kaldığını düşünüyorum.” SİÖ4 öğretmenimiz ifade etmiştir.

Öğretmenler jeopolitik kavramının bu yaş düzeyindeki öğrencilere biraz ağır gelmekte olduğunu dile getiriyorlar. Bu farklılık 4. sınıf öğretmenleri ile 5, 6, ve 7. sınıf Sosyal Bilgiler öğretmenleri arasında farklar olduğuna bilgisine ulaşılmıştır. Bu çalışmada ilkökul ve Sosyal Bilgiler öğretmenlerinin Sosyal Bilgiler dersinin Türkiye'nin jeopolitiğinin öğretiminde önemli etkilere sahip olduğu ortaya konmuştur. Değirmenci (2019) Sosyal Bilgiler öğretmen adayları üzerinde yaptığı çalışmada benzer bulgulara ulaşmıştır. Diğer taraftan Demirkaya da

(2015) coğrafya öğretmen adayları üzerinde yaptığı çalışmada benzer bulgulara ulaşmıştır. Balcı (2012) ise Türkiye'nin coğrafi konumunun değişik yöntemler ile öğretilmesinin önemine dikkat çekmiştir. Bununla birlikte Değirmenci (2015) Türkiye'nin jeopolitiği üzerine yapılan çalışmaların sınırlı olmasına dikkat çekmektedir.

Karadağ (2008), İlhan (2010), Karabulut (2013), Tarakçı (2014), Özey (2019), çalışma ve araştırmalarında Türkiye'nin jeopolitik konumunun önemine dikkat çekmişlerdir. Benzer şekilde bu çalışmaya katılan ilkokul sınıf öğretmenleri ve ortaokul Sosyal Bilgiler öğretmenleri ile yapılan görüşmelerde de öğretmenler, Türkiye'nin jeopolitik konumun önemini vurgulamışlar, bu konu üzerindeki eğitimin önemine işaret etmişlerdir.

Sonuç olarak, ders kitaplarında ve öğretmen görüşlerinde ifade edilen Türkiye'nin jeopolitik konumu belirli kalıp yargılara dayanmaktadır: Bu durum 2018 SBDÖP'in amaçlı uzamsal sentez yeteneğini gerçekte öğrenmesine engel olmakta ve çok boyutlu düşünme becerisini kırmaya temel teşkil etmektedir (Köşker, 2015).

4.4. Öneriler

Bu araştırma 2020 yılında yayınlanan Sosyal Bilgiler ders kitaplarında, 2018 SBDÖP'de ve öğretmen görüşlerinin Türkiye'nin jeopolitik konumu olgusuna nasıl yer verildiğini belirlemek amacıyla hazırlanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre aşağıdaki öneriler sunulabilir:

1. 2018 SBDÖP'de jeopolitik duruma ilişkin kazanımların sayısı artırılarak bu konuya her sınıf seviyesinde yer verilebilir. Potansiyel program geliştirme çalışmalarında, Türkiye'nin jeopolitik konumuyla bağlantılı kazanımlara daha fazla yer verilebilir.
2. Özellikle 4. sınıf düzeyinde öğretmenlik yapan sınıf öğretmenlerinin Türkiye'nin jeopolitik konumu hakkında daha fazla inceleme, kitap okuma, araştırma yapmaları önerilebilir.
3. Tüm sınıf düzeyinde Türkiye'nin jeopolitik konumu hakkında öğretmenleri bilgilendirecek dijital materyaller MEB tarafından okullara gönderilebilir.
4. Eğitim sisteminin bir bütün olduğu düşünülürse Türkiye'nin jeopolitik konumunun diğer derslerin ders kitaplarında yer alma durumlarının da araştırılması önerilir. Böylece farklı derslerin ders kitaplarında da Türkiye'nin jeopolitik konumuna ne düzeyde yer verildiği belirlenebilir.
5. Türkiye'nin jeopolitik konumu öğretimi ile ilgili okullarda yapılan çalışmalarda öğrenci görüşleri de alınabilir.
6. Farklı yıllarda okutulan Sosyal Bilgiler ders kitaplarında Türkiye'nin jeopolitik konumunun yer alma durumlarının karşılaştırmasına yönelik araştırma yapılması önerilir.
7. Bu araştırma Türkiye'nin jeopolitik konumunun Sosyal Bilgiler alanında yapılmıştır. Bunun yanında belirlenecek başka ülkelerdeki benzer ders ve programlarda kıyaslama da yapılabilir.

Kaynakça

- Atmaca, D. Toygur, H. ve Çamurcu, H. (2022). "Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı ve Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Coğrafi Konum Kavramının Değerlendirilmesi." *Kapadokya Eğitim Dergisi*, 3(1), 1-7.
- Azer, H. (2020). *Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Sosyal Bilgiler 7. Sınıf Ders Kitabı*. Ankara: Ekoyay Yayıncılık.
- Balcı, F.E ve Kartal, S. (2020). "Eğitimin Siyasal İşlevi; Sosyal Bilgiler Ders Kitabı Örneği". *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 11(1), 36-49.
- Cilga, İ. (1999). Türkiye'de Çocuk Hakları Çalışmaları. 2. *Ulusal Çocuk Kültürü Kongresi*. B. Onur (Ed.), Ankara: A.Ü. Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayını, 506-516.
- Değirmenci, Y.(2019). Öğretmen Adaylarının Bakış Açısıyla Türkiye'nin Coğrafi Konumunun İncelenmesi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayfa 91-110 5/2 Ekim Ağrı.
- Demirkaya, H. (2015). "Coğrafya Öğretmen Adaylarının Türkiye'nin Yakın Gelecekteki Uluslararası İlişkilerine Bakışı: Bir Coğrafya Okuryazarlığı Analizi". *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, Cilt 2, Sayı 3 Haziran 2015.
- Erdem, M. ve Akkoyunlu, B. (2002). "Bilgi okuryazarlığı becerileri ve bu becerilerin öğrencilere kazandırılması için düzenlenecek öğrenme ortamlarının özellikleri". *Journal of Qafqaz University*, 9, 125-132.
- İnal, K. (2004). *Eğitim ve İktidar* (1. Baskı). Ankara: Ütopya Yayınları.
- Karabulut, B. (2013). *Uluslar arası İlişkilerde Anahtar Kavramlar* (2. Baskı). Ankara: Barış Kitabevi.
- Köşker, N. (2015). "Beşeri coğrafya ve mekânsal bilginin endoktrinasyonu: jeopolitik konum örneği." Kırıkkale Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İlköğretim Sosyal Bilgiler Öğretimi Anabilim Dalı, Kırıkkale.
- Kuş, Z. Meray, Z. ve Karatekin, K (2013). "İlköğretim 4. ve 5. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Yer Alan Değerler". *Değerler Eğitimi Dergisi*, Cilt 11, No. 25, 183-214, Haziran 2013.
- MEB.(2018). *Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programı*, Ankara <https://mufredat.meb.gov.tr/Programlar.adresinden> alınmıştır.
- Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (1994). *Qualitative Data Analysis: An Expanded Sourcebook*. London: Sage.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2018). *Sosyal Bilgiler dersi öğretim programı (İlkokul ve ortaokul 4, 5, 6 ve 7. sınıflar)*. Ankara. MEB. Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı Sami Tüysüz, 4. Sınıf Sosyal Bilgiler Ders Kitabı (Ankara: Tuna Matbaacılık, 2019), 63.

- Özey R. (2019). *Türkiye'nin Jeopolitiği Değişimler ve Öncelikleri*. Ankara: Pegem Akademi.
- Özey R. ve Ünlü M. (2020). *Türkiye'nin coğrafyası ve Jeopolitiği*. Aktif Yayınları.
- Özey, R. (2019). *Türkiye'nin Jeopolitiği* (3.Basım). Ankara: Pegem Yayınları.
- Özsoy, Y. Özyürek, M. ve Eripek, S. (1997). *Özel eğitime muhtaç çocuklar: Özel eğitime giriş* (8. Baskı). Ankara: Karatepe Yayınları.
- Sarılarhamamı H. ve Demirkaya H.(2021). “Özel Gereksinimli Öğrencilerin Eğitiminde Sosyal Bilgiler Dersinin Yeri ve Önemi”. *International Journal of Field Education*, 7 (1), 131-155.
- Şahin, E. (2019). *Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Sosyal Bilgiler 6 Ders Kitabı*. Ankara: Anadol Yayıncılık.
- Tarakçı, N. (2014). *Türkiye Merkezli Jeopolitik Analizler* (1.Basım). Ankara: Tasam.
- Türk Dil Kurumu (2023, 4 Şubat). Sözlük <https://sozluk.gov.tr/> adresinden 04 Şubat 2023 tarihinde alınmıştır.
- Türkiye'nin Yüzölçümü Nedir? (2023, 10 Ocak). <https://turkiyenin-yuzolcumu.nedir.org/> adresinden 10 Ocak 2023 tarihinden alınmıştır.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (11. Baskı). Ankara: Seçkin Yayınları.
- Yıldız, F.(2012). Türkiye'nin Jeopolitik Konumu Bağlamında Avrupa Birliği Enerji Politikaları (Yüksek Lisans Tezi), <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi> adresinden alınmıştır.

10. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabında “Ahlaki Tutum ve Davranışlar” Ünitesinin Ahlaki Beceriler Açısından İncelenmesi

Investigation of the 10th Grade Religious Culture and Ethics Textbook "Moral Attitudes and Behaviors" Unit in terms of Moral Skills

Fatma Nur KASAP KAYIŞ **

Hasan MEYDAN ***

Öz

Günümüzde pek çok gelişim ve hızlı değişimlere şahit olmaktayız. Söz konusu değişim ve gelişimlere cevap verebilmek adına eğitim alanında da yeni adımlar atılmaktadır. Beceri temelli eğitim yaklaşımının öğretim programlarında kendine yer bulması da atılan yeni adımlar neticesindedir. Beceri temelli eğitim, eğitim sürecinde söylem ile eylem arasındaki farkı gidermeyi hedefleyen bir yaklaşımdır. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi öğretim programlarında da beceri temelli eğitim yaklaşımının benimsenmesiyle birlikte beceri temelli bir ahlak eğitimi gündeme gelmiştir. Beceri temelli ahlak eğitiminde hedef öğrencilerde ahlaki kişiliğe ulaşmaktır ve bu ahlaki kişilik ahlaki becerilerin bireyde bulunmasıyla var olmaktadır. Bu bağlamda çalışmamızın amacı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi 10. sınıf ünitelerinden “Ahlaki Tutum ve Davranışlar” ünitesi kazanımları, hazırlık soruları, etkinlikleri ve metinlerinin ahlaki beceriler ile ilişkisini, Meydan (2021) tarafından geliştirilen becerilere dayalı ahlak eğitimi modeline göre oluşturulan tema ve kodlar göz önünde bulundurularak ortaya koymaktır. Söz konusu ilişki incelenirken doküman analizi yöntemine başvurulmuştur. Araştırma sonucunda program ve ders kitaplarının ahlaki yargı becerisine odaklandığı; duyuşsal ve davranışsal becerilerin ihmal edildiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Ahlaki Beceri, Ahlaki Karakter, Beceri, Beceri Temelli Eğitim, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi.

Abstract

Today, we are witnessing many developments and rapid changes. In order to respond to these changes and developments, new steps are being taken in the field of education. Finding a place for the skills-based education approach in curricula is also a result of these new steps. Skill-based education is an approach that aims to eliminate the difference between discourse and action in the educational process. With the adoption of the skills-based education approach in the religious culture and ethics curriculum, a skills-based moral education has come to the agenda. The goal of skills-based moral education is to achieve moral personality in students and this moral personality exists with the presence of moral skills in the individual. In this context, the aim of our study is to reveal the relationship between the acquisitions, preparatory questions, activities and texts of the "Moral Attitudes and Behaviors" unit, one of the 10th grade units of the religious culture and ethics course, and moral skills, taking into account the themes and codes created according to the skills-based moral education model developed by Meydan (2021). Document analysis method was used to examine this relationship. The results show that the curriculum and textbooks focus on moral judgment skills while neglecting affective and behavioral skills.

Keywords: Moral Skills, Moral Character, Skill, Skill-Based Education, Religious Culture and Moral Knowledge Course

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enst., Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, e-posta: fatma.kasap@ogr.sakarya.edu.tr

ORCID: 0000-0002-1404-7972

*** Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Eğitimi Ana Bilim Dalı,

e-posta: hasanmeydan@sakarya.edu.tr

ORCID: 0000-0002-9093-7555

216

Gönderim Tarihi / Submitted: 15.02.2023

Kabul Tarihi / Accepted: 01.06.2023

Atf Bilgisi / Cite As: Kasap Kayış, Fatma Nur & Meydan, Hasan, “10. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabında “Ahlaki Tutum ve Davranışlar” Ünitesinin Ahlaki Beceriler Açısından İncelenmesi”. *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 216-234.

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun şekilde hazırlanmış ve intihal taramasından geçmiştir.

1. Giriş

Son dönemlerde yaşanan hızlı değişim ve gelişimler eğitim alanında da birtakım yenilikleri getirmiştir. Hızlı sosyo-ekonomik değişimlere cevap verebilmek üzere öğretim programlarında yapılan yeniliklerle birlikte eğitim sistemimizde beceri, beceri merkezli öğrenme, beceri temelli eğitim gibi kavramlara sıkça rastlanmaktadır. Beceri kavramına, “bireyin kolaylıkla ve kusursuz olarak yapmasını öğrendiği her şey”¹, kişinin yatkınlık ve öğrenimine bağlı olarak bir işi başarma ve bir işlemi amaca uygun sonuçlandırma yeteneği, maharet.”² şeklinde tanımlamalar yapıldığı görülmektedir. Eğitim penceresinden bakıldığında beceri temelli/merkezli öğrenme kavramlarıyla birlikte eğitim süreçlerinin teoride kalmaması ve pratikte yansımalarının görünmesi böylelikle söylem ve eylem birliğinin sağlanması hedeflenmektedir.³

Öğretim programlarının temel hedefi, eğitim sisteminizin amaçlarına uygun bir şekilde milli eğitim kalite çerçevesinde yer alan temel değerler ve yetkinliklerle bütünleşmiş bilgi, beceri ve davranışların bireylere kazandırılmasıdır. Bu amaç doğrultusunda öğretim programlarında bireylere kazandırılmak istenen hedeflere uygun olarak konular, konulara uygun kazanımlar, öğretim sürecinde uygulanabilir yöntem ve tekniklere yer verilmektedir.⁴ Programlarda yer alan kazanımlar bireylere kazandırılmak istenen değerler ve yetkinlikler çerçevesinde şekillenerek program içerisinde kendine yer bulmaktadır.

Yaşanan gelişim ve değişimlerden doğan ihtiyaçlar, beklentiler öğretim programlarında da çeşitli yenilik ve değişimlerin yapılmasını gerekli kılmaktadır. Bu değişiklik ve yeniliklerin temelinde MEB Stratejik Planı, Milli Eğitim Kalite Çerçevesi, Milli Eğitim Şura Kararları, 21. Yüzyıl Becerileri, Türkiye Yeterlilikler Çerçevesi, Trends in International Mathematics and Science Study (TIMSS) gibi ulusal ve uluslararası, beşeri, fiziki ve stratejik olmak üzere pek çok unsur bulunmaktadır.⁵ Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 2018 yılında yapılan son değişiklikler ve güncellemelerle birlikte öğretim programlarında beceri, temel beceriler, beceri temelli eğitim gibi kavramlara yapılan vurgunun arka planında da bahsi geçen unsurların etkisi görülmektedir.

Beceri temelli eğitim, öğrenmelerin bilgi düzeyinde kalmayıp davranış hâlinde sergilenerek kalıcı öğrenme düzeyine taşınması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Beceri temelli eğitimin en temel özelliklerinin genel anlamda bireysel öğrenme, keşfetme, yaşayarak öğrenme, disiplinler arası beceriler edinme, yansıtıcı değerlendirme olduğu söylenebilmektedir. Kısacası beceri temelli eğitimin öğrenen merkezli bir yöntem olduğuna ve aynı zamanda merkeze aldığı

¹ Remzi Öncül (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2000), “Eğitim ve Eğitim Bilimleri Sözlüğü”.

² *Güncel Türkçe Sözlük*, “Beceri” (Erişim: 09 Kasım 2022)

³ İshak Tekin, “Ahlak Eğitiminde Beceri Merkezli Öğrenme”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 20 (Nisan 2019), 259-287.

⁴ MEB, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı(Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)”, Milli Eğitim Bakanlığı, 1; MEB, “Milli Eğitim Kalite Çerçevesi”, Milli Eğitim Bakanlığı.

⁵ Gökhan Aksoy - Gökhan Taşkın, “Öğretim Programlarının Değişmesini Etkileyen Faktörlerin, Sosyal Bilgiler ve Fen Bilimleri Dersi Müfredatlarını Etkileme Boyutu”, *Milli Eğitim* 48/224 (2019), 75-99.

10. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabında “Ahlaki Tutum ve Davranışlar” Ünitesinin Ahlaki Beceriler Açısından İncelenmesi

bireylerin, öğrenmelerinin kalıcı olması amaçlandığından anlamlı bağlamlar kurma, yaşayarak öğrenme gibi hususlara da dikkat çekilmektedir.⁶

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi öğretim programının temel felsefesi ve genel amaçları bölümünde, programın gelişimini destekleyen yapılandırmacı yaklaşımlar ile birlikte beceri temelli öğrenme yaklaşımı zikredilmektedir.⁷ Aynı zamanda programda ahlaki değer, ahlaki tutum, ahlaki gelişim ve ahlaki davranış gibi kavramlara yer verilmektedir.⁸ Ahlaki davranışların arka planında bilgi ve bu bilgi doğrultusunda bireyin iradesini ortaya koyarak bir davranış sergilemesi söz konusudur. Bu durum ahlaki kişiliğin gelişimi için bilişsel ve duyuşsal ve davranışsal becerilerin desteklenmesini gerekli kılmaktadır. Bu nedenle ahlak öğretimini bir amaç olarak belirleyen DKAB dersinden teori ile pratik arasında bağ kurması beklenmektedir. Beceri temelli eğitimin ortaya çıkması da bahsedilen teori ve pratik arasındaki farklılıklardan ve bu farklılıklar sonucunda doğan ihtiyaçlardan kaynaklanmaktadır.⁹

Ahlak kavramı sözlükte “bir toplum içinde kişilerin uymak zorunda oldukları davranış biçimleri ve kuralları” şeklinde tanımlanmaktadır.¹⁰ Klasik ahlak tanımlarına bakıldığında ise ahlakın insanın karakter yapısı ile ilişkilendirilerek insan nefsinde yerleşen, düşünme ve zorlama olmaksızın kolaylıkla ortaya çıkan bir meleke olduğuna değinilmektedir.¹¹ Klasik ahlak tanımlarında görüldüğü üzere ahlakın zorlanmaksızın ortaya çıkan bir meleke oluşu, beceri kavramının kolaylıkla ortaya koyulan, maharet tanımları ile paralellik göstermektedir. İşte bu ilişki ahlak eğitiminde beceri temelli eğitim vurgusunun temelini oluşturmaktadır ve verimli bir ahlak eğitiminin söz konusu olabilmesi için ahlakın beceriye dönüştürülmesi önem arz etmektedir.

Beceri temelli bir ahlak eğitimi ile söylem-eylem açıklığı giderilmek isteniyorsa üzerinde durulması gereken nokta öncelikle bireylerde ahlaki karakteri oluşturacak ve ahlaki gelişime katkı sağlayacak becerileri tespit ederek bu becerilere odaklanmaktır. Bu odaklanma sonucu ahlaki kişiliği mümkün kılan ahlaki becerilere ulaşılarak beceri temelli bir ahlak eğitiminde hangi becerilerin yapı taşı olabileceği söz konusu olacaktır.¹²

Ahlaki karakter pek çok etkenin bir araya gelmesi ile ortaya çıkmaktadır ki bu noktada psikolojik süreçler önemlidir. Psikologlara göre ahlaki gelişimdeki psikolojik süreçler, birleşik süreçlerdir. Psikologlar söz konusu süreçlerin neler olduğunu öğrenmek adına ahlaki davranışlar sergileyen bireylerin iç dünyasını araştırma konusu hâline getirmişlerdir. Örneğin konu ile ilgili yaptığı araştırmalar sonucu Kershnersteiner, söz konusu psikolojik süreçleri manevî karakter istidadı olarak tanımlamış ve J. Dewey’in ele aldığı irade kuvveti, muhakeme

⁶ Comenius Lifelong Learning Programme, “KEYS Etkin Yeterlilik Temelli Öğrenim İçin Ana Yöntemler Araştırma Raporu”.

⁷ MEB, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı(Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)”, 8.

⁸ MEB, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı(Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)”.

⁹ Hasan Meydan, “Bir Beceri Olarak Ahlak ve Eğitimi: Ahlaki Gelişim Kuramlarına Dayalı Bir İnceleme”, 450-452.

¹⁰ *Güncel Türkçe Sözlük*, “Ahlak” (Erişim: 09 Kasım 2022)

¹¹ Mustafa Çağrıncı, *Ana Hatlarıyla İslam Ahlakı* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2017), 15-19; Recep Kaymakcan - Hasan Meydan, *Ahlak Değerler ve Eğitimi* (İstanbul: Dem Yayınları, 2020).

¹² Meydan, “Bir Beceri Olarak Ahlak ve Eğitimi: Ahlaki Gelişim Kuramlarına Dayalı Bir İnceleme”, 453.

açıklığı ve ince duygululuk unsurlarına iç alemin veya ruhun derinden tahrik edilmesini de ekleyerek dört temel unsurdan bahsetmektedir.¹³

Ahlaki gelişimin arka planında yer alan psikolojik süreçleri inceleyen bir diğer araştırmacı olan Rest, ahlaki gelişimin en az dört ana bileşeni bulunduğunu ve bu bileşenler arasındaki ilişkinin önemli olduğunu ifade etmektedir. Rest'e göre ahlaki davranan birey öncelikle durumun ve durumla ilgili söz konusu bir eylemin diğer insanlar üzerindeki etkisinin neler olabileceğini görür (1. Bileşen), birey ahlaki bakımdan uygun olan davranışı belirler (2. Bileşen), ne yapacağına karar verir (3. Bileşen), yapmayı planlamış olduğu eylemi hayat geçirir (4. Bileşen). Ahlaki davranışta görünen herhangi bir başarısızlık ana bileşenlerden birindeki noksanlıkla ilişkilendirilebilir.¹⁴

Ahlak eğitiminde bütüncül bir yaklaşım benimseyen Narvaez, ahlaki karakterin en az dört unsurdan oluşması gerektiğini ve ahlak eğitiminin bu dört unsurun yerinde sezgi ve çok yönlü düşünceler geliştirmeyi içerdiğini ifade etmektedir. Narvaez bahsi geçen dört alanı şu şekilde sıralamaktadır: Ahlaki Duyarlılık, Ahlaki Yargı, Ahlaki Odak ve Ahlaki Eylem. Ahlaki karakter oluşumundaki süreçler olarak da düşünülen bu dört unsurun her biri için çeşitli beceriler önerilmiştir.¹⁵

Ahlaki gelişim ve ahlaki beceriler ile ilgili Lickona tarafından öne sürülen görüşler de örnek olarak verilebilir. Lickona, ahlaki karakteri oluşturan üç temel parçadan bahsetmiştir: ahlaki bilgi, ahlaki duygu ve ahlaki davranış. İyi bir karakterden bahsedebilmek için iyi olanı bilmek, iyiyi içtenlikle istemek ve iyi olanı yapmak gerekir. Ahlaki olgunluğu oluşturan ahlaki bilgi, ahlaki duygu ve ahlaki davranış aynı zamanda zihin alışkanlıkları, kalp alışkanlıkları ve eylem alışkanlıklarıdır.¹⁶ Görüldüğü üzere ahlak eğitiminde ahlaki gelişim yahut ahlaki karakterin oluşumu için farklı ahlaki beceri tanımları yapılmıştır. Ancak ahlaki duyarlılık, ahlaki muhakeme, ahlaki motivasyon ve ahlaki davranış becerilerinin ön plana çıktığı söylenebilmektedir.¹⁷

Ahlaki duyarlılık, ahlaki bir durumun ve bu durumla karşılaşıldığında söz konusu bir eylem veya eylemsizliğin diğer bireyler üzerindeki etkilerinin fark edilmesidir. İnsanların bir kısmı ahlaki durumlar ve başkalarının ihtiyaçları konusunda farkındalığa kolaylıkla ulaşabilirken bir kısmı basit durumları bile fark edememekte yahut sonradan fark etmektedir¹⁸. Ahlaki bir problemi, karşılaşılan ilk anda tespit edip diğer ahlaki süreçlere geçme adına ahlaki duyarlılık ilk basamak olarak görülmektedir. İnsanların herhangi bir durumda başkalarına zarar veren kötü davranışlarının sorumluluğunun kendilerine ait olduğunu fark etmemelerin altında ahlaki

¹³ George Kerschenstainer, *Karakter Kavramı ve Terbiyesi*, çev. Halil Fikret Kanad (Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1977), 50-55.

¹⁴ R. James Rest, "A Psychologist Looks at the Teaching of Ethics", *The Hasting Center Report* 12/1 (Şubat 1982), 29-36.

¹⁵ Darcia Narvaez, "İnsani ve Ahlaki Gelişim: Erdem Gelişimine Bilişsel ve Nörobiyolojik Bakışlar", çev. Cengiz Şeker, *Ahlak ve Karakter Eğitimi El Kitabı*, ed. Larry Nucci - Darcia Narvaez (İstanbul: Edam Yayınları, 2019), 335-336.

¹⁶ Thomas Lickona, *Educating for Character: How Our Schools Can Teach Respect and Responsibility* (New York: Bantam Books, 1991), 51-53.

¹⁷ Meydan, "Bir Beceri Olarak Ahlak ve Eğitimi: Ahlaki Gelişim Kuramlarına Dayalı Bir İnceleme".

¹⁸ Rest, "A Psychologist Looks at the Teaching of Ethics".

10. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabında “Ahlaki Tutum ve Davranışlar” Ünitesinin Ahlaki Beceriler Açısından İncelenmesi

duyarlılıktaki eksiklik yatmaktadır. Çünkü başkalarının duygu ve düşüncelerini önemsemek, ihtiyaçlarını fark etmek de ahlaki duyarlılıkla ilişkilendirilmektedir ve Lilja ile Osbeck’e göre ahlaki duyarlılığın temelinde empati bulunmaktadır.¹⁹

Ahlaki duyarlılığın nasıl oluştuğu ve geliştiğine bakıldığında karşımıza tecrübe, duygu hafızası gibi kavramlar çıkmaktadır. Bireylerin yaşamlarının ilk dönemlerinde karşılaştıkları olumlu-olumsuz olaylar karşısında ortaya koydukları ilk tepkiler ve bunlara karşı aldıkları dönütler ahlaki duyarlılığı geliştirmektedir.²⁰ Ahlaki duyarlılık becerisinin işlevi; ahlaki yargı, motivasyon veya yerleşik davranışı gerekli kılan durumun varlığını fark etme iken yetkinlik göstergeleri ise olay ve davranış içindeki ahlaki boyuta dair seçicilik, başkalarının ihtiyaç ve mağduriyetine duyarlılık, söz ve davranışların diğer insanlar üzerindeki etkilerini umursama ve güçlü empati becerisidir.²¹

Ahlaki yargı, ahlaki durum karşısında ahlaki bir ikilemde kalınması sonucu neyin iyi neyin kötü olduğuna ve hangi davranışların ahlaka uygun olduğuna karar verilmesini sağlayan beceridir. İşlevi ise durumu ve muhtemel eylem alternatiflerini ahlaki ilke ve değerler ışığında etraflıca inceleyip karar vermedir.²² Aynı zamanda bu beceri doğruyu yanlıştan ayırmayı sağlayan bir yetenek olarak da görülmüştür.²³ Ahlaki yargı ile birey verdiği kararın sonuçlarının ve etkilerinin neler olabileceğini de ayırt edebilmelidir. Ahlaki zekânın bir zekâ türü olarak kabul edilmesi tartışılan bir konu olsa da bazı araştırmacılar tarafından özel bir ahlaki düşünüş biçimi olduğu dile getirildiğinden ahlaki yargı becerisi, ahlaki muhakeme ve ahlaki zekâ gibi kavramlarla ilişkilendirilmektedir.²⁴ Bilişsel gelişimdeki şemalar gibi ahlaki yargı becerisinde de ahlaki şemalar bulunmaktadır ve bu şemalar uzun süreli bellekte yerleşmiş ahlaka dair bilgi ve tecrübelerdir.²⁵ Ahlaki yargı becerisinin yetkinlik göstergeleri; ahlaki ilke ve erdemlerin bilgisi, ahlaki ilke ve erdemlere dayalı analiz yapma, hipotetik eleştirel yansıtıcı ve çok perspektifli düşünme, ahlaki kararlar verebilme, uygulama planı oluşturabilme ve ahlaki ifade/açıklayabilmedir.²⁶

Ahlaki motivasyon, ahlaki yargıdan sonra teoriden pratiğe geçişi sağlayan beceri olarak değerlendirilmektedir. Araştırmacıların bir kısmına göre ahlaki motivasyonda iki unsur önem arz etmektedir: duyguları düzenleme ve irade. Duyguların düzenlenmesi becerisinin işlevi ahlaki kişilik ve motivasyon sağlama iken ahlaki irade becerisinin işlevi ise ahlaki eylemi engellemeye yönelik içsel ve çevresel unsurlara direnmedir. İnsanların duygusal bir yönü olduğu gerçeği geçmişten günümüze düşünce ve davranışlar arasındaki farkları açıklamada etkili olmuştur. Ahlaki karakterin oluşum sürecinde de duygular önem arz etmektedir. Örneğin,

¹⁹ Annika Lilja - Christina Osbeck, “Understanding, Acting, Verbalizing And Persevering: Swedish Teachers’ Perspectives on Important Ethical Competences for Students”, *Journal of Moral Education* 49/4 (2020), 512-528.

²⁰ Kerschenstainer, *Karakter Kavramı ve Terbiyesi*.

²¹ Meydan, “Bir Beceri Olarak Ahlak ve Eğitimi: Ahlaki Gelişim Kuramlarına Dayalı Bir İnceleme”, 466.

²² Meydan, “Bir Beceri Olarak Ahlak ve Eğitimi: Ahlaki Gelişim Kuramlarına Dayalı Bir İnceleme”, 466.

²³ Rodner H. Clarken, “Moral Intelligence in The Schools”, ed. Rodner Clarken, *Annual Meeting of The Michigan Academy of Science*, (2009), 1-7.

²⁴ Mustafa Zülküf Altan, “Eğitim Çoklu Zekâ Kuramı ve Çoklu Zekâ Kuramında Onuncu Boyut: Ahlakî Zekâ”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 22/1 (2012), 137-144.

²⁵ James R. Rest vd., “A Neo-Kohlbergian Approach to Morality Research”, *Journal of Moral Education* 29/4 (2000), 381-395.

²⁶ Meydan, “Bir Beceri Olarak Ahlak ve Eğitimi: Ahlaki Gelişim Kuramlarına Dayalı Bir İnceleme”.

ahlaki davranışın sergilenmesi sürecinde birey, davranışı belirlemeden önce empati, suçluluk, duygusal öz denetim gibi becerilere duygularını da sürece dahil ederek başvurmaktadır.²⁷ Bazı araştırmacılara göre ise duygular ahlaki durum karşısında kendiliğinden ortaya çıksa da birey değer yargılarına göre duygularını düzenleme yoluna gidebilmektedir.²⁸ Ahlaki motivasyonun ikinci önemli unsuru irade, kişinin tüm içsel veya dışsal baskı, yönlendirme ve caydırmalara rağmen verdiği kararın arkasında durmasıdır.²⁹ Ahlaki motivasyon becerisinde duyguların kontrolü ve irade için ayrı yetkinlik göstergeleri söz konusudur. Duygu kontrolü için yetkinlik göstergeleri; ahlaki kişilik için güdülenme, duygusal öz farkındalık, duygusal özdenetim, duygusal iletişim ve empati yapabilme becerisidir. Ahlaki irade yetkinlik göstergeleri ise; bağımsız karar verebilme, zaman ve görev yönetimi, tereddüt hallerini sistematik düşünme ile çözümleme ve yapıcı kararlılıktır.³⁰

Ahlaki davranış, bireyin ahlaki durumun farkına varması, duruma uygun verdiği karar için harekete geçmesi sonucunda ahlaki bir davranış sergilemesini sağlayan beceriler bütünüdür.³¹ Kişinin iyi olanı bilmesi ve iyi olandan yana motive olmasının ardından iyi olanı uygulamaya çalışması, neyi nasıl yapacağına ilişkin alışkanlık ve tecrübe birikimi geliştirmiş olması gerekir. Kerschenteiner' a göre ahlaki davranış kişideki birikimler sonucu ortaya çıkan alışkanlıklardır. Çünkü Kerschenteiner, sergilenen bir davranışın ahlaki olmasını yeterli görmeyerek benzer durumlarda aynı davranışın gösterilmesi gerektiğini savunmaktadır.³² Lilja ve Osbeck ise iki tür ahlaki davranıştan bahsetmektedir. Birincisi altın kural haline gelmiş ve alışkanlıkla ortaya çıkan davranışlar, ikincisi ise duruma ve şartlara uygun şekilde derin bir düşünme sonucunda ortaya çıkan düşünmeye dayalı davranışlar.³³ Ahlaki davranış yetkinlik göstergeleri; ahlaki davranış sergileme, etkili iletişim gibi psiko-sosyal beceriler, yorgunluk ve bıkkınlı başa çıkabilme, dikkati odaklayabilmedir.³⁴

Ahlaki gelişimin hedefi ahlaki davranışa ulaşabilmek için dört ahlaki becerinin de gerçekleşmesi gerekmektedir yani kişi öncelikle içinde bulunduğu durumun farkına varmalı; doğru olanın ne olduğuna, nasıl bir tavır sergileyeceğine, sergilediği tavrın sonuçlarının neler olabileceğine karar vermeli; verdiği karar için içsel veya dışsal caydırıcılara karşı sağlam bir duruş gösterip ahlaki davranışı sergileyebilmedir. Beceri temelli eğitim ile ahlaki kişiliğe dair psiko-pedagojik süreçlerin kesişim noktasını oluşturan bu dört ana bileşen ve eğitimine dair literatürde sınırlı sayıda çalışma bulunmaktadır. Konuyu özelde din eğitimi bağlamında ele alan yalnızca Meydan'ın çalışması ile Tekin'in yapmış olduğu çalışmalara rastlanmaktadır. Meydan çalışmasında ahlaki kuramlar ile ahlaki kişiliği oluşturan becerileri inceleyerek ahlaki kişiliği mümkün kılan ahlaki becerilerin neler olabileceğini ve öğretim programının özellikle hangi

²⁷ Lawrence Kohlberg - Richard Hersh, "Moral Development: A Review of the Theory", *Theory into Practice* 16/2 (1977), 53-59.

²⁸ Augusto Blasi, "Emotions and Moral Motivation", *Journal for the Theory of Social Behaviour* 20/1 (1999), 10-12.

²⁹ Kerschenteiner, *Karakter Kavramı ve Terbiyesi*, 55-62.

³⁰ Meydan, "Bir Beceri Olarak Ahlak ve Eğitimi: Ahlaki Gelişim Kuramlarına Dayalı Bir İnceleme".

³¹ Meydan, "Bir Beceri Olarak Ahlak ve Eğitimi: Ahlaki Gelişim Kuramlarına Dayalı Bir İnceleme", 466.

³² Kerschenteiner, *Karakter Kavramı ve Terbiyesi*, 75-79.

³³ Lilja - Osbeck, "Understanding, Acting, Verbalizing And Persevering: Swedish Teachers' Perspectives on Important Ethical Competences for Students".

³⁴ Meydan, "Bir Beceri Olarak Ahlak ve Eğitimi: Ahlaki Gelişim Kuramlarına Dayalı Bir İnceleme".

10. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabında “Ahlaki Tutum ve Davranışlar” Ünitesinin Ahlaki Beceriler Açısından İncelenmesi

ahlaki becerilere odaklanması gerektiğini ortaya koymayı amaçlamıştır. Tekin’in çalışmasında ise beceri merkezli eğitim anlayışının teorik arka planı ve gelişim süreci ile söz konusu anlayışın ahlak eğitiminde uygulanabilirliği tartışılmıştır.³⁵ Bu çalışmaların yanı sıra beceri temelli eğitim ve beceri eğitimi gibi konular ile ilişkili farklı alanlarda yapılan araştırmalardan bahsetmek mümkündür.³⁶ Beceri temelli eğitim ve beceri temelli ahlak eğitimine dair literatürde az çalışmanın bulunması dikkat çekicidir.

2. Yöntem

2.1. Araştırmanın Amacı

Çalışmamızda 10. Sınıf DKAB ders kitabının “Ahlaki Tutum ve Davranışlar” ünitesinin ahlaki beceriler açısından incelenmesi amaçlanmaktadır. Amaç doğrultusunda ünite hazırlık soruları ve etkinlikler incelenerek hangi ahlaki beceri ile ilişkileri tespit edilmeye çalışılmıştır.

2.2. Araştırma Modeli

Bu araştırma “10. Sınıf DKAB ders kitabında Ahlaki Tutum ve Davranışlar ünitesinin ahlaki beceriler ile ilişkisi nasıldır?” sorusuna cevap aramak üzere nitel yaklaşımda yapılandırılmıştır. Nitel araştırma modelinde, toplanan verilere Nasıl?, Niçin? gibi sorular yöneltilerek veriler arasında saklı duran bilgiyi ortaya çıkarmak hedeflediğinden araştırma modeli olarak nitel araştırma deseni benimsenmiştir.³⁷ Yöntem olarak yazılı kaynakları sistemli bir şekilde analiz edebilmek adına doküman analizi yöntemine başvurulmuştur. Doküman analizi konu ile ilgili anlam çıkarmak, anlayış oluşturmak ve ampirik bilgi oluşturmak için kullanılan bir yöntemdir. Bu nedenle dokümandan elde edilen veriler incelenerek yoruma tabi tutulmuştur.³⁸

2.3. Veri Kaynakları: Kapsam ve Sınırlılıklar

Araştırmamızda veri kaynağı olarak Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığının 28.05.2018 tarih ve 78 sayılı kararıyla ders kitabı olarak kabul ettiği “*Ortaöğretim 10.Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı*” kullanılmıştır.³⁹ Çalışma, söz konusu kitabın ahlaki beceriler ile en ilgili görülen “Ahlaki Tutum ve Davranışlar” ünitesi hazırlık çalışmaları ve etkinliklerle sınırlandırılmıştır. Ders kitapları öğretim programlarından ayrı düşünülemez olduğundan öğretim programında yer alan üniteye ait kazanımlar da incelemeye tabi tutulmuştur. Çalışmanın sınırını Ünite Kazanımları, Ünitimize Hazırlanalım, Düşünelim ve ünite etkinlikleri oluşturmaktadır.

³⁵ Meydan, “Bir Beceri Olarak Ahlak ve Eğitimi: Ahlaki Gelişim Kuramlarına Dayalı Bir İnceleme”; Tekin, “Ahlak Eğitiminde Beceri Merkezli Öğrenme”.

³⁶ Elif Medeni, “Din Eğitiminde Yeni Bir Yaklaşım: Yeterlilik Modelleri ve Eğitim Standartları -Almanya ve Avusturya Örneğinin Türkiye’ye Uyarlanabilirliği-”, *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 13/2 (2013), 9-22; Osman Samancı - Ziya Uçan, “Çocuklarda Sosyal Beceri Eğitimi”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 21/1 (2017), 281-288.

³⁷ Murat Özdemir, “Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11/1 (2010), 323-343.

³⁸ Bilgen Kırıl, “Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi”, *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8/15 (2020), 170-189.

³⁹ Recai Doğan, *Ortaöğretim 10.Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı* (Ankara: Gezegen Yayıncılık, 2022).

2.4. Verilerin Analizi

Veriler içerik analizi tekniği ile analiz edilmiştir. Bu teknik verilerin önceden belirlenen tema ve kodlara göre belirlenip yorumlanmasını içermektedir.⁴⁰ Çalışmada ders kitabında yer alan ilgili ünitenin hazırlık soruları, etkinlikler ve metinler, Meydan (2021) tarafından geliştirilen becerilere dayalı ahlak eğitimi modeli referans alınarak oluşturulan tema ve kodlara göre incelemeye tabi tutulmuştur. Temalar ahlaki becerilerden (ahlaki duyarlılık, ahlaki yargı, ahlaki motivasyon ve ahlaki davranış) kodlar ise bu becerilerin işlev ve yetkinlik göstergelerinden oluşmaktadır.

Ünite incelenirken, ünite kazanımlarının, kapsama giren soru, etkinlik ve metinlerin ahlaki beceriler ile ilişkisi incelenmiştir. Metin incelemelerinde kelime ve cümleler değil paragraflar bir bütün hâlinde ele alınmıştır. Tema ve kodlar için referans alınan modelde ahlaki becerilerin işlev ve yetkinlik göstergeleri dikkate alınmıştır. Ahlaki beceri işlevleri söz konusu becerinin kişinin ahlaki gelişimine hangi açıdan katkı sağladığını gösterirken yetkinlik göstergeleri beceriye sahip kişide gözlemlenmesi beklenen özellikleri ifade etmektedir. İncelemeler yapılırken bazı ifadeler birden fazla ahlaki beceri ile de ilişkilendirilebilmiştir. Örneğin “Tutum ve davranışlarında ölçülü olmaya özen gösterir.”⁴¹ kazanımı ahlaki duygu ve davranış ile ilişkilendirilmiştir. Söz konusu kazanım öğrencilerden hem ahlaki davranışlarında ölçülü hem de özenli olmalarını beklemektedir. Davranışlarda ölçüyü sağlama bireyin davranış kontrolü ve davranış sergilemesiyle ilgiliyken davranışlara özen gösterme, “özen gösterir” ifadesi Bloom taksonomisinde duyuşsal kazanımlar arasında yer almaktadır. Ünite kazanımları, hazırlık soruları, etkinlik ve metinlerden oluşan veriler tek tek analiz edildikten sonra bütüncül bir şekilde yorumlanmıştır.

3. Bulgular

3.1. Ünite Kazanımlarına Dair Bulgular

“Ahlaki Tutum ve Davranışlar” ünitesinde toplam beş kazanım bulunmaktadır.⁴² Bu kazanımların dört tanesi ahlaki becerilerin ikinci basamağı olan ahlaki yargı becerisi ile ilişkilendirilebilirken yalnızca bir kazanım ahlaki duygu ve davranış becerisi ile ilişkilendirilmiştir. Ünite kazanımlarından yalnızca bir tanesinin ahlaki davranış becerisi ile ilgili olması ve dört kazanımın ahlaki yargı boyutunda kalması ünite kazanımlarının öğrencilere ahlaki davranış kazandırmaktan çok ahlaki davranış öncesinde sağlıklı muhakeme gelişimine odaklandığını göstermektedir.

“İslam ahlakının konusu ve gayesini açıklar.” kazanımı ahlaki yargı becerisi ile ilişkilendirilmiştir. Bu kazanımda öğrencilerin ahlak, ahlakın konusu ve amacı ile ilgili bilgi edinmesi ile İslam ahlakının kazandırmayı hedeflediği davranışların neler olduğunun açıklanması hedeflendiğinden öğrencilerden ahlaki yargı/muhakeme becerisi ile ahlakın konusu ve amacının açıklanması beklenmektedir. Ahlaki yargı becerisi yetkinliklerinden biri

⁴⁰ Özdemir, “Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma”.

⁴¹ MEB, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı(Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)”.

⁴² MEB, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı(Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)”.

10. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabında “Ahlaki Tutum ve Davranışlar” Ünitesinin Ahlaki Beceriler Açısından İncelenmesi

ahlaki ifade/açıklayabilme olduğundan ahlaki yargı, öğrencilerin ahlak ile ilgili kavramlar üzerinde düşünmesini ve konu ile ilgili düşünsel bir temel oluşmasına da yardımcı olmaktadır.

“Ahlak ile terbiye arasında ilişki kurar.” kazanımı ile duygu, düşünce, davranış ve irade yönetimi konularına değinilerek bu konular ile ilgili ayet ve hadisler ele alınmaktadır.⁴³ Öğrencilerden konu sürecinde ahlak ile terbiye arasında ilişki kurmaları beklenmektedir. Söz konusu beklentilerin karşılanması için de ahlaki yargı becerisine başvurulmaktadır. Ahlaki yargı becerisinin yetkinlik göstergelerinden ikisi ahlaki ilke ve erdemlerin bilgisi ile bu ilke ve erdemlere dayalı analiz yapmadır. Söz konusu yetkinliklerle ilişkisi sebebiyle bu kazanım ahlaki yargı becerisi ile ilişkilendirilmiştir.⁴⁴ Kazanımın açıklamasında duygu, düşünce ve davranış ilişkisine dikkat çekilmesi bütüncül bir bakış içermektedir.

“İslam ahlakında yerilen bazı davranışları ayet ve hadislerle açıklar.” ve “Hucurat suresi 11-12. ayetlerde verilen mesajları değerlendirir.”⁴⁵ kazanımları da ahlaki yargı ile ilişkilendirilmiştir. Bu iki kazanım ahlaki yargı becerisi yetkinlik göstergelerinden hipotetik, eleştirel, yansıtıcı, çok perspektifli düşünme yetkinliğini göstermeleri öğrencilerden ahlaki davranışların ayet ve hadislerle ilişkilendirilmesi ve açıklaması ayrıca konu ile ilgili verilen ayetlerden mesajlar çıkarmaları beklenmektedir.⁴⁶

Ünite kazanımlarından yalnızca “Tutum ve davranışlarında ölçülü olmaya özen gösterir.”⁴⁷ kazanımının ahlaki duygu ve davranış ile ilişkili olduğu görülmüştür. Bu ilişkilendirmenin sebebi söz konusu kazanımın öğrencilerden ahlaki davranışlar sergilemelerini ve davranışlarında ölçülü ve özenli olmalarını beklemesidir. Bloom taksonomisinde “özen gösterir” ifadesinin duyuşsal kazanıma işaret ettiğini göz önünde bulundurarak ahlaki duygu ile ahlaki davranış arasındaki ilişkinin kazanımda mündemiç olduğu değerlendirilebilir. Ahlaki beceri ahlak eğitiminde ulaşılması hedeflenen son noktadır ve zaman içerisinde ahlaki iradenin güçlenmesini sağlayan tekrarlarla yerleşik hâle gelmektedir.⁴⁸

3.2. Ünitenin İşlenişine Dair Bulgular

Ünite içerisinde öğrencilerin konuya hazırlanması, konuyu öğrenip pekiştirmesi ve son olarak öğrenmelerini değerlendirmek adına öğrencilere Hazırlık Soruları, Düşünelim; Değerlendirelim, Konuşalım, Listeleyelim, Sıra Sizde, Mesaj Nedir?, Sebebi Nedir?, Ne Yapabiliriz? şeklinde etkinlikler, konu metinleri ve ünite sonu değerlendirmeleri bulunmaktadır.⁴⁹

3.2.1. Ünite Hazırlık Sorularının İncelenmesi

Ünitemize hazırlanılan bölümü dört sorudan oluşmaktadır ve bu soruların tamamı ahlaki yargı ile ilişkilendirilmiştir. Sorulardan birincisi “Ahlak, seciye, şahsiyet, karakter ve terbiye

⁴³ MEB, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı(Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)”.

⁴⁴ Meydan, “Bir Beceri Olarak Ahlak ve Eğitimi: Ahlaki Gelişim Kuramlarına Dayalı Bir İnceleme”, 466.

⁴⁵ MEB, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı(Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)”.

⁴⁶ Meydan, “Bir Beceri Olarak Ahlak ve Eğitimi: Ahlaki Gelişim Kuramlarına Dayalı Bir İnceleme”, 466.

⁴⁷ MEB, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı(Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)”.

⁴⁸ Kerschenstainer, *Karakter Kavramı ve Terbiyesi*.

⁴⁹ Doğan, *Ortaöğretim 10.Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı*.

kavramlarını sözlük ve ansiklopedilerden araştırınız.” sorusudur.⁵⁰ Ahlaki kavramların bilgisine ulaşma ahlaki yargı becerisinin yetkinlik göstergelerinden biridir. Hazırlık sorularından birincisinde öğrencilerden istenen de ahlaki kavramların bilgisine ulaşmaktır ve ilk sorunun ilişkilendirildiği beceri ahlaki yargı becerisidir. Ahlaki yargı becerisi ile ahlaki kavramların bilgisine ulaşmak aynı zamanda öğrencilerin ahlaki akıl yürütme becerilerini kullanmalarını da sağlamaktadır.⁵¹

İkinci soru “İslam ahlakının kaynakları hakkında bilgi toplayınız.” sorusudur. Ahlakın kaynaklarını araştırmak, ahlakın temellendirilmesi ile ilişkilidir. Ahlakın temellendirilmesi öğrencilerin ahlaki kararlar verirken hangi kaynaklara ve hangi hükümlere göre hareket edeceklerinin ayırımına varmalarını sağlamaktadır. Ahlaki kaynakları bilme ahlaki yargı sürecinde bireyin kararlarını etkileyeceğinden söz konusu hazırlık sorusu ahlaki yargı becerisi ile ilişkilendirilmiştir.

“İslam ahlakında yerilen davranışların hangileri olduğu ile ilgili bir araştırma yaparak listeleyiniz.” maddesi hazırlık çalışmalarının üçüncüsü olarak karşımıza çıkmaktadır.⁵² Bu araştırmanın arka planında öğrencilerden İslam ahlakında övülen ve yerilen davranışların ayırımına varmaları ve yerilen davranışları listelemeleri bulunmaktadır. Övülen ve yerilen davranışların birbirinden ayırımı ahlaki bir muhakemeye dayandığından 3. madde ahlaki yargı becerisi ile ilişkilendirilmiştir.

Ünite hazırlık sorularının sonuncusu “Hucurat suresinin 11-12. ayetlerinin anlamlarını Kur’an-ı Kerim mealinden okuyunuz. Ayetlerde verilen mesajların neler olabileceği konusunda araştırma yapınız.” sorusudur.⁵³ Öğrencilerden konunun temellerini oluşturacak bilgilere ana kaynaklardan ulaşmalarını isteyen bu madde ahlaki yargı becerisi ile ilişkilendirilmiştir. Ahlaki kavramların bilgisine ulaşmak özellikle de bunu ana kaynaklardan yapmak sağlam bir ahlaki muhakeme için önem arz etmektedir. Çünkü ahlaki muhakeme becerisinin ahlaki gelişim sürecinde önemli olduğu kadar muhakeme sırasında temel kaynaklardan bilgilere ulaşmak da önemlidir.

3.2.2. “Düşünelim” Kısımlarının İncelenmesi

Ünite içerisinde her başlık altında öğrencilerin konu ile ilgili hazır bulunuşluklarını görebilmek, konular arasında ilişki kurmalarını sağlamak, çağrışımlarda bulunmak ve öğrencilere konu başlık içeriği ile ilgili merak uyandırmak adına düşünelim bölümleri sunulmuştur. Düşünelim bölümlerinde yer alan soruların tamamı ahlaki yargı becerisi ile ilişkili olup sorular şu şekildedir.⁵⁴

Düşünelim 1: İslam ahlaki ifadesi size hangi anlamları çağırıyor? Düşüncelerinizi arkadaşlarınızla paylaşınız.

Düşünelim 2: Sizce ahlakın kaynakları nelerdir? Arkadaşlarınızla konuşunuz.

⁵⁰ Doğan, *Ortaöğretim 10.Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı*, 101.

⁵¹ Narvaez, “İnsani ve Ahlaki Gelişim: Erdem Gelişimine Bilişsel ve Nörobijolojik Bakışlar”, 336.

⁵² Doğan, *Ortaöğretim 10.Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı*, 101.

⁵³ Doğan, *Ortaöğretim 10.Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı*, 101.

⁵⁴ Doğan, *Ortaöğretim 10.Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı*, 102-122.

10. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabında “Ahlaki Tutum ve Davranışlar” Ünitesinin Ahlaki Beceriler Açısından İncelenmesi

Düşünelim 3: “Edepli insan, terbiyeli insan” ifadeleriyle anlatılmak istenen nedir? Düşüncelerinizi arkadaşlarınızla paylaşınız.

Düşünelim 4: İslam dininin yapılmasını yasakladığı davranışlardan hangilerini biliyorsunuz? Arkadaşlarınızla konuşarak bir liste oluşturunuz.

Düşünelim 5: “Yalancının mumu yatsıya kadar yanar.” ve “Yalancının evi yanmış da kimse inanmamış.” sözleri ile verilmek istenen mesaj nedir? Arkadaşlarınızla konuşunuz.

Düşünelim 6: “Allah iftiradan saklasın!” duası hangi durumlar için yapılır? Arkadaşlarınızla konuşunuz.

Düşünelim 7: Tecessüs ne demektir? Tecessüs yapmak niçin iyi bir davranış değildir? Arkadaşlarınızla tartışınız.

Düşünelim 8: “Duydum ki gıybetimi yapmışsın, yüzüme söylemekten kaçmışsın, benim gibi bir acizden korkmuş Allah’tan korkmamışsın.” (Mevlâna) Bu söze göre gıybet nedir? Sizce hangi davranışlar gıybet olarak değerlendirilebilir? Arkadaşlarınızla paylaşınız.

Düşünelim 9: “Haset etme ne olur. Çalış senin de olur.” sözüyle anlatılmak istenen nedir? Arkadaşlarınızla konuşunuz.

Düşünelim 10: Sizce kötü zan nedir? Hangi davranışlar kötü zanda bulunmaya girer? Arkadaşlarınızla konuşunuz.

Düşünelim 11: Hile yapmak ne demektir? Sizce ne gibi davranışlar hile olarak değerlendirilebilir? Arkadaşlarınızla konuşunuz.

Düşünelim 12: “Lüzumsuz ise söndür!” sloganı son zamanlarda niçin yaygın olarak kullanılmaktadır? Arkadaşlarınızla konuşunuz.

Düşünelim kısımlarında başlıklar ile ilgili yöneltilen soruların öğrencilerde çağrışımlarda bulunmak, konu ile ilgili küçük çaplı araştırma yaptırmak, atasözleri ve deyimler ile konuların bağlantısını kurdurmak, konu ile ilgili ön bilgilerini tespit etmek gibi amaçlarla sorulduğu anlaşılmaktadır. Öğrencilerden ahlaki kavramları açıklamaları ve ahlaki davranışların neden iyi yahut neden kötü olduklarına dair görüşlerini ortaya koymaları istenmektedir. Bu beklentiler ahlaki ifadeyi açıklayabilme, çok perspektifli düşünme, ahlaki ilke ve erdemlerin bilgisi, ahlaki ilke ve erdemlere dayalı analiz yapma gibi yetkinlik göstergelerini gerektirdiğinden düşünelim bölümü soruları ahlaki yargı becerisi ile ilişkilendirilmiştir.⁵⁵ Öğrenciler bu sorulara cevap verirken ahlaki şemalarındaki yerleşik bilgilerini kullanarak ön bilgilerine dayalı kararlar verip ahlaki davranış ve ahlaki durumlar konusunda yorum yapabileceklerdir.⁵⁶

3.2.3. Etkinliklerin İncelenmesi

Ünite etkinlikleri incelendiğinde üniteye öğrencilere yirmi bir etkinlik sunulduğu görülmüştür.⁵⁷ Etkinliklerden dokuz tanesi ahlaki motivasyon becerisinin duygu yönetimi boyutu ile ilişkilendirilirken on iki etkinlik ahlaki yargı becerisi ile ilişkilendirilmiştir. Ahlaki yargı ile ilişkilendirilen etkinlikler şu şekildedir:⁵⁸

⁵⁵ Meydan, “Bir Beceri Olarak Ahlak ve Eğitimi: Ahlaki Gelişim Kuramlarına Dayalı Bir İnceleme”, 466.

⁵⁶ Rest vd., “A Neo-Kohlbergian Approach to Morality Research”.

⁵⁷ Doğan, *Ortaöğretim 10.Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı*.

⁵⁸ Doğan, *Ortaöğretim 10.Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı*, 101-122.

- Sizce İslam ahlakının temel özellikleri nelerdir? Arkadaşlarınızla belirleyerek listeleyiniz.
- “Rahman’ın (has) kulları onlardır ki yeryüzünde tevazu ile yürürler ve kendini bilmez kimseler onlara laf attığında (incitmeksizin) “Selam!” derler (geçerler).” (Furkân suresi, 63. ayet.) Bu ayette belirtilen ahlaki davranış bularak arkadaşlarınızla değerlendiriniz.
- İslam ahlakının vahye dayanmasının önemi nedir? Arkadaşlarınızla değerlendiriniz.
- Toplum içinde kullanılan “Edep ya hu!” ve “Edebini takın!” gibi ifadeler kimler için kullanılır? Arkadaşlarınızla konuşunuz.
- Sizce insan, güzel ahlaklı davranışlara sahip olabilmek için nasıl bir terbiye almalıdır? Düşüncelerinizi arkadaşlarınızla paylaşınız.
- “Ey iman edenler! Allah için hakkı ayakta tutan, adaletle şahitlik eden kimseler olun...” (Mâide suresi, 8. ayet.) İslam dininde yalancı şahitlik konusunda niçin özel bir uyarı vardır? Arkadaşlarınızla değerlendiriniz.
- “Hiç kimse başka bir kimseyi fasıklıkla suçlamasın ve onu küfürle itham etmesin. Eğer itham ettiği kimse dediği gibi değilse, bu sıfatlar muhakkak itham edene döner.” (Buhari, Sahih-i Buhari, Edeb, 44.) Bu hadiste verilmek istenen mesaj nedir? Arkadaşlarınızla değerlendiriniz.
- İftiranın önüne geçebilmek için ne gibi önlemler alınabilir? Düşüncelerinizi arkadaşlarınızla paylaşınız.
 - “Hz. Ömer (r.a.) zaman zaman geceleri Medine sokaklarında teftişe çıkardı. Yine bir gece sokakları gezerken evlerden birinde bir adamın şarkı söylediğini duydu. Hemen evin duvarına tırmandı ve içeride gördüğü nahos durum karşısında şöyle seslendi: ‘Ey Günahkâr! Allah’ın yasakladığı bir şeyi işlediğin hâlde Allah’ın senin günahını gizleyeceğini mi sandın?’ Bunun üzerine içerideki adam, ‘Ve sen ey müminlerin emiri! Hakkımda (karar vermek için) acele etme! Ben bir konuda Allah’a karşı geldiysem, sen Allah’a üç konuda karşı geldin. Allah, ‘Birbirinizin kusurunu araştırmayın.’ (Hucurât suresi, 12. ayet.) buyuruyor, sen araştırdın. Allah, ‘Evlere kapılarından girin.’ (Bakara suresi, 189. ayet.) buyuruyor, sen duvarıma tırmandın ve izin almadan evime girdin. Hâlbuki Allah, “Ey iman edenler! Kendi evlerinizden başka evlere, geldiğinizi fark ettirip (izin alıp) ev sahiplerine selam vermeden girmeyin.” (Nûr suresi, 27. ayet.) buyuruyor.’ Bu sözler üzerine Hz. Ömer (r.a.), ‘Eğer seni affedersem sen de beni iyilikle karşılar mısın?’ der. Adam, ‘Evet’ diyerek onu affeder ve Hz. Ömer (r.a.) evden çıkar gider. (Ahmed b. Hanbel, Fedailü’s-Sahabe, C 2, s. 322) Bu olayı, İslam’ın özel hayata verdiği değer açısından arkadaşlarınızla değerlendiriniz.”
- “Gıybeti dinleyen, gıybeti yapan gibidir.” (Hz. Ali) Bu sözü arkadaşlarınızla yorumlayınız.
 - “Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurur: “Ancak iki kişiye gıpta edilir. Bunlar, Allah’ın kendisine verdiği malı hak yolunda harcayan kimse ile Allah’ın kendisine verdiği (ilim ve) hikmete göre karar veren ve onu başkalarına öğreten kimsedir.” (Buhari, Sahih-i Buhari, Zekât, 5) Bu hadiste verilen mesaj nedir? Siz kimlere gıpta ediyorsunuz? Arkadaşlarınızla değerlendiriniz.”
 - “Arkadaşlarınızla Hucurât suresinin 11-12. ayetlerinin meallerini birkaç defa okuyunuz. Yapılan açıklamaları da dikkate alarak ayetlerle ilgili aşağıdaki soruları cevaplandırınız. Kim,

10. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabında “Ahlaki Tutum ve Davranışlar” Ünitesinin Ahlaki Beceriler Açısından İncelenmesi

kime söylüyor? Ayetlerin ana konusu nedir? Ayetlerde geçen temel kavramlar nelerdir? Muhataplardan ne yapmaları isteniyor?”

Yukarıdaki etkinlikler öğrencileri konu ile ilgili düşünmeye sevk eden etkinliklerdir. Öğrencilere örnek olay ve durumlar sunularak yorum yapmaları, kötü davranışların engellenmesi adına neler yapılabileceği, yorum ve düşüncelerini arkadaşları ile paylaşmaları istenmektedir. Öğrencilerden ahlaki durumlar ve ahlaki olaylar üzerine düşünmeleri, ahlaki kararlar vermeleri, uygulama alanları oluşturmaları ve ahlaki ifadeleri açıklamaları bunları yaparken aynı zamanda çok perspektifli düşünmeleri, ahlaki ilkelere ve erdemlere dayalı analiz yapmaları istenmektedir. Söz konusu beklentilerin bir kısmı aynı zamanda ahlaki yargı becerisinin yetkinlik göstergeleri olduğundan yukarıdaki etkinlikler ahlaki yargı becerisi ile ilişkilendirilmiştir.⁵⁹

Ünitenin dokuz etkinliği ise ahlaki motivasyon becerisinin duyguların kontrolü boyutu ile ilişkilendirilmiştir. Bu etkinlikler şunlardır:⁶⁰

- Yalan söylemenin başka ne gibi bireysel ve toplumsal olumsuz sonuçları vardır? Arkadaşlarınızla konuşarak bir liste oluşturunuz.
- Yalandan kaçınırım. Çünkü;
- Sizce insanı iftira etmeye yönlendiren sebepler nelerdir? Düşüncelerinizi paylaşınız.
- Ben insanların mahremiyetini ihlal etmem. Çünkü;
- Sizce hasedin sebepleri nedir? Ne gibi bireysel ve toplumsal zararları vardır? Düşüncelerinizi arkadaşlarınızla paylaşıp birlikte bir liste oluşturunuz.
- Kötü zanda bulunmamak için ne yapabiliriz? Arkadaşlarınızla konuşup çözümler üreterek değerlendiriniz.
- İnsanlar arası ilişkilerde güven niçin önemlidir? Hile yapmak insandaki güven duygusunu nasıl zedeler? Arkadaşlarınızla tartışınız.
- Savurganlığı önlemek için neler yapılabilir? Arkadaşlarınızla öneriler geliştirip değerlendiriniz.
- İslam ahlakında yerilen davranışların ne gibi ortak bireysel ve toplumsal zararları olduğunu arkadaşlarınızla belirleyerek listeleyiniz.

Ahlaki motivasyon becerisi, ahlaki davranış sergilemeden önce teorilerin pratiğe dönüşmesini sağlayan beceri olarak özetlenebilir. Yukarıdaki etkinlikler ahlaki motivasyonun iki önemli unsuru olan duyguları düzenleme ve irade açısından incelemeye tabi tutularak etkinliklerinin ahlaki motivasyon becerisinin duyguları düzenleme boyutu ile ilişkili görülmüştür. Davranışların arka planında nasıl duyguların etkisi bulunuyorsa ahlaki davranışı sergileme sürecinde de duygular önem arz etmektedir. Bireyler ahlaki davranış öncesi özellikle empati ve duygusal öz denetime başvurmakta ve başkalarının duyguları ile kendi duygularının farkına

⁵⁹ Meydan, “Bir Beceri Olarak Ahlak ve Eğitimi: Ahlaki Gelişim Kuramlarına Dayalı Bir İnceleme”, 466.

⁶⁰ Doğan, *Ortaöğretim 10.Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı*, 101-122.

vararak davranışı şekillendirebilmektedir.⁶¹ Söz konusu dokuz etkinlik öğrencileri empati yapmaya ve kendi duygularının farkına varmaya teşvik etmektedir. Örneğin “Yalandan kaçınırım. Çünkü;...”, “Sizce hasedin sebepleri nedir? Ne gibi bireysel ve toplumsal zararları vardır? Düşüncelerinizi arkadaşlarınızla paylaşıp birlikte bir liste oluşturunuz.” ve “...Hile yapmak insandaki güven duygusunu nasıl zedeler?...” gibi etkinlik soruları öğrencilerin empati yapmalarını, kendi duygularının farkına varmalarını ve duygusal süreçlerden geçerek çözüm yolları bulmalarını sağlamaktadır. Öğrenci yalandan neden kaçınmasını gerektiğini, yalan söylemenin insanlara nasıl zararlar verebileceğini ve duygusal olarak insanları nasıl etkileyebileceğini empatiye başvurarak düşünebilir yahut güven duygusunun zedelenmesinin toplumda ne gibi sıkıntılar oluşturabileceğini özellikle de insanlar arası duygusal bağları nasıl koparabileceğini yine duygularını devreye sokarak düşünebilmektedir. Ayrıca duyguları düzenleme ile ilgili yetkinlik göstergelerinin; ahlaki kişilik için güdülenme, duygusal öz farkındalık, duygusal özdenetim, duygusal iletişim ve empati yapabilme becerisi olduğu düşünüldüğünde söz konusu dokuz etkinliğin bu yetkinlik göstergeleri ile ilişkili olduğu da görülmektedir.⁶²

3.2.4. Ünite Metinlerinin İncelenmesi

Ünite metinleri belli başlıklar altında sıralanmış, öğrencilere konuların anlatımını yapmak ve konu ile ilgili örnek olay, ayet ve hadisler sunmak üzere hazırlanmış paragraflardan oluşmaktadır. Çalışmamızda paragraflar bir bütün hâlinde değerlendirilmiş ve ahlaki beceriler ile ilişkileri incelenmiştir. Metinler öğrencilerin konuyu anlama ve kavramalarını hedeflediğinden metinlerin büyük bir kısmı ahlaki yargı becerisinin yetkinlik göstergeleri ile yakından ilişkili görülerek ahlaki yargı ile ilişkilendirilmişken bir kısmı da ahlaki motivasyonun duygu düzenleme boyutu ile ilişkilendirilmiştir. Örneğin, incelediğimiz kitabın 102. ve 103. sayfasında “İslam Ahlakının Konusu ve Gayesi” başlığı altında yer alan konu metni öğrencilere ahlak, ahlak çeşitleri, din ve ahlak arasındaki ilişki gibi konularda teorik alt yapı oluşturacak bilgiler ve konu ile ilgili örnek teşkil eden hadisler içermektedir.⁶³ Bu metinler ile öğrencilerden ahlaki ilke ve erdemlere dayalı analiz yapma, ahlaki ilke ve erdemlerin bilgisine ulaşma, ahlaki ifadeyi açıklama gibi ahlaki yargının yetkinlik göstergelerinde yer alan yetkinliklere ulaşmaları beklenmektedir. Aynı zamanda öğrencilere sunulan bilgilerden yola çıkarak eleştirel ve yansıtıcı düşünceleri de beklentiler arasındadır. Ünitenin büyük bir kısmında bu beklentilere ulaşmak adına metinler sunduğundan ahlaki yargı becerisi ile ilişkilendirilen metinler ağırlıktadır.

Her ne kadar ünite metinlerinin büyük çoğunluğu ahlaki yargı becerisi ve ahlaki yargının yetkinlik göstergeleri ile ilişkilendirilmiş olsa da birkaç paragrafta öğrencilerin duygularına hitap eden ve duyguların da sürece dahil edilmesini sağlayan unsurlar bulunduğu bazı paragraflar ahlaki motivasyonun duyguları düzenleme becerisi ile ilişkilendirilmiştir. Bu metinler “İslam Ahlakının Kaynakları” başlığının dördüncü paragrafı, “Ahlak ve Terbiye İlişkisi” başlığının yedinci paragrafı, “Yalan” başlığının ikinci paragrafı, “İftira” başlığının

⁶¹ Kohlberg - Hersh, “Moral Development: A Review of the Theory”.

⁶² Meydan, “Bir Beceri Olarak Ahlak ve Eğitimi: Ahlaki Gelişim Kuramlarına Dayalı Bir İnceleme”, 466.

⁶³ Doğan, *Ortaöğretim 10.Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı*, 102-103.

10. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabında “Ahlaki Tutum ve Davranışlar” Ünitesinin Ahlaki Beceriler Açısından İncelenmesi

birinci ve beşinci paragrafları, “Mahremiyetin İhlali” başlığının beşinci paragrafi, “Gıybet” başlığının ikinci, üçüncü ve sekizinci paragrafları, “Haset Etmek” başlığının ikinci ve dördüncü paragrafları, “Suizan” başlığının ikinci paragrafi, “Hile Yapmak” başlığının birinci ve ikinci paragrafları, “İsraf” başlığının ikinci ve yedinci paragrafları ile “Kur’an’dan Mesajlar: Hucurat Suresi 11-12. Ayetler” bölümünün dördüncü paragraflarıdır.⁶⁴ Söz konusu metinlerin dışında kalanlar ahlaki yargı becerisi ile ilişkilendirilen paragraflardır.

Duyguları düzenleme becerisi ile ilişkilendirilen paragraflarda öğrencileri empati yapmaya, kendi duygularını fark etmeye, toplum düzenine ve insanlar arasındaki bağlara dikkat etmeye teşvik eden ifadeler rastlanmıştır. Ahlaki davranışın, davranış haline dönüşmeden önceki süreçlerinden biri de duyguların devreye girmesidir. Kişi ahlaki bir karar verip onu davranışa dönüştürmeden önce empati, suçluluk, utanma vb. duygulara başvurabilmektedir.⁶⁵ Bu nedenle ahlak ve ahlaki davranışlar ile ilgili olan bir üniteye duygulara hitap eden metinlerin yer alması da önemlidir. Örneğin, iftiranın anlatıldığı metnin bir bölümde yer alan,

“...Bu sebeple iftira, bir insana yapılabilecek en büyük haksızlıktır. Suçsuz bir kişi, iftira ile toplum önünde kötü ve suçlu duruma düşer. Çevresindekilere karşı zor durumda kalır. Hiçbir kötülük yapmadığı halde yapmış gibi işlem görür. İftira ailenin yıkılmasına, arkadaşlıkların kopmasına, toplumdaki güven ve huzur ortamının yok olmasına sebep olur...”

kısmı, öğrencilerde iftiranın getirdiği olumsuzluklara karşı düşünmeye ve iftiraya uğrayan bir insanın nelerle karşı karşıya kalabileceğine dair empati yapmaya teşvik etmektedir.⁶⁶ Yine bazı metinlerde toplumun huzuru ve insanlar arasındaki güven duygularına vurgu yapılmakta ve öğrencilerin insanlar arasında birlik beraberlik duygularını ve önemini hissetmeleri sağlanmaya çalışılmaktadır.

Ahlaki karakter oluşumunun nihai hedefi olan ahlaki davranışa ulaşabilmek adına ünite metinlerinin ahlaki becerilerden ahlaki yargı ve ahlaki motivasyon becerisinin duyguları düzenleme boyutu ile ilişkili olması öğrencilere ahlaki durumları fark etme, ahlaki muhakeme yapabilme, başkaları ile kendisinin duygularını fark etme ve tüm bu beceriler ile ahlaki kararlar verebilmeyi sağlasa da davranış boyutu ile ilişkili metinlerin yer almaması öğrencileri ahlaki davranış boyutuna ulaştırma konusunda yetersiz kalmaktadır. Her ahlaki beceri, ahlaki karakter oluşumunda önemli olsa da ahlaki becerilerin tümünün birlikte yer alması ahlaki karakterin tam anlamıyla gerçekleşebilmesi adına önem arz ettiği unutulmamalıdır.

4. Sonuç ve Öneriler

Son dönemlerde sıklıkla gündeme gelen beceri temelli/merkezli öğrenme kavramı, eğitimde söylem ve eylem birliği sağlanması gerektiğini savunan, eğitim süreçlerinin teoride kalmayıp pratikte karşılık bulmasını ve böylelikle öğrenmelerin kalıcılığının artırılmasını hedefleyen bir yaklaşımdır.⁶⁷ Beceri temelli eğitimin temelinde bireysel öğrenme, yaşayarak öğrenme ve anlamlı bağlam gibi unsurlar yer almaktadır. Öğreneni sürece daha fazla dahil etmeyi

⁶⁴ Doğan, *Ortaöğretim 10.Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı*, 101-122.

⁶⁵ Kohlberg - Hersh, “Moral Development: A Review of the Theory”.

⁶⁶ Doğan, *Ortaöğretim 10.Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı*, 110.

⁶⁷ Tekin, “Ahlak Eğitiminde Beceri Merkezli Öğrenme”.

amaçlayan bu yaklaşım bireye ve bireyin öğrenmelerinin kalıcı hale gelmesi adına teori ile pratik arasında güçlü bağlar kurmaya önem vermektedir.

Eğitim sistemimizin temel amaçlarına yönelik hazırlanan öğretim programları, zaman içerisinde hızla değişen sosyo-ekonomik koşulların etkisiyle çeşitli yenilemelere ihtiyaç duymaktadır. Değişimlerin etkisiyle öğretim programlarında MEB tarafından 2018 yılında bazı güncellemeler yapılarak beceri, beceri temelli eğitim, temel beceriler gibi kavramlara yer verilmiştir. DKAB dersi öğretim programı için de söz konusu güncellemeler geçerli olmuş ve programın temel felsefesi ve genel amaçlarında beceri temelli eğitim kavramı kendisine yer bulmuştur.⁶⁸

DKAB programında kendine yeni yer bulan beceri temelli ahlak eğitimi anlayışı ahlak eğitiminde temel problemlerden olan söylem eylem birliğini akla getirmektedir. Konunun önemli bir boyutu ise klasik ahlak tanımlarında yer alan maharet/meleke vb. kavramlar ile beceri kavramı arasındaki paralelliktir. Bu paralellik penceresinden bakıldığında da verimli bir ahlak eğitimi için bilginin davranışa yani teorinin pratiğe yansması önem arz etmektedir. Beceri temelli bir ahlak eğitiminden söz edildiğinde karşımıza ahlaki beceriler çıkmaktadır. Ahlaki beceriler ahlaki kişiliğin oluşması için bireyde var olması gereken beceriler olup bireyde ahlaki durumu fark etmeden başlayan ve ahlaki davranışa uzanan süreçlerden oluşmaktadır. Çalışmamızda dört ahlaki beceri referans alınarak Ahlaki Tutum ve Davranışlar Ünitesi incelenmiştir: ahlaki duyarlılık, ahlaki yargı, ahlaki motivasyon ve ahlaki davranış. Her becerinin kendine ait işlev, yetkinlik göstergeleri ve özellikleri bulunmaktadır.⁶⁹

10.sınıf DKAB dersinin 4.ünitesi olan “Ahlaki Tutum ve Davranışlar” ünitesi ahlaki beceriler açısından incelenmiş ve bu inceleme ünite kazanımları, hazırlık soruları, etkinlikler ve metinler üzerinden yapılmıştır. Ünite kazanımları incelendiğinde kazanımların büyük bir kısmı ahlaki yargı becerisi ile ilişkilendirilirken yalnızca bir kazanım ahlaki duygu ve ahlaki davranışla ilişkilendirilmiştir.⁷⁰ Söz konusu ilişki, ünite kazanımlarının öğrencilere ahlaki davranış kazandırmaktan ziyade ahlaki muhakemelerini odağa aldığını göstermektedir. Kazanımların ahlaki muhakeme becerisi ile ilişkili hazırlandığı gibi diğer becerilerle özellikle de ahlaki davranış becerisi ile ilişkili şekilde hazırlanması ahlaki kişiliğin oluşumundaki teorilerin pratikte yansımalarının görünmesi adına kolaylık sağlayacaktır.

“Ünite hazırlık soruları” ve “Düşünelim” bölümleri incelendiğinde tümünün ahlaki yargı becerisi ile ilişkili olduğu görülmüştür. “Ünite hazırlık soruları” öğrencileri üniteye, “Düşünelim” etkinlikleri ise konu başlıkları altında yer alarak alt başlıklara öğrencileri hazırlamak ve hazırbulunuşluklarını ölçmek adına kitapta yer alan bölümlerdir. İncelemelerimiz azırlık soruları ve düşünelim kısımlarının odağında da davranış öncesi ahlaki muhakemenin bulunduğunu göstermektedir.

Ünite etkinlikleri incelendiğinde ise yirmi bir etkinliğin dokuzu ahlaki motivasyon becerisinin duyguları düzenleme boyutu ile ilişkilendirilirken on iki etkinliğin ahlaki yargı becerisi ile

⁶⁸ MEB, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı(Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)”.

⁶⁹ Meydan, “Bir Beceri Olarak Ahlak ve Eğitimi: Ahlaki Gelişim Kuramlarına Dayalı Bir İnceleme”, 466.

⁷⁰ MEB, “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı(Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)”.

10. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabında “Ahlaki Tutum ve Davranışlar” Ünitesinin Ahlaki Beceriler Açısından İncelenmesi

ilişkili olduğu görülmektedir. Beceri temelli bir ahlak eğitiminden bahsedebilmek için duyguları düzenlemeye yönelik etkinliklerin üniteye yer alması ahlaki kişilik oluşumu için önemlidir. Ancak etkinliklerden hiçbirinin ahlaki karakter oluşumunun nihai hedefi olan ahlaki davranış becerisi ile ilişkilendirilememesi etkinliklerin bu konuda yetersiz kaldığını göstermektedir. Her ne kadar davranışın sergilenebilmesi için arka planda duyguların oluşması gerekse de duygu ile ilişkilendirilen etkinliklerin devamında ahlaki davranış becerisi gerektiren etkinliklerin yer almaması dikkat çekicidir. Örneğin israf konusunda öğrencilere “Savurganlığı önlemek için neler yapılabilir? Arkadaşlarınızla öneriler geliştirip değerlendiriniz.” etkinliği sunulmaktadır.⁷¹ Bu etkinlikte öğrencilerden savurganlığın ne gibi olumsuzluklara yol açtığını düşünürken empati yaparak kendi duygularını da sürece dâhil etmeleri beklenmektedir. Ancak öğrencileri düşündüren hatta duygu boyutlarına da hitap eden bu etkinliğin devamında bütünlük sağlamak ve öğrencilerde ahlaki davranış becerisinin oluşum ve gelişimi adına israf konulu bir kampanya düzenleme, belli bir süre tutumlu davranışlar sergilemelerini sağlayacak küçük veya büyük çaplı etkinlikler düzenlemenin faydalı olacağı düşünülmektedir.

Etkinlik incelemeleri ile benzer bir durum metinlerin incelenmesinde de karşımıza çıkmaktadır. Konu metinlerinin bir kısmı ahlaki yargı ile diğer bir kısmı da ahlaki motivasyon becerisinin duyguları düzenleme boyutu ile ilişkilendirilmiştir. Metinlerin bir kısmının duygu düzenleme boyutu ile ilişkisi öğrencileri ahlaki davranış hedefine yaklaştırırsa da ahlaki davranış becerisi ile ilişkilendirilebilecek bir metnin yer almaması bir sınırlılık olarak değerlendirilmektedir.

Ünite kazanım, etkinlik, hazırlık soruları ve metinler açısından incelendiğinde ortaya çıkan tablo ahlaki becerilerden en çok ahlaki muhakeme üzerinde durulduğunu göstermektedir. Elbette muhakeme gücünü desteklemek sağlıklı bir karakter oluşturma adına önemlidir ancak ahlaki davranış ile yalnızca tek bir kazanımın ilişkilendirilebilmesi beceri temelli eğitim açısından yetersiz görülmektedir. Temel hedefi söylemleri eyleme, teoriyi pratiğe çevirmek olan bir programda daha fazla ahlaki davranışla ilişkilendirilebilen bölüm olması gerekmektedir. Ünitenin ahlaki karakter oluşumunun ilk basamağı olan ahlaki duyarlılık becerisinde kalmaması; ahlaki muhakeme, ahlaki motivasyonun duygu düzenleme boyutu gibi ileri basamak becerilerle ilişki kurması göz ardı edilmemesi gereken önemli bir ihtiyaçtır. Bunun için düşünme, karar verme, hissetme gibi aşamaların ardından daha fazla etkinlik veya metnin ahlaki davranış becerisine hitap etmesi gerekmektedir. Çünkü davranış, zamanla ve tecrübelerle dayalı olarak tekrarlanarak, alışkanlıkla ortaya çıkmaktadır ki ahlaki karakter hedefleniyorsa öğrencilere ahlaki davranışları tekrarlama fırsatı tanıyacak ve ahlaki kişilik oluşumlarını destekleyecek daha fazla ahlaki davranış etkinliğine ihtiyaç duyulmaktadır.⁷² Ünitelerin işlenişlerinin belirli zamanlarla sınırlandırılması, müfredatın yetiştirilmesi gibi gereklilikler söz konusu etkinliklere program içerisinde yer vermeyi zorlaştırırsa da ahlaki davranış becerisi ile ilişkili etkinliklerin sayılarının artırılması önemli bir husustur.

Ahlaki eğitiminde becerilerin gelişimi için birtakım öneriler öne çıkmaktadır. Örneğin ahlaki yargı becerisinin gelişimi için değer temelli sosyal öğrenme ortamları, olumlu tecrübeye dayalı duygu hafızası; ahlaki yargı becerisi gelişimi için otonom ahlaki düşünme denemeleri, değer

⁷¹ Doğan, *Ortaöğretim 10.Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı*, 120.

⁷² Kerschenstainer, *Karakter Kavramı ve Terbiyesi*, 75-78.

analizi ve değer açıklama çalışmaları, ahlaki ikilem tartışmaları; ahlaki motivasyon becerisi gelişimi için duygulara yönelik iç gözlem çalışmaları, sistematik değer analizi çalışmaları, sabır azim ve dayanıklılığı geliştirici çalışmalar; ahlaki davranış gelişimi için ise edep eğitimi, değerlerin doğrudan öğretimi, bağımsız ahlaki davranış denemeleri gibi çalışmalar önerilmektedir.⁷³ Ahlaki becerilerin gelişimi için önerilen faaliyetler dikkate alınarak hazırlanan etkinlik, soru ve metinlerin ahlaki karakter oluşumu ve ahlaki davranışa ulaşma adına süreci kolaylaştıracağı ve söylem ile eylem arasındaki bağın daha kalıcı bir şekilde kurulacağı ve söz konusu yetersizliklerin giderilmesi adına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Aksoy, Gökhan - Taşkın, Gökhan. “Öğretim Programlarının Değişmesini Etkileyen Faktörlerin, Sosyal Bilgiler ve Fen Bilimleri Dersi Müfredatlarını Etkileme Boyutu”. *Milli Eğitim* 48/224 (2019), 75-99.
- Altan, Mustafa Zülküf. “Eğitim Çoklu Zekâ Kuramı ve Çoklu Zekâ Kuramında Onuncu Boyut: Ahlakî Zekâ”. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 22/1 (2012), 137-144.
- Blasi, Augusto. “Emotions and Moral Motivation”. *Journal for the Theory of Social Behaviour* 20/1 (1999), 1-19.
- Clarke, Rodner H. “Moral Intelligence in The Schools”. ed. Rodner Clarke. *Annual Meeting of The Michigan Academy of Science*, 1-7.
- Comenius Lifelong Learning Programme. “KEYS Etkin Yeterlilik Temelli Öğrenim İçin Ana Yöntemler Araştırma Raporu”, 2015. Erişim 26 Kasım 2022. <http://www.keysproject.eu/index.php/tr/keys-outcomes/documents/summary/4-documents/86-keys-arastirma-raportu>
- Çağrı, Mustafa. *Ana Hatlarıyla İslam Ahlakı*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 10.Baskı., 2017.
- Doğan, Recai. *Ortaöğretim 10.Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabı*. Ankara: Gezegen Yayıncılık, 2022.
- Kaymakcan, Recep - Meydan, Hasan. *Ahlak Değerler ve Eğitimi*. İstanbul: Dem Yayınları, 3.Baskı., 2020.
- Kerschenstainer, George. *Karakter Kavramı ve Terbiyesi*. çev. Halil Fikret Kanad. Ankara: Milli Eğitim Basımevi, 1977.
- Kıral, Bilgen. “Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi”. *Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8/15 (2020), 170-189.
- Kohlberg, Lawrence - Hersh, Richard. “Moral Development: A Review of the Theory”. *Theory into Practice* 16/2 (1977), 53-59.
- Lickona, Thomas. *Educating for Character: How Our Schools Can Teach Respect and Responsibility*. New York: Bantam Books, 1991.

⁷³ Meydan, “Bir Beceri Olarak Ahlak ve Eğitimi: Ahlaki Gelişim Kuramlarına Dayalı Bir İnceleme”, 466.

10. Sınıf Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Ders Kitabında “Ahlaki Tutum ve Davranışlar” Ünitesinin Ahlaki Beceriler Açısından İncelenmesi
- Lilja, Annika - Osbeck, Christina. “Understanding, Acting, Verbalizing And Persevering: Swedish Teachers’ Perspectives on Important Ethical Competences for Students”. *Journal of Moral Education* 49/4 (2020), 512-528.
- MEB. “Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersi Öğretim Programı(Ortaöğretim 9, 10, 11 ve 12. Sınıflar)”. Milli Eğitim Bakanlığı, 2018. Milli Eğitim Bakanlığı.
- MEB. “Milli Eğitim Kalite Çerçevesi”. Milli Eğitim Bakanlığı. Milli Eğitim Bakanlığı.
- Medeni, Elif. “Din Eğitiminde Yeni Bir Yaklaşım: Yeterlilik Modelleri ve Eğitim Standartları -Almanya ve Avusturya Örneğinin Türkiye’ye Uyarlanabilirliği-”. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 13/2 (2013), 9-22.
- Meydan, Hasan. “Bir Beceri Olarak Ahlak ve Eğitimi: Ahlaki Gelişim Kuramlarına Dayalı Bir İnceleme”, ts. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ilted/issue/63142/890349>
- Narvaez, Darcia. “İnsani ve Ahlaki Gelişim: Erdem Gelişimine Bilişsel ve Nörobiyolojik Bakışlar”. çev. Cengiz Şeker. *Ahlak ve Karakter Eğitimi El Kitabı*. ed. Larry Nucci - Darcia Narvaez. 325-340. İstanbul: Edam Yayınları, 2019.
- Öncül, Remzi. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2000.
- Özdemir, Murat. “Nitel Veri Analizi: Sosyal Bilimlerde Yöntembilim Sorunsalı Üzerine Bir Çalışma”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11/1 (2010), 323-343.
- Rest, James R. vd. “A Neo-Kohlbergian Approach to Morality Research”. *Journal of Moral Education* 29/4 (2000), 381-395.
- Rest, R. James. “A Psychologist Looks at the Teaching of Ethics”. *The Hasting Center Report* 12/1 (ubat 1982), 29-36.
- Samancı, Osman - Uçan, Ziya. “Çocuklarda Sosyal Beceri Eğitimi”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 21/1 (2017), 281-288.
- Tekin, İshak. “Ahlak Eğitiminde Beceri Merkezli Öğrenme”. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 20 (Nisan 2019), 259-287.

Zihinsel Muhasebeye Kavramsal Bir Bakış *

A Conceptual Perspective at Mental Accounting

Selçuk KENDİRLİ **

Ahmet Erkan CİHANGİR ***

Öz

Muhasebe tanımına bakılacak olursa, işletmelerin finansal işlemlerini kaydeden, sınıflandıran, özetleyen ve raporlayan, sonuçları yorumlayan ve analiz eden bir sistem olarak tanımlanmaktadır. Sistematik olarak uygulamalara bakıldığında, işletmeler sistem içerisinde iktisadi değer yaratan olayları sıkı bir şekilde takip etmektedirler. Buna benzer bir şekilde, insanlar da benzer bir muhasebe sistemini zihinlerinde kullanmaktadırlar. Günlük hayatta ve gelecek açısından aldıkları kararları ve giriştikleri eylemleri farklı zihinsel hesaplarda kategorize etmektedirler. Yaptıkları/yapacakları işlemleri değerlendirmekte ve kendince belgelemektedirler. İnsanların düşünce sisteminden kaynaklı sahip olduğu bu muhasebe sistemi, beynin doğal olarak geliştirdiği ve bildiği bir sistemdir. Uygulama açısından bakılacak olursa, buna zihinsel muhasebe denilebilir. Bu kapsamda geliştirilen beklenti teorisinin tüketici kararları üzerindeki etkisini inceleyen Richard Thaler (1980, 1985), zihinsel muhasebe kavramını literatüre kazandırmıştır. Bu çalışma, zihinsel muhasebenin kavramsal boyutunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda çalışma, zihinsel muhasebe yaklaşımını genel çerçevesi içinde incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Muhasebe, Zihinsel Muhasebe, Davranışsal Finans.

Abstract

If we look at the definition of accounting, it is defined as a system that records, classifies, summarizes and reports the financial transactions of the enterprises, interprets and analyzes the results. When we look at the practices systematically, businesses closely follow the events that create economic value within the system. Similarly, people use a similar accounting system in their minds. They categorize the decisions they take and the actions they take in daily life and for the future in different mental accounts. They evaluate and document their own actions. This accounting system that people have due to their thinking system is a system that the brain naturally develops and knows. From a practical standpoint, it might be called mental accounting. Richard Thaler (1980, 1985), who examined the effect of the expectation theory developed in this context on consumer decisions, brought the concept of mental accounting to the literature. This study aims to reveal the conceptual dimension of mental accounting. In this context, the study examines the mental accounting approach in its general framework.

Keywords: Accounting, Mental Accounting, Behavioral Finance.

* Bu çalışma "16th International Conference On Knowledge, Economy & Management, 11-13 Kasım 2022, İstanbul" kongresinde sunulan tebliğin yeniden düzenlenmiş halidir.

** Prof. Dr., Hitit Üniversitesi, İİBF, Finans Bankacılık

e-posta: selcukkendirli@yahoo.com

ORCID: 0000-0001-7381-306X

*** Öğr. Gör., Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu

e-posta: aerkanchangir@hitit.edu.tr

ORCID: 0000-0002-6593-8724

1. Giriş

Geleneksel finansman modelleri; yatırımcıların risk ve belirsizlik ortamında yatırım kararlarını rasyonel olarak aldıklarını, en yüksek faydayı aradıklarını, piyasaların her zaman etkin olduğunu, diğer yatırımcılarla hemen hemen aynı beklentilere sahip olduklarını ve oluşturulan menkul kıymet fiyatlarının rastgele olduğunu varsayar. Geleneksel finans teorisinin aksine davranışsal finans, duyguların ve psikolojik faktörlerin insan davranışını etkilediğini ve bu nedenle insanların her zaman rasyonel hareket etmediğini iddia eder. Adam Smith Ahlaki Düşünce Sistemi adlı çalışmasında; Modern davranışsal finansın “hasardan kaçınma” ve “riskten kaçınma” eğilimlerini ilk kez tanımlamıştır ve insanların iyiden kötüye gittiklerinde acı ve pişmanlık duyduklarını ve iyi bir duruma döndüklerinde mutlu hissettiklerini ifade etmiştir (Göcekli, 2022: 56). Özellikle finansta iktisatçıların akılcı bir şekilde açıklayamadığı anomaliler, yatırım kararlarının davranışsal ve psikolojik yönlerini açıklamaya çalışan davranışsal finansa daha fazla odaklanılmasına yol açmış ve yatırım kararlarındaki kritik rolü nedeniyle sürecin önemli bir parçası haline getirmiştir. Hatta bireylerin toplum içindeki davranışlarının bir fiziksel süreç gibi algılandığı ve fiziksel sistemlerin yaklaşımlarının bireylerin ya da toplulukların sosyal davranışlarını analiz eden yaklaşımlar da mevcuttur (Ulusoy ve Şen, 2019).

Geleneksel muhasebe kavramı ise, işletmeler için mali sonuçları olan ve mali nitelikteki işlemlerin parasal verileri ve gerektiğinde diğer sayısal verileri toplayan, topladığı bu verileri işletmeyle ilgili kişi, kurum ve kuruluşların amaçları ve ihtiyaçları doğrultusunda kaydeden, sınıflandıran, analiz yoluyla yorumlayan ve elde ettiği sonuçları genellikle dönemler halinde raporlar halinde sunan sistematik bilgi sağlama süreci olarak tanımlanmıştır (Büyükmirza, 2019: 27). Bireylerin her zaman rasyonel kararlar aldığı varsayımına dayanan klasik iktisat modellerinin geçerliliği, özellikle psikolojik ve sosyolojik disiplinlerden yararlanan davranış bilimlerinin literatüre girmesiyle etkisini kaybetmeye başlamıştır. Davranış bilimleri önce iktisat alanında önem kazanmış, daha sonra finans ve muhasebe alanlarındaki araştırmalarla devam etmiştir. Bu kapsamda Kahneman ve Tversky "beklenti teorisini" ortaya atmışlardır. Bu teoriye göre, bir kişinin davranışı, duyguları ve zihinsel süreçleri tarafından yönlendirilen ve riskli koşullarda yatırımcının karar vermesini etkileyen kalıcı önyargıların olduğu savunulmuştur. Yatırımcıların potansiyel kazançlarla karşılaştıklarında riskten kaçınma davranışı sergileme eğilimindeyken, potansiyel kayıplarla karşı karşıya kaldıklarında risk arama davranışı sergileme eğiliminde olduklarını iddia etmişlerdir. Bu durum işletmelere ve insanlara yatırım yaparken, yeni durumların da gözden geçirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur. Yapılan işlemler ise işletmelerde muhasebe sistemi ile kayıtlara aktarılabilen ve üçüncü kişilerin analizlerine ve yorumlarına sunulabilmektedir. Bu süreç işletmelerde olduğu gibi insanların zihinlerinde de benzer bir muhasebe sistemini kullanmaktadır. İnsanın doğal olarak bildiği bu muhasebe sistemi zihinsel (mental) muhasebe olarak tanımlanmaktadır (Güven, 2021: 255). Bu alanda yapılan çok sayıda ampirik çalışma bireylerin karar verirken zihinsel muhasebe yaptıklarını ve zihinsel muhasebenin bireylerin kararlarını etkilediğini tespit etmiştir. Bu çalışmalar ortaya koymaktadır ki, yatırımcılar finansal davranışlarını sergilerken, istemeden de olsa zihinsel bir ölçüm tartım yapmakta ve sonuç çıkarmaktadırlar. Gayri ihtiyari

zihinsel muhasebeye başvurumaktadırlar. Bu çalışmada, zihinsel muhasebe kavramsal açıdan incelenecek ve genel bir literatür çalışması yapılacaktır (Alkan, 2022; Özkan ve Özkan, 2020; Red'kin, 2019).

2. Literatür Taraması

Zihinsel muhasebe kapsamında yapılan literatür taramasına kısaca bakılacak olursa;

Locke ve Mann (2000), yaptıkları çalışmada, yöneticilerin ayırım tercihlerinin öznel muhasebeyi yansıttığı sonucuna varmışlardır. Ek olarak, subjektif muhasebenin etkileri, yalnızca yöneticilerin raporlamayı daha şeffaf bir şekilde yapmak istediklerinde devreye girmektedir. Bu durumun, yatırımcılar tarafından da olumlu değerlendirildiğini tespit etmişlerdir.

Grinblatt ve Keloharju, (2001) “Outlook teorisi, subjektif muhasebe ve opsiyon fiyatlandırması” başlıklı çalışmalarında, görünüm teorisinin insan karar verme sürecinin referans noktalarını birleştirme eğiliminde olduğunu ve düşük olasılıklı olayları yanlış bir şekilde tarttığını iddia ettiğini ifade etmişlerdir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, piyasada faaliyet gösteren tüccarların, fiyatların yükselmesini engellediğini ve perspektif teorisi tarafından sağlanan işleve benzer bir olasılık ağırlıklandırma işlevi oluşturduğunu tespit etmişlerdir. Firmalar nispeten yüksek veya düşük oynaklık dalgalanmalarına sahip olduğunda, önyargıların opsiyon ticareti için verimsiz fiyatlara yol açtığını ifade etmişlerdir.

Grinblatt ve Han (2005), “Stratejik Kapasiteler için Envanter Kontrol Sistemleri Modeli” başlıklı çalışmalarında, envanter kontrolü teorilerini öznel bir yaklaşımla incelemişlerdir. Elde edilen sonuçlara göre, kapasite kontrol modellerinde türev, entegre ve görelî davranışsal kontrollerin kullanılmasının, yalnızca depodaki malların birikim seviyelerini modüle etmekle kalmayıp, aynı zamanda satış zamanını ve dönemini azalttığını ve gelir seviyesini iyileştirdiğini gözlemlemişlerdir. Ayrıca davranışsal modellerde zihinsel yönlerin ayarlanmasının yöneticiler tarafından kolaylıkla kullanılabileceğini belirtmişlerdir.

Kivetz (1999) çalışmasında beklentiler teorisi ve öznel muhasebe (subjektif muhasebe) açısından yatırımcıların zarar eden hisse senetlerini tutma isteklerini incelemiştir. Bu iki teoriye dayanarak, ilgili araştırmacı hisse senetlerinin dayanak değeri ile denge fiyatı arasında bir fark olduğunu ve ayrıca hisse senedi fiyatının bilgiye gerçekte olduğundan daha az tepki verdiğini tespit etmişlerdir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, aradaki farkı, temel değerlerin rastgele değerlendirilmesi ve referans fiyatların güncellenmesiyle karşılandığını ifade etmiştir.

Dianati Deilami vd. (2018) değer temelli çevrimiçi alışverişi inceleyen çalışmalarında, zihinsel muhasebe teorisi perspektifini incelemişlerdir. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, algılanan fiyat ve riskin değer parametreleri ve çevrimiçi alıcıların satın alma niyetleri üzerinde olumsuz bir etkisinin olduğunu tespit etmişlerdir. Ancak alışverişin rahatlığı, algılanan değer üzerinde ve ayrıca çevrimiçi alışveriş yapanların satın alma niyeti üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. Algılanan değer, yalnızca çevrimiçi alışveriş yapanların satın alma niyeti üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. Alışveriş zevkinin çevrimiçi alışveriş yapanların algılanan değeri üzerinde hiçbir etkisi yoktur, ancak satın alma niyeti ile pozitif bir ilişkisi vardır. Öte yandan,

algılanan değer aracı değişkeni aracılığıyla çevrimiçi alışveriş yapanların rahatlığı, satın alma niyeti üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir. Ancak algılanan fiyat ve algılanan satın alma riski, algılanan değer aracı değişkeni aracılığıyla satın alma niyeti üzerinde olumsuz bir etkiye sahiptir.

Ola vd. (2017) çalışmalarında sermaye varlıklarının fiyatlandırılması modelini subjektif muhasebe çerçevesinde matematiksel olarak incelemişlerdir. Bu modelde, subjektif hesaplar şeklinde sunulan her bir amaç için yatırımcının beklediği getiri, risksiz varlık getirisi, beta ve subjektif hesap riskinin bir fonksiyonudur ve bu subjektif hesap riski, yatırımcının getirisi arasındaki farka eşdeğerdir.

Mascareñas ve Fangyuan (2017) yaptıkları çalışmada, çoklu vergi beyannamelerinin vergi kanunlarının davranışsal uyumu üzerindeki etkisini incelemişlerdir. Zihin teorisi ve zihinsel muhasebe kullanarak vergi mükelleflerinin, vergi borçlarını ödeme ile ilgili davranışlarını incelemişlerdir. Çalışmadan elde ettikleri bulgulara göre, vergi mükelleflerinin mevcut dönem vergi borçlarını erteleterek, daha eski vadeli vergi borçlarını öncelikli olarak ödediklerini tespit etmişlerdir.

Parsai ve Mollanazari (2019) yaptıkları çalışmada, sermaye bütçeleme kararlarında subjektif muhasebenin rolünü incelemişlerdir. Çalışmadan elde edilen sonuçlar, yöneticilerin borçlanma yoluyla finanse edilen varlıkları, sermaye yoluyla finanse edilen benzer varlıklara göre daha az elden çıkarma eğiliminde olduklarını göstermiştir. Bunun nedeninin ise, insanların varlıklardan elde edilen faydalara ilişkin algılarına dayandığını ifade etmişlerdir.

Ahmadi ve Matoufi (2020) yaptıkları çalışmada, insanların genel olarak ellerinde nakit bulundurmaya tercih ettiklerini ve yatırımlarından ekstra getiri elde etmeyi umduklarını ifade etmişlerdir ve ekonomik davranışın rasyonelliği ile zihinsel muhasebe arasında önemli bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir.

Hitay ve Anbar (2020) yenilikçi yöntemler ile psikolojik faktörlerin etkisi arasındaki ilişkiyi araştırdıkları çalışmalarında, yenilikçi muhasebe yöntemleri ile psikolojik faktörler ve zihinsel muhasebe ile risk tolerans düzeyi arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğunu tespit etmişlerdir. Yatırımcılar zihinsel muhasebeyi kullandıkları zaman, daha fazla inisiyatif almaktalar ve daha yüksek risklere katlanabilmektedirler.

Mohammadi Nafchi (2020) yaptığı çalışmada, zihinsel muhasebeyi incelemiştir. Çalışmadan elde edilen bulgular, zihinsel muhasebenin bireylerin farklı finansal olaylar karşısında finansal karar verme koşullarını incelediğini ve bu koşullara göre kararlar aldığını göstermiştir. Ayrıca, hane halkının zihinsel muhasebeden yararlandığı kadar, işletmeler de yararlanmaktadır.

Koohkan vd. (2021) çalışmalarında yatırımcıların zihinsel muhasebesinin finansman politikaları ve ekonomik büyüme üzerindeki etkisini finansal raporlama perspektifinden incelemişlerdir. Çalışmadan el edilen sonuçlar, ankete katılan yatırım şirketlerinin genel olarak zihinsel muhasebenin davranışsal yansımaları ile hareket ettiklerini göstermiştir. Ayrıca, yatırımcıların zihinsel muhasebesinin finansal kaldıraç, homojen nakit stok kazançları üzerinde olumsuz etkisi ve borç oranı üzerinde ise doğrudan etkisi olduğunu tespit etmişlerdir.

Dadashi vd. (2023) çalışmalarında, yatırımcıların yatırımlarını yaparken, zihinsel muhasebeden faydalanma ve faydalanmama durumunda karşılaştıkları sonuçları, uzman olarak varsayılan kişiler üzerinde araştırmışlardır. Çalışmada uzmanlar kartopu yöntemine göre seçilmişlerdir. Bu araştırma ile, insanların mali kararlarını verirken, akıllarında her bir karar için hesap açmakta olduklarını ve her kararın sonuçlarını (olumlu veya olumsuz) tek başına incelemeye çalıştıklarını tespit etmişlerdir. Çalışmalar, insanların kararlarının finansal metinlerde tanıtılan karar modelleriyle her zaman mantıksal olarak tutarlı olmadığını göstermektedir. Yatırımcılar vizyonlarını belirli bir amaca yönelik bir hesap olarak görmeli ve uzun vadeli bir vizyona sahip olmalıdır. Çünkü kısa vadeli hedefler genellikle uzun vadeli hedeflere ağır basar ve zihinsel hesapların kullanılmasına yol açar. Boş bir zihne sahip olmak, bir işi eli boş yapmak, zihinsel muhasebeye sahip olmak ise bir konu veya konu hakkında yeterli bilgiye sahip olmak demektir. Dolayısıyla zihinsel muhasebe olmadan planlama mümkün değildir.

3. Zihinsel Muhasebe Kavramı ve Bileşenleri

Zihinsel muhasebe, muhasebe kavramından yola çıkarak, insanların finansal kararlarında her kararı değerlendirirken, akıllarında ayrı bir hesap açmaları ve her bir kararın sonuçlarını (olumlu veya olumsuz) tek başına incelemeye çalışmaları olarak değerlendirilebilir. Araştırmalar, insanların kararlarının, finansal metinlerde tanıtılan karar modelleriyle her zaman mantıksal olarak tutarlı olmadığını göstermektedir. Yatırımcılar, vizyonlarını belirli bir amaca yönelik bir hesap olarak görmeli ve uzun vadeli bir vizyona sahip olmalıdır. Çünkü kısa vadeli hedefler genellikle uzun vadeli hedeflere ağır basar ve zihinsel hesapların kullanılmasına yol açar. Boş bir zihne sahip olmak, eli boş bir şey yapmak anlamına gelir ve zihinsel muhasebeye sahip olmak, bir konu veya konu hakkında yeterli bilgiye sahip olmak demektir. Bu nedenle, zihinsel muhasebe olmadan planlama mümkün değildir (Dadashi vd., 2023: 1).

Zihinsel (Mental) Muhasebe olgusunu ilk olarak Richard H. Thaler Davranışsal İktisat literatürüne kazandırmıştır. Thaler, zihinsel muhasebeyi, “İnsanlar/Kişilerin varlıklarını çok sayıda değiştirilmesi mümkün olmayan mental hesaplarda gruplandırarak, ekonomik sonuçları kodlama, sınıflandırma ve değerlendirme eğilimi taşımaları” biçiminde tanımlamaktadır (Özkan M. 2020: 34).

Zihinsel muhasebe, önce bir olayı insan beyninde algılama şekline göre gruplandırarak, gruplandırma sonucuna göre karar verme işlemidir. Benzer bir olayın insan beynindeki farklı gruplarda eşleşmesi sonucunda birbirinden tamamen farklı sonuçlar doğurabilmektedir (Atik vd. 2018: 718).

Zihinsel muhasebe, kurallar ve sözleşmelerden oluşan normal muhasebe sistemlerinin aksine insanların davranışlarını gözlemleyerek anlaşılmaktadır. Yapılan gözlemlerin sonuçlarına göre zihinsel muhasebenin üç temel bileşeni vardır (Thaler, 1999: 184).

Bu bileşenlerin ilki sonuçların algılanması, tecrübe edilmesi, sonuçların nasıl algılandığı ve nasıl değerlendirildiğiyle ilgilidir (Thaler, 1999: 184). İnsan zihnindeki bir olayı geçmişteki benzer bir olayla ilgisi sürekli karşılaştırılmakta ve geçmişteki tecrübelerine göre yeni haline

dönüştürmektedir. Sonuç olarak verilen karar, kişinin olayı hangi zihinsel hesabında değerlendirdiğine göre belirlenecektir (Atik vd., 2018: 718).

İkinci bileşen, gerçekleşen faaliyetlerin ilgili olduğu hesaplara aktarılmasıyla ilgilidir. Bu bileşende harcamalar kategorilere (konut, yiyecek, eğitim, tatil vb.) ayrılır. Ayrıca harcamalar açık veya kapalı (örtülü) bütçe ile sınırlandırılır (Thaler, 1999: 184). Bu bileşende bireyler paranın nereden geldiğini, nerede saklandığını ve nasıl harcadığı konusunda kodlama eğilimi gösterirler (Kıyılar ve Akkaya, 2020: 194).

Üçüncü ve son bileşen ise zihinde tutulan hesapların değerlendirilme sıklığı ile ilgilidir. Bu bileşende hesaplar günlük, haftalık, aylık ve yıllık olarak dar ve geniş açılardan değerlendirilir. Hesapların değerlendirme sıklığı olayların önemlilik derecesine göre değişkenlik gösterir (Özkan, 2020: 42).

İnsanlar, temel ihtiyaçları (yemek, barınma, elektrik, su, iletişim vb.) için ayrı eğitim harcamaları için ayrı eğlence ve tatil için ayrı kategorilerde birikim yaparlar. Zihinsel muhasebede her kategori birbirinden farklı olarak değerlendirilir ve birbiriyle karıştırılmaz.

4. Zihinsel Muhasebe ve Ekonomik İhlaller

Zihinsel muhasebe, mantıklı karar verme algoritması üzerine kurulmaktadır. Mantıklı karar verme algoritması incelendiğinde; olaylarla ilgili analiz yapmayı etkileyen ihtimallerin hesaplanması, mantığa, gerçeğe ve psikolojiye uygunluk, hızlı ve tutarlı, net ve hatasız çıkarımlar yapma ihtiyacı gibi psikolojik mekanizmaları kullanarak daha az sürede daha doğru çıkarımların yapılmasının sağlanması olarak bakılabilir. Bu şekilde, bu kararların doğru olarak alınması mümkün olmakta ve rasyonel, mantıklı kararlar ortaya çıkabilmektedir (Küçükay, 2018: 610). Bu bağlamda insanların vereceği rasyonel olmayan kararlar, insanın ekonomiklik ilkesini (homo economicus) ihlal edebileceğinden, önemli bir kavram olarak ortaya çıkmaktadır. Ekonomik ihlaller farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır (Atik vd., 2018: 719; Erdoğan, 2021: 31-32). Bunlar:

- Beklenmedik Bir Paranın Gelmesi,
- Kaybetmeyi Göze Alabileceğin Para Miktarı,
- Emniyet Marjı,
- Şans Oyunlarından Kazanç,
- Para Harcanır Düşüncesi,
- Aynı Değere Sahip Varlıkları Farklı Fiyatlandırma.

4.1. Beklenmedik Bir Paranın Gelmesi

Paranın kaynağı ile harcama yapılacak yerin kararı arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Gelmesinin beklenmediği bir paranın gelmesi, beklenmeyen bir kazancın elde edilmesidir. Bu durumunda insanlar beklenmedik bir şekilde gelen paranın harcanması noktasında düşünmeden ve dikkatsizce hareket ederler.

4.2. Kaybetmeyi Göze Alabileceğin Para Miktarı

İnsanlar zihinlerinde kaybetmeyi göze aldıkları bir miktar parayı tanımlamaktadır. Tanımladıkları bu parayı borsa, şans oyunları vb. gibi spekülatif veya belirsiz alanlarda harcayıp kendilerini rahat hissetmektedirler. Kaybetmeyi göz alınan para insan beyni tarafından bu şekilde meşrulaştırılacak ve paranın kaybedilmesi durumunda önceden kabullenilen bir süreç olduğu için mazereti de hazırlanmış olmaktadır.

4.3. Emniyet Marjı

İnsanlar, kaybetmeyi göze aldıkları para miktarının dışındaki kazançlarını, borsa ve şans oyunları gibi belirsiz alanlarda harcamazlar. İlgili miktarı temel ihtiyaçlarını karşılamak ve yatırım yapmak için ayırırlar.

4.4. Şans Oyunlarından Elde Edilen Kazanç

İnsanlar, zihinlerinde kazançlarını ve kayıplarını farklı bir yerde gruplandırır. Borsa, şans oyunları vb. gibi oyunlardan elde ettikleri kazançları daha önce harcama yapmayı hiç düşünmedikleri alanlarda harcamaktan çekinmezler.

4.5. Para Harcamır Düşüncesi

Zihinsel muhasebe, batık maliyet yanlılığına sebep olmaktadır. İnsanlar, yapmış oldukları harcamanın insan zihninde tamamen yer bulması için alınan mal veya hizmetin sonuna kadar kullanılması gerektiğini düşünür.

4.6. Aynı Değere Sahip Varlıkları Farklı Olarak Fiyatlandırma

Zihinsel muhasebe aynı özelliklere sahip varlıklar için satıldıkları yer ve zaman farkları gibi nedenlerden dolayı farklı bedeller ödenmesine sebep olmaktadır.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Günümüz dünyasının yeni bir dil geliştirdiği ve bu yüzyılda yaşam ve yönetimin de yeni ve yeni yollar gerektirdiği, dünün dünyasının küçük ve bireysel kurumlarının yerini bugün büyük üretim ve sanayi örgütlerine bıraktığı ileri sürülmektedir. Bu kapsamda değerlendirildiğinde, zihinsel muhasebe olgusundan faydalanarak, işletmeler ürünlerinin tercih edilmesinde, insanlara psikolojik baskı kurabilirler. Nasıl ki denetim raporu sağlıklı ve güvenilir olan işletmelere, yatırımcılar daha fazla yönelmekte ise, zihinsel muhasebe yolu ile kendini piyasada kanıtlamış ürünler, tüketicilerin daha çok ilgisini çekmektedir. Şayet işletmeler bu konu üzerinde çalışacak olurlarsa, satış miktarları/ karları daha üst seviyelere çıkabilir (Balan ve Mathew, 2022: 96).

Zihinsel muhasebe, bireylerin tamamen zihinsel sınıflandırmaya dayalı olarak karar verme ve bunları iyileştirme arzusunu ifade eder. Bu bazen mantıklı olabilese de, insanın kendisi için oluşturduğu zihinsel sınıflandırmaların tamamen isteğe bağlı olduğu ve bazı durumlarda tehlikeli hatalar yaptığımız sıklıkla tartışılmaktadır. Dikkatli olunmazsa, zihinsel muhasebe hatalı yatırım stratejilerine ve genel olarak tüm finansal yapının çökmesine neden olabilir. Bu

kapsamda, işletmelerin ve bireylerin başarılı olabilmeleri için, doğru yönetim ve organizasyon faaliyetlerini, zihinsel muhasebe ışığında doğru olarak planlamaları gerekmektedir. Küresel dünyada başarı, zihinsel muhasebe doğrultusunda, doğru, düzenli ve tutarlı yönetim programlarının varlığını gerektirmektedir.

İnsanlar firmaları yönettiğine göre, akıllarının arkasında etkilenmiş oldukları durumdan bağımsız hareket etmeleri çok zor olmaktadır. Davranışsal olarak, ister istemez zihinsel muhasebe etkisi altında kalmaktadırlar. Bu nedenle, zihinsel muhasebe olmadan planlama yapmak mümkün olmayabilmektedir. Eksiksiz ve doğru bir zihinsel muhasebe sisteminin varlığı, firmaların ve bireylerin mevcut dünyasının gelişmesinde en güvenli faktör olabilir. Thaler'in (1999) dile getirdiği gibi, zihinsel muhasebe, birçok finansal kararda önemli ve gerekli olduğu gösterilen önemli bir süreçtir. Öte yandan, araştırmalar insanların kararlarının finansal metinlerde sunulan karar modelleriyle her zaman mantıksal olarak tutarlı olmadığını göstermektedir. Yatırımcılar, vizyonlarını belirli bir amaca yönelik bir hesap olarak görmeli ve uzun vadeli bir vizyona sahip olmalıdır. Çünkü, kısa vadeli hedefler genellikle uzun vadeli hedeflere ağır basar ve zihinsel hesapların kullanılmasına yol açar. Zihinsel muhasebe aynı zamanda muhasebe standartlarını geliştirenlerin, yasa koyucuların ve uygulayıcıların arasında bir köprü oluşturmuştur. Zihinsel muhasebe, finansal rapor kullanıcılarının, yürürlüğe giren kural ve standartlara nasıl tepki verdiğini daha iyi anlamalarına katkı sağlamıştır. Aynı zamanda muhasebe meslek mensuplarının da doğru zihinsel muhasebe kurguları ile performansları artırılabilir. Bu çalışmanın literatüre katkısı, alanda yapılan çalışmaların toplu olarak görülebilmesine yardımcı olacaktır. Araştırmacılar, son yıllarda yapılan çalışmalarını, bu şekilde toplu halde bulabileceklerdir.

Kaynakça

- Ahmadi, S. ve Matoufi, A. (2020). Investigating the rationality of behavioral economics in mental accounting by studying laboratory economics. *Quarterly journal of economic research and Policies*, Volume 28, Issue 95. DOI: 10.52547/qjerp.28.95.137
- Alkan, B.Ş. (2022). Zihinsel Muhasebe Bağlamında İnsan Psikolojisinin Finansal Kararlar Üzerine Etkisi. *Proceeding Book*, 64.
- Atik, M., Yılmaz, B. ve Köse, Y. (2018). Bireysel finansal kararlarda zihinsel ön yargıların etkisi: mental muhasebe. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 17. UİK Özel Sayısı, 717-730. DOI: 10.18092/ulikidince.434349
- Balan, M. ve Mathew, S.K. (2022). The persuasive nature of web personalization on online users' product perception: a mental accounting perspective. *AIS Transactions on Human-Computer Interaction*, 14(1), 78-106. DOI:10.17705/1thci.00162
- Büyükmirza, K. (2014). *Maliyet ve Yönetim Muhasebesi*, 19. Baskı, Ankara: Gazi Kitabevi
- Dadashi, M., Pakmaram, A., Rezaei, N., & Abdi, R. (2023). Providing a behavioral model of mental accounting decision-making based on psychological components through data

- theory and meta-composition. *International Journal of Nonlinear Analysis and Applications*, 14(1), 393-408. DOI: 10.22075/ijnaa.2022.26189.3258
- Dianati Deilami, Z., Balooti, E. ve Darvand, R. (2018). Value-driven internet shopping: the mental accounting theory perspective (case study: Dijital Kala). *Management Accounting*, 11(39), 49-65.
- Erdoğan, B. (2021). Davranışsal iktisatta zihinsel muhasebe: İstanbul ilinde bir araştırma. (Yayımlanmamış doktora tezi). Kırıkkale Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.
- Göcekli, S.G.B. (2022). “Davranışsal iktisat ve beklenti teorisi: Riskten kaçınma, kayıptan kaçınma ve sahiplenme etkisi üzerine deneysel bir çalışma”, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı, Aydın, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Grinblatt, M. ve Han, B. (2005). Prospect theory, mental accounting, and momentum. *Journal of Financial Economics*, 78(2), 311-339.
- Grinblatt, M. ve Keloharju, M. (2001). What makes investors trade?. *The Journal of Finance*, 56(2), 589-616.
- Güven, B. (2021). Zihinsel muhasebe: kuramsal bakış. *Econ harran*, 5(7), 249-272. Erişim: <https://dergipark.org.tr/en/pub/econharran/issue/60019/827560>
- Hitay, K., ve Anbar, A. (2020). Kişilik özelliklerinin finansal risk toleransı üzerindeki etkisi: Üniversite öğrencileri üzerine bir araştırma. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (87), 203-224.
- Kıyılar, M. ve Akkaya, M. (2020). *Davranışsal Finans*, 2. Basım, İstanbul. Literatür Yayınları
- Kivetz, R. (1999). Advances in research on mental accounting and reason-based choice. *Marketing Letters*, 10(3), 249-266.
- Koohkan, F., Shourvarzi, M.R., Masihabadi, A. ve Mehrazin, A. (2021). Investigating the effect of investors' mental accounting on investment and financing policies. *Journal of Accounting Knowledge*, 12(4), 137-153.
- Küçükay, A. (2018). Karar vermenin psikolojisi. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, (35), 607-640.
- Locke, P. ve Mann, S.C. (2000). Do professional traders exhibit loss realization aversion. Working paper, Texas Christian University.
- Mascareñas, J. ve Fangyuan, Y. (2017). How people apply mental accounting philosophy to investment risk?. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 7(3), 145-151.
- Mohammadi Nafchi, A. (2020). Mental Accounting. *Journal of Accounting and Management Vision*, 3(26), 58-74.

- Ola, M., Nikoomaram, H., Jahanshad, A. ve Pourzamani, Z. (2017). Extraction of a mathematical capital asset pricing model within the framework of mental accounting. *Financial Knowledge of Securities Analysis*, 10(36), 1-12.
- Ozkan, M., ve Ozkan, O. (2020). Financial evaluation of mental accounting. *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies*, 6(1), 86-118.
- Özkan, M. (2020). Mental muhasebenin finansal yönden değerlendirilmesi. *Mali Çözüm Dergisi*, (161), 27-68.
- Parsaei, M. ve Mollanazari, M. (2019). The role of mental accounting in capital budgeting decisions. *Management Accounting*, 12(41), 1-18.
- Red'kin, N.M. (2019). Investment portfolio optimization on Russian stock market in context of behavioral theory. *Finance: Theory and Practice*, 23(4), 99-116.
- Thaler, R.H. (1999). Mental accounting matters *Journal of Behavioral Decision Making*, 12, 183-206.
- Ulusoy, T ve Şen, A. (2019). A Sociophysical Approach to Relationship Between Politics and Economy: The Lagrange Model of The Crowds. *Quantrade Journal of Complex Systems in Social Sciences*, 1(1), 1-12.
- Erişim: <https://dergipark.org.tr/pub/quantrade/issue/49567/640393>

Prens Sabahaddin'in Görüşlerinin Liberalizm Bağlamında Değerlendirilmesi *

Evaluation of Prince Sabahaddin's Views within the Context of Liberalism

Muhammed Raşit AKGÜN **

Öz

Bu makalede, Prens Sabahaddin'in görüşlerini ortaya koymak ve bunların liberalizm bağlamında değerlendirilmesi hedeflenmiştir. Öncelikle Prens Sabahaddin'in hayatı, eserleri ve siyasî faaliyetleri, görüşlerinin anlaşılmasında önem taşıdığı için kısaca incelenmiştir. Sabahaddin Bey, etkilenmiş bulunduğu Le Play ekolü ve "Science Sociale" (İlm-i İçtimâ) anlayışını, Osmanlı İmparatorluğu'nun problemleri çerçevesinde yeniden yorumlamıştır. Bu bağlamda toplumun yapısına, ekonomik sisteme, idarî yapıya ve eğitim sistemine dair çeşitli görüşler ileri sürmüştür. Onun fikirleri, liberalizmden dolayı olarak tesir görmüş olan Demolins ve de Tourville gibi yazarlardan beslenmiştir. Bu sebeple fikirlerinde sıklıkla liberal öğelere rastlanmıştır. Prens Sabahaddin'in düşünceleri, eserleri ve faaliyetleriyle, Türk siyasî hayatında liberal ve adem-i merkeziyetçi kanadın gelişiminde önemli katkıda bulunduğu neticesine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Prens Sabahaddin, Liberalizm, Le Play Ekolü, Demolins, Science Sociale, Ahrar Fırkası.

Abstract

The aim of this paper to reveal Prince Sabahaddin's views on liberalism. Prince Sabahaddin's life, works, and political activities are briefly examined as they are essential in understanding his views. He reinterpreted the concept of Le Play School and Science Sociale within the framework of the Ottoman Empire's problems. In this context, opinions about the structure of society, economic system, administrative structure, and education system have been put forward. His views were inspired by writers such as Demolins and Tourville, who were indirectly influenced by liberalism. For this reason, some liberal elements were found in his ideas. His ideas, works, and activities contributed significantly to the development of the liberal and decentralized wing in Turkish political life.

Keywords: Prince Sabahaddin, Liberalism, Le Play School, Demolins, Science Sociale, Ahrar Party.

* Çalışmanın hazırlanması esnasında yazar, TÜBİTAK'tan 2211-A Genel Yurt İçi Doktora Burs Programı 2019/1 kapsamında destek almıştır.

** Arş. Gör., Marmara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Anabilim Dalı,
e-posta: mrasit@marmara.edu.tr
ORCID: 0000-0001-5191-4089

1. Giriş

Kişiliği, eserleri, faaliyetleri ve fikirleriyle Prens Sabahaddin, Türk-Osmanlı tarihinde mühim bir sima olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaşadığı devirden bugüne, Türkiye’de siyaset bilimi, sosyoloji ve pedagoji çalışmalarının önemli bir figürü ve araştırma konusu olmuştur. Çalışmada, onun görüşlerini liberalizm cihetinden tetkik etmek hedeflenmektedir. Öncelikle Prens Sabahaddin’in hayatı ve eserleri hakkında kısa malumat verilecektir. Ardından umumi olarak fikirleri, tesir gördüğü Le Play ekolü ile irtibatı ile toplum yapısı, ekonomi, idare ve eğitim sistemine dair görüşleri ortaya konacaktır. Son olarak Prens Sabahaddin’in fikirlerinin liberalizm bağlamında değerlendirilmesi yapılacaktır.

2. Prens Sabahaddin'in Hayatı ve Eserleri

2.1. Hayatı

Prens Sabahaddin ya da Sultanzâde Mehmed Sabahaddin Bey, 1879’da İstanbul’da dünyaya gelmiştir. Babası, Osmanlı adliye nazırlarından Mahmud Celaleddin Paşa; annesi ise Sultan Abdülmecid’in kızı ve Sultan II. Abdülhamid’in kız kardeşi Seniha Sultan’dır¹. Osmanlı hanedanında soyun babadan geçtiği kabul edildiğinden, aslında kendisi gerçek manasıyla “prens” (şehzâde) değil, “sultanzâde”dir². Doğduğu sırada, babası Mahmud Celaleddin Paşa, adı Çırağan Sarayı Vakasına karıştığında ötürü vazifesinden azledilmiş durumdadır. Paşa, 1899 senesinde Paris’e gitmelerine kadar, oğulları Sabahaddin ve Lütfullah’ın eğitimiyle hususî olarak ilgilenmiştir³.

Mahmud Celaleddin Paşa’nın Fransa’ya gidişi ve devamındaki muhalif tutumunun, saray damadı da olması hasebiyle, Jön Türkler’in hâlihazırda sönmekte olan direncini yükselttiği söylenebilir. Bilhassa “Prens” Sabahaddin, zamanla II. Abdülhamid’in “istibdat rejimi”ne karşı muhalefeti tek elde toplayan bir lider pozisyonuna gelmiştir. 1902’de I. Jön Türk Kongresi toplandığında, ittifak edilen başlıca nokta, II. Abdülhamid’in istibdadının ortadan kaldırılması ve tahttan indirilmesi için gerekirse kuvvet kullanılmasıdır. Ne var ki kongre görüş ayrılıkları nedeniyle maksadına ulaşamamış ve muhalefetin temelde iki gruba ayrılmasına yol açmıştır: Bir tarafta “Türk milliyetçiliği”nin ağır bastığı İttihat ve Terakki Cemiyeti (İTC), diğer tarafta “Osmanlı liberalizmi”nin ağır bastığı Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti (TŞAMC) kurulmuştur⁴.

¹ Nezahat Nurettin Ege, *Prens Sabahaddin Hayatı ve İlmî Müdafaaaları* (İstanbul: Güneş Neşriyat, 1977), 3.

² Ekrem Buğra Ekinci, “Sultan Hamid’in Hayırsız Akrabaları Mahmud Paşa ve Prens Sabahaddin”, *Türkiye Gazetesi*, 17 Aralık 2018, <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/kose-yazilari/prof-dr-ekrem-bugra-ekinci/sultan-hamidin-hayirsiz-akrabalari-eniste-mahmud-pasa-ve-oglu-prens-sabahaddin-605640>.

³ Sabahaddin Bey’in biyoloji, tıp, astronomi gibi fen bilimlerine ilgi duyduğu, Doğu ve Batı kültürüne hâkim olduğu, iyi seviyede Fransızca öğrendiği ve İbn Haldun’un Mukaddime adlı eserini okuduğu bilinmektedir. Ege, *Prens Sabahaddin Hayatı ve İlmî Müdafaaaları*, 7-8; Ali Erkul, “Pres Sabahattin”, içinde *Türk Toplum Bilimcileri I*, ed. Emre Kongar (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982), 83-85.

⁴ Erkul, “Pres Sabahattin”, 92-94; Kaan Durukan, “Prens Sabahattin ve İlm-i İçtima: Türk Liberalizminin Kökenleri”, içinde *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, 8. bs (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 145-46.

1907’de ikinci bir kongre toplanmış ancak saraya karşı muhalefet yine tek bir çatı altında birleşmemiştir. 1908 Devrimi sonrasında, “Hürriyet’in İlanı” olarak da adlandırılan II. Meşrutiyet ile memleketine dönen Sabahaddin Bey, iktidardaki İTC’ye muhalif fikirleri ve Ahrar Fırkasını desteklemesi gibi faaliyetleri nedeniyle baskı görmüştür. 31 Mart Vakası’nda parmağı olduğundan bahisle gıyabında idama hükmedilince 1913’te tekrar Fransa’ya iltica etmiştir. İTC iktidarı sona erdiğinde son kez İstanbul’a dönmüş, Cumhuriyet devrinde hanedanın sürgünü ile temelli olarak yurtdışına çıkmış ve 1948’de İsviçre’de vefat etmiştir⁵.

TŞAMC’nin lideri olan Prens Sabahaddin, aynı programa sahip olan Ahrar Fırkasının da ideoloğu ve destekçisi olarak kabul edilmiştir. Fiilen ve bizzat siyasete atılmaya sıcak bakmasa da perde arkasından siyaset sahnesine ciddi tesirlerde bulunduğu rahatlıkla söylenebilir⁶.

2.2. Eserleri

Prens Sabahaddin, ekseriyetle TŞAMC’nin yayın organı olan Terakki dergisinde yazılar kaleme almıştır. Bilhassa “*Teşebbüs-i Şahsî ve Tevsî-i Mezûniyet Hakkında Bir İzah*”, “*Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkezîyet Hakkında İkinci Bir İzah*”, “*Mesleğimiz Hakkında Üçüncü ve Son Bir İzah*” makaleleri ve “*İttihat ve Terakki Cemiyetine Açık Mektuplar*” yazısı önem arz eder. En meşhur eseri ise, Balkan savaşlarından (1912-1913) sonra yazdığı, İTC tarafından toplatılan; fakat mütareke (Mondros) devrinde yurda dönmesiyle tekrar yayınlanan “*Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?*” adlı kitabıdır. Yazar, eserinde Türkiye’nin toplumsal dönüşümünün nasıl gerçekleştirileceğine dair adeta bir ıslahat programı sunar⁷. Sabahaddin Bey’in zaman zaman tekrara düşerek de olsa ifade ettiği görüşleri, mezkûr eserler vasıtasıyla günümüze aktarılmıştır.

3. Prens Sabahaddin’in Fikirleri

3.1. Genel Olarak

Prens Sabahaddin’in, Türk-Osmanlı sosyal ve ekonomik yapısı ile eğitim sistemine dair ileri sürdüğü görüşler dikkat çekmiş ve siyaset bilimi, sosyoloji, pedagoji gibi farklı disiplinlere ait muhtelif çalışmalara konu olmuştur. Fikirlerinde, umumiyetle Türk toplumunun problemlerini teşhis etmeye ve bunlara çözümler bulmaya yönelmiştir. Meşhur eseri “Türkiye Nasıl Kurtarılabilir?”in adından da anlaşılacağı üzere, Türkiye’nin kalkınmasının yolları problematiği etrafında yoğunlaşmıştır⁸.

Esas itibarıyla *Le Play* ekolünün takipçilerinden ilham almış, “*Science Sociale*” (İlm-i İçtimâ) metodunu Osmanlı İmparatorluğu’na uyarlayarak bir siyasî program hâlinde sunmuştur. Onun

⁵ Durukan, “Prens Sabahattin ve İlm-i İçtima: Türk Liberalizminin Kökenleri”, 147-49; Ekinci, “Sultan Hamid’in Hayırsız Akıbalı Mahmut Paşa ve Prens Sabahaddin”.

⁶ Tarık Zafer Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler Cilt 1: İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*, Genişletilmiş 2. Baskı (İstanbul: Hürriyet Vakfı, 1988), 150.

⁷ Cahit Tanyol, “İçtimai Monografi Hazırlıkları: Prens Sabahaddin”, *İstanbul University Journal of Sociology* 2, sy 4-5 (25 Mart 2014): 164.

⁸ Cevat Özyurt, “Bireyci Toplum Savunusu Olarak Prens Sabahattin Sosyolojisi”, *Muhafazakar Düşünce Dergisi* 8, sy 32 (15 Haziran 2012): 192-93.

fikirleri baştan sona şöyle hülasa edilebilir: İmparatorluğun ayakta kalması için askerî güce, askerî güç için millî servete, millî serveti artırmak için teşebbüs-i şahsiye; ona ulaşmak için de adem-i merkezîyete ihtiyaç vardır⁹. Bunların bütün hepsi ise, bireyci bir toplum yapısının var olmasıyla mümkün hale gelir. Toplum, eğitim yoluyla bireyci yapıya geçirilmelidir.

3.2. Le Play Ekolü ve Science Sociale (İlm-i İçtimâ)

3.2.1. Le Play Ekolü

Prens Sabahaddin'in fikirlerinde, Le Play ekolü ve Science Sociale kavramı anahtar rol oynamaktadır. O, Türkiye'nin kurtuluşunu bu ekolün prensiplerine göre uygulanacak bir programda görmüştür¹⁰. İlk olarak Frederic Le Play tarafından geliştirilen ve takipçileri tarafından Science Sociale olarak adlandırılan yaklaşım, sosyolojik araştırmalarda, tıpkı doğa bilimlerinde olduğu gibi gözlem ve analize dayanmayı; yani istatistik ve monografilere başvurarak çıkarımlar yapmayı düstur edinir¹¹.

Sabahaddin Bey, Paris'e gittiğinde, ekolün başlıca temsilcileri olan Henri De Tourville ve Edmond Demolins ile tanışır. Bilhassa, Demolins'in "*Anglo-Saksonların esbâb-ı fâikiyeti nedir?*" (*À quoi tient la supériorité des Anglo-Saxons?*) adlı meşhur eserinden oldukça etkilenir¹². Demolins'in yayın yönetmeni bulunduğu "Science Sociale" dergisinin yazarlarından oluşan "*Société pour le développement de l'initiative privée et la vulgarisation de la science sociale*" cemiyetine katılır. Daha sonra kendisinin kurduğu "Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkezîyet Cemiyeti", bunun bir nüvesidir. Böylece Le Play ekolü temsilcilerinin fikirlerini, kendi yorumlarıyla yeniden biçimlendirerek Osmanlı İmparatorluğu'nun problemlerini çözüme gayesine yönelik olarak sunmaya başlar¹³.

Le Play, sosyal bilimler alanında gözlem tekniğini açıklayan ve kullanan ilk sosyolog olarak kabul edilir. O, gözlem için, toplumun bütününün küçük bir örneği olarak kabul ettiği "aile"yi seçmiş, daha ziyade işçi aileleri üzerinde araştırmalar yapmıştır. Toplumun en basit parçasını inceleyerek, ulaştığı sonuçları toplum sınıflandırması için kullanmıştır¹⁴.

Le Play, aileleri kararsız aile, ataerkil (patriarkal) aile ve kök aile olmak üzere üç kategoriye ayırır¹⁵. Kararsız aile, daha çok sanayi bölgelerinde, özgür erkek ve kadınların birleşiminden oluşur. Modernleşmenin getirdiği aşırı eşitlik anlayışıyla fazlaca bireyselleşmiş olduklarından, bu ailede her mirasçı eşit pay alır. Daha ziyade bozkırlarda karşılaşılan ataerkil aile tipinde, miras kuşaktan kuşağa geçer. Deniz kıyılarında yaygın rastlanan kök aile tipinde ise miras tek

⁹ Cenk Reyhan, "Prens Sabahaddin", içinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 1: Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekinil, 8. bs (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 150.

¹⁰ Tanyol, "İçtimai Monografi Hazırlıkları", 149.

¹¹ Özyurt, "Bireyci Toplum Savunusu Olarak Prens Sabahattin Sosyolojisi", 177-78.

¹² Murtaza Korlaelçi, "Le Play Mektebi ve İlk Türk Temsilcisi Prens Sabahattin Bey", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1, sy 1 (01 Ocak 1983): 44.

¹³ Aykut Kansu, "Prens Sabahaddin'in Düşünsel Kaynakları ve Aşırı Muhafazakar Düşüncenin İthali", içinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, ed. Tanıl Bora ve Murat Gültekinil, 8. bs (İstanbul: İletişim Yayınları, 2009), 157.

¹⁴ Mehmet Karakaş, "Sosyoloji ve Liberalizm Bağlamında Prens Sabahattin'e Yeniden Bakmak", *TYB Akademi Dergisi* 3, sy 9 (2013): 32-33.

¹⁵ Korlaelçi, "Le Play Mektebi ve İlk Türk Temsilcisi Prens Sabahattin Bey", 33.

bir seçilmiş evlada geçer. Pay almayan mirasçılar, babalarının toprakları dışında geçimlerini sağlamak için hayat mücadelesine atılırlar. Böylece hem toprak bölünmediği için üretim azalmaz, hem de girişimcilik teşvik edilmiş olur¹⁶.

3.2.2. Science Sociale

Le Play'den sonra, Paul Descamps onun izleyicisi olarak deneysel (tecrübî) sosyolojiyi geliştirmeye çalışmıştır. De Tourville ve Demolins ise, gözlem ve istatistikten uzaklaşarak tarihsel ve kuramsal bir sosyoloji geliştirme yolunda ilerlemişlerdir¹⁷.

Science Sociale'ciler, Le Play'den farklı olarak, aileden çok bireyi merkeze almışlardır. Kök ailedeki evde kalan evladı değil, evden ayrılıp dönmeyen ve dışarıda mücadele eden çocukları methederler. Onlara göre aile, özel girişimcilik felsefesinin öğretildiği bir yerdir. Anglo-Sakson övgüsünü her ikisinde de görmek mümkündür. Ancak Le Play, Anglo-Saksonların muhafazakâr ve özel mülkiyetçi yönlerini tebarüz ettirirken; Science Sociale'ciler onların bireysel girişimciliğe dayalı aile ve eğitim anlayışlarını, ferdiyetçi yapılarını ve adem-i merkeziyetçi idare tarzlarını ön plana çıkarırlar¹⁸.

De Tourville, kök aileyi; yarı ataerkil aile ve bireyci aile olmak üzere ikiye ayırır¹⁹. Science Sociale içinde, bu aile tipolojisine dayanarak en önemli toplum sınıflandırmasını Demolins yapar. O, ataerkil aile yapısının ve merkeziyetçiliğin hâkim olduğu toplumu "kamucu" (*communaire*), özel teşebbüs anlayışına sahip bireylerin ve adem-i merkeziyetin ön planda olduğu toplumu "bireyci" (*particulariste*) olarak adlandırır²⁰. Söz konusu tasnif ve kavramlar, ileride tafsilatıyla görüleceği üzere, Prens Sabahaddin'in zihin yapısının şekillenmesinde ve fikirlerinin arka planının anlaşılmasında ehemmiyet arz eder.

3.2.3. İlm-i İctimâ ve Meslek-i İctimâ

Prens Sabahaddin'e göre Osmanlı İmparatorluğu'nun kurtuluşu için yapılması gereken ilk şey, memleketteki sosyal yapıyı tahlil edip toplumsal hastalıkları bilimsel olarak teşhis etmektir. Bunda başarılı olabilmek için de İlm-i İctimâ'ya (Science Sociale) dayanmak lazımdır²¹. Ona göre İlm-i İctimâ, sosyoloji gibi varsayımsal ve soyut kavramlara dayanmaz; tıpkı fizik ve kimya gibi pozitif bir bilimdir²². Biyoloji nasıl ilmî metotlara dayanarak canlıları tasnif ediyorsa, İlm-i İctimâ da toplumları sınıflandırmaktadır. Öte yandan, biyolojik olarak bir türün diğerine dönüşmesi söz konusu değilken, toplumların değişerek bir türden diğerine

¹⁶ Nurettin Şazi Kösemihal, *Sosyoloji Tarihi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982), 305.

¹⁷ Onların elinde, Le Play'in sosyal istikrar kuramı, bireyci aile üzerine kurulu modern bir ekonomik kalkınma kuramına dönüşmüştür. Özyurt, "Bireyci Toplum Savunusu Olarak Prens Sabahattin Sosyolojisi", 179-80.

¹⁸ İlyas Sucu, "Prens Sabahaddin Düşüncesinin Türk Sosyal ve Siyasal Düşünce Tarihindeki Temsiliyeti: Liberalizm mi? Muhafazakârlık mı?", *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, sy 40 (24 Aralık 2018): 256-57, <https://doi.org/10.21497/sefad.515371>.

¹⁹ Kök ailede baba evini terk edip girişimciliğe atılan çocuklar, dışarıya göç ederek bir daha dönmüyorsa bireyci aile; tekrar memleketine dönüp yerleşiyorsa yarı-ataerkil aile tipinden söz edilir. Kösemihal, *Sosyoloji Tarihi*, 308.

²⁰ Kösemihal, 308-9; Korlaelçi, "Le Play Mektebi ve İlk Türk Temsilcisi Prens Sabahattin Bey", 38.

²¹ Cavit Orhan Tütengil, *Prens Sabahattin* (İstanbul: İstanbul Matbaası, 1954), 48.

²² Prens Sabahaddin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? Meslek-i İctimai ve Programı*, ed. Nezahat Nurettin Ege (İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1913), 328.

geçişî mümkündür. Bu da, toplumsal meseleleri İlm-i İçtimâ'nın metotları ile tetkik edip çözmeye dayanan Meslek-i İçtimâ vasıtasıyla gerçekleşecektir²³.

Sabahaddin Bey'e göre, Osmanlı İmparatorluğu, Tanzimat Devri'nden itibaren yoğun bir şekilde gelişmiş Avrupa ülkelerini model almış; Batılı devletlerin, bilhassa Fransa'nın idarî ve askerî nizamını kendi bünyesinde tesis etmiştir. İTC mensupları, İmparatorluğun içine düştüğü bunalımlardan kurtulmasına mâni olan başlıca sebep olarak; Sultan II. Abdülhamid'in istibdadı ve parlamentonun tatil edilmiş olmasını görmüşlerdir. Ancak mutlakîyet yerine meşrutîyetin gelmesinin, hükümet sisteminin o veya bu şekilde olmasının problemleri çözümüne doğrudan tesiri yoktur. Siyasî istibdat neticesini doğuran esas sebebi kavramak lazımdır. Bu sebep de toplum yapısının zaafa sahip olmasıdır²⁴. Yani memleket, siyasî reformdan önce sosyal reforma ihtiyaç duymaktadır²⁵.

Osmanlı İmparatorluğu'nda, Avrupa'da gerçekleşen toplumsal dönüşümler yaşanmamış ve toplum aynı "kamucu" yapısını korumuş; hatta vaziyet daha da kötüye gitmiştir. Avrupa'da yaşanan gelişmelerin burada olmasını beklemek yerine, İlm-i İçtimâ'nın yardımı ve metotlarıyla bir program çerçevesinde toplum yapısı dönüştürülmelidir. Le Play'in doğal sosyolojik evrim prensibinden farklı olarak, Prens Sabahaddin, toplumun kendi iç dinamikleriyle evrimsel olarak gerçekleşmemiş olan değişimin; tasarlanmış bir müdahale ile sağlanabileceği görüşündedir²⁶. Toplum, ilmî metotlarla tahlil edilmeli; toplumun sosyal yapısı anlaşıldıktan sonra onu düzelterek ıslahat programları hayata geçirilmelidir. Ona göre hürriyet, meşrutîyet, eğitim, ahlak ve batılılaşmaya yönelik çalışmalar; o zamana kadar istenen sonucu vermemiştir ve ondan sonra da vermeyecektir. Zira bunlar sebep değil, aslında birer sonuçlardır. Bunlar toplum yapısını dönüştürmez, bilakis toplum yapısı bunları doğurur²⁷. Dolayısıyla doğru neticeyi almak için öncelikle toplum yapısının değiştirilmesi elzemdir²⁸.

3.3. Toplum Yapısına Dair Görüşleri

3.3.1. Bireyci – Kamucu Toplum Ayrımı

Science Sociale ekolünün temel savlarından biri olan bireyci-kamucu toplum ayrımını Prens Sabahaddin de aynı şekilde benimser²⁹. Ona göre coğrafya, toplumların karakteristik özelliklerini tayin eden en önemli faktördür³⁰. İskandinav Yarımadası gibi yerlerde, şahsî teşebbüse yönelen gerçek "bireyler" yetişirken; Orta Asya stepleri gibi sıkı toplumsal bağların olduğu bölgelerde toplum, kabile ve ailenin normlarına tâbi "üyeler" oluşur. Asya, Afrika,

²³ Tütengil, *Prens Sabahattin*, 49.

²⁴ Prens Sabahaddin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? Meslek-i İçtimai ve Programı*, 326-27.

²⁵ Tütengil, *Prens Sabahattin*, 21.

²⁶ Rukiye Akkaya Kia, *Prens Sabahaddin* (İstanbul: Der Yayınları, 2019), 62.

²⁷ Tanyol, "İçtimai Monografi Hazırlıkları", 155.

²⁸ Baykan Sezer, "Türk Sosyologları ve Eserleri I", *İstanbul University Journal of Sociology* 3, sy 1 (02 Mayıs 2012): 74.

²⁹ Erkul, "Pres Sabahattin", 117-18. Prens Sabahaddin eserinde cemaatçi ve hususiyetçi tabirlerini tercih eder. Prens Sabahaddin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? Meslek-i İçtimai ve Programı*, 331 vd.

³⁰ Z. Fahri Fındıkoğlu, *Le Play Mektebi ve Prens Sabahattin* (İstanbul: Türkiye Harsî ve İçtimai Araştırmalar Derneği [Association des Recherches Culturelles et Sociologiques de Turquie], 1952), 13.

Güney Amerika, Doğu ve Güney Avrupa gibi az gelişmiş yerlerde kamucu; Batı Avrupa ve Kuzey Amerika gibi yerlerde ise bireyci toplum yapısı söz konusudur. İşte Osmanlı cemiyetinin esas problemi, kamucu yapıda olmasıdır. Coğrafi imkânsızlıkları aşarak, doğal yollarla ve evrimsel olarak gelişmemiş olan toplum yapısını değiştirmek, İlm-i İctimâ ile mümkün hale gelir³¹.

Kamusal hayatın, özel hayata hâkim olduğu kamucu yapılarda, bireyin kabiliyetleri ve kişiliği gelişmemiştir³². Toplumun geneli, çalışmaya ve üretmeye değil; tüketmeye yatkındır. Toplumdaki bireyler ile; aile, cemaatler, siyasî gruplar veya hükümet arasında sıkı bir bağ vardır. Bireyin dayanak noktası kendi kişiliği ve bireysel çalışması değildir. Her fert, dayanağını kendi dışında, bağlı olduğu toplulukta arar³³. İngiltere gibi bireyci toplumlarda ise girişimcilik ve bireycilik gelişmiştir; özel hayat, kamusal hayatı belirler³⁴.

Sabahaddin Bey'e göre kamucu yapısıyla Osmanlı toplumu, özgürleşmemektedir. Kamu otoritesinin yoğunluğu ve geniş bir sahaya yayılması, bireyin kendi kabiliyetlerini keşfetmesine mâni olmaktadır. Bireylerin devlete bağımlılığını daha da artıran memurluk tutkusundan milleti kurtarmak lazımdır. Osmanlı cemiyeti, meşrutiyetle birlikte, bireysel faydayı gözetmeyi öğrenmeli; özel mülkiyete ve kişi haklarına sahip çıkmalıdır³⁵.

Prens Sabahaddin, Osmanlı'nın içinde bulunduğu vaziyeti, fikrî olarak geri kalmasına bağlayanlara karşı çıkar. Kolay, rahat ve gevşek bir ziraî ve ticarî faaliyetin yaygın olduğu toplumlarda boş zaman boldur; dolayısıyla fikrî olarak ilerleme imkânları olabilir. Çetin ve aktif çalışmaya zorlayan bir ziraî hayatın olduğu cemiyetlerde ise devamlı çalışma, üretim ve düzen vardır; halk, işlerinde tecrübe ve gözleme dayanır. Güçlü bir yapıya ve düzene sahip olan böyle toplumlar, fikrî olarak üstün olmasalar dahi diğerlerine galebe çalmışlar ve aslında insanlığın fikrî ilerlemesine de en büyük katkıyı sağlamışlardır³⁶.

3.3.2. Dinin Topluma Etkisi

İslamiyet veya herhangi bir dinî inancı ilerlemeye engel olarak görmeyen Prens Sabahaddin'e göre, dinin çeşitli toplum yapılarındaki yansımaları farklı farklıdır. Kamucu toplumlarda dinler, bir baskı vasıtası olarak kullanılmış ve dolayısıyla şiddetli reaksiyonlara sebebiyet vermiştir. Bireyci toplumlarda ise kişisel özgürlüklere saygı gösterildiğinden, din sosyal bir ihtiyacı karşılayan ve herkes tarafından hürmete mazhar olan bir mefhum olagelmıştır³⁷.

³¹ Durukan, "Prens Sabahattin ve İlm-i İctima: Türk Liberalizminin Kökenleri", 151-52. Sabahaddin Bey'in bu gibi görüşlerinde Sosyal Darwinizm'in tesirlerini görmek mümkündür. M. Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), 52.

³² Tanyol, "İçtimai Monografi Hazırlıkları", 156.

³³ Prens Sabahaddin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? Meslek-i İctimai ve Programı*, 336.

³⁴ Tanyol, "İçtimai Monografi Hazırlıkları", 156.

³⁵ Akkaya Kia, *Prens Sabahaddin*, 80-82.

³⁶ İlk gruba Antik Yunan, ikinci gruba ise Roma toplumu misal verilebilir. Prens Sabahaddin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? Meslek-i İctimai ve Programı*, 346-47.

³⁷ Katolikliğin yaygın olduğu Fransa ve İspanya ile Amerika Birleşik Devletleri'ni (ABD) karşılaştırır. Kamucu yapıya sahip İspanya ve Fransa'da din, devleti yönetimini tek elde toplamaya ve siyasî otoriteyi güçlendirmeye yarayan bir araç olmuştur. Bireyci yapıya sahip ABD'de ise din yalnızca birey için ahlakî ve vicdanî bir dayanaktır. Prens Sabahaddin, 337-38.

Bunların ötesinde, ona göre İslam dini, ilerlemeyi ve özel girişimi desteklemesiyle, bireyci toplum yapısına geçişi kolaylaştıran bir dindir³⁸. Arzuladığı bireyci yapıyı açıklarken, şahsî teşebbüsün gerekliliğine Kur'ân-ı Kerîm'den referanslar vermekten de geri durmaz³⁹.

3.3.3. Batılılaşma

Prens Sabahaddin, bireyci toplum olma yolunda ilerlemeyi, “Batılılaşma” ile de özdeşleştirmek istemez:

“Hiçbir milleti taklide kalkışmakla, o millet olamayacağımız ve olmağımız da temenniye şayan olmadığı gibi, yalnız milliyetimize sarılmakla da olduğumuzdan fazla hiçbir varlığa malik olamayız.”⁴⁰

Batı gibi gelişmiş olabilmek adına, memleketi Batı'nın maddî ve manevî araçlarıyla donatmak, sorunları çözemez⁴¹.

O, geleneksel kültürü ne yüceltir ne de yok sayar. Kendi kültürünü, inançlarını ve geleneklerini topyekûn dışlamaz. Türkiye'nin nasıl kalkınabileceğine dair sorularının cevabını İngiltere'de bulmuş ve o modeli bütün insanlık için geçerli bir formül olarak kabul etmiştir. Fakat Anglo-Sakson yaşam kültürüne davetiye çıkarmaz; sadece onlar gibi bireyci toplumsal yapıya ulaşmayı arzular. Yani çözümü İngiliz kültürüne bağlı görmez, dolayısıyla onun fikirlerini İngilizleşme veya İngiliz hayranlığı olarak görmek isabetli olmaz. Batı'nın belli bir coğrafyasında ortaya çıkmış olan insan modelini ve toplum yapısını, tek kurtuluş yolu olarak görmesi; Doğu'nun kendi kültür ve geleneği içinde bir çözümü hiç düşünmemesi, onun batılılaşma ideolojisini de taşıdığını gösterir. Ancak toptan bir batılılaşmacı değildir; tarih ve gelenekten kopmayı arzulamaz⁴².

3.4. İktisadî Yapıya Dair Görüşleri

3.4.1. Teşebbüs-i Şahsî Anlayışının Benimsenmesi

Prens Sabahaddin, İngiltere örneğini takip ederek bir tür Osmanlı burjuvazisi meydana getirme arzusundadır⁴³. Bu da şahsî teşebbüs (özel girişimcilik) teşvik edilerek oluşturulabilir. Memurluğa rağbet azaltılmalı ve memur sınıfı olabildiğince ortadan kaldırılmalıdır. Asırlardır İmparatorluğun en kabiliyetli ve eğitilmiş kesimi, devlet memuru olmayı tercih etmiştir. Hâlbuki ziraat, sanayi ve ticaret gibi aktif bir çalışma ve girişimciliği gerektiren sahalarda Türk ve Müslüman unsurlar gelişmemiştir. Bu vaziyet, kamucu toplum yapısından doğmuş ve onun daha da güçlenmesine sebebiyet vermiştir. Söz konusu zihniyet değişmeden, toplumun bireyci yapıya geçmesi mümkün değildir⁴⁴.

³⁸ Karakaş, “Sosyoloji ve Liberalizm Bağlamında Prens Sabahattin'e Yeniden Bakmak”, 36.

³⁹ Korlaelçi, “Le Play Mektebi ve İlk Türk Temsilcisi Prens Sabahattin Bey”, 46. Mesela: “İnsan için ancak çalıştığı vardır.”. Kur'ân-ı Kerîm, “Necm”, 53/39.

⁴⁰ Prens Sabahaddin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? Meslek-i İçtimai ve Programı*, 339.

⁴¹ Prens Sabahaddin, 339.

⁴² Özyurt, “Bireyci Toplum Savunusu Olarak Prens Sabahattin Sosyolojisi”, 187-93.

⁴³ Erkul, “Prens Sabahattin”, 145-46.

⁴⁴ Durukan, “Prens Sabahattin ve İlm-i İçtima: Türk Liberalizminin Kökenleri”, 152-53.

Osmanlı toplumunda yüksek bir pozisyon elde etmek isteyenlerin, buna devlet otoritesini elde ederek değil; üretim sahasında kazandıkları başarılarla ulaşacakları bilincinin yerleşmesi lazımdır. Bu anlayış da bireyci bir eğitim sisteminden geçmiş, girişimci bir sınıfın yetişmesiyle mümkün olacaktır⁴⁵.

3.4.2. Tarımda Özel Mülkiyetin Geliştirilmesi

Prens Sabahaddin, şahsî teşebbüs ve üretimi geliştirecek bir sosyal çevre meydana getirilebilmesi için özel mülkiyetin güvence altında olmasını çok önemli görür⁴⁶. Ona göre bireyci yapı, ziraî alandaki ilerleme ile meydana gelecektir. Şahsî teşebbüs ve özel mülkiyet anlayışını geliştirerek geniş bir üretim çevresi oluşturmak için aktif bir tarım sistemi şarttır⁴⁷. İmparatorluğun temel ekonomik dayanağı tarım olmasına rağmen, Osmanlı köylüsü en çok ezilen ve ihmâl edilen unsur olmuştur. Köylüyü kalkındırmak için tarım kaynaklı ticareti geliştirmek elzemdir. Bu bağlamda köylü topraklandırılmalı ve köylerle şehirler arasındaki ticarî ilişkiler geliştirilmelidir. Köylünün toprakla ilişkisini sağlamlaştırmak, onu toprağa bağlamak olmazsa olmazdır. Üretken ve gelişmiş bir tarım toplumu meydana getirmek ancak böyle mümkündür⁴⁸.

Ziraî gelişme, devlet tarafından atanmış memurlar (ziraat müfettişi, nahiye müdürü, vaiz vb.) vasıtasıyla sağlanamaz. Çünkü merkezden tayin edilen maaşlı memurun, meselelerin çözümünde doğrudan menfaati yoktur⁴⁹. Devletin yapması gereken şey, bireyin önünü açmak; ona kendi yeteneklerini geliştirebilecek bir ortam sağlamak; onu üretmeye ve en başta kendi menfaati için çalışmaya teşvik etmektir. Birey zenginleştikçe, toplum da zenginleşir⁵⁰.

Söz konusu ortam için en mühim şartlardan birisi olan özel mülkiyet anlayışı, Osmanlı köylüsünde zayıftır⁵¹. Tarım topraklarının çoğunluğu devletin elindedir. Merkezî idareye bağımlı olan köylülerden, özel mülkiyete sahip ve ekonomik olarak zenginleşmiş bir ara sınıf yetişmemiş; vergisini vermenin derdinde olan çiftçinin, servet biriktirmek aklına bile gelmemiştir⁵².

Sabahaddin Bey, tarımın geri kalmasını, köylünün cahilliğine bağlayanlardan ayrılır. Ona göre esas olarak tarımı geliştirecek dayanışmayı sağlayan bir teşkilatlanmanın ve köylüyü her bakımdan destekleyecek kaynakların eksikliği çekilmektedir⁵³. Bu hususta İngiltere'nin tarihi süreçte yaşadığı gelişme modeli tatbik edilmelidir: “*Centilmenlerin* önderliğinde, endüstrileşmeye doğru yürüyen, kapitalistleşen bir köylü sınıfı” oluşturulmalıdır⁵⁴. Yani

⁴⁵ Prens Sabahaddin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? Meslek-i İçtimai ve Programı*, 352.

⁴⁶ Akkaya Kia, *Prens Sabahaddin*, 67-68.

⁴⁷ Prens Sabahaddin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? Meslek-i İçtimai ve Programı*, 336-37.

⁴⁸ Akkaya Kia, *Prens Sabahaddin*, 68-69.

⁴⁹ Bu yolla sorunları çözmeye çalışmak, sadece memurluğun artmasına, kamucu yapının güçlenmesine sebep olur. Devletin faaliyet sahasının genişlemesi, sosyal yapıyı için bir ilerleme değil, geriye gidiştir. Tanyol, “İçtimai Monografi Hazırlıkları”, 167.

⁵⁰ Böylece birey, kendi refahını ve özgürlüğünü yine kendisi ortaya çıkarmış olur. Akkaya Kia, *Prens Sabahaddin*, 59.

⁵¹ Tanyol, “İçtimai Monografi Hazırlıkları”, 167.

⁵² Akkaya Kia, *Prens Sabahaddin*, 69.

⁵³ Akkaya Kia, 67.

⁵⁴ Erkul, “Prens Sabahattin”, 122; Durukan, “Prens Sabahattin ve İlm-i İçtima: Türk Liberalizminin Kökenleri”, 155.

çiftçilere aktif çalışmaları ve başarılarıyla örnek olup rehberlik edecek, onların çalışma hayatlarını düzene sokup geliştirecek “ziraî patronlar” yetiştirmeyi lüzumlu görür⁵⁵.

3.5. İdarî Yapıya Dair Görüşleri

3.5.1. Genel Olarak Siyasî Rejimler

Prens Sabahaddin'e göre, toplumların ilerlemesinde esas rol siyasî rejimlerde değil, özel teşebbüstedir:

*“Umumî hayattaki hakiki terakki ne meşrutiyetten ne parlamentarizmden ve ne de cumhuriyetten doğuyor. Ancak, vatandaşların hayatlarına kudret ve intizam bahşeden şahsî teşebbüsten doğuyor.”*⁵⁶

Onun muhalefeti, Sultan II. Abdülhamid'e olduğu kadar ve hatta daha fazla, İttihat ve Terakki'nin otoriter yönetimine karşı olmuştur. Kategorik olarak monarşiye karşıtlığı olmadığı gibi, meşrutiyete veya parlamentarizme taraftarlığı da yoktur⁵⁷. Sultan Vahideddin devrinde İttihatçılar iktidardan düştüğünde, memlekete dönmüş; devrin Padişahına veya rejime yönelik ağır eleştirilerde bulunmamıştır.

Asıl meselesi, toplumun kamucu yapıdan bireyci yapıya dönüştürülmesi olmuştur. Hususî hayatında bağımsızlığı ve gelişmeyi sağlayacak aktif bir üretim ile güçlü bir sisteme sahip olamayan, yani kendilerini bile yönetmekten aciz kalan bir toplumun; kamusal hayatı hakkıyla kontrol ve idare edebilmesi zaten mümkün değildir⁵⁸.

3.5.2. Adem-i Merkeziyetçilik

Prens Sabahaddin'e göre adem-i merkeziyet (*décentralisation*), umumî olarak işlerin özelliklerine göre ayrılması, belirli sorumlulukların belirli yetkilere bağlanmasıdır. Merkeziyet, işlerin ayrılmayıp bütünleştirilmesi, tüm yetkilerin merkezde toplanması ve hangi yetkiden hangi sorumluluğun doğduğunun belli olmamasıdır. Adem-i merkeziyet ise işlerin yerinden görülmesi ve her mesele için merkeze başvurmaya gerek kalmamasıdır⁵⁹. Onun adem-i merkeziyet anlayışının içinde tevsî-i mezûniyet (yetki genişliği - *déconcentration*) ve tefrik-i vezâif (görev ayrılığı) mevcuttur⁶⁰.

Sabahaddin Bey, özel hayatın güçlü ve bağımsız olduğu toplumlarda adem-i merkeziyetin, böyle olmayan toplumlarda ise merkeziyetin doğduğunu ifade eder⁶¹. Bireyci toplumlarda bölgesel hayat, o mahallin ilgilileri tarafından düzenlenmektedir. Güçlü bir özel alanın ve

⁵⁵ Prens Sabahaddin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? Meslek-i İçtimai ve Programı*, 352.

⁵⁶ Prens Sabahaddin, 359.

⁵⁷ Kansu, “Prens Sabahaddin'in Düşünsel Kaynakları ve Aşırı Muhafazakar Düşüncenin İthalı”, 162.

⁵⁸ Tanyol, “İçtimai Monografi Hazırlıkları”, 156-57.

⁵⁹ Prens Sabahaddin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? Meslek-i İçtimai ve Programı*, 358; Tanyol, “İçtimai Monografi Hazırlıkları”, 169. Sabahaddin Bey, adem-i merkeziyet kavramının muhtariyet (otonomi) ile karıştırmaması gerektiğini özellikle vurgular. Tütengil, *Prens Sabahattin*, 32.

⁶⁰ Sabahaddin Bey, yetki genişliği ve görev ayrılığı kavramlarını doğrudan doğruya adem-i merkeziyetle bağlantılı görmüş; hatta yetki genişliğine özel bir önem atfetmiştir. Ancak bu iki kavramı merkeziyetçilikle bağlantılı gören yazarlar da mevcuttur. Bkz. Yıldızhan Yayla, *Anayasalarımızda Yönetim İlkeleri Tevsî-i Mezuniyet ve Tefrik-i Vezâif* (İstanbul: İ. Ü. Siyasal Bilimler Fakültesi, 1982), 80 vd.

⁶¹ Erkul, “Pres Sabahattin”, 123.

bağımsız bireyin varlığı, merkezî hükümetin sınırlı bir sahada yetkili olması neticesini doğurur⁶². Bir toplumda özel alan ne kadar gelişmiş ve ilerlemişse, devletin müdahale etmesi gereken alan o kadar daralır⁶³.

Merkeziyete dayanan yönetimde, kontrol; merkezden başlayarak ülkenin diğer noktalarına yayılır. Böyle bir yönetim anlayışında ister tek bir hükümdar isterse parlamento başta olsun, sonuç istibdat olacaktır. Adem-i merkeziyete dayanan yönetimde ise denetim, memleketin en küçük parçasından başlayarak kademeli olarak artar ve merkezde son derecesine ulaşır. Yerel idarî organlar, bölgenin menfaatleriyle kendi menfaati birleşmiş kişilerden oluşmalıdır⁶⁴. Bu organlarda bulunmaya en layık olanlar da kişisel gayret ve çalışmalarıyla, üretimdeki başarılarıyla toplumda saygın bir konuma yükselmiş olan girişimcilerdir. İdare heyetlerine mutlaka böyle kimseler seçilmeli, yönetime katılmaya onlar teşvik edilmelidir⁶⁵.

Her işin merkezden görülmesi, şahsî teşebbüsün önünde de bir engeldir. İşlerinin hızlı ve kolaylaştırıcı bir şekilde görülmesi gerekirken, girişimciler Osmanlı İmparatorluğu'nda bir yığın zorlukla karşılaşılıyor ve bürokrasiye takılıyorlardı⁶⁶. Adem-i merkeziyet, işlerin hızlı görülmesi için elzemdir⁶⁷.

Asayiş ve adaleti tesis etmek de mahallî idarelerin vazifesi olmalıdır. Mahkemeler yeknesaklıktan kurtarılarak yerel ihtiyaçlara göre düzenlenmeli ve adaletin tesisi hızlandırılmalıdır⁶⁸. Adlî teşkilat, her bölgede, çalışmalarıyla başarılı olmuş ve herkesçe takdir edilen, devlete muhtaç olmayan, vicdanî bağımsızlığa sahip kimselerden oluşmalıdır⁶⁹. Vilayetlerin kendi bütçeleri olmalı, üreticiye kredi vererek destekleme yetkileri bulunmalıdır. Vergiler de nazarî olarak değil, tecrübeye dayanarak düzenlenmelidir⁷⁰.

Bütün vilayetler genel bir kanunla idare edilmemeli, mahalli idarelerin ihtiyaçlarına uygun şekilde “tanzim mıntıkaları” oluşturulmalıdır. Birkaç vilayet bir mıntika kabul edilerek, her

⁶² Prens Sabahaddin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? Meslek-i İçtimai ve Programı*, 356.

⁶³ Tanyol, “İçtimai Monografi Hazırlıkları”, 168-69. Sabahaddin Bey, A.B.D., İngiltere ve Norveç’i örnek gösterir: Onlarda yerel işler, o işle ilgili olanların en ehilleri idare etmektedir. Belli işleri yapma ve yönetme görevleri ayrı ayrı heyetlere verilmiş; her yetkinin karşılığında bir sorumluluk belirlenmiştir. Devlet ise yerel yönetim ve özel şahısların faaliyetleriyle halledilemeyen, toplumun bütününe ve kamu yararına yönelik işlerde müdahale etmektedir. Fransa’da ise merkeziyet ön plandadır: Bütün işler tek bir merkezden yönetilmeye çalışılır, bütün sorumluluk tek bir noktada toplanır. Memur sayısı devamlı artmasına rağmen, kamu ihtiyaçları asla tatmin edilemez. Krallıklar, meclisler, imparatorluklar, ihtilaller veya cumhuriyet, bu vaziyeti değiştirmemiştir. Çünkü sosyal hayatın ilerlemesi, hükümet sistemlerine değil, şahsî teşebbüsün gelişmesine bağlıdır. Toplumlar sadece siyaset ve kanunla idare edilemez, geliştirilemez. Prens Sabahaddin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? Meslek-i İçtimai ve Programı*, 357.

⁶⁴ Şerif Mardin, *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri: 1895-1908* (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1964), 221.

⁶⁵ Prens Sabahaddin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? Meslek-i İçtimai ve Programı*, 366.

⁶⁶ Tanyol, “İçtimai Monografi Hazırlıkları”, 171.

⁶⁷ Yaşanmış bir hikâye olarak, Bolu sancağı mutasarrıfının, üç saat mesafelik bir yolu yaptırmak için altı yıl uğraşmasına rağmen sonunda işten vazgeçemeye mecbur kaldığını örnek vererek, ülkedeki bürokrasi ve kırtasiyeciliğe dikkat çeker. Tütengil, *Prens Sabahattin*, 36-37.

⁶⁸ Prens Sabahaddin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? Meslek-i İçtimai ve Programı*, 366-68.

⁶⁹ Halihazırda bazı yerlerde halkın saygısını ve güvenini kazanmış kişiler, tarafların rızalarıyla küçük davalarda hakemlik yapmaktadırlar. Bunun gibiler sulh hâkimi olarak atanabilir. Tanyol, “İçtimai Monografi Hazırlıkları”, 171.

⁷⁰ Prens Sabahaddin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? Meslek-i İçtimai ve Programı*, 371.

mıntıkada birer “heyet-i tanzimiye” (düzenleme heyeti) meydana getirilmelidir. Devlet, bu heyetlere danışmanlık etmek üzere İngiltere'den uzmanlar getirtmelidir⁷¹.

3.5.3. Osmanlıcılık

Adem-i merkezîyet, Prens Sabahaddin'in Osmanlıcılık anlayışının temelini ve İTC ile çatışmasının ana temasını oluşturur⁷². Onun fikirleri, Osmanlı'nın milliyetçi cereyanlarla başının dertte olduğu hassas bir devirde gayrimüslim unsurların bağımsızlık taleplerini desteklediğinden bahisle; bilhassa İttihat ve Terakki mensuplarınca kötülenmiştir. Prens, yazılarının bir kısmını, adem-i merkezîyetten maksadının, bir yerde yaşayanların kendi kendini yönetmesi değil; yerel yöneticilerin merkeze başvurmadan karar alıp işleri yerinde görmeye yetkili olması, yani yetki genişliği (tevsî-i mezûniyet) olduğunu izah etmeye adanmıştır⁷³. Bu görüşünü Kânûn-ı Esâsî'nin⁷⁴ 108. maddesine dayandırır: “*Vilâyâtın usul-i idaresi, tevsî-i mezuniyet ve tefrik-i vezâif kaidesi üzerine müesses olup derecâtı nizam-ı mahsus ile tâyin kılınacaktır.*”

Maddede geçen tefrik-i vezâif ile anlatılmak istenenin, idarî adem-i merkezîyet olduğunu söyler. Buna göre, hükümetin siyasî görev ve yetkileri merkeze hasredilmeli; siyasî nitelikte olmayan iş ve görevler ise yerel yönetimler tarafından görülmelidir. Yani Sabahaddin Bey, siyasî adem-i merkezîyete değil; anayasada da belirtildiği üzere idarî adem-i merkezîyete taraftardır. Bilakis o, “Osmanlıcılık” akımının da bir savunucusudur. Osmanlı unsurları, yönetime katılımı ve iktidarı denetlemeyi adem-i merkezîyet sayesinde doğrudan yapabilecek; böylelikle Osmanlı Devleti'ne yabancılaşmayacak ve ona kalben bağlanacaklardır. Onların ulusal benliklerini baskılamak yerine, millî rekabetlerini Osmanlı çatısı altında ve dışarıya karşı birlik olarak sürdürmeleri sağlanacaktır⁷⁵. Böylelikle adem-i merkezîyet, Osmanlı ülkesindeki bireylerin, vatandaşlık statüsüne ve bilincine erişmesini sağlayacak; yani aslında dolaylı olarak siyasî merkezîyeti temin ederek İmparatorluğun parçalanmasını engelleyecektir⁷⁶.

Sabahaddin Bey, eski millet sistemi, milliyetçilik ve İslamcılık gibi ideolojileri yetersiz bulmuş; bireyleri inanç ve kültür dışında aynı çatı altında birleştirip devlete bağlayan bir formül aramış ve bunu da Anglo-Saksonlarda bulmuştur. Bu ülkelerde devlet, meşruiyetini belli bir kimlikten değil, herkesin çıkarlarını gözetme ve adaleti sağlama özelliğinden almaktadır. Bireylerin devlete bağlılığı pragmatiktir; maddî çıkarlara dayalıdır. Osmanlı cemiyeti de manevî değerlerin yüceltilmesiyle değil, bireyci toplumlarda olduğu gibi maddî çıkarları koruma güdüsüyle davrandığı takdirde siyasî bütünlüğünü muhafaza edecektir⁷⁷.

⁷¹ Prens Sabahaddin, 371. Sabahaddin Bey'in, Hindistan ve Mısır gibi geri kalmış ülkeleri “düzene sokmuş” olan İngilizlerden yardım almayı faydalı gördüğü ve onların takdirini kazanmayı önemseddiği söylenebilir. Durukan, “Prens Sabahattin ve İlm-i İçtima: Türk Liberalizminin Kökenleri”, 155.

⁷² Durukan, “Prens Sabahattin ve İlm-i İçtima: Türk Liberalizminin Kökenleri”, 152.

⁷³ Akkaya Kia, *Prens Sabahaddin*, 96-97.

⁷⁴ Düstür, I/IV/4.

⁷⁵ Akkaya Kia, *Prens Sabahaddin*, 107, 119-20.

⁷⁶ Reyhan, “Prens Sabahaddin”, 150.

⁷⁷ Özyurt, “Bireyci Toplum Savunusu Olarak Prens Sabahattin Sosyolojisi”, 195.

3.6. Eğitim Sistemine Dair Görüşleri

Prens Sabahaddin, eğitimi, sadece kurumsal olarak ele alınması gereken bir mesele olarak görmez. Onu, ailede başlayan ve hayat boyu devam eden bir mücadele olarak değerlendirir⁷⁸. Kişilerin bir topluluğun üyesi olmakla yetinerek pasifleşmesi yerine, bireysel çalışmalarıyla yükselme bilincine varması; yani birey olduklarını keşfetmesi amacına yönelik bir eğitim anlayışını benimser. Kamucu yapıda eğitim, tıpkı kanunlar gibi bir amaç iken; bireyci yapıda bunlar araçtır⁷⁹.

3.6.1. Tenkitleri

Sabahaddin Bey, Osmanlı toplumunun esas sorununu cehalete bağlayıp; sorunların çözümünü de cehaleti ortadan kaldırmaya ve bu amaçla eğitime indirgeyenlere katılmaz⁸⁰. Cehaletin giderilmesi, fikrî üstünlüğü sağlayabilir; ancak sosyal üstünlüğü sağlamaz. Yani halkın eğitimi amaç değil, bireyci toplumun yetiştirilmesinde bir araç olmalıdır⁸¹. O, model alınan Fransız eğitim sisteminin, öğrencileri gereğinden fazla ve işe yaramaz bilgiyle boğduğunu; hâlbuki Anglo-Saksonların, girişimci gençler yetiştirmeye odaklandığı ve onlara çalışma hayatlarında pratik olarak faydalanabilecekleri bilgileri verdiğini söylemektedir⁸².

Ona göre Osmanlı ülkesinde, aktif, pratik bir eğitimdense; teorik ve memurluğa yol açan bir eğitim tercih edilmektedir. Hâlbuki okullar, devletin idare teşkilatının bir parçası olmak yerine, ailelerin çalışma hayatlarına birer yardımcı olmalıdır⁸³. Sabahaddin Bey, ülke genelinde tek tip eğitime ve devletin eğitim alanına müdahil olmasına da karşıdır. Ailelerin ve yerel yönetimlerin bu faaliyeti yürütmesini savunur⁸⁴. Osmanlı'nın gayrimüslim unsurlarından Rumlar ve Musevilerin, okullarında gençlere çalışma hayatlarına yardımcı olacak bir eğitim verdiklerini; onların bu başarılı uygulamasının, ticaretteki üstünlüklerini korumayı sağladığını söyler⁸⁵.

3.6.2. Tavsiyeleri ve Eğitime Bıçtığı Rol

Hayat, pozitif bilimlerin kanunlarının geçerli olduğu bir mücadele sahasıdır. Sosyal anlamda gelişmenin anahtarı, teşebbüs-i şahsîdir. Bunun için de bütün okullarımızda girişimci ve üretken gençler yetiştirilmelidir⁸⁶. Eğitim sisteminin gayesi, hükümete memur sağlamak ve hazır mevkilerin elde edilmesine yol açmak değil; bireysel çalışmaları ve girişimleriyle devlet dışı bir alanda başarılı olacak aktif ve girişimci gençler yetiştirmek olmalıdır⁸⁷. Gençlere

⁷⁸ Akkaya Kia, *Prens Sabahaddin*, 74-75.

⁷⁹ Tütengil, *Prens Sabahattin*, 50.

⁸⁰ Tanyol, "İçtimai Monografi Hazırlıkları", 160.

⁸¹ Tütengil, *Prens Sabahattin*, 50.

⁸² "Bugün Fransız ve İngiliz liselerinden çıkan talebeyi, malumat cihetinden mukayese edersek, bu iki milletin talebeleri arasındaki farkın büyüklüğünden elbette hayretler içinde kalırız. İngiliz gençleri, Fransızlarınkine nispetle, mekteplerinden adeta yarı cahil çıkıyorlar. Hâlbuki amelî hayata girince birinciler, ikincilere nispetle ne kadar fazla bir kudret tecelli ettiriyorlar!" Prens Sabahaddin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? Meslek-i İçtimai ve Programı*, 335.

⁸³ Tütengil, *Prens Sabahattin*, 53-55.

⁸⁴ Özyurt, "Bireyci Toplum Savunusu Olarak Prens Sabahattin Sosyolojisi", 191; Karakaş, "Sosyoloji ve Liberalizm Bağlamında Prens Sabahattin'e Yeniden Bakmak", 28.

⁸⁵ Prens Sabahaddin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? Meslek-i İçtimai ve Programı*, 352.

⁸⁶ Tütengil, *Prens Sabahattin*, 44.

⁸⁷ Tanyol, "İçtimai Monografi Hazırlıkları", 172.

çalışma hayatlarında ihtiyaç duyacakları pratik bilgiler vererek onları bu yaşama hazırlamak hedeflenmelidir⁸⁸.

Bireyci toplum yapısına sahip olmak bir eğitim meselesidir. Bireylerin eğitimi, ailede başlar. Bireyci ailelerin oluşmasını sağlayacak kız ve erkekler yetiştirmek lazımdır⁸⁹. Bu maksatla, ülkenin uygun yerlerinde okullar açmalı; İngiltere'den eğitim verecek uzmanlar, hatta aileler getirilmeli; İngiltere'ye de öğrenci yollanmalıdır. Yetiştirilen bu gençlerin toprağa güçlü bağlarla bağlanmalarını devlet teşvik etmeli, onlara sahip çıkmalıdır⁹⁰.

Tarımın gelişmemesinin sebebi, köylünün cahil olması değildir. Dolayısıyla köylüyü eğiterek neticeye ulaşmayı düşünmek yersizdir. Tarımın gelişmesi için asıl gereken şey ziraî patronlardır⁹¹. Söz konusu okullarda yetiştirilip ziraî patron ailelerin oluşmasına aday olacak kişiler, geniş arazilere yerleşerek orada küçük bir bireyci yapı canlandıracaklardır. Böylece ülke toprakları, özel teşebbüs ve özel mülkiyet anlayışıyla; bilimsel tarım usullerine dayanarak kalkınacaktır. Kamucu yapıdaki köylü aileler, bu yeni usulleri görerek onları örnek alacak ve bireyci yapıya doğru gelişim göstereceklerdir⁹².

4. Prens Sabahaddin'in Fikirlerinin Liberalizm Bağlamında Değerlendirilmesi

Prens Sabahaddin, kendini liberal olarak tanımlamayı tercih etmez⁹³. Bunun başlıca sebebi, onun liberallik, demokratlık, sosyalistlik, milliyetçilik gibi kavramlara ehemmiyet vermemesidir. O, ideolojik kanaatlerin hakikatmiş gibi kabul edilmesini ve onlara dayanarak hükümlere varmaya çalışmayı bilimsel bulmaz. İlm-i İçtima ile sosyal meseleleri bilimsel olarak analiz etmeyi isabetli bulur. Kendisini de Meslek-i İçtimâ'yı tatbik eden bir ilim adamı olarak konumlandırır⁹⁴.

⁸⁸ “Mektepler, devletin idarî teşkilatından bir parça olmak yerine, ailelerin ve çalışma hayatının yardımcıları halini almalıdır. Bu iki esası muhafaza edebilmek için, yani hem mekteplerin mahallî ve ailevî ihtiyaçlara merbut olarak inkişafını, hem de amelî hayatın ihtiyaçlarına uygunluğunu temin için, umumî mekteplerin tesis ve idaresini mahallî hükümetlere tevdi etmek ve bu suretle devlet memurları ile mahallî idare erkanının; yani aile reisleri ve iş sahiplerinin mesaisi arasında tedricî bir ahenk vücuda getirmek icap eder.” Prens Sabahaddin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? Meslek-i İçtimai ve Programı*, 370.

⁸⁹ Prens Sabahaddin, 373.

⁹⁰ Ancak devletin imkanı dahilinde yapacağı maddî yardımlar, asla manevî olarak onlara müdahalesine vesile olmamalıdır. Prens Sabahaddin, 374.

⁹¹ Tütengil, *Prens Sabahattin*, 53.

⁹² Prens Sabahaddin, *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? Meslek-i İçtimai ve Programı*, 374-75. Prens Sabahaddin'in yukarıda hülasa edilen görüşlerinde, Demolins'in Fransa'da 1899 yılında Science Sociale prensiplerine göre kurduğu ve Anglo-Sakson eğitim modelini uygulayan *Ecole des Roches*'den ilham aldığı anlaşılmaktadır. Mevzubahis okul, Fransız elit ailelerin çocuklarının, okullardan bürokrat veya memur olarak çıkmak ya da entelektüalizme dalmak yerine; Anglo-Sakson sisteminde eğitilerek tarımsal üretime katkıda bulunacak başarılı girişimciler olarak yetiştirilmesini hedeflemiştir. Sabahaddin Bey, kendi tasarladığı sistem için bunu açıkça dile getirmese de okulun belli bir zümreye hitap ettiğini vurgular. Okulun öğrencilerinin varlıklı insanlar olduklarını, bunların rahat bir hayat yerine aktif bir çalışmayı tercih edeceklerini söyler. Akkaya Kia, *Prens Sabahaddin*, 77-78.

⁹³ Kendisini liberal veya muhafazakâr olarak konumlandırmayışları, Le Play ekolü takipçilerinin tamamında yer alan bir tavidir. Sucu, “Prens Sabahaddin Düşüncesinin Türk Sosyal ve Siyasal Düşünce Tarihindeki Temsiliyeti”, 254.

⁹⁴ Akşin, Prens Sabahaddin'in çalışmalarını iddia ettiği gibi ilmî bulmaz. Ona göre Sabahaddin Bey, Le Play ekolünün metodlarını doğrudan Osmanlı toplumuna ve ülkesine tatbik ederek bir ilmî çalışma yapmış değildir.

Onda dar anlamıyla bir liberalizmi, yani Madison'cı anayasacılığı, Locke'un denge unsurlarını veya Rousseau tarzı halk egemenliğini bulmak güçtür. Zira o, Anglo-Sakson modelini birinci elden değil; Demolins vasıtasıyla, dolaylı yoldan öğrenmiştir. Eserlerinde ve yazılarında Anglo-Sakson liberalizminin kurucularından John Locke, David Hume, Adam Smith, Jeremy Bentham, ya da John Stuart Mill'den hiç bahsetmez⁹⁵.

Kişisel girişim, özel mülkiyet, servet birikimi gibi kavramları öne sürerken, bunları ayrıca liberalizm bağlamında ele almaz. Osmanlı toplumunun sorunları ve çözüm yollarını tartışmaktan fazla uzaklaşmaz. Meşrutiyet taraftarlığı, doğrudan anayasacı ve parlamentocu görüşlere dayanmasa da; iktidarın belli bir alanda sınırlanması yönündeki arzusu liberal olarak değerlendirilebilir⁹⁶.

Liberalizm temelde bir burjuva ideolojisidir. Prens Sabahaddin'in dönemi için Osmanlı ülkesinde böyle bir ideolojiyi doğuracak çapta bir burjuva sınıftan bahsetmek mümkün değildir. Yani Sabahaddin Bey liberalizmden beslenmediği gibi, o devirde Osmanlı ülkesinde liberalizme kaynaklık edecek bir toplumsal taban ve liberal düşünce geleneği de yoktur⁹⁷.

Bu gibi sebeplerle, bazı yazarlar Prens Sabahaddin'i liberal olarak kabul etmez. Mesela Tevfik Çavdar'ın "Türkiye'de Liberalizm" isimli eserinde Prens Sabahaddin'in adı hiç geçmez. Oya Okan, onun liberalden ziyade Osmanlıcı olarak anılmasını daha isabetli görür⁹⁸. Cenk Reyhan da onu liberal olarak kabul etmez⁹⁹. Durukan, gevşek bir tanımdan hareket edildiği zaman onun liberal sayılabileceğini söyler¹⁰⁰.

Aykut Kansu, Prens Sabahaddin'i Le Play ve Demolins gibi muhafazakâr kabul eder. Ona göre Sabahaddin Bey, Science Sociale'cilerin görüşlerini Osmanlı'ya uyarlamış, artık yeni sömürgeler elde edemeyecek Osmanlı için bir tür iç sömürgeleşme tasarlamıştır. Türkiye'deki seçkin kesimin gençlerini eğitip kendi başına tarımsal kalkınmayı sağlayamayan köylülerin başına onları ziraî patron olarak göndermek istemiştir. Elitler, bürokrasiye girmekle uğraşmak yerine, Anadolu'da köylünün efendisi olarak girişim yapmalı; orada toprağa ya da ziraî üretime bağlı bir aristokrat sınıfı oluşturmalarıdır¹⁰¹. Akkaya Kia'ya göre de Sabahaddin

Anglo-Saksonların üstünlüğü veya üstünlük sebepleri ve teşebbüs-i şahsinin bunda rolü tartışmaya açıktır. Adem-i merkezîyet hakkındaki görüşleri ise ilmî değildir ve hatta yıkıcıdır. Sina Akşin, "31 Mart Olayına Değın Sabahattin Bey ve Ahrar Fıkrası", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 27, sy 03 (1972): 553-54, https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001087.

⁹⁵ Durukan, "Prens Sabahattin ve İlm-i İçtima: Türk Liberalizminin Kökenleri", 154.

⁹⁶ Akkaya Kia, *Prens Sabahaddin*, 132.

⁹⁷ Sucu, "Prens Sabahaddin Düşüncesinin Türk Sosyal ve Siyasal Düşünce Tarihindeki Temsiliyeti", 261.

⁹⁸ Oya Okan, "Prens Sabahattin Literatürü Üzerine", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, sy 11 (01 Mayıs 2008): 494.

⁹⁹ Reyhan, "Prens Sabahaddin", 149.

¹⁰⁰ Durukan, "Prens Sabahattin ve İlm-i İçtima: Türk Liberalizminin Kökenleri", 154-55.

¹⁰¹ Kansu, "Prens Sabahaddin'in Düşünsel Kaynakları ve Aşırı Muhafazakar Düşüncenin İthali", 161. İlyas Sucu, Science Sociale'cilerin muhafazakâr olduğu fikrine katılmaz. Onlar eski düzene dönüşü değil, İngiltere ve A.B.D.'de görüldüğü gibi kendi değerlerini koruyarak yükseltilen bireyleri yetiştiren bir organizasyon kurmayı hedefler. Bilimsel bir metottan hareket ederek, kapitalizme adaptasyonu hızlandırmak isterler. Üstelik Demolins'in anlayışında, Le Play'in mülkiyeti korumacılığının ötesinde bağımsız mülkiyetler kurmaya önem verme gibi farklılıklar vardır. O, meşhur eserinde, mülksüz olarak hayata başlayıp bireysel girişimciliği ile

Bey'in, eğitime dair ileri sürdüğü ve önce bir seçkinler zümresi oluşturup daha sonra bu zümrenin halkı eğitmesi yönündeki görüşlerinin liberalliği tartışmaya açıktır¹⁰².

Öte yandan Prens Sabahaddin'in fikirlerinde liberal öğretiyi doğrudan olmasa da dolaylı olarak bulmak mümkündür. Locke'ın, devletin amacının özgürlüğü güvence altına almak olduğu düşüncesi ve devleti belli bir alanla sınırlandırması, onun görüşlerinde hissedilir¹⁰³. Yine onda, Adam Smith'in bireyin çıkarları peşinde koşarak aynı zamanda toplumun da çıkarına davranacağı düşüncesi de görülür¹⁰⁴. Bireyin bilinçli, girişimci ve erdemli olması, toplumun da o derece yükselmesini sağlayacağından; her şeyden önce bireyi geliştirmeye önem vermek gerektiğini müdafaa eder ve bireyi yüceltir. Yani onun fikirlerinde, liberalizmin sınırlı devlet (*limited government*) anlayışı ve bireyin özerkliği ilkeleriyle karşılaşılr¹⁰⁵. Devletin kültürleri ve inançları yok saymayıp onlara müdahale etmemesi görüşünü müdafaa etmesi de yine onun liberal yönünü göstermektedir¹⁰⁶.

Prens Sabahaddin, pek çok yazar tarafından da Türkiye'de sosyolojinin ve liberalizmin öncülerinden kabul edilir¹⁰⁷. Liberal olarak görülmesinin başlıca sebebi, onun fikirlerinde liberalizmin en önemli argümanları olan mutlakiyet karşıtlığı, bireycilik, kişisel girişimcilik, özel mülkiyet ve adem-i merkezîyetçi idare anlayışının tebarüz etmesidir¹⁰⁸. Türkiye'de liberal düşünce, bir düşünce geleneği veya felsefeden ziyade; otoriter ve mutlakiyetçi ideolojiye karşı çıkma zihniyetinden doğar. Yani Türkiye'de liberal geleneğin, bir siyasî duruşa dayandığı söylenebilir. Sabahaddin Bey de bu duruşu hem mutlakiyete hem de İttihat ve Terakki yönetimine karşı gerçekleştirmiştir¹⁰⁹.

Karakaş'a göre, Prens Sabahaddin'in teşebbüs-i şahsî mefhumuna yüklediği manalara bakılırsa, liberal ekonomiyi müdafaa ettiği söylenebilir. Zira Sabahaddin Bey, özel mülkiyetin güçlendirilmesini ve burjuva sınıfının oluşturulmasını, bireyci toplum yapısına geçişte en önemli anahtarlar olarak görür¹¹⁰. Erkul da Prens Sabahaddin'in ekonomik alanda tamamen kapitalist bir düzeni savunduğu kanaatindedir¹¹¹.

zengin olanlara örnekler vererek övgüyle bahseder. Sucu, "Prens Sabahaddin Düşüncesinin Türk Sosyal ve Siyasal Düşünce Tarihindeki Temsiliyeti", 258-59.

¹⁰² Rukiye Akkaya Kia, "Saraylı Bir Muhalifin Siyasî Mücadelesi: Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkezîyet Cemiyeti", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 21, sy 2 (2016): 336.

¹⁰³ Ömer Faruk Karagüzel, "Liberalizm Ve Türk Liberalizmi Üzerine Notlar", *Umran Dergisi*, 2012, 89.

¹⁰⁴ Özyurt, "Bireyci Toplum Savunusu Olarak Prens Sabahaddin Sosyolojisi", 190.

¹⁰⁵ Karagüzel, "Liberalizm Ve Türk Liberalizmi Üzerine Notlar", 90-91; Recep Batu Günör, "Klasik Liberalizm Açısından Prens Sabahaddin'in Toplum Felsefesi", *Gazi Türkiyat*, sy 25 (2019): 167.

¹⁰⁶ Özyurt, "Bireyci Toplum Savunusu Olarak Prens Sabahaddin Sosyolojisi", 195.

¹⁰⁷ Durukan, "Prens Sabahaddin ve İlm-i İçtima: Türk Liberalizminin Kökenleri", 155; Sezer, "Türk Sosyologları ve Eserleri I", 65-66.

¹⁰⁸ Günör, "Klasik Liberalizm Açısından Prens Sabahaddin'in Toplum Felsefesi", 175.

¹⁰⁹ Durukan, "Prens Sabahaddin ve İlm-i İçtima: Türk Liberalizminin Kökenleri", 154; Sucu, "Prens Sabahaddin Düşüncesinin Türk Sosyal ve Siyasal Düşünce Tarihindeki Temsiliyeti", 261. Prens Sabahaddin, etnik kültürleri ve inanç gruplarını siyasî olarak bastırmaya karşı çıkar. Otoriterizm ve totalitarizmin her çeşidinin karşısındadır. Özyurt, "Bireyci Toplum Savunusu Olarak Prens Sabahaddin Sosyolojisi", 187.

¹¹⁰ Karakaş, "Sosyoloji ve Liberalizm Bağlamında Prens Sabahaddin'e Yeniden Bakmak", 26-27.

¹¹¹ Erkul, "Pres Sabahaddin", 145.

Prens Sabahaddin, fikirleriyle Türkiye’de milliyetçi-merkeziyetçi siyasî anlayışa karşı adem-i merkeziyetçi-liberal kanadı beslemiştir¹¹². 1900’lerde oluşan Prens Sabahaddinci akımın, 1908’de siyaset sahnesine atılması sonucu ortaya çıkan Ahrar Partisi, kelime anlamı olarak hür kelimesinin çoğulu olup; siyasî yelpazede liberaller manasına gelir. Halk arasında partinin lideri olarak görülse de Prens, resmen parti başkanlığını kabul etmemiştir. Ancak TŞAMC’deki arkadaşları vasıtasıyla parti üyeleriyle fiilen temas halinde olmuş ve onları desteklemiştir¹¹³. İnsel’e göre, Prens Sabahaddincilerin toplandığı TŞAMC’nin programında ferdiyetçilik, liberalizm, teşebbüs-i şahsî ve adem-i merkeziyet ilkelerinin yer alması; ve aynı çevre tarafından kurulan Ahrar Fırkasının da bu prensipleri benimsemesi; bunların liberalliğini göstermesi açısından dikkate değerdir. Adem-i merkeziyet anlayışları ile Osmanlı topraklarında etnik bir çeşitlilik ve kozmopolitlik oluşturmayı gaye edinmeleriyle liberal oldukları söylenebilir¹¹⁴. Kaan’a göre Ahrar fırkasının liberal özellikler taşıdığına dair tereddüt yoktur. Ferdiyetçilik ve şahsi hürriyetlere ehemmiyet vermesi; hukukun üstünlüğü, devletin tarafsızlığı ile hukuk devleti prensiplerini benimsemesi ve serbest piyasa ekonomisine taraftar olmasıyla Ahrar fırkası liberal bir partidir¹¹⁵.

Le Play’in muhafazakâr düşünceleri ve kapitalizm aleyhtarlığı, Prens Sabahaddin’de yoktur. Le Play’in aileye verdiği ehemmiyet, feodal düzene özlemden; bireye verdiği kıymet ise Katolik inancından kaynaklıdır. Sabahaddin Bey ise bu dinî ve felsefi köklerden ayrı kalmış, bunların yüzeyinde oluşan sosyolojik tekniği, siyasî bir teori haline sokmuştur¹¹⁶. O, Le Playci olarak anılmaktansa Science Sociale taraftarı olarak anılmayı tercih ettiğini ifade ederek, muhafazakâr ideolojiden ziyade liberal ideolojiye yakın olduğunu vurgulamıştır¹¹⁷. Ergenekan Arslan’a göre, Prens Sabahaddin’i bugünün bakışıyla liberal muhafazakâr olarak tanımlamak güçtür. Yaşadığı dönem için onun yaklaşımını liberal olarak değerlendirmek daha isabetli olacaktır¹¹⁸.

5. Sonuç

Prens Sabahaddin, her ne kadar kendini liberal olarak nitelemese ve bazı yazarlarca da liberal kabul edilmese de; fikirleri ve faaliyetleriyle, Osmanlı İmparatorluğu ve devamında Türkiye’de liberal siyasî kanadın öncüsü olmuştur.

Onun fikirlerinde, liberalizm denince akla gelen temel kavramlardan bireysel özgürlük ve bireycilik; siyasî iktidarın sınırlanması; sınırlı devlet anlayışı; özel mülkiyet ve hususî teşebbüs gibi mefhumlara verdiği ehemmiyet açıkça görülmektedir. Özellikle bireyci bir toplum yapısının oluşturulmasını, ulaşılması gereken bir hedef olarak vurgular. Yönetim şeklinin adı ne olursa olsun, baskıcı yönetime karşı bir tutum sergiler. Bu tenkidi

¹¹² Karakaş, “Sosyoloji ve Liberalizm Bağlamında Prens Sabahattin’e Yeniden Bakmak”, 21.

¹¹³ Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler Cilt 1: İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*, 142-43.

¹¹⁴ Ahmet İnsel, “Türkiye’de Liberalizm Kavramının Soyçizgisi”, içinde *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce Cilt 7: Liberalizm*, ed. Murat Yılmaz, 1. bs (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 55-56.

¹¹⁵ Oğuz Kaan, *Osmanlı Ahrar Fırkası* (Ankara: Gazi Kitabevi, 2021), 150-53.

¹¹⁶ Mardin, *Jön Türklerin Siyasî Fikirleri: 1895-1908*, 233.

¹¹⁷ Findikoğlu, *Le Play Mektebi ve Prens Sabahattin*, 96.

¹¹⁸ Melis Ergenekan Arslan, *Prince Sabahattin and Liberal Thought in The Second Constitution* (İstanbul: Libra, 2015), 180-81.

merkeziyetçilik üzerinden yapar ve adem-i merkeziyet mefhumunu ön plana çıkarır. Böylece hem iktisadî hem sosyal, hem de siyasî cihetten liberal görüşlere sahip olduğu söylenebilir. Söz konusu mefhumları kullanırken ve görüşlerini savunurken doğrudan liberalizme atıf yapmaması, Anglo-Sakson liberalizmini Science Sociale'ciler vasıtasıyla dolaylı yoldan benimsemiş olmasından kaynaklıdır.

Sabahaddin Bey, II. Meşrutiyet devrinde siyaset sahnesine atılan ve Türkiye'nin ilk liberal siyasî partisi kabul edilen Ahrar Fırkasının ideoloğu olarak kabul edilmiştir. Onun liberal muhalefeti temsil eden görüşleri, yaşadığı dönemden bugüne, doğrudan veya dolaylı olarak; çeşitli siyasî oluşumlar üzerinde tesir hâsıl etmiştir.

Kaynakça

- Akkaya Kia, Rukiye. *Prens Sabahaddin*. İstanbul: Der Yayınları, 2019.
- Akkaya Kia, Rukiye. "Saraylı Bir Muhalifin Siyasi Mücadelesi: Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti". *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 21, sy 2 (2016): 273-96.
- Akşin, Sina. "31 Mart Olayına Değın Sabahattin Bey ve Ahrar Fırkası". *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 27, sy 03 (1972): 541-60. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001087.
- Durukan, Kaan. "Prens Sabahattin ve İlm-i İçtima: Türk Liberalizminin Kökenleri". İçinde *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, editör Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, 8. bs, 143-55. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Ege, Nezahat Nurettin. *Prens Sabahaddin Hayatı ve İlmî Müdafaaaları*. İstanbul: Güneş Neşriyat, 1977.
- Ekinci, Ekrem Buğra. "Sultan Hamid'in Hayırsız Akrabaları Mahmud Paşa ve Prens Sabahaddin". *Türkiye Gazetesi*, 17 Aralık 2018. <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/kose-yazilari/prof-dr-ekrem-bugra-ekinci/sultan-hamidin-hayirsiz-akrabalari-eniste-mahmud-pasa-ve-oglu-prens-sabahaddin-605640>.
- Ergenekan Arslan, Melis. *Prince Sabahattin and Liberal Thought in The Second Constitution*. İstanbul: Libra, 2015.
- Erkul, Ali. "Pres Sabahattin". İçinde *Türk Toplum Bilimcileri 1*, editör Emre Kongar, 79-150. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982.
- Fındıkoğlu, Z. Fahri. *Le Play Mektebi ve Prens Sabahattin*. İstanbul: Türkiye Harsî ve İçtimaî Araştırmalar Derneği [Association des Recherches Culturelles et Sociologiques de Turquie], 1952.
- Günör, Recep Batu. "Klasik Liberalizm Açısından Prens Sabahaddin'in Toplum Felsefesi". *Gazi Türkiyat*, sy 25 (2019): 163-77.
- Hanioğlu, M. Şükrü. *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.
- İnsel, Ahmet. "Türkiye'de Liberalizm Kavramının Soyçizgisi". İçinde *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce Cilt 7: Liberalizm*, editör Murat Yılmaz, 1. bs, 41-83. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

- Kaan, Oğuz. *Osmanlı Ahrar Fırkası*. Ankara: Gazi Kitabevi, 2021.
- Kansu, Aykut. “Prens Sabahaddin’in Düşünsel Kaynakları ve Aşırı Muhafazakar Düşüncenin İthali”. İçinde *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, editör Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, 8. bs, 156-65. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Karagüzel, Ömer Faruk. “Liberalizm Ve Türk Liberalizmi Üzerine Notlar”. *Umran Dergisi*, 2012.
- Karakaş, Mehmet. “Sosyoloji ve Liberalizm Bağlamında Prens Sabahattin’e Yeniden Bakmak”. *TYB Akademi Dergisi* 3, sy 9 (2013): 9-40.
- Korlaelçi, Murtaza. “Le Play Mektebi ve İlk Türk Temsilcisi Prens Sabahattin Bey”. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1, sy 1 (01 Ocak 1983): 31-58.
- Köseihal, Nurettin Şazi. *Sosyoloji Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982.
- Mardin, Şerif. *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri: 1895-1908*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1964.
- Okan, Oya. “Prens Sabahattin Literatürü Üzerine”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, sy 11 (01 Mayıs 2008): 477-98.
- Özyurt, Cevat. “Bireyci Toplum Savunusu Olarak Prens Sabahattin Sosyolojisi”. *Muhafazakar Düşünce Dergisi* 8, sy 32 (15 Haziran 2012): 175-98.
- Prens Sabahaddin. *Türkiye Nasıl Kurtarılabilir? Meslek-i İçtimai ve Programı*. Editör Nezahat Nurettin Ege. İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1913.
- Reyhan, Cenk. “Prens Sabahaddin”. İçinde *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Cilt 1: Tanzimat ve Meşrutiyet’in Birikimi*, editör Tanıl Bora ve Murat Gültekingil, 8. bs, 146-50. İstanbul: İletişim Yayınları, 2009.
- Sezer, Baykan. “Türk Sosyologları ve Eserleri I”. *İstanbul University Journal of Sociology* 3, sy 1 (02 Mayıs 2012): 1-96.
- Sucu, İlyas. “Prens Sabahaddin Düşüncesinin Türk Sosyal ve Siyasal Düşünce Tarihindeki Temsiliyeti: Liberalizm mi? Muhafazakârlık mı?” *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, sy 40 (24 Aralık 2018): 253-66. <https://doi.org/10.21497/sefad.515371>.
- Tanyol, Cahit. “İçtimai Monografi Hazırlıkları: Prens Sabahaddin”. *İstanbul University Journal of Sociology* 2, sy 4-5 (25 Mart 2014): 145-75.
- Tunaya, Tarık Zafer. *Türkiye’de Siyasal Partiler Cilt 1: İkinci Meşrutiyet Dönemi 1908-1918*. Genişletilmiş 2. Baskı. İstanbul: Hürriyet Vakfı, 1988.
- Tütengil, Cavit Orhan. *Prens Sabahattin*. İstanbul: İstanbul Matbaası, 1954.
- Yayla, Yıldızhan. *Anayasalarımızda Yönetim İlkeleri Tevsi-i Mezuniyet ve Tefrik-i Vezaif*. İstanbul: İ. Ü. Siyasal Bilimler Fakültesi, 1982.

The Trend of Deverbalization of Anglicisms in the Georgian Digital Vocabulary

Gürcü Dijital Kelime Dağarcığındaki İngilizce Kökenli Kelime ve Deyimlerin Dilsizleştirme Eğilimi

Nato BERİDZE *

Öz

Gürcücede İngilizce ile ortaya çıkan fiil biçimleri pek çok soruna yol açmaktadır. Bu yeni biçimlerin kaba ve uygunsuz formları dil üzerinde etkili olmaktadır. Bu kelimelerin Gürcüce karşılığı olduğu halde İngilizce kelimelerin kullanılmasının dili bozduğunun örnekleri vardır. Gürcü dilinde İngilizceden fiil türetmeye gerek yoktur. Öte yandan bu tür kabalığın dilde yaygınlaşması da birtakım sorunlar yaratmaktadır. Sosyal ağlarla dil anlaşılmaz hale dönüşmektedir. Makalenin amacı, Gürcü dilinde çok yaygın olan bilgisayar ile ilgili dil kullanımlarını gruplandırmak, sınıflandırmak ve Gürcüce yazılışlarını analiz etmektir.

Anahtar Kelimeler: Gürcüce, İngilizce, dilsizleştirme, dijital, eğilim.

Abstract

Verb forms that appear in Georgian with English cause many problems. The vulgar and inappropriate forms of these new forms have an impact on the language. Although these words have Georgian equivalents, there are examples where the use of English words distorts the language. There is no need to derive verbs from English in the Georgian language. On the other hand, the prevalence of such rudeness in language also creates some problems. Language becomes incomprehensible with social networks. The aim of the article is to group, classify and analyze Georgian spellings of computer-related language uses that are very common in Georgian.

Keywords: Georgian, English, deverbalization, digital, trend.

* PhD. Student, Sokhumi State University, Department of Modern Georgian Literature and Literary Theory
e-posta: natoberidze28@gmail.com
ORCID: 0009-0001-0972-5206

Gönderim Tarihi / Submitted: 01.06.2023

Kabul Tarihi / Accepted: 24.06.2023

Atıf Bilgisi / Cite As: Beridze, Nato (2023). "The Trend of Deverbalization of Anglicisms in the Georgian Digital Vocabulary". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 264-272.

Bu makale araştırma ve yayın etiğine uygun şekilde hazırlanmış ve intihal taramasından geçmiştir.

1. Introduction

Due to the rapid development of technology, the issue of the abundance of barbarisms and the invasion of the colloquial style in the literary language is relevant all over the world, including in Georgia. The present author's research topic is one distinct trend in the Georgian language in the last time: origination of denominative verbs not from Georgian stems but from computer terms. A stem is foreign, the mould of denominative verb is of Georgian. These forms are: **daserčva** "to search", **dagulgva** "to google", **gaširaeva** "to share", **dalaikeba** "to like", **dalinkva** "to link", **dašatdowneba** "to shut down", **daṭreningeba** "to train sb", **dapoštva** "to post", **askrolva** "to crawl", **dareplieba** "to reply", **daštalkva** "to stalk", **daspamva** "to spam", **darestrikeba** "to restrict", **gastorva** "to store", **apinva** "to pin", **dasinva** "to sin", **dahahaveba** "to hahing", etc. Along with other issues this problem is acute in the modern Georgian discourse.

The topic is relevant as far as the approaches to the mentioned issue is also different: everyone agrees that this vocabulary is non-normative, but some perceive it as an inevitable event, and according to the majority of researchers, they should be put in stop.

The goal of the present paper is to list and describe the denominative verbs which are derived from the computer barbarisms that have been so flooding in the Georgian language, to classify them, to analyze the Georgian correspondences, and after exact qualification, to find the optimal solution: which form to leave in the language and which not.

The paper will answer to the flowing questions: How the denominative verb was derived in Georgian historically? What picture is highlighted in the modern Georgian discourse? How do researchers assess similar forms and why? What are the causes of such tendency? What makes them to be so widespread? To what extent do such denominative verbs endanger the purity of the language? Are they expected to be established?

The topic is intended for linguists, sociolinguists, psycholinguists, lexicographers, a wide circle of readers interested in the issue, especially for young people.

2. The Trend of Deverbalization of Anglicisms in the Georgian Digital Vocabulary

Researchers working on the peculiarities of speech of Internet users consider such vocabulary as an independent slang (Pichkur and Treshcheva, 1999), the term *computer slang* is also used. According to some researchers, it is the same as "usertalk". From the sociolinguistics standpoint such words, which are characterized by exclusivity, are slangs (Yermakova, 2001).

Computer sublanguage is a professional sociolect, in which standard (literary) and substandard (non-literary) layers are distinguished. The units of the latter have both natural and artificial language features.

It is well-known fact, that in the computer terminology formation process, this or that speech entry or term is tested before formation of its final form. Professionals process the terminology, but the colloquial style is more often used by putting aside a literary one. Some terms are slang in origin.

As aforesaid, computer slang is directly related to the rapid development of technology. This problem is relevant all over the world. The great states of Europe are also discussing it and connect the staticity, schematicity of the language, its inflexibility and poorness with the inflexibility of the social value system and the roughness of the person's psyche.

Georgian linguists do their best to curb and to overcome the confusion of stylistic forms of **dauhahava**, **daugula**, **gaašiara**, etc. forms which are very common in the language of social networks. They consider this task to be a vital task for today's Georgian (Tuskia, 2014: 156), because the schematicity of speech eventually results the impoverishment of the vocabulary.

The scholar S. Omiadze considers this as an inevitable event and obliges a separate science (linguistics, psychology, sociology) to eliminate sources and causes, and this as a prerequisite for thinking about the ethical and aesthetic development of a person (Omiadze, 2009: 179).

As it is indicated in the professional literature, certain factors should be taken into account when creating computer terms, that is, there are principles of creation:

"The objective factor in the formation of its content and linguistic form is the use of natural resources of the national language, and the subjective factor is the participation of artificial elements in the linguistic decoration of the conceptual base of computer terminology" (Borchkhadze, 2016: 183).

Scientists also take into account how Georgian classic writers created denominative verbs, what are their formal characteristics and semantic function. Researcher T. Gvinadze has studied the formation and use of the passive verbal forms in the language of "The knight in the panther's skin", and after analyzing denominative verbs (**vekmarebi** "I'll become her husband", **moezy mobila** "Sb became sworn brother of sb", **daedarebis** "Sb/Sth is comparable to sb/sth", **daedasebis** "Sb became a member of sb's group/became a companion", **me□amle** "Let you be my medicine/"Let you cure me", **meckapnes** "Sth became to be lie", **mexos** "Let sth touch/hit me", **mexapnes** "They could not show me to be brave"), Gvinadze came to the conclusion that the vast majority of the passive verbal forms had great semantic possibilities. They express general content, transformability, supposition, and possibility. T. Gvinadze considers this to be the mastery of the world-class creator, the great Georgian poet Shota Rustaveli, the 12th century (Gvinadze, 1984: 134).

Researcher M. Tuskia studies the issue from a diachronic standpoint, taking into account the historical line of the language, and further analyzes the modern situation. Following the history of the denominative verbs in Georgian language M. Tuskia led to the following conclusions:

*"Perfect model of the classical era, i.e., of the literary Georgian of the 11-12th centuries, was adjusted to today's slang speech and familiar (often entertainment) vocabulary by young people: **damipadiezza** "Sb waited for me in the entrance", **damiabgona**, "Sb outran me", **gadmoportirdi** "(computer) Let you be ported", **□usniķerses** "They ate snickers". Today the use of **daserče** "Search!", **daalaike** "Like!", **daašiare** "Share!", **dalinķe** "Link!", etc. is increasing day by day"* (Tuskia, 2014: 156).

Just such approaches have highlighted burning issues: uncontrolled spreading of slang in the mass media and modern literary languages. The issues have been focused on by many

researchers. S. Omiadze discusses with sorrow the fact that non-normative vocabulary is no longer perceived as vulgar by many people, which is very alarming. At the same time, the Russian thief jargon became the subject of special criticism (Omiadze, 2007: 4-5). In L. Bregadze's dictionary of Georgian slang, there are many verbs which are derived from Russian stems, i.e., deverbatives: **gaṭrupva** “to kill sb/to make a corpse from sb”, **gayasneba** “to make sth clear for sb”, **gasrokva**, “to be sentenced to imprisonment”, **gasuxarebe** “to sell off/to find a buyer”, **dapaderžkeba** “to support sb”, etc. There are no computer jargons given in it. They are listed in the corresponding dictionary of barbarisms incompletely, as their number is increasing daily, with great speed, it can be said, in accordance with the “fast pulse of the age”.

What makes slang denominative verbs so widespread? Researchers also focus on the causes of the event: According to A. Papidze, this is *“characteristic of all conquered or dependent countries”*, however, A. Papidze considers the current situation completely unacceptable to some extent and puts the blame on modern mass media (Papidze, 2005: 13).

M. Tuskia considers the spreading of slang denominative verbs in the modern linguistic situation (**gaenusebinat** “They made sth as news”, **gamoadeportes** “Sb was deported”, **asḱandalureben** “They make scandal from sth”, **enostalgiveba** “Sb has nostalgia for sth”, **aṭiražedba** “Sb makes sth print-run”) to be the manifestation of low culture and connects this with social crisis, historical cataclysms, loss of control over the literary language (Papidze, 2005: 126-128).

In the present author’s opinion, such forms do not indicate a moral crisis, as well as the use of vulgarisms, but they indicate non-academicism, which is manifested by the intrusion of the colloquial style into the literary one.

According to A. Papidze;

“An alarming fact is not only such diversification and activation of similar vocabulary, but also its putting into a Georgian word-formation mold. By this, it becomes even more viable and is actively established in our life” (Papidze, 2005: 13).

Computer jargon, slang is of dynamic nature. In the intensive process of computer terminology formation, two opposite, inter-determining trends are distinguished. On the one hand, the field strives to create its own terminological system; on the other hand, it is filled with non-academic vocabulary created on the basis of dilettantism.

“Computer communication is not strictly regulated by professional communication, which results the use of many terminologically incorrect words” (Borchkhadze, 2016: 174).

In addition, quick and effective reaction against changes in various fields is considered a feature of slang, via them it is possible to convey complex ideas in a concise, neat, and understandable manner (Borchkhadze, 2016: 122-123). Half of the new words created in the English language each year are slangs.

The present author discusses the computer denominative verbs, the stems of which are Anglicisms, formation and the model of word-derivation is of Georgian - the language “put” borrowed words into its grammatical mould:

da- kliš -v-a (to click); **da-zip -va** (to zip), **da-šear-eb-a** (to share), **da-kensel-eb-a** (to cancel), **da-laik-eb-a** (to like), **da-mesiž -eb-a** (to massage/to send a message), **da-seiv-eb-a** (to save), **da-pauz-eb-a** (to pause/to stop temporary), **da-serč -v-a** (to search), **da-gogl-v-a** (to google /to search for information in the Google system.), **da-post -v-a** (“to post – there is a message on an Internet forum); **da-tag-va** (to tag), **da-bušt -v-a** (to advertise/ to increase popularity); **čati** (to chat , "chatter"-to gossip, a means of exchanging messages in a real-time computer network).

In the present author’s opinion like all newly emerged trends in language, this challenge should be carefully analyzed from different aspects. Different cases should be delimited from each other. The present author verifies the standpoint expressed in the professional literature:

"Changes that are contrary to the historical line of language development are harmful, even if the widespread foreign calques or barbarisms are "loaded" with semantic and stylistic nuances, there is a high probability that they will gain the right of existence. This kind of chaos will endanger the language system" (Tsetskhladze, 2016: 276).

What are the characteristics of a slang denominative verb? Why is it used so intensely? The first sign is that these forms are characterized by economy. In the author’s opinion, just this is the leading factor - one should be able to say something in a short form.

"It contains the meaning of the whole sentence: the main nuance of what is said is presented with expressiveness and meticulous accuracy, which is mainly expressed in jargon" (Tuskia, 2014: 152).

For example: **diskusiobs** (“Sb enters into a discussion/conducts a discussion”), **damimeila** (“Sb sent sth to me by e-mail/ e-mailed me), **daatşeninga** (“Sb trained sb”), **daalombarda** (“Sb pawned sth”), etc.

Lexicographer T. Margalitadze writes:

*"The following barbarisms are confusing: **dabuštva** (to boost), **siklivi** (to sick leave), **ritriti** (to retreat), **keisis paterni** (case pattern), **bulit pointebi** (bullet points) and others. Emerging of two or more barbarisms in a sentence makes it even more difficult to understand the meaning. Thus, one of the problems caused by barbarism is complicated mutual understanding, and if this process is not stopped, the communication function of the Georgian language will be in serious danger in Georgia"* (Margalitadze, 2017: 41).

The lexicographer puts a very relevant question:

*"Does the Georgian language need those English barbarisms, which relatively modestly entered the language a few years ago, but today have already become an "avalanche" and threaten to sweep away hundreds of Georgian words on their way: **daapdeiteba** "to update" **dabuštva** "to boost" – "to advertise, to increase popularity", **daķliķva** "to click", **dalaikēba** "to like", **datagva** "to tag", **daporvardeba** "to forward", **dakenseleba** "to cancel"* (Margalitadze, 2017: 40).

T. Margalitadze talks about the fact that all verbal forms derived from Anglicisms have a natural Georgian correspondence, sometimes even correspondences. Accordingly, T. Margalitadze considers the spread of such verbs to be illogical, as well as the domination of barbarisms: **house** instead of Georgian **saxli**, **table** - instead of Georgian **magida**, **room** - instead of **otaxi**,

street- instead of **kuča**, etc. is absurd. T. Margalitadze emphatically points out that in the Georgian language there is no need to derive verbs from Anglicisms. On the other hand, the proliferation of this type of barbarism in the language creates a number of problems (Margalitadze, 2017: 39-40).

The burning issue of increasing of barbarism in the language of social networks is discussed by Ts. Barbakadze too. T. Barbakadze discusses the regrettable fact that the **new generation speaks Georgian, which is incomprehensible even to their parents**. With exceptional speed young people assimilate and spread barbarisms, which tomorrow may become full-fledged lexical entries of the language (Barbakadze, 2001). The following forms differ from the old barbarisms: **dahaideba** – “to hide an unwanted person/advertisement”; **dapoloueba** “to subscribe”; **datrolva** – “to troll”; **daspouireba** – “to spoil, to tell the content in advance”; **dahahaveba** – “making fun with Facebook emoji”, **dakrašva** – “to crush”, etc.

Etalon publishes articles specifically to explain the native-like words used by teenagers, because most parents and teachers today do not understand them. Among such lexemes is **štalkva** which means *to compile dossier on someone through social networks* (a punishable act in Europe); **dakrinžva** “to cringe” – *inconvenience, discomfort*, **dažazva** “to judge” – *public official appointed to decide cases in a court of law*. A survey conducted on the social network revealed that Georgian teenagers did not even know the semantics of these words (Barbakadze, 2021).

First, the author of the paper distinguishes such foreign denominative verbs that can be easily substituted by Georgian one-word denominative forms. These are: **dapeisteba, čapeisteba** “to paste” - **časma**; **daseiveba** “to save” - **šenaxva**; **dasinva** “to see” - **naxva**; **gašeareba** “to share” - **gaziareba**; **datagva/motagva** “to tag” - **minišvna suratze**; **daapdeiteba** “to update” - **ganaxleba**; **daskipva** “to skip” - **gamotoveba**; **daediteba/daediṭeba** “to edit “,” correct(text)” – **redaktireba, redakciis gaketeba, gasṭv oreba, časṭv oreba**; **dalaikeba** “to like” - **moṭv oneba**; **dakenseleba** “to cancel” - **gaukmeba**; **dapoloveba** “to subscribe” - **gamoṭv era**; **amoprintereba** “to print out” - **dabeṭvda**; **dasinva** “to seen– **naxva da upasuxod datoveba**; **daaploudeba** “to upload” - **atvirtva**; **damesijeba** “to message” - **miṭv era**; **darestrikeba/daesrikcia** “to restrict” – **šezjudva**; **ṭv armoebis, gaṭdvisa da eksportis šezjudva**; **daheiteba** “to hate” – **zizyis gamoxatva**; **dahahaveba** – “to ridicule” - **dacinva**; **daklikva** “to click” - **daṭv kapuneba**.

The present author discusses such forms that are part of syntagmas (two-component word-combination): **daanonseba** “to announce” - **ṭnasṭar gamocxadebav**; **dabustva** “to boost” – **reklamis gaketeba, popularobis gazrda**; **dakomenteba** “to comment” – **komentaris gaketeba, komentireba**; **dakopireba** “to copy – **aslis gaketeba**; **dalinkva** “to link” – **bmulis gaketeba**; **daguglva** “to google” – **popularul internetsazv iebo sistemaši informaciis mozv ieba**; **daskrolva** “to scroll – **sṭrafad datvaliereba**.

Here the author brings **dahakva** “hacking”, **datrolva** “trolling”, **daspamva** “spamming”, etc. verbs too:

dahakva/hakireba “to hack”: Illegal access to a computer system, i.e., the so-called hacking of a computer security system. The term "hacking" also applies to someone who illegally copies software, digital audio and video, or other products;

datrolva “to troll”: a user who posts messages and comments on a social network with malicious or provocative intent;

daspamva “to spam”: **spami** “spam”: inappropriate messages sent over the Internet, usually intended for a large number of users; It is possible to carry dangerous information or viruses, or simply spread for the purpose of advertising certain products (cyber-awareness dictionary.pdf);

iutuberobs: YOUTUBE.COM (YT) “Sb shares videos on YouTube (a popular video sharing portal)”.

inpluenserobs: influencer is called: an influential internet user. He/She has many subscribers or followers; turns specific topics into trends (cyber- awareness dictionary.pdf);

geimerobs: “gamer “: “network player who owns the skills, features of these games “(cyber-awareness dictionary ni.pdf).

čataobs : **čati** “chat”: “ program/application intended for digital communication, where videos, audio files and photos are also sent”.

Another aspect is noteworthy too: **damigula** means “to draw heart” and **damigula** “Sb has hope in me”, that is, the artificial denominative verb coincided with the root Georgian denominative one.

Thus, the slang using of computer terms is highlighted in modern Georgian discourse. The number of denominatives which are derived from English stems are intensively increasing in the Georgian language and they are expressive and laconic. While the role of proper Georgian denominative forms, denominative verbs is great in enriching the lexical fund of the language, modern Georgian discourse is impoverished by slang forms, and therefore, the mentioned issue should be the subject of special study of specialists and the State Department of Language should take the necessary measures.

3. Conclusion

The conclusion obtained as a result of the research is as follows:

- **This is the result of the loss of control over the literary Georgian language with its 16-century continuous written tradition, it indicates to non-academicism and carries the risk of legalization of computer slang vocabulary.**
- Despite the negative attitude, in the present author’s opinion, this process is irreversible and an optimal approach to computer slang verbs should be developed;
- First of all, the forms which have one-word Georgian correspondences should be banned. These are: **dafeisteba, gašiareba, dasinva, daseiveba, dakenseleba,**

dafoloveba, amoprintereba, daafloudeba, darestrikeba, daheiteba, dahahaveba, daklikva.

- Some of these forms are laconic, they are equal to syntagmas (two-component word-combination): **daanonseba, dabustva, dakomenteba, dakopireba, dalinkva, daguglva, daskrolva.** One-word correspondence for them should not be found, but more importantly, the principle of economy should not sacrifice the most important principle of literary language - comprehensibility. The use of such forms leads to difficulties in communication: the semantics of some words are not well understood even by young people, most of them are not understood by grown people, at all. If the language cannot serve as a means of understanding, it will no longer be able to fulfill the communication function, which is a very noticeable threat, a prerequisite for the loss of language function, and therefore, its disappearance.

References

- Barbakadze, T.S., (2021). *Digital Dictionary*, December 29, 2021. <http://mastsavlebeli.ge/?p=31539>
- Borchkhadze, T., (2016). *Linguistic Markers of Computer Terminology-System Translation*, St. Andrew the First-Called Georgian University of the Patriarchate of Georgia, Tbilisi.
- Bregadze, L., (2013). *Dictionary of Georgian Jargon*, 3rd edition, "Bakur Sulakauri Publishing House", Tbilisi.
- Centre for Lexicography, (2017). *Dictionary of Barbarisms*, Ivane Javakhishvili Tbilisi State University, Tbilisi; <http://margaliti.com/barbarism.pdf> barbarizmebis leqsikoni. <https://barbarisms.ge>.
- Gvinadze, T., (1984). Towards the Formation and Use of Forms of Passive Voice in the Language of "The Knight in The Panther's Skin", *Issues of Culture of Georgian Word*, B. VI. Tbilisi.
- Omiadze, S., (2007). Jargon in Modern Georgian Discourse, *Journ. of Gelati Acad. of Scien.*, No. 6, Tbilisi.
- Omiadze, S., (2009). *Cultural Paradigm of Georgian Discourse*, Tbilisi.
- Papidze, A., (2005). Linguistic Position of the New Generation, *Journ. of Gelati Acad. of Scien.*No. 11, Tbilisi.
- Putkaradze, Sh., (2016). *Georgian of Ethnic Georgians, Book II. Linguistic Analysis of the Speech of Historical Tao-Klarjeti and Muhajiri Georgians*, "Ajaria" Publishing House, Batumi.
- Sikharulidze, M., (2021). Short Dictionary of Terminology of Cyber Awareness, National Center for Professional Development of Teachers, 2021.

- Tsetskhladze, N., (2016). What the Chaos Threatens to Modern Georgian Literary Language, *Scientific Journal "Semiotics"*, XVI, part II. *Humanities studies*. p. 271-277. Tbilisi. <https://semioticsjournal.wordpress.com>
- Tuskia, M., (2014). The History of the Formation of Denominative Verbs and the Modern Language Situation, *Issues of Culture of Georgian Word*, B. XIV. Tbilisi.
- Tuskia, M. & Vacharadze T., (2014). Peculiarities of Formation of Denominative Verbs in Georgian, *Arn. Chikobava's readings*, XXV, 63-65, Tbilisi.

Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri

Social Philosophy in An Age of Decrease

Cem TUNA *

Öz

P.A. Sorokin (1889-1968) tarafından yazılan ve Mete Tunçay tarafından çevrilen eser, Bilgi Yayınevi tarafından 1972'de Ankara'da yayınlanmıştır. Eser, toplumsal ilerleme ve tarih üzerine en canlı modern felsefeleri bütünlük içinde sunar. Yazar; son yüzyılın ileri gelen sekiz tarih felsefecileri olan A. Toynbee, O. Spengler, N. Danilevski, A. Schweitzer, F.S.C. Northrop, N. Berdyaev, A. Kroeber ve W. Schubart'ı ayrı ayrı inceler, kuramlarını çözümler, kuramları birbirleriyle ve kendi tarih felsefesiyle karşılaştırır, böylece kuram sayısı dokuza çıkar. Oldukça güç bir işe girişen Sorokin'in çalışması üç ayırımdan oluşur: 1-Modern toplum felsefelerinin ana çizgileri, 2-Modern toplum felsefelerinin karşılaştırmalı ve eleştireli olarak çözümlenmeleri, 3-Geçerli bir toplum felsefesine doğru. Sorokin, yukarıda adı geçen tarih felsefecilerin kuramlarını eleştirili olarak inceler. Sekiz tarih felsefecisinden üçünü bir grup halinde ele alır. Bunlar; Danilevski, Spengler ve Toynbee'dir. Sorokin'in karşılaştırdığı açılar şunlardır: Uygarlıklar kültür kümeleri midir, birleşmiş sistemler midir? Kültür ya da uygarlıkların doğumu, büyümesi, gelişimi, çözülmesi, ölümü, ömür süresi, yaratıcı etkenler, uygarlığın yaşam ve yaratıcılık devrelerinin tek veya çok oluşu, yaratıcılık merkezlerinin değişmesi problemleri. İkinci grup tarih felsefecileri; Northrop, Kroeber, Schubart, Berdyaev, Schweitzer'dir. Burada; kuramsal ve estetik kategoriler, felsefenin bilime bağımlı olup-olmaması, adı geçen felsefecilerin kuramlarının eleştirisi yapılır. Sorokin, adı geçen felsefecilerin kuramlarının haklılığını kabul eder ve sonra kendi modelini ortaya koyar.

Anahtar Kelimeler: Bunalım Çağı, Toplum Felsefeleri, Uygarlık, Kültür, Sorokin.

Abstract

Written by P.A. Sorokin (1889-1968) and translated by Mete Tunçay, it was published by Bilgi Publishing House in Ankara in 1972. The work presents in its entirety the most vivid modern philosophies on social progress and history. Writer; Eight leading philosophers of history of the last century, A. Toynbee, O. Spengler, N. Danilevski, A. Schweitzer, F.S.C. Northrop examines N. Berdyaev, A. Kroeber and W. Schubart separately, analyzes their theories, compares the theories with each other and with their own philosophy of history, so the number of theories increases to nine. Sorokin's work, which has undertaken a very difficult task, consists of three distinctions: 1- The main lines of modern social philosophies, 2- Comparative and critical analysis of modern social philosophies, 3- Towards a valid social philosophy. Sorokin critically examines the theories of the above-mentioned philosophers of history. He treats three of the eight philosophers of history as a group. These; Danilevski, Spengler, and Toynbee. The angles Sorokin compares are: Are civilizations cultural clusters or unified systems? Problems of birth, growth, development, dissolution, death of culture or civilizations, life span, creative factors, single or multiple life and creativity cycles of civilization, change of creativity centers. The second group of philosophers of history; Northrop, Kroeber, Schubart, Berdyaev, Schweitzer. Here; theoretical and aesthetic categories, whether philosophy is Sorokin accepts the justification of the theories of the aforementioned philosophers and then puts forward his own model dependent on science or not, and the theories of the aforementioned philosophers are criticized.

Keywords: Age of Depression, Social Philosophies, Civilization, Culture, Sorokin.

* Prof. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Eğitim Bilimleri Bölümü,
cem.tuna@erdogan.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6846-8676

1. Giriş

Eserin kısaca tanıtımı şu şekilde yapılabilir: P.A.Sorokin (1889-1968) tarafından yazılan ve Mete Tunçay tarafından çevrilen eser, Bilgi Yayınevi tarafından 1972'de Ankara'da yayınlanmıştır. Eser, toplumsal ilerleme ve tarih üzerine en canlı modern felsefeleri bütünlük içinde sunar. Yazar; son yüzyılın ileri gelen sekiz tarih felsefecileri olan A. Toynbee, O. Spengler, N. Danilevski, A. Schweitzer, F.S.C. Northrop, N. Berdyaev, A. Kroeber ve W. Schubart'ı ayrı ayrı inceler, kuramlarını çözümler, kuramları birbirleriyle ve kendi tarih felsefesiyle karşılaştırır, böylece kuram sayısı dokuza çıkar. Oldukça güç bir işe girişen Sorokin'in çalışması üç ayırımdan oluşur:1-Modern toplum felsefelerinin ana çizgileri, 2-Modern toplum felsefelerinin karşılaştırmalı ve eleştirici olarak çözümlenmeleri, 3-Geçerli bir toplum felsefesine doğru.

2. Modern Toplum Felsefelerinin Ana Çizgileri

İnsanın kaderi, yani belirli bir toplumun nereden gelip nereye gittiği, nasılı, niçini üzerine düşünürler, bilginler kafa yorarlar. Ciddi bunalım anlarında bu sorunlar halk içinde olağanüstü bir önem kazanır. Anlamlı tarih felsefelerinin çoğu, tarih olaylarının açıklıkla anlaşılabilir yorumlarının çoğu, toplumsal-kültürel süreçler üstüne önemli genellemelerin çoğu, ciddi bunalım, felaket ve geçiş-çözülme dönemlerinde ya da bu gibi dönemlerin hemen öncesinde ve sonrasında ortaya çıkmışlardır. Örneğin; gelmiş geçmiş tarih felsefelerinin en büyüklerinde biri olan İbni Haldun'un Tarihi Mukaddeme 'si derin bir bunalım ve çürüyüşün, Arap kültürünü etkisi altına aldığı 14. yüzyılda yaratılmıştır. Bunun gibi birçok örneklerin ortak paydası, düşünürlerin içinde yaşadıkları toplumun bunalım koşullarında ve çoğu kere yazarın kendi kişisel yaşamında bir bunalım sırasında tasarlanmış ve doğmuş olmalarıdır.

Böylece tarihe karşı ilginin, onu araştırmanın, tartışmanın bunalım zamanlarında daha fazla olduğu belirtilebilir. 20. Yüzyılda 1. Dünya Savaşı sonrası da bu tür bir ilgi, kabarma söz konusudur. İnsanlık tarihinde muhtemelen en büyük bunalım dönemi bu yüzyıldır, bu yüzyılda birçok tarih felsefesi ortaya konulmuştur. Bu tarih felsefelerinin türü konusunda, kültürün başat tipiyle o kültüre egemen olan toplum felsefesi tipi arasında yakın bir denklik vardır. Duyumcul kültürde duyumcul kuram ve felsefe, düşünsel bir kültürde düşünsel ideolojiler, devşirme kültürde de devşirme kuramlar hâkim olur.

Batı'da son 400 yıldır duyumcul kültür egemendir ve insanlığın evrimi üstüne ilerlemeci, doğrusal kuramlar yer alır. Bütün tarihi süreç, mağara adamından üstün insana, barbarlıktan uygarlığa bir çeşit ilerlemeci ilerleyiş olarak görülmektedir. 20. yüzyılın en büyük bunalımı, duyumcul çağın sonu olması ve yeni bir kültüre felaketli bir geçiş dönemi olmasıdır. Bunalım çağının yükselen tarih felsefeleri, ölmekte olan duyumcul çağın başat ilerlemeci, pozitivist ve ampirist felsefelerden keskin bir kopuşu temsil etmektedir.

Genel bir tarih felsefesine giriş için estetik tarih felsefesine, tarihin estetik yorumlarına ihtiyaç vardır. Burada üç tür yorumdan bahsedilebilir:

1-Sanat olgularının gelişme ve serpilmesindeki tekbiçimli sıralanmaları ve bunlar aracılığıyla da genel olarak toplumsal-kültürel olguların değişimindeki tekbiçimli

sıralanmaları açıklamaya çalışan kuramlar. Çeşitli kültürlerde türlü sanat biçimlerin çiçeklenmesinde örneğin ilk çiçek açan mimari, müzik veya resim midir? Heykel, edebiyat, tiyatro mudur? Bunlardan Petrie'ye göre; heykel, resim, edebiyat, müzik, mekanik, bilim, servet sıralaması vardır. Ligeti'ye göre ise; önce mimari çiçek açar, kültürün olgunluk noktasında heykel çiçeklenir, kültür gerilemeye başlayınca resim yüksek bir sanat düzeyine ulaşır. Bütün kültür ve uygarlıklarda çeşitli sanatların gelişmesinde kesin ve evrensel bir sıralanma olduğunu kanıtlamaya çalışan bu tür kuramların, ancak kısmen geçerli olduğunu, birçok yönden eksik ve yetersizliklerinin bulunduğu belirtilebilir.

2-Bu grup; genel olarak sanatın ve özel olarak da belirli bir sanat dalının gelişmesinin çeşitli kültürlerde ne ölçüde tek biçimli olduğunu, farklı uygarlıklarda sanat olgularının yaşam akışının tekbiçimli aşamalarının neler olduğunu, sanat gelişiminin bu değişim eğrilerinin toplumsal kültürel süreçlerinin evrim ve dalgalanmasıyla nasıl ilişkilendiğini, güzel sanatların bir toplum ve kültür için ne ölçüde duyarlı bir basıncı ölçer olarak işe yaradığını ortaya koymaya çalışır. Buna göre; her sanat sisteminin sınırlı bir var oluş süresi vardır. Çeşitli kültürlerin sanat sistemlerinin aynı ya da benzer gelişme eğrileri vardır: çıkış, büyüme, doruk ve düşüş veya çocukluk, olgunluk ve yaşlılık.

3-Duyumcul, düşünsel, ülkücü ve devşirme sanat. Bu görüş Sorokin'in de ileri sürdüğü kuramdır. İleride açıklanacaktır. Sanat olgularının tipleri ve dinamiği üzerine yapılan kuramlar, kültür ya da uygarlık üzerine de yapılmıştır.

Şimdi bu kuramlara göz atalım.

2.1. Nikolay Danilevski (Rusya, 1822-1885)

En dikkat çekici eseri "Rusya ve Avrupa: Slav ve Germen-Roma Dünyaları Arasındaki Siyasal İlişkiler Üstüne Bir Görüş" tür. Burada Avrupa'nın Rusya'ya niçin düşman olduğunu sorgular. Avrupa'nın Rusya'dan nefret etmesini bilinçli bir şekilde açıklanamaz, bilinçsiz düşünceler ve tarihsel çatışmalarla pekişen bilinçsiz tarih içgüdüğü veya dürtüsünden kaynak alan derin kökler bulunmaktadır. Aslında Avrupa'yı Asya'dan ayıran doğal bir coğrafi sınır yoktur, Avrupa Asya'nın batı yarımadasıdır. Avrupa Germen-Roma uygarlığının olduğu bir bölgedir. Evrensel bir insan uygarlığı değildir, birçok uygarlıktan sadece biridir. Rusya Avrupa'nın ne iyiliğinden ne de kötülüğünden pay almıştır.

Avrupa uygarlığının evrensel insan uygarlığıyla özdeş sayılmasının nedenlerinden biri tarih olaylarının eski-orta-yeni dönemlere ayrılmasıdır. Yunan-Roma ve Avrupa tarihinin bir takım olayları (Ör. Batı Roma İmparatorluğu'nun yıkılışı) nın bütün insanlık tarihi sürecini üç döneme bölmek için nirengi olarak alınması yanlıştır. Çünkü bu olaylar Çin' i, Hint'i, birçok Arap kabilelerini hiç ilgilendirmemiştir. Ayrıca bu sınıflamada yanlıştır. Örneğin Beyazıt ve Süleyman Sultanlar birbirinden ayrılmakta, iki ayrı grup, aşama ve döneme yerleştirilmektedir (ortaçağ ve yeniçağ). Bu gibi bir sınıflandırma, her ikisinin de dört bacağı yok diye karga ile istirdiyeyi aynı türe sokan bir sınıflandırma ile özdeştir.

Böylece şuna ulaşılabilir: Birçok farklı tarih tipleri ya da uygarlıkları vardır, insanlığın tüm tarihi tek yönlü doğrusal bir hareket olmayıp, ayrı çizgiler boyunca gelişen, birçok farklı uygarlık tipleri aracılığıyla çeşitli yanlar ya da değerler gösteren çok yönlü hareketlerden

oluşur. Tarihin doğal sistemi, tarihin bölümlerinin ana temeli olarak farklı kültür-tarih tiplerini ayırmaktan ibarettir.

Başlıca tarihsel tipler 3'e ayrılır:

1-Olumlu (yaratıcı) uygarlıklar ya da tarih-kültür tipleri. Bunlar; Mısır, Asur-Babil-Finike, Çin, Hint, İran, İbrani, Yunan, Roma, Arap ve Avrupa'dır.

2-Olumsuz (yıkıcı) halklar ve kabileler, bunlar fazla yaşlanmış ve can çekişen uygarlıklara Tanrı'nın Kamçılığı rolünü oynayarak son verirler. Bunlar; Moğollar, Hunlar, Türkler.

3-Etnografik malzeme; kendi etkenlik ve başarılarında kullanmaları için olumlu ya da olumsuz tiplere malzeme olarak hizmet eden kabilelerdir.

Danilevski'ye göre belli başlı gelişim ve değişim yasa ya da tekbiçimlilikleri şöyledir:

- Özgün bir tarih-kültür tipi için dil ve siyasal bağımsızlık gerekir.
- Bir tarih-kültür tipi, bir başkasına tamamen aktarılamaz.
- Tarih-kültür tiplerinin gelişme çizgisi, çok uzun ömürlü ağaçların gelişme çizgisine benzer. Büyüme dönemi uzun, çiçeklenme ve meyve verme dönemi kısadır.

İlk yasaya Çin, Mısır örnek olarak verilebilir. İkinci yasaya örnek olarak; Yunanlılar tüm çabalarına rağmen, Yunan uygarlığı Mısır'a ve Doğu'ya aktarılamamıştır. Bugün de İngilizler Avrupa uygarlığını Hindistan'a aktarmada başarısız olmuşlardır. Yunan uygarlığının Roma'ya aktarılmasında ise; Romalılar sadece Romalı olarak kaldıklarında büyük hukuk sistemi meydana getirmişler, Yunandan alınan kültür alanlarında taklitçi olmuşlar, özgün olamamışlardır. Bu yasa günümüzde 'kültüre girme' ve taklit kuramlarıyla çelişmektedir. Ancak Danilevski bir uygarlığın bir bütün olarak değil, öğelerinin aktarılabilirliğini ve sızabileceğini kabul eder. Bir uygarlığı yaymanın yolları; 1-Kolonileştirme, 2-Aşılama, 3-Beslenme ya da karşılıklı olarak besleşme (ödünç alma) dir. Son yasaya göre; her kültür-tarih tipinin çiçek açma döneminin ya da uygarlık aşamasının nispeten kısa olduğu, bu kısa sürede tarih-kültür tipinin bütün güçlerini tüketmesi ve kendisini ikinci kez yenileyememesidir.

Danilevski Avrupa'nın Rusya'dan niçin nefret ettiğini şöyle açıklar: Avrupa ve Slav uygarlıkları farklı tiplerdir, Avrupa şimdiden gerileme dönemine girdiği, Slav uygarlığı ise çiçeklenmesine ve en yaratıcı dönemine başlamak üzere olduğu için Avrupa Rusya'dan ve Slavlıktan nefret etmektedir.

Danilevski'nin çok önemli fikirleri olduğunu belirtmek mümkündür. Ancak, biz Türkleri, olumlu (yaratıcı) uygarlıklar ya da tarih-kültür tiplerine dâhil etmek yerine, olumsuz (yıkıcı) halklar ve kabileler arasında değerlendirmesine kesinlikle katılmıyorum, bu açıdan O'nu yetersiz gördüğümü belirtmeyi gerekli buluyorum.

2.2. Oswald Spengler (Almanya, 1880-1936)

En önemli eseri 'Batı'nın Gerilemesi'dir. O da Danilevski gibi, Batı Kültürü açısından eski-orta-yeni dönemlere bölünmüş yürürlükteki Batı Avrupa tarih şemasını yavan ve anlamsız bulur. Alayla şöyle der:

“İ.S. 19. yüzyıl, bize İ.Ö. 19. yüzyıldan çok daha önemli görünmektedir, fakat ay da Jüpiter ya da Satürn'den çok daha büyük görünür. Doğa bilimcisi bu görelî uzaklık aldatmacasından kendisini kurtaralı çok olmuştur, tarihçi ise hâlâ ona mahkûm kalıyor.”

Spengler, bunun yerine, tarihte ‘Kopernikusçu görüş’ü getirir. Bütün kültürler eşit önemdedir.

Kültürün geçirdiği aşamalar 4 dönemde incelenebilir:

1-Kültür öncesi aşama: Bu dönem ilk insandan, toprağa bağlanıp tarımla uğraşan köylülere, göçebe kabilelere kadar olan dönemdir.

2-Kültürün ilk dönemi: Bu dönem iki aşamadan; feodalizm (şehir ’in, birincil soyluluk ve rahiplik sınıfının doğuşu) ve aristokratik devlet aşamalarından oluşur.

3-Kültürün sonraki dönemi: Bu dönemde devlet ve ulusal hükümet fikri, olgun ve tam biçimleriyle gerçekleşir.

4-Uygarlık dönemi: Artık özü itibariyle şehirli kuruluşunda olan halk heyeti çözümlenerek biçimden yoksun bir kütleye döner; devlet, ulus, toplumsal tabakalar hep parçalanma eğilimi gösterir, kütleler ortaya çıkar, devrimler ve anarşi süreci içinde Sezarizm (yeni yetmelerin tiranca diktatörlüğü) doğar.

İlginç bir not olarak Spengler Uygarlık Dönemini 3’e ayırır ve Batı için tarihler şöyledir:

a-Paranın egemenliği (demokrasi), siyasal biçimlere ve otoritelere egemen olan ekonomik güçler 1800-2000 yılları arasındadır. Bu da Napolyon’dan Dünya Savaşı’na, büyük devletler sistemi, toptan yok etme savaşları, emperyalizm, yeni yetme diktatörler.

b-Sezarizmin oluşması 2000-2200 yılları arası,

c-Sezarların ve yeni yetmelerin özel ve ailevi politikaları 2200’den sonra.

Spengler’in tarih felsefesinin önemli noktaları şöyledir: Yüksek kültür nasıl ve niçin türer? Bu sorunun cevabı; bu problem herhangi bir niçin ve nereden ile açıklanamayan, sezgiyle kavranan bir gizemdir. Bu ani ve derin değişiklikler, bir buzul çağı başlaması gibi kozmik bir niteliktedirler, yeryüzü sınırlarının ötesinden kaynak alırlar ve nedensel terimlerle anlaşılabilirler. Örneğin; insanlığın kültür öncesi dünyası içinde, Mısır veya Babil Yüksek Kültürünün birdenbire ortaya çıkışı, önceden kestirilemeyecek bir olaydır. Kültür tarihi içinde yeni bir kültürün var olup olmayacağını, var olacağına ne zaman var olacağını söyleyemeyiz.

Yüksek bir Kültürün yaşam devresi, kendisi tarafından belirlenir. Çocukluktan yaşlılığa bir organizma gibi, kültürde kendi doğası gereği ilkbahar-yaz-sonbahar-kış aşamalarından geçer. Nasıl ki; dış koşullar bir kuşu sakatlayabilir, hatta öldürebilir, fakat bir ineğe çeviremezlerse, dış güçler bir kültürün gelişmesini engelleyebilir, saptırabilir fakat bir kültürü diğerine dönüştüremez.

Bir kültürün bir başkasına aktarılma ve yayılma sorunu olarak; her kültür tektir, biriciktir ve ancak bu kültürün insanları tarafından anlaşılabilir. Her kültür, kendisine yabancı olan herkese kapalıdır, tam olarak ancak kendisi ve kendi üyesi olan insanlar için anlaşılabilir niteliktedir. Böylece, yabancı bir kültür dünyasına aktarılamaz ve yayılamaz.

Kültür ve uygarlık aşamasında önderlik sorunu olarak; yüksek bir kültür ilk ve bir ölçüde son döneminde, önderlik yaratıcı azınlık (soylular, rahipler) tadır. Kültürün geç döneminin sonunda

ve bir uygarlık aşamasında, yaratıcı önderliğin yerini soyluluk ve rahipliğin kaba taklitleri (devlet yönetiminin bürokrasisi, parti önderleri, aydınlar ve bilim insanları) alır. Bunların yerine zamanla Sezarlarla uşakları geçer. Bütün büyük kültürlerin uygarlık aşamasının sonunda, bikkın ve hayal kırıklığına uğramış kütleleri canlandıran ikinci dinsellik ortaya çıkar. Bütün kültürlerin yaşam devrelerinde benzer aşamalar görülür. Bu kültürlerin her biri bir aşamadan diğerine aşağı yukarı aynı zaman süresi içinde geçer.

2.3. Arnold J. Toynbee (İngiltere, 1889-...)

Başlıca eseri “Bir Tarih İncelemesi” dir. Toynbee tarih araştırmacıların uğraşmaları gereken alanın devletler değil toplumlar olduğunu belirtir. Uygarlık tarihsel incelemenin uygun konusudur ve tarihsel inceleme içinde uygarlık toplumun bir türüdür. Toynbee bu gibi uygarlıklardan 26 türünü ele alır. Örneğin; Batı, İki Ortodoks Hıristiyan, İran, Arap, Hindu, İki Uzak Doğu, Hellenik, Süryani, Hint, Çin, Minos, Sümer, Hitit, Babil, And, Meksika, Yukatek, Maya, Mısır, beş tane ‘durdurulmuş uygarlık’ Polinezya, Eskimo, Göçebe, Osmanlı ve Sparta.

Toynbee, uygarlıkların türeyişi, büyümesi, çökmesi kısaca bu süreci inceler. Ona göre; niçin bazı toplumlar varoluşlarının erken aşamasında durgunlaşmakta, uygarlık olarak ortaya çıkamamakta, başka toplumlar çıkabilmektedir? Bunun şartı; belirli bir toplumda yaratıcı bir azınlığın ve ne çok elverişli ne de az elverişli bir ortamın varlığıdır. Bu şartlarda uygarlığın doğuşunun mekanizması Meydan okuma ve Karşılık verme’nin bir etkileşimi olarak formüleştirmektedir. Uygarlık olma şartlarını taşıyan ortam topluma ardı arkası kesilmeyen bir Meydan okuma olur; toplum da yaratıcı azınlığıyla bu Meydan okumaya başarılı olarak Karşılık verir ve gereksinmeyi çözer. Bunun ardından yeni bir meydan okuma gelir ve onu yeni bir karşılık başarıyla izler; böylelikle bu süreç durmadan sürüp gider. Toplum sürekli hareket halindedir ve bu gibi hareket, onu er geç uygarlık aşamasına getirir. Toynbee 21 uygarlığın bu şekilde ortaya çıktığını tespit etmiştir.

Daha sonra 4 uygarlığın (Uzak Batı Hıristiyan-Uzak Doğu Hıristiyan-İskandinav ve Süryani) niçin düşük olduklarını, 5’inin (Polinezya, Eskimo, Göçebe, Sparta ve Osmanlı) büyümelerinin erken bir aşamasında durdurulduklarını ve diğer uygarlıkların büyüme süreci incelenmiştir.

Uygarlığın büyümesi, uygarlığın “ilerleyen ve biriken bir içeriden kendi kendini belirleme ya da kendi kendini işleme” sinden ibarettir. Toplumun değerlerinin ilerleyici ve birikici bir biçimde “esirleşmesi”nden ve “uygarlığın araç ve tekniğin basitleşmesi”nden oluşur. Toplumlararası ve bireylerarası ilişkiler açısından bakıldığında büyüme; toplumun karizmatik azınlığının ortamın durmadan yenileyen Meydan okumalarına durmadan yenilenen başarılı Karşılık vermeleri süreci içinde ardı arkası kesilmeyen yaratıcı bir ‘çekilme ve geri gelme’ hareketidir.

O, şu soruyu sorar: Uygarlıklar nasıl ve niçin çöker, dağılır ve çözülür? 30 kadar uygarlık türünden 26’sı canlı doğmuş, 4’ü düşük olmuştur. Canlı doğan en az 26’sı şimdiye kadar ölmüş ve gömülmüş durumdadır (örneğin Mısır, Çin, Hitit, Arap, Meksika, Osmanlı). Geriye kalan 10 canlı uygarlıktan Polinezya ve Göçebe uygarlıkları can çekişmekte, 7 tanesi Batı tarafından yok edilme ya da özümseme tehdidi altında olup bunun 6 tanesi çökmüş ve parçalanmaya başlamış

olmanın belirtilerini taşımaktadır. Batı uygarlığı çökmenin ve parçalanmanın tüm belirtileri ortaya koymasına rağmen Toynbee bu konuda yargı vermez ve Tanrı'dan mucize bekler.

Büyüme süreci ile çözülme süreci arasındaki fark, büyüme de uygarlığın durmadan yenilenen bir meydan okumalar dizisine başarılı olarak karşılık vermesi, çözülmede bunu becerememesidir. Toynbee'ye göre; uygarlıklar intihar ederek yok olurlar, ama cinayete kurban gitmezler. Uygarlıkların çöküşünün niteliği şu formülle özetlenebilir; 1-Azınlıkta yaratıcı gücün kesilmesi, 2-Buna paralel olarak çoğunluğun taklidinin durması, 3-Toplumun bütününde toplumsal birliğin kaybolması. Çöküşle çözülüş birbirinden yüzyıllar hatta binyıllarla ayrılabilir.

Çözülmede tek verimli yol, o uygarlıktan yeni bir uygarlığın ortaya çıkması ve gelişmesi için bir tohum meydana getirebilmektir. Bütün insanlık tarihi ya da toplam uygarlık süreci bir Tanrı Savunusu'na dönmekte, ayrı uygarlıklar ve gerçeklik onların tekbiçimli, somut farklı ritimleriyle zenginliğini ortaya koymakta, alt insan-alt uygarlıktan, İnsanlığa ve Uygarlığa, sonunda da Üstün insana ve tanrı Krallığının biçim değiştirilmiş Semavi Üstün Uygarlığına erişmektedir.

2.4. Walter Schubart (Almanya, .../...)

Önemli eseri "Avrupa ve Doğu'nun Ruhunu" dur. Rus ve Avrupa kültürlerinin şimdiki ve gelecek durumları sorunu çerçevesinde merkezleşmektedir. Ona göre tarihsel süreçler ritmiktir. En önemli tarihsel ritim, dört ebedi kültür ve kişilik prototipinin (öntipinin) art arda gelişidir. Ebedi kültür prototiplerinden her biri, bir ulus ya da ırkın sınırlarını aşar. İnsanlığın yeni bir prototipinden etkilenmesinin her keresinde, büyük bir yaratıcı süreç kendisini yeniden tekrarlar.

Kültürün ve kişiliğin zaman içinde birbirlerinin yerini alan 4 ana prototipi vardır:

1-Uyumlu: Uyumlu insan bütün dünya içinde ve bütün dünya ile birlikte, onun ayrılmaz parçası olarak barışçıl bir biçimde yaşar, statiktir (ör. Konfüçius'un Çinlileri).

2-Kahraman: Dünyayı örgütçü çabasıyla düzene sokması gereken bir kargaşa olarak görür, egemen olmak ister (ör. Prometheus, son 400 yılın Batı kültürü ve insanı).

3-Zahit: Duyum dünyasını kötü bir çekicilik olarak görür, mistik alana kaçar (ör. Budizmin Hintlileri).

4-Masihçi: Bu tip kültür-zihniyeti ve insanı, kendilerini içlerinde taşıdıkları üstün Tanrısal düzeni yeryüzünde gerçekleştirme görevine çağrılmış hissediler (ör. Slavlar).

Kısaca; dünya ile uyumlu-Uyumlu, dünya üzerinde egemenlik-Kahraman, dünyadan kaçış-Zahit, dünyanın kutsanması-Masihçi olarak belirtilebilir.

20. yüzyıl, bir prototipin öldüğü, yeni birinin doğmaya başladığı bir ara dönemdir. Son bin yıl boyunca Avrupa'da Uyumlu Gotik ve Kahraman Prometheuscu çıgarsal prototip büyümüştür. 11-16. yüzyıl birincisi, 1450-1550 ara dönem, dönem sonundan günümüz ikincisi. Şimdi ise Mesihçi-Yuhannacı (incil yazarı havari) prototipinin şafağı sökmeye başlamıştır. Nordik Prometheuscu kültür ölmekte, onun yerini doğulu kültür (slavlar) almaktadır.

Batı-doğu çatışması bir kültür sorunudur. Doğu-batı bileşimi sorunun çözümü olarak düşünülebilir. Ancak Avrupa bunu her zaman reddetmiş, doğuyu hakir görmüştür. Ancak bu

amaç barışçıl yoldan sağlanabilir. Bunun çözümü için 500 yıl kadar süre gerekecektir. Tarihin merkezi, gitgide daha çok geriye kaymakta, Doğu'nun derinliklerine daha çok girmektedir.

Schubart prometheuscu ruhla Rus ruhunu karşılaştırır: Birincisi ılımlı orta, diğeri aşırı kutupların ruh ve kültürüdür. İlkini korku ve endişe, ikincisini güven ve inanış sarmıştır. Batı ruhu amaçlı olarak düşünür, Rus ruhu ise anlatımcı olarak düşünür. Batı ruhu ben merkezli, bencil ve bireycidir, yarışma vardır. Rus ruhunda ise kardeşlik, biz merkezli ve ortaklık, işbirliği vardır. Sonuç olarak Batı'nın Prometheusçu prototipinin sonuna yaklaşılmış, yeni bir Mesihçi ruh Rusya'da doğmaktadır.

2.5. Nikolay Berdyaev (Rusya, 1874-1948)

Önemli eseri; 'Tarihin Anlamı'dır. Tarih olaylarına bakışı şöyle özetlenebilir: Metodolojik olarak, tikel tarih olaylarının, kişilerin ve nesnelere salt bir betimlemesi, ancak ölü bir tarih cesedi sonucunu verir. Olay ve kişilerin niçin ini, nereden ini ve nasılini, tarih ruhunu ve iç mantığını anlayabilmek için yalnızca tarihin konusunun tarihsel olması değil, tarih incelemesini yapan tanıyıcı öznenin de tarihsel olanı yaşaması ve onun içinde kendini açması gerekir. Tanıyıcı özne ile tanınan nesnenin doğrudan sezgisel olarak özdeşmesi gerçekleşmelidir. Berdyaev'de tarihsel sürecin bütün doğrusal yorumlama biçimlerini, tek-doğrusal, dalgalı, yaylı, dallı budaklı türleriyle bütün doğrusal kuramları yadsımaktadır.

Bütün büyük kültürler, ampirik tarihin kendisinin sınırları içindeki varoluşları bakımından aynı zamanda hem ölümlü hem ölümsüzdürler. Bir kültürün geçici öge ya da değerleri ölür, kalıcı olanları ise insan tarihinin süresi boyunca devam eder ve yaşar. Örneğin; Yunan-Roma kültürü, çöküş zamanında bütününü ortadan kaybolmamıştır. Roma hukuku-Yunan sanatı, Yunan felsefesi vb. gibi kalıcı değerler ölmemiştir. Bu değerler, Orta Çağların kültürüne, Arap kültürüne katılmışlardır, şu anda da canlı bir yaşam sürmektedirler.

Batı kültürü, Barbarlık, Ortaçağ Hıristiyan (13. yüzyıla kadar) ve Modern Hümanist laik (19. yüzyıl sıralarında) aşamaları tamamlamıştır. 20. yüzyıl ölmekte olan Hümanist aşamadan ortaya çıkan Yeni Orta Çağlar aşamasına geçiş dönemidir. Ortaçağ aşamasının başlıca görevi, insanı disipline sokmak, çok yönlü olarak geliştirmek ve manevi yönünü güçlendirmektir. Sonraki aşamada Hümanizm, insanı evrenin merkezine yerleştirir, onu her şeyin ölçüsü ve en yüksek değer yapar. İnsanın tarihsel varoluşuna makinenin ve teknolojinin girişi, Hümanizme öldürücü bir darbe indirmiştir, insan kendi kişiliğini kaybetmiştir. Bu dönemde sosyalizm, anarşizm, kapitalizm gibi Hümanizm düşmanı akımlar ortaya çıkmış, bunlar Hümanist kültüre karşı başkaldırmış ve onu ölüm derecesinde zayıflatmışlardır.

Kültür, yeni bir yaşamın, yeni bir varoluş yolunun değil, yeni değerlerin gerçekleştirilmesidir. Kültürün bütün başarıları gerçekçi olmaktan çok, semboliktir. Kültürle yaşam arasında bir çeşit karşıtlık vardır. Yaşam uygarlaşmış, mutlu ve bolluk içinde olunca, o zaman kültürün yaratıcılığı geriler ve kültürün yerini uygarlık alır. Kültür en yüksek başarılarında özgesi ve fayda-gayesizdir; uygarlık ise her zaman faydacı ve çıkarıcıdır. Berdyaev Rusya'yı daha az över. Rusya'da kültür geleneklerinin her zaman zayıf olduğunu, güzel bir uygarlık kurulamadığını belirtir.

2.6. F.S.C. Northrop (Amerika, 1893-...)

Önemli eseri; 'Doğu ile Batı'nın Karşılaştırılması' dır. O'na göre; Birleşik Devletler, Büyük Britanya, Almanya, Sovyet Rusya ya da Meksika gibi herhangi bir ulusun toptan kültürü, hatta Doğu'nun ve Batı'nın toptan kültürü birbiriyle ilişkisi olmayan sayısız atomcul toplumsal-kültürel olguların, salt bir yığılma yeri, bir küme değildir. Her biri bütün belli başlı yanlarıyla (sanat-felsefe-hukuk-din-iktisat-siyaset-örf ve adet vb..) geliştirilmiş belli felsefi ilkelere dayanan, bir veya birkaç geniş toplumsal-kültürel sistemden ibarettir.

Meksika'nın toptan kültürü bir bütün olarak, her biri kendi felsefi ilkelerine dayanan, bir arada yaşayan 5 kültür sisteminden meydana gelmektedir. Meksiko kentinde bir mil kare alan içinde; Paris'i hatırlatan dükkân ve parklara, Manhattan gökdelenlerine, İspanyol Majestik Oteli'ne, koloni döneminin Katolik katedraline, Ulusal Saray'a, çimenleri Aztek örenlerini kaplayan, açıkça Meksika özelliğini taşıyan Zocalo'ya rastlandığını belirtmektedir.

Birleşik Devletler'in ruhu, temelinde Anglo-Amerikan niteliklidir, tıpkı Meksika'nın ruhunun İspanyol-Amerikan nitelikli oluşu gibi. Birleşik Devletler'in toptan, karmaşık ve çeşitli öğelerden kurulu kültürü içinde bu başat Anglo-Amerikan kültür sistemi geniş ölçüde Hume, Berkeley, Locke'un felsefesine dayanmaktadır. Bu felsefe ise Galileo'nun, Huygens'in bilimine ve özellikle Newton'un Prensiplerine dayanmaktadır. Bağımsız Bildirisi, Birleşik Devletler Anayasası, mülkiyet ve öteki haklarla ilgili başlıca yasalar, hükümetin rolü ve insan hakları konusundaki egemen anlayış, bütün bunlar ve birçok temel özellik ve değerler, Locke felsefesi ilkelerinin hemen harfi harfine geliştirilerek uygulanışıdır. İktisat ve ahlâkı geniş anlamda J. Bentham, J.S. Mill'in faydacılık ahlâklarına ek olarak A. Smith'in, Malthus'un, Ricardo'nun ve Jevons'un iktisadıdır, bunlarda Locke'nin ilkelerinin iktisat ve ahlâk alanına bir çeşit uygulanışıdır. Bu ülkenin ağır basan Protestan dini, geniş ölçüde Locke'nun ilkelerinin din alanındaki bir belirimidir.

İngiliz bileşimi; yönetimin amaç ve ülküleri bakımından R. Hooker'ın teolojisi, Aristotelesci felsefe ile yönetimin mekaniği bakımından J. Locke'nun demokrasısından yapılmıştır. Marxizmin ve İşçi Partisi politikaları, sistemde köklü değişiklik meydana getirmeden yer yer düzeltmiştir. Alman kültüründe; egemen ahlâk ve göreneklerde, özgürlük kavramında, otoriter yönetiminde ve başka kültürel değerlerde Kant, Fichte ve Hegel'in Alman idealist felsefesi rol oynamıştır. Sovyet Rusya'nın ise çağdaş Sovyet-Rus kültürünün temelinde Marxçı felsefe rol oynamıştır.

Northrop, ulusların toptan kültürlerinde çok geniş kültür sistemlerinin var olduğunu gösterdikten sonra daha ileriye giderek, en geniş iki kültür sistemini ya da üst sistemini ortaya koymaktadır. 1-Bilimsel ya da kuramsal, 2-Estetik ya da sezgisel kurucu öğelere dayanır. Birincisi Batı kültüründe başattır, ikincisi Doğu kültüründe.

Doğu, özellikle Çin ve Hint toptan kültürü, estetik ya da sezgisel kavramaya dayanan geniş estetik kültürel üst sistemin büyük ölçüde egemenliği altındadır. Toptan Batı kültürü ise kuramsal ya da bilimsel bilgiye dayanan en geniş bilimsel kültürel üst sistemin egemenliği altındadır. Bu kültürlerin her birinin kendi içinde pek büyük çeşitlilikler ve kendiliğinden belli karşıtlıklar göstermesi yadsınmamalıdır. Böyle olmakla birlikte bu kültürler birbirleriyle

benzerlikleri de bulunmaktadır. Bu kurumları, kültürleri karşılaştırmanın amacı; Doğu ile Batı arasındaki çatışmaları çözenin bilimsel yolunu ortaya koymaktır. Çatışmaları çözenin en etkin yolu, çatışan kültür ve toplumların matematik ve doğa bilimleri arasındaki görünüşte kalan ya da gerçek çelişkiyi, sonra da çatışan kültür sistemleri ve kurumlarının farklı doğa bilimlerinden kaynak alan temel felsefeleri arasındaki çatışmayı ortadan kaldırmaktır. Eskiden birbirleriyle bağdaşmayan kültür sistemlerinin bilimsel-felsefi-estetik temelleri bağdaşır olunca, o zaman kültür sistemleri, toplumsal grupları ve insan grupları da bağdaşır.

2.7. Alfred L. Kroeber (Amerika, 1876-...)

Bizim açımızdan önemli eseri: ‘Kültür Büyümesinin Biçimlenmeleri’ dir. Kroeber bu incelemesinde yüksek düzeyli kültürlerin ne türlü değiştiklerini araştırmıştır. Örneğin; yaratıcılıkları düzgün bir biçimde mi, yoksa yükselip alçalan patlamalarla mı olmaktadır? Bir tek mi birçok mu yaratıcı büyüme, gerileme olmaktadır? Çiçeklenme ve kısırlık dönemlerinin süreleri nedir? Kültürler ölür mü? ...

Bu soruların cevabını Mısır, Hint, Çin, İran, Arap, Yunan gibi kültürlerin ve ayrı ayrı Batı ülkelerinin (Fransa, Almanya, İngiltere, Rusya, ABD...) felsefe, bilim, filoloji, heykel, resim, tiyatro, edebiyat, müzik, devlet örgütlenmesinde büyümenin biçimleri üstüne bir çözümlemeyle tümevarımsal yoldan aranmaktadır. Oldukça geniş bir çalışma olan bu araştırmada, yaratıcı dehâya sahip insanların sayı ve dehâ dereceleri ölçülür.

Çözümleme Yunanlılardan itibaren felsefe ile başlar. Yunan filozofların listesi, ömürleri, doğum yerleri kaydedilir. Bu dönemin doruğu Platon ve Aristo'nun her ikisinin sağ ve ergin olduğu 350 yılı kabul edilebilir. Böylece Yunan felsefesinin yaşama hareketi, başından sonuna kadar yaratıcı iniş ve çıkışları, büyüme ve gerilemesi, bütünlenme ve parçalanmalarını inceler ve ortaya koyar. Bu yöntemle diğer kültürlerin felsefelerini inceleyen Kroeber birçok sonuç çıkarır. Örneğin; İki felsefi büyümenin içerikleri, hiçbir zaman birbirinin aynı değildir. İncelenen kültürlerden çoğu, önemli felsefelerini iki büyümede ya da iki ayrı harekette ortaya koymuşlar, bazılarında birinci de bazılarında ikinci de çiçeklenme ve yaratıcılık daha fazla olmuştur. Bazı kültürde felsefe dinin içinde, bazısında dinden bağımsız doğmuştur. Bu açıdan bilimle ilişkisi de; kimi kültürde felsefeci bilim insanıdır, kimisinde değildir. Kimi kültürde bilim önce sonra felsefe gelişirken, başka kültürlerde tersi olabilmıştır. Yaratıcı atılım süresi ortalama 300 yıldır. Veriler, felsefi yaratıcılığın ender ve nokta nokta olduğu ve noktaların yüksek ölçüde toplaşmış bulunduğunu göstermektedir. Çin, Hint, Yunan'da büyük felsefeler yaklaşık aynı zamanda ortaya çıkmış (M.Ö.600), felsefe yaratıcılık anları Çin, Skolastik ve Arap felsefelerinde 1050-1200 yılları arası aynı anda gelişmiştir.

Felsefeden sonra filoloji, heykel, resim, tiyatro, edebiyat ve müzik alanlarındaki yaratıcılığın dinamikleri ele alınır. Bir uygarlığın birden çok çiçeklenme ve gerileme dönemi olabileceğini Mısır örneğinde gösterir. Yaratıcı atılım sayıları da farklı farklıdır.

Kültür ve uygarlıktaki değişme nasıl ve niçin olur? Oldukça geniş çözümlemenin kısaca sonuçları şöyledir: Tek biçimlilik yoktur. Her kültürün yüksek değerli kültür kalıpları vardır. Kalıpların büyüme ve çiçeklenme süreleri büyük dalgalanmalar gösterir. Kültürün bütün ana

kalıplarının yalnız bir kere çiçeklendiği, hepsinin aynı sırada yaratıcı atılımları olduğu söylenemez. İncelenen kültürler, yaratıcılık yönünden bazı alanlarda çok güçlüyken, bazı alanlarda çok zayıftırlar. Kültür etkileşimi mümkündür, hatta şartları varsa yaratıcılığı teşvik eder. Kültür sınıflarının çiçeklenmesinde önce din, sonra estetik, bilim, felsefi çiçeklenme zaman sırası olur. Din çoğu zaman kendi felsefesi ve güzel sanatlarını ortaya koyar. Din tamamıyla egemen olursa, felsefe ve sanatta yaratıcılık en yüksek düzeye ulaşamaz. Böyle olmakla birlikte, felsefe ve sanat tamamen laik, çoğu kere büsbütün dünyaya dönük olunca, yaratıcılık gerilemeye başlar. Kültür büyümesinde merkezden dışa doğru ya da öteki çevreden merkeze doğru yayılım olur. Gerçek ve genel anlamıyla kültür ölmez, ölemez. Fakat coğrafya içinde sınırlı özgül kültürler ölebilir, nüfusunun ölmesiyle değil, eskisinin yerini yenisinin almasıyla olur (örneğin Mohikan kültürü).

2.8. Albert Schweitzer (Almanya, 1875-1965)

Eseri: 'Uygarlık Felsefesi' dir. O, kültür ve uygarlığı özdeş olarak kullanır. Eserleri genel itibarıyla ahlâkla ilgilidir, ahlâkın niteliği rolü ve nasıl gerçekleştirileceği konusunu işler. Şu tespitlerde bulunur: Uygarlık iki katlıdır, doğa güçleri üstünde ve insanların yatkınlıkları üstünde olmak üzere. İnsanlığın yatkınlıkları üstünde manevi denetim ahlâkla olur. Yaşama saygı ahlâki egemenliğin özüdür. Bu yönün ilerlemesi, insanlığın maddi ilerlemesinden daha önemlidir. Çağdaş Batı uygarlığı derin bir yozlaşma içindedir. Bunun nedeni ahlâkidir. Ahlâki temeli eksik olan uygarlık ne kadar güçlü olsa da yıkılır. 19. yüzyıl orta ve devam eden Batı uygarlığının intiharının nedeni, ahlâkın bırakılması ve felsefenin ödevinin yadsınmasıdır. Ancak bu intihar durdurulabilir ve geri çevrilebilir. Bu kısaca ahlâkla olur. İlk bireysel zihniyet ve davranışta temellenecek, sonra da toplumsal kurumları ve kültürü saracaktır. Schweitzer başkalarına tavsiye ettiğini kendi de uygular.

3. Modern Toplum Felsefelerinin Karşılaştırılmalı ve Eleştirici Olarak Çözümlemeleri

Bu aşamadan sonra Sorokin, yukarıda adı geçen tarih felsefecilerin kuramlarını eleştirili olarak inceler. Sekiz tarih felsefecisinden üçünü bir grup halinde ele alır. Bunlar; Danilevski, Spengler ve Toynbee'dir. Sorokin'in karşılaştırdığı açılar şunlardır: Uygarlıklar kültür kümeleri midir, birleşmiş sistemler midir? Kültür ya da uygarlıkların doğumu, büyümesi, gelişimi, çözülmesi, ölümü, ömür süresi, yaratıcı etkenler, uygarlığın yaşam ve yaratıcılık devrelerinin tek veya çok oluşu, yaratıcılık merkezlerinin değişmesi problemleri.

İkinci grup tarih felsefecileri; Northrop, Kroeber, Schubart, Berdyaev, Schweitzer'dir. Burada; kuramsal ve estetik kategoriler, felsefenin bilime bağımlı olup-olmaması, adı geçen felsefecilerin kuramlarının eleştirisi yapılır. Ancak dikkat çekici nokta bu eleştirilerin hiç bir zaman dozunun kaçmamasıdır. Sorokin, temel eleştirileri yaptıktan sonra, adı geçen felsefecilerin kuramlarının haklılığını kabul eder, bu kuramların tarih felsefesinin önünü açtığını, bu tür kuramların önemini vurgular. Sonra geçerli bir toplum felsefesinin nasıl olabileceği üzerinde durulur. Bu Sorokin'in modelidir.

4. Geçerli Bir Toplum Felsefesine Doğru

4.1. P.A. Sorokin (Rusya, 1889-1968)

Sorokin'de tarihin estetik yorumu şöyledir:

1. Sanatın iç içeriği, dış üslubu, amacı ya da işlevleri açısından bütün sanat olguları dört ana tipe ayrılırlar. Duyumcul, düşünsel, ülkücü ve devşirme sanat. Duyumcul sanat, duyumsal konuları (örneğin bitki, hayvan, kavga) seçer, üslubu doğacı ya da gerçekçidir. Amacı duyumsal zevk ve hazdır. Düşünsel sanatın konusu duyum ötesi, akıl ötesi şeyler (örneğin Tanrı, melekler, ruh) dir. Üslubu semboliktir. Amacı, insan ruhunu Tanrı'ya yahut Tao'ya, Nirvana'ya, Brahman'a yaklaştırmaktır. Ülkücü sanatın konusu kısmen duyum ötesi, kısmen de soylu duyumsal olgulardır. Üslubu, kısmen idealleştirilmiş bir doğacılık, kısmen de sembolik ve allegoriktir. Amacı; duyumsal dünyayı ve insanı soylulaştırmak, güzelleştirmek ve insan ruhunu En Yüksek Değere yani Tanrı'ya vb. yaklaştırmaktır. Bütünlenmiş devşirme sanatın konusu 'her şey' dir denilebilir.

2. Dört sanat biçimi her kültürde bulunur, genelde biri başat olur, başatlık uygarlıktan uygarlığa değişir. Örneğin; Hindu, eski Mısır, Taoist Çin sanatı daha çok düşünsel, Girit sanatları ise duyumcul idi.

3. Hemen hemen büyük kültürlerde, zaman içinde egemenlik bir sanat biçiminden bir başkasına kayar. Örneğin; İ.S. beşinci yüzyıldan on ikinci yüzyıla değin Batı sanatında düşünsel biçim başattı. On üç-on dördüncü yüzyılda ülkücü sanat biçimi hakim oldu. On beşinci yüzyıldan yirminci yüzyıla kadar duyumcul biçim geçerlidir, şimdi bu biçim de çözülmektedir, devşirme, tutarsız bir geçiş durumundadır.

4. Her sanat biçimi belli bir zihniyet ve ruha anlatım kazandırır. Her bir durumda özgül bir kişilik ve kültür tipiyle ayrılmayacak bir biçimde ilişkilendirilir. Kültürler gibi kişilik tipleri de yukarıda sayılan dört biçimi gösterirler. Duyumcul sanat, daha çok duyumcul nitelik taşıyan bir kültürde ve başlıca duyumcul kişiliklerden oluşan bir toplumda ortaya çıkar. Diğer biçimlerde böyledir. Bir kültür ya da uygarlık bir başat tipten bir başkasına geçtiği zaman, sanatı da benzer değişim gösterir. Örneğin; düşünsel bir üst sistemin başat olduğu Ortaçağ Avrupa kültürü, 14. yüzyıldan sonra daha çok duyumcul biçime geçince, sanatı da daha çok duyumcul olmuştur. Belli bir başat sanat biçimi, içinde ortaya çıktığı ve işlediği toplumda ağır basan insan kişiliği tipinden ve kültürden bağımsız olarak kendiliğinden var olup değişmez. Sanat etle kemik gibi, onu yaratmış olan toplum, kültür ve geçerli kişilik tipinden ayrılmaz. Her sanat tipi, belli bir kültür, toplum ve kişilik tipinin ortaya çıkması, büyümesi ve değişmesi ve çökmesiyle birlikte ortaya çıkar, büyür, değişir ve çöker.

5. Son beş yüz yıldır başat olan duyumcul kültür, kültür ve kişilik günümüzde çözülmektedir, başat olan duyumcul Batı sanatı da çöküntü içindedir.

Sorokin'in kültür ve uygarlıkla ilgili görüşleri ise şöyle özetlenebilir: Uçsuz bucaksız toplumsal-kültürel olgular okyanusunda gerçek bir birim olarak yaşayan ve işleyen bir çeşit kültürel varlık veya kültürel sistem ya da uygarlık olduğudur. Bu birim, devletle, ulusla ya da herhangi bir toplumsal grupta özdeş değildir. Ayrıca, bir ulusun toptan kültürün içinde bazen iki ya da daha çok kültür sistemi yan yana var olurlar. Buna Sorokin 'kültür üst sistemleri' der. İnsan kültürünün tarihi boyunca bu üst sistemlerin toplam sayıları çok azdır. Sorokin bunları 'Düşünsel, ülkücü, duyumcul' şeklinde ayırır. Bu üst sistemlerin her birisi birbirinden ayrıdır.

Üst sistemler baş sembollere dayanır, anlamlı-nedensel birliklerdir. Genel karakteristikleri vardır.

Sorokin de tarihsel süreçlerin doğrusal anlayışını kabul etmez. Çünkü tarih süreçleri; eski temaların yepyeni bir çeşitlemesini ve farklı kültür sistem ya da üst sistemlerinin ömürlerinde bir sürü egemen kalıpların, yönlerin, ritmlerin, tempoların varlığını gösterir.

Uygarlığın aşamaları ile kültürün üst sistemleri arasındaki benzerlikler ile zaman boyutu içindeki sıralanmaları; uygarlığın büyüme/ilkbahar/çocukluk aşaması düşünsel kültür üst sistemini, olgunluk/yaz aşaması ülkücü üst sistemini, gerileme ve çözülme/güz ve kış aşaması duyumcul kültür üst sistemini karşılar.

Çağımızın bunalımı ve gelecek yeni kültür olarak; Batılı duyumcul üst sistemin sonu gelmiştir. Gelecek uygarlık ya da kültür üst sistemi düşünsel-duyumcul öğelerin birleşimi halinde Bütünleyici olacağı kehanetinde bulunmaktadır. Coğrafi merkezin Pasifik alanı bölgesel merkez, bununla birlikte; Amerikalılar, Hindistan, Çin, Japonya ve Rusya yeni yeni ortaya çıkmakta olan Bütünlemeci veya Düşünsel kültürün gelecek dramasında ileri gelen oyuncular olacaktır. Avrupa birleşmiş olursa ileri gelen bir role sahip olacak, fakat önceki kadar önemli bir rolü olmayacaktır. Eğer Avrupa birleşmemiş olursa, evrensel dramının hiçbir önemli parçasının sunulmadığı taşra tiyatrolarından biri olarak kalacaktır.

Kültür üst sistemleri, kendi içlerindeki saklı güçlerden ötürü değişir, yükselir, geriler ve birbirini izler. Tohum'un gelişip te büyük bir sistem olması kültür olgularının hareketliliği ve yayılımı ile açıklanabilir. Kültür üst sistemi yaratıcılarından başka gruplara aktarılabilir, kendini yayar ve toplumsallaşır. Bu sistem ideolojik, davranışsal ve maddi biçimleriyle yayılabilir. Bu yayılma toplumda yatay ve dikey olabilir. Yayılma tüm iletişim araçlarıyla hızlı ve geniş alanlara olur. Aşağı sınıflara kültür olguları, var olan kültüre tamamlanmış bir ürün olarak girer. Örneğin bir otomobil, radyo. Genel olarak bir kültüre yeni bir kültür olgusunu başlatan, dışarıdan getiren yukarı tabaka ve meslek sahibi orta tabakadır.

Kültür ya da uygarlıkların taşınabilirliği konusunda ise; bazı şartlarda bu mümkündür. Eğer bir kültür olgusu, sızdığı kültür ile özdeş olursa ve mekanik standartlaşma araçları varsa, o zaman değişmeden kalır. İki kültür farklı ise, göç eden kültür olgusu değişir. Eğer birbirlerine temelden farklı iseler, o zaman önemli bir kültürel bölüm bir başkasına geçemez. Bazı durumlarda maddi değerler, bazı durumlarda manevi değerler önce göç eder. Bu konuda tek biçimlilik yoktur.

Kültür değişiminin özelliklerine gelince; her ulusal uygarlık, çeşitli kültür alanlarında bir kere değil, çok kere dikkate değer bir yaratıcılık gösterir. Bu yaratıcılığın akışı kesik kesik olur ve düzensiz bir biçimde bazen patlayıp, bazen gerileyerek dalgalanır. Yaratıcılık biçimlerinin eğrileri de değişir. Yaratıcı süreçlerin ritmleri başka başkadır. Yaratıcılık önce dinde ve diğer manevi alanlarda ortaya çıkar, sonra bilimde, teknolojiye ve iş hayatında gelişir. Maddi ve manevi kültürlerin her ikisi birikim yoluyla meydana gelir, birbirlerine önderlik yapmazlar.

Ahlâki değerlerin anlamlılığı açısından; günümüzde insanlığın en acil gereksinmesinin bu olduğu ifade edilebilir. Ahlâki diriliş, bilimsel, teknolojik ve daha başka türlü ilerlemelerden daha acil bir gereksinmedir.

5. Sonuç ve Değerlendirme

1920’li yıllarda felsefe ve sosyal bilimler literatüründe, Batının/Avrupa’nın çöküşüne ilişkin metinlerin gündemde olduğunu, tarihsel/kültürel/tinsel bir krize ilişkin felsefi düşüncenin de etkin bir şekilde çağ/çağın tinini kavramsallaştırmaya çalıştığı söylenebilir. Bunlar arasında, Spengler’in Batının Çöküşü, Husserl’in Avrupa İnsanlığını Krizi ve Felsefe, Georg Lukács’ın Tarih ve Sınıf Bilinci ve Valery’in Tinsel Kriz ve Sorokin’in Bir Bunalım Çağında Toplum Felsefeleri adlı eserler sayılabilir. Sorokin’e göre bunalım/kriz zamanlarında, insanların kendi kaderi üstüne düşünme çabalarının varoluşsal bir gerekliliktir (Günay, 2011, 112). Çünkü bu bunalım insanlığı kökünden söker, yıkar, yaralar ve yok eder. İnsanların yaşam çizgisi tamamen alt üst olur. Herkes bunun nedenini, niçinini, anlamını, sorumlularını, nereye gittiklerini ve çıkış yollarını sorar. Bu bunalım dönemindeki sorular toplumun her kesimini sıkıştırır (Sorokin, 1972, 15). Dünyada birbirinden farklı kültürler, milletler veya medeniyetler vardır ve toplumsal hayatımızda yaşadığımız değişimler farklı toplumlarda inişli çıkışlı farklı değişimlerdir (Atasoy, 2023, Ön söz’den). Sorokin toplum ve kültürü tarihsel ve dinamik bir bakışla ele almaktadır. Kültür ve uygarlık meselelerini incelediği eserlerinde, toplumların zihniyet dönüşümlerini asırları bulan erimlerle devri daim eder bir şekilde ve makro ölçekli bir okuma ile incelemiştir (Karakaya, 2018, 377). Sorokin, gerek Rusya’da gerekse Amerika’da sosyolojinin gelişip kurumsallaşmasında ve akademide kendine yer edinmesinde hem disiplinin önemli kurucu metinlerini kaleme almasıyla hem de Petrograd ve Harvard üniversiteleri gibi iki prestijli kurumda bölüm kurma gibi kurumsal çabalarıyla sosyoloji disiplinin kurucu klasikleri arasında yer almaktadır (Karakaya, 2014, 272).

Bir bunalım çağında toplum felsefesinin önemi şu açılardan önemlidir: Tarih olaylarının yorumcuları grubunun toplum bilimine katkıları, oldukça yaratıcı ve verimlidir. Yaşamın temel sorunlarına değinmişlerdir. Dikkatlerini güç sorunlar üzerine yoğunlaştırmışlardır. Eski tarih felsefesini yeniden yaratıp, sosyoloji ile toplum ve insan bilimleri disiplinlerinde son derece önemli bir ‘tarihi-sosyolojik ve felsefi okulu’ yeniden kurmuşlardır. Önemli sorunlarla karşılaşmaktan çekinmemektedirler. Bunalımın önüne geçilmesi, insanlığın yeni bir yaratıcı ve uyumlu tarih çağına girmesinin yolunun açılması için çalışmaktadırlar.

Sorokin, 19. Yüzyıl pozitivist-ilerlemeci anlayışları eleştirmesi bakımından hem de kendisine yakın gördüğü devri tarih anlayışı geliştiren düşünürlerle ayrı ayrı hesaplaşması bakımından farklı bir bakış açısı sunması açısından önemlidir (Atasoy, 1997, 187-188). Kültür, uygarlık, tarih felsefesi üzerine derin bilgiye sahip Sorokin’in, geniş bir perspektiften ortaya koyduğu, eleştirdiği ve olabileceği vurguladığı kapsamlı eseri takdire değerdir. Bu alanda, bu güne kadar yapılan çalışmaların en kapsamlı ve düşünceye dayalı eser olduğu, yeni açılımlar getirdiği belirtilebilir. Sorokin bu çalışmasıyla, bir sosyal bilimcinin ne derece bilgiye sahip olabileceğini, nasıl araştırma yaparak bulguları ortaya koyabileceğini de gösterir. Bundan sonra yapılacak çalışmalar bu eserin üzerinde ve problemi daha ileri götürecektir çalışmalar olmalıdır. Sanıyorum bu da kolay olmayacaktır.

Kaynakça

- Atasoy, F. (1997). Sorokin'in tarih felsefesinde üst-kültür sistemleri. *Gazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, Yıl 1997, Sayfa:187–196
https://www.academia.edu/11311271/Sorokin_in_Tarih_Felsefesinde_%C3%9Cst_k%C3%BClt%C3%BCr_Sistemleri, Erişim: 26.03.2023
- Atasoy, F. (2023). *Sorokin'in toplum felsefesi*. Ankara: Net Kitaplık.
- Günay, M. (2011). Tarih bilinci bağlamında kültür, kriz ve birey. *Kaygı*, 2011, 17, 111-120.
https://acikerisim.uludag.edu.tr/bitstream/11452/12831/1/2011_17_8.pdf, Erişim: 26.03.2023
- Karakaya, M. F. (2018). Bütünleşmiş kültürün toplumsal dinamikleri: Sorokin'in uygarlık(lar) okuması. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 38, 377-402.
<https://doi.org/10.26650/SJ.2018.38.2.0031>
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/679604>, Erişim: 26.03.2023
- Karakaya, M. F. (2014). *Pitirim Aleksandroviç Sorokin'in sosyoloji anlayışı ve amerikan sosyolojisindeki yeri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi sosyal Bilimler Enstitüsü.
<http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/52030.pdf>, Erişim: 26.03.2023
- Sorokin, P. A. (1972). *Bir bunalım çağında toplum felsefeleri*. (Çev. Mete Tunçay). Ankara: Bilgi Yayınevi.